Victor Hugo

De klokkenluider van Parijs

200000 serie

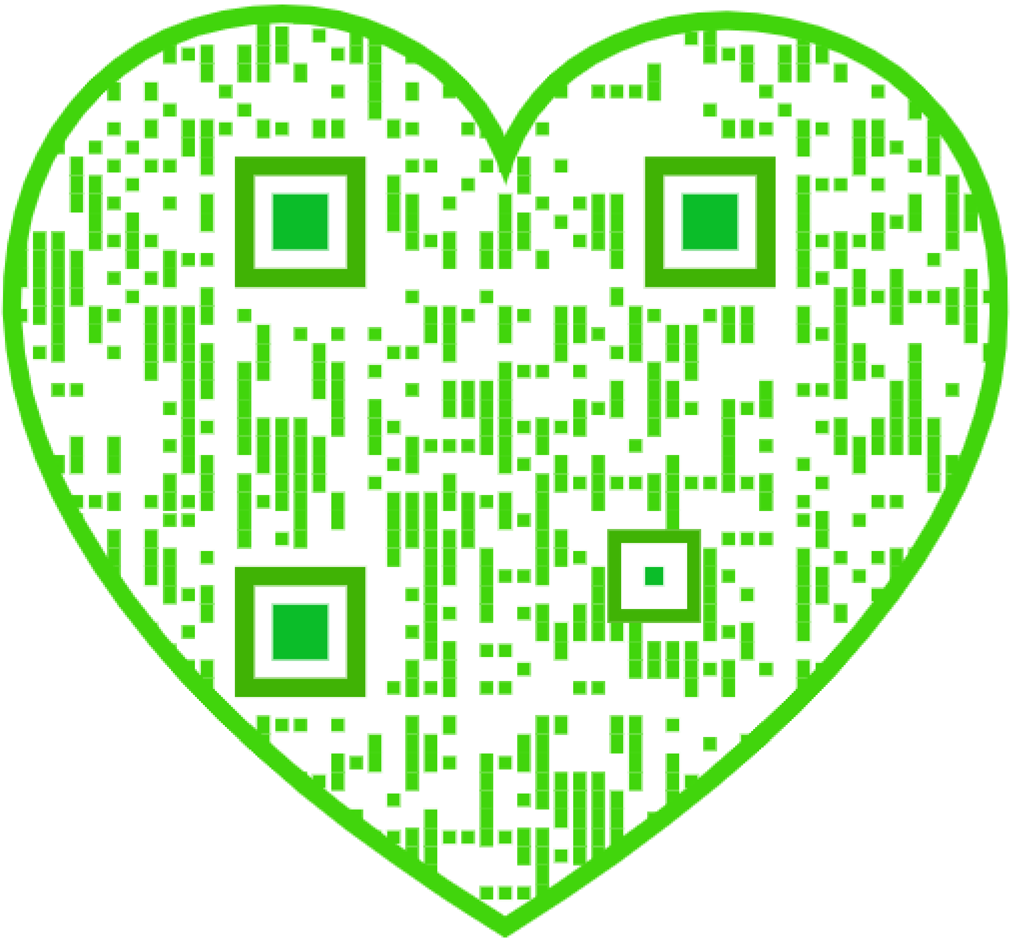

De Klokkenluider van Parijs

(Volledige vertaling)

200.000-serie

Victor Hugo

De Klokkenluider van Parijs

Vertaling van de roman
Notre-Dame de Paris - 1482

N.V. Drukkerij en Uitgeversmaatschappij De Arbeiderspers
Amsterdam

Enkele jaren geleden vond de schrijver van dit boek, toen hij de Notre-Dame bezocht, of, juister gezegd, doorzocht, in een duistere uithoek van een der torens, dit woord met de hand in de muur gegrift:

'ΑΝ'ΑΓΚΗ

Deze Griekse hoofdletters, zwart van ouderdom en vrij diep in het gesteente gekrast, zekere eigenaardigheden van het Gotische handschrift, die zich in hun vormen en hun stand vertoonden, als om te doen blijken, dat het een hand uit de Middeleeuwen was, die ze daar had geschreven, en bovenal de beklemmende en noodlottige betekenis, die zij behelsden, troffen den schrijver levendig.

Hij vroeg zich af, hij trachtte te raden, welke beangste ziel niet van de wereld had willen scheiden zonder dit teken van misdaad of ongeluk aan de voorzijde van de oude kerk achter te laten.

Sindsdien heeft men de muur aangestreken of afgekrabd — ik weet het niet precies meer — en het opschrift is verdwenen. Want zo springt men nu weldra reeds twee eeuwen met de verrukkelijke kerkgebouwen van de Middeleeuwen om. De verminkingen geworden hun van alle kanten, van binnen zowel als van buiten. De priester strijkt ze aan, de architect krabt ze af en dan komt het volk, dat ze vernielt. Zo is er vandaag dan, behalve de zwakke herinnering, die de schrijver van dit boek eraan bewaart, niets meer overgebleven van het geheimzinnige woord, gekrast in de sombere toren van de Notre-Dame, niets van de onbekende lotsbestemming, die het zo melancholisch samenvatte. De mens, die dat woord op die muur heeft geschreven, is sinds verscheidene eeuwen weggevaagd uit de rijen der levenden, het woord is op zijn beurt weggevaagd van de muur van de kerk, de kerk zelf zal misschien weldra weggevaagd worden van de wereld.

Dat woord is het, waarop dit boek werd gemaakt.

Februari 1831.

Noot, toegevoegd aan de definitieve uitgave (1832)

Het was een vergissing, dat men van deze uitgave heeft aangekondigd, dat zij zou worden vermeerderd met enige *nieuwe* hoofdstukken. Er had moeten staan *onuitgegeven*. Inderdaad, wanneer men onder *nieuwe* verstaat *nieuw gemaakte,* dan zijn de aan deze uitgave toegevoegde hoofdstukken niet *nieuw*. Zij zijn tegelijkertijd geschreven met de rest van het werk, zij dateren uit dezelfde tijd en zijn voortgekomen uit dezelfde gedachte; zij hebben altijd deel uitgemaakt van het handschrift van *De Klokkenluider van Parijs*. Dat is nog niet alles; de schrijver begrijpt niet, hoe men achteraf nieuwe verwikkelingen aan een werk van deze aard zou kunnen toevoegen. Dat gaat niet op bevel. Een roman ontstaat, volgens hem, in zekere zin noodzakelijkerwijze, met al zijn hoofdstukken; een toneelstuk ontstaat met al zijn scènes. Geloof niet, dat er iets willekeurigs schuilt in het aantal delen, die dat geheel vormen, die geheimzinnige wereld in het klein, die gij drama of roman noemt. Enten en solderen passen slecht bij werken van dit karakter, die in enen moeten opschieten en moeten blijven, zoals ze zijn geworden. Als het eenmaal gebeurd is, bedenk u dan niet meer, kom er niet meer aan. Als het boek eenmaal verschenen is, als het geslacht van het werk, mannelijk of niet, herkend is en bekend, als het kind eenmaal zijn eerste kreet heeft uitgestoten, dan is het geboren; ziedaar, zó is het geschapen, vader noch moeder kunnen er iets meer aan veranderen, het behoort aan de lucht en aan de zon, laat het leven of sterven zoals het is. Is uw boek een mislukking? Des te erger. Voeg geen hoofdstuk aan een mislukt boek toe. Is het onvolledig? Het had tijdens het ontstaan volledig moeten worden. Is uw boom knoestig? Gij zult hem niet recht maken. Is uw roman een stumpertje? Is uw romen niet levensvatbaar? Gij zult hem de adem niet inblazen, die hem ontbreekt. Is uw drama kreupel geboren? Geloof me, geef het geen houten been.

De schrijver hecht er dus een bijzondere waarde aan, dat het publiek goed beseffen zal, dat de hier toegevoegde hoofd-

stukken niet opzettelijk voor deze herdruk vervaardigd zijn. Wanneer zij in de vorige uitgaven van dit boek niet zijn verschenen, dan is dit om een zeer eenvoudige reden. In de tijd, waarin *De Klokkenluider van Parijs* voor het eerst gedrukt werd, raakte de map, die deze drie hoofdstukken bevatte, zoek. Zij moesten opnieuw worden geschreven dan wel vervallen. De schrijver overwoog, dat de twee van deze drie hoofdstukken, die door hun lengte enige betekenis hadden, hoofdstukken waren van kunst en geschiedenis, die in geen enkel opzicht de ondergrond van het drama en van de roman beïnvloedden, dat het publiek van hun verdwijning niets zou bemerken en dat hij, de schrijver, alleen het geheim zou bezitten van deze leemte. Hij besloot de zaak maar op haar beloop te laten. En bovendien, om helemaal eerlijk te zijn, deinsde zijn luiheid terug voor de taak, drie verloren hoofdstukken te herschrijven. Hij zou het minder tijdrovend hebben gevonden een nieuwe roman te maken.

Thans zijn de hoofdstukken teruggevonden en hij neemt de eerste gelegenheid te baat, ze weer op hun plaats te zetten.

Ziehier dan nu zijn ganse werk, zoals hij het gedroomd heeft, zoals hij het gemaakt heeft, goed of slecht, taai of breekbaar, maar zoals hij wil, dat het is.

Ongetwijfeld zullen de teruggevonden hoofdstukken weinig waarde hebben in de ogen van die mensen, hoe oordeelkundig zij ook mogen zijn, die in *De Klokkenluider van Parijs* slechts het drama, de roman hebben gezocht. Maar er zijn misschien andere lezers, die het niet onnut hebben gevonden de kunstzinnige en wijsgerige gedachte te bestuderen, die in dit boek verborgen ligt, die bij het lezen van *De Klokkenluider van Parijs* onder de roman wel iets anders hebben willen zoeken dan de roman en, men vergeve ons deze ietwat eerzuchtige uitdrukkingen, het systeem van den geschiedschrijver en het doelwit van den kunstenaar wel hebben willen volgen door de spontane schepping van den dichter.

Voor hen vooral zullen de hoofdstukken, aan deze uitgave toegevoegd, *De Klokkenluider van Parijs* vervolledigen, en zij zullen willen toegeven, dat *De Klokkenluider van Parijs* de moeite waard is om vervolledigd te worden.

In een van die hoofdstukken zet de schrijver uiteen en ontvouwt hij een ongelukkigerwijze bij hem vast ingewortelde en weloverwogen mening omtrent het huidige verval van de bouwkunst en de, volgens hem, thans bijna onvermijdelijke dood van deze koninklijke kunst. Maar hij gevoelt de behoefte hier te zeggen, dat hij levendig hoopt, dat de toekomst hem eenmaal ongelijk zal geven. Hij weet, dat de kunst, in al haar vormen, alles kan hopen van de nieuwe geslachten, waarvan men in al onze werkplaatsen het nog gistende genie hoort opkomen. Het zaad ligt in de voren, de oogst zal ongetwijfeld mooi zijn. Hij vreest alleen, en het waarom daarvan zal men in het derde boek van deze uitgave kunnen vinden, dat uit die oude grond van de bouwkunst, die zoveel eeuwen lang de beste voedingsbodem van de schoonheid is geweest, de groeisappen verdwenen zijn.

Er is echter in de kunstzinnige jeugd van thans zoveel leven, kracht en, om zo te zeggen, voorbeschikking, dat heden ten dage, in onze scholen voor architectuur in het bijzonder, de leraren, die verfoeilijk zijn, niet alleen zonder dat zij het weten, maar zelfs geheel ondanks henzelf, leerlingen kweken, die voortreffelijk zijn; precies in tegenstelling tot den pottenbakker, waarvan Horatius vertelt, wien kruiken voor ogen zweefden en die schotels maakte. Currit rota, urceus exit: zijn schijf draaide en er kwam een schotel te voorschijn.

Maar in ieder geval, wat ook de toekomst van de bouwkunst moge zijn, op welke wijze onze jonge architecten eens het vraagstuk van hun kunst mogen oplossen, laten wij, in afwachting van de nieuwe momenten, de oude bewaren. Laten wij, indien het mogelijk is, in het vaderland de liefde voor de vaderlandse bouwkunst aanwakkeren. Dat is, zo verklaart de schrijver, een der allereerste bedoelingen van dit boek; dat ook is een van de allereerste doeleinden van zijn leven.

De Klokkenluider van Parijs heeft misschien enige juiste inzichten gegeven omtrent de kunst van de Middeleeuwen, omtrent die bewonderenswaardige kunst, tot nu toe onbekend bij den een, of, wat nog erger is, miskend bij den ander.

Maar de schrijver ziet de taak, die hij vrijwillig op zich heeft genomen, nog bij lange na niet voltooid. Hij heeft reeds bij meer dan een gelegenheid de zaak van onze oude bouwkunst bepleit, hij heeft reeds met luider stem heel wat ontwijdingen, heel wat schendingen, heel wat goddeloosheden aangeklaagd. Hij zal dat niet moe worden. Hij heeft zich verbonden om dikwijls op dat onderwerp terug te komen, hij zal er op terugkomen. Hij zal even onvermoeibaar zijn in de verdediging van onze historische gebouwen, als onze beeldenstormers der scholen en der academies hardnekkig in de aanval. Want het is ontstellend te zien in wat voor handen de bouwkunst der Middeleeuwen is gevallen en op wat voor wijze de kalkknoeiers van nu de ruïne van die grote kunst behandelen. Het is zelfs een schande voor ons, mensen met begrip, die hen aan de gang zien en ons vergenoegen met ze uit te jouwen. En hier is niet alleen sprake van wat in de provincie gebeurt, maar van wat in Parijs geschiedt, voor onze deur, onder onze vensters, in de grote stad, in de geletterde stad, in de wereldstad van de pers, van het woord, van de gedachte. Wij kunnen de drang niet weerstaan om, alvorens deze noot te beëindigen, enige van deze schenddaden te signaleren, die dagelijks worden ontworpen, besproken, begonnen, voortgezet en vreedzaam tot een einde gebracht, onder onze ogen, onder de ogen van het kunstzinnige publiek van Parijs, oog in oog met de critiek, van haar stuk gebracht door zoveel brutaliteit. Onlangs nog heeft men het aartsbisschoppelijke paleis gesloopt, een gebouw van een armzalige smaak. Het kwaad is niet groot; maar, in enen met het aartsbisschoppelijke, heeft men ook het bisschoppelijke paleis gesloopt, een zeldzaam overblijfsel uit de veertiende eeuw, dat de slopende architect niet heeft weten te onderscheiden van de rest. Hij heeft het koren met het onkruid uitgerukt; het doet er niet toe. Men spreekt er over, de bewonderenswaardige kapel van Vincennes met de grond gelijk te maken, om met de stenen, ik weet niet wat voor een versterking te bouwen, waaraan Daumesnil[1]) toch anders

---

[1]) *Daumesnil*, generaal, die in 1814 Vincennes verdedigde.

geen behoefte heeft gehad. Terwijl men met grote kosten het Paleis Bourbon herstelt en restaureert, die bouwval, laat men de stoten van voor- en najaarswind de prachtige kerkramen van de Heilige Kapel vernielen. Sedert enige dagen staat er een steiger op de toren van Sint-Jacob van de Boucherie en eerstdaags begint het houweel. Men heeft een metselaar gevonden om een wit huisje te bouwen tussen de eerbiedwaardige torens van het Paleis van Justitie. Men heeft een ander gevonden om Saint-Germain des Prés te ontmannen, die middeleeuwse abdij met de drie klokketorens. En geloof maar, dat men er ook nog wel één zal vinden om Saint-Germain l'Auxerrois tegen de grond te gooien. Al die metselaars noemen zich architecten, worden betaald door den burgemeester of door het volk, en hebben groene kleren aan. Al het kwaad, dat de wansmaak kan doen aan de goede smaak, doen zij. Terwijl wij dit schrijven — o, droevig schouwspel! — heeft één van hen de Tuilerieën onder handen, schendt één van hen Philippe Delorme[1]), juist in het midden van zijn gezicht, en het is zeker niet één van de onbelangrijkste schandalen van onze tijd, wanneer met ziet, met welke schaamteloosheid het logge bouwsel van dien meneer gaat protsen midden in een der teerste gevels van de renaisssance!

Parijs, 20 October 1832.

---

[1]) *Philippe Delorme*, hier in plaats van de Tuilerieën, waarvan hij de bouwer was.

Eerste boek

I. De grote zaal

Vandaag is het driehonderd acht en veertig jaar, zes maanden en negentien dagen geleden, dat de Parijzenaars wakker werden van het luid beieren van alle klokken in de drie stadsgedeelten — het Eiland (de Cité), de Hogeschool (l'Université) en de Stad (la Ville). Niet dat de geschiedenis aan deze zesde Januari 1482 een herinnering bewaard heeft. Niets ongewoons was er in het voorval, dat reeds in de vroege morgen de klokken en de burgers van Parijs zo in beweging bracht. Het was noch een aanval van Picarden of van Bourgondiërs noch een plechtige ommegang met een reliquieënschrijn noch een studentenrelletje in de wijngaard van Laas noch een intocht van „onzen zeer geduchten Heer en Koning" noch ook maar een aardige opknoping van dieven en dieveggen op het stedelijke Galgenveld. Evenmin was er, zoals anders in de vijftiende eeuw toch zo vaak, een prachtig uitgedost gezantschap met wapperende pluimen op komst. Nog pas twee dagen geleden had de laatste stoet van deze aard, die der Vlaamse gezanten, gekomen om het huwelijk van den kroonprins met Margaretha van Vlaanderen te beklinken, zijn intocht gehouden in Parijs, tot groot ongerief van Monseigneur, den Kardinaal van Bourbon, die, om den Koning te believen, een vriendelijk gezicht had moeten zetten tegen die hele boerse bende van Vlaamse burgemeesters en die hen in zijn Paleis Bourbon had moeten vergasten op een „kostelijke moraliteit sotternij ende abel spel", terwijl aan de poort een stortregen zijn prachtige tapijten overstroomde.

Wat die zesde Januari „de hele Parijse bevolking in beroering bracht", zoals Jehan van Troyes zegt, was het dubbele feest van Driekoningendag en het Feest der Zotten, die sedert onheugelijke tijden op één datum vielen.

Die dag zou er een vreugdevuur zijn op de Oever, bij de kapel van Braque zou een Meiboom geplant worden en in het Paleis van Justitie stond een mysteriespel op het programma. De avond tevoren hadden de rakkers van den

schout, in hun sierlijke wapenrokken van violette wol, met grote witte kruisen over de borst, dit bij hoorngeschal om⸗geroepen.

Reeds in de vroege morgen trok de menigte burgers en burgeressen van alle kanten, nu de huizen en winkels ge⸗sloten waren, naar één der drie aangegeven plaatsen. Ieder had zijn keus gedaan, de één voor het vreugdevuur, de ander voor de Meiboom en de derde voor het mysteriespel. Men moet het befaamde gezonde verstand van de kijklustige Parij⸗zenaars de eer aandoen op te merken, dat het grootste deel dier menigte zich naar het vreugdevuur richtte, dat geheel bij het jaargetijde paste, of naar het mysteriespel, dat zou worden opgevoerd in de grote zaal van het Paleis, die be⸗hoorlijke beschutting gaf tegen weer en wind, en dat de nieuwsgierigen eensgezind de arme kale Meiboom maar in zijn eentje onder de Januarilucht op het kerkhof van de kapel van Braque kou lieten lijden.

Vooral in de gangen van het Paleis van Justitie was het een drukte, daar men wist, dat de Vlaamse gezanten, die eergisteren waren aangekomen, van plan waren de voorstel⸗ling van het mysteriespel en de verkiezing van den koning der zotskappen, die eveneens in de grote zaal zou plaats hebben, bij te wonen.

Het was geen gemakkelijk karweitje die dag de grote zaal binnen te komen, al stond zij toen ook aangeschreven als de grootste overdekte ruimte, die ter wereld bestond. (Toen echter had Sauval de grote zaal van het kasteel van Mon⸗targis nog niet gemeten.) Het plein voor het Paleis, zwart van mensen, bood aan de toeschouwers uit hun vensters het schouwspel van een deinende zee, waarin vijf of zes straten, als evenveel riviermonden telkens weer nieuwe golven van hoofden loosden. De golven van deze menigte, die nog voort⸗durend groter werden, stootten op elkaar bij de hoeken der huizen, die hier en daar vooruitstaken, als evenveel uitlopers van een gebergte in de onregelmatige baai van het plein. De grote trap midden in de hoge Gotische[1]) gevel van het

[1]) Het woord *Gotisch* is in de zin waarin men het gemeenlijk aanwendt, volkomen onjuist, maar volkomen gebruikelijk. Wij nemen

Paleis, onafgebroken bestegen en afgedaald door een dubbele stroom, die zich, nadat hij onder het bordes halverwege gebroken was, in grote golven uitgoot over de beide glooiingen in de lengte, de grote trap, zeg ik, gutste onophoudelijk neer op het plein als een waterval in een meer. Het geschreeuw, het gelach, het getrappel van die duizenden voeten vervulde de lucht met luid gedruis en luid lawaai. Van tijd tot tijd verdubbelden zich gedruis en lawaai, wanneer de stroming, die deze ganse menigte naar de grote trap stuwde, terugdeinde, zich verwarde en een draaikolk werd. Dat was dan het gevolg van enige opstoppers door een gerechtsdienaar uitgedeeld of van het achteruittrappen van een paard, waarmee een schoutsknecht de orde trachtte te herstellen; een fraaie gewoonte, die de schoutsrakker heeft nagelaten aan den gendarme, de gendarme aan den maréchaussée en de maréchaussée aan den bereden agent van vandaag de dag.

Voor de deuren, voor de vensters, voor de dakluiken en op de daken wemelde het van ontelbare nette en fatsoenlijke burgermensen, die rustig naar het Paleis keken en aan het gezicht van dit gewoel reeds genoeg hadden; want er zijn heel wat mensen in Parijs, die al tevreden zijn met het kijken naar kijkers, en een muur, waarachter iets gebeurt, is voor ons reeds een heel merkwaardig ding.

Indien het ons, mensen van thans, mogelijk was, ons in te denken in die Parijzenaars van de vijftiende eeuw en met hen, getrokken, geduwd, gestoten, binnen te komen in die geweldige zaal van het Paleis, zo nauw op die zesde Januari 1482, zou ons een even belangwekkend als bekoorlijk schouwspel hebben gewacht en wij zouden rondom enkel dingen zien, die zo oud waren, dat zij ons gloednieuw voorkwamen.

Met goedvinden van den lezer zullen wij trachten ons de indruk voor de geest te halen, die hij zou hebben gekregen, als hij met ons de drempel der grote zaal had overschreden en zich begeven had temidden van die woelige mensenmassa in wambuis, in korte mantel of in grove rok.

---

het dus over, en aanvaarden het, als iedereen, ter aanduiding van de bouwkunst uit de tweede helft der Middeleeuwen, waarvan de spitsboog het beginsel is en die volgt op de bouwkunst van het eerste tijdperk, die uit de rondboog is voortgekomen.

Allereerst suizende oren, verblinde ogen. Boven onze hoofden een dubbel gewelf met een lijst van houtsnijwerk, azuurblauw geschilderd met gouden lelies; onder onze voeten een marmeren plaveisel, beurtelings zwart en wit. Op enkele passen afstand een geweldige pilaar, dan nog één en dan nog één; zeven pilaren in totaal over de lengte van de zaal, die in het midden van haar breedte de bogen van het dubbele gewelf schoren. Om de vier eerste pilaren heen, marktkraampjes, blinkend van glas en snuisterijen; om de drie achterste, eikenhouten banken, uitgesleten en gladgeschuurd door de spanbroeken der advocaten en de toga's der procureurs. Rondom in de zaal, langs de hoge muur, tussen de deuren, tussen de vensters, tussen de pilaren, de eindeloze rij standbeelden van alle koningen van Frankrijk van den Merovinger Pharamond af; de koningen, die niets verrichtten, met hangende armen en neergeslagen ogen; de koningen, die dapper en krijgshaftig waren, met het hoofd en de handen fier ten hemel gericht. Dan in de hoge spitsboogramen veelkleurige ruitjes; in de brede uitgangen der zaal rijke deuren met kunstig beeldhouwwerk; en het geheel, gewelven, pilaren, muren, lijstwerk, plafondversiering, deuren, standbeelden, van boven tot beneden rijk versierd met blauw en goud, die, reeds ietwat verflenst in de tijd waarin wij hen zien, bijna volkomen verdwenen waren onder het stof en het spinrag in het jaar onzes Heren 1549, toen Du Breul hen nog bewonderde uit de kracht der traditie.

Men stelle zich nu die geweldige langwerpige zaal voor ogen, verlicht door de bleke helderheid van een Januaridag, overstroomd door een bonte en luidruchtige menigte, die wegstroomt langs de muren en om de zeven pilaren krioelt, en men zal reeds een vaag idee hebben van het gehele tafereel, waarvan wij zullen trachten de merkwaardige bijzonderheden nog nauwkeuriger weer te geven.

Het staat vast, dat er, indien Ravaillac Hendrik IV niet had vermoord, nooit processtukken van Ravaillac ter griffie van het Paleis van Justitie zouden zijn gedeponeerd; dat geen medeplichtigen belang zouden hebben gehad bij de verdwijning van deze stukken; dat derhalve geen brandstichters,

bij gebrek aan een beter middel, zich genoodzaakt zouden hebben gezien de griffie te verbranden om de stukken te verbranden en het Paleis van Justitie te verbranden om de griffie te verbranden; dat er dan dus ook, tenslotte, geen brand in 1618 zou zijn geweest. Het oude Paleis zou nog overeind staan met zijn grote zaal, ik zou den lezer kunnen zeggen: gaat het zien; en wij zouden zo allebei ontslagen zijn van een dergelijke beschrijving, ik van het maken, hij van het lezen. — Dat bewijst deze nieuwe waarheid: dat grote oorzaken onberekenbare gevolgen hebben.

Weliswaar blijft het zeer wel mogelijk allereerst, dat Ravaillac geen medeplichtigen had, vervolgens dat zijn medeplichtigen, indien hij ze toevallig al had, in geen enkel opzicht betrokken waren bij de brand van 1618. Er bestaan twee andere, zeer aannemelijke verklaringen. Eerstens die grote brandende ster, wel een voet breed, een el hoog, die, zoals iedereen weet, de zevende Maart na middernacht uit de hemel op het Paleis neerviel. In de tweede plaats het kwatrijn van Theophile de Viau:

Certes, ce fut un triste jeu
Quand à Paris dame Justice,
Pour avoir mangé trop d'épice,
Se mit tout le palais en feu.

(Parijs heeft Vrouw Justitie zelf,
na zo gepeperd eten,
de brand in haar gewelf,
in haar gehemelte verweten.)

Wat men van deze drievoudige — politieke, natuurkundige en dichterlijke — verklaring van de brand van het Paleis van Justitie in 1618 moge denken, het feit, dat, helaas, vaststaat, is de brand. Wel heel weinig is er tegenwoordig over, dank zij die ramp, dank zij vooral de verschillende opeenvolgende restauraties, die afgerekend hebben met wat nog gespaard gebleven was; er rest bitter weinig van die eerste woning der koningen van Frankrijk, van dien ouderen broer van het Louvre-paleis, reeds ten tijde van Philips den Schonen zo

bejaard, dat men er de sporen in zocht van de prachtige bouwwerken, die koning Robert had opgericht en Helgaldus beschreven. Bijna alles is verdwenen. Wat is er geworden van de kanselarijzaal, waarin Lodewijk de Vrome zijn eerste huwelijksnacht doorbracht, de tuin, waar hij recht sprak, „gekleed in wollen rok en halfgaren wambuis zonder mouwen en een overmantel van zwart weefsel," terwijl zijn raadsman Joinville naast hem lag op de tapijten? Waar is de kamer van keizer Sigismund? die van Karel IV! die van Jan zonder Land? Waar is de hoge stoep waarop Karel VI zijn edict van gratie afkondigde? de stenen vloer, waar de overste der kooplieden, Etienne Marcal, in het bijzijn van den kroonprins Robert van Clermont en den kardinaal van Champagne om hals bracht? het poortje, waar de bullen van den tegenpaus Benedictus aan flarden werden gereten en vanwaar de overbrengers daarvan, ter bespotting betabberd en met een bisschopsmijter op, weggevoerd werden om ten aanschouwe van heel Parijs boete te doen? en de grote zaal, met haar verguldsel, haar azuur, haar spitsbogen, haar standbeelden, haar pilaren, haar ontzagwekkend gewelf, geheel overdekt met beeldhouwwerk? en de Gouden Kamer? en de stenen leeuw bij de ingang, met neergebogen kop, de staart tussen de benen, als de leeuw van Salomo's troon, in de deemoedige houding, die de kracht voegt ten overstaan van de gerechtigheid? en de mooie poorten? en de fraaie ruiten? en het kunstige smeedwerk, dat Biscornette met naijver vervulde? en het sierlijke schrijnwerk van Du Hancy?.... Wat heeft de tijd, wat hebben de mensen met die heerlijkheden gedaan? Wat heeft men ons in ruil voor dat alles gegeven, voor die hele Gallische geschiedenis, voor die hele Gotische kunst? de zware, afgeplatte rondbogen van meneer De Brosse, dien onhandigen bouwmeester van het portaal Saint-Gervais, voor zover het de kunst betreft; en wat de geschiedenis aangaat, hebben wij de zeurige herinneringen van die grote pilaar, die nog immer dreunt van het ouwe-wijven-geklets van Patru en zijn soortgenoten.

Veel is het niet. Laten wij weerkeren tot de echte grote zaal van het echte oude Paleis.

Van de beide uiteinden van die reusachtige rechthoekige ruimte werd het ene ingenomen door de beroemde marmeren tafel, die zo lang, zo breed en zo dik was, dat men nooit „ter wereld zo'n plak marmer" zag, gelijk de oude grondacten het uitdrukken in een stijl, die Gargantua zou doen watertanden; het andere door de kapel, waarin Lodewijk XI zich op de knieën voor de Heilige Maagd had laten konterfeiten en waarheen hij, zonder zich er om te bekommeren, dat hij zo in de rij der koningsbeelden twee lege nissen achterliet, de standbeelden van Karel den Groten en van Lodewijk den Vromen had laten overbrengen, daar deze twee heiligen, als koningen van Frankrijk, meende hij, immers in de hemel wel zeer goed moesten staan aangeschreven. Deze kapel, nog nieuw, voor nauwelijks zes jaren gebouwd, was geheel gehouden in die bekoorlijke toon van tere bouwkunst, heerlijk beeldhouwwerk, prachtig en diep houtsnijwerk, die bij ons het einde van het Gotische tijdperk betekent en die voortduurt tot het midden van de zestiende eeuw, in de sprookjesachtige fantasieën van de renaissance. In het bijzonder was het kleine, opengewerkte roosvenster boven de ingang een meesterwerk van fijnheid en bekoorlijkheid; het leek wel een ster van kant.

Midden in de zaal, tegenover de grote deur, was tegen de muur een met goudbrocaat belegde verhevenheid aangebracht, waarnaar een bijzondere ingang door een venster van de gang naar de Gouden Kamer toegang verleende, ter wille van de Vlaamse gezanten en de andere aanzienlijke gasten bij de voorstelling van het mysteriespel.

Op de marmeren tafel zou, ouder gewoonte, het stuk worden opgevoerd. Zij was daarvoor reeds in de vroege morgen in gereedheid gebracht; de rijke marmerplaat, bekrast door de hakken der gerechtsdienaren, droeg nu een vrij hoge houten stellage, waarvan het bovenvlak, dat overal in de zaal goed te zien was, als toneel moest dienen en waarvan de binnenruimte, met kleden behangen, als kleedkamer voor de spelers van het stuk dienst moest doen. Een ladder, die er zo maar van buiten tegen aan was gezet, vormde de verbinding tussen het toneel en de kleedkamer, en zijn ruwe

spijlen droegen zowel de opkomenden als de afgaanden. Geen personage, hoe onvoorzien zijn verschijnen ook moest lijken, geen gebeurtenis, hoe onverwacht zij ook moest komen, geen toneeleffect, of het ging langs de ladder naar boven. O, onnozele en eerbiedwaardige kinderlijkheid van de kunst en haar hulpmiddelen.

Vier suppoosten van den baljuw van het Paleis, de aangewezen wachters bij alle volksgenoegens, op feestdagen zowel als bij terechtstellingen, stonden aan de vier hoeken van de marmeren tafel op hun post.

Eerst 's middags, klokke twaalf op het grote uurwerk van het Paleis, zou het stuk beginnen. Voor een toneelvoorstelling was dat ongetwijfeld wel wat laat, maar men had rekening moeten houden met de gezanten.

En nu wachtte die hele mensenmenigte van de vroege morgen af. Een groot aantal brave kijklustigen stond reeds met het aanbreken van de dag voor de hoge stoep van het Paleis te rillen; sommigen beweerden zelfs, dat zij de nacht voor de hoofdingang hadden doorgebracht om er zeker van te zijn, dat zij als eersten zouden binnenkomen. De menigte werd steeds dichter en begon, als een stroom bij wassend peil, langs de muren omhoog te rijzen en de pilaren op te stuwen, de voetstukken van de pilaren, de nissen en de vensterbanken, elk uitspringend gedeelte van het bouwwerk, alle ruimten tussen het beeldhouwwerk te overstromen. De hinder, het ongeduld, de verveling, de vrijheid van een onbezorgde en dolle dag, de twisten, die om de haverklap ontstonden over een puntige schouder of een beslagen schoen, hadden dan ook reeds, lang voordat de gezanten zouden komen, een wrange en bittere bijsmaak gegeven aan de feestvreugde van dat volk, opgesloten, opeengedrongen, samengepakt, in elkaar geperst, tot stikkens toe. Men hoorde slechts klachten en verwensingen jegens de Vlamingen, den kardinaal van Bourbon, den baljuw van het Paleis, H. Vrouwe Margaretha van Oostenrijk, de rakkers met hun roeden, de koude, de warmte, het lelijke weer, den bisschop van Parijs, den koning der zotskappen, de zuilen, de standbeelden, die dichte deur, dat open raam; alles tot groot vermaak van de

troepjes studenten en lakeien, die tussen de menigte verspreid waren en al die ontevredenheid nog kruidden met hun plagerijen en kwinkslagen, die, om zo te zeggen, de stemming met speldeprikken nog verergerden.

Zo was er onder anderen een gezelschap van die lustige duivels, dat het glaswerk van een venster had ingeslagen, nu brutaalweg op de vensterbank zat en vandaar zijn blikken en spotternijen beurtelings naar binnen en naar buiten wierp, naar de menigte in de zaal en naar de menigte op het plein. Hun pesterijtjes, hun schallend lachen, hun gekscherende toeroepen, die zij van het ene einde van de zaal naar het andere wisselden met hun kameraden, deden duidelijk blijken, dat die jonge studenten geen last hadden van de vermoeienis en de verveling van de overige aanwezigen en dat zij het schouwspel, dat zich aan hun ogen bood, uitstekend zo wisten te bekijken, dat zij het andere rustig konden afwachten.

— Wel allemachtig, ben jij dat, Joannes Frollo de Molendino! riep één hunner een kleinen, blonden snaak met een aardig fris gezicht, die zich vastgeklemd had aan de figuren van een kapiteel, toe; je heet niet voor niets Johan van der Molen, want je beide armen en je beide benen lijken wel vier wieken, waar de wind achterheen zit. — Hoe lang ben je hier al?

— Al vier uur, voor den duivel, ben ik hier, antwoordde Joannes, en ik hoop maar, dat ze afgetrokken worden van mijn tijd in het vagevuur. Ik heb ook al de acht koorzangers van den koning van Sicilië vanmorgen bij het begin van de hoogmis om zeven uur in de Heilige Kapel horen zingen.

— Mooie zangers, riep de ander weer, wier stemmen nog scheller zijn dan hun bonte mutsen! Als de koning den heiligen Johannes met een mis wilde vereren, had hij wel eerst eens navraag mogen doen, of de heilige Johannes er op gesteld is, het Latijn te horen opdreunen met een boers accent.

— Alleen om die vervloekte zangers van den koning van Sicilië eens te laten horen, heeft hij dat gedaan! schreeuwde nijdig een oud vrouwtje uit de menigte onder het raam.

Ik vraag je! Duizend dukaten voor een mis! En dan maar weer belasting op de zeevis in de markthallen van Parijs!

— Kalm, moedertje! zei een dik en deftig mannetje, die zich naast de visvrouw de neus dichthield: die mis was nodig. Of zou je soms willen, dat de koning weer ziek werd?

— Goed gezegd, meneer Lecornu (meneer Van Hoorn), meester-hofsnijder en 's konings bontwerker! riep de kleine student, die aan het kapiteel hing.

Met daverend gelach begroetten de studenten de naam van den ongelukkigen meester-hofsnijder en 's konings bontwerker, die ook een bijnaam had kunnen zijn.

— Lecornu, Gilles Lecornu! riep men.

— Cornutus et hirsutus (hoorndrager en haardrager), zei een ander.

— Maar natuurlijk, begon het duiveltje aan het kapiteel weer. Wat is er te lachen? De weledele heer Gilles Lecornu, broeder van meester Johan Lecornu, opzichter van het koninklijke paleis, zoon van meester Mahlet Lecornu, eerste boswachter te Vincennes, allen burgers van Parijs, allen getrouwd van vader op zoon!

De vrolijkheid werd nog eens zo groot. De dikke hof-snijder-bontwerker zei geen woord en trachtte aan de blikken, die hij van alle kanten op zich voelde rusten, te ontkomen; maar hij zweette en hijgde tevergeefs: al zijn pogingen hadden geen ander gevolg dan dat hij, als een wig in het hout, zich met zijn breed, opgezet gezicht, dat paars zag van spijt en woede, nog verder vastwerkte tussen de schouders van zijn buurlui.

Eindelijk kwam één van hen, dik, klein en deftig als hijzelf, hem te hulp.

— Schande! dat studenten zo'n taal durven uitslaan tegen een burger! In mijn tijd hadden zij ransel gekregen met een eind hout, waarmee zij tenslotte gebrandmerkt waren.

De hele troep brak nu los.

— Hola! Wie heeft daar zo'n praats? Wat is dat voor een ongeluksprofeet?

— Wacht, ik herken hem, zei een ander; het is meester Andry Musnier.

— Zo'n erkende boekhandelaar van de Hogeschool, één van de vier, verbeeldt zich toch maar wat! zei een ander.
— Alles bestaat uit vieren in die tent, riep een derde: de vier volkeren, de vier faculteiten, de vier feesten, de vier procureurs, de vier kiesmannen, de vier boekhandelaren.
— Nou, het was Johan Frollo weer, dan hebben zij ook nog de duivel in vieren nodig.
— Musnier, wij zullen je boeken in brand steken.
— Musnier, wij zullen je lakei een pak slaag geven.
— Musnier, wij zullen je vrouw eens te pakken nemen.
— Die goeie, dikke juffrouw Oudarde.
— Die er zo fris en vrolijk uitziet als een weeuwtje.
— Loop naar den duivel, bromde meester Andry Musnier.
— Meester Andry, begon Johan, die nog steeds aan zijn kapiteel hing, opnieuw, hou je mond of ik val pardoes op je hoofd!
Meester Andry keek omhoog, scheen een ogenblik de hoogte van de zuil te schatten en het gewicht van den snaak, vermenigvuldigde uit het hoofd dat gewicht met de snelheid in het kwadraat en zweeg.
Johan voelde zich meester van het slagveld en ging zegevierend verder:
— Ik zou het doen, al was ik honderd maal de broer van een aartsdiaken.
— Fraaie nummers, die heren van onze Hogeschool, zelfs op een dag als deze onze privileges te schenden! En jawel, de Meiboom en het vreugdevuur in de Stad; mysteriespel, koning der zotskappen en Vlaamse gezanten op het Eiland; maar bij de Hogeschool — niets!
— Het Maubert-plein is toch anders groot genoeg! ving een der klerken[1]) bij het venster weer aan.
— Weg met den rector, de kiesmannen en de procureurs! riep Joannes.
— Laten wij vanavond op het Knapenveld een vuurtje stoken met de boeken van meester Andry, ging een ander voort.

---

[1]) Middeleeuws woord voor studerenden en gestudeerden.

— En met de lessenaars van de schrijvers! zei zijn buurman.

— En de stokken van de pedellen?

— En de kwispedoors van de dekens!

— En de kasten van de procureurs!

— En de kisten van de kiesmannen!

— En de bankjes van den rector!

— Weg!, de kleine Johan begon met een zware stem te zingen: Weg met meester Andry, de pedellen en de schrijvers, met de theologen, de dokters en de wettenmakers; weg met de procureurs, de kiesmannen en den rector!

— De wereld staat stil! mompelde meester Andry met de handen voor de oren.

— Ja, juist, de rector, daar gaat hij net over het plein, riep er één van het raam.

Iedereen keek om naar het plein.

— Is het werkelijk onze geëerbiedigde rector, meester Thibaut? vroeg Johan Frollo, die, van zijn pilaar in het midden van de zaal, niet kon zien, wat er buiten voorviel.

— Ja, ja, riepen de anderen, hij is het, en of hij het is, meester Thibaut, de rector.

Inderdaad was het de rector met alle waardigheidsbekleders van de Hogeschool, die in plechtige optocht voor het gezantschap uitliepen en op dat ogenblik juist het plein voor het Paleis overstaken. De studenten verdrongen elkaar in het venster en begroetten hen met honende uitroepen en spottend handgeklap. De rector, die voorop ging, kreeg de eerste laag en die kwam stevig aan.

— Dag, meneer de rector! Hallo! Ik zeg: goedendag!

— Hoe komt hij hier, de oude gokker? Heeft hij zijn dobbelstenen dan in de steek gelaten?

— Moet je hem zien zitten op zijn muildier! Maar zijn oren zijn de langste!

— Hallo! Goedendag, heer rector Thibaut, Tybalde Aleator: Thibaut de dobbelaar! Oude idioot! oude gokker!

— De hemel zegene je! Heb je vannacht dikwijls dubbelzes gegooid?

— Och, dat arme wrak, afgebeuld, afgetrapt van het gokken en de stenen!

— Waar gaat dat naar toe, Tybalde ad dados; hé, Thibaut de tuiser, maling aan de Hogeschool en op stap naar de Stad?

— Hij gaat vast een huis zoeken in de Thibaut Steenstraat, riep Johan van der Molen.

De hele troep herhaalde de woordspeling luidkeels en met verwoed handgeklap.

— U gaat dus een huis in de Thibaut Steenstraat zoeken, meneer de rector, duivelse rijfelaar?

Toen kwamen de andere waardigheidsbekleders aan de beurt.

— Weg met de pedellen! Weg met de stokkendragers!

— Zeg, Robin Poussepain, wie is dat toch?

— Dat is Gilbert van Suilly, Gilbertus de Soliaco, kanselier van het college van Autun.

— Laat hem maar oppassen voor die zuil, straks loopt hij er nog tegen aan.

— Nou, d'r staat hem vandaag nog wel wat te wachten.

— Weg met de zes theologen en hun witte koorhemden!

— Zijn dat de theologen? Ik dacht, dat het zes witte ganzen waren, waarop de Heilige Genoveva de stad tracteerde uit dank voor het leengoed Roogny.

— Weg met de dokters!

— Weg met alle geredetwist en kletserij!

— Hier, daar heb je mijn muts naar je kop, heer kanselier van Sint-Genoveva, omdat je mij achteruit hebt gewerkt. Dat is geen praatje! Hij heeft mijn plaats onder de Normandiërs aan den kleinen Ascanio Falzaspade gegeven, die uit de provincie Bourges komt, omdat hij een Italiaan is.

— Dat is een streek, zeiden de andere studenten allemaal. Weg met den kanselier van Sint-Genoveva!

— Hé daar, meester Joachim van Ladehors! Hé daar! Louis Dahuille! Hé daar! Lambert Hoctement!

— De duivel hale den procureur van de Duitsers!

— En de kapelaans van de Heilige Kapel met hun grauwe jurken: cum tunicis grisis!

— Seu de pellibus grisis fourratis (Of liever in hun volgestopte, grauwe vellen).
— Hallo, die meesters in de vrije kunsten! Wat allemaal een mooie, zwarte en rode tabberds!
— Een pracht van een staart voor meneer den rector!
— Het lijkt wel de doge van Venetië op zijn huwelijksreis naar de zee!
— Kijk eens, Johan, de domheren van Sint-Genoveva!
— Naar den duivel met het hele stel!
— De abt Choart! Doctor Claude Choart! Zoekt u misschien Marietje Lichtmis?
— Zij is in de Glatigny-straat, daar tippelt zij achter de kerk!
— Zij maakt het bed op voor den schout.
— Zij is haar vier duiten waard: quatuor denarios.
— Of een stuiver: aut unum bombum.
— Je wou wel, dat zij jou net zo betaalde?
— Jongens, meester Bloedzak, de kiesman van Picardië, met zijn vrouw achterop.
— Post equitem sedet atra cura (achter den ruiter zit de sombere zorg).
— Hou je goed, meester Simon!
— Dag, meneer de kiesman!
— Goede nacht, mevrouw de kiesvrouwe!
— Wat hebben zij daar een prachtig uitzicht, verzuchtte Joannes de Molendino, die nog steeds steunde op het bladerwerk van zijn kapiteel.
Inmiddels boog de erkende boekhandelaar van de Hogeschool, meester Andry Musnier, zich over naar het oor van den hofsnijder en 's konings bontwerker, meester Gilles Lecornu.

— Zoals ik zei, meneer, de wereld staat stil. Zo'n baldadigheid van het studententuig is nog nooit voorgekomen. Al de vervloekte uitvindingen van deze eeuw sturen de hele boel in het honderd. De vuurwapenen, de kanonnen, de donderbussen en vooral de boekdrukkunst, die nieuwe pest uit Duitsland. Geen handschriften meer, geen boeken meer! De

boekdrukkunst maakt de boekhandel kapot. Het einde der wereld is op komst.

— Dat merk ik ook, aan de opgang, die de vilten stoffen maken, zei de bontkoopman.

Op dat ogenblik sloeg het twaalf uur.

— Ha!.. zuchtte de ganse menigte in één ademtocht. De studenten zwegen. Er ging een luid gedruis door de zaal, een algemeen bewegen van voeten en van hoofden, een waar salvo van schrapende kelen en snuitende neuzen; iedereen stelde zich zo goed mogelijk op, ging op zijn tenen staan, rekte zich uit; daarna een doodse stilte; alle halzen bleven gestrekt, alle monden open, alle blikken naar de marmeren tafel gewend. Er gebeurde niets. De vier rakkers van den baljuw stonden er nog altijd, kaarsrecht en onbewegelijk als vier geschilderde figuren. Aller ogen keerden zich naar de verhoging, die bestemd was voor de Vlaamse gezanten. De deur bleef dicht en de verhoging leeg. Deze menigte wachtte sinds de morgen op drie dingen: de middag, het Vlaamse gezantschap, het mysteriespel. Alleen de middag was op tijd gekomen. Dat was al te erg.

Men wachtte één, twee, drie, vijf minuten, een kwartier; er kwam niets. De verhoging bleef verlaten, het toneel doodstil. Op het ongeduld was echter de woede gevolgd. Geprikkelde opmerkingen gingen van mond tot mond, eerst weliswaar nog gemompeld. — Het mysterie! Het mysterie! mopperde men zachtjes. Het gistte in de hoofden. Een onweer, dat nog enkel maar rommelde, dreef boven deze menigte. Het was Johan van der Molen, die er het eerste vonkje aan ontlokte.

— Het mysterie, en naar den duivel met alle Vlamingen! riep hij met alle kracht van zijn longen, terwijl hij zich als een slang om zijn kapiteel wrong.

De menigte klapte in haar handen.

— Het mysterie, herhaalde zij, en Vlaanderen naar den duivel!

— Het mysterie moeten we hebben, en onmiddellijk, ging de student voort; of ik stel voor, den baljuw van het Paleis op te hangen bij wijze van klucht en zinnespel.

— Goed zo, riep het volk, en laten wij dan beginnen met zijn rakkers op te hangen.

Dat oogstte luide bijval. De vier arme duivels werden bleek om de neus en keken elkaar eens aan. De massa begon op hen in te dringen en zij zagen het wankele houten hek, dat hen er van scheidde, buigen en bijna barsten onder de aandrang van de menigte.

Het ogenblik was kritiek.

In de zak! In de zak! riep men van alle kanten.

Op dit ogenblik ging het tapijt van de kleedkamer, dat wij hiervoor reeds beschreven, omhoog en liet een verschijning door, waarvan alleen het gezicht reeds de menigte onmiddellijk kalmeerde en als bij toverslag haar woede in nieuwsgierigheid veranderde.

— Stilte! Stilte!

De verschijning, nog verre van gerustgesteld en bevende over al zijn leden, kwam naar voren onder talrijke buigingen, die bij iedere stap meer op een knieval begonnen te lijken, tot aan de rand van de marmeren tafel.

Inmiddels had de rust zich allengs hersteld. Er klonk alleen nog dat ruisende geluid, dat ook de stilte van een menigte nog altijd teweegbrengt.

— Mijne heren burgers, zei hij, en dames burgeressen, wij zullen de eer hebben voor Zijne Eminentie den Kardinaal hier een zeer schone moraliteit ten gehore te brengen en op te voeren, die tot titel heeft „Het gerechte oordeel van Onze Lieve Vrouwe de Maagd Maria". Zelf speel ik voor Jupiter. Zijne Excellentie begeleidt op dit ogenblik het doorluchtige gezantschap van Zijne Hoogheid den Hertog van Oostenrijk, dat in deze stonde nog luistert naar de toespraak van den heer rector der Hogeschool, aan de Baudet-poort. Zodra de zeer eminente kardinaal zal zijn aangekomen, vangen wij aan.

Het lijdt geen twijfel of alleen de tussenkomst van een Jupiter had de vier rampzalige rakkers van den baljuw van het Paleis kunnen redden. Indien wij al het geluk zouden hebben gehad deze volkomen waarachtige geschiedenis te hebben verzonnen, en er derhalve de verantwoording voor

zouden dragen ten overstaan van Onze Lieve Vrouw de Critiek, dan nog zou er geen geldige reden zijn om tegen ons het klassieke voorschrift aan te halen: Nec deus intersit (Laat geen godheid tussenbeide komen). Overigens was het costuum van den heer Jupiter zeer fraai, en had het er niet weinig toe bijgedragen om de menigte tot kalmte te brengen, door de aandacht aan zich te trekken. Jupiter had een met fluweel bedekt pantserhemd aan, waarop vergulde gespen blonken; hij droeg een helm met vergulde zilveren knopen; en zonder de schmink, die de ene, en de volle baard, die de andere helft van zijn gezicht bedekte, zonder de rol verguld karton, vol met stippen en linten van klatergoud, die hij in de hand hield en waarin geoefende ogen gemakkelijk de bliksem herkenden, zonder de vleeskleur van zijn benen, die volgens Griekse mode waren ingeregen, had hij, wat de soberheid van zijn uiterlijk aangaat, de vergelijking kunnen doorstaan met een Bretonsen boogschutter uit het korps van den heer van Berry.

II. Pierre Gringoire

Helaas tijdens zijn toespraak vervluchtigden de voldoening en de bewondering, die zijn costuum algemeen hadden gewekt, door wat hij zei en toen hij besloot met de ontnuchterende woorden: „Zodra de zeer eminente kardinaal zal zijn aangekomen, vangen wij aan", ging zijn stem verloren in een storm van gejouw.

— Meteen beginnen! Het mysterie! Nu onmiddellijk het mysterie! brulde het volk. En boven alle stemmen uit klonk die van Johannes de Molendino, die door het rumoer heensnerpte als een carnavalsfluitje door de ketelmuziek: — Meteen beginnen! gilde de student.

— Weg met Jupiter en den kardinaal van Bourbon!, tierden Robin Poussepain en de andere klerken in het vensterraam.

— Onmiddellijk het stuk! herhaalde de menigte. Terstond! Onmiddellijk! In de zak en aan de galg met de spelers en den kardinaal!

De arme Jupiter ontstelde en verschoot onder zijn schmink verschrikt van kleur, hij liet zijn bliksem vallen en nam zijn helm in de hand; toen wuifde hij en stotterde bevend: — Zijne Eminentie.., de gezanten.., vrouwe Margaretha van Vlaanderen.. Hij wist niet, wat hij moest zeggen. In zijn hart was hij bang, dat hij zou worden opgehangen.

Opgehangen door de massa, als hij wachtte, opgehangen door den kardinaal, als hij niet wachtte, zag hij aan weerskanten slechts de afgrond, dat is te zeggen: een galg.

Gelukkig, dat er iemand kwam om hem uit de verlegenheid te helpen en de verantwoordelijkheid op zich te nemen.

Een figuur, die zich binnen het hek bevond, in de vrijgehouden ruimte om de marmeren tafel en die niemand had opgemerkt, daar zijn lange, smalle gestalte volkomen voor alle blikken verscholen was achter de dikke zuil, waar hij tegen aan stond geleund; deze figuur, zeggen wij, groot, mager, bleek en nog jong, al had hij reeds groeven in voorhoofd en wangen, met schitterende ogen en een glimlach om de mond, gekleed in zwarte serge, die versleten was en glom van de ouderdom, liep op de marmeren tafel toe

en gaf den armen lijder een teken. Maar deze bemerkte dat in zijn verbijstering niet.

De nieuwe figuur kwam nog een stap dichter bij: — Jupiter! zei hij, vriend Jupiter!

De ander hoorde het nog niet.

Toen verloor de grote, blonde verschijning zijn geduld en riep hem van vlak bij toe: — Michel Giborne!

— Wie roept mij daar? vroeg Jupiter, als schrok hij wakker.

— Ik, antwoordde de verschijning in het zwart.

— O! zei Jupiter.

— Begin onmiddellijk, hernam de ander. Geef de mensen hun zin. Ik zal het wel met den heer baljuw in orde maken en die weer met den heer kardinaal.

Jupiter herademde.

Heren burgers, riep hij met alle kracht van zijn longen de menigte toe, die nog steeds joelde, wij zullen onmiddellijk beginnen.

— Evoe, Juppiter! Plaudite, cives! riepen de studenten. (Hoera, Jupiter, Applaudisseert, burgers!)

— Hoezee! Hoezee! riep het volk.

Het handgeklap was oorverdovend en Jupiter was al weer onder de kleden verdwenen, toen de zaal nog daverde van het applaus.

Inmiddels had de verschijning, die zo wonderbaarlijk „de stormwind in windstilte" had doen verkeren, gelijk onze brave, oude Corneille zegt, zich bescheiden teruggetrokken in de schaduw van zijn pilaar en daar zou hij ongetwijfeld onzichtbaar zijn gebleven, onbewegelijk en stom als tevoren, als twee jonge vrouwen op de voorste rij, die zijn gesprek met Michel Giborne—Jupiter hadden gevolgd, hem er niet hadden weggelokt.

— Meester, zei de ene en wenkte hem dichter bij te komen.

— Zeg dat toch niet, Liénarde, zei haar buurvrouw, een knap, fris ding dat er in haar Zondagse kleren alleraardigst uitzag: Het is geen geleerde, het is een burgerman; je moet hem niet aanspreken met „meester", maar gewoon met „mijnheer".

— Mijnheer, zei Liénarde.
De onbekende naderde het hek.
— Wat wenst u van mij, juffers? vroeg hij dienstwillig.
— O, niets, zei Liénarde, verlegen, mijn vriendin Gisquette la Gencienne wou u wat vragen.
— Niet waar, zei Gisquette, blozend; Liénarde riep: „Meester!"; en toen zei ik alleen: je moet „meneer" zeggen.
De beide meisjes sloegen hun ogen omlaag. De ander, die niets liever wilde dan een gesprek aanknopen, keek ze glimlachend aan:
— U had mij dus niets te zeggen, juffers?
— Nee, helemaal niets, antwoordde Gisquette.
— Niets, zei Liénarde.
De grote blonde man keerde zich om ten einde weg te gaan, maar de beide nieuwsgierige meisjes voelden daar niets voor.
— Mijnheer, vlood het van Gisquette's lippen met de onstuimigheid van een sluis, die opengaat of van een vrouw, die haar besluit genomen heeft, kent u dan dien soldaat, die in het mysteriespel de rol zal spelen van de Heilige Maagd?
— U bedoelt de rol van Jupiter? verbeterde de ongenoemde.
— Ach, natuurlijk, zei Liénarde, jij, stommerd ook! Maar u kent Jupiter?
— Michel Giborne? zei de onbekende; jawel juffer.
— Hij heeft een pracht van een baard! zei Liénarde.
— Zou het mooi wezen, wat zij gaan spelen? vroeg Gisquette kleintjes.
— Heel mooi, juffer, antwoordde de onbekende zonder enige aarzeling.
— Wat is het? vroeg Liénarde.
— „Het gerechte oordeel van Onze Lieve Vrouwe de Maagd", een moraliteit, om u te dienen, juffer.
— O, dat is wat anders, wist Liénarde te zeggen.
Een korte stilte volgde, die de onbekende verbrak:
— Het is een geheel nieuw stuk, dat nog nooit is opgevoerd.
— Het is dus niet hetzelfde, zei Gisquette, als voor twee

jaren, als ze toen gespeeld hebben bij de intocht van den pauselijken gezant en waarin drie meisjes voorkwamen, die..

— Drie sirenen, zei Liénarde.

— En moedernaakt, voegde de jonkman er aan toe.

Liénarde sloeg de ogen beschaamd neer. Gisquette keek haar aan en deed toen hetzelfde. Hij ging glimlachend ver= der:

— Het was alleraardigst om te zien. Maar vandaag is het een moraliteit, apart gemaakt voor de hooggeboren jonk= vrouwe van Vlaanderen.

— Komen er ook minneliedjes in voor? vroeg Gisquette.

— Foei, zei de onbekende, in een moraliteit! U moet de verschillende spelen niet door elkaar haspelen. Als het nu nog een klucht was, dan zou het kunnen.

— Dat is jammer, vond Gisquette. De vorige keer waren er bij de fontein van Ponceau wilden, mannen en vrouwen, die met elkaar vochten en telkens weer andere pakjes aan hadden, wanneer zij leuke versjes en minneliedjes zongen.

— Wat er voor een pauselijk gezant mee door kan, zei de onbekende nogal droogjes, daarmee kun je nog niet aan= komen bij een prinses.

— En vlak bij hen, vertelde Liénarde verder, hielden ze een wedstrijd op verschillende muziekinstrumenten, dat je het einden verder nog horen kon.

— En voor de dorst, vervolgde Gisquette, spoot de fontein door drie openingen wijn, melk en bronwater, waarvan het publiek naar hartelust kon drinken.

— En een eindje voorbij Ponceau, wist Liénarde nog, bij de Trinité, speelden zij een passiespel, zonder een stom woord te zeggen.

— Als ik er nog aan denk! riep Gisquette uit: God aan het kruis en de twee moordenaars ter rechter= en ter linker= zijde!

En nu begonnen de beide babbelaarsters in het vuur hun= ner herinneringen aan de intocht van den pauselijken gezant beiden tegelijk te spreken.

— En meer naar voren, bij de Schilderspoort, had je andere mensen in prachtige kleren.

— En bij de fontein van Saint-Innocent, dien jager, die een hert achtervolgde, met blaffende honden en hoorngeschal!

— En bij het slachthuis die stellages, die het kasteel van Dieppe moesten voorstellen!

— Toen de gezant voorbijkwam, weet je nog, Gisquette, bliezen ze de aanval en werden de Engelsen in de pan gehakt.

— En vlak bij de poort van het Châtelet (van het Kasteeltje) waren ook prachtig uitgedoste mensen!

— En op de Wisselaarsbrug, die helemaal overdekt was!

— En toen de gezant voorbijkwam, liet men boven de brug wel tweehonderd dozijn vogels op van allerlei slag. Wat was dat mooi, Liénarde.

— Het zal vandaag nog mooier zijn, viel de jonkman haar in de rede, die met ongeduld scheen te luisteren.

— Weet u zeker, dat het een mooi spel is? zei Gisquette.

— Zeker! antwoordde hij; en liet er met enige nadruk op volgen: — Weet u, juffers, ik heb het zelf geschreven.

— Warempel? zeiden de jonge meisjes, stomverbaasd.

— Warempel! antwoordde de dichter en gooide het hoofd ietwat in de nek; dat wil zeggen, wij hebben het samen gedaan: Johan de Koopman heeft de planken gezaagd en de stellage voor het toneel gemaakt, met al het andere houtwerk, en ik heb het stuk geschreven. Ik heet Pierre Gringoire.

De schrijver van de Cid had niet met meer trots kunnen zeggen: ik ben Pierre Corneille.

Onze lezers zullen zelf reeds hebben bemerkt, dat er al een tijdje verlopen was van het ogenblik af, dat Jupiter weer onder het tapijt verdween, tot aan het moment, dat de schrijver van de nieuwe moraliteit zich zo onverwachts bekend maakte aan Gisquette en Liénarde in haar kinderlijke bewondering. Merkwaardig: die ganse menigte, enige minuten geleden nog zo opgewonden, wachtte nu vreedzaam, in goed vertrouwen op den toneelspeler; wat deze blijvende waarheid bevestigt, die ook thans nog dagelijks in onze schouwburgen bewaarheid wordt, dat het beste middel om het publiek geduldig te laten wachten, is, het te verzekeren, dat er onmiddellijk wordt begonnen.

Alleen, de student Johannes liet zich niet in slaap wiegen.

— Hola! riep hij eensklaps midden onder het rustige wachten, dat gevolgd was op het kabaal, Jupiter, heilige moedermaagd, duivelsgebroed!, menen jullie ons voor het lapje te houden? Het stuk! Het stuk! Beginnen, of wij beginnen weer.

Maar dat hoefde niet meer.

Muziek van hoge en lage instrumenten deed zich binnen de stellage horen, het tapijt ging omhoog; vier verklede en geschminkte mensen kwamen te voorschijn, beklommen de steile ladder naar het toneel en stelden zich, toen zij boven waren aangekomen, in een rij op voor het publiek, waarvoor zij een diepe buiging maakten; toen zweeg het orkest. En het stuk begon.

De vier figuren oogstten eerst rijkelijk handgeklap als loon voor hun huldebetuigingen en vingen vervolgens onder een eerbiedige stilte aan met een proloog, die wij den lezer gaarne schenken. Het publiek toonde trouwens, zoals ook nog wel in onze dagen, meer belangstelling voor de costuums, die zij droegen, dan voor de rol, die zij opzeiden; en, in trouwe, het had gelijk. Alle vier waren zij half in het wit, half in het geel; verschil was er alleen in de stof; de eerste droeg goud- en zilverbrocaat, de tweede zijde, de derde wol, de vierde linnen. De eerste figuur had in de rechterhand een degen, de tweede gouden sleutels, de derde een weegschaal, de vierde een schop; en om de trage geesten te helpen, waarvoor deze doorzichtige attributen nog niet duidelijk genoeg waren, stond er in grote, zwarte, geborduurde letters te lezen, onderop het kleed van brocaat: Ik ben de Adel; onderop het zijden kleed: Ik ben de Geestelijkheid; onderop het wollen kleed: Ik ben de Handel; onderop het linnen kleed: Ik ben de Arbeid. Het geslacht der beide mannelijke zinnebeelden was voor iederen opmerkzamen toeschouwer duidelijk herkenbaar aan hun kortere gewaden en aan de muts, die zij op het hoofd hadden, terwijl de beide vrouwelijke zinnebeelden langere gewaden droegen en een kapje op hadden.

Er was ook heel wat onwelwillendheid nodig om uit de verzen van de proloog niet op te maken, dat Arbeid gehuwd

was met Handel en Geestelijkheid met Adel en dat de twee gelukkige paren als gemeenschappelijk kroost een gouden kroonprins hadden, dien zij alleen aan het mooiste meisje wilden uithuwelijken. Dus trokken zij de wereld rond op zoek naar die schoonheid en nadat zij achtereenvolgens versmaad hadden de koningin van Golconda, de prinses van Trébizonde, de dochter van den Opper-Khan van Tartarije, enz. enz., waren Arbeid en Geestelijkheid, Adel en Handel komen uitrusten op de marmeren tafel van het Paleis van Justitie en daar gaven zij nu voor het geachte gehoor zoveel zedelessen en wijze spreuken ten beste, als waarover men toentertijd in de faculteit der vrije kunsten beschikte voor de examens: schijnredenen, strikredenen, gemeenplaatsen en citaten, waarmee de meesters hun brevetten behaalden.

Het was inderdaad allemaal heel mooi.

Er was echter onder de menigte, waarover de vier allegorieën hun beeldspraak als om strijd uitgoten, geen oor zo aandachtig, geen hart zo onrustig, geen oog zo gretig, geen hals zo gerekt, als het oog, het oor, het hart en de hals van den schrijver, den dichter, den braven Pierre Gringoire, die een ogenblik te voren de lust om zijn naam te noemen aan twee aardige jonge meisjes, niet had kunnen bedwingen. Hij was achter zijn pilaar, op enkele passen afstand van het tweetal, teruggekeerd en daar luisterde hij, keek hij en genoot hij. Het vriendelijke handgeklap, dat het begin van zijn proloog had begroet, klonk nog in hem na en hij was volkomen verzonken in die soort verheven beschouwing, waarmee een schrijver zijn gedachten stuk voor stuk uit de mond van den toneelspeler ziet vallen in de stilte van een uitgebreid gehoor. Brave Pierre Gringoire!

Het spijt ons het te zeggen, maar die eerste verrukking werd wel heel spoedig verstoord. Nauwelijks had Gringoire zijn lippen aan deze bedwelmende beker van vreugde en zege gezet, of er mengde zich een bittere druppel in.

Een in lompen gehulde bedelaar, die, verloren in het gedrang, geen kans zag wat op te halen en zeker niet genoeg schadeloosstelling had gevonden in de zakken van zijn buren, was op de gedachte gekomen een plekje op te zoeken, dat

meer in het oog viel en zo de blikken en de aalmoezen tot zich te trekken. Daartoe had hij zich onder de eerste verzen van de proloog met behulp van de pilaren opgehesen aan de gereserveerde verhoging tot aan de lijst, die het hek van het onderste gedeelte afsloot. Daar zat hij nu en trachtte te aandacht en het medelijden van de menigte op te wekken met zijn lompen en een afgrijselijke wonde, die zijn rechterarm bedekte. Overigens zei hij geen woord.

Doordat hij zo stil was, kon de proloog ongehinderd voortgang vinden en er zou geen noemenswaardige ordeverstoring zijn ontstaan, als het ongeluk niet had gewild, dat de student Johannes, daarboven in zijn pilaar, den bedelaar en zijn gebarenspel in het oog had gekregen.

De jonge grappenmaker stikte van het lachen en, zonder zich er iets van aan te trekken, dat hij de voorstelling verstoorde en de algemene aandacht afleidde, riep hij schaterend: — Moet je dat misbaksel daar zien zitten schooien!

Wie wel eens een steen in een kikkermoeras heeft gegooid of een schot gelost op een vlucht vogels, kan zich een voorstelling maken van de uitwerking, die deze onverwachte uitroep midden in de algemene aandacht had. Gringoire sidderde ervan als van een electrische schok. De proloog knapte af en alle hoofden keerden zich onder geroezemoes om naar den bedelaar, die, allesbehalve van zijn stuk gebracht, in dit voorval een goede gelegenheid zag om wat binnen te halen en op klagende toon, zijn ogen half dicht, begon te roepen: — Heb meelij, alstublieft!

— Wel, op mijn woord, vervolgde Johannes, het is Kreupele Zoekenhoeker. Hola, vrindje, had je last van de wonde aan je been, dat je haar nu op je arm draagt?

Tegelijk met zijn woorden wierp hij een dubbeltje, zo behendig als een aap, juist in de vettige vilthoed, die de bedelaar met zijn zieke arm ophield. De bedelaar nam onverschillig aalmoes en schimpscheut in ontvangst en ging verder met zijn gejammer: — Heb meelij, alstublieft!

Deze onderbreking had het gehoor niet weinig afgeleid, en tal van kijkers, Robin Poussepain en alle studenten aan het hoofd, klapten vrolijk in de handen voor dit zonderlinge

duet, dat daar, midden in de proloog, de student met zijn schreeuwstem en de bedelaar met zijn onverstoorbare klaagzang hadden geïmproviseerd. Gringoire was uiterst ontstemd. Van zijn eerste ontsteltenis bekomen, deed hij nu niet anders dan de vier figuren op het toneel steeds maar toeroepen: — Doorgaan! Wat duivel, doorgaan! — zonder zich ook maar te verwaardigen een verontwaardigde blik te werpen naar de beide rustverstoorders. Op dit ogenblik voelde hij zich aan de rand van zijn overjas getrokken; hij draaide zich een beetje ongeduldig om en toverde met moeite een glimlach te voorschijn. Maar het moest wel. Het was het lieve armpje van Gisquette la Gencienne, dat, zo over het hek gerekt, zijn aandacht trachtte te trekken.

— Mijnheer, zei het jonge meisje, het is toch nog niet uit?

— Natuurlijk niet, antwoordde Gringoire, bijna op zijn teentjes getrapt door die vraag.

— Zoudt u dan, mijnheer, zo ging zij verder, zo vriendelijk willen zijn, mij uit te leggen....

— Wat er nog komt? onderbrak Gringoire. Nu, dat zult u wel horen.

— Nee, zei Gisquette, maar wat zij tot nu toe gedaan hebben.

Een schok doorvoer Gringoire, als iemand, die zich op een wonde plek stoot.

— Wat een suffe zanik-kous van een meid! bromde hij tussen zijn tanden.

Van dat ogenblik af bestond Gisquette niet meer voor hem.

Inmiddels hadden de spelers gehoor gegeven aan zijn aansporing en had het publiek, toen het zag, dat zij zouden beginnen te spreken, zich opnieuw tot luisteren gezet, maar niet zonder dat het zich een aantal schoonheden had laten ontglippen door de gaping, ontstaan tussen de beide delen van het stuk, dat zo ruw door midden was gesneden. Gringoire overwoog dit zachtjes maar bitter. De rust was intussen echter langzamerhand hersteld, de student zweeg, de bedelaar telde enige munten in zijn hoed na en het stuk had weer de voorrang gekregen.

Het was werkelijk een heel mooi stuk, waarmee men, dunkt

ons, thans nog heel wat zou kunnen bereiken, mits met enkele wijzigingen. Het beloop, een beetje gerekt en wat leeg, maar zo wilde het gebruik, was eenvoudig en Gringoire, de hand op zijn eerlijke schrijvershart, bewonderde er de helderheid van. Het was te verwachten, dat de vier zinnebeeldige figuren wat vermoeid waren van hun opsporingsreis door de drie werelddelen, nog wel zonder op behoorlijke wijze van hun gouden kroonprins, hun „dauphin d'or", af te zijn gekomen. Daarna een lofzang op den „dauphin d'or", hier verbeeld als een gouden dolfijn, met duizend andere, even fijnzinnige toespelingen op den jongen verloofde van Margaretha van Vlaanderen, die op dat tijdstip nog altijd triest zat opgesloten in het klooster te Amboise en zelfs niet vermoedde, dat Arbeid en Geestelijkheid, Adel en Handel om zijnentwil de wereld waren rondgetrokken. Gezegde dolfijn was dus jong, was mooi, was sterk, en vooral (wondere oorsprong van alle koninklijke deugden!) was hij de zoon van den Fransen leeuw. Ik beweer, dat deze stoutmoedige beeldspraak bewonderenswaardig is en dat de natuurlijke historie van het toneel op een dag van koninklijke verbeelding en bruiloftsliederen geenszins terugdeinst voor een dolfijn als leeuwenkind. Juist zulke ongewone en hoogdichterlijke spelingen bewijzen de bezieling. Wel had, om ook de critiek haar deel te gunnen, de dichter deze schone gedachte in minder dan tweehonderd verzen kunnen uitwerken. Doch het stuk moest van twaalf uur duren tot vier uur, volgens verordening van mijnheer den schout en er moet nu eenmaal wat gezegd worden. Men luisterde trouwens geduldig.

Op eens, midden in een woordenstrijd tussen mevrouw Handel en mevrouw Adel, op het ogenblik, dat meester Arbeid deze heerlijke versregel sprak:

Onc ne vis dans les bois bête plus triomphante!

(Nooit zag ik in een woud een dier, nog machtiger!)

daar ging de deur naar de verhoging, die tot groot ongerief zo lang gesloten was gebleven, nu tot nog groter ongerief open, en de zware stem van den deurwaarder kondigde pardoes aan: *Zijne Eminentie, Monseigneur de Kardinaal van Bourbon.*

III. Zijne Eminentie, de Kardinaal

Arme Gringoire. De knal van alle dubbele voetzoekers op Sint-Jan, de ontbranding van twintig donderbussen, een losbarsting van het beroemde kanon van de Toren van Billy, dat tijdens het beleg van Parijs, op Zondag 29 September 1465, met één schot zeven Bourgondiërs in de dood zond, de ontploffing van al het buskruit, dat opgeslagen lag bij de Tempelpoort, zou hem op dat plechtige en dramatische ogenblik niet zo rauw de oren hebben verscheurd als die paar woorden, uit de mond van een deurwaarder gekomen: *Zijne Eminentie, de Kardinaal van Bourbon.*

Niet dat Gringoire den heer kardinaal vreesde of minachtte. Hij bezat noch die zwakheid, noch die euvele moed. Zeer kieskeurig, een onvervalst eclecticus, zou men tegenwoordig zeggen, behoorde Gringoire tot die verheven en gesloten, kalme en gematigde naturen, die immer in alles het midden weten te houden (stare in dimidio rerum) en die vol redelijkheid en vrijzinnige levenswijsheid zijn, al laten zij kardinalen ook in hun volle waarde. Welk een kostelijk en immer voortbestaand geslacht van filosofen, wie de wijsheid, als een tweede Ariadne, een kluwen garen schijnt te hebben gegeven, die zij sedert de aanvang der wereld lopen af te wikkelen door de doolhof der menselijke zaken. Men zal hen in alle tijden weervinden, immer dezelfden, dat is te zeggen immer van alle tijden. En ook zonder Pierre Gringoire, die hen in de vijftiende eeuw had vertegenwoordigd, indien wij er in slagen hem de verdienste toe te kennen, waarop hij recht heeft, is het onbetwistbaar hun geest, die vader Du Breul bezielde, toen hij in de zestiende deze kinderlijk-verheven woorden opschreef, die waardig zijn voor alle eeuwen bewaard te blijven: „Ie suis parisien de nation en parrhisian de parler, puisque *Parrhisia* en grec signifie liberté de parler: de laquelle i'ai vsé mesme enuers messeigneurs les cardinaux, oncle et frère de monseigneur le prince de Conty: toutes fois auec respect de leur grandeur, et sans offenser personne de leur suitte, qui est beaucoup". (Ik ben een Parijzenaar van landaard en een parrhisian van

spreken, omdat *parrhisia* in het Grieks betekent vrijheid van spreken: die heb ik benut zelfs tegen de heren kardinalen, den oom en den broeder van mijnheer den prins van Conti: uiteraard met de eerbied, aan hun hoogheid verschuldigd, en zonder iemand uit hun gevolg te kwetsen, en dat is veel.)

Er was dus zomin haat jegens den kardinaal als minachting voor diens aanwezigheid in de onaangename indruk, die zij op Pierre Gringoire maakte. Veeleer het tegendeel; onze dichter had een te gezond verstand en een te kale plunje om er niet een bijzondere waarde aan te hechten, dat menige toespeling van zijn proloog en in het bijzonder de verheerlijking van den kroonprinselijken dolfijn, den zoon van den leeuw van Frankrijk, tot een zeer eminent oor zouden doordringen. Maar niet de baatzucht overheerst in de edele aard der dichters. Verondersteld dat de eenheid van den dichter haar uitdrukking vindt in het getal tien, dan zou een scheikundige, die haar chemisch ontleedde en onderzocht, zoals Rabelais zegt, tot de ontdekking komen, dat zij bestond uit één deel baatzucht tegen negen delen eigenliefde. Welnu, op het ogenblik, waarop de deur openging voor den kardinaal, waren de negen delen eigenliefde van Gringoire, opgezwollen en uitgezet door de adem van bewondering uit de menigte, in zo'n toestand van schier bovennatuurlijke spanning, dat daaronder niets meer te bespeuren viel van het vrijwel verstikte deeltje baatzucht, dat wij daareven onderscheidden in het wezen der dichters; een waardevol bestanddeel overigens, als stoffelijk en menselijk tegenwicht, waarzonder zij de aarde niet meer onder hun voeten zouden hebben. Gringoire zwolg in het gevoel, het gezicht, de aanraking bij wijze van spreken, van een ganse verzameling.. leeglopers — goed, doch die toch maar overweldigd waren, versteend en als bedwelmd door de onvergelijkelijke tirades, die om de haverklap in elk deel van zijn bruiloftsstuk voorkwamen. Het was juist, dat hij zelf de algemene verrukking deelde en dat hij in tegenstelling tot La Fontaine, die bij de opvoering van zijn stuk De Florentijn vroeg: Welke idioot heeft dat prul geschreven? graag zijn buurman had willen vragen: Van wien is dit meesterwerk? Men kan nu wel

nagaan, welke uitwerking de plotselinge en ontijdige binnenkomst van den kardinaal op hem maakte.

Wat hij kon vrezen, verwezenlijkte zich maar al te zeer. Het binnenkomen van Zijne Eminentie bracht de hele zaal in beroering. Alle hoofden wendden zich om naar de verhoging. Men kon zich zelf niet meer verstaan. — De kardinaal! de kardinaal! herhaalden alle monden. De rampzalige proloog knapte voor de tweede keer af.

De kardinaal bleef een ogenblik op de drempel van de verhoging stilstaan. Terwijl hij zijn blik tamelijk onverschillig over het publiek liet gaan, werd het rumoer nog eens zo sterk. Iedereen wilde hem beter zien. Iedereen trachtte het hoofd boven de schouders van zijn buren uit te tillen.

Het was inderdaad een hoog personage, wiens verschijning het ook tegen elk ander stuk had kunnen opnemen. Karel, kardinaal van Bourbon, aartsbisschop en graaf van Lyon, opperkerkhoofd van de beide Galliën, was zowel verwant aan Lodewijk XI door zijn broer, Peter, heer van Beaujeu, die de oudste dochter van den koning had gehuwd, als aan Karel den Stouten, door zijn moeder, Agnes van Bourgondië. De grondtoon, de overheersende en kenmerkende karaktertrek van den opperkerkvoogd der beide Galliën, was dan ook zijn hoofse geest en zijn eerbied voor de gestelde machten. Men begrijpt welke moeilijkheden zonder tal zijn dubbele verwantschap hem bezorgd had en tussen welke dreigende klippen het scheepje van zijn geest immer had moeten laveren om een breuk te voorkomen én met Lodewijk, én met Karel, deze Charybdis en deze Scylla, die de graaf van Nemours en den maarschalk van Saint-Pol hadden verslonden. Met de hulp van de hemel had hij zich er vrij goed doorheen geslagen en had hij zonder ongelukken Rome bereikt. Maar, ofschoon hij nu in veilige haven was, juist omdat hij daar was, dacht hij nooit zonder enige onrust aan de wisselvalligheden van zijn politieke leven, dat lange tijd zo stormachtig en kommervol was geweest. Zo had hij de gewoonte te zeggen, dat het jaar 1476 voor hem „zwart en wit" was geweest, waarmee hij dan bedoelde dat hij in dat ene jaar zijn moeder, de hertogin van Bourbon, en zijn neef,

den hertog van Bourgondië, had verloren, en dat de ene rouw hem getroost had over de andere.

Overigens was hij niet één van de kwaadsten. Hij leidde het vrolijke leventje van een kardinaal, had evenmin afkeer van wijntje als van Trijntje, zeker niet wanneer zij Richarde la Garmoise of Thomasse la Saillarde heette, was royaler tegen aardige meisjes dan tegen oude vrouwen en stond om al deze redenen goed aangeschreven bij de Parijse bevolking. Hij vertoonde zich nooit dan omringd door een stoet bisschoppen en abten van hoge afkomst, die galant waren en loszinnig en die, zo nodig, een stevig glas verdroegen; en meer dan eens hadden de zustertjes van Saint-Germain d'Auxerre, wanneer zij onder de verlichte vensters van het Paleis Bourbon langs kwamen, zich geërgerd, dat zij dezelfde stemmen, die zij die dag de mis hadden horen lezen, nu bij het gerinkel der glazen de Bacchantische zinspreuk van Benedictus XII, den paus, die ook een derde kroon aan de tiara had toegevoegd, hoorden galmen: — Bibamus papaliter, Laten wij pauselijk drinken.

Deze zo eerlijk verdiende populariteit was het ongetwijfeld, die hem bij zijn binnenkomst vrijwaarde voor een onvriendelijke ontvangst van de massa, die het ogenblik tevoren nog zo ontvreden was geweest en die weinig eerbied koesterde voor een kardinaal op de dag, dat zij zelf een koning zou kiezen. Maar de Parijzenaars zijn weinig haatdragend; en bovendien hadden de brave burgers, die de aanvang van de voorstelling met geweld hadden doorgedreven, een overwinning behaald op den kardinaal en dat was hun voldoende. De kardinaal van Bourbon was trouwens een knappe man en hij had een prachtig rood kleed aan, dat hij wist te dragen; dat wil zeggen dat hij alle vrouwen op zijn hand had, dus de betere helft van het publiek. Natuurlijk was het een onrechtvaardigheid en een smakeloosheid, een kardinaal uit te jouwen omdat hij te laat kwam, wanneer die kardinaal zo'n knappe man is en zo goed zijn rode kleed weet te dragen.

Hij trad dus binnen, groette de aanwezigen met de aangeboren glimlach der groten voor het volk en richtte zich

met langzame schreden naar zijn rood fluwelen armstoel, met een gezicht alsof zijn gedachten ver weg waren. Zijn gevolg, wat wij thans zouden noemen zijn staf van bisschoppen en abten, kwam na hem de verhoging binnen en deed het rumoer en de nieuwsgierigheid van het parterre nog toenemen. Ieder wou ze aanwijzen, ze opnoemen, er tenminste één van kennen; de één den bisschop van Marseille, Alaudet, als ik mij goed herinner, de ander den deken van Sint-Denijs; een derde Robert van Lespinasse, den abt van Saint-Germain des Prés, den loszinnigen broer van een maîtresse van Lodewijk XI; dat alles ging gepaard met minachtende en onwelluidende kreten. De studenten hadden het hoogste woord. Het was hun dag, hun feest der zotskappen, hun saturnalie, de jaarlijkse orgie van klerken en studenten. Geen losbandigheid, die deze dag niet geoorloofd, niet verplicht was. En dan waren er de uitgelaten en vlotte meisjes onder het publiek, Simonne Vierboek, Agnes Gordijn, Robine Smeerpot. Was het wel niet het minste wat je doen kon: een beetje vloeken, Gods naam ijdellijk misbruiken, zo op je gemak en in dat verheffend gezelschap van geestelijken en meisjes van pleizier, op zo'n schone dag? Zij lieten zich de kans dan ook niet ontgaan; en temidden van de drukte was het een ontstellend gehuil van vloeken en schimpen, dat ontsnapte aan al die losgelaten tongen van studenten en klerken, die de rest van het jaar in bedwang werden gehouden door de vrees voor het brandijzer van Lodewijk den Vromen. Arme Lodewijk de Vrome, wat staken zij de draak met hem in zijn eigen Paleis van Justitie! Ieder had onder de zojuist op de verhoging aangekomen soutanes één, een zwarte, een grijze, een witte, of een paarse tot mikpunt gekozen. Joannes de Molendino had, als broer van een aartsdiaken, het rood tot zijn stoutmoedig doelwit verkoren en zong brullend, met zijn brutale ogen op den kardinaal gericht: Cappa repleto mero! Jij koorrok vol met wijn!

Al deze bijzonderheden, die wij hier tot stichting van den lezer ophalen, gingen dermate onder in het algemene rumoer, dat zij verklonken waren alvorens de gereserveerde verhoging

te bereiken. De kardinaal zou er zich trouwens weinig van hebben aangetrokken, zozeer waren vrijheden op deze dag gebruikelijk. Hij had overigens, en daarvan was zijn gehele gezicht het bewijs, een andere zorg, die hem niet met rust liet en die bijna tegelijk met hem de verhoging bereikte. Dat was het gezantschap van Vlaanderen.

Niet, dat hij zo door en door politiek was en zich veel bekommerde om de mogelijke gevolgen van het huwelijk van zijn nicht Vrouwe Margaretha van Bourgondië met zijn doorluchtigen neef Karel, kroonprins van Wenen; hoelang de gepleisterde vriendschap tussen den hertog van Oostenrijk en den koning van Frankrijk zou duren, hoe de koning van Engeland het versmaden van zijn dochter zou opnemen, bezorgde hem weinig hoofdbrekens en hij bewees elke avond eer aan de koninklijke wijn van Chaillot, zonder te vermoeden, dat enige flessen van diezelfde wijn (zij het ook ietwat herzien en verbeterd door den lijfarts Coictier), vriendelijk aan Eduard IV door Lodewijk XI aangeboden, op een goede morgen Lodewijk XI van Eduard IV zouden verlossen. Het hooggeëerde gezantschap van den heer hertog van Oostenrijk baarde den kardinaal zulke zorgen niet, maar het was hem op een andere wijze lastig. Het was inderdaad wel hard, en wij hebben er in het begin van dit boek reeds iets van moeten zeggen, dat hij, Karel van Bourbon, verplicht was een feest en een goede ontvangst te bereiden aan, weet ik veel wat voor burgers; hij, de kardinaal, aan schepenen; hij de Fransman, de zwierige gast, aan Vlaamse bierzuipers; en dat nog wel in het openbaar. Dat was wis en drie één van de ellendigste comedies, die hij ooit voor 's konings plezier had moeten spelen.

Hij wendde zich dus met een allerbeminnelijkst gezicht (zozeer had hij zich in zijn macht) om naar de toegang, toen de deurwaarder met luider stemme aankondigde: „De heren gezanten van den hertog van Oostenrijk!" Onnodig te zeggen, dat de hele zaal het voorbeeld van den kardinaal volgde.

Daar kwamen zij binnen, twee aan twee, met een ernst en waardigheid, die een tegenstelling vormden tot het dartele gevolg van geestelijken van Karel van Bourbon, deze

acht en veertig gezanten van Maximiliaan van Oostenrijk, met aan hun hoofd den eerwaarden vader in den Heer, Johan, Abt van Saint Bertin, kanselier van het Gulden Vlies, en Jakob van Gooi, heer van Dauby, opperbaljuw van Gent. Er heerste in de zaal een diepe stilte, waarin men onderdrukt gegichel hoorde, bij het luisteren naar al die onwaarschijnlijke namen en burgermanstitels, die elk dezer mannen onverstoorbaar opgaf aan den deurwaarder, die dan namen en titels kris-kras door elkaar en zwaar verminkt de menigte toeslingerde. Het was meester Loys Roelof, schepen van de stad Leuven; heer Claes van Etuelde, schepen van Brussel; heer Paul van Baeust, heer van Voirmizelle, president van Vlaanderen; meester Johan Coleghens, burgemeester van de stad Antwerpen; meester George van de Moere, eerste schepen in de keur der stad Gent; meester Gheldolf van der Hage, eerste schepen van de handelskamer der gezegde stad; en de heer van Bierbeek, en Johan Pinnock, en Johan Dymaerzelle enz. enz. enz.; baljuws, schepenen, burgemeesters, schepenen, baljuws; allen even stijf, harkerig, uitgedost in fluweel en damast, op het hoofd zwart fluwelen mutsen met grote kwasten van Cypers gouddraad; eigenlijk goeie Vlaamse koppen, waardige en strenge gezichten, van hetzelfde ras als die, welke Rembrandt zo fors en zo statig doet uitkomen tegen de donkere achtergrond van zijn Nachtwacht; mannen op wier gelaat te lezen stond, dat Maximiliaan van Oostenrijk juist had gezien, toen hij in hun geloofsbrief schreef, volkomen op hen te vertrouwen, op hun gezindheid, ervaring, trouw „ende goeden wille".

Eén echter uitgezonderd. Een man met een verfijnd, scherpzinnig, geslepen gezicht, een soort apen-, diplomaten-tronie, voor wien de kardinaal drie stappen naar voren kwam en een diepe buiging maakte en die toch enkel maar bleek te heten: Willem Rym, raadspensionaris van de stad Gent.

Weinigen wisten toentertijd nog, wie Willem Rym was. Een zeldzaam begaafd iemand, die in een opstandige tijd in het volle licht der gebeurtenissen zou hebben geschitterd, maar die in de vijftiende eeuw aangewezen bleef op ondergrondse kuiperijen en op een mollenleven, zoals de graaf

van Saint-Simon het uitdrukt. Overigens genoot hij de waardering van den eersten „mol” van Europa: vertrouwelijk smeedde hij plannetjes met Lodewijk XI en hij had dikwijls de hand in diens geheime aangelegenheden. Maar dat alles wist de menigte niet, die zich verwonderde over de voorkomendheid van den kardinaal jegens de schrale verschijning van den Vlaamsen baljuw.

IV. Meester Jakob Coppenole

Terwijl de pensionaris van Gent en de kardinaal diep voor elkander bogen en nog dieper elkander iets toefluisterden, wilde iemand van hoge gestalte, met een breed gezicht en machtige schouders, naast Willem Rym binnenstappen: het leek wel een dog naast een vos. Zijn vilten hoed en zijn leren vest staken vreemd af bij al het fluweel en al de zijde, die hem omringden. In de mening een verdwaalden palfrenier voor te hebben, hield de deurwaarder hem tegen.

— Hé, vriend, hier is geen toegang.

De man in het leren vest duwde hem met zijn schouder op zij.

— Wat wil die kwast van me? zei hij zo luid, dat de ganse zaal opmerkzaam werd op dit ongewone gesprek: Zie je niet, dat ik er ook bij hoor?

— Uw naam? vroeg de deurwaarder.

— Jakob Coppenole.

— Uw titels?

— Kousenmaker, in de Drie Ketentjes, te Gent.

De deurwaarder deinsde terug. Schepenen en burgemeesters aankondigen, dat ging nog; maar een kousenmaker, dat was toch te bar. De kardinaal zat op hete kolen. Het ganse publiek luisterde en keek. Daar had Zijne Eminentie zich nu twee dagen lang uitgesloofd om deze ongelikte Vlaamse beren zoveel omgangsvormen bij te brengen, dat men er mee voor de dag dorst komen, en nu zo'n buitenissigheid! Inmiddels echter trad Willem Rym, met zijn slimme glimlach, op den deurwaarder toe:

— Kondigt u maar aan meester Jakob Coppenole, klerk der schepenen van de stad Gent, fluisterde hij hem zachtjes toe.

— Deurwaarder, gelastte de kardinaal met luider stem, kondig meester Jakob Coppenole, klerk der schepenen van de beroemde stad Gent, aan.

Dat was een fout. Willem Rym zou op zijn eentje de moeilijkheid hebben verheimelijkt, maar den kardinaal had Jakob Coppenole verstaan.

— Allemachtig! nee! riep hij met zijn donderende stem uit. Jakob Coppenole, kousenmaker, versta je wel, deurwaarder? Niets meer, niets minder. Allemachtig! Kousenmaker, dat is, dunkt me, mooi genoeg. Meneer de aartshertog is meer dan eens bij mij een kous komen halen.

Gelach en handgeklap volgden op deze uitval. Een grap wordt in Parijs onmiddellijk begrepen en vindt derhalve immer bijval.

Daar kwam nog bij, dat Coppenole een man uit het volk was en dat ook het publiek in de zaal tot het volk behoorde Het contact tussen hen en hem was dan ook onmiddellijk gevonden, als electrisch en vanzelf. De hooghartige uitval van den Vlaamsen kousenmaker, die de hovelingen vernederde, had in al die proletariërs een zeker gevoel van waardigheid wakker geroepen, dat in de vijftiende eeuw nog vaag en onduidelijk was. Hij was huns gelijke, de kousenmaker, die daar mijnheer den kardinaal het hoofd geboden had! een strelende gedachte voor de arme bliksems, die gewend waren aan eerbied en gehoorzaamheid jegens de knechtjes van de rakkers van den schout van den abt van Sint-Genoveva, den slippendrager van den kardinaal.

Coppenole groette Zijne Eminentie zelfbewust en deze beantwoordde de groet van den almachtigen burger, dien Lodewijk XI zelfs duchtte. Vervolgens, terwijl Willem Rym, een wijze en sluwe baas, zegt Philip van Commines, beiden nazag met een spottende en geringschattende glimlach, bereikten zij ieder hun plaats, de kardinaal geheel van zijn stuk en vol zorg, Coppenole rustig en zelfverzekerd, zonder twijfel in de overtuiging dat zijn titel van kousenmaker zo goed was als een andere, en dat Maria van Bourgondië, moeder van de Margaretha, die Coppenole vandaag zou uithuwelijken, hem minder gevreesd zou hebben als kardinaal dan als kousenmaker: want geen kardinaal zou de Gentenaren hebben opgezet tegen de gunstelingen van de dochter van Karel den Stouten; geen kardinaal zou de menigte met een enkel woord hebben gewapend tegen haar tranen en smeekbeden, toen de vrouwe van Vlaanderen haar volk tot aan de voet van het schavot om genade voor hen kwam bidden;

terwijl de kousenmaker slechts zijn leren arm had hoeven optillen om uw beide hoofden te doen vallen, doorluchte heren Guy d'Hymbercourt en kanselier Willem Hugonet!

Het einde was echter voor den armen kardinaal nog niet bereikt en tot de bodem moest hij de kelk, zich in zulk min gezelschap te bevinden, ledigen.

De lezer heeft wellicht den schaamtelozen bedelaar niet vergeten, die zich van het begin van de proloog af hield vastgeklemd aan de rand van het kardinaalshek. De aankomst van de hoge gasten had hem dat plaatsje niet doen verlaten, en terwijl de geestelijken en gezanten, als echte Hollandse haringen in een ton, opeengepakt zaten in de banken van de verhoging, was hij eens recht op zijn gemak gaan zitten en had hij kalmweg zijn benen op de bintbalk gekruist. Een grenzenloze brutaliteit, waarvan in het begin niemand iets had bemerkt, omdat de aandacht elders was gericht. Hij van zijn kant bemerkte niets van wat er in de zaal voorviel; hij wiegelde zijn hoofd met de zorgeloosheid van een Napolitaan heen en weer, alleen maar van tijd tot tijd in het rumoer herhalend, als uit een machinale gewoonte: „Heb meelij, alstublieft!" En zeker zal hij in de hele verzameling wel de enige zijn geweest, die zich niet verwaardigd had op te zien bij de strubbeling tussen Coppenole en den deurwaarder. Nu wilde het toeval, dat de meester-kousenmaker van Gent, met wien het publiek reeds zo ingenomen was en op wien aller ogen waren gevestigd, juist op de eerste rij van de verhoging boven den bedelaar ging zitten; en men was niet weinig verbaasd, toen men den Vlaamsen gezant, nadat hij den kwant onder zich eens had opgenomen, vriendelijk op de met lompen bedekte schouder zag tikken. De bedelaar keerde zich om; er stond verrassing, herkenning, verheuging op beider gezicht te lezen; toen, zonder zich ook maar enigszins te bekommeren om de talloze toeschouwers, begonnen de kousenkoopman en de stumper zachtjes met elkander te praten, hand in hand, terwijl de vodden van Kreupelen Zoekenhoeker op het goudlaken van de verhoging wel een rups op een sinaasappel leken.

Het ongewone van deze vreemde vertoning verwekte zo'n

lachlust en vrolijkheid, dat het den kardinaal niet kon ont-gaan; hij boog zich voorover, en daar hij van de plaats, waar hij zat, slechts met moeite een deel kon zien van Zoeken-hoeker's smerige slobberjas, verkeerde hij begrijpelijkerwijze in de overtuiging, dat de bedelaar om een aalmoes vroeg en riep hij, verontwaardigd over zo'n brutaliteit: — Meneer de baljuw van het Paleis, gooit u me dien gast eens in de rivier!

— Wel allemachtig, meneer de kardinaal, zei Coppenole, zonder de hand van den bedelaar los te laten, dat is een van mijn vrienden.

— Hoezee! Hoezee! riep de zaal. Van dit ogenblik af genoot meester Coppenole in Parijs, evenals in Gent, „groot aanzien bij het volk; want zo gaat het mannen van dat slag," zegt Philip van Commines, „wanneer zij zich dus hebben misdragen".

De kardinaal beet zich op de lippen. Hij boog zich over naar zijn buurman, den abt van Sint-Genoveva, en zei tegen hem, halfluid:

— Plezierige gezanten, die meneer de aartshertog ons daar zendt als voorboden van vrouwe Margaretha!

— Uwe Eminentie, antwoordde de abt, verspilt haar beleefdheden aan die Vlaamse kaaskoppen. Margaritas ante porcos, parelen voor de zwijnen.

— Zegt u liever, antwoordde de kardinaal met een glim-lach: Porcos ante Margaritas, zwijnen vóór de parelen.

Het ganse hofstoetje in soutane was verrukt over die woordspeling. De kardinaal voelde zich wat opgelucht; hij was quitte met Coppenole, ook hij had nu met een geestige zet bijval geoogst.

Thans mogen onze lezers, die het vermogen bezitten een beeld en een gedachte te veralgemenen, zoals men het heden ten dage uitdrukt, ons de vraag veroorloven, of zij een duidelijke voorstelling hebben gekregen van het schouwspel, dat op het ogenblik, waarop wij hun aandacht vroegen, de uitgestrekte rechthoek van de grote zaal van het Paleis bood. Midden in de zaal, tegen de oostelijke muur, een grote en prachtige verhoging met goudbrocaat, waarop plechtig uit

een kleine spitsboog-deur gewichtige persoonlijkheden naar voren schrijden, stuk voor stuk aangekondigd door de schreeuwstem van een deurwaarder. De voorste banken al bezet met zeer deftige personen, gehuld in hermelijn, fluweel en scharlaken. Om de verhoging, die zwijgzaam en waardig blijft, daaronder, daarvoor, overal, een grote menigte en een groot rumoer. Duizend blikken uit het volk voor ieder gezicht op de verhoging, duizend fluisteringen bij iedere naam. Zeker is het schouwspel merkwaardig en verdient het de aandacht van de toeschouwers. Maar daarginds, helemaal aan het einde, wat is dat voor een toneel met vier kakelbonte poppen er op en vier andere er onder? Wie is dat, naast het toneel, die man in dat versleten, zwarte pak met zijn bleke gezicht? Ach, waarde lezer, dat is Pierre Gringoire en zijn proloog.

Wij hadden hem allen geheel vergeten.

Precies wat hij had zien aankomen.

Van het ogenblik af, dat de kardinaal was binnengekomen, had Gringoire al het mogelijke gedaan om zijn proloog te redden. Hij had eerst de spelers, die waren blijven steken, gelast door te spelen en hun stem uit te zetten; toen, daar hij zag, dat toch niemand luisterde, had hij hen op laten houden, en het hele kwartier, dat de onderbreking nu al haast duurde, had hij staan trappelen en zich opwinden, Gisquette en Liénarde aangeklampt, zijn buren aangespoord de proloog weer voort te zetten — alles tevergeefs. Niemand had ogen dan voor den kardinaal, het gezantschap, de verhoging, het enige middelpunt in de uitgestrekte kring van blikken. Men moet ook aannemen, en het spijt ons dit te moeten zeggen, dat de proloog het gehoor lichtelijk begon te vervelen op het ogenblik, dat Zijne Eminentie op zo wrede wijze afleiding was komen brengen. En eigenlijk was het op de verhoging niet eens een ander schouwspel dan op het toneel: het conflict tussen Arbeid en Geestelijkheid, tussen Adel en Handel. En vele mensen volgden het liever zonder meer, levend, ademend, handelend, stotend met de ellebogen, in vlees en been, in dit Vlaamse gezantschap, in dit bisschoppelijke hof, onder het kleed van den kardinaal, onder het

vest van Coppenole, dan geschminkt, opgedirkt, in verzen sprekend, dan om zo te zeggen in die dooie dienders in hun gele en witte hemden, waarmede Gringoire ze had uitgedost.

Toen onze dichter evenwel bemerkte, dat de kalmte enigszins was weergekeerd, verzon hij een krijgslist, die alles had kunnen redden. — Mijnheer, zei hij tot een der mensen in zijn omgeving, een braven en dikken man met een lijdzaam gezicht, als ze weer eens begonnen?

— Wat? zei de man.

— Wel, het stuk, zei Gringoire.

— Zoals u wilt, antwoordde de man.

Deze halve instemming was voldoende voor Gringoire, en, zelf zijn boontjes doppende, begon hij te roepen, terwijl hij zich zoveel mogelijk onder het publiek drong: — Ga door met het stuk! ga door!

— Duivels! zei Joannes de Molendino, wat roepen zij daar, aan het einde? (Want Gringoire maakte lawaai voor vier.) Zeg eens, jongens, is het stuk nog niet afgelopen? Zij willen weer beginnen. Dat is niet eerlijk.

— Nee! nee! riepen alle studenten. Weg met het stuk! weg ermee!

Maar Gringoire verdubbelde zijn geschreeuw en riep nog harder: Doorgaan! doorgaan!

Dat geroep trok de aandacht van den kardinaal.

— Mijnheer de baljuw van het Paleis, zei hij tegen een groten zwarten man, die op enkele passen afstand van hem stond, menen die snaken, dat zij in een wijwaterbak zitten, dat ze zo'n hels geluid maken?

De baljuw van het Paleis was een soort tweeslachtig ambtenaar, iets als een vleermuis van de rechterlijke macht, die zowel wat van de muis als van de vogel weghad, van den rechter als van den soldaat.

Hij ging naar Zijne Eminentie toe, en al was hij zeer bevreesd voor haar ontstemming, toch verklaarde hij stamelend, dat het volk zich misdragen had, toen de middag eerder was gekomen dan Zijne Eminentie, en dat de spelers gedwongen waren geweest te beginnen, zonder op haar te wachten.

De kardinaal schoot in een lach. — Op mijn woord, mijnheer de rector van de Hogeschool moest dat ook maar eens doen. Vindt u ook niet, meester Willem Rym?

— Och, monseigneur, antwoordde Willem Rym, laten we tevreden zijn, dat we aan de helft van het stuk zijn ontkomen. Dat is tenminste zoveel gewonnen.

— Kunnen die kerels doorgaan met hun klucht? vroeg de baljuw.

— Toe maar, toe maar, zei de kardinaal; het laat me koud. Dan ga ik in die tijd mijn brevier lezen.

De baljuw begaf zich naar de rand van de verhoging, wuifde met de hand om stilte en riep:

— Burgers, boeren en buitenlui, om ieder zijn zin te geven, hun, die het vervolg willen, en hun, die het einde wensen, beveelt Zijne Eminentie, dat men verder speelt.

Daar kon geen van beide partijen iets tegen in brengen. Maar zowel schrijver als publiek nam het den kardinaal nog lange tijd kwalijk.

De spelers op het toneel namen dus weer het woord, en Gringoire hoopte, dat de rest van zijn werk zou worden aangehoord. Deze hoop werd niet minder snel bedrogen dan zijn andere illusies; weliswaar was het gehoor weer enigszins stiller geworden, maar Gringoire had er niet op gelet, dat op het ogenblik, toen de kardinaal last had gegeven verder te spelen, de verhoging nog lang niet gevuld was en dat na de Vlaamse gezanten nieuwe gasten uit de stoet waren aangekomen, wier namen en titels, die de deurwaarder met tussenpozen door de dialoog heen de zaal inslingerde, daarin duchtig huishielden. Men stelle zich maar eens midden in een toneelstuk het gegalm van een deurwaarder voor, die tussen twee rijmen en dikwijls zelfs middenin een regel dergelijke inlassen aanbrengt:

Meester Jacob Charmolue, procureur van den koning bij het kerkelijke gerechtshof!

Johan van Harlay, stalmeester, officier bij de bereden nachtwacht van de stad Parijs!

Mijnheer Galiot van Genoilhac, ridder, heer van Brussac, hoofd van de artillerie des konings!

Meester Dreux-Raguier, opzichter van de wateren en de bossen van onzen heer en koning, in de landen van France, Champagne en Brie!

Mijnheer Lodewijk van Graville, ridder, raadsheer en kamerheer van den koning, admiraal van Frankrijk, toeziener op het bos van Vincennes!

Meester Denis Le Mercier, voogd van het blindentehuis van Parijs! — Enz., enz., enz.

Het werd onuitstaanbaar.

Deze zonderlinge begeleiding, die het stuk moeilijk te volgen maakte, verontwaardigde Gringoire des te meer, naar mate hij zich niet ontveinzen kon, dat de betekenis van zijn stuk voortdurend steeg en dat er niets anders aan ontbrak dan luisteraars. Het was inderdaad moeilijk een vernuftiger en dramatischer verwikkeling te verzinnen. De vier figuren van de proloog jammerden over hun onoplosbare moeilijkheden, toen Venus in hoogsteigen persoon, vera in cessu patuit dea, zich aan hen voordeed, gekleed in een schone wapenrok, voorzien van de driemaster uit het embleem van de stad Parijs. Zij kwam zelf den kroonprins-dolfijn opeisen, die toegezegd was aan de schoonste. Jupiter, wiens donder men hoorde grommen in de kleedkamer, stond haar ter zijde en de koningin stond op het punt de kroon weg te dragen, oftewel, zonder beeldspraak, den heer kroonprins-dolfijn te huwen, toen een jong meisje in witte damast en met een margriet, (doorzichtige voorstelling van de vrouwe van Vlaanderen) in de hand, kwam strijden met Venus. Toneeleffect en kentering. Na lange strijd kwamen Venus, Margaretha en een stem uit de coulissen overeen, de beslissing over te laten aan het gerechte oordeel van de Heilige Maagd. Er was nog een prachtrol, die van Don Pedro, koning van Mesopotamië. Maar door de talloze onderbrekingen was het zeer moeilijk uit te maken waartoe deze diende. En dat ging allemaal maar langs de trap.

Doch het werd niets. Geen van al die schoonheden werd doorvoeld of begrepen. Bij de binnenkomst van den kardinaal was het als een onzichtbare toverdraad geweest, die alle blikken opeens van de marmeren tafel naar de verhoging

had getrokken, van het uiterste zuiden van de zaal naar de westelijke zijde. Niets kan de betovering van het gehoor meer verbreken. Aller ogen bleven daar gevestigd, en de nieuw-aangekomenen, hun verwenste namen, hun gezichten en hun kledij leidden voortdurend af. Het was wanhopig. Behalve Gisquette en Liénarde, die zich van tijd tot tijd omkeerden, wanneer Gringoire hen bij de mouw trok, en behalve de dikke lijdzame buurman, luisterde geen sterveling, niemand keek naar de arme vergeten moraliteit. Gringoire zag de mensen alleen nog maar van terzijde.

Met welke bitterheid zag hij heel zijn bouwsel van roem en poëzie stuk voor stuk uiteenvallen. En dan te bedenken, dat deze mensen bijna in opstand waren gekomen tegen den heer baljuw uit ongeduld naar zijn werk! Nu men het had, bekommerde men zich er niet om. Deze zelfde voorstelling was begonnen met een zo eenstemmig handgeklap! O, eeuwige eb en vloed van de volksgunst! Te bedenken, dat men haast de rakkers van den baljuw had opgeknoopt! Wat had hij er niet voor over gehad die honingsmaak thans nog te proeven!

De onheuse alleenspraak van den deurwaarder hield tenslotte op. Iedereen was binnen en Gringoire herademde. De spelers gingen dapper voort. Maar gaat daar niet plotseling meester Coppenole, de kousenmaker, opstaan, en hoort Gringoire hem niet de aandachtige zaal deze gruwelijke woorden toevoegen:

— Heren burgers en notabelen van Parijs, ik begrijp voor de donder niet, wat wij hier uitvoeren. Ik zie daar in die hoek, op dat toneel, wel mensen, die doen alsof ze willen vechten. Ik weet niet of gijlieden dat een mysteriespel noemt; maar het is niets onderhoudend. Ze vechten met de tong en meer niet. Al een kwartier zit ik te wachten op de eerste klap. Er komt niets. Dat zijn lafaards, die elkaar alleen maar met beledigingen te lijf gaan. D'r moesten hier eens worstelaars uit Londen of Rotterdam komen; nou en of! dan had je vuistslagen, die op het plein te horen waren. Maar die daar zijn stumpers. Op zijn minst hadden we toch mogen rekenen op een mooi dansje, of een andere maskerade! Dit

had men mij niet verteld. Men had mij een feest der zotskappen beloofd, met verkiezing van den koning. Wij, in Gent, hebben ook een koning der zotskappen, en dan kunnen we meedoen voor de donder! Maar zo doen we dat: Je haalt een bende mensen bij elkaar, zoals hier. Dan steekt ieder op zijn beurt zijn hoofd door een gat en trekt een lelijk gezicht tegen de anderen. Wie het lelijkste gezicht trekt, wordt onder applaus tot koning gekozen. Zo is het. Het is prachtig. Zullen wij eens een koning kiezen op die manier? Dat zal in elk geval minder vervelend zijn dan te luisteren naar die kletskousen. Als zij ook een lelijk gezicht willen trekken voor het gat, dan mogen ze meedoen. Wat dunkt u, heren burgers? D'r zijn hier genoeg rare exemplaren van mannen en vrouwen om eens op zijn Vlaams te lachen, en we hebben hier genoeg lelijke tronies om gerechte hoop te koesteren op een pracht van een kampioen.

Gringoire had willen antwoorden. Maar stomme verbazing, woede en verontwaardiging benamen hem het woord. Trouwens, het voorstel van den geliefden kousenmaker werd met zoveel instemming begroet door deze burgers, gevleid, dat zij zich notabelen hoorden noemen, dat elke tegenstand nutteloos zou zijn geweest. Het enige was nog, zich mee te laten slepen. Gringoire bedekte zijn gezicht met beide handen, daar hij niet in het gelukkige bezit van een mantel was om zich er het hoofd mee te bedekken, gelijk de Agamemnon van Timanthes.

V. Quasimodo

In een ommezien was alles gereed om het idee van Coppenole uit te voeren. Burgers, studenten en klerken hadden de hand aan het werk geslagen. De kleine kapel tegenover de marmeren tafel werd als toneel voor de wedstrijd gekozen. Een gebroken ruit in het mooie roosvenster tegenover de deur liet een ronde opening van steen vrij, waardoor, zo werd overeengekomen, de mededingers het hoofd zouden steken. Om er bij te komen hoefde men slechts op twee tonnen te klimmen, die men weet ik waar vandaan had gehaald en zo goed en zo kwaad als het ging op elkaar gezet. Er werd vastgesteld, dat iedere candidaat, man of vrouw (want men kon ook een koningin kiezen), om de indruk van zijn grimas onbevangen en volkomen te doen zijn, zich het gezicht zou bedekken en zich verscholen zou houden in de kapel tot op het ogenblik dat hij zich moest vertonen. In minder dan een ogenblik was het kapelletje vol mededingers, achter wie de deur zich sloot.

Van zijn plaats af regelde Coppenole alles, bestierde hij alles, leidde hij alles. Tijdens de drukte had de kardinaal, niet minder ontdaan dan Gringoire, zich onder een voorwendsel van bezigheden en misdienst, met zijn ganse gevolg teruggetrokken, zonder dat de menigte, die zijn aankomst in zo grote beroering had gebracht, zich in het minst bekommerde om zijn vertrek. Willem Rym was de enige, die de aftocht van Zijne Eminentie bemerkte. De belangstelling van het publiek zette, gelijk de zon, haar omwenteling voort; aan het ene einde der zaal begonnen, was zij, na zich enige tijd in het midden te hebben opgehouden, thans aan het andere einde. De marmeren tafel, de verhoging met brocaat, hadden hun tijd gehad; nu was het de beurt van de kapel van Lodewijk XI. Het terrein was voortaan vrij voor elke dwaasheid. Er waren alleen nog maar Vlamingen en het grauw.

De grimassen begonnen. Het eerste gezicht, dat voor het gat verscheen met rode, omgeklapte oogleden, een tot muil opengesperde mond en een voorhoofd, zo gerimpeld als de huzarenlaarzen tijdens het keizerrijk, verwekte zulk een

onbedaarlijk gelach, dat Homerus al deze lieden voor goden zou hebben versleten. De grote zaal was echter allerminst een Olympus, en Gringoire's arme Jupiter wist dat het best van allen. Een tweede, een derde verwrongen gezicht volgden, daarna weer één en weer één, en telkens werden het gelach en de vrolijkheid uitbundiger. Er school in dat schouwspel iets zonderling opwindends, een bedwelmende en meeslepende macht, waarvan het moeilijk zou zijn den lezer van onze dagen en onze salons een voorstelling te geven. Men stelle zich een reeks gezichten voor, die achtereenvolgens alle meetkundige vormen, van de driehoek tot het trapezium, van de kegel tot de vierhoek, vertonen; alle menselijke driften, van woede tot wellust; alle leeftijden, van de rimpels van den pasgeborene tot de rimpels van het afgeleefde besje; alle hersenschimmen van het bijgeloof, van den faun tot den duivel; alle dierlijke gezichten, van de muil tot de snavel, van de bek tot de snuit. Men stelle zich alle monstergezichten van de Nieuwe Brug voor, die nachtmerries, versteend onder de hand van Germain Pilon, maar dan levend en ademend, en u beurtelings met brandende ogen in het gelaat ziende; alle maskers van het carnaval van Venetië, die elkaar opvolgen voor uw oog; in één woord, een menselijke caleidoscoop.

De orgie werd hoe langer hoe meer Vlaams. Teniers zelfs zou er slechts een onvolkomen beeld van hebben kunnen geven. Men stelle zich de veldslag van Salvator Rosa als bacchanaal voor. Er waren noch studenten meer noch gezanten noch burgers noch mannen noch vrouwen; geen kreupele Zoekenhoeker, geen Gilles van Hoorn, geen Simonne Vierboeken, geen Robin Poussepain. De uitgelatenheid kende geen grenzen meer. De grote zaal was enkel nog een uitgestrekte poel van overmoedigheid en verbroedering, waarin elke mond een kreet was, elk oog een bliksemschicht, elk gezicht een grimas, elk wezen een gedrocht. Alles schreeuwde en brulde. De wonderlijke gezichten, die beurtelings voor het roosvenster kwamen tandenknarsen, waren evenveel takkenbossen op een brandstapel. En uit heel die ziedende menigte ontsnapte, als de stoom uit een heksenketel, een

scherp, snijdend, snerpend rumoer, een gegons als van de vleugels van een mug.

— Hédaar! potdorie;

— Kijk dat snuit eens!

— Niks an.

— Een ander!

— Zeg Guillemette Maugerepuis, kijk die stierenkop eens, de horens ontbreken d'r alleen nog maar aan. 't Is je man toch niet?

— Een ander!

— O, mijn buik! Wat is dat voor een bakkes?

— Hela! dat is vuil. Alleen je gezicht laten zien.

— Die vervloekte Perrette Callebotte! Dat kun je van haar verwachten.

— Hoezee! hoezee!

— Ik stik!

— Hij kan er zijn oren niet doorkrijgen!

Enz., enz.

We moeten echter onzen vriend Johan recht laten wedervaren. Middenin die heksensabbath zag men hem nog bovenop zijn pilaar, als een scheepsjongen in de mast. Hij ging als een razende te keer. Zijn mond stond wijd open en er kwam een kreet uit, die men niet hoorde; niet dat hij overstemd werd door het algemene rumoer, hoe oorverdovend dat ook was, maar zonder twijfel doordat hij de grens bereikte van nog waarneembare geluidsscherpte, de twaalfduizend trillingen van Sauveur of de achtduizend van Biot.

Wat Gringoire betreft, die was, nadat zijn eerste opwelling van neerslachtigheid was verdwenen, weer tot zichzelf gekomen. Hij zette zich ondanks alle tegenspoed schrap.

— Voortgaan! had hij voor de derde keer tegen zijn toneelspelers, zijn spreekinstrumenten, gezegd. Daarna wandelde hij met grote stappen voor de marmeren tafel heen en weer en overwoog op zijn beurt, zich voor het gat in de kapel te vertonen, al zou het enkel zijn voor het genoegen, tegen dat ondankbare volk een lelijk gezicht te trekken. — Maar nee, dat zou ons niet waardig zijn; geen wraak! strijden tot aan het einde, herhaalde hij bij zichzelf. Het vermogen van de

poëzie over het volk is groot; ik zal ze wel terugkrijgen. Wij zullen zien, wie het winnen, de grimassen of de schone kunsten.

Maar ach, hij was de enige toeschouwer nog van zijn stuk.

Ik vergis me. De dikke lijdzame man, dien hij reeds eens in een kritiek ogenblik had geraadpleegd, was met zijn gezicht naar het toneel blijven staan. Wat Gisquette en Liénarde aangaat, die waren reeds lang verdwenen.

Gringoire was tot in het diepst van zijn gemoed getroffen door de trouw van zijn enigen toeschouwer. Hij ging op hem toe en sprak hem aan, terwijl hij zachtjes aan zijn arm trok; want de brave man was tegen het hek gaan leunen en ingedut.

— Meneer, zei Gringoire, ik dank u.

— Meneer, antwoordde de dikke man met een geeuw, waarvoor?

— Ik zie, hernam de dichter, dat al dat lawaai u hindert en u belet rustig te luisteren. Maar wees gerust, uw naam zal voor het nageslacht bewaard blijven. Hoe is uw naam, als ik u vragen mag?

— Renault Kasteel, zegelbewaarder van het Kasteeltje van Parijs, om u te dienen.

— Mijnheer, u bent hier de enige vertegenwoordiger der muzen, zei Gringoire.

— U bent al te vriendelijk meneer, antwoordde de zegelbewaarder van het Kasteeltje.

— U bent de enige, ging Gringoire verder, die behoorlijk naar het stuk hebt geluisterd. Hoe vindt u het?

— Och, antwoordde de dikke beambte, och, nogal grappig, heus.

Met deze loftuiting moest Gringoire zich tevreden stellen, want een donderend applaus en een oorverdovend gejuich maakten een einde aan hun gesprek. De koning der zotskappen was verkozen.

— Hoezee! Hoezee! Hoezee! brulde het publiek van alle kanten.

Het was dan ook werkelijk een pracht van een tronie, die zich op dit ogenblik in de opening van het roosvenster ver-

toonde. Na al de vijfhoekige, zeshoekige en vormeloze snuiten, die elkaar in het kijkgat hadden opgevolgd zonder het lelijkheidsideaal, dat zich in de door de heksensabbath verhitte verbeelding had gevormd, te kunnen benaderen, was alleen zo'n weergaloze nachtmerrie, als die nu de massa in verrukking bracht, in staat aller instemming te verwerven. Meester Coppenole klapte zelfs mee en Kreupele Zoeken-hoeker, die had meegedongen — en de hemel weet welk toppunt van lelijkheid zijn gezicht kon bereiken —, gaf zich gewonnen. Wij zullen dat ook maar doen en maar niet proberen den lezer een denkbeeld te geven van die neus met z'n vier driehoeken, die neus als een hoefijzer, van dat kleine linkeroog, half verscholen onder een rossige en stekelige wenkbrauw, terwijl het rechteroog geheel verdween onder een monsterlijke wrat, van die onregelmatige tanden, met hier en daar holten er tussen, als de schietgaten in een vestingmuur, van die eeltige lip, waarover één zo'n tand uitstak, als bij een olifant de slagtand, van die gespleten kin en bovenal van de uitdrukking, die over dit alles lag gespreid, dat mengsel van boosaardigheid, schuwheid en droefgeestig-heid. Men denke zich dit alles eens bijeen.... als men kan.

De bijval was eenparig. Men stormde op de kapel af en haalde den gelukzaligen koning der zotskappen in triomf naar buiten. Maar toen stegen de verbazing en de verwon-dering ten top. Die grimas was zijn gewone gezicht.

Of liever, hij was helemaal een grimas. Een geweldig hoofd met piekige, rode haren, tussen de beide schouders een enorme bochel en van voren als terugslag daarvan een holte, de beide dijen en benen zo zonderling gekronkeld, dat zij elkaar alleen met de knieën konden raken, en, van voren gezien, geleken op twee sikkelbogen, die met de greep samenkwamen, brede voeten, monsterachtige handen; en bij al dat wanstaltige iets, ik weet niet wat, dat getuigde van kracht, behendigheid en moed; een vreemde uitzondering op de regel, die wil dat kracht, evenals schoonheid, voort-spruit uit harmonie. Zo zag de koning er uit, dien de zots-kappen zich verkoren. Het leek wel een in stukken gebroken reus, die weer verkeerd in elkaar was gezet.

Toen dit eenogige reuzen-exemplaar verscheen op de drempel van de kapel, onbewegelijk, ineengedrongen en bijna even breed als hoog, „carré par la base", een man uit één stuk, zoals een groot schrijver zei, werd hij, aan zijn half rood, half violet bovenkleed, dat bezaaid was met zilveren belletjes, maar bovenal door zijn volkomen lelijkheid onmiddellijk door de massa herkend, die eenstemmig uitriep:

— 't Is Quasimodo, de klokkenluider! 't Is Quasimodo, de bochel van de Notre-Dame! Quasimodo, de eenoog! Quasimodo, de krompoot! Hoezee, Hoezee!

Zo men ziet, had de arme drommel bijnamen te over.

— Pas op met de zwangere vrouwen! riepen de studenten.

— Of die het wel zouden willen zijn, vulde Joannes aan.

Inderdaad sloegen de vrouwen de handen voor het gezicht.

— O, wat een apekop! zei er één.

— En even kwaad als lelijk, vulde een andere aan.

— 't Is de duivel, ging een derde voort.

— Ik woon nou eenmaal bij de Notre-Dame, de hele nacht hoor ik hem door de dakgoot scharrelen.

— Met de katten.

— Hij zit altijd bij ons op de daken.

— Hij behekst ons door de schoorstenen.

— Laatst op een avond zat hij met zijn tronie bij ons voor het dakraam. Ik dacht, dat het een kerel was. Wat kreeg ik het benauwd!

— 'k Geloof vast, dat hij heksen kan. Bij mij op het dak heeft hij eens een bezemsteel laten liggen.

— O, wat heeft die bochel een afschuwelijke kop!

— O, wat een gemene vent!

— Bah!

De mannen daarentegen waren opgetogen en klapten.

Quasimodo, de oorzaak van al dat kabaal, stond nog steeds rechtop, somber en ernstig, in de deur van de kapel en liet zich bewonderen.

Een student Robin Poussepain, meen ik, lachte hem in zijn gezicht uit, maar van te dicht bij. Quasimodo pakte hem kalmweg bij zijn riem en wierp hem tien passen ver in de menigte. Alles zonder een woord te zeggen.

Meneer Coppenole ging vol bewondering op hem toe.

— Allemachtig! Kristeneziele! Jij bent wel de prachtigste lelijkerd, dien ik in mijn leven gezien heb. Je mocht evengoed koning der zotskappen in Rome zijn als in Parijs.

Onder deze woorden legde hij de hand vrolijk op zijn schouder. Quasimodo bewoog niet. Coppenole ging voort.

— Jij bent een vent, waarmee ik wel eens een stevig glas zou lusten, al moest het me ook een dozijn van twaalf spiksplinternieuwe dukaten kosten. Wat dunkt je d'r van?

Quasimodo antwoordde niet.

— Allemachtig! zei de kousenmaker, ben je dan doof.

Inderdaad was hij doof.

Het gedoe van Coppenole begon hem echter te vervelen en plotseling draaide hij zich met zo'n vervaarlijk tandenknersen om, dat de Vlaamse reus terugdeinsde als een bulldog voor een kat.

Daardoor ontstond om het vreemde wezen een kring van schrik en eerbied met een middellijn van minstens vijftien meetkundige passen. Een oude vrouw bevestigde meester Coppenole, dat Quasimodo doof was.

— Doof! zei de kousenmaker met zijn brede lach. Allemachtig! een volmaakte koning!

— Hé! ik ken hem, riep Johan uit, die eindelijk van zijn kapiteel was afgedaald om Quasimodo van dichterbij te zien, het is de klokkenluider van mijn broer, den aartsdiaken. Goeiendag, Quasimodo!

— Duivelse kerel! zei Robin Poussepain, nog geenszins bekomen van zijn val. Daar heb je hem: 't is een bochel. Hij loopt: 't is een krompoot. Hij kijkt je aan: 't is een eenoog. En als je tegen hem praat, is 't ook nog een dove. Wat, te drommel, doet hij met zijn tong, die cycloop? [1])

— Hij kan spreken, als hij wil, zei het oude vrouwtje. Hij is doof geworden door het klokkenluiden. Hij is niet stom.

— Dat ontbrak er nog maar aan, vond Johan.

— Dan heeft hij ook een oog te veel, vervolgde Robin Poussepain.

---

[1]) Cycloop: eenogige reus.

— Geen kwestie van, zei Johan wijsgerig. Een eenoog is toch nog onvollediger dan een blinde. Hij weet, wat hij mist.

Inmiddels waren alle bedelaars, alle lakeien, alle beurzensnijders, tezamen met de studenten, in de klerenkast van de rechters plechtig de bordpapieren kroon en het potsierlijke staatsiekleed van den koning der zotskappen op gaan zoeken. Quasimodo liet zich de verkleedpartij gevallen zonder een spier te vertrekken en zijn meegaandheid leek wel trots te verbergen. Toen liet men hem gaan zitten op een kakelbonte draagbaar. Twaalf grootwaardigheidsbekleders van de broederschap der zotskappen tilden die op hun schouders en iets als bittere en minachtende voldoening verspreidde zich over het droefgeestige gezicht van den eenoog, toen hij onder zijn wanstaltige voeten al die hoofden van al die mooie, welgeschapen mensen, recht van lijf en leden, zag. Vervolgens zette de brullende en haveloze stoet zich in beweging om volgens het gebruik de ronde door de galerijen van het Paleis te doen, alvorens de tocht door de straten en langs de kruispunten te beginnen.

VI. Esmeralda

Het is ons een vreugde de lezers mee te kunnen delen, dat gedurende dit hele toneel Gringoire en zijn spel voet bij stuk hadden gehouden. Zijn spelers hadden op zijn aanvuring niet opgehouden hun rollen verder te declameren en hij had niet nagelaten te luisteren. Hij had zijn standpunt ten opzichte van het lawaai bepaald en was vast besloten tot het einde te gaan, daar hij niet wanhoopte aan een terugkeer van de aandacht bij het publiek. Die vonk van hoop wakkerde weer aan, toen hij Quasimodo, Coppenole en de tierende stoet van den koning der zotskappen met veel kabaal de zaal zag verlaten. De menigte stormde nieuwsgierig achter hen aan.

— Goed zo, zei hij bij zichzelf, daar gaan al die herriemakers weg. Ongelukkigerwijs waren al die herriemakers het publiek. In een oogwenk was de hele zaal leeg.

Om de waarheid te zeggen, er bleven nog een paar kijkers over, hier één en daar één, een paar groepjes bij de pilaren, vrouwen, grijsaards of kinderen, die genoeg hadden van het spektakel en het kabaal. Enkele studenten waren schrijlings in de vensterbanken blijven zitten en keken naar het plein.

— Ziezo, dacht Gringoire, nog genoeg toehoorders voor het slot van mijn mysteriespel. Het zijn maar een paar, doch het is een uitgezocht publiek, een publiek van geletterden. Even later, toen het orkest bij de opkomst van de Heilige Maagd het meeste moest doen, kwam er niets. Gringoire ontdekte, dat zijn muziek meegesleurd was met de optocht van den koning der zotskappen.

— Vooruit maar, zei hij met bittere wijsheid.

Hij ging op een groep burgers af, die hem schenen te praten over zijn stuk. Ziehier het fragment, dat hij van hun gesprek opving:

— Kent u het paleis van Navarre, dat van den heer van Nemours was, meester Cheneteau?

— Ja zeker, tegenover de kapel van Braque.

— Nu, dat heeft de fiscus verhuurd aan Willem Alixandre, den historieschilder, voor zes Parijse dukaten en acht stuivers per jaar.

— Wat gaan die huren toch de hoogte in!

— Kom! zei Gringoire met een zucht tegen zichzelf, de anderen luisteren.

— Jongens, riep plotseling één van de snaken uit een venster, daar is Esmeralda! Esmeralda op het plein!

Die kreet geleek een toverwoord. Alles, wat nog in de zaal was, stormde op de vensters af, klom tegen de muren op om te kijken en herhaalde: Esmeralda! Esmeralda!

Tegelijkertijd hoorde men buiten een luid handgeklap.

— Wat is dat nu weer, Esmeralda? zei Gringoire en vouwde de handen in wanhoop. O! mijn God! de vensters schijnen nu aan de beurt te zijn.

Hij keerde zich om naar de marmeren tafel en zag, dat de voorstelling had opgehouden. Het was juist het ogenblik waarop Jupiter moest verschijnen met zijn bliksem. En Jupiter stond onbewegelijk aan de voet van het toneel.

— Michel Giborne! riep de dichter geërgerd, wat doe je daar? Is dat je rol? Gauw naar boven!

— Kan niet, zei Jupiter, een student heeft de ladder weggehaald.

Gringoire ging kijken. Het was maar al te waar. Elke verbinding tussen zijn knoop en zijn ontknoping was verdwenen.

— Die kwajongen! mompelde hij. En waarom heeft hij die ladder gepakt?

— Om naar Esmeralda te kijken, antwoordde Jupiter armzalig. Hij zei: Kijk, een ladder, die toch nergens toe dient! en toen pakte hij ze.

Dat was de genadeslag. Gringoire ontving die met gelatenheid.

— De duivel hale jullie! zei hij tegen de spelers, en als ik mijn geld krijg, dan krijgen jullie het ook.

Toen trok hij af, met hangend hoofd, maar als laatste, zoals een generaal, die zich dapper verdedigd heeft.

En terwijl hij de wenteltrap van het Paleis afdaalde, gromde hij tussen zijn tanden: — Een fraai stelletje ezels en botteriken, die Parijzenaars; zij komen een mysteriespel horen, maar luisteren er niet naar. Zij hebben zich om iedereen druk gemaakt, om Kreupelen Zoekenhoeker, om den kar-

dinaal, om Coppenole, om Quasimodo, om den duivel! maar niet om de Heilige Maagd Maria. Als ik dat geweten had, dan zou ik jullie er op vergast hebben, op Moedermaagden, leeghoofden! En ik! die gekomen was om gezichten te zien en enkel ruggen zag! Daar ben je nou dichter voor — niet eens het succes van een kwakzalver. 't Is waar, ook Homerus moest gaan bedelen door de Griekse dorpen en Ovidius is in ballingschap gestorven te Moscou. Maar de duivel mag me villen, als ik begrijp, wat ze bedoelen met hun Esmeralda! Wat betekent dat woord helemaal? 't Is bargoens!

Tweede Boek

*I. Van Scylla in Charybdis *)*

De nacht begint reeds vroeg in Januari. Op straat was het al donker, toen Gringoire het Paleis verliet. Die duisternis beviel hem; hij had er behoefte aan, een stil en eenzaam straatje in te slaan om daar op zijn gemak na te denken en om den wijsgeer een eerste pleister te laten leggen op de wonde van den dichter. De filosofie was trouwens zijn enige toevlucht, want hij wist niet waar onderdak te vinden. Na de overtuigende mislukking van zijn proefstuk op het toneel durfde hij niet meer naar huis gaan, naar zijn woning in de Waterpakhuisstraat tegenover de Hooipoort, daar hij er op gerekend had, dat de heer baljuw hem zou betalen voor zijn bruiloftsstuk om zijn schuld te voldoen bij meester Willem Sachtheer, pachter van de rundermarkt, en dat was zes maanden huur, twaalf Parijse stuivers, twaalf maal de waarde van wat hij ter wereld bezat, met inbegrip van zijn kniebroek, zijn hemd en zijn muts. Toen hij een ogenblik had staan nadenken, onder de voorlopige beschutting van het kerkerpoortje van den rentmeester van de Heilige Kapel, waar hij deze nacht zijn bivak zou opslaan, met alle stoepen van Parijs ter keuze, herinnerde hij zich, de vorige week in de Marktstraat naast de deur van een lid van het gerecht een opstapje voor ruiters te hebben gezien en bij zichzelf te hebben gedacht, dat die steen, zo nodig, een uitstekend hoofdkussen zou zijn voor een bedelaar of een dichter. Hij dankte de voorzienigheid, dat zij hem deze goede gedachte had ingegeven, maar toen hij het plein van het Paleis wilde oversteken naar de bochtige doolhof van de Stad, waar al die oude zusterstraatjes slingeren, de Kuiper-, de Oudlaken-, de Markt-, de Jodenstraat enz. enz., die thans nog met hun huizen van negen verdiepingen overeind staan, zag hij de optocht van den koning der zotskappen ook uit het Paleis komen en zich dwars over zijn weg storten met veel kabaal,

*) Scylla, een klip, vlak bij Charybdis, een draaikolk; de uitdrukking betekent: van kwaad tot erger.

veel brandende fakkels en met zijn orkest, het orkest van Gringoire. Dat gezicht deed de wonden van zijn eigenliefde weer schrijnen; hij vluchtte weg. In de verbittering van zijn dramatische tegenspoed smaakte alles, wat hem de feestdag in herinnering bracht, als gal en deed zijn wonde bloeden.

Hij wilde de heilige Michaëlsbrug overgaan; er liepen hier en daar kinderen met vuurpijlen en voetzoekers.

— Dat vervloekte vuurwerk! zei Gringoire en hij sloeg de kant in naar de Wisselaarsbrug. Men had aan de huizen voor op de brug drie doeken bevestigd met afbeeldingen van den koning, den kroonprins en Margaretha van Vlaanderen, met nog zes kleine doeken waarop „geconterfeit" waren de hertog van Oostenrijk, de kardinaal van Bourbon en de heer van Beaujeu en vrouwe Johanna van Frankrijk en de heer bastaard van Bourbon en weet ik wie nog meer; dat alles verlicht met fakkels. De menigte stond zich te vergapen.

— Wat een geluksvogel, die schilder Johan Fourbault! zei Gringoire met een diepe zucht en hij wendde zijn rug naar de grote en kleine doeken. Een straat strekte zich voor hem uit; hij vond haar zo donker en zo verlaten, dat hij hoopte daar te zullen ontsnappen aan al die weerklanken en afschijnsels van het feest. Hij liep de straat in. Na enige ogenblikken stootte zijn voet ergens tegen aan, hij strompelde en viel. Het was een bos Meitakken, die de klerken van het griffiersgilde 's morgens aan de deur van een rechtbankpresident hadden neergelegd, ter ere van de plechtige dag. Gringoire verdroeg deze nieuwe tegenspoed met heldenmoed. Hij krabbelde overeind en ging naar de waterkant, langs de burger- en de strafgevangenis, langs de grote muur der koninklijke tuinen, door de onbestrate modder, waar het slik hem tot de enkels kwam, en bereikte zo het westelijke punt van de Stad; daar keek hij enige ogenblikken naar het eilandje van den Koeien-veerman, dat sedertdien verdwenen is onder het bronzen ruiterstandbeeld en de Nieuwe Brug. Het eilandje deed zich in het donker aan hem voor als een zwarte massa aan de overzijde van de glinsterende stroom water, die hem er van scheidde. Het schijnsel van een lichtje deed de plaats vermoeden van het hutje, dat zo wel op een bijenkorf

geleek, waarin de koeienveerman 's nachts schuilde.

— Gelukkige veerman! dacht Gringoire, jij droomt niet van roem en jij maakt geen bruiloftsstukken! Wat maal jij om koningen, die trouwen, en om hertoginnen van Bourgondië! Jij kent geen andere Margrieten dan die je weide in April te grazen geeft aan je koeien! En ik, arme dichter, word uitgejouwd en loop te bibberen, en ik heb twaalf stuivers schuld, en mijn zolen zijn zo dun, dat ze jouw lantaren als glas zouden kunnen dienen. Heb dank, veerman! Jouw hutje geeft mijn ogen rust en doet me Parijs vergeten!

Hij werd uit zijn schier lyrische vervoering opgeschrikt door de knal van een dubbele voetzoeker, die plotseling bij de vredige hut afgestoken werd. Dat was de veerman, die zijn deel nam aan de feestviering van die dag en op zijn eentje een vuurwerkje ontstak.

Die voetzoeker bezorgde Gringoire kippenvel.

— Vervloekt feest! riep hij uit, zul je me dan overal vervolgen? O, mijn God! Tot bij den koeienveerman!

Nu keek hij naar de Seine aan zijn voeten en een gruwelijke verzoeking bekroop hem:

— O! zei hij, hoe graag zou ik mij verdrinken, als het water maar niet zo koud was!

Toen nam hij een wanhopig besluit. En wel, daar hij toch niet kon ontsnappen aan den koning der zotskappen, aan de doeken van Johan Fourbault, aan de bossen Meitakken, aan de brandende stokken en aan de voetzoekers, zich dan ook maar blindelings midden in het feestgewoel te storten en naar het Zandplein te gaan.

— Daar, zo dacht hij, zal ik misschien nog een brandend stuk hout uit het vreugdevuur te pakken krijgen om mij aan te verwarmen en voor mijn avondmaal een brok kunnen bemachtigen van de drie koninklijke wapenschilden van suiker, die men daar voor den komenden en gaanden man moet hebben neergezet.

II. Het Zandplein

Van het Zandplein, zoals het er toen uitzag, is thans in 1831 nog maar een onschijnbaar spoor over: het sierlijke torentje, dat de noordelijke hoek van het plein inneemt en dat, nu reeds begraven onder een ellendige kalklaag, die de fijne lijnen van zijn bouw vergrooft, weldra misschien geheel zal zijn verdwenen, verzonken in de vloed van nieuwe gebouwen, die zo snel alle oude gevels van Parijs wegvreet.

Zij, die, evenals wij, nooit over het Zandplein komen zonder een blik van medelijden en meegevoel te werpen op dat arme torentje, verstikt tussen twee bouwvallen uit de tijd van Lodewijk XV, kunnen in hun herinnering gemakkelijk het geheel van bouwwerken doen herrijzen, waartoe ook dit behoorde, en zich zo het gehele oude Gotische plein der vijftiende eeuw voor de geest halen.

Het was toen, geluk nu, een onregelmatige vierhoek, aan één zijde begrensd door de kade en aan de drie andere kanten door een reeks hoge, smalle en sombere huizen. Bij dag kon men de verscheidenheid bewonderen van zijn gebouwen met hun rijkdom aan stenen en houten beelden, die reeds een volledige staalkaart boden van de verschillende bouwstijlen der middeleeuwen, opklimmende van de vijftiende tot de elfde eeuw, van het kruisvenster, dat de spitsboog zou onttronen, tot de romaanse rondboog, die overwoekerd was door de spitsboog en die daaronder nog vertegenwoordigd was op de eerste verdieping van het oude gebouw de Rolandstoren op de hoek van het plein bij de Seine aan de kant van de Teerstraat. 's Nachts zag men van deze massa gebouwen slechts de zwarte kartelrand der daken, die om het plein hun keten van scherpe hoeken afwikkelden. Want één der grondige verschillen der steden van toen en der steden van thans is, dat tegenwoordig de erbarmelijkste gevels op pleinen en straten zien en dat toen de puntgevels dat deden. De laatste twee eeuwen hebben de huizen zich achterste voor gedraaid.

Midden in de oostelijke zijde van het plein verhief zich een log en tweeslachtig bouwwerk van drie woningen over elkaar.

Het droeg drie namen, die zijn geschiedenis verklaren, zijn bestemming en zijn stijl: het Prinsenhuis, omdat kroonprins Karel V er had gewoond; het Koopmanshuis, omdat het dienst deed als raadhuis; het Huis-met-de-Pilaren (domus at piloria), naar een reeks zware zuilen, die zijn drie verdie- pingen ondersteunden. De stad vond daar alles, wat een flinke stad als Parijs nodig heeft: een kapel om tot God te bidden, een rechtszaal om de vierschaar te spannen en zo nodig hovelingen de mond te snoeren; en op zolder een arsenaal van vuurwapenen. Want de burgers van Parijs weten heel goed, dat het niet in alle omstandigheden voldoende is om te bidden en te pleiten voor de vrijheden der Stad en zij hebben immer een stadhuiszolder in achterhand met een flink, roestig vuurroer.

Het Zandplein had sedertdien dat sombere aanzien, dat het heden ten dage nog dankt aan de bloedige herinneringen, die het opwekt, en aan het sombere stadhuis, dat Dominique Boccador op de plaats van het Huis-met-de-Pilaren heeft gezet. Men moet erkennen, dat een galg en een schandpaal, of de ladder en de justitie, zoals men toen zei, die naast elkaar midden op het plaveisel stonden, niet weinig er toe bijdroegen de ogen van die noodlottige plek te doen af- wenden, waar zoveel wezens in de kracht van hun leven de laatste adem hebben uitgeblazen, waar vijftig jaren later de „Saint-Vallier- of schavotkoorts" voor het eerst zou worden gezien, die ziekte van het schavot, de gruwelijkste van alle ziekten, omdat zij niet van God stamde maar van den mens.

Het is een troostrijke gedachte, dit zij terloops gezegd, te bedenken, dat de doodstraf, die nog drie eeuwen geleden met haar ijzeren rad, haar stenen galg, met al haar folterwerk- tuigen overal duurzaam in het plaveisel zat vastgegroeid: op het Zandplein, bij de Hallen, bij het Prinsenplein, de kruis- sprong Trahoir, de Varkensmarkt, het gruwzame Mont- faucon, de Schutterspoort, het Kattenplein, de Poort van Sint- Denijs, de Velden, de Poort van Baudet, de Poort van Sint- Jakob, zonder nog de talloze galgen van de schouten, van den bisschop, van de kapittels, van de abten en van de priors, die recht van justitie hadden, mee te tellen; zonder de

gerechtelijke verdrinkingen in de rivier de Seine mee te tellen; het is een troostrijke gedachte, dat heden ten dage, nadat zij achtereenvolgens alle stukken van haar wapenrusting heeft verloren, haar rijkdom aan toepassingen, haar lijfstraffen naar willekeur en verbeeldingskracht, haar martelingen, waarvoor zij alle vijf jaren een leren bed bij het Grote Kasteeltje opnieuw overtrok, deze oude opperleenvrouw uit de tijd van het leenstelsel bijna buiten de wet en buiten de stad is gezet, van wetboek tot wetboek is verdrongen, van plaats tot plaats verdreven, en dat zij in ons ontzaggelijke Parijs nog slechts een eerloos hoekje op het Zandplein heeft, een ellendige, haastige, ongeruste, beschaamde guillotine, die voortdurend schijnt te vrezen, dat zij op heterdaad zal worden betrapt, zo snel verdwijnt zij, na haar slag te hebben geslagen!

III. Besos para golpes *)

Toen Pierre Gringoire op het Zandplein aankwam, was hij verstijfd van kou. Hij was over de Molenaarsbrug gegaan om de drukte op de Wisselaarsbrug en de doeken van Johan Fourbault te ontlopen, maar de raderen der talrijke bisschoppelijke watermolens daar hadden hem in het voorbijgaan bespat en zijn plunje was doornat. Het kwam hem bovendien voor alsof de val van zijn stuk hem nog kouwelijker maakte. Hij haastte zich dan ook naar het vreugdevuur, dat midden op het plein heerlijk brandde. Maar er stond een dichte haag mensen omheen.

— Die vervloekte Parijzenaars! zei hij bij zichzelf, want Gringoire leed als echt toneelschrijver aan alleenspraken, daar staan zij mij weer in de weg voor het vuur! En toch heb ik een warm hoekje hard nodig. Mijn schoenen drijven en die verwenste molens hebben mij doorweekt! Zo'n duivelse bisschop van Parijs ook met zijn molens. Ik zou wel eens willen weten, wat een bisschop met een molen moet! Denkt hij soms, dat hij van bisschop molenaar wordt? Als het wachten alleen op mijn verwensing is —, die kan hij krijgen, hij en zijn kathedraal en zijn molens! Eens kijken of zij op zij gaan, die leeghoofden! Ik vraag je: wat doen zij daar? Ze staan zich te warmen; veel plezier! te kijken naar een vuurtje van honderd takkenbossen; wat een gezicht!

Dichterbij komende bemerkte hij, dat de kring veel te groot was, dan dat allen zich konden warmen aan het koninklijke vuur en dat deze toevloed van kijkers niet alleen aangelokt was door de schoonheid van honderd brandende takkenbossen.

In een wijde ruimte, die vrijgelaten was tussen de menigte en het vuur, danste een jong meisje.

Of dat jonge meisje een menselijk wezen was, dan wel een fee of een engel, kon Gringoire, hoe twijfelziek wijsgeer en hoe spotziek dichter hij ook was, het eerste ogenblik niet uitmaken, zo had de sprookjesachtige verschijning hem betoverd.

---

*) Besos para golpes: kussen in plaats van slagen.

Zij wás niet groot, maar zij schéén het te zijn, zo lustig rekte haar lenige gestalte zich uit. Zij was bruin, maar men voelde, dat bij dag haar huid de warme goudgloed moest bezitten der Andalusischen en der Romeinsen. Ook haar kleine voet deed aan Andalusië denken, smal als die was en tegelijk vertrouwd met het sierlijke schoentje. Zij danste, zij draaide, zij wervelde op een oud Perzisch tapijt, dat achte= loos onder haar lag neergeworpen, en iedere keer, dat haar stralend gezicht voorbijwielde, schoten haar grote, zwarte ogen stralen uit.

Om haar heen stonden aller ogen strak, aller monden wijd open, en terwijl zij zo danste, bij het rinkelen van de tam= boerijn, die haar ronde, blanke armen boven haar hoofd hieven, slank, teer en bewegelijk als een bijtje, in haar strak= gespannen, goudkleurige lijfje en haar bonte rokje, dat zich bolde, met haar blote schouders en haar slanke benen, die bij ogenblikken van onder het kleed te voorschijn kwamen, met haar zwarte haren en haar vlammende ogen, was zij werke= lijk een bovennatuurlijke verschijning.

— Waarachtig, dacht Gringoire, het is een salamander, het is een nymf, het is een godin, het is een bacchante van de berg Menelaion.

Op dat ogenblik ging een der haarvlechten van de „sala= mander" los en rolde een koperen muntje, dat er in had gezeten, over de grond.

— Ach nee, zei hij, 't is maar een Zigeunerin.

Alle illusie was verdwenen. Zij begon weer te dansen. Zij raapte twee degens op van de grond, zette hun punten op haar voorhoofd en deed ze tegen elkaar in wentelen. Het was wel op en top een Zigeunerin. Maar hoe ontgoocheld Grin= goire ook was, het schouwspel was toch niet zonder belang= wekkendheid en zonder bekoring; het vreugdevuur wierp er een felle, rode gloed op, die trilde over de gezichten der toe= schouwers in het rond, over het bruine gelaat van het jonge meisje, en achter op het plein scheen het een bleke glans tus= sen hun wankele schaduwen, enerzijds op de oude, zwarte en gegroefde gevel van het Huis met de Pilaren, anderzijds op de stenen armen van de galg.

Onder de duizenden gezichten, die dit schijnsel scharlaken kleurde, was één, dat meer nog dan de andere verzonken scheen in de beschouwing van de danseres. Het was een streng, kalm en ernstig mannengezicht. Deze man, wiens kleding schuil ging in de hem omringende menigte, scheen niet ouder dan vijf en dertig jaren; bij de slapen had hij nog juist een paar bosjes spaarzame en grijze haren; zijn hoge en brede voorhoofd was reeds doorploegd met groeven, maar in zijn weggezonken ogen schitterde een ongewoon jeugdig vuur, een brandende levenskracht, een diepe hartstocht. Zij bleven onafgebroken gericht op de Zigeunerin en terwijl het dartele, zestienjarige meisje tot aller vermaak danste en zwenkte, scheen zijn dromerij somberder en somberder te worden. Af en toe ontmoetten een glimlach en een zucht elkander op zijn lippen, maar de glimlach was smartelijker dan de zucht.

Het jonge meisje hield eindelijk ademloos op en de mensen klapten van ganser harte.

— Djali, zei de Zigeunerin.

Toen zag Gringoire een aardig, klein, wit geitje aan komen lopen, lenig, levendig en blank, met vergulde horens, vergulde hoeven en een vergulde halsband om; eerder had hij het diertje niet bemerkt en tot zolang had het in een hoek van het tapijt liggen kijken naar het dansen van zijn meesteres.

— Djali, zei de danseres, jouw beurt.

Zij ging op haar hurken zitten en bood met een sierlijk gebaar het geitje haar tamboerijn aan.

— Djali, ging zij verder, in welke maand van het jaar zijn wij?

Het geitje tilde zijn poot op en tikte éénmaal op de tamboerijn. Het was inderdaad de eerste maand. De menigte klapte.

— Djali, vroeg het meisje weer en draaide haar tamboerijn om, de hoeveelste van de maand is het vandaag?

Djali tilde zijn vergulde pootje op en tikte zes maal op de tamboerijn.

— Djali, ging de zigeunerin verder en hield de tamboerijn weer anders, hoe laat is het op 't ogenblik?

Djali tikte zeven maal. Tegelijkertijd sloeg de klok van het Huis met de Pilaren zeven uur.

Het volk vergaapte zich.

— Daar steekt tovenarij achter, zei een onheilspellende stem uit het volk. Het was de kale man, wiens oog de Zigeunerin geen moment verliet.

Zij sidderde, wendde zich om; maar het handgeklap brak los en overstemde de onaangename uitroep.

Die scheen er zelfs zo door weggevaagd te worden uit haar herinnering, dat zij haar geitje verder ondervroeg.

— Djali, hoe doet meester Guichard Grand-Remy, de kapitein der stedelijke scherpschutters, bij de processie van Maria Lichtmis?

Djali ging op de achterpootjes staan, begon te blaten en begon met zo'n grappige ernst te lopen, dat de hele kring toeschouwers in lachen uitbarstte om die naäperij van de niet belangeloze vroomheid van den scherpschutterskapitein.

— Djali, begon de Zigeunerin weer, aangemoedigd door het stijgend succes, hoe spreekt meester Jacob Charmolue, de procureur van den koning bij het kerkelijke gerecht?

Het geitje ging op z'n achterpoten zitten en begon te blaten, terwijl het de voorpootjes op zo'n koddige manier bewoog, dat het, op diens slechte Frans en diens slechte Latijn na, sprekend Jacob Charmolue was.

En het volk klapte nog harder.

— Heiligschennis! profanatie! Het was opnieuw de stem van den kalen man.

De Zigeunerin draaide zich opnieuw om.

— O, zei zij, dat is die nare man! Toen stak zij haar onderlip verder uit dan haar bovenlip en pruilde spottend naar hem, zoals zij kennelijk vaker had gedaan, draaide zich op haar hak om en ging in haar tamboerijn de goede gaven van het publiek ophalen.

Het regende hele en halve franken, stoters en stuivers. Plotseling kwam zij voor Gringoire langs. Gringoire stak zo onthutst zijn hand in de zak, dat zij bleef staan. — Duivels! zei de dichter, toen hij onder in zijn zak de werkelijkheid, en dus een leegte, voelde. Maar het aardige kind stond hem

met haar grote ogen aan te kijken en hield hem haar tamboerijn in afwachting voor. Gringoire zweette grote droppen.

Als hij heel Peru in zijn zak had gehad, zou hij dat zeker aan de danseres hebben gegeven; maar Gringoire had Peru niet, en Amerika was trouwens nog niet eens ontdekt.

Gelukkig kwam een onverwachte gebeurtenis hem te hulp.

— Ga je weg, Egyptische sprinkhaan![1]) riep een schelle stem uit de donkerste hoek van het plein.

Het jonge meisje keerde zich verschrikt om. Dat was niet meer de stem van den kalen man, het was een vrouwenstem, als die van een kwade non.

Overigens was de kreet, die de Zigeunerin angst aanjoeg, een bron van vreugde voor een troepje kinderen, dat daar zwierf.

— 't Is de kluizenaarster van de Rolandstoren, riepen zij met bandeloos gelach, het is Zakketje, die bromt! Zij heeft zeker niets te eten gehad! Laten wij haar een overschotje van de stadstafel brengen!

Allen renden zij naar het Huis met de Pilaren.

Inmiddels had Gringoire van de verwarring van de danseres gebruik gemaakt om te ontsnappen. Het geschreeuw der kinderen bracht hem in herinnering, dat ook hij nog niet gegeten had. Hij liep dus naar de stadstafel. Maar de kleine drommels hadden snellere benen dan hij en hadden, toen hij er bij kwam, alles al opgemaakt. Er was zelfs geen ellendige honingkoek van vijf duiten het pond meer. Tegen de wand stond niets meer dan de afbeelding der ranke leliën, verstrengeld met de rozen, die Mathieu Biterne in 1434 geschilderd had. En dat was wel een heel schraal avondeten.

Zonder avondmaal te gaan slapen is niet plezierig, maar nog minder aangenaam is het, evenmin als een maaltijd, een slaapplaats te hebben. Zover was het met Gringoire. Geen brood, geen onderdak; van alle kanten zag hij zich besprongen door de nood en hij vond de nood erg ruw. Reeds lange tijd had hij de waarheid ontdekt, dat Jupiter de mensen in

---

[1]) Wijd verbreid is de opvatting, dat de Zigeuners uit Egypte stammen; men noemde hen zelfs Egyptiërs.

een neerslachtige bui geschapen heeft en dat gedurende het hele leven het lot van den wijsgeer diens filosofie belegert. Hij zelf had zich nog nooit zo volkomen omsingeld gezien, hij hoorde zijn maag de ondergang roffelen en hij vond het volkomen misplaatst, dat het noodlot den wijsgeer met honger aanviel.

Meer en meer verzonk hij in deze zwartgallige overwegingen, tot plotseling een zonderling, maar welluidend gezang hem er aan ontrukte. Het was de jonge Zigeunerin, die daar zong.

Haar stem was als haar dans en als haar schoonheid: onbeschrijfelijk en bekoorlijk, iets zuivers, klankvols, luchtigs, zwevends, om zo te zeggen. Telkens was het weer een verrassing, een onverwachte melodie, een onverwachte cadens, en dan weer gewone zinnen met hoge en fluitende tonen, buitelingen door de toonladders, die een nachtegaal van de wijs zouden hebben gebracht, maar waarin de harmonie steeds weerkeerde; en dan weer zachte golvingen van octaven, die stegen en daalden als de borst van de jonge danseres zelf. Haar mooie gezichtje volgde met een buitengewone bewegelijkheid alle grillen van haar lied, van de wildste uitgelatenheid tot de meest kuise waardigheid. Soms dacht men: een verdwaasde, en soms: een koningin.

De woorden, die zij zong, waren uit een taal, die Gringoire niet kende en die haarzelf ook onbekend scheen te zijn, zo weinig hield de nadruk, die haar zang aan de woorden gaf, verband met hun betekenis. De vier volgende regels kregen in haar mond bijvoorbeeld een uitbundige vrolijkheid:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro en pilar,
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.

(Een koffer van waarde en weelde,
Gevonden binnen een zuil,
Met nieuwe vlaggen en beelden —
De vinders houden zich schuil.)

en een ogenblik later voelde Gringoire aan het accent, dat zij lei in deze strophe:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar.

(Arabieren op paarden,
Die zich niet naar hen schikken,
De halzen boven de zwaarden
Gebogen om goed te mikken.)

de tranen in zijn ogen komen. Toch ademde haar zang boven- al vreugde en zij scheen te zingen als de vogel, uit zuiver- heid des gemoeds en uit zorgeloosheid.

De zang der Zigeunerin had de overpeinzingen van Grin- goire verstoord, maar zoals de zwaan het water verstoort. Hij luisterde in een soort verrukking en algehele vergetelheid. Sedert verscheidene uren was dit het eerste ogenblik, dat hij niet leed.

Het ogenblik was kort.

Dezelfde vrouwenstem, die de dans der Zigeunerin had onderbroken, onderbrak nu haar gezang.

— Hou je bek, helse krekel! riep zij weer uit dezelfde donkere hoek van het plein.

De arme „krekel" bleef steken. Gringoire hield de handen voor zijn oren.

— O! riep hij uit, daar maakt me die verwenste tandeloze zaag de lier kapot!

Ook de andere toeschouwers mompelden, als hij: — Naar den duivel met dat Zakketje! zei meer dan één. En de oude, onzichtbare spelbreekster zou zich over haar uitvallen tegen de Zigeunerin te beklagen hebben gehad, indien niet juist op dit ogenblik de aandacht was afgeleid door de optocht van den koning der zotskappen, die talloze straten en kruispunten voorbij was getrokken en nu het Zandplein bereikte, met al z'n fakkels en al z'n lawaai.

Deze optocht, die onze lezers hebben zien vertrekken van

het Paleis, had zich onderweegs uitgebreid en vermeerderd met alles wat er in Parijs rondliep aan zwervers, langvingers en leeglopers; hij bood dan ook bij aankomst op het Zandplein een eerbiedwaardige aanblik.

Aan de kop marcheerden de Egyptiërs. Hun hertog te paard voorop met zijn graven te voet, die hem de teugel en stijgbeugel hielden, achter hen de Zigeuners en Zigeunerinnen, kriskras door elkaar met hun schreeuwende kindertjes op de schouders, allen, hertog, graven en hun gevolg, in lompen en flarden. Daarop volgde het gilde van het bargoens. Alle dieven dus van Frankrijk naar rangorde opgesteld. De ergsten liepen voorop. Zo trokken vier aan vier voorbij, met de verschillende tekenen van hun rangen in dit zonderlinge gilde, de meesten verminkt, met één arm of met één been, de gebrandmerkten en zij wier oren waren afgesneden, de ladelichters en de valsspelers, de inbrekers en de gauwdieven, de zakkenrollers en de beurzensnijders, de sluwe idioten en de ziende blinden, de helers en de valse munters, de straatrovers en de marktschuimers, de kindse oudjes en de wezen, een lijstje om Homerus te vermoeien. Middenin deze volksvergadering der onderwereld kon men ternauwernood den koning van het bargoens, den boevenvorst, herkennen, die gehurkt zat in een karretje, getrokken door twee grote honden. Op het koninkrijk van het bargoens volgde het keizerrijk van Galilea. Keizer Willem Rousseau schreed vorstelijk in zijn purperen gewaad vol wijnvlekken achter een groepje schermutselende straatworstelaars en dansende acrobaten, omringd door zijn stafdragers, zijn dienders en zijn tolgaarders. Tenslotte kwam het gilde der klerken met zijn bebloemde Meitakken, zijn zwarte pakjes, zijn muziek als van een heksensabbat en zijn grote kaarsen van gele was. Midden in deze menigte droegen de hoogwaardigheidsbekleders van de broederschap der zotskappen op de schouders een baar, die overdadiger met kaarsen beladen was dan zelfs het altaar van de Heilige Genoveva, wanneer de pest woedde. En op die baar zat statig, met staf, mantel en mijter, de nieuwe koning der zotskappen, de klokkenluider van de Notre-Dame, Quasimodo de Bochel.

Iedere afdeling van deze groteske optocht had haar eigen muziek. De Egyptiërs hadden hun fluiten en hun tamboerijnen uit Afrika. Het rijk van het bargoens, een weinig muzikaal volkje, behielp zich met oude vedels, jachthoorns en de Gotische rebec uit de twaalfde eeuw. Het keizerrijk van Galilea was niet veel verder gevorderd, nauwelijks een hakkebord uit de kinderkamer der kunst ontdekte men onder zijn instrumenten, waarvan de muziek niet uitkwam boven het drietonige stelsel van re-la-mi. Maar om den koning der zotskappen bloeiden in heidense schoonheid alle muzikale rijkdommen van die tijd op. Het waren maar eventjes drie verschillende soorten van de rebec, zonder de blaasinstrumenten en het koperwerk nog mee te tellen. Ach, onze lezers herinneren zich, dat dit het orkest van Gringoire was.

Het is moeilijk een denkbeeld te geven van de mate van verheerlijkte en gelukzalige verrukking, die het trieste en afschrikwekkende gezicht van Quasimodo bereikt had op de tocht van het Paleis naar het Zand. Het was de eerste bevrediging, die zijn eigenliefde ooit had ondervonden. Tevoren had hij enkel vernedering gekend, minachting voor zijn toestand, walging voor zijn uiterlijk. Doof als hij was, genoot hij dan toch als een echte koning van de toejuichingen der menigte, die hij haatte omdat hij zich door haar gehaat voelde. Dat zijn volk een samenraapsel was van zotskappen, gebrekkigen, dieven en bedelaars, wat deed het ertoe! Het was toch maar een volk, en hij een koning. En hij nam voor ernst op al het spottend handgeklap, al het overdreven eerbetoon, waarmee, dat moeten wij bekennen, bij de menigte inderdaad wel enig zeer grondig ontzag vermengd was. Want de bochel was stevig, de krompoot was lenig, de dove was kwaadaardig: drie eigenschappen, die de belachelijkheid verminderen.

Overigens zijn wij er verre van te geloven, dat de nieuwe koning der zotskappen zich rekenschap gaf van de gevoelens, die hij onderging, en van de gevoelens, die hij verwekte. De geest, die in dat mislukte lichaam huisde, was noodzakelijkerwijze zelf ook enigszins onvolledig doof. Wat hij ondervond, was voor hemzelf dan ook volkomen vaag, onduidelijk en

verward. Maar de vreugde straalde naar buiten, de trots overheerste. Om deze sombere en ongelukkige figuur was een krans van licht.

Niet zonder verrassing en niet zonder schrik zag men dan ook plotseling, op het ogenblik, dat de half-bedwelmde Quasimodo in triomf het Huis met de Pilaren voorbijkwam, een man zich uit de menigte losbreken en met een gebaar van woede hem zijn vergulde, houten staf, het teken van zijn koninklijke zotheid, uit de handen rukken.

Deze mens, deze stoutmoedige was de man met het kale hoofd, die daareven in de groep om de Zigeunerin het arme meisje had doen verstijven met zijn dreigende en hatelijke woorden. Hij droeg het kleed van een geestelijke. Toen hij uit de menigte te voorschijn kwam, herkende Gringoire, die hem daarvoor nog niet had gezien, den man: — Hé! zei hij met een kreet van verbazing, dat is mijn leraar in de wijsheid van Hermes, de man, die mij de beginselen der welsprekendheid heeft bijgebracht, Dom Claude Frollo, de aartsdiaken! Wat, duivel, moet hij van dien lelijken eenoog? Hij schiet er zijn hachje straks nog bij in.

En werkelijk, er ging een kreet van ontsteltenis op. De geweldige Quasimodo was van de baar afgesprongen en de vrouwen wendden hun ogen af om hem den aartsdiaken niet te zien verscheuren.

Hij sprong op den aartdiaken af, keek hem aan en viel op de knieën.

De priester trok hem zijn mijter af, brak zijn staf aan stukken en reet zijn mantel van klatergoud aan flarden.

Quasimodo bleef op de knieën liggen, boog het hoofd en vouwde de handen.

Nu ontspon zich tussen beiden een wonderlijk onderhoud in tekens en gebaren, want de een noch de ander sprak. De priester rechtop, geërgerd, dreigend, gebiedend; Quasimodo geknield, nederig, smekend. En dat, terwijl het buiten kijf is, dat Quasimodo den priester met zijn duim had kunnen doodsdrukken. Tenslotte schudde de aartsdiaken ruw aan de machtige schouder van Quasimodo en beduidde hem op te staan en mee te gaan.

Quasimodo stond op.

Nu de eerste schrik voorbij was, wilde de broederschap der zotskappen haar zo plotseling onttroonden koning verdedigen. De Zigeuners, de boeven en de klerken omringden den priester en tierden.

Quasimodo ging voor den priester staan, liet de spieren van zijn athletische armen zien en keek de aanvallers als een verwoede tijger met grimmig ontblote tanden aan.

De priester verviel weer in zijn sombere ernst, gaf Quasimodo een teken en ging zwijgend heen.

Quasimodo liep voor hem uit en duwde de menigte op zij.

Toen zij door het gedrang en over het plein heen waren, wilde de bende nieuwsgierigen en leeglopers hen volgen. Quasimodo ging toen in de achterhoede en volgde den aartsdiaken ruggelings, saamgedrongen, kwaadaardig, monsterlijk, stekelig, terwijl hij zijn ledematen telkens weer bijeenhaalde, zich likte om zijn slagtanden, als die van een everzwijn, gromde als een wild dier en met een enkel gebaar of een enkele blik de menigte tot op het merg deed sidderen.

Het tweetal bereikte zo een nauwe en donkere straat, waar niemand het durfde volgen, zo'n volkomen afsluiting ervan was alleen reeds de nachtmerrie van Quasimodo met zijn tandengeknars.

— Dat is werkelijk buitengewoon, zei Gringoire, maar waar, te duivel, vind ik wat te eten?

IV. De onaangename gevolgen verbonden aan het nalopen van een aardig meisje 's avonds op straat

Gringoire was op goed geluk de Zigeunerin achternagegaan. Hij had haar de Messenslijpersstraat in zien slaan, dus was ook hij de Messenslijpersstraat ingeslagen.

— Waarom niet? had hij bij zichzelf gezegd.

Het was Gringoire, die zijn wijsgerige opvoeding dankte aan de straten van Parijs, opgevallen, dat niets het mijmeren zo bevordert als het volgen van een aardig meisje zonder te weten waarheen zij gaat. In die vrijwillige afstand van de vrije wil, in die grillen, afhankelijk van de grillen van een ander, die zulks niet vermoedt, schuilt een mengsel van eigenzinnige onafhankelijkheid en blinde gehoorzaamheid, een tussending tussen slavernij en vrijheid, dat Gringoire wel beviel, want hij was van nature een gemengde geest, besluiteloos en samengesteld, een knooppunt van alle uitersten, immer zwevende tussen alle menselijke neigingen en de ene met de andere weer opheffende. Hij vergeleek zichzelf graag met het graf van Mohammed, dat in de lucht zweeft tussen twee magneten en eeuwiglijk weifelt tussen hoog en laag, tussen koepel en vloer, tussen vallen en stijgen, tussen zenith en nadir.

Als Gringoire in onze tijd leefde, hoe heerlijk zou hij dan het midden houden tussen het klassieke en het romantische!

Maar hij leefde niet meer in de tijd, waarin men driehonderd jaren werd en dat is jammer. Zijn afwezigheid schept een leegte, die zich heden ten dage maar al te zeer doet gevoelen.

Overigens is het, om zo op straat de voorbijgangers (en vooral de voorbijgangsters) te volgen, en Gringoire deed dat graag, wel een van de geschiktste gelegenheden, wanneer men niet weet waar te slapen.

Geheel in gedachten liep hij zo achter het meisje aan, dat de pas versnelde en haar aardige geitje liet draven, toen ze

de burgers naar huis en de kroegen, de enige winkels, die deze dag open waren geweest, dicht gaan zag. — Hoe dan ook, dacht hij zo ongeveer, ergens moet ze toch wel wonen en Zigeunerinnetjes zijn goedhartig. Wie weet....?

En deze puntjes, waarmee hij zijn gedachtengang besloot, verborgen zeker zeer bekoorlijke dromen. Maar van tijd tot tijd, wanneer hij de laatste groepjes burgers, die hun deuren sloten, voorbijkwam, ving hij brokstukken van hun gesprekken op, die de schakels van zijn aanlokkelijke verwachtingen verbraken.

Nu eens waren het twee grijsaards, die elkaar aanklampten.

— Meester Thibaut Fernicle, vindt u het niet koud?

(Gringoire vond dat al sedert het begin van de winter.)

— En of, meester Boniface Disome! Zouden we weer zo'n wintertje krijgen als drie jaren geleden, in tachtig, toen het hout acht duiten de maat kostte?

— Och, dat was nog niets, meester Thibaut, vergeleken bij de winter van 1407, toen vroor het van Sint-Maarten tot aan Maria Lichtmis! En zo hard, dat de ganzeveer van den griffier van de rechtbank, in de grote kamer, bij elke drie woorden bevroren was! En dat hield het actenschrijven maar op.

Een eindje verder waren het buurvrouwen aan het venster, wier kaarsen knetterden in de dichte avondnevel.

— Heeft uw man u verteld van het ongeluk, mejuffer La Boudraque?

— Nee. Wat is er dan, mejuffer Turquan?

— Het paard van meneer Gilles Godin, den notaris van het Kasteeltje, is geschrokken voor de Vlamingen en hun optocht en toen het steigerde, heeft het meester Philippot Avrilot, den lekebroeder van de Celestijnen, een trap gegeven.

— Is 't waarachtig?

— Zo waar als ik hier sta.

— Zo'n gewoon paard! Dat is toch kras. Als het nou nog een paard van de cavalerie was, nou ja!

En de vensters gingen weer dicht. Maar Gringoire was intussen de draad van zijn gedachten kwijt.

Gelukkig vond hij die weldra terug en kon hij zonder moeite er weer bij aanknopen dank zij de Zigeunerin en dank zij Djali, die nog altijd voor hem uitliepen, twee slanke, tere en bekoorlijke schepseltjes, wier vlugge pasjes, wier sierlijke verschijningen, wier bekoorlijke bewegingen hij bewonderde en in zijn geest bijna als één geheel zag, beiden met het begrip en de vriendelijkheid van jonge meisjes, dacht hij, en met de lichtheid, lenigheid en handige pasjes van twee geitjes.

De straten werden echter voortdurend donkerder en meer verlaten. De taptoe was reeds lang geblazen en men zag slechts zelden meer een voorbijganger op straat, een licht aan het venster. Gringoire was, almaar het Zigeunerinnetje volgend, terechtgekomen in die onontwarbare doolhof van straatjes, kruispunten en sloppen, die rondom de oude begraafplaats der Heilige Onnozelen ligt en die gelijkt op een kluwen garen, waar de kat mee heeft gespeeld. Erg logisch zijn deze straten niet! zei Gringoire, die het spoor bijster was in de talloze kronkelwegen, die steeds weer op elkaar uitkwamen, maar waar het jonge meisje een haar welbekende weg scheen te volgen zonder te aarzelen en met steeds sneller passen. Hij zelf zou helemaal niet geweten hebben waar hij was, als hij niet in het voorbijgaan op de hoek van een straat de achthoekige massa van de schandpaal der hallen had gezien, waarvan het open dak zijn donkere lijnen duidelijk aftekende tegen een venster in de Verdeletstaat, waar nog licht brandde.

De laatste ogenblikken was de aandacht van het meisje op hem gevallen, zij had herhaaldelijk haar hoofd ongerust naar hem omgewend, zij was eens zelfs plotseling blijven staan en had gebruik gemaakt van een streep licht, die uit de halfopen deur van een bakkerij kwam, om hem eens terdege van het hoofd tot de voeten op te nemen; na dit onderzoek had Gringoire haar weer het spottende lipje zien trekken, dat hij reeds eerder had opgemerkt, en toen was hij verder gegaan.

Dat spotlipje gaf Gringoire te denken. Ongetwijfeld sprak er geringschatting en spotternij uit dit bekoorlijke grimasje.

Hij liet het hoofd dan ook zakken, begon de straatstenen te tellen en het jonge meisje van iets minder dichtbij te volgen, tot hij bij de bocht van een straat, die haar aan zijn gezicht onttrok, een doordringende kreet hoorde slaken.

Hij versnelde de pas.

De straat lag in diepe duisternis. Maar een olielampje, dat in een ijzeren windvanger aan de voeten van de Heilige Maagd op de hoek van de straat brandde, deed Gringoire onderscheiden, hoe de Zigeunerin zich verweerde tegen twee mannen, die haar vasthielden en trachtten haar kreten te smoren. Het arme kleine geitje stond er met gebogen horens, maar hulpeloos bij en blaatte.

— Help, nachtwacht! riep Gringoire en stormde er dapper op los. Eén der mannen, die het meisje vasthielden, draaide zich naar hem om. Het was de geweldige gestalte van Quasimodo.

Gringoire sloeg niet op de vlucht, maar ging ook geen pas verder.

Quasimodo kwam op hem toe, wierp hem met één beweging van zijn hand vier passen verder op de grond en verdween ijlings in het donker met het jonge meisje over zijn arm gevouwen als een zijden sjaal. Zijn metgezel volgde hem en het arme geitje liep klagelijk blatend achter allen aan.

— Moord! help! moord! schreeuwde de ongelukkige Zigeunerin.

— Hé daar, ellendelingen, laat dat vrouwspersoon los! zei eensklaps met donderende stem een ruiter, die plotseling van het naburig kruispunt kwam aangereden.

Het was een kapitein der boogschutters in 's konings dienst, van top tot teen gewapend en de degen in de hand.

Hij rukte den verbluften Quasimodo de Zigeunerin uit de armen en legde haar voor zich over het paard; op het ogenblik, dat de vreselijke bochel, van zijn verrassing bekomen, zich op hem wierp om zijn prooi te heroveren, verschenen vijftien, zestien boogschutters, die hun kapitein op de voet volgden, met de sabel in de vuist. Het was een afdeling van 's konings lijfwacht, die de ronde deed op bevel van heer Robert van Helestad, wachtmeester van de Parijse gendarmerie.

Quasimodo werd omsingeld, gegrepen en geboeid. Hij brulde, hij schuimde, hij beet en, als het dag was geweest, zou ongetwijfeld zijn gezicht alleen reeds, door de woede nog gruwelijker geworden, de ganse ronde op de vlucht hebben gejaagd. Maar 's nachts had zijn meest geduchte wapen, zijn lelijkheid, geen betekenis.

Zijn metgezel was in de strijd verdwenen.

De Zigeunerin richtte zich met een bekoorlijk gebaar op in het zadel van den officier, zij legde haar beide handen op de twee schouders van den jongen man en keek hem enkele seconden strak aan als verrukt over zijn goede verschijning en de goede hulp, die hij haar had verleend. Toen verbrak zij het eerst de stilte en zei tegen hem met een stem, die nog zachter klonk dan anders:

— Hoe heet u, mijnheer de gendarme?

— Kapitein Phoebus van Châteaupers, om u te dienen, schone! antwoordde de officier in de houding.

— Dank u, zei zij.

En terwijl kapitein Phoebus fier zijn knevel opstreek, liet zij zich van het paard glijden als een pijl, die ter aarde valt, en vluchtte weg.

Een bliksemschicht zou minder snel verdwenen zijn.

— Wel sakkerju! zei de kapitein en liet de boeien van Quasimodo nog wat aanhalen, ik had liever dat deerntje nog te pakken.

— Wat doe je er an, kapitein? zei een gendarme, het vogeltje is gevlogen, de vleermuis is er nog.

V. Verdere onaangenaamheden

Gringoire lag nog helemaal verdoofd van zijn val op de stenen voor de goede Maagd op de hoek van de straat. Allengs kwam hij weer bij, eerst zweefde hij enige minuten in een half doezelige dromerij, die wel zoet was en waarin de luchtige verschijningen van de Zigeunerin en het geitje zich verenigden met de zware vuist van Quasimodo. Die toestand duurde kort. Een tamelijk scherp gevoel van koude in dat deel van zijn lichaam, dat zich in contact bevond met de stenen, maakte hem plotseling wakker en deed zijn bewustzijn weerkeren. — Hoe heb ik het toch zo fris? vroeg hij zich plotseling af. Toen bemerkte hij dat hij ongeveer midden in de goot lag.

— Die duivelse éénoog met zijn bochel! bromde hij tussen zijn tanden en hij wilde opstaan. Maar hij was nog te verdoofd en te zeer gekneusd. Hij moest wel op zijn plaats blijven liggen. Zijn hand kon hij trouwens vrij goed bewegen. Daarmee bedekte hij zijn neus en hij schikte zich in zijn lot.

— De modder van Parijs, dacht hij — want hij hield zich overtuigd dat de goot die nacht zijn bed zou zijn,

Et que faire en un gîte à moins que l'on ne songe?
(En waartoe dient een bed tenzij dan om te dromen?),

de modder van Parijs stinkt zeer in het bijzonder. Ze moet wel heel wat vlugzout en salpeterzout bevatten. Meester Nicolaas Flamel en de alchimisten zeggen dat trouwens ook....

Het woord alchimisten deed hem plotseling denken aan den aartsdiaken Claude Frollo. Hij herinnerde zich de geweldpleging, waarvan hij zo juist een enkel ogenblik getuige was geweest, en hoe de Zigeunerin tussen twee mannen zich verweerde, dat Quasimodo een metgezel had gehad, en de sombere en hoogmoedige gestalte van den aartsdiaken mengde zich vaag in zijn herinneringen. — Dat zou vreemd zijn, meende hij. En met dit gegeven, met deze grondslag, begon hij een onwaarschijnlijk bouwsel van veronderstellingen op

te richten, zo'n kaartenhuis der wijsgeren. Toen drong plotseling weer de werkelijkheid tot hem door: — Maar ik lig hier te bevriezen! riep hij uit.

Werkelijk werd zijn toestand steeds minder houdbaar. Elke molecule gootwater onttrok een stralende warmtemolecule aan de leden van Gringoire en het evenwicht tussen zijn lichaamstemperatuur en de temperatuur van het water in de goot begon hij reeds op gevoelige wijze te bemerken. Een ongerief van gans andere aard overviel hem plotseling ook nog.

Een troepje kinderen, van die kleine, barrevoetse wilden, die te allen tijde de straten van Parijs onveilig hebben gemaakt onder de eeuwige naam van „gamins" en die, toen ook wij nog kinderen waren, ons allen 's avonds bij het uitgaan van de school met stenen hebben gegooid, omdat onze broeken niet kapot waren, een zwerm van die jeugdige snaken kwam de kant uithollen, waar Gringoire lag; hun joelen en schreeuwen scheen zich bitter weinig te bekommeren om de slaap der buurtbewoners. Zij sleepten een of andere vormeloze zak achter zich aan en alleen het geluid van hun klompen zou reeds een dode hebben doen ontwaken. Gringoire, die nog niet helemaal zo ver heen was, richtte zich half op.

— Hé, Henny Dandèche! hé, Jan Pincebourde! schreeuwden zij uit alle macht, de oude Eustache Moubon, de oudroest-koopman van op de hoek, is vandaag gestorven. Wij hebben zijn matras en gaan daar een vreugdevuurtje mee stoken, een vuurtje voor de Vlamingen!

En daar gooiden zij de strozak juist bovenop Gringoire in wiens buurt zij waren gekomen zonder hem te zien. Meteen nam één hunner een handje vol stro om dat aan het olielampje van de goede Maagd aan te steken.

— Hel en duivel! bromde Gringoire, ga ik het nu te warm krijgen?

Het ogenblik was kritiek. Hij moest kiezen tussen het water en het vuur, hij deed een bovenmenselijke poging, de poging tot ontsnapping van een valse munter, dien men op het punt staat levend te koken. Hij kwam overeind, slingerde

de strozak over de kinderen heen en ging er van door.

— Heilige Maagd! schreeuwden de kinderen, de oudroestbaas begint te spoken! En zij namen op hun beurt de benen.

De strozak bleef meester van het slagveld. Belleforet, Pater Le Juge en Corrozet verhalen, dat zij de volgende morgen met grote plechtigheid werd weggehaald door de geestelijkheid van deze wijk en toegevoegd aan de reliquieënschat van de Sainte-Opportunekerk, waar de koster tot in 1789 er een aardig duitje uit wist te slaan vanwege het grote wonder, dat het beeld van de Maagd op de hoek van de Slechteraadsstraat enkel door zijn tegenwoordigheid in de gedenkwaardige nacht van 6 op 7 Januari 1482 wijlen Eustache Moubon had onttoverd, toen deze om den duivel een poets te bakken bij zijn dood zijn ziel snodelijk in zijn strozak had verstopt.

VI. De gebroken kruik

Nadat hij enige tijd, zonder te weten waarheen, gelopen had wat hij kon, zich op menige straathoek het hoofd stootte, over menige goot heensprong, door tal van straatjes, tal van sloppen, tal van kruispunten op de vlucht, op zoek naar de weg door de kronkelwegen met hun oude keien in de buurt bij de Hallen, in zijn panische schrik op jacht naar wat het schone Latijn der oude bullen „tota via, cheminum et viaria"[1]) noemt, bleef onze dichter plotseling staan, eerstens omdat hij buiten adem was, en verder omdat hij zich min of meer bij de kraag gegrepen voelde door het probleem, dat in zijn geest begon te schemeren. Het komt mij voor, meester Pierre Gringoire, zei hij bij zichzelf en hij legde de vinger tegen zijn voorhoofd, dat je daar voortholt als had je je verstand verloren. Die kwajongens zijn niet minder bang voor jou geweest dan jij voor hen. Het komt mij voor, zeg ik je, dat jij het geluid van hun klompen naar het zuiden hebt horen vluchten, terwijl je zelf naar het noorden vlucht. Nu een van tweeën: of zij zijn op de vlucht geslagen, en dan is de strozak, die zij in hun ontsteltenis vergeten moeten hebben, juist het gastvrije bed, waar jij sedert deze morgen achteraanloopt en dat de Heilige Maagd je op wonderbare wijze toezendt om je te belonen voor de moraliteit, het zegespel en de maskerade, die je tot haar eer hebt gemaakt; of de kinderen zijn niet op de vlucht geslagen en hebben in dat geval de brand gestoken in de strozak, maar dat zou dan precies het heerlijke vuurtje wezen, dat je nodig hebt om je op te kikkeren, je te drogen en te verwarmen. In elk geval, een goed vuur of een goed bed, de strozak is een geschenk van de hemel. Gezegend zij de maagd Maria op de hoek van de Slechteraadsstraat, misschien heeft zij Eustache Moubon alleen daarvoor laten sterven; en het is krankzinnig van je om als een zot aan de haal te gaan, als een Picardiër voor een Fransman, terwijl je achter je liggen laat, wat je voor je zoekt; en je bent een stommeling!

---

[1]) De (hele) weg.

Toen keerde hij op zijn schreden terug en trachtte, uitkijkend en snuffelend, de neus in de wind en de oren gespitst, de gezegende strozak terug te vinden. Maar tevergeefs. Het waren steeds keerwegen, doodlopende sloppen en zakken waartussen hij weifelde en aarzelde, steeds meer verdwaald en meer verdoold in deze wirwar van donkere straatjes, dan hij het ooit had kunnen zijn, zelfs in de doolhof van het Torentjespaleis. Eindelijk verloor hij zijn geduld en riep plechtig uit: — Vervloekt zijn alle tweesprongen, want de duivel heeft ze gemaakt naar het voorbeeld van zijn vork!

Deze gemoedsuiting luchtte hem een beetje op en de weerkaatsing van een rossig schijnsel, dat hij op dit ogenblik aan het einde van een lange en nauwe gang ontdekte, deed zijn moed weer opleven. — God zij geprezen! zei hij, daar is het! Daar ligt mijn strozak te branden. En zich vergelijkende met den stuurman, die zich in de nacht al verloren waande, voegde hij er eerbiedig aan toe: — Salve, salve, maris stella! Wees gegroet, wees gegroet, sterre der zee!

Richtte hij dit brokstuk van de litanie tot de Heilige Maagd of tot de strozak? Het is ons ten enenmale onbekend.

Nauwelijks had hij enkele stappen gedaan in het lange straatje, dat afliep en niet geplaveid was, en steeds modderiger en steiler werd, of hij bemerkte iets vrij zonderlings. Het was niet verlaten. Hier en daar, over de hele lengte, kropen ik weet niet wat voor vage en vormeloze massa's in de richting van het licht, dat aan het einde der straat flakkerde, als zware insecten, die zich bij nacht van halm tot halm slepen naar het wachtvuur van een herder.

Niets stemt zo avontuurlijk als een leeg gevoel in de vestzak. Gringoire ging verder en had weldra het spooksel ingehaald, dat het langzaamst achter de andere aanzeulde. Toen hij er vlak bij kwam, zag hij, dat het niet anders was dan een ongelukkige zonder benen, die op zijn beide handen voorthuppelde als een verminkte hooiwagen, die nog maar twee poten heeft. Op het ogenblik dat hij die soort spin met menselijk gelaat voorbijkwam, riep deze hem met klagelijke stem toe: — La buona mancia, signor, la buona mancia[1]).

[1]) Spaans voor: Een aalmoes, meneer, een aalmoes.

— De duivel hale je, zei Gringoire, en mij met je, als ik begrijp wat je bedoelt.

En hij ging verder.

Hij haalde een andere van die bewegende massa's in en nam die eens op. Het was een lamme, die kreupel was en maar één arm had, die zo gebrekkig was dat het ingewikkelde samenstelsel van krukken en houten benen, dat hem ondersteunde, hem deed lijken op een wandelende metselaarsstelling. Gringoire, die edele en klassieke vergelijkingen maakte, vergeleek hem bij de levende drievoet van Vulcanus.

Deze levende drievoet groette den voorbijkomenden Gringoire, maar terwijl hij hem zijn hoed vlak onder de kin hield, als een barbiersbekken, en hem in de oren schreeuwde: — Senor caballero, para camprar un pedaso de pan.[1])

— Die schijnt ook al wat tegen me te zeggen, zei Gringoire, maar het is een vreemd taaltje en hij is gelukkiger dan ik, als hij daar uit wijs wordt.

Toen deed een plotse overgang van gedachten hem de hand tegen het voorhoofd slaan: — Drommels, wat voor den duivel kunnen zij vanmorgen toch bedoeld hebben met hun „Esmeralda"?

Hij wilde de pas versnellen, maar voor de derde maal versperde hem iets de weg. Dit iets was eigenlijk iemand, een blinde, een kleine Joodse blinde met een baardig gelaat, die met een stok om zich heen zwaaide en besnuffeld werd door een grote hond; met een neusklank en een Hongaars accent zei hij tegen hem: — Facitote caritatem![2])

— Gelukkig! zei Pierre Gringoire, eindelijk dan toch iemand, die een christelijke taal spreekt. Ik moet er wel erg goedgeefs uitzien, dat men mij zo om aalmoezen vraagt, terwijl mijn beurs zo plat is. — Beste vriend (hij wendde zich tot den blinde), ik heb de vorige week mijn laatste hemd verkocht; ik wou zeggen, omdat je alleen de taal van Cicero verstaat: Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.

---

[1]) Spaans voor: Edele heer, (schenk me iets) om een stuk brood te kopen!

[2]) Slecht latijn: Beoefent de weldadigheid!

Daarop draaide hij den blinde de rug toe en vervolgde zijn weg, maar de blinde maakte eveneens grotere passen en daar kwamen de lamme en ook de man zonder benen op hun beurt aan ineens met grote spoed en groot lawaai van krukken en houten zitvlak op de keien. Toen, terwijl zij zich vlak achter den armen Gringoire verdrongen, begonnen zij hem hun liedje op te zeggen:

— Caritatem! zong de blinde.

— La buona mancia! zong de man zonder benen.

En de kreupele voltooide het lied met zijn refrein: — Un pedaso de pan!

Gringoire stopte zich de oren dicht. — O, toren van Babel! riep hij uit.

Hij begon te rennen. De blinde rende. De kreupele rende. De man zonder benen rende.

En naarmate hij verder in de straat kwam, zag hij het om zich krioelen van beenlozen, blinden, kreupelen, eenarmigen, en eenogigen, en melaatsen met hun wonden, die uit de huizen kwamen, uit de zijstraatjes en uit de keldergaten, huilend, brullend, schreeuwend, voortstrompelend en voortkrukkend, allen zich spoedend naar het licht en zich voortslepend door de modder als slakken na de regen.

Gringoire, die nog steeds gevolgd werd door zijn drie belagers en niet goed wist, waar dat op uit zou lopen, liep dodelijk beangst tussen de anderen in, om de kreupelen heen, over de beenlozen heen, met de voeten verward in die mierenhoop van verminkten, als de Engelse kapitein die in een troep krabben vastraakte.

De gedachte kwam bij hem op te trachten op zijn schreden terug te keren. Maar het was te laat. Het hele leger had zich achter hem gesloten en zijn drie bedelaars hielden hem in het nauw. Hij ging dus verder, tegelijkertijd voortgestuwd door die onweerstaanbare golf, door de vrees en door een verbijstering, die hem dit alles een gruwelijke droom deed schijnen.

Tenslotte bereikte hij het einde van de straat. Zij kwam uit op een geweldig plein, waar talloze verspreide lichtjes flakkerden in de vage nevel van de nacht. Gringoire stormde

er heen in de hoop door de snelheid van zijn benen te ontsnappen aan de drie vormeloze spooksels, die zich aan hem hadden vastgehecht.

— Onde vas, hombre? (Waar ga je heen, man?) riep de lamme, wierp zijn krukken weg en begon hem na te rennen met de twee beste benen, die ooit de Parijse straten met wiskundig-regelmatige passen hadden betreden.

Inmiddels keerde de beenloze, die ineens op twee voeten stond, hem de met ijzer beslagen zitbak om op het hoofd en keek de blinde hem met gloeiende ogen in het gelaat.

— Waar ben ik? vroeg de dichter dodelijk verschrikt.

— Op de Mirakelhof, antwoordde een vierde spookgestalte, die zich bij hen had gevoegd.

— Bij mijn ziel, zei Gringoire, ik zie wel blinden, die zien, en kreupelen, die lopen, maar waar is de Heiland?

Hun antwoord was een boosaardig gelach.

De arme dichter liet zijn blikken eens rond gaan. Hij was werkelijk in die gevreesde Mirakelhof, waar geen fatsoenlijk mens zich ooit op een dergelijk uur had gewaagd, die toverkring, waar de officieren van het Kasteeltje en de rakker van den schout als stof verdwenen, de dievenstad, een afschuwelijke wrat op het gezicht van Parijs, het riool waaruit elke morgen naar buiten drong en waarin elke avond terugvloeide de stroom van ongerechtigheden, van bedelarij en boeverij, die de straten van alle grote steden overstroomt, de monsterlijke bijenkorf waarheen 's nachts alle mestvliegen der samenleving met hun buit weerkeren, de wijkplaats van de leugen waar het uitvaagsel, de verlopen monnik, de verloren zoon, de deugnieten van alle volkeren, Spanjaarden, Italianen, Duitsers, van alle godsdiensten, Joden, Christenen en Mohammedanen, heidenen, overdekt met nagemaakte wonden, zich van bedelaars bij dag vervormden tot boeven bij nacht, de geweldige kleedkamer, in één woord, waar zich in die tijd aan- en uitkleedden alle spelers van het eeuwige drama, dat roof, prostitutie en moord opvoeren op het plaveisel van Parijs.

Het was een uitgestrekt plein, onregelmatig en slecht bestraat, als alle Parijse pleinen in die tijd. Hier en daar schit-

terden vuren, waarom zonderlinge groepen krioelden. Dat alles ging, kwam en schreeuwde. Men hoorde schor gelach, kindergehuil, stemmen van vrouwen. De handen, de hoofden van deze menigte, zwart tegen de lichtende achtergrond, maakten talloze vreemde gebaren. Af en toe kon men op de grond, waar het schijnsel der vuren trilde tussen lange onbegrensde schaduwen, een hond zien voorbijgaan die op een mens geleek, een mens die op een hond geleek. De grenzen tussen de rassen en de geslachten schenen hier te verdwijnen als op een heksensabbat. Mannen, vrouwen, dieren, leeftijd, geslacht, gezondheid, ziekte, alles scheen dit volkje hier gemeen te zijn, ieder nam er aan alles deel.

Het wankele en armelijke licht der vuren maakte het Gringoire mogelijk in al zijn verwarring toch het hele uitgestrekte plein rond nog een afzichtelijke omlijsting te onderscheiden van oude huizen, wier doorgezakte, vervallen, vermolmde, halfvergane gevels, elk met een of twee verlichte luiken, hem in de schaduw reusachtige vrouwenkoppen leken, die, in een kring geschaard, monsterachtig en kwaadaardig, de heksenketel met knippende ogen bezagen.

Het was als een nieuwe wereld, onbekend, onvermoed, vormeloos, weekdierachtig, wriemelend, fantastisch.

Gringoire, meer en meer van streek, in de greep van de drie bedelaars als in drie nijptangen, verdoofd door een menigte andere gezichten, die om hem heen golfden en blaften, de ongelukkige Gringoire trachtte zijn gedachten te verzamelen om zich te herinneren of het een Zaterdag was. Maar zijn pogingen waren tevergeefs, de draad van zijn herinneringen en zijn gedachten was afgeknapt en, aan alles twijfelende, heen en weer geslingerd tussen wat hij zag en wat hij voelde, stelde hij zich deze onoplosbare vraag: — Als ik besta, bestaat dat dan? En als dat bestaat, besta ik dan?

Op dat ogenblik ging uit de hem omringende roezemoezige massa een duidelijke kreet op:

— Breng hem naar den koning! Breng hem naar den koning!

— Heilige Maagd, mompelde Gringoire, de koning hier, dat moet een bok zijn.

— Naar den koning! Naar den koning! namen alle stemmen over.

Men sleurde hem mee. Wie hem maar te pakken kon krijgen. Maar de drie bedelaars lieten niet los en rukten hem van de anderen weg onder het geschreeuw: — Hij is van ons!

Het toch al wrakke wambuis van den dichter gaf in deze strijd zijn laatste snik.

Terwijl hij over het afschuwelijke plein werd gesleurd, kwam hij tot bezinning.

Na enige passen zag hij de werkelijkheid weer. Hij begon te wennen aan de sfeer der plaats. Het eerste ogenblik was uit zijn dichterhoofd, of misschien doodgewoon en prozaïsch uit zijn lege maag een waas opgegaan, een nevel die tussen hem en de dingen was gaan hangen en ze hem slechts had doen zien in de onsamenhangende mist van de nachtmerrie, in de schemering der dromen die alle omtrekken doet trillen, alle vormen verwringt, de voorwerpen en groepen onmatig doet uitzetten, de dingen tot schimmen en de mensen tot spooksels vergroot. Langzamerhand kwam voor deze zinsbegoocheling een blik, die minder verward en minder onevenredig was, in de plaats. De werkelijkheid begon voor hem te dagen, deed zijn ogen pijn en zijn voeten, en sloopte stukje voor stukje de ganse verschrikkelijke poëzie, waarmee hij zich eerst omringd waande. Hij moest wel zien, dat hij niet in de rivier der onderwereld, in de Styx waadde, maar in de modder, dat geen duivels, maar dieven hem bij de kraag gegrepen hadden, dat het niet om zijn ziel ging, maar goed en wel om zijn leven (bij gebrek aan dien onschatbaren bemiddelaar, die zich met zo goede resultaten tussen bandiet en burger plaatst: de beurs). En toen hij tenslotte het dronkemansfeest eens nauwkeuriger en koelbloediger opnam, was hij van de heksensabbat in de taveerne terechtgekomen.

De Mirakelhof was inderdaad slechts een taveerne, maar een taveerne van de rabauwen, even rood van bloed als van wijn.

Het schouwspel, dat zich aan zijn ogen bood, toen zijn geleiders in lompen hem eindelijk te bestemder plaatse hadden gebracht, was niet wel geschikt, hem tot de poëzie

terug te brengen, al ware het ook de poëzie der hel. Het was meer dan ooit de prozaïsche en rauwe werkelijkheid van de kroeg. Indien wij niet in de vijftiende eeuw waren, zouden wij zeggen, dat Gringoire afgedaald was van Michel Angelo tot Caillot (of van Rembrandt tot Jan Steen).

Om een groot vuur, dat brandde op een brede, ronde steen en zijn vlammen kronkelde om de drie roodgloeiende poten van een komfoor, dat voor het ogenblik leeg was, stonden enige wrakke tafels, hier en daar, als bij toeval, zonder dat een meetkundige lakei zich verwaardigd had ze evenwijdig te zetten of er althans voor te waken, dat zij elkander niet onder al te ongebruikelijke hoeken zouden snijden. Op die tafels blonken enige druipende kannen wijn en bier en om die kannen heen groepten talrijke drankzuchtige gezichten, rood van het vuur en de wijn. Daar was een man met een dikke buik en een joviaal gezicht, die luidruchtig een stevig en weelderig meisje van plezier omhelsde. Daar was een onechte soldaat, een snurker, zoals men toen in het bargoens zei, die fluitende de windselen om zijn onechte wonden losmaakte en zijn gezonde, stevige knie, die sinds de morgen in talloze banden had vastgezeten, wat beweging gaf. Als tegenhanger zat een „stumper" met een kwalijk riekend smeerseltje en ossenbloed zijn bedelbeen voor de volgende dag gereed te maken. Twee tafels verder zat een kerkschuimer in zijn pelgrimskledij de klaagzang op de hemelkoningin op te zeggen, zonder de plechtige neusklank te vergeten. Elders nam een jonge boef les in toevallen bij een ouden bedelaar, die hem leerde het schuim om de mond te krijgen door op een stuk zeep te kauwen. Daarnaast liet een waterzuchtlijder overtollige lucht ontsnappen en deed vier, vijf dieveggen, die aan dezelfde tafel over een 's avonds gestolen kind twistten, zich de neus dichtknijpen. Allemaal bezigheden, die twee eeuwen later, volgens Sauval, het hof zo vermakelijk voorkwamen, dat zij dienden tot tijdverdrijf van den koning en als inleiding tot het koninklijke ballet „De Nacht", in vier afdelingen en gedanst op het toneel van de Kleine Bourbon-schouwburg. „Nooit", voegt een ooggetuige uit 1653 daaraan toe, „zijn de plotselinge gedaanteverwisselingen van de

Mirakelhof beter weergegeven. Benserade bracht ons met niet al te zedige verzen in de stemming".

Overal hoorde men ruw gelach en schuine liedjes. Ieder was zijn eigen publiek, tapte moppen en vloekte zonder naar een ander te luisteren. De kannen gingen rond en bij het klinken ontstonden ruzies, de kapotte kannen haalden de lompen open. Een grote hond zat op zijn staart en keek in het vuur. Een paar kinderen bevonden zich ook temidden van de dronkemansbende. Het gestolen kind, dat huilde en schreeuwde. En een ander, een flinke jongen van vier jaar, die met bungelende benen op een te hoge bank zat en met zijn kin juist tot de tafelrand kwam, hij zei geen woord. Een derde zat ernstig het smeltende kaarsvet, dat van een kandelaar droop, op tafel uit te smeren. Tenslotte zat een kleintje gehurkt in de modder, half in een ketel, waar het met een steen in kraste en een geluid uit haalde om Stradivarius te doen bezwijmen.

Een ton stond vlak bij het vuur en op de ton zat een bedelaar. Dat was de koning op zijn troon.

Het drietal, dat Gringoire voor deze ton sleurde, en de hele dronkemansbende waren een ogenblik stil, behalve het kind in de ton.

Gringoire dorst adem te halen noch de ogen op te slaan.

— Hombre, quita tu sombrero! (Vent, doe je muts af!), zei een der drie snuiters, die hem te pakken hadden, en voor hij begrepen had wat dat betekende, had de ander hem zijn muts afgenomen. Een ellendig lor weliswaar, maar nog best voor een zonnige of voor een regenachtige dag. Gringoire zuchtte.

Maar de koning verwaardigde zich van de hoogte van zijn okshoofd het woord tot hem te richten.

— Wat is dat voor een zwerver?

Gringoire sidderde. Die stem, al klonk ze ook dreigend, herinnerde hem een andere stem, die dezelfde morgen een eerste slag had toegebracht aan zijn mysteriespel door midden in het gehoor te jeuzelen: Heb meelij, alstublieft! Hij hief het hoofd op. Het was inderdaad Kreupele Zoekenhoeker.

Kreupele Zoekenhoeker droeg, bekleed met de tekenen zijner koninklijke waardigheid, geen lor meer noch minder. De wonde aan zijn arm was reeds verdwenen. In zijn hand had hij een van die zwepen met witte leren riemen, die de gendarmerie gebruikte om de menigte in bedwang te houden en die men bullepezen noemde. Op het hoofd had hij een of andere ronde bedekking met een bol, maar het was moeilijk uit te maken of het een valhoed was, gelijk de kinderen wel droegen, of een koningskroon, zozeer geleek het op beide.

Toch had Gringoire, zonder eigenlijk te weten waarom, weer enige hoop opgevat, toen hij in den koning van de Mirakelhof zijn verwensten bedelaar uit de grote zaal herkende.

— Meester...., stotterde hij. Edele Heer...., Sire.... Hoe moet ik u noemen? zei hij tenslotte, toen hij het hoogtepunt van zijn stijgende reeks bereikt had en niet meer wist hoe nog hoger te komen, noch hoe af te dalen.

— Edele heer, zijne majesteit, of kameraad, noem mij zoals je wilt. Maar haast je. Wat heb je tot je verdediging aan te voeren?

Tot je verdediging! dacht Gringoire, dat bevalt mij niet. Hij ging hakkelend verder: — Ik ben het die vanmorgen....

— Bij de klauwen van Satan! onderbrak Zoekenhoeker hem, je naam, zwerver, en anders niet. Luister. Je staat hier voor drie machtige vorsten: ik, Kreupele Zoekenhoeker, koning van Thunes, opvolger van den groten Coësre, opperste heer van het rijk van het bargoens; Mathias Hungadi Spicali, hertog van Egypte en Bohemen, die gele ouwe daar met een dweil om zijn kop; Willem Rousseau, keizer van Galilea, die dikkerd, die niet naar ons luistert en een meid te pakken heeft. Wij zijn je rechters. Jij bent het rijk van het bargoens binnengedrongen zonder daar thuis te horen, je hebt de rechten van onze stad geschonden. Je behoort te worden gestraft, tenzij je een jan grijp, een linke of een gabber bent, dat is in het bargoens van de nette mensen, een dief, een bedelaar of een landloper. Ben je iets van die aard? Rechtvaardig je. Wat is je beroep?

— Helaas! zei Gringoire, die eer heb ik niet. Ik ben de schrijver....

— Dat is genoeg, zei Zoekenhoeker weer zonder hem te laten uitspreken. Dan hangen we je op. Doodeenvoudig, mijne heren de nette burgers, zoals jullie de onzen daarginds behandelen, zo behandelen wij jullie hier. De wetten, die jullie voor de schooiers maken, passen de schooiers hier op jullie toe. Jullie eigen schuld is het, als zij wreed zijn. Je moet af en toe ook wel eens het gezicht van een fatsoenlijk mens voor het hennepvenster zien, dat maakt het weer fatsoenlijk. Kom, vriend, verdeel je spullen maar onder die meisjes. Ik laat je ophangen tot vermaak van de schooiers en jij geeft hun je beurs voor een slokje. Als je nog wat fratsen wilt maken, dan vind je daarginds in de vijzel een uitstekenden stenen God, dien wij gestolen hebben in de Pieterskerk. Je hebt vier minuten om hem met je ziel aan de kop te zaniken.

Het was een toespraak om de haren te berge te doen rijzen.

— Goed gesproken, bij mijn ziel! Kreupele Zoekenhoeker weet te spreken als de paus zelf, riep de keizer van Galilea uit en sloeg zijn kruik kapot om zijn tafel vaster te zetten met de scherven.

— Heren keizers en koningen, zei Gringoire koelbloedig (want ik weet niet waar hij de moed weer vandaan gehaald had en hij sprak met overtuiging), dat kunt u niet menen. Ik ben Pierre Gringoire, ik ben de dichter, wiens moraliteit men vanmorgen heeft opgevoerd in de grote zaal van het Paleis.

— Ach zo, ben *jij* dat, meester! zei Zoekenhoeker. Ik was er ook, waarachtig! Maar dat je ons vanmorgen verveeld hebt, is dat een reden om je vanavond niet te hangen?

Daar kom ik niet gemakkelijk uit, dacht Gringoire. Maar hij deed nog een laatste poging. — Ik zie niet in, zei hij, waarom de dichters niet tot de schooiers gerekend worden. Landloper, dat was Aesopus; een bedelaar was Homerus, en Mercurius was een dief....

Zoekenhoeker viel hem in de rede: — Ik geloof, dat je ons wilt belazeren met je gezwets. Potverdrie, laat je hangen en maak niet zoveel kouwe drukte!

— Pardon, heer koning van Thunes, antwoordde Gringoire die zijn terrein voet voor voet verdedigde. Het is de moeite

waard.... Een ogenblik.... Luistert u.... Veroordeelt u mij niet zonder me te horen....

Zijn rampzalige stem ging inderdaad verloren in het lawaai, dat om hem heen gemaakt werd. De kleine jongen zat met meer lust op zijn ketel te beuken dan ooit en tot overmaat zette een oude vrouw op het komfoor juist een pan met reuzel, die nu op het vuur stond te sissen met een kabaal als van een troep kinderen, die een gemaskerde achterna zitten.

Inmiddels scheen Kreupele Zoekenhoeker de zaak eens te bespreken met den hertog van Egypte en den keizer van Galilea, die stomdronken was. Toen riep hij schor: — Stilte toch! en daar de ketel en de braadpan niet naar hem luisterden, sprong hij van zijn ton, gaf de ketel een schop, dat die met het kind tien passen ver weg rolde, en een schop tegen het komfoor, dat al het vet in het vuur viel; toen klom hij weer waardig op zijn troon, zonder zich te bekommeren om het gesmoorde huilen van het kind noch om het gegrom van het oudje, wier avondeten daar in mooie witte vlammen opging. Zoekenhoeker gaf een teken en de hertog en de keizer met hun ministers en de opperboeven kwamen in hoefijzervorm om hem heen staan met Gringoire, nog steeds stevig vastgehouden, in het midden. Het was een boog van lompen en vodden, van klatergoud, van mestvorken en bijlen, van dronkemansbenen en robuste, blote armen, van vervuilde, afgestompte en dierlijke gezichten. Midden in die ronde tafel van het bedelaarsgilde, Kreupele Zoekenhoeker, als de doge van deze senaat, als de koning van deze leenheren, als de paus van dit conclave, waar hij boven uitstak, allereerst door de hoogte van zijn ton en verder door een zekere hooghartige, woeste en geweldige uitkijk, die zijn oog deed schitteren en in zijn verwilderd gezicht het dierlijke van het schooiersras vermenselijkte. Hij deed denken aan een ever onder de zwijnen.

— Luister, zei hij tegen Gringoire en streelde zijn vormeloze kin met zijn vereelte hand, ik zie niet in waarom je niet zou worden gehangen. Dat schijnt je weliswaar tegen te staan en dat is heel goed te begrijpen, want jullie, burgers, zijn daar niet aan gewend. Jullie denken daar ik weet niet

wat aan. Eigenlijk hebben wij niets tegen je. En het is een manier om je er voorlopig uit te redden. Wil je een van de onzen worden?

Men begrijpt, welke uitwerking dit voorstel op Gringoire had, die zich het leven zag ontvlieden en alle hoop reeds begon op te geven. Hij greep het met beide handen aan.

— Zeker wil ik dat, wat graag, zei hij.

— Je bent bereid, vervolgde Zoekenhoeker, je aan te sluiten bij de lui van de korte kris?

— Van de korte kris. Juist, antwoordde Gringoire.

— Je beschouwt je als lid der vrije burgerij? hernam de koning van Thunes.

— Der vrije burgerij.

— Onderdaan van het koninkrijk van het bargoens?

— Van het koninkrijk van het bargoens.

— Schooier?

— Schooier.

— Met hart en ziel?

— Met hart en ziel.

— Ik maak je opmerkzaam, hernam de koning, dat je evengoed zult worden opgehangen.

— Duivels! zei de dichter.

— Alleen, ging Zoekenhoeker onverstoorbaar voort, je zult later opgehangen worden, met meer plechtigheid, ten koste van de goede stad Parijs aan een mooie stenen galg en door fatsoenlijke mensen. Dat is een troost.

— Zo is het, antwoordde Gringoire.

— Er zijn nog meer voordelen.

— Als vrije burger hoef je niet te betalen voor het straatvuil noch voor de armen noch voor de lantarens, waartoe de burgers van Parijs wel verplicht zijn.

— Zo zij het, sprak de dichter. Ik neem het aan. Ik ben een schooier van het bargoens, een vrij-burger, van de kleine kris, alles wat ge maar wilt. En ik was dat alles al van tevoren, meneer de koning van Thunes, want ik ben filosoof; et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur, zoals ge weet. (En alle dingen liggen besloten in de filosofie, alle mensen in den filosoof.)

De koning van Thunes fronste de wenkbrauwen.

— Voor wat zie je me aan, vriendje? Wat voor Hongaars Jodentaaltje zing je me daar? Ik ken geen Hebreeuws. Een bandiet is geen Jood. Ik steel zelfs niet meer, daar sta ik boven, ik dood; halsafsnijder, ja, maar beurzensnijder, nee.

Gringoire trachtte een enkel verontschuldigend woord tussen deze korte zinnen te plaatsen, die de drift steeds feller deed klinken. — Ik vraag u vergiffenis, edele heer. Het is geen Hebreeuws, het is Latijn.

— En ik zeg je, ging Zoekenhoeker verontwaardigd voort, dat ik geen Jood ben en dat ik je zal laten opknopen, synagogenbuik dat je bent! Net als die kleine sjacheraar van Judea daar naast je, dien ik met plezier op een goeie dag vastgespijkerd zou zien in een toonbank als een vals geldstuk, want dat is-ie!

En onder deze woorden wees hij met zijn vinger naar den kleinen baardigen Hongaarsen Jood, die Gringoire had aangeklampt met zijn „facitote caritatem" en die, daar hij geen andere taal verstond, met verbazing zag, hoe het slechte humeur van den koning van Thunes zich over hem ontlaadde.

Tenslotte kalmeerde de edele heer Zoekenhoeker weer.

— Zwerver! zei hij tegen onzen dichter, je wilt dus een schooier worden?

— Zeker, antwoordde de dichter.

— Willen alleen is niet genoeg, zei de norse Zoekenhoeker. Goede wil brengt geen uitje in de soep en helpt je alleen naar de hemel, maar hemel en bargoens zijn er twee. En om onder het bargoens te worden opgenomen moet je laten zien dat je ergens voor deugt, daarom moet je de stropop maar eens rollen.

— Ik zal het doen, zei Gringoire, alles wat u maar wilt.

Clopin gaf een teken. Een paar van zijn onderhorigen verlieten de kring en kwamen een ogenblik later terug. Zij brachten twee palen mee, die van onderen uitliepen in een paar schragen, zodat zij stevig op de grond bleven staan. In het boveneinde der beide palen brachten zij een dwarsbalk aan en alles samen vormde een prachtige draagbare galg, die Gringoire tot zijn pleizier in een oogwenk mocht zien op-

zetten. Er ontbrak niets aan, zelfs niet het koord, dat bevallig onder de dwarsbalk bungelde.

— Waar sturen zij het nu heen? vroeg Gringoire zich met enige ongerustheid af. Een geluid van klokjes, dat hij tegelijkertijd hoorde, deed zijn bezorgdheid ophouden. Het was een stropop, die de schoffies bij de nek ophingen aan het touw, een soort vogelverschrikker in het rood, zo vol met schelletjes en belletjes, dat men er dertig Castiliaanse muilezels mee had kunnen behangen. Die talloze klokjes bengelden enige tijd door de trillingen van het touw, toen verklonken zij langzamerhand en zwegen eindelijk, zodra de stropop stil was blijven hangen overeenkomstig de slingerwet van de pendule, die het wateruurwerk en de zandloper heeft onttroond.

Toen wees Zoekenhoeker Gringoire een oud wankel bankje aan, dat onder de stropop was gezet en zei: — Klim er op.

— Alle duivels! sputterde Gringoire tegen, ik breek me nog de nek. Uw bankje hinkt als een vers van Martialis, het heeft een achtvoetig en een vijfvoetig been.

— Klim er op, herhaalde Zoekenhoeker.

Gringoire klom op het bankje en slaagde er in, zij het niet zonder gezwaai met armen en hoofd, zijn evenwicht weer te vinden.

— Nu, beval de koning van Thunes voorts, je rechtervoet om je linkerbeen leggen en op de punt van je linkervoet gaan staan.

— Edele heer, zei Gringoire, wilt u dan met alle geweld, dat ik een van mijn ledematen breek?

Zoekenhoeker haalde zijn schouders op.

— Luister eens, vriendje, je praat te veel. En nu in twee woorden waar het om gaat: Je moet op de punt van je voet staan, zoals ik je zei, dan kun je bij de zak van de stropop; die moet je rollen, je haalt er de beurs uit, die er in zit, en als je dat alles doet zonder dat er een belletje luidt, dan is het in orde, dan word je een schooier. Dan hebben we je alleen nog maar acht dagen slaag te geven.

— Grote hemel! daar voel ik niets voor, zei Gringoire. En als ik de belletjes laat rinkelen?

— Dan word je opgehangen. Begrijp je?

— Ik begrijp het helemaal niet, antwoordde Gringoire.

— Luister dan nog eens. Je moet de stropop de beurs ontrollen en als er ook maar een enkel belletje bij die bewerking gaat luiden, dan word je opgehangen. Begrijp je dat?

— Goed, zei Gringoire, dat begrijp ik. En verder?

— Als het je gelukt de beurs weg te halen zonder dat er een schelletje klinkt, dan ben je een schooier en dan krijg je acht dagen achtereen slaag. Nu begrijp je het zeker wel?

— Nee, edele heer, ik begrijp het niet meer. Wat win ik er bij? gehangen in het ene geval, geslagen in het andere....

— En schooier? hernam Zoekenhoeker, en schooier? is dat niets? Het is in je eigen belang, dat we je ranselen, om je te harden tegen slagen.

— Veel dank, antwoordde de dichter.

— Vooruit, schiet op, zei de koning en trapte met zijn voet tegen de ton, die klonk als een holle kist. Rol de stropop en maak er een eind aan. Ik waarschuw je voor de laatste keer, dat, als ik een enkel schelletje hoor, jij op de plaats van de stropop komt.

De boevenbende klapte in de handen op de woorden van Zoekenhoeker en ging om de galg heen staan. Hun gelach was zo hardvochtig, dat Gringoire begreep, hoe hij hen te zeer vermaakte om niet alles van hen te vrezen te hebben. Er bleef hem dus geen andere hoop over dan de kleine kans, te slagen in de schier hopeloze onderneming, die hem was opgedragen. Hij besloot het er op te wagen, maar niet dan nadat hij een vurige bede had gericht tot de stropop, die hij moest rollen en die lichter te vertederen mocht zijn geweest dan de boeven. De ontelbare belletjes met hun koperen tongetjes leken hem evenveel slangenbekken, gereed om te bijten en te sissen.

— O! zei hij heel zacht, kan mijn leven afhangen van de kleinste trilling van het kleinste van die belletjes! O! ging hij voort met saamgevouwen handen, belletjes, luidt niet! klokjes, klingelt niet! belletjes, schelt niet!

Hij deed nog een laatste poging bij Zoekenhoeker.

— En als er een windvlaag komt? vroeg hij hem.

— Dan word je gehangen, antwoordde de ander zonder te aarzelen.

Daar hij zag dat geen uitstel, geen opschorting, geen uitvlucht meer mogelijk was, nam hij een kloek besluit. Hij legde zijn rechtervoet om zijn linkerbeen, ging op de punt van zijn linkervoet staan en strekte de arm uit; maar op het ogenblik, dat hij de stropop aanraakte, geraakte zijn lichaam, dat nog slechts één voet had, aan het wankelen op de bank, die er slechts drie had; instinctief zocht hij steun bij de pop, verloor het evenwicht en viel met een slag op de grond, gans verdoofd door de noodlottige trillingen van de ontelbare belletjes van de stropop, die onder de druk van zijn hand eerst ronddraaide en toen statig heen en weer slingerde tussen de beide palen.

— Vervloekt! riep hij in zijn val en bleef als dood met het gezicht tegen de grond liggen.

Maar hij hoorde het vervaarlijk bengelen boven zijn hoofd en het duivelse lachen van de boeven en de stem van Zoekenhoeker, die zei: — Raap me den kerel op en knoop hem op, maar stevig!

Hij stond op. Men had de stropop al afgehangen om plaats te maken voor hem.

De boeven lieten hem op het bankje stappen. Zoekenhoeker kwam op hem af, lei het koord om zijn hals en klopte hem op de schouder: — Vaarwel vriend! Er is nu geen ontkomen meer aan voor je, al had je ook de ingewanden van den paus in je lijf.

Het woord „genade" stierf op de lippen van Gringoire. Hij liet zijn blikken rondgaan. Maar geen hoop: allen lachten.

— Schoongaard van der Ster, zei de koning van Thunes tegen een reusachtigen kerel, die naar voren kwam, klim op de dwarsbalk.

Schoongaard van der Ster klom ijlings op de dwarsbalk en een oogwenk later zag Gringoire, toen hij de ogen opsloeg, hem tot zijn ontzetting vlak boven zijn hoofd op de dwarsbalk hurken.

— En nu, hernam Kreupele Zoekenhoeker, zodra ik in de handen klap, gooi jij, Rooie Andry, met een stoot van je

knie het bankje om; Frans Pruimenzang, jij gaat aan de benen van den zwerver hangen; en jij, Schoongaard, springt op zijn schouders; en alle drie tegelijk, begrepen?

Gringoire beefde.

— Klaar? vroeg Kreupele Zoekenhoeker aan de drie boeven, die gereedstonden zich op Gringoire te werpen als drie spinnen op een vlieg. Het arme slachtoffer maakte een korte, maar gruwelijke wachttijd door, terwijl Zoekenhoeker met de punt van zijn voet kalmpjes een paar wingerdtakjes, die bezijden het vuur lagen, in de vlammen schopte.

— Klaar? herhaalde hij en opende zijn handen om te klappen. Nog een seconde en het was afgelopen.

— Maar hij hield op, alsof een gedachte hem onverwachts te binnen schoot. — Een ogenblik! zei hij; dat vergat ik!.... Het is gebruikelijk bij ons, geen man op te hangen zonder te vragen of er een vrouw is, die hem hebben wil. — Kameraad, het is je laatste kans, je moet een van onze meisjes trouwen, of de strop.

Deze wet der Zigeuners, hoe zonderling zij den lezer ook moge schijnen, staat heden ten dage nog breedvoerig in de oude Engelse wetgeving. Sla er „Burington's Observations" maar op na.

Gringoire herademde. Dat was de tweede keer binnen het half uur, dat hij tot het leven weerkeerde. Hij durfde er dan ook niet te veel op vertrouwen.

— Hallo! riep Zoekenhoeker, toen hij weer op zijn ton geklommen was: hallo, wijven en wijfjes, is er onder jullie, van de toverkol af tot aan haar kat toe, een schelmin, die dezen schelm hebben wil? Hallo, Colette Soldaat! Lize Snuffel! Sieltje Jodejet! Marietje Smeerpoot! Lange Tonie! Bertha Slonzer! Mimi Knietje! Lotje Oorwurm! Hennie Baggerlaars! Hallo! Iesje Tierelier! Kom en zie! Een kerel voor niets! Wie wil hem?

Ongetwijfeld zag Gringoire er in zijn ellendige toestand weinig aanlokkelijk uit. De vrouwen toonden maar matige belangstelling voor het aanbod. De ongelukkige hoorde ze antwoorden: — Nee, nee! Hang hem maar op, dan hebben wij er allemaal wat aan.

Maar drie kwamen er uit de menigte om hem eens te besnuffelen. De eerste was een dikke meid met een hoekig gezicht. Met aandacht onderzocht zij de ellendige plunje van den wijsgeer. Zijn wambuis was versleten en had meer gaten dan een zeef. De meid trok een gezicht: — Oud lor! bromde zij en richtte zich tot Gringoire. — Laat je jas eens zien? — Die ben ik kwijt, antwoordde Gringoire. — En je hoed? — Die hebben zij mij afgenomen. — Je schoenen? — Daar zitten bijna geen zolen meer onder. — Je beurs? — Helaas! stamelde Gringoire, ik heb geen Parijse duit. — Laat je dan gauw ophangen en wees blij toe! antwoordde de meid en draaide hem de rug toe.

De tweede, oud, zwart, gerimpeld, lelijk, van een afschuwelijkheid, die zelfs opviel in de Mirakelhof, draaide om Gringoire heen. Hij rilde bijna bij de gedachte dat zij hem zou willen hebben. Maar zij zei tussen haar tanden: — Hij is te mager. En ging weg.

De derde was een jonge, tamelijk frisse en niet eens al te lelijke deerne. — Red me! fluisterde de arme drommel haar toe. Zij zag hem een ogenblik medelijdend aan, sloeg toen de ogen neer, frommelde aan haar rok en kon niet besluiten. Hij volgde met zijn ogen al haar bewegingen; het was zijn laatste sprankje hoop. — Nee, zei het meisje tenslotte, nee! Willem Langwang zou me ranselen. En zij trad in de menigte terug.

— Kameraad, zei Zoekenhoeker, het loopt je niet mee.

Toen ging hij recht op zijn ton staan: — Wil niemand er aan? riep hij en bootste tot aller groot plezier een deurwaarder na, die beslag heeft gelegd; wil niemand er aan? eenmaal, andermaal, derdemaal! En terwijl hij zich omdraaide naar de galg met een knikje: — Voor haar!

Schoongaard van der Ster, Rooie Andry en Frans Pruimenzang kwamen op Gringoire af.

Op dit ogenblik ging er een kreet onder het geboefte op: — La Esmeralda! La Esmeralda!

Gringoire sidderde en draaide zijn hoofd om naar de kant vanwaar het lawaai kwam. De menigte week uiteen en liet een lieftallig en bekoorlijk figuurtje door.

Het was de Zigeunerin.
— La Esmeralda! zei Gringoire, in zijn hevige gemoedsbeweging stomverbaasd over de plotselinge wijze, waarop dit toverwoord een samenhang legde tussen al zijn herinneringen van deze dag.
Het ongewone wezentje scheen tot over de Mirakelhof haar rijk van bekoorlijkheid en schoonheid uit te strekken. Al die boeven, mannen of vrouwen, weken, waar zij langs kwam, rustig terzijde en hun afgestompte gezichten verhelderden bij haar aanblik.
Zij liep met haar lichte pas op het slachtoffer toe. De aardige Djali volgde haar. Gringoire was meer dood dan levend. Zij keek een ogenblik zwijgend naar hem.
— Wilden jullie dien man ophangen? zei zij ernstig tot Zoekenhoeker.
— Ja, zuster, antwoordde de koning van Thunes, tenzij je hem tot echtgenoot neemt.
Zij trok haar grappige onderlipje.
— Ik neem hem, zei zij.
Gringoire geloofde nu onwrikbaar, dat hij sedert die morgen alles maar had gedroomd en dat dit daarop het vervolg was.
De verandering, hoe aanlokkelijk ook, was inderdaad wel zeer groot.
Men nam den dichter de strop van de hals en liet hem van het bankje afstappen. Hij moest gaan zitten, zo hevig was zijn ontroering.
De hertog van Egypte bracht zonder een woord te zeggen een aarden kruik aan. De Zigeunerin hield hem die voor.
— Gooi haar op de grond, zei zij.
De kruik brak in vier stukken.
— Broeder, zei toen de hertog van Egypte en lei zijn handen op hun voorhoofden, zij is je vrouw; zuster, hij is je man. Voor vier jaren. Gaat heen.

VII. Een bruiloftsnacht

Weinige ogenblikken later zat onze dichter onder een gewelf van spitsbogen in een goed afgesloten, goed verwarmd kamertje voor een tafel, die scheen te noden tot een kijkje in de provisiekast, vlak bij aan de wand, met een goed bed in het vooruitzicht en een aardig meisje tegenover zich. Het avontuur geleek wel toverij. Hij begon zich in ernst te houden voor een sprookjesfiguur; van tijd tot tijd keek hij eens in het rond als om te zien of de met twee gevleugelde draken bespannen, vurige wagen, die alleen zo vliegensvlug hem van de onderwereld naar het paradijs had kunnen overbrengen, er nog wel was. Af en toe ook hield hij zijn blikken star gevestigd op de gaten in zijn wambuis ten einde zich vast te klampen aan de werkelijkheid en niet helemaal de grond onder de voeten te verliezen.

Het jonge meisje scheen in het geheel geen acht op hem te slaan: zij kwam, zij ging, verschikte een bankje, praatte met haar geitje, trok af en toe haar lipje. Tenslotte ging zij dicht bij de tafel zitten en Gringoire kon haar op zijn gemak bekijken.

Ge zijt kind geweest, lezer, en gij zijt misschien zo gelukkig het nog te zijn. Zeker hebt gij meer dan eens (en ik zelf heb er hele dagen mee doorgebracht, de best bestede van mijn leven) van struik tot struik aan de kant van een heldere stroom op een zonnige dag een mooie, groene of blauwe waterjuffer gevolgd, die met onverwachte wendingen van de ene takpunt naar de andere vloog. Gij herinnert u met welke verliefde nieuwsgierigheid uw gedachten en uw blik gehecht waren aan die kleine, gonzende en brommende wervelwind van purperen en azuren vleugels, in het midden waarvan een ongrijpbare vorm zweefde, gesluierd als die werd juist door de snelheid van z'n beweging. Het luchtige wezentje, dat zich onbestemd aftekende in die vleugeltrillingen, leek u onwaarschijnlijk, denkbeeldig, onbestaanbaar voor gevoel en gezicht. Maar wanneer eindelijk de waterjuffer uitrustte op het puntje van een rietpluim en gij met ingehouden adem de lange gazige vleugels, het lange kleed van emaille en de beide kris-

tallen bollen van dichterbij kondt bezien, welke verwondering gevoeldet gij dan niet en welke vrees de gestalte opnieuw te zien verdwijnen in de sluiering en het wezen in de schim! Herinner u deze indrukken en gij zult u licht rekenschap kunnen geven van wat Gringoire gevoelde bij het beschouwen van Esmeralda in haar zichtbare en tastbare vorm, terwijl hij tevoren haar slechts terloops had gezien in de werveling van een dans, onder het zingen en midden in de drukte.

Meer en meer in zijn dromerij verzonken, zei hij bij zichzelf, de ogen onbestemd op haar gevestigd: — Kijk, wat is die Esmeralda nu eigenlijk? Een hemelse verschijning! Een straatdanseres! Zoveel en zo weinig! *Zij* heeft vanmorgen mijn mysteriespel de genadeslag toegebracht, maar *zij* ook redde mij vanavond het leven. Mijn kwade geest! Mijn schutsengel ook! Op mijn woord, een knappe vrouw! En die wel dolveel van mij moet houden, dat ze mij op deze wijze genomen heeft. — Het is waar ook, zei hij en stond eensklaps op met dat gevoel voor de werkelijkheid, dat de grondtoon van zijn karakter en van zijn wijsgerigheid uitmaakte, ik weet wel niet goed hoe dat gaat, maar ik ben haar echtgenoot!

Met deze gedachte in het hoofd en in de ogen naderde hij het jonge meisje op zo krijgshaftige en zo verliefde wijze, dat zij terugdeinsde.

— Wat wilt u toch van mij, zei zij.

— Hoe kun je me dat vragen, aanbiddelijke Esmeralda? antwoordde Gringoire op zo harstochtelijke toon, dat hij zich zelf met verbazing hoorde spreken.

De Zigeunerin zette grote ogen op. — Ik weet niet wat u bedoelt.

— Kom, kom! hernam Gringoire, die zich meer en meer opwond en meende tenslotte slechts te doen te hebben met een deugdzaamheid van de Mirakelhof, ben ik niet van jou, lieve vriendin? Ben jij niet van mij?

En vrijpostig vatte hij haar om het middel.

De Zigeunerin ontglipte aan zijn handen met de gladheid van een aal. Met een sprong was zij aan het andere einde van het kamertje, bukte zich en kwam weer overeind met een kleine dolk in de hand, voordat Gringoire ook maar de

tijd had gehad, te zien, waar die dolk vandaan kwam; daar stond zij, toornig en fier, met saamgeknepen lippen, trillende neusvleugels, wangen zo rood als een granaatappel en bliksemende ogen. Tegelijkertijd ging het witte geitje voor haar staan en toonde Gringoire een voorhoede van twee sierlijke, vergulde en heel spitse horentjes. Dat alles geschiedde in een oogwenk. De waterjuffer was een horzel geworden, bereid om te steken.

Onze wijsgeer bleef sprakeloos staan en liet zijn verbijsterende blikken beurtelings over het geitje en over het jonge meisje weiden.

— Heilige Maagd! zei hij eindelijk, zodra de verrassing hem het spreken weer toeliet, dat zijn me twee lieverdjes!

Van haar kant verbrak nu de Zigeunerin het zwijgen ook.

— Je moet toch wel een brutale rekel zijn!

— Pardon juffrouw, zei Gringoire glimlachend. Maar waarom hebt u mij dan tot echtgenoot genomen?

— Moest ik je dan laten ophangen?

— Dus, hernam de dichter, ietwat teleurgesteld in zijn verliefde verwachtingen, uw enige gedachte, toen u mij trouwde, was me van de galg te redden?

— En welke andere gedachte wilde je dan dat ik had?

Gringoire beet zich op de lippen. — Zo, zei hij, ik ben dan toch niet zo'n held in de liefde als ik dacht. Maar waarom moest dan die arme kruik gebroken worden?

Inmiddels waren de dolk van Esmeralda en de horentjes van de geit nog steeds in de verdediging.

— Juffrouw Esmeralda, zei de dichter, laten we ophouden. Ik ben geen griffieklerk op het Kasteeltje en zal het u niet lastig maken wegens het onbevoegd dragen van een steekwapen in Parijs onder de neus van de verordeningen en de voorschriften van den schout. En u weet toch ook wel, dat acht dagen geleden Chris Schrijver nog veroordeeld is tot tien Parijse stuivers boete wegens het dragen van een ponjaard. Maar dat zijn mijn zaken niet, en dus terzake. Ik zweer u bij mijn hemelse zaligheid, dat ik u niet te na zal komen, zonder uw toestemming en goedkeurig, maar geef me wat te eten.

Eigenlijk was Gringoire, evenals de dichter Boileau, „weinig geneigd tot vleselijke lusten". Hij behoorde niet tot dat slag onstuimige vrijbuiters, dat de jonge meisjes in een stormloop verovert. In liefdeszaken, evenals in alle andere, had hij een voorkeur voor gematigdheid en geleidelijkheid, en een goede maaltijd in beminnelijk gezelschap scheen hem, vooral wanneer hij honger had, een uitnemend tussenspel tussen het voorwoord en de ontknoping van een liefdesavontuur.

De Zigeunerin antwoordde niet. Zij trok haar minachtende lipje, tilde het hoofd als een vogel op en barstte toen in schaterlachen uit, het dolkje verdween zoals het verschenen was, zonder dat Gringoire kon zien waar het bijtje z'n angel verborg. Een ogenblik later stond er op tafel een roggebrood met een snede spek, een paar gerimpelde appels en een kan bier. Gringoire begon met smaak te eten. Te oordelen naar het verwoede getik van zijn ijzeren vork op zijn stenen bord zou men gedacht hebben, dat al zijn liefde verkeerd was in eetlust.

Het jonge meisje, dat tegenover hem zat, zag hem zwijgend aan, zichtbaar in beslag genomen door een andere gedachte, die haar af en toe deed glimlachen, terwijl haar zachte hand het verstandige kopje van de geit, die zich teder tussen haar knieën geschoven had, streelde.

Een kaars van gele was verlichtte dit tafereel van gulzigheid en dromerij.

Zodra echter het ergste geknor van zijn maag had opgehouden, gevoelde Gringoire enige valse schaamte, toen hij zag, dat er slechts een enkele appel over was. — Eet u niet, juffrouw Esmeralda?

Zij antwoordde met een ontkennende hoofdknik en haar mijmerende blik bleef hangen aan het gewelf van het kamertje.

— Wat te duivel neemt haar zo in beslag? dacht Gringoire en keek waar zij naar keek: — Het kan onmogelijk de grijns zijn van dien stenen dwerg, die daar gebeeldhouwd zit midden in de zoldering, waardoor haar aandacht zo sterk getrokken wordt. Wat drommel! Die vergelijking kan ik doorstaan!

Hij verhief zijn stem: — Juffrouw!

Zij scheen hem niet te horen.

Hij herhaalde nog luider: — Juffrouw Esmeralda!

Vergeefse moeite. De geest van het jonge meisje was elders en de stem van Gringoire was niet bij machte die terug te roepen. Gelukkig bemoeide het geitje zich er mee. Het begon zachtjes zijn meesteres aan de mouw te trekken: — Wat is er, Djali, zei de Zigeunerin op levendige toon, als met een schok ontwaakt.

— Ze heeft honger, zei Gringoire blij, dat hij een gesprek kon aanknopen.

Esmeralda verkruimelde wat brood, dat Djali met bevallige hapjes uit de holte van haar hand at.

Maar Gringoire liet haar niet de tijd opnieuw te gaan dromen. Hij waagde een hachelijke vraag.

— U wilt mij dus niet als uw man?

Het jonge meisje keek hem strak aan en zei: — Nee.

— Als uw minnaar dan? ging Gringoire voort.

Zij trok haar lipje en antwoordde: — Nee.

— En als uw vriend? hield Gringoire aan.

Zij keek hem nog eens strak aan en zei na enig nadenken: — Misschien.

— Weet u wat dat is, vriendschap? vroeg hij.

— Ja, antwoordde de Zigeunerin: Dat is broer en zuster zijn, twee zielen, die elkander raken zonder te versmelten, twee vingers van de hand.

— En de liefde? vervolgde Gringoire.

— O! de liefde! zei zij en haar stem trilde en haar oog straalde: — Dat is twee zijn en toch maar één. Een man en een vrouw, die samensmelten tot een engel. Het is de hemel.

De straatdanseres was, zo sprekend, van een schoonheid, die Gringoire sterk trof en hem in volkomen overeenstemming scheen met de haast Oosterse verhevenheid van haar woorden. Een glimlach zwierf om haar rooskleurige en fijne lippen, bij ogenblikken zweefde een wolk over haar rimpelloze, gladde voorhoofd, als een adem over een spiegel en van onder haar lange, zwarte neergeslagen wimpers straalde een onblusbaar licht, dat aan haar gezicht die ideale liefe-

lijkheid verleende, die Raphaël later terugvond in 't mystieke snijpunt van de maagdelijkheid, de moederschap en de goddelijkheid. Gringoire ging evenwel voort.

— Hoe moet iemand dan zijn om u te bevallen?

— Hij moet een man wezen.

— En ik, zei hij, wat ben ik dan?

— Een man draagt zijn helm op zijn hoofd, zijn degen in de vuist en gouden sporen aan zijn hielen.

— Goed, zei Gringoire, geen paard geen man. — Hebt u iemand lief?

— Uit liefde?

— Uit liefde.

Zij bleef een ogenblik in gedachten, toen zei zij met ongewone nadruk: — Dat zal ik gauw weten.

— Waarom vanavond niet? hernam de dichter toen teder. Waarom mij niet?

Zij wierp een ernstige blik op hem.

— Ik zou alleen een man lief kunnen hebben, die me kon beschermen.

Gringoire kreeg een kleur en hield het zich voor gezegd. Het was duidelijk, dat het meisje zinspeelde op de geringe steun, die hij haar geboden had in de moeilijke omstandigheden, waarin zij zich twee uren tevoren bevonden had. De herinnering daaraan, vervaagd door zijn andere avonturen van die avond, herleefde weer. Hij sloeg zich tegen het voorhoofd.

— Natuurlijk, juffrouw, daarmee had ik moeten beginnen. Vergeef mij mijn domme vergeetachtigheid. Hoe bent u wel ontsnapt aan de klauwen van Quasimodo?

Deze vraag deed de Zigeunerin sidderen.

— O! die afschuwelijke gebochelde! zei zij en bedekte zich het gelaat met haar handen, zij rilde als van hevige koude.

— Afschuwelijk inderdaad! zei Gringoire, die zijn gedachte niet losliet. Maar hoe bent u hem wel ontkomen?

Esmeralda glimlachte, zuchtte en bewaarde het zwijgen.

— Weet u waarom hij u heeft gevolgd? ging Gringoire voort, met de bedoeling over een omweg op zijn vraag terug te komen.

— Ik weet het niet, zei het meisje. En zij liet er levendig op volgen: Maar u, die mij ook gevolgd hebt, waarom deed u dat?

— Eerlijk, antwoordde Gringoire, weet ik het evenmin.

Er viel een stilte. Gringoire kraste met zijn mes op de tafel. Het meisje glimlachte en scheen dwars door de muur heen naar iets te kijken. Plotseling begon zij te neuriën:

Quando las pintadas aves
Mudas estân, y la tierra....

(Zolang de lepel in de breipot staat,
treuren wij nog niet, treuren wij nog niet....)

Onverwachts hield zij op en begon Djali te strelen.

— U hebt daar een aardig beestje, zei Gringoire.

— Dat is mijn zusje, antwoordde zij.

— Waarom noemt men u Esmeralda? vroeg de dichter.

— Ik heb er geen idee van.

— Heus niet?

Zij haalde uit haar hals een soort langwerpig zakje, dat aan een kralensnoer om haar nek hing. Er ging een sterke kamfergeur van uit. Het was bekleed met groene zijde en er midden op zat een stuk esmeraldgroen glas, een nagemaakte smaragd.

— Hierom is het misschien, zei zij.

Gringoire wilde het zakje in de hand nemen. Zij week terug. — Kom er niet aan. Het is een amulet, je zou de toverkracht ervan kwaad doen of de toverkracht jou.

De nieuwsgierigheid van den dichter werd meer en meer gewekt.

— Van wie hebt u dat?

Zij lei een vinger op de mond en liet de amulet bij haar hals inglijden. Hij probeerde het met andere vragen, maar zij antwoordde ternauwernood.

— Wat betekent dat: „Esmeralda"?

— Ik weet het niet, zeide zij.

— Uit welke taal komt het?

— Het is Egyptisch, geloof ik.

— Dat heb ik al gedacht, zei Gringoire, u komt niet uit Frankrijk?
— Ik heb er geen idee van.
— Hebt u ouders?
Zij begon op een oud wijsje te zingen:

Mon père est oiseau,
Ma mère est oiselle,
Je passe l'eau sans nacelle,
Je passe l'eau sans bateau,
Ma mère est oiselle,
Mon père est oiseau.

(Mijn vader is een vogeltje,
Mijn moedertje is een vogeltje,
Aan 't water wacht geen bootje mij,
Ik vlieg er over, vlug en vrij,
Een vogeltje is hij,
Een vogeltje is zij.)

— Dat is mooi, zei Gringoire. Hoe oud was u, toen u in Frankrijk kwam?
— Heel klein.
— En in Parijs?
— Het vorige jaar. Toen wij door de Pauspoort binnenkwamen, zag ik een rietvink vliegen, het was einde Augustus, ik zei: Dat wordt een strenge winter.
— En dat was het, zei Gringoire, verrukt over het begin van een gesprek, ik heb de hele winter op mijn knokkels kunnen blazen. U hebt dus de gave der profetie?
Zij verviel weer in haar kortafheid.
— Nee.
— De man, dien u de hertog van Egypte noemt, is dat het opperhoofd van uw stam?
— Ja.
— Hij heeft ons toch nog wel getrouwd, merkte de dichter bedeesd op.
Zij trok haar gewone lipje: — Ik ken je naam zelfs niet eens.

— Mijn naam? Als u die dan weten wilt, hij is: Pierre Gringoire.

— Ik ken er één, die mooier is, zei zij.

— Harteloze! antwoordde de dichter. Maar het doet er niet toe, u kunt mij niet boos maken. Kom, u zult misschien van me houden, als u mij beter kent; en dan, u hebt mij uw geschiedenis met zoveel vertrouwen verteld, dat ik u wel eens iets van mijzelf mag vertellen. U weet al, dat ik Pierre Gringoire heet, en ik ben de zoon van den pachter van den notaris in Gonesse. Mijn vader is opgehangen door de Bourgondiërs en mijn moeder hebben de Picardiërs afgemaakt tijdens de belegering van Parijs twintig jaar geleden. Zes jaar oud was ik dus reeds wees met geen andere zolen aan mijn voeten dan de straatstenen van Parijs. Ik weet niet, hoe ik van mijn zesde tot mijn zestiende jaar geleefd heb. Een appelvrouw gaf mij eens wat fruit, een bakker wierp mij eens een korst toe, 's avonds liet ik mij oppakken door de dienders, die mij in de cel stopten en daar vond ik een bos stro. Dat alles kon niet verhinderen, dat ik groot en mager werd, zoals u ziet. 's Winters verwarmde ik mij aan de zon onder de poort van het paleis van Sens en ik vond het meer dan belachelijk, dat het Sint-Jansvuur voor de hondsdagen werd opgespaard. Zestien jaar oud, wilde ik wat worden. Ik heb achtereenvolgens van alles geprobeerd. Ik ben soldaat geweest, maar ik was niet dapper genoeg. Ik ben monnik geweest, maar ik was niet vroom genoeg. En bovendien kan ik slecht tegen drinken. Uit wanhoop ben ik in de leer gegaan bij de houthakkers, maar ik was niet sterk genoeg. Ik had meer aanleg voor schoolmeester, al kon ik ook niet lezen, maar dat is toch geen reden. Na verloop van enige tijd ontdekte ik, dat mij voor alles iets ontbrak en toen ik inzag, dat ik nergens voor deugde, ben ik geheel vrijwillig dichter en verzenmaker geworden. Dat is 'n vak, dat men altijd kan beoefenen, wanneer men een zwerveling is, en het is beter dan stelen, gelijk mij een paar jeugdige bevriende boefjes raadden. Ik kwam bij geluk op een goede dag Dom Claude Frollo, den eerwaarden aartsdiaken van de Notre-Dame, tegen. Hij begon belangstelling voor mij te koesteren en aan

hem dank ik het, dat ik thans werkelijk een geletterd iemand ben, die het Latijn kent, van de reden van Cicero tot aan het Dodenboek van de vaders Celestijnen, en niet onbekend ben met scholastiek noch met de dichtkunst noch zelfs met de kennis der rhythmen of met de alchimie, die wijsheid der wijsheden. En *ik* was de schrijver van het mysteriespel, dat men gisteren met veel succes en grote toeloop van mensen heeft opgevoerd in de stampvolle grote zaal van het Paleis. Ik heb ook een boek geschreven, dat zeshonderd pagina's zal tellen, over de wonderbare komeet van 1465, waarvan een man gek is geworden. Ik heb nog andere successen geboekt. Daar ik ook een beetje thuis was in de artillerie, heb ik meegewerkt aan het grote monsterkanon van Jean Maugue, dat, zoals u weet, uit elkaar gesprongen is op de Charentonbrug op de dag, dat men er een proef mee nam en dat toen vieren twintig nieuwsgierigen heeft gedood. U ziet, dat ik geen kwade partij ben voor een huwelijk. Ik ken heel wat aardige kunstjes, die ik uw geitje zou leren, bijvoorbeeld den bisschop van Parijs na te doen, dien vervloekten Pharizeeër, wiens molens de voorbijgangers over de hele Molenaarsbrug bespatten. En dan zal mijn mysteriespel me heel wat gemunt geld opbrengen, als men het mij betaalt. Tenslotte, ik sta tot uw beschikking, ik en mijn geest en mijn kennis en mijn schrijverskunst, bereid om met u te leven, jonkvrouwe, gelijk het u behaagt, kuis of lustig, als man en vrouw, als gij dat goedvindt, broer en zuster, als gij dat beter vindt.

Gringoire zweeg en wachtte op de uitwerking van zijn toespraak bij het meisje. Zij hield de ogen op de grond gericht.

— Phoebus, zei zij half luid. Toen wendde zij zich naar den dichter: — Phoebus, wat wil dat zeggen?

Gringoire had, zonder goed te begrijpen, welk verband er kon bestaan tussen zijn toespraak en deze vraag, er weinig bezwaar tegen zijn geleerdheid eens te laten schitteren.

Hij zette een borst op en antwoordde: — Het is een Latijns woord, dat „zon" betekent. — Zon! herhaalde zij.

— Het is de naam van een zeer knappen boogschutter, die zelfs een god was, vulde Gringoire aan.

— God! herhaalde de Zigeunerin. En er lag in haar stem iets nadenkends en hartstochtelijks.

Op dit ogenblik ging een van haar armbanden los en viel. Gringoire bukte zich snel om ze op te rapen. Toen hij weer opzag, waren het meisje en de geit verdwenen. Hij hoorde het geluid van een grendel. Het was een deurtje, dat ongetwijfeld toegang gaf tot een aangrenzend kamertje en dat aan de andere kant sloot.

— Heeft zij mij tenminste een bed gelaten? zei onze wijsgeer.

Hij ging het kamertje rond. Geen ander meubel was geschikt om op te slapen dan een tamelijk lange houten kist en daarvan was het deksel nog helemaal van snijwerk voorzien, wat Gringoire, toen hij zich er op uitstrekte, een gewaarwording gaf, ongeveer gelijk aan die, welke Micromegas moet hebben ondervonden, toen hij in zijn volle lengte op de Alpen ging liggen.

— Kom, zei hij en vlijde zich er zo goed mogelijk op neer. Je moet je schikken. Maar een zonderlinge bruiloftsnacht is het wel. 't Is jammer. Er was in die trouwerij met de gebroken kruik iets kinderlijks en voorhistorisch, dat mij aantrok.

Derde Boek

I. De Notre-Dame)*

Ongetwijfeld is ook thans de Notre-Dame te Parijs nog een groots en prachtig bouwwerk. Maar hoe mooi zij ook in haar ouderdom is gebleven, toch valt het moeilijk niet te zuchten en zich niet te verontwaardigen bij de vernederingen, de verminkingen zonder tal, die én de tijd én de mensen het eerbiedwaardige monument hebben doen ondergaan, zonder respect voor Karel den Groten, die er de eerste en voor Philips II, die er de laatste steen van heeft gelegd.

Op het gezicht van deze koningin onzer kathedralen vindt men naast iedere rimpel immer een litteken. Tempus edax, homo edacior (de tijd is gulzig, maar de mens is gulziger). Wat ik graag zo wou vertalen: de tijd is blind, de mens is stom.

Indien wij in de gelegenheid waren met den lezer één voor één de verschillende sporen van vernieling, aan de oude kerk toegebracht, na te gaan, zou het aandeel van de tijd het geringste, dat van de mensen, bovenal dat der kunstzinnigen, het ergste blijken te zijn. Ik moet wel spreken van de kunstzinnigen, omdat er wezens zijn geweest, die de twee laatste eeuwen zich architecten hebben genoemd.

Allereerst, om slechts enkele der voornaamste voorbeelden op te sommen, zijn er weinig bladzijden in het boek der bouwkunst schoner dan deze gevel, die achtereenvolgens en tegelijkertijd het oog de aanblik biedt van drie portalen met spitsbogen, de geschulpte, gekartelde band van de acht en twintig koningsnissen, het ontzaglijke middenroosvenster met aan beide kanten zijn twee zijvensters als de priester met zijn diaken en zijn subdiaken, de hoge slanke gaanderij van booggewelven met hun klaverbladen, die een machtig platvorm draagt op haar smalle zuiltjes, en tenslotte de twee zwarte en zware torens met hun luifels van lei, harmonische onderdelen van een prachtig geheel, in vijf reusachtige verdiepingen boven elkaar, een massa die niet verwart, met haar

---

*) De kerk van Onze Lieve Vrouwe.

talloze détails van beelden, reliefs en sierkunst, machtig verbonden met de rustige grootsheid van het geheel; een grootse symphonie in steen, om zo te zeggen; de kolossale arbeid van een man en een volk, tezamen één en veelvormig als de zangen van Homerus en de Romanceros, wier zuster zij is; wonderlijk resultaat van de samenwerking van alle krachten van een tijdperk, waarvan iedere steen honderdvoudig de verbeelding van den vakman, beheerst door de gave van den kunstenaar, naar voren doet treden; in één woord een soort menselijke schepping, machtig en onuitputtelijk als de goddelijke schepping waaraan zij haar dubbele aard schijnt te hebben ontleend: verscheidenheid, eeuwigheid.

En wat wij hier van de gevel zeggen, valt van de ganse kerk te zeggen; en wat wij van de kathedraal van Parijs zeggen, valt van alle christelijke kerken der middeleeuwen te zeggen. Alles blijft in deze kunst oorspronkelijk, logisch en evenredig. Uit de teen kan men besluiten tot den reus.

Laten wij terugkeren tot de geval van de Notre-Dame, zoals die zich tegenwoordig nog aan ons voordoet, wanneer wij vroom de ernstige en machtige kathedraal bewonderen, die, naar het zeggen van haar geschiedschrijvers, vrees inboezemt: quae mole sua terrorem incutit spectantibus (die door haar geweldigheid de toeschouwers vrees inboezemt).

Drie belangrijke delen ontbreken thans aan deze gevel. Ten eerste de stoep van elf treden, die hem eertijds boven de grond verhief; vervolgens de onderste rij beelden, die de nissen der drie portalen vulde, en de rij beelden daarboven van de acht en twintig oudste koningen van Frankrijk, die de gaanderij der eerste verdieping sierde, te beginnen met Childebert tot aan Philips II, „in zijn hand de keizersappel houdende".

De stoep, die heeft de tijd doen verdwijnen door langzaam en onweerstaanbaar de bodem van de Stad te doen verrijzen. Maar al heeft de tijd die stijgende vloed van het Parijse plaveisel één voor één de elf treden, die bijdroegen tot de koninklijke hoogheid van het bouwwerk, laten verslinden, hij heeft de kerk misschien nog meer weergegeven dan hij haar heeft ontnomen, want juist de tijd heeft over de gevel

die sombere kleur der eeuwen gespreid, die de ouderdom der monumenten tot hun schoonste leeftijd maakt.

Maar wie heeft de twee rijen beelden weggehaald? Wie heeft de nissen leeggelaten? Wie heeft midden in het middenste portaal die nieuwe nagemaakte spitsboog geplaatst? Wie heeft er die smakeloze, lompe, houten deur, versierd in de stijl van Lodewijk XV, naast de arabesken van Biscornette durven onderbrengen? De mensen, de architecten, de kunstenaars van onze tijd.

En wanneer wij het inwendige van het gebouw binnentreden, wie heeft die kolossus van een heiligen Christoffel van zijn voetstuk gehaald, dat beeld even spreekwoordelijk onder de beelden als de grote zaal van het Paleis onder de zalen, als de naaldtoren van Straatsburg onder de klokketorens. En die myriaden van beelden, die alle ruimten tussen de zuilen van het schip en het koor bevolkten, geknield, rechtop, ruiters, mannen, vrouwen, kinderen, koningen, bisschoppen, gendarmes, van steen, van marmer, van goud, van zilver, van koper, van was zelfs, wie heeft ze met ruwe hand weggevaagd? Het is de tijd niet.

En wie heeft het oude Gotische altaar met zijn rijke pracht van schrijnen en reliquieën-kastjes vervangen door die logge marmeren doodkist met engelenkoppen en wolken, die hier wel verdwaald schijnt van de Val-de-Grâce of van de Dom der Invaliden? Wie heeft domweg dat zware stenen anachronisme in de Carolingische vloer van Hercandus gemetseld? Is het niet Lodewijk XIV om de gelofte van Lodewijk XIII te vervullen?

Wie heeft die koude witte schijven aangebracht op de plaats van die ramen „rijk van kleur", die het verrukte oog onzer vaderen deden weifelen tussen de roos van het grote portaal en de spitsbogen achter het koor? En wat zou een koorzanger uit de zestiende eeuw zeggen, als hij zag hoe fraai onze vandalen van bisschoppen hun kathedraal met gele kalk hebben volgesmeerd? Hij zou zich herinneren, dat dit de kleur was waarmede de beul de „misdadige" gebouwen aanstreek; hij zou zich het Kleine Bourbonpaleis herinneren dat ook geheel in het geel was gedompeld wegens het ver-

raad van den connétable, „een geel tenslotte van zo goede soort", zegt Sauvel, „en zo goede faam, dat meer dan een eeuw niet in staat is geweest zijn kleur te doen verdwijnen". Hij zou geloven dat de heilige plek ontwijd was en de vlucht nemen.

En als wij de kathedraal beklimmen zonder ons op te houden met duizenderlei barbarismen van allerlei slag, wat heeft men gedaan met dat aardige kleine klokketorentje, dat rustte op het snijpunt van het kruisgewelf en dat, niet minder teer en niet minder gedurfd dan zijn buurman de naaldtoren (ook vernield) van de Heilige Kapel, dieper in de hemel drong dan de torens, slank, spits, klankvol, doorzichtig? Een architect met goede smaak (1787) heeft het afgesneden en geloofd, dat het voldoende was de wonde te verbergen onder die grote plak lood, die er uitziet als het deksel van een soeppan.

Zo is de wonderbare kunst der middeleeuwen in bijna alle landen behandeld, vooral in Frankrijk. Men kan op haar ruïne drie soorten kwetsuren onderscheiden, die haar alle drie treffen tot verschillende diepten: de tijd eerst; dan de politieke en godsdienstige omwentelingen, die, blind en woedend van aard, zich wild op haar hebben geworpen, een rijk kleed van beeld- en schrijnwerk hebben vernield, haar roosvensters kapot hebben gemaakt, haar snoeren van arabesken en figuurtjes gebroken, haar beelden weggesleept, nu eens om hun mijter, dan weer om hun kroon; tenslotte de meer en meer onwaarschijnlijke en dwaze modes, die sinds de ordeloze en prachtige afwijkingen der renaissance elkaar zijn opgevolgd in het nodeloze verval der bouwkunst. Zij hebben in het vlees gekerfd, zij hebben het geraamte van de kunst aangevallen, zij hebben het gebouw gesneden, gehouwen, ontwricht, gedood, naar zijn vorm zowel als naar zijn betekenis, in zijn samenhang zowel als in zijn schoonheid. En toen zijn zij gaan herstellen; een aanmatiging die tenminste noch de tijd noch de omwentelingen hadden gehad. Schaamteloos hebben zij, vanwege hun „goede smaak", op de wonden der Gothische bouwkunst hun ellendige éêndagssnuisterijen aangebracht, hun marmeren banden, hun metalen

balletjes, een ware melaatsheid van ovalen, krullen, spiralen, draperieën, guirlandes, franje, stenen vlammen, bronzen wolken, dikke liefdesgodjes, opgeblazen engelen, die in de kapel van Catharina de Medicis het gelaat der kunst begint aan te vreten en het twee eeuwen later in het boudoir van Madame Dubarry verstikt, gemarteld en verwrongen.

Zo om de punten, die wij hierboven hebben aangegeven, samen te vatten, misvormen drie wijzen van vernieling tegenwoordig de Gotische bouwkunst. Rimpels en wratten in de huid, dat is het werk van de tijd; sporen van geweld, ruwheden, kneuzingen, breuken, dat is het werk der omwentelingen van Luther tot Mirabeau. Verminkingen, amputaties, ontwrichting der leden, „restauraties", dat is het Griekse, Romeinse en barbaarse werk der deskundigen van het slag van Vitruvius en Vignola. Die prachtige kunst, die de Vandalen hadden voortgebracht, hebben de academies gedood. Aan de eeuwen, aan de omwentelingen, die althans met onpartijdigheid en grootscheeps vernielen, heeft een wolk van schoolse, erkende, gezworen en beëdigde architecten zich toegevoegd, die met het onderscheidingsvermogen en de keuze van de wansmaak schonden en de krullen van Lodewijk XV het Gotische kantwerk deden vervangen tot meerdere roem van het Parthenon. Het is de ezelstrap aan den stervenden Leeuw. Het is de oude eik, welks kroon verdroogt en die tot overmaat gestoken, gebeten, ontvleesd wordt door de rupsen.

Wat een verschil met de tijd toen Rober Cenalis (in zijn „Histoire Galicane") de Notre-Dame van Parijs vergeleek met de Dianatempel van Epheze „zo befaamd bij de oude heidenen", die Herostratus onsterfelijk heeft gemaakt, en de Gallische kathedraal „voortreffelijker in lengte, breedte, hoogte en bouw" vond!

De Parijse Notre-Dame is overigens geenszins wat men noemen kan een volledig, afgebakend, ingedeeld monument. Het is geen Romaanse kerk meer, het is nog geen Gotische kerk. Dit bouwwerk is geen voorbeeld. De Parijse Notre-Dame heeft niet, zoals de abdij van Tournus, het zware, massieve, vierkante, het ronde en brede gewelf, de ijzige naakt-

heid, de vorstelijke eenvoud der bouwwerken, die de rond=boog tot uitgangspunt hebben. Zij is niet, zoals de kathedraal van Bourges, het prachtige, lichte, veelvormige, dichte, springende en bloeiende product van de spitsboog. Onmoge=lijk is het haar onder te brengen bij de oude familie der sombere, geheimenisvolle, lage en als door de rondboog ver=pletterde kerken, op de zoldering na bijna Egyptisch, geheel en al hiëroglyphen, geheel en al priesterlijk, geheel en al symbolisch, in hun ornamenten rijker aan ruiten en zigzag=lijnen dan aan bloemen, aan bloemen dan aan dieren, aan dieren dan aan mensen, minder het werk van den architect dan van den bisschop, eerste vervorming van de kunst onder de druk van de tucht der priesters en der krijgslieden, die wortelt in het laat=Romeinse Keizerrijk en eindigt bij Willem den Veroveraar. Onmogelijk is het onze kathedraal te rang=schikken onder die andere familie van hoge luchtige kerken, rijk aan gekleurde ramen en beeldhouwwerk, scherp van vorm, gedurfd van aanzien, als politieke symbolen provin=ciaal en burgerlijk, als kunstwerk vrij, grillig, tomeloos; tweede vervorming der bouwkunst, niet meer als hiëro=glyphen, onwrikbaar en priesterlijk, maar kunstig, vooruit=strevend en volks, die begint bij de terugkeer der kruis=vaarders en eindigt bij Lodewijk XI. De Parijse Notre=Dame is niet van zuiver Romaans ras als de eerste noch van zuiver Arabisch ras als de laatste.

Het is een bouwwerk uit de overgangstijd. De Saksische architect had juist de eerste zuilen van het schip neergezet, toen de spitsboog, buit van de kruistocht, zegevierend kwam neerstrijken op die brede, Romaanse kapitelen, die bestemd waren slechts rondbogen te dragen. De spitsboog, sindsdien de meester, heeft het overige van de kerk gemaakt. In het begin echter zonder ondervinding en bescheiden, loopt hij uit, verbreedt zich, bedwingt zich en durft zich nog niet in naaldtorens en in slanke lijnen ten hemel te verheffen, zoals hij het later in zovele prachtige kathedralen heeft gedaan. Men zou zeggen, dat hij onder de indruk is van de nabijheid der zware Romaanse zuilen.

Die bouwwerken uit de overgangstijd van het Romaans

naar het Gothisch zijn trouwens niet minder hun bestudering waard dan de zuivere voorbeelden. Zij brengen een schakering van de kunst tot uitdrukking, die zonder hen verloren zou zijn gegaan. Het is de inenting van de spitsboog op de rondboog.

De Parijse Notre-Dame in het bijzonder is een merkwaardig exemplaar van deze variëteit. Elk aanzicht, elke steen van het eerbiedwaardige monument is niet alleen een bladzijde van de geschiedenis des lands, maar ook van de geschiedenis der wetenschap en der kunst. Terwijl bijvoorbeeld, om hier slechts de voornaamste bijzonderheden op te noemen, het Rode Poortje aldus bijna de grenzen van de Gotische heerlijkheden van de vijftiende eeuw bereikt, gaan de zuilen van het schip door hun omvang en hun zwaarte terug tot op de Carolingische abdij van Saint-Germain des Prés. Men zou denken, dat er zes eeuwen lagen tussen dit poortje en deze zuilen. Tot de alchimisten toe vinden in de symbolen van het grote portaal een bevredigende samenvatting hunner wetenschap, waarvan de Sint-Jacobus-Slagerskerk zo'n volledige hiëroglyph was. Zo is alles, de Romaanse abdij, de kerk der wijzen, de Gotische kunst, de Saksische kunst, de zware, ronde zuil, die doet denken aan Gregorius VII, de alchimistische symboliek, die Nicolas Flamelle een voorloper van Luther deed zijn, de pauselijke eenheid, de scheuring der kerk, Saint-Germain des Prés en de Sint-Jacobus-Slagerskerk, alles samengesmolten, verenigd, vermengd in de Notre-Dame. Deze centrale en bevruchtende kerk is onder de oude kerken van Parijs een soort wonderwezen, zij heeft de kop van de één, de ledematen van de ander, de romp van een derde, van allen iets.

Wij herhalen het, deze gemengde kerken zijn niet het minst belangwekkend voor den kunstenaar, voor den oudheidkundige, voor den geschiedvorser. Zij doen gevoelen, hoezeer de bouwkunst iets primitiefs is hierin, dat zij aantonen, wat ook de reusachtige overblijfselen, de pyramiden van Egypte, de geweldige pagoden aantonen, dat de grootste werken der bouwkunst minder persoonlijke dan wel gemeenschappelijke scheppingen zijn, eerder de voortbrengselen van

de arbeid der volkeren dan de inval van begaafde mensen, de voorraadschuur, die een natie achterlaat, de stapelplaatsen van eeuwen, het bezinksel der opeenvolgende maatschappelijke gistingsprocessen, in één woord een soort aardvormingen. Elke golf van de tijd laat er zijn slib op achter, elk ras legt zijn laag over het gedenkteken, elk wezen draagt zijn steentje bij. Zo doen de bevers, zo doen de bijen, zo doen de mensen. Het grote symbool der bouwkunst, Babel, is een bijenkorf.

Grote bouwwerken zijn evenals grote bergen de vrucht van eeuwen. Vaak wijzigt de kunst zich terwijl zij nog in wording zijn: pendent opera interrupta (Onderbroken werken blijven hangende); zij gaan rustig verder overeenkomstig de gewijzigde kunst. De nieuwe kunst neemt het bouwwerk zoals zij het vindt, nestelt zich er in, past het zich aan, ontwikkelt het naar haar fantasie en voltooit het zo mogelijk. Dat geschiedt zonder moeite, zonder inspanning, zonder reactie volgens een natuurlijke en rustige wet. Het is een inenting die plaats vindt, een groeisap dat rondgaat, een wasdom die herleeft. Zeker, er is stof voor heel dikke boeken en dikwijls algemene geschiedenis der mensheid in deze lagen van verschillende kunsten op verschillende hoogten van hetzelfde monument. De mens, de kunstenaar, de individu gaan teloor bij deze grote massa's zonder naam van den maker. De menselijke geest vat zich er in samen, hoopt zich er in op. De tijd is de bouwmeester, de mens is de metselaar.

Om hier alleen de Europese christelijke bouwkunst te beschouwen, die jongere zuster der metselwerken van het oosten, zij doet zich aan het oog voor als een geweldige aardvorming, verdeeld in drie goed duidelijk gescheiden lagen over elkaar: de Romaanse laag,[1]) de Gotische laag, de laag

---

[1]) Het is dezelfde die, naar plaats, klimaat en aard, ook Lombardisch, Saksisch en Byzantijns heet. Het zijn vier evenwijdige zuster-bouwstijlen, ieder met hun eigen karakter, maar stoelend op dezelfde wortel, de spitsboog.

Facies non omnibus una,
Non diversa tamen, qualem, etc.
(Niet allen eender van uiterlijk,
echter ook niet verschillend, inzoverre, enz.)

der renaissance, die wij graag de Grieks-Romeinse zouden noemen. De Romaanse laag, die de oudste is en de dikste, neemt de rondboog in, die opnieuw verschijnt, gedragen door de Griekse zuil, in de moderne en bovenste laag der renaissance. De spitsboog ligt tussen beide. De gebouwen die uitsluitend tot een dier drie lagen behoren, zijn volkomen zelfstandig, geheel en volledig. Dat is dan de abdij van Jumièges, dat is de kathedraal van Reims, dat is het Heilige Kruis van Orléans. Maar de drie lagen vermengen zich en versmelten zich op hun grenzen, als de kleuren in het zonnespectrum. Daarvandaan stammen de samengestelde monumenten, de geschakeerde gebouwen van de overgang. Het ene is Romaans van voeten, Gotisch in het midden en Grieks-Romeins van hoofd. Dat komt doordat men er zeshonderd jaar over heeft gedaan het te bouwen. Deze variëteit is zeldzaam. De slottoren van Étampes is er een voorbeeld van. Maar de monumenten van twee lagen zijn talrijker. Dat is dan de Parijse Notre-Dame, een bouwwerk der spitsbogen, dat met zijn eerste zuilen nog staat in die Romeinse laag, waarin het portaal van Saint-Denys en het schip van Saint-Germain des Prés gedompeld zijn. Het is de lieflijke, half-Gotische kapittelzaal van Bocherville, waar de Romaanse laag juist tot het middel reikt. Het is de kathedraal van Rouen, die geheel en al Gotisch zou zijn, indien zij de top van de naaldtoren in haar midden niet baadde in de laag der renaissance.[1])

Overigens raken al deze schakeringen, al deze verschillen slechts de oppervlakte der gebouwen. Gewisseld van huid is de kunst. De eigen aard der christelijke kerk zelf is er niet door aangetast. Het is altijd weer hetzelfde inwendige plan, dezelfde logische rangschikking der delen. Welke gebeeldhouwde en bewerkte buitenzijde een kathedraal ook heeft, daaronder vindt men altijd weer, althans als kiem en als overblijfsel, de Romeinse basiliek. Zij ontwikkelt zich op de grond eeuwig volgens dezelfde wet. Het zijn onvermijdelijk

[1]) Dit gedeelte van de naaldtoren, dat onder handen genomen werd, was het juist, dat in 1823 door het hemelvuur getroffen werd en in vlammen opging.

twee schepen die elkander kruiselings snijden en waarvan het bovenste uiteinde het koor vormt; het zijn altijd lage vleugels, voor de inwendige ommegangen, voor de kapellen, een soort van zijdelingse wandelgangen, waarin het grote schip uitmondt door de ruimten tussen de zuilen. Terwijl dit steeds vaststaat, wisselt het aantal kapellen, portalen, klokketorens en naaldtorens tot in het oneindige af, al naar de voorkeur van de eeuw, van het volk, van de kunst. Eenmaal voorzien in en gezorgd voor de eisen van de eredienst, doet de bouwkunst wat haar goeddunkt. Beelden, gekleurde ramen, roosvensters, arabesken, kartelranden, kapitelen, bas-relief, al die verbeeldingen gebruikt zij naast elkaar volgens de logarithmen die haar passen. Daardoor die wonderbaarlijke afwisseling aan de buitenzijde der gebouwen, waar van binnen zoveel orde en netheid heerst. De boomstam is onwrikbaar, de wasdom is grillig.

II. Parijs in Vogelvlucht

Zoeven hebben wij getracht die bewonderenswaardige kerk van Onze Lieve Vrouwe te Parijs voor den lezer te doen herrijzen. Wij hebben terloops de meeste schoonheden opgesomd, die haar in de vijftiende eeuw sierden en die haar heden ten dage ontbreken; maar wij hebben de hoofdzaak vergeten, en wel het uitzicht over Parijs, dat men toen van de hoogte harer torens genoot.

Het was inderdaad, wanneer men, na lange tijd te hebben rondgetast in de schemerige spiraal, die de dikke muren der klokketorens loodrecht doorboort, eindelijk naar buiten trad op een der beide hoge platdaken, overstroomd met licht en lucht, het was een prachtig uitzicht, dat zich naar alle zijden tegelijk onder uw ogen ontrolde; een onvergelijkelijk tafereel waarvan die lezers zich gemakkelijk een denkbeeld kunnen vormen, die het geluk hebben gesmaakt een gehele, volledige eendere Gothische stad te zien, zoals er nog enkele bestaan, Neurenberg in Beieren, Vittoria in Spanje; of liever nog kleinere voorbeelden, mits zij nog in goede staat verkeren, Vitré in Bretagne, Nordhausen in Pruisen.

Het Parijs van ongeveer driehonderdvijftig jaar geleden, het Parijs van de vijftiende eeuw, was reeds een reusachtige stad. Wij, latere Parijzenaars, vergissen ons over het algemeen omtrent het terrein, dat wij menen sedertdien te hebben gewonnen. Parijs is, sinds Lodewijk XI, met niet veel meer dan een derde gegroeid. Het heeft zonder twijfel veel meer verloren in schoonheid, dan het heeft gewonnen in omvang.

Parijs is, gelijk men weet, geboren in dat oude eiland van de Seine, dat de vorm heeft van een wieg. De zandige oever van dat eiland was zijn eerste begrenzing, de Seine zijn eerste vestinggracht. Parijs bleef een aantal eeuwen in deze staat van eiland, met twee bruggen, de een in het noorden, de ander in het zuiden, en twee brughoofden, die tegelijkertijd zijn poorten en zijn versterkingen waren, het Grand-Châtelet (het Grote Kasteeltje) op de rechteroever, het Petit Châtelet (het Kleine Kasteeltje) op de linkeroever. Toen,

met het eerste koningshuis, stak Parijs, daar het eiland te klein werd en het zich er niet meer in kon wenden of keren, het water over. In die tijd begon, voorbij het Grand-, en voorbij het Petit-Châtelet, een eerste omheining van muren en torens in het land aan weerszijden van de Seine te verrijzen. Van die oude afscheiding bestonden de vorige eeuwen nog enkele sporen; thans bestaat er nog slechts de herinnering aan, en hier en daar een overlevering, de Poort Baudet of Baudoyer, *Porta Bagauda*. Langzamerhand wordt deze omheining door de stroom der huizen, die van het hart van de stad uit steeds naar buiten drijft, overstelpt, aangeknaagd, uitgevreten en weggevaagd. Philips II maakt een nieuwe dijk. Hij vangt Parijs in een ronde keten van zware torens, hoog en sterk. Gedurende meer dan een eeuw verdringen de huizen zich, vermeerderen zij zich en stapelden zich op in dat bekken als het water in een reservoir. Zij beginnen omhoog te schieten, zij zetten verdieping op verdieping, zij stijgen op elkaar, zij zoeken een uitweg naar boven als alle samengeperste groeikracht, en alleen wie zijn hoofd weet uit te rekken boven de buren krijgt een beetje lucht. De straat holt zich meer en meer uit en krimpt meer en meer in; iedere ruimte wordt gevuld en verdwijnt. Tenslotte springen de huizen over de muur van Philips II heen en verspreiden zich vrolijk in de vlakte, ordeloos en door elkander, als vluchtelingen. Daar zetten zij een hoge borst, snijden tuinen in de velden en nemen er hun gemak van. Van 1367 af breidt de stad zich zo snel in de buitenwijken uit, dat er een nieuwe omheining nodig is, vooral op de rechteroever. Karel V bouwt haar. Maar een stad als Parijs groeit immer voort. Die steden zijn het ook alleen die hoofdsteden worden. Het zijn trechters, waarin van een heel land alle stromingen monden, de geographische,. politieke, morele, intellectuele, alle natuurlijke hellingen van een volk; putten der beschaving, bij wijze van spreken, en ook goten, waarin handel, industrie, wetenschap, massa, alles wat groeikracht is, alles wat leven is, alles wat ziel is in een natie, doorsijpelt en zich verzamelt, zonder ophouden, drop na drop, eeuw na eeuw. De omheining van Karel V ondergaat dus het lot van de

omheining van Philips II. Reeds aan het einde der vijftiende eeuw ziet zij zich overstegen, voorbijgegaan en de buiten-wijken gaan verderop. In de zestiende eeuw schijnt zij zien-derogen terug te deinzen en wijkt zij meer en meer in de oude stad, zozeer verdicht een nieuwe stad zich reeds aan de buitenzijde. Zo had, met de vijftiende eeuw, om ons daartoe te beperken, Parijs reeds afgerekend met de drie steeds wijder wordende kringen van muren, die in de tijd van Julianus den Afvalligen, om zo te zeggen, reeds gezaaid lagen in het Grand-Châtelet en het Petit-Châtelet. De machtige stad had achtereenvolgens haar vier muren omheiningen doen kraken, als een kind, dat groter wordt en uit zijn kleren van het vorige jaar groeit. Onder Lodewijk XI zag men hier en daar uit die zee van huizen enkele groepen vervallen torens van de oude omheiningen verrijzen als de kopjes der heuvels in een overstroming, als de eilandjes van het oude Parijs, die nog te voorschijn komen onder het nieuwe. Sedertdien heeft Parijs zich opnieuw hervormd, ongelukkigerwijze onder onze ogen; maar het heeft slechts een enkele omheining meer overschreden, die van Lodewijk XV, die ellendige muur van modder en speeksel, den koning waardig, die haar heeft gebouwd, den dichter waardig, die haar heeft bezongen:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant.[1])

In de vijftiende eeuw was Parijs nog verdeeld in drie steden, alle geheel verschillend en gescheiden, alle met hun eigen uiterlijk, hun eigenaardigheden, hun gebruiken, hun privileges, hun geschiedenis: het Seine-Eiland, de Hogeschool, de Stad. Het Seine-Eiland was het oudste, het kleinste en de moeder der beide andere, tussen hen ingeklemd, vergeef ons de vergelijking, als een klein oudje tussen twee grote, mooie dochters. De Hogeschool besloeg de linkeroever van de Seine, van het Torentje tot aan de Toren van Nesle, punten die in het huidige Parijs corresponderen met de Wijnhal en de Beurs. Haar omwalling besloot ruimschoots de gronden, waarop Julianus zijn badhuizen had gebouwd. De berg van

[1]) De muur, die Parijs ommuurt, doet Parijs murmureren.

de Heilige Genoveva lag er binnen. Het hoogste punt van die muren-boog was de Pauspoort, dat is tegenwoordig ongeveer de plaats van het Pantheon. De Stad, die de grootste was van de drie delen van Parijs, besloeg de rechteroever. Haar kade, hoewel gebroken of onderbroken op verscheiden plaatsen, liep langs de Seine, van de Toren van Billy naar de Toren van het Bos, dat is van de plaats waar nu de Zolder der Overvloed staat tot aan de plaats waar nu de Tuilerieën staan. Die vier punten, waar de Seine de omwalling der hoofdstad doorsneed, het Torentje en de Toren van Nesle links, de Toren van Billy en de Toren van het Bos rechts, heetten bij uitstek *de vier torens van Parijs*. De Stad ging nog dieper het land in dan de Hogeschool. Het hoogste punt van de ringmuur van de Stad (die van Karel V) was bij de poorten van Sint-Denijs en Sint-Martijn, waarvan de plaats niet veranderd is.

Zoals wij daareven zeiden, was ieder van die drie grote delen van Parijs een stad, maar een te bijzondere stad om volledig te zijn, een stad die het niet zonder de beide andere kon stellen. Drie geheel verschillende aanzichten dan ook. In het Eiland was een overvloed van kerken, in de Stad van paleizen, in de Hogeschool van colleges. Met voorbijgaan van de tweederangs-eigenaardigheden van het oude Parijs en de grilligheden van het wegenrecht, kunnen wij, van een algemeen standpunt bezien, afgaande op de grote lijnen en de samenhang in de warwinkel der gemeentelijke rechtspraken, zeggen, dat het Eiland van den bisschop was, de rechteroever van den burgemeester, de linkeroever van den rector. De burgemeester van Parijs, koninklijk en geen gemeentelijk ambtenaar, stond boven alles. Het Eiland de Notre-Dame, de Stad het Louvre en het Stadhuis, de Hogeschool de Sorbonne. De Stad had de Hallen, het Eiland het Hotel-Dieu (het ziekenhuis), de Hogeschool de Pré-aux-Clercs. Het misdrijf, dat de studenten begingen op de linkeroever, in hun Pré-aux-Clercs, berechtte men op het Eiland, in het Paleis van Justitie, en men strafte het op de rechteroever, te Montfaucon. Tenzij de rector, in het gevoel dat de Universiteit sterk was en de koning zwak, tussenbeide kwam; want het

was een privilege der studenten, in hun wijk te worden opgeknoopt. (Het merendeel van deze privileges, het zij terloops opgemerkt, en er waren betere dan dit, was de koningen afgedwongen met opstanden en muiterijen. Zo is de eeuwenoude gang van zaken. De koning geeft slechts wat het volk neemt. Er is een oud handvest, dat het op kinderlijke wijze zegt, naar aanleiding van de trouw: — De trouw aan den vorst, hoewel somtijds door opstanden onderbroken, heeft de burgers vele voorrechten geschonken.)

In de vijftiende eeuw bespoelde de Seine vijf eilanden binnen Parijs; het eiland Louvriers, waar bomen stonden en waar nog slechts hout is; het „île aux Vaches" — het eiland der koeien — en het eiland Notre-Dame, beide verlaten op een bouwval na, beide leengoederen van den bisschop (in de zeventiende eeuw heeft men van die twee eilanden een enkel gemaakt, dat men bebouwd heeft en dat wij kennen als het eiland Saint-Louis); tenslotte het Seine-eiland, en aan zijn punt het eilandje van den koeienveerman, dat inmiddels verdwenen is onder de oprit van de Nieuwe Brug, de Pont Neuf. Het Seine-eiland had toen vijf bruggen; drie rechts, de Pont Notre-Dame en de Pont-au-Change, de Wisselaarsbrug, van steen, de Pont aux Meuniers, de Molenaarsbrug, van hout; twee links, de Petit Pont, de Kleine Brug, van steen, de Pont Saint-Michel, van hout: allen beladen met huizen. De Hogeschool had zes poorten, gebouwd door Philips II: het waren van het Torentje af: de Poort Saint-Victor, de Poort Bordelle, de Pauspoort, de Poort Saint-Jacques, de Poort Saint-Michel, de Poort Saint-Germain. De Stad had zes poorten, gebouwd door Karel V: het waren, van de Toren van Billy af, de Poort Saint-Antoine, de Poort van de Tempel, de Poort Saint-Martin, de Poort Saint-Denis, de Poort Montmartre, de Poort Saint-Honoré. Al die poorten waren sterk, en mooi ook, wat de sterkte nog niet vermindert. In een brede diepe gracht, met snelle stroming bij de was in de winter, baadde de voet der muren rondom Parijs; de Seine leverde het water. 's Nachts sloot men de poorten, men versperde het water aan de beide einden der stad met zware ijzeren ketens en Parijs sliep rustig.

In vogelvlucht gezien deden die drie steden, het Eiland, de Hogeschool en de Stad, zich elk voor het oog als een onontwarbaar weefsel van wonderlijk verknoopte straten. Op het eerste gezicht herkende men echter, dat die drie delen der stad een enkel lichaam vormden. Men zag onmiddellijk twee lange evenwijdige straten, zonder breuk, zonder stoornis, bijna in rechte lijn, die alle drie steden van het ene einde naar het andere doorsneden, van het zuiden naar 't noorden, loodrecht op de Seine, hen verbonden, hen vermengden, het volk van de ene zonder ophouden stuwden, goten, overhevelden in de muren van de andere, en de drie tot een enkele maakten. De eerste van die twee straten liep van de Poort Saint-Jacques naar de Poort Saint-Martin; zij heette de Sint-Jacobusstraat in de Hogeschool, de Jodenstraat op het Eiland en de Sint-Maartenstraat in de Stad; twee keer stak zij het water over als de Kleine Brug en de Notre-Damebrug. De andere, die straat op de linkeroever, heette Kuiperijstraat op het Eiland, Sint-Denijsstraat op de rechteroever, Sint-Michaelsburg over de ene arm van de Seine, Wisselaarsbrug over de andere, liep van de Poort Saint-Michel in de Hogeschool naar de Poort Saint-Denijs in de Stad. Overigens waren het onder zoveel verschillende namen steeds maar twee straten, maar de twee moederstraten, de twee bevruchtende straten, de twee slagaders van Parijs. Alle andere aders van de stad putten er uit of mondden er in.

Onafhankelijk van deze beide hoofdstraten, dwarsstraten, die Parijs stuk voor stuk in haar lengte doorboorden, gemeen aan de ganse hoofdstad, bezaten de Stad en de Hogeschool elk hun eigen grote straat, die in de richting van hun lengte liep, evenwijdig aan de Seine, en die in het voorbijgaan rechthoekig de twee slagader-straten sneed. Zo daalde men in de Stad regelrecht van de Poort Saint-Antoine af naar de Poort Saint-Honoré; in de Hogeschool, van de Poort Saint-Victor naar de Poort Saint-Germain. Deze beide grote wegen, gekruist met de beide eerste, vormden het stramien, waarop, geknoopt en gedrongen in alle richtingen, het labyrinthisch stratennet van Parijs berustte. In het onbegrijpelijk patroon van dit net onderscheidde men bovendien, bij nauwlettend

toezien als twee enorme garven, de een in de Hogeschool, de ander in de Stad, twee bundels grote straten, die op hun tocht van de bruggen naar de poorten zich ontvouwden.

Iets van dit meetkundige plan bestaat ook thans nog.

Onder welke gezichtshoek vertoonde zich dit geheel nu, gezien van de hoogte der torens der Notre-Dame in 1482? Dat zullen wij trachten te zeggen.

Voor den toeschouwer, die buiten adem op deze top aankwam, was het allereerst een warwinkel van daken, van wegen, van straten, van pleinen, van naaldtorens, van klokketorens. Alles sprong hem tegelijkertijd in het oog, de puntige gevels, de spitse daken, het torentje, op de hoeken der muren aangebracht, de stenen pyramide der elfde eeuw, de naald van leisteen uit de vijftiende, de ronde en kale slottoren, de vierkantige en bewerkte kerktoren, de grote, de kleine, de zware, de luchtige. De blik ging lange tijd blindelings in deze doolhof verloren, waar niets zonder oorspronkelijkheid was, zonder reden, zonder genie, zonder schoonheid, niets zonder kunst denkbaar was, van het kleinste huis met zijn geschilderde en versierde voorgevel, met zijn houtwerk aan de buitenzijde, met zijn gebogen deur, met zijn overhellende verdiepingen, tot het koninklijke Louvre toe, dat toen een reeks torens bezat. Maar ziehier de voornaamste groepen, die men onderscheidde, wanneer het oog begon te wennen aan deze drukte van gebouwen.

Allereerst het Eiland. Het Eiland, gelijk Sauval zegt, die temidden van zijn woordenkraam, soms van die buitenkansjes van stijl heeft, „het Eiland is gebouwd als een groot schip, vastgelopen in de modder en op de stroom van het water in het midden van de Seine gestrand". Wij hebben zojuist uiteengezet, dat in de vijftiende eeuw dit schip met de oevers verbonden was door vijf bruggen. Deze bootvorm had ook de wapenkundige schrijvers getroffen, want daarvandaan, en niet van het beleg der Normandiërs, stamt, volgens Favyn en Pasquier, het schip in het blazoen van het oude Parijse wapen. Voor wie het te ontcijferen weet, is het blazoen algebra, is het blazoen een taal. De ganse geschiedenis van de tweede helft der middeleeuwen staat in het

blazoen geschreven, gelijk de geschiedenis van de eerste helft in de symboliek der Romaanse kerken. Het zijn de hiëro-glyphen der leenheerschappij na die van de priester-heerschappij.

Het Eiland bood zich dus allereerst aan de ogen met zijn achtersteven naar het oosten en zijn voorsteven naar het westen. Naar de voorsteven gewend, had men een ontelbare kudde oude daken voor zich, waarboven zich de loden dak-goot van de Heilige Kapel rond en breed verhief als het achteraanzicht van een olifant met z'n torentje op de rug. Alleen was deze toren de gewaagdste, de meest bewerkte, de meest versierde, de meest opengebouwde naaldtoren, die ooit de hemel door het kantwerk van zijn kegelvorm heeft laten zien. Vóór de Notre-Dame, zo dicht mogelijk bij, mondden drie straten uit op het kerkplein, een mooie ruimte met oude huizen. Over de zuidzijde van dit plein boog zich de gerim-pelde en knorrige gevel van het ziekenhuis Hôtel-Dieu en zijn dak, dat wel overdekt scheen te zijn met puistjes en wratten. Dan, naar rechts, naar links, naar het oosten, naar het westen, verhieven zich binnen deze toch zo nauwe omheining van het Eiland de klokketorens van zijn een en twintig kerken, van elke leeftijd, van elke vorm, van elke grootte, van de lage en vervallen Romaanse klokketoren van Sint-Denijs-du-Pas, „carcer Glaucini", tot aan de fijne naalden van Saint-Pierre-aux-Boeufs (Sint-Pieter met de Runderen) en van Sint-Landry. Achter de Notre-Dame ontrolden zich in het noorden het klooster met zijn Gotische galerijen, in het zuiden het half-Romaanse paleis van den bisschop, in het oosten de verlaten punt van het Terrein. In deze opeen-hoping van huizen herkende het oog nog aan zijn hoge stenen mijters met openingen, die toentertijd bovenop het dak de hoogste vensters der paleizen bekroonden, het Hôtel door de stad onder Karel VI aan Juvenalis Orsini gegeven, een eindje verder de beteerde barakken van de Palusmarkt, elders weer het nieuwe koor van Saint-Germain den Ouden, in 1485 opnieuw verlengd met een deel van de Febvesstraat, en dan hier en daar een kruispunt vol mensen, een schand-paal, opgericht op een straathoek, een mooi stuk plaveisel van

Philips II, prachtig tegelwerk voor de poten der paarden in het midden voorzien van een streep en in de zestiende eeuw zo onvoldoende vervangen door die ellendige keien, „pavé de la Ligue" (plaveisel van het Verbond) geheten, een verlaten achterhof met een van die doorschijnende trappetorentjes die men in de vijftiende eeuw maakte, waarvan men nog een enkele aantreft in de Bourdonnaisstraat. Tenslotte, rechts van de Heilige Kapel, naar het westen, vertoonde het Paleis van Justitie aan de waterkant zijn torengroep. Het jonge houtwerk der koninklijke tuinen, die de westelijke punt van het Eiland in beslag namen, verborg het Veermanseilandje. Wat het water ter weerszijden van het Eiland betreft, dat zag men boven van de torens der Notre-Dame niet. De Seine verdween onder de bruggen, de bruggen onder de huizen.

En wanneer de blik over die bruggen streek, wier daken zienderogen groen werden, voortijdig beschimmeld door de dampen van het water, als hij zich naar links, naar de Hogeschool wendde, was het eerste bouwwerk, dat hem trof, een dikke en lage tuil van torens, het Kleine Kasteeltje, welks open voorportaal het einde van de Kleine Brug verslond, dan, wanneer uw blik de oever van het oosten naar het westen volgde, van het Torentje naar de Toren van Nesle, was het een lange reeks huizen met gebeeldhouwde dwarsbalken, met gekleurde ramen, verdieping voor verdieping uitstekend boven het plaveisel, een eindeloze zigzaglijn van gevels, van woonhuizen, dikwijls onderbroken door een straatmonding en van tijd tot tijd ook door het gelaat of door de elleboog van een groot stenen paleis, dat het zich gemakkelijk en ruim had gemaakt met hoven en tuinen, vleugels en hoofdgebouwen, tussen deze menigte saamgedrongen en benauwde huizen, als een voornaam heer tussen een hoop provincialen. Er stonden vijf of zes van die paleizen aan de kade, te beginnen met het gebouw van Lotharingen, dat met de Bernardijnen de grote binnenplaats naast het Torentje deelde, tot aan het Paleis van Nesle, welks hoofdtoren Parijs begrensde en welks puntige daken drie maanden in het jaar in staat waren hun zwarte driehoeken tegen de scharlaken schijf van de ondergaande zon af te tekenen.

Deze zijde van de Seine was overigens het minst handelsterrein van de twee, de studenten waren er luidruchtiger en talrijker dan de handwerkslieden en er was eigenlijk geen andere kade dan die tussen de Sint-Michaëlsbrug en de toren van Nesle. Het overige deel van de Seine-oever was nu eens een kale zandvlakte, als voorbij de Bernardijnen, dan weer een opeenhoping van huizen, die met één voet in het water stonden, als tussen de beide bruggen. Er klonk luid rumoer van wasvrouwen, die van de morgen tot de avond langs de oever schreeuwden, spraken, zongen en er terdege het linnen spoelden, gelijk in onze dagen. Dat is niet het kleinste vertier van Parijs.

Het blok van de Hogeschool sprong in het oog. Van het ene einde tot het andere was het een samenhangend en dicht geheel. Die duizend daken, nauw opeen, hoekig, aaneengesloten, bijna alle volgens de zelfde meetkundige figuur gevormd, boden uit de hoogte gezien de aanblik van een kristalvorming uit dezelfde stof. Het grillige ravijn der straten sneed deze taart van huizen niet in al te onevenredige sneden. De twee en veertig colleges waren er op tamelijk gelijke wijze uitgezaaid en overal waren er; de afwisselende en grappige toppen van deze mooie gebouwen waren het werk van dezelfde kunst als de eenvoudige daken, waar zij boven uit staken en waren uiteindelijk slechts een vermenigvuldiging in het vierkant of in het kubiek van dezelfde meetkundige figuur. Zij verwikkelden dus het geheel zonder het te verwarren, zij maakten het volledig zonder het te overladen. De meetkunde is een harmonie. Enkele mooie paleizen sprongen hier en daar ook prachtig uit tussen de schilderachtige opslagplaatsen van de linkeroever, de tehuizen van Nevers, van Rome, van Reims, die verdwenen zijn; het paleis van Cluny, dat ter vertroosting van den kunstenaar nog voortbestaat en waarvan men de toren voor enige jaren zo stompzinnig de kroon heeft ontnomen. Nabij het paleis van Cluny, dat Romeinse paleis met mooie gewelfde bogen, dat waren de Baden van Julianus. Er waren ook tal van abdijen van een vromere schoonheid, van een ernstiger grootsheid dan de paleizen, maar niet minder mooi, niet minder groot.

Het eerst werd het oog geboeid door de Bernardijnen met hun drie klokketorens, Sint-Genoveva, waarvan de vierkante toren, die nog bestaat, het verdwenene zo doet betreuren, de Sorbonne, half college, half klooster, waarvan het zo bewonderenswaardige schip het nog heeft uitgehouden, het mooie vierzijdige klooster van de Mathurijnen, zijn buur het klooster van Sint-Benedictus, binnen welks muren men, tussen de zevende en de achtste uitgave van dit boek in, een theater heeft weten te doen verschijnen en verdwijnen, de Franciscaners met hun drie boven elkaar geplaatste geweldige puntgevels, de Augustijnen, welker sierlijke naaldtoren na de Toren van Nesle de tweede kartelrand aan deze kant van Parijs, van het westen af, was. De colleges, die ook anderszins de schakel van het klooster met de wereld zijn, hielden in de monumentale rij het midden tussen de paleizen en de abdijen, met een smaakvolle strengheid, met minder luchtig beeldhouwwerk dan de paleizen, met minder zwaartillende architectuur dan de kloosters. Er is, helaas, bijna niets overgebleven van die monumenten waarin de Gotische kunst met zoveel nauwkeurigheid de rijkdom en de spaarzaamheid elkander deed kruisen. De kerken (en zij waren talrijk en schitterend in de Hogeschool, en zij stonden daar ook regelmatig in alle tijdperken der bouwkunst van de rondboog van den Sint-Julianus tot aan de spitsbogen van Sint-Severinus), de kerken overheersten alles en, als een harmonie te meer tussen deze vele harmonieën, verhieven zij telkens hun veelkantig silhouet van puntgevels met ingesneden torens, met open klokketorens, met tomeloze naaldtorens, wier lijn slechts een prachtige overdrijving was van de spitse hoek der daken.

De grond der Hogeschool was heuvelachtig. De Sint-Genevova-berg vormde er in het zuid-oosten een geweldige blaar en het was de moeite waard boven van de Notre-Dame die menigte nauwe en kronkelige straatjes (thans het Quartier Latin), die trossen huizen, in alle richtingen verspreid van de top van deze verhevenheid af, zich in wanorde en bijna loodrecht te zien neerstorten langs haar zijden tot aan de waterkant, terwijl dezen schenen te vallen, de anderen

schenen omhoog te krabbelen, maar allen zich aan elkander schenen vast te houden. Een voortdurende stroom van duizenden zwarte puntjes, die elkaar op het plaveisel kruisten, deed alles voor de ogen bewegen. Dat was het volk, uit de hoogte en van verre gezien.

Eindelijk zag men in de ruimten tussen de daken, tussen de torens, tussen de talloze, uitstekende gebouwen, die op zo zonderlinge wijze de grenslijn van de Hogeschool bogen, verwrongen en kartelden, hier en daar een groot bemost muurvlak een dikke, ronde toren, een stadspoort met kantelen, die de vesting verbeeldden: dat was de omheining van Philips II. Verderop groenden de weiden, verderop weken de wegen, waarlangs nog enkele huizen der buitenwijken slingerden, zeldzamer naar mate zij verder af stonden. Sommige van deze buitenwijken hadden betekenis. Dat was allereerst, van het Torentje af, het vlek Sint-Victor met zijn eenbogige brug over de Bière, zijn abdij, waar het grafschrift van Lodewijk den Dikken te lezen was, „epitaphium Ludovici Grossi", en zijn kerk met de achtkantige naaldtoren, omgeven door vier hoektorentjes uit de elfde eeuw (een soortgelijke kan men zien te Étampes, zij is nog niet afgebroken); dan het vlek Saint-Marceau, dat reeds drie kerken en een klooster had. Dan, de molen der Gobelins en zijn vier witte muren links gelaten, was er de buitenwijk Sint-Jacobus met het mooie gebeeldhouwde kruis van zijn viersprong, de kerk van Sint-Jacobus van Haut-Pas, die toen Gotisch was, puntig en bekoorlijk, Saint-Magloire, mooi kerkschip uit de veertiende eeuw, waarvan Napoleon een hooizolder maakte, Onze Lieve Vrouwe der Velden waar Byzantijnse mozaïeken waren. Tenslotte viel het oog, nadat men het klooster der Kartuizers, een rijk bouwwerk uit de tijd van het Paleis van Justitie, met zijn tuinvakjes en de spokende bouwvallen van Vauvert midden in het veld had gelaten, in het westen op de drie Romaanse naaldtorentjes van Saint-Germain des Prés (den Heiligen Herman der Velden). Het vlek Saint-Germain, reeds een grote gemeente, besloeg daarachter vijftien of twintig straten. De spitse klokketoren van Sint-Sulpicius duidde een der hoeken van het vlek aan. Daar vlak naast

onderscheidde men de vierzijdige omheining van de jaar⸗
markt van Saint⸗Germain, waar tegenwoordig de gewone
markt is, dan de schandpaal van den abt, een aardig rond
torentje, keurig overdekt met een loden dak. De pannen⸗
bakkerij was verderop, evenals de Ovenstraat, die naar de
gewone oven leidde, en de molen op zijn heuveltje, en het
leprozenhuis, een afgelegen huisje, dat in kwade reuk stond.
Maar wat vooral de blik trok en die lange tijd vasthield,
was de abdij zelf. Zeker gaf dit klooster, dat er groots uit⸗
zag èn als kerk èn als heerlijkheid, dat paleis van een abdij,
waar de Parijse bisschoppen zich gelukkig achtten een nacht
te slapen, die eetzaal waaraan de architect lucht, schoonheid
en het prachtige roosvenster van een kathedraal had gegeven,
die aanvallige kapel der Maagd, die monumentale slaapzaal,
die uitgestrekte tuinen, die valpoort, die hefbrug, die om⸗
heining van tuinen, die voor de ogen de groene weiden in
het rond onderlijnde, die hofjes waar mannen in wapen⸗
rusting en gouden koorrok door elkander blonken, alles
gerangschikt om de drie hoge naaldtorens met rondbogen,
goed neergezet op een Gotisch koor, een prachtige aanblik
aan de horizon.

Wanneer gij tenslotte, na lange tijd de Hogeschool te
hebben bekeken, u wendde naar de rechteroever, naar de
Stad, veranderde het schouwspel plotseling van aard. De
Stad was inderdaad evenveel groter dan de Hogeschool, als
zij minder een geheel was. Op het eerste gezicht zag men
haar zich verdelen in verscheidene, merkwaardig verschil⸗
lende massa's. Allereerst, in het oosten, in dat deel van de
Stad, dat heden ten dage zijn naam ontleent aan het moeras
waar Camulogenus Caesar vastzette, was het een opeen⸗
hoping van paleizen. Die korst kwam tot bij de rand van het
water. Vier paleizen, die haast bij elkander aansluiten: Jouy,
Sens, Barbeau, het paleis van de Koningin, spiegelden in de
Seine hun leistenen daken, onderbroken door slanke toren⸗
tjes. Deze vier gebouwen vulden de ruimte tussen de Nonain⸗
dièresstraat en de abdij der Celestijnen, welker naaldtoren
sierlijk hun puntgevel en tinnen⸗lijn deed uitkomen. Enkele
groenige bouwvallen, die voor deze weelderige paleizen over

het water hingen, beletten het uitzicht niet op de mooie hoeken van hun voorgevels, op hun grote, vierkante ramen met stenen kruisen, hun spitsbogige poorten overladen met beelden, de scherpe randen van hun altijd recht afgesneden muren, en al die bekoorlijke toevalligheden der architectuur, die de Gotische kunst het aanschijn geven bij ieder bouw-werk haar combinaties te herbeginnen. Achter die paleizen liep in alle richtingen, nu eens gespleten, van een staketsel voorzien en gekanteld als een bolwerk, dan weer verscholen achter grote bomen als een Kartuizer klooster, de geweldige en veelvormige omheining van het verbazingwekkende paleis van Saint-Pol, waar de koning vorstelijk onderdak wist te verlenen aan twee en twintig prinsen, gelijkwaardig aan den Kroonprins en den hertog van Bourgondië, met hun knechten en hun gevolg, zonder de „Grote Heren" nog mee te tellen en den keizer, wanneer hij Parijs komt bezoeken, en de leeuwen, die hun afzonderlijke paleis weer hadden in het koninklijke paleis. Wij mogen hier opmerken, dat een prin-selijk appartement in die tijd uit niet minder dan elf zalen bestond, van de paradezaal tot het bidvertrek, zonder nog te spreken van de gaanderijen, de badgelegenheden, de droog-kamers en andere „overtollige vertrekken", waarvan ieder appartement was voorzien, zonder nog te spreken van de particuliere tuinen van ieder van 's konings gasten, zonder nog te spreken van de keukens, de kelders, de voorraad-kamers, de eetzalen voor het huis van den gast, de hoender-hof met twee en twintig gemeenschappelijke werkvertrekken er omheen, van een kookgelegenheid af tot een schenkkamer toe, duizenderlei spelen, het kolfspel, het vederspel, het ring-steken, vogelkooien, visvijvers, dierenstallen, paardenstallen, koeienstallen, bibliotheken, wapenkamers en gieterijen. Dat was toentertijd een koningspaleis, een Louvre, een Saint-Pol. Een stad in de stad.

Van de toren, waarop wij zijn gaan staan, was het Saint-Pol-paleis, bijna half verborgen achter de vier grote tehuizen, waarover wij daareven spraken, nog zeer aanzienlijk en zeer schoon voor het oog. Men onderscheidde heel duidelijk, hoe-wel handig aan het hoofdgebouw verbonden door lange gaan-

derijen met ramen en zuiltjes, de drie paleizen, die Karel V met zijn paleis versmolten heeft; het paleis van de Kleine Muce, met zijn balustrade als kantwerk die op bekoorlijke wijze zijn dak omzoomde; het paleis van den abt van Saint-Maur, dat de hoogte van een vestingwerk had, een zware toren, borstweringen, schietgaten, een ijzeren bastion, en op de brede Saksische poort het wapen van den abt tussen de twee groeven voor de hefbrug; het paleis van den graaf van Étampes, welks vervallen wachttoren zich afgerond vertoonde aan de ogen, met holten als de kam van een haan, hier en daar drie of vier oude eiken in een bosje bijeen als enorme bloemkolen, vleugelklappen van zwanen in het heldere water der vijvers, alle gerimpeld met schaduw en licht, vele binnenplaatsen waarvan men schilderachtige hoekjes zag: het paleis der Leeuwen met zijn lage spitsbogen op korte Saksische zuilen, zijn ijzeren valpoorten en zijn eeuwig geloei; dwars door dat alles heen de afgeschilferde, schier loodrechte toren van de Ave Maria; links het paleis van den provoost van Parijs, geflankeerd door vier fijn opengewerkte torentjes; in het midden, in de verte, het eigenlijke Saint-Pol-paleis met zijn talrijke gevels, zijn reeks uitbreidingen sinds Karel V, de veelslachtige uitgroeisels, waarmee de willekeur der bouwmeesters het sinds twee eeuwen had bedacht, met al de koorruimten van zijn kapellen, al de puntgevels van zijn gaanderijen, zijn talloze windwijzers en naast elkaar zijn twee hoge torens, welker spitse daken, met van onderen kartellijnen, geleken op hoge punthoeden met omgeslagen randen.

Wanneer het oog langs de verdiepingen van dit paleiselijke amphitheater, dat daar in de verte van de grond verrees, verder omhoogging en over een diep ravijn, dat in de daken der Stad gaapte, ter aanduiding van de doorgang der Sint-Anthoniusstraat, heengekomen was, bereikte het, en wij bepalen ons nog steeds tot de belangrijkste monumenten, het paleis van Angoulême, een uitgestrekt bouwsel uit verschillende tijdperken, waaronder heel jonge en heel witte gedeelten, die niet beter pasten dan een rode plek in een blauw wambuis. Toch verhief de ongewoon spitse en hoge

nok van het moderne paleis, bezet met gedreven goten, over=dekt met loden lijstjes, waarlangs, in duizenderlei grillige arabesken verguld, ingelegd koperwerk schitterde, toch ver=hief dit zo ongewoon verfraaide dak zich sierlijk temidden der bruine ruïnes van het oude gebouw, welks bejaarde, grote torens, in de loop der tijden uitgezakt als vaatwerk, dat het na jaren lang gebruik begeeft en van boven tot onderen scheurt, deden denken aan dikke, uitpuilende buiken. Daar=achter verhief zich het woud slanke spitsen van 't Torentjes=paleis. Geen aanblik ter wereld, noch op Chambord noch op het Alhambra, is toverachtiger, verhevener, wonderbaarlijker dan dat bos van naaldtorens, van klokketorentjes, van schoorstenen, van windwijzers, van spiralen, van schroef=lijnen, van lantarens, waar het daglicht doorscheen als waren zij doorstoken, van paviljoenen, van spits toelopende torentjes, die men toen „tournelles" noemde, alle verschillend van vorm, van hoogte en van stand. Men had kunnen zeggen een reusachtig schaakbord van steen.

Rechts van het Torentjespaleis, die bos enorme inktzwarte torens, die in elkander overgingen en zo te zeggen samen=gebonden met een ronde gracht, die wachttoren, welks ope=ningen veelvuldiger schietgaten dan vensters waren, die immer opgehaalde hefbrug, die immer gesloten valpoort, dat is de Bastille Dat soort zwarte bekken, die tussen de kantelen doorsteken en die ge uit de verte voor goten aanziet, dat zijn kanonnen. In hun hoede ligt aan de voet van het ont=zagwekkende bouwwerk de Sint Anthoniuspoort, omlijst door zijn twee torens.

Voorbij het Torentjespaleis, tot aan de muur van Karel V, ontrolde zich met rijke vlakken groen en bloemen een dik tapijt van bebouwde gronden en koninklijke parken, en in het midden daarvan herkende men aan zijn doolhof van bomen en weggetjes de beroemde Daedalustuin, die Lodewijk XI aan Coictier geschonken had. De sterrepost van den dokter verhief zich boven de doolhof als een grote, vereen=zaamde zuil met een woninkje als kapiteel. In deze werk=plaats is gruwelijke sterrenwichelarij bedreven.

Daar ligt thans het Koninklijke Plein.

Zoals wij hebben opgemerkt, vulde de paleizenwijk, waarvan wij den lezer hebben getracht enige voorstelling te geven, zonder meer dan de hoofdzaken te vermelden, de hoek, die de ommuring van Karel V met de Seine in het oosten vormde. Het midden van de Stad werd in beslag genomen door een hoeveelheid woonhuizen. Daar mondden dan ook de drie bruggen van het Eiland op de rechteroever uit, en bruggen doen eerder huizen dan paleizen ontstaan. Die verzameling woonhuizen, op elkaar gepakt als de celletjes in een bijenkorf, had ook haar schoonheid. Het gaat met de daken van een grote stad als met de golven van een zee, het is groots. Allereerst vormden de straten, kruiselings en verward, in het blok honderden merkwaardige figuren. Om de Hallen leek het wel een ster met duizend stralen. De Sint-Denijs- en de Sint-Maartenstraat, met hun talloze vertakkingen, stegen naast elkaar omhoog als twee grote bomen, die hun takken vermengen. En dan slingerden, in bochtige lijnen, de Pleister-, de Glas-, de Weversstraat enzovoort door alles heen. Er waren ook fraaie bouwwerken, die de versteende golven van deze puntgevelzee onderbraken. Dat was, vooraan bij de Wisselaarsbrug, waarachter men de Seine zag schuimen onder de raderen van de Molenaarsbrug, het Kasteeltje, niet meer een Romeinse toren, gelijk onder Julianus den Afvalligen, maar leenheerlijke torens der dertiende eeuw, en van een zo harde steensoort, dat het houweel er in drie uren nog geen stuk ter dikte van een vuist afhieuw. Daar was de rijke vierkante klokketoren van de Sint-Jacobus der Slagers, welks hoeken onder de beelden hun kantigheid geheel verloren, hoewel nog niet voltooid in de vijftiende eeuw, toch reeds bewonderenswaardig. Er ontbraken in het bijzonder die vier monsters aan, die heden ten dage nog, aangebracht aan de vier hoeken van zijn dak, er uitzien als vier Sphinxen, die het nieuwe Parijs het geheim van het oude te raden geven; Errault, de beeldhouwer, bracht ze eerst in 1526 op hun plaats en hij kreeg twintig franken voor zijn moeite. Daar was het Huis met de Pilaren, dat uitzag op dat Zandplein, waarvan wij den lezer enige voorstelling hebben gegeven. Daar was Saint-Gervais, dat een portaal

„van goede smaak" sedert heeft bedorven, Saint-Méry, welks oude spitsbogen nog bijna rondbogen waren, Sint-Jan, welks prachtige naaldtoren spreekwoordelijk was; daar waren twintig andere monumenten, die zich niet verwaardigden hun wonderen te begraven in die warwinkel van donkere, nauwe en diepe straten. Voeg daar nog aan toe de gebeeldhouwde stenen kruisen op de straathoeken, nog talrijker dan de galgen, het kerkhof der Onnozelen, welks kunstige omheining men in de verte over de daken heen zag, de schandkaak der Hallen, welker nok men tussen twee schoorstenen van de Korenwormstraat ontdekte, de trap van het Trahoirkruis op zijn viersprong, die immer zwart zag van de mensen, de ronde bouwvallen van de Korenbeurs, de stompen van de oude omheining van Philips II, die men hier en daar onderscheidde, verzonken tusen de huizen, torens aangevreten door klimop, vervallen poorten, verzakkende en verbrokkelende muurstukken; de kade met zijn duizenden winkels en zijn bloederige slagerijen; de Seine, beladen met boten van de Hooipoort tot aan For-l'Évêque (Bisschopsgebied), en gij zult een vaag beeld hebben van wat in 1482 de middelste vierhoek van de Stad was.

Naast deze twee wijken, het ene van paleizen, het andere van huizen, was het derde beeld, dat de aanblik der stad bood, een lange strook abdijen, die haar over bijna de gehele omtrek, van het oosten naar het westen, omzoomde en achter de omheining van versterkingen, die Parijs omsloot, een tweede, inwendige omheining van kloosters en kapellen vormde. Zo lag vlak naast het park van het Torentjespaleis, tussen de Sint-Antoniusstraat en de oude Tempelstraat, Sint-Catherina met zijn uitgestrekte bouwgrond, die slechts door de muur van Parijs werd afgesloten. Tussen de oude en de nieuwe Tempelstraat lag de Tempel, een sombere torenbundel, hoog, steil en eenzaam temidden van een lange omheining met kantelen. Tussen de Nieuwe Tempelstraat en de Sint-Maartenstraat lag de abdij van Sint-Maarten, midden in haar tuinen, een trotse versterkte kerk, welker gordel van torens, welker tiara van klokketorentjes in kracht en pracht niet onderdeden voor die

van Saint-Germain des Prés. Tussen de Sint-Maartenstraat en de Sint-Denijsstraat strekte zich de omheining van de Trinité (de Drievuldigheid) uit. Tenslotte, tussen de Sint-Denijsstraat en de Bergtrotsstraat, de Godsmaagden. Terzijde ontdekte men de vervallen daken en de onbestrate ruimte van de Mirakelhof. Het was de enige wereldlijke schakel, die deze vrome keten van kloosters verstoorde.

Die vierde groep, tenslotte, die zich vanzelf aftekende in de dakenzee van de rechteroever en die de westelijke hoek van de stadswallen, en de rivieroever stroomafwaarts, in beslag nam, was een nieuwe knoop van opeengedrongen paleizen en tehuizen aan de voeten van het Louvre. Het oude Louvre van Philips II, dat buitensporige gebouw waarvan de dikke toren drie en twintig verdere torens om zich heen had verzameld, de torentjes niet meegerekend, scheen uit de verte te zijn ingelast in de Gotische daken van het Alençon- en het Kleine Bourbon-paleis. Dit monster met zijn vele torens, deze reusachtige wachter van Parijs, met zijn vier en twintig immer waakzame koppen, met zijn onmenselijke nokken, die met lood of met schilferende leisteen bedekt waren en gans flakkerden van metalen weerkaatsingen, voleindigde op verrassende wijze het gezicht van de Stad bij zonsondergang.

Dus, een geweldige korst van woonhuizen, wat de Romeinen „insula" (eiland) noemden, rechts en links geflankeerd door twee blokken paleizen, het ene bekroond met het Louvre, het andere met de Torentjes, in het noorden omzoomd door een lange gordel abdijen en bebouwde erfgronden, alles tezamen vermengd en versmolten voor het oog; boven die duizenden gebouwen wier leistenen en pannen daken zich met zo zonderlinge lijnen tegen elkander aftekenden, de verfraaide, versierde, bewerkte klokketorens van de vier en veertig kerken van de rechteroever; myriaden straten daar tussen door; ter begrenzing aan de ene zijde een omheining van hoge muren en vierkante torens (die van de Hogeschool hadden ronde torens), aan de andere zijde de Seine, door bruggen onderbroken en met vele schepen: ziedaar de Stad in de vijftiende eeuw.

Voorbij de muren bevonden zich bij de poorten enkele buitenwijken, maar minder talrijk en meer verstrooid dan die van de Hogeschool. Het waren, achter de Bastille, twintig krotten rond de merkwaardige beelden van het Faubin-Kruis en de pijlers van de abdij van Sint-Antonius der Velden gegroept, dan Popincourt, verloren in de koren-velden; dan La Courtille, een aardig dorpje, dat bestond uit kroegen; het vlek Saint-Laurent met zijn kerk welker klokke-toren zich uit de verte te voegen scheen bij de puntige torens van de Sint-Maartenspoort; de buitenwijk Sint-Denijs met het uitgestrekte terrein van Sint-Leproos; buiten de poort van Montmartre, de Schippersschuur binnen haar witte muren; daarachter met haar krijthellingen Montmartre, dat destijds bijna evenveel kerken als molens had en dat slechts de molens behouden heeft, want de samenleving vraagt thans nog slechts het brood des lichaams. Eindelijk zag men voorbij het Louvre in de weiden de buitenwijk Saint-Honoré zich uitstrekken, toen reeds van veel belang, en het Kleine Bretagne groenen en de Varkensmarkt zich ontrollen, waarop zich in het midden de ronde vorm van de gruwelijke oven voor het koken der valse munters bevond. Tussen La Courtille en Saint-Laurent had uw oog boven op een hoogte, die boven verlaten vlakten uitstak, reeds een soort gebouw bemerkt, dat uit de verte geleek op een vervallen zuilengang op een blootgekomen onderbouw. Het was nog een Pan-thenon noch een tempel van den Olympischen Jupiter. Het was Montfaucon.

Indien thans de opsomming van zoveel gebouwen, hoe be-knopt wij haar ook willen houden, niet in de geest van den lezer het algemene beeld van het oude Parijs, naarmate wij het opbouwden, heeft doen verstuiven, zullen wij het nog eens in enkele woorden samenvatten. In het midden het Eiland, la Cité, dat in zijn vorm geleek op een reusachtige schildpad en zijn tegelbruggen als schilferige poten uitstak. Links, met haar trapezevorm, als uit één stuk, machtig, ge-sloten, saamgedrongen, stekelig, de Hogeschool. Rechts de uitgestrekte halve kring van de stad, veel rijker bezaaid met tuinen en monumenten. De drie blokken, Eiland, Hogeschool,

Stad, dooraderd met talloze straten. Daar dwars doorheen de Seine, „voedster Seine", zoals pater Du Breul zegt, vol eilanden, bruggen en schepen. Rondom, een ontzaggelijke vlakte, in stukken verdeeld door duizenderlei bebouwing, bezaaid met mooie dorpen; links Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, Gentilly met zijn ronde toren en zijn vierkante toren, enz.; rechts twintig andere, van Conflans tot aan Bisschopsdorp. Aan de horizon een zoom van heuvels in een kring opgesteld als de rand van een kom. Eindelijk, in de verte naar het oosten Vincennes en zijn zeven vierhoekige torens; in het zuiden Bicêtre en zijn puntige torens; in het noorden Saint-Denis en zijn naaldtoren, in het westen Saint-Cloud en zijn wachttoren. Dat was het Parijs, dat boven van de torens der Notre-Dame de raven zagen, die in 1482 leefden.

En toch is dat hetzelfde Parijs, waarvan Voltaire heeft gezegd, dat het „voor Lodewijk XIV slechts vier schone monumenten bezat": de dom van de Sorbonne, de Val-de-Grâce, het nieuwe Louvre, de vierde weet ik niet meer, het Luxembourg wellicht. Gelukkig heeft Voltaire desniettemin „Candide" geschreven en is hij evenzeer van alle mensen, die elkander hebben opgevolgd in de lange reeks der mensheid, degene, die de meest duivelse lach heeft bezeten. Dit bewijst overigens, dat men een groot genie kan wezen en toch niets begrijpen van een kunst, die niet de eigene is. Meende Molière niet, veel eer te bewijzen aan Raphaël en aan Michel Angelo, toen hij hen „de Mignards van hun tijd" noemde?

Laten wij terugkeren tot Parijs en tot de vijftiende eeuw.

Het was toen niet alleen een schone stad, het was een samenhangende stad, een architecturaal en historisch werk van de middeleeuwen, een kroniek in steen. Het was een stad uit slechts twee lagen gevormd, de Romaanse laag en de Gotische laag, want de Romeinse laag was sedert lang verdwenen, behalve in de Baden van Julianus waar zij nog door de dikke laag van de middeleeuwen heendrong. Wat de Keltische laag betreft, daarvan trof men geen sporen meer aan, zelfs niet bij het graven van putten.

Vijftig jaren later, toen de renaissance door deze zo strenge

en toch zo afwisselende eenheid de verblindende weelde kwam stromen van haar verbeelding en haar stelsels, haar uitspattingen van Romeinse rondbogen, van Griekse zuilen en Gotische onderbouw, haar zo tedere en ideale beelden, haar voorkeur voor arabesken en acanthen, haar bouwkundig heidendom uit de tijd van Luther, was Parijs misschien nog schoner, zij het minder harmonisch voor oog en geest, Maar dat schitterende ogenblik duurde kort. De renaissance was niet onpartijdig; zij was niet tevreden met opbouwen, zij wilde slopen. Weliswaar had zij ruimte nodig. Het Gotische Parijs was dan ook slechts een enkele oogwenk lang volledig. Men had ternauwernood Sint-Jacobus der Slagers voltooid, of men begon met de afbraak van het oude Louvre.

Sedert is de grote stad van dag tot dag meer misvormd. Het Gotische Parijs, waaronder het Romaanse Parijs vervaagde, is op zijn beurt weggevaagd. Maar is het te zeggen, welk Parijs er voor in de plaats is gekomen?

Daar is het Parijs van Catharina de Médicis met de Tuilerieën,[1]) het Parijs van Hendrik II met het Stadhuis, twee gebouwen nog in grote stijl; het Parijs van Hendrik IV met het Koninklijke Plein: bakstenen gevels met hoeken van natuursteen en daken van leisteen, driekleurige huizen; het Parijs van Lodewijk XIII met de Val-de-Grâce: een saam-

---

[1]) Met smart en met verontwaardiging hebben wij gezien, dat men overwoog dit bewonderenswaardige paleis te vergroten, om te werken, te herzien, dat is: te vernielen. De bouwmeesters van onze dagen hebben te lompe handen om aan de tere werken der renaissance te raken. Wij hopen nog altijd, dat zij het niet zullen durven. Deze sloping van de Tuilerieën zou trouwens thans niet enkel een brutale geweldpleging zijn, waarover een dronken vandaal zich zou schamen, het zou een verraad wezen. De Tuilerieën zijn niet enkel meer een meesterwerk der zestiende-eeuwse kunst, het is een bladzijde geschiedenis der negentiende eeuw. Dit paleis behoort niet meer aan den koning, maar aan het volk. Laten wij het, zoals het is. Onze omwenteling heeft het twee maal in het gelaat getroffen. Op de ene van zijn twee gevels heeft het de kogels van 10 Augustus, op de andere de kogels van 29 Juli. Het is heilig.

Parijs, 7 April 1831. *(Noot van de vijfde uitgave.)*

gedrongen en ineengeperste architectuur, gewelven als hengsels, iets buikigs in de zuil en iets gebochelds in de koepel; het Parijs van Lodewijk XIV met de Invaliden: groot, rijk, verguld en koud; het Parijs van Lodewijk XV met Saint-Sulpice: krullen, geknoopte banden, wolken, vermicelli en cichorei, alles van steen; het Parijs van Lodewijk XVI met het Pantheon: de Sint-Pieter van Rome in slechte namaak (het gebouw is onhandig gezet, wat zijn lijnen niet ten goede is gekomen); het Parijs van de republiek met zijn Medische School: van armelijke Grieks-Romeinse smaak, gelijkend op het Coliseum of het Parthenon als de constitutie van het jaar III op de wetten van Minos, in de bouwkunst spreekt men van de Messidor-stijl; het Parijs van Napoleon met het Vendomeplein: dat is heerlijk, een zuil gemaakt uit kanonnen; het Parijs van de restauratie met de Beurs: een zeer blanke zuilenrij dat een erg vlak fries draagt, het geheel is vierkant en heeft twintig millioen gekost.

Met elk van deze karakteristieke gebouwen gaat, door eenzelfde smaak, opzet en stand, gepaard een zekere hoeveelheid huizen, die verspreid zijn over verschillende wijken, waar het oog van den kenner ze gemakkelijk herkent en in hun tijdperk onderbrengt. Waneer men weet te kijken, vindt men de geest van een eeuw en het uiterlijk van een koning tot in een deurklopper terug.

Het huidige Parijs heeft dus geen enkel algemeen aanschijn. Het is een verzameling monsters uit verschillende eeuwen, en de mooiste zijn verdwenen. De grote stad groeit alleen nog maar aan met huizen, en welke huizen! Zoals Parijs zich ontwikkelt, zal het zich alle vijftig jaar vernieuwen. De historische betekenis van zijn bouwkunst vervaagt dan ook bij de dag. De monumenten worden zeldzamer en zeldzamer, en het schijnt dat men ze langzamerhand ziet ondergaan, verdronken tussen de huizen. Onze vaderen hadden een Parijs van steen, onze zonen zullen een Parijs van kalk hebben.

Wat de moderne monumenten van het nieuwe Parijs aangaat, wij zullen er ons gaarne van ontslagen rekenen daarover te praten. Niet dat wij ze niet zouden bewonderen ge-

lijk het behoort. De Sint-Genoveva van meneer Soufflot is het mooiste gebakje, dat ooit van steen is gemaakt. Het paleis van het Legioen van Eer is ook een zeer voornaam stuk koekebakkerswerk. De koepel van de Korenbeurs is een Engels jockeypetje op een lange ladder. De torens van Saint-Sulpice zijn twee dikke klarinetten, en dat is een vorm zo goed als een andere; de verwrongen en grijnzende telegraaf is een aanminnige toevalligheid op hun daken. Saint-Roch heeft een portaal, dat in praal slechts te vergelijken is met den Heiligen Thomas van Aquino. Het heeft ook een kruisberg in haut-relief onder in een kelder en een vergulde houten zon. Dat zijn werkelijk bijzonder fraaie zaken. De lantaren in de doolhof van de Plantentuin is eveneens zeer vernuftig. Wat het Beurspaleis betreft, dat Grieks is van zuilengang, Romeins van rondboog in poorten en vensters, renaissancistisch van gewelf, groot en gedrukt, dat is ongetwijfeld een zeer behoorlijk en zeer zuiver monument. Het bewijs daarvan is wel, dat het bekroond wordt door een „attic", een halve verdieping onder het dak, zoals men er in Athene niet zag, en voorts de mooie, rechte lijn, hier en daar sierlijk gebroken door schoorsteenpijpen. Voeg daar nog aan toe, dat, indien het gebruik is, dat de architectuur van een gebouw op dusdanige wijze aan de bestemming ervan wordt aangepast, dat deze bestemming vanzelf in het oog springt bij de enkele aanblik van het gebouw, dat men zich dan niet genoeg kan verwonderen over een bouwwerk, dat naar willekeur een koninklijk paleis, een parlementsgebouw, een stadhuis, een school, een rijschool, een academie, een opslagplaats, een gerechtshof, een museum, een kazerne, een grafkoepel, een tempel, een theater kan zijn. Inmiddels is het een Beurs. Een monument moet bovendien geschikt zijn voor het klimaat. Dit is kennelijk met opzet gebouwd voor onze koude en regenachtige hemel. Het dak is bijna plat als in het oosten, zodat men 's winters, wanneer het sneeuwt, het dak vegen moet, en het staat immers vast dat een dak er is om geveegd te worden. Wat die bestemming aangaat, waarover wij daareven spraken, die vervult het bewonderenswaardig; het is de Beurs in Frankrijk, zoals het in Grieken-

land een tempel zou zijn geweest. Weliswaar heeft de bouwmeester nogal wat moeite gehad om de wijzerplaat van het uurwerk, die de zuiverheid der gevellijnen zou hebben verstoord, te bedekken, maar daarvoor in ruil heeft men de zuilengaanderij om het monument heen, waaronder op kerkelijke hoogtijdagen de wisselagenten en de makelaars hun theorieën vorstelijk kunnen ontvouwen.

Dat zijn ongetwijfeld zeer trotse monumenten. Voegen wij daaraan toe mooie straten, onderhoudend en vol afwisseling als de Straat van Rivoli, en ik wanhoop er niet aan, of Parijs zal eens, van een luchtballon uit gezien, de ogen die rijkdom van lijnen, die overvloed van détails, die verschillende aanblikken, dat onbestemde iets van grootsheid in het eenvoudige en van verrassing in het schone bieden, dat een dambord kenmerkt.

Hoe bewonderenswaardig u echter ook het Parijs van thans schijnt, laat het Parijs van de vijftiende eeuw eens herrijzen, bouw het weer in uw geest op; zie de dag door die verrassende haag van naaldtorens, wachttorens en klokketorens; deel op de plaats der eilanden, vouw bij de bruggebogen de Seine met haar grote, groene en gele watervlakken, sneller verschietend van kleur dan een slangenhuid; teken duidelijk tegen een azuurblauwe horizon de Gotische silhouet van dat oude Parijs af; doe zijn omtrek in een winterse mist, die zich vasthecht aan zijn talloze schoorstenen, vervagen; verdrink het in een diepe nacht en kijk naar het grillige spel van schaduw en licht in die sombere doolhof van gebouwen; werp er een manestraal overheen, die het onduidelijk uit doet komen en laat uit mist de grote koppen van zijn torens opdoemen; of neem opnieuw die zwarte silhouet, verdiep met schaduw de duizenden scherpe hoeken der torens en puntgevels, en laat die zich aftekenen, gekartelder dan een haaiebek, tegen de koperen hemel van een zonsondergang — En dan: vergelijk!

En indien gij van de oude stad een indruk wilt ontvangen, die de nieuwe u niet meer zou kunnen geven, bestijg dan op de morgen van een der grote feesten, bij de zonsopgang van Pasen of van Pinksteren, een verheven punt, vanwaar

gij de ganse, grote stad overziet en wees bij het ontwaken van de klokkespelen. Zie hoe op een teken van de hemel, want het is de zon, die het geeft, die duizend kerken tegelijkertijd trillen. Het zijn eerst verspreide tinkelingen, die van de ene kerk naar de andere gaan, elkaar aankondigen, dat men gaat beginnen; dan, plotseling, zie, want het schijnt dat op sommige ogenblikken ook het oor een gezicht heeft, zie hoe op hetzelfde ogenblik een zuil van geluid, als een rook van harmonie, zich uit elke klokketoren verheft. Eerst stijgt de siddering van elke klok recht, zuiver en om zo te zeggen afzonderlijk van de andere, in de prachtige morgenhemel. Dan, terwijl zij langzamerhand groter worden, versmelten zij, vermengen zij zich, gaan zij, de één in de ander, onder, lossen zij zich in elkander op tot een verrukkelijk concert. Het is nog slechts een massa klankvolle trillingen, die zich onafgebroken losmaakt van de talloze klokketorens, die zweeft, golft, steigert, wervelt over de stad en tot ver voorbij de horizon de verdovende kring van zijn schommelingen uitstrekt. Toch is deze zee van welluidendheid geenszins een chaos. Hoe breed en diep zij ook moge zijn, zij heeft haar doorzichtigheid niet verloren. Gij ziet er elke groep noten, die aan de carillons ontsnapt, afzonderlijk kronkelen; gij kunt er de beurtelings diepe en schelle tweespraak van de grote en de kleine klok volgen; gij ziet er de octaven van de ene toren naar de andere springen; gij ziet ze van de zilveren klok gevleugeld, licht en fluitend wegspringen, van de houten klok gebogen en slepend neervallen; gij bewondert in het midden het rijke gamma, dat onophoudelijk daalt en stijgt, de zeven klokken van Saint-Eustache; gij ziet er dwars doorheen heldere en snelle noten rennen, die drie of vier stralende zigzaglijnen maken en uitschieten als bliksemstralen. Daarginds is de Sint-Maartensabdij, een schelle en gebarsten stem; hier het donkere en norse geluid van de Bastille; aan het andere einde de brede toren van het Louvre met zijn diepe bas. Het koninklijke carillon van het Paleis werpt zonder onderbreking naar alle zijden blinkende trillers, waar op gezette tijden de zware brokken van de alarmklok der Notre-Dame overheen vallen en ze doen

vonken als het aambeeld onder de hamer. Bij tussenpozen ziet men klanken van allerlei vorm voorbijkomen, afkomstig van de driedubbele vlucht klokken van Saint-Germain des Prés. Dan gaat soms nog de massa heerlijke geluiden even open om doorgang te verlenen aan de stretta van de Ave Maria, die openspringt en flonkert als een sterrenregen. Daaronder, heel in de diepte van het concert, onderscheidt ge vaag de zang binnen in de kerken, die sijpelt door de trillende poriën van hun gewelven. Ongetwijfeld is dat een opera, die de moeite van het luisteren waard is. Gemeenlijk is het geluid, dat overdag ontsnapt aan Parijs, dat van de stad die spreekt; 's nachts is het de stad die ademt; hier is het de stad die zingt. Leen dus het oor aan deze samenzang der klokketorens, spreid over het geheel het gemurmel van een half millioen mensen, de eeuwige klacht van de rivier, het eindeloze blazen van de wind, het ernstige en verwijderde kwartet der vier bossen, die op hun heuvels aan de horizon als ontzaglijke orgelkasten staan; verzacht er, als in een middentint, alles in wat het middelste carillon aan te hards en te scherps mocht hebben, en zeg of gij ter wereld iets kent, dat rijker is, vrolijker, goudener, verrukkelijker dan dit tumult van klokken en carillons; dan deze smeltkroes van muziek; dan deze tienduizend stemmen, die tegelijkertijd zingen uit stenen fluiten van driehonderd meter hoogte; dan deze stad, die nog slechts een orkest is; dan deze symphonie, die de geluidskracht heeft van een orkaan.

Vierde Boek

I. Barmhartige zielen

Zestien jaren geleden was het, terwijl deze geschiedenis zich afspeelt, dat op een mooie Zondagmorgen, de eerste na Pasen — op Quasimodo, zoals die dag in Frankrijk heet —, na de mis in de Notre-Dame een levend wezen was neergelegd op de kribbe, die links op het kerkplein was aangebracht, tegenover het „grote beeld" van den heiligen Christoffel waarnaar het gebeeldhouwde gelaat van heer Antonius des Essarts, ridder, sinds 1413 geknield opzag, totdat men het in zijn hoofd kreeg én den heilige én den gelovige op te ruimen. Op die kribbe, zo wilde het gebruik, legde men de vondelingen voor de publieke liefdadigheid te kijk. Daar vandaan kon, ieder, die maar wilde, ze meenemen. Vóór de kribbe stond een koperen bekken voor de aalmoezen.

De aard van het levende wezen, dat op de morgen van Quasimodo in het jaar onzes Heren 1467 op die plank lag, scheen in hoge mate de nieuwsgierigheid op te wekken van de vrij grote groep, die om de bedstede was komen heen staan. Die groep bestond grotendeels uit leden van het schone geslacht. Het waren bijna uitsluitend oude vrouwen.

Helemaal vooraan en het diepst over de bedstede gebogen zag men vier staan, wier grijze mantel, een soort pij, deed aannemen, dat zij leden waren van een godsdienstige zusterschap. Ik zie niet in waarom de geschiedenis het nageslacht niet de namen van die bescheiden en eerbiedwaardige vrouwen zou overleveren. Het waren Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchère la Violette, alle vier weduwen, alle vier liefdezusters van de Etienne-Haudry-kapel, die met toestemming van de eerwaarde moeder en overeenkomstig de statuten van kardinaal Pierre d'Ailly uit waren gegaan om naar de preek te luisteren.

Overigens, al namen de brave zusters op het ogenblik ook de statuten van Pierre d'Ailly in acht, ongetwijfeld en van ganser harte schonden zij die van Michel de Brache en van

den kardinaal van Pisa, die hun op zo onmenselijke wijze het zwijgen voorschreven.

— Wat is dat, zuster? vroeg Agnès aan Gauchère, terwijl zij het tentoongestelde schepseltje bekeek, dat geheel van streek door zoveel blikken brulde en trapte op het hout.

— Wat moet er van ons worden, zei Jehanne, als zij tegenwoordig zulke kinderen maken?

— Ik heb geen verstand van kinderen, zei Agnès weer, maar het moet een zonde zijn om hier naar te kijken.

— Het is geen kind, Agnès.

— Het is een mislukte aap, merkte Gauchère op.

— Het is een wonder, meende Henriette la Gaultière.

— Dan, merkte Agnès op, is het het derde sedert de Zondag van Laetare (de vierde Zondag in de vasten). Want het is nog geen acht dagen geleden, dat wij het wonder van den bespotter der pelgrims hebben gehad, die zijn hemelse straf van Onze Vrouwe van Aubervilliers kreeg, en dat was het tweede wonder deze maand.

— Het is een echt monster der gruwelen, dat zogenaamde vondelingetje, zei Jehanne weer.

— Hij bulkt om een koorzanger doof te maken, ging Gauchère verder. Hou je mond toch, kleine huilebalk!

— En dan zeggen ze, dat deze kleine gruwel van Reims naar Parijs is gestuurd! voegde La Gaultière er aan toe en vouwde de handen.

— Mij dunkt, zei Agnès la Herme, dat het een beest is, een dier, de vrucht van een Jood met een zeug; kortom iets dat niet christelijk is en dat zij maar in het vuur of in het water moesten gooien.

— Ik hoop maar, zei La Gaultière weer, dat niemand het zal willen hebben.

— O, lieve hemel! riep Agnès uit, die arme minnen in het vondelingenhuis in het straatje, de rivier af, vlak naast meneer den bisschop, als zij dit kleine monster te zogen kregen! Ik zou liever nog een vampier de borst geven.

— Wat is zij toch onnozel, die arme La Herme! zei Jehanne weer. Zie je dan niet, zuster, dat dit kleine monster minstens vier jaar oud is en dat het minder lust zou hebben in je tepel dan in een braadspit.

Het was inderdaad geen pasgeborene, dat „kleine mon- ster" (het zou ons ook niet meevallen het anders te betitelen). Het was een kleine, zeer hoekige en zeer bewegelijke massa, gepakt in een linnen zak, waarop initialen stonden van heer Guillaume Chartier, toentertijd bisschop van Parijs, waar een hoofd uitstak. Dat hoofd was een nogal vormeloos ding. Men zag er alleen maar een bos rossige haren, een oog, een mond en tanden van. Het oog huilde, de mond schreeuwde en de tanden schenen niets liever te willen dan bijten. Het geheel weerde zich in de zak tot grote verwondering van de menigte in het rond, die zich steeds uitbreidde en vernieuwde.

Vrouw Aloïse de Gondelaurier, een rijke en adellijke dame met een meisje van omstreeks zes jaar aan de hand, die een lange sluier aan haar haarkam droeg, bleef, toen zij langs kwam, voor het bed staan en beschouwde een ogenblik het ongelukkige schepsel, terwijl haar aardige dochtertje, Lely de Gondelaurier, geheel in zijde en fluweel gekleed, met haar lieve vingertjes de letters spelde op het bord, dat altijd aan de bedstede hing: VONDELINGEN.

— Heus, zei de dame, zich met walging afwendend, ik heb altijd gedacht dat men hier alleen maar kinderen neerlegde.

En zij ging heen, nadat zij een zilveren gulden in het bek- ken geworpen had, die rinkelde tussen de duiten en de arme zusters van de Étienne-Haudrykapel grote ogen deed opzet- ten. Even later kwam de ernstige en geleerde Robert Mistri- colle, geheimschrijver van den koning, voorbij met een groot misboek onder de ene en zijn vrouw (joffer Guillemette la Mairesse) onder de andere arm, zodat hij tussen zijn twee gidsen, de hemelse en de wereldse, inliep.

— Vondeling! zei hij, nadat hij het voorwerp had bestu- deerd. Blijkbaar gevonden aan de boorden van de rivier Phlegetos!

— Je ziet maar één oog van hem, merkte joffer Guille- mette op. Op het andere heeft hij een wrat.

— Dat is geen wrat, hernam meester Robert Mistricolle. Dat is een ei waar een andere duivel, net zo één, inzit, die een ander eitje draagt, waar een ander duiveltje inzit, enzo- voorts.

— Hoe weet je dat? vroeg Guillemette la Mairesse.
— Ik weet het zeker, antwoordde de geheimschrijver.
— Meneer de geheimschrijver, vroeg Gauchère, wat voorspelt u van dezen zogenaamden vondeling?
— De grootste ongelukken, antwoordde Mistricolle.
— Ach God! zei een oud vrouwtje onder de omstanders, dat de Engelsen weer een inval gaan doen bij Harefleu.
— Dan gaat wellicht het bezoek van de koningin aan Parijs in September ook niet door, zei een ander. Het is toch al zo slecht in zaken!
— Mij dunkt, riep Jehanne de la Tarme uit, dat het voor de mensen in Parijs beter was, dat die kleine heksenmeester op een brandstapel lei dan op een plank.
— Een mooie grote brandstapel! viel het oudje bij.
— Dat zou het verstandigste zijn, zei Mistricolle.

Sedert enige ogenblikken luisterde een jonge priester naar het praten van de zusters en de opmerkingen van den geheimschrijver. Hij had een streng gezicht, een hoog voorhoofd, een diepe blik. Zwijgend schoof hij de menigte uiteen, bekeek den „kleinen heksenmeester" met aandacht en strekte de hand naar hem uit. Het was tijd. Want alle vromen likten zich al om de baard bij de gedachte aan een „mooie brandstapel".

— Ik neem dit kind aan, zei de priester.

Hij wikkelde het in zijn soutane en nam het mee. De omstanders volgden hem met onthutste blikken. Een ogenblik later was hij verdwenen door de Rode Poort, die toen van de kerk naar het klooster leidde.

Zodra de eerste verbazing geweken was, boog Jehanne de la Tarme zich over naar het oor van La Gaultière:

— Ik heb het u wel gezegd, zuster, dat die jonge klerk, meneer Claude Frollo, een tovenaar is.

II. Claude Frollo

En werkelijk, Claude Frolle was geen gewoon iemand.

Hij behoorde tot een dier middeleeuwse families, die men in de achteloze taal der vorige eeuw onverschillig de grote burgerij of de lage adel noemde. Die familie had van de broeders Paclet het leengoed van Tirechappe geërfd, dat onderhorig was aan den bisschop van Parijs en welks een en twintig huizen in de dertiende eeuw het onderwerp waren geweest van tal van pleidooien voor den geestelijken rechter. Als eigenaar van dit leengoed was Claude Frollo een der zevenmaal een en twintig heren, die tol mochten vorderen in Parijs en zijn buitenwijken; en men heeft lange tijd zijn naam in deze hoedanigheid vermeld zien staan tussen het Paleis van Tancarville, toebehorende aan meester François Le Rez, en het college van Tours, in de verzameling van oorkonden te Sint-Maarten der Velden.

Claude Frollo was door zijn ouders van zijn jeugd af voorbestemd voor de geestelijke staat. Men had hem Latijn leren lezen. Hij was er in opgevoed zijn ogen neer te slaan en zacht te spreken. Reeds als kind had zijn vader hem op de kloosterschool van Torchi in de Hogeschool gedaan. Daar was hij opgegroeid bij misboek en folianten.

Hij was trouwens een stil, droevig, ernstig kind, dat ijverig studeerde en snel leerde. Hij was geen haantje de voorste in de vrije tijd, nam weinig deel aan de feestgelagen in de Du Fouarrestraat, wist niet wat dat was „dare alapes et capillos laniare" (muilperen geven en de haren uitrukken) en had geen rol gespeeld in de relletjes van 1463, die de kroniekschrijvers gewichtig aanduiden met het opschrift „Zesde beroerte in de Hogeschoolwijk". Zelden gebeurde het, dat hij de arme studenten van Montagu bespotte om de schoudermanteltjes, waarnaar zij genoemd werden, of de beursstudenten van het Dormanscollege om hun geschoren tonsuur en hun bovenkledij van driekleurig laken, blauwgroen, blauw en paars, „azurini coloris et bruni", zoals de oorkonde van den kardinaal des Quatre Couronnes zegt.

Daarentegen was hij een trouw bezoeker van de grote en

kleine scholen van de Jean de Beauvaisstraat. De eerste student, dien de abt van Saint Pierre de Val, wanneer hij zijn les in canoniek recht zou beginnen, altijd vlak tegenover zijn katheder geleund tegen een zuil van de Saint Vendre=gesile=school bemerkte, was Claude Frollo met zijn hoornen schrijfgerij, kauwend op zijn veer, krabbelend op zijn ver=sleten knie, en 's winters blazend op zijn handen. De eerste toehoorder, dien de edele heer Miles d'Isliers, doctor in het kerkrecht, elke Maandagmorgen buiten adem aan zag komen draven, wanneer de schooldeuren van de Chef Saint=Denis opengingen, was Claude Frollo. Op zestienjarige leeftijd had de jonge student het dan ook in mystieke theologie tegen een kerkelijken deskundige kunnen opnemen, in canonieke theo=logie tegen het lid van een concilie, in scholastische theologie tegen een doctor van de Sorbonne.

Na de theologie had hij zich geworpen op de studie van het Recht. Van de *Magister Sententiarum* (Meester der Uit=spraken) was hij in de *Capitulariën van Karel den Groten* gevallen. En in zijn dorst naar wetenschap had hij achtereen=eenvolgens wetboeken op wetboeken verslonden, die van Theodorus, bisschop van Hispalis, die van Bouchard, bis=schop van Worms, die van Yves, bisschop van Chartres; vervolgens het wetboek van Gratianus, dat volgde op de Capitulariën van Karel den Groten; vervolgens de verzameling van Gregorius IX; vervolgens de zendbrief Super Specula van Honorius III. Hij verwierf zich inzicht in, hij maakte zich vertrouwd met deze uitgestrekte en bewogen periode van het burgerlijke en het kerkelijke recht, die in oorlog waren en aan het werk in de chaos der middeleeuwen, een periode, die bisschop Theodorus opent in 618 en die paus Gregorius in 1227 sluit.

Toen hij het recht in zich had opgenomen, wierp hij zich op de geneeskunde, en op de vrije kunsten. Hij bestudeerde de kennis der kruiden, de kennis der artsenijen. Hij werd kundig in de behandeling van koortsen en kwetsuren, van verwondingen en gezwellen. Jacques d'Espars zou hem als geneesheer, Richard Hellain als heelmeester hebben toe=gelaten. Eveneens doorliep hij alle graden van candidaat,

meester en doctor in de vrije kunsten. Hij bestudeerde de talen, Latijn, Grieks, Hebreeuws, het drievoudige heiligdom, dat toen nog zo weinig betreden werd. Het was een ware koorts van verwerven en bijeengaren van wetenschap. Op achttienjarige leeftijd had hij de vier faculteiten doorlopen. Het scheen den jongen man, dat het leven maar één doel had: weten.

Tegen die tijd was het ongeveer, dat de ongewoon hete zomer van 1466 die grote pestilentie deed uitbreken, die meer dan veertigduizend schepselen in het burggraafschap van Parijs het leven kostte, onder anderen, zegt Johan van Troyes, „Meester Arnoul, 's konings astroloog, die een man was, zeer rechtschapen, wijs en aangenaam." Het gerucht liep in de Hogeschool, dat de Tirechappestraat bijzonder zwaar door de ziekte was getroffen. Daar nu woonden, midden in hun leengoed, de ouders van Claude. In grote ongerustheid snelde de jonge student naar het ouderlijk huis. Toen hij daar binnentrad, waren zijn vader en moeder reeds de avond tevoren gestorven. Een heel jong broertje, dat in de luiers lag, leefde nog en lag verlaten in de wieg te schreien. Dat was alles, wat Claude van zijn familie was overgebleven. De jongeman nam het kind op zijn arm en ging vol gedachten heen. Tevoren had hij enkel in de wetenschap geleefd. Hij begon thans te leven in het leven zelf.

Deze ramp was een keerpunt in het bestaan van Claude. Wees, oudste kind, hoofd van het gezin op negentienjarige leeftijd, voelde hij zich hardhandig van schoolse bespiegelingen teruggeroepen naar de werkelijkheid van deze wereld. Toen beving hem, gegrepen door medelijden, sterke liefde en toewijding voor dat kind, zijn broertje, een vreemd en zacht iets was dit menselijke gevoel voor hem, die voorheen slechts de boeken had bemind.

Deze genegenheid ontwikkelde zich tot een ongewone hoogte. In een zo ongerepte ziel was zij als een eerste liefde. Sedert zijn jeugd gescheiden van zijn ouders, die hij ternauwernood had gekend, omringd door en als opgesloten in zijn boeken, vóór alles begerig te leren en te weten, tot nu toe zijn aandacht uitsluitend richtend op zijn begrip, dat zich

verruimde in de wetenschap, op zijn verbeelding, die groeide in de litteratuur, had de arme student nog geen gelegenheid gehad te gevoelen, waar zijn hart zat. Dat jonge broertje, zonder vader of moeder, dat kleine kind, dat hem plotseling van de hemel in de armen viel, maakte hem tot een nieuw mens. Hij ontdekte, dat er andere dingen in de wereld bestonden dan de bespiegelingen van de Sorbonne en de verzen van Homerus, dat de mens gevoelens behoeft, dat het leven zonder zachtheid en zonder liefde niets is dan een droog, knarsend en schurend raderwerk; alleen verbeeldde hij zich, want hij was nog in de jaren waarin de illusies enkel nog door andere illusies worden verdrongen, dat de banden van bloed en geslacht de enig nodige waren en dat een broertje om te beminnen een heel bestaan zou kunnen vullen.

Hij ging dus in de liefde voor zijn kleinen Johan op met de hartstocht van een reeds verdiept, brandend, geconcentreerd karakter. Dat arme, tere, aardige, blonde, frisse en gelokte schepseltje, die wees zonder andere steun dan een wees, ontroerde hem tot in het diepst van zijn gemoed; en, ernstig denker als hij was, begon hij over Johan na te denken met een oneindig medelijden. Hij bekommerde zich om hem en zorgde voor hem als iets heel teers en kostbaars. Hij was voor het kind meer dan een broer, hij werd er een moeder voor.

De kleine Johan had zijn moeder verloren, toen die hem nog zoogde. Claude zocht een min voor hem. Buiten het leengoed van Tirechappe had hij van zijn vader nog het leengoed van de Molen geërfd, dat horig was aan de vierkante toren van Gentilly. Het was een molen op een heuvel, dichtbij het kasteel van Winchestre (Bicêtre). De molenaarsvrouw daar had een pracht van een kind aan de borst; het was niet ver van de Hogeschool. Claude bracht zijn kleinen Johan zelf naar haar toe.

Van toen af, zich bewust dat hij een last had te dragen, vatte hij het leven zeer ernstig op. De zorg voor zijn broertje werd niet alleen de ontspanning, maar ook het doel van zijn studie. Hij besloot zich geheel te wijden aan een toekomst,

waarover hij voor God rekenschap zou afleggen, en nooit een andere wederhelft noch een ander kind te hebben dan het geluk en het lot van zijn broer. Hij ging dus meer dan ooit op in zijn geestelijke roeping. Zijn verdiensten, zijn kennis, zijn hoedanigheid van onmiddellijken leenman van den bis⸗schop van Parijs openden hem alle deuren der kerk wijd. Op zijn twintigste jaar was hij met bijzondere dispensatie van de heilige stoel priester en bediende als de jongste der kapelanen van de Notre⸗Dame het altaar, dat wegens de late mis, die er gehouden wordt, „altare pigrorum", het altaar der langslapers heet.

Daar had hij, meer dan ooit verdiept in zijn dierbare boeken, die hij slechts in de steek liet om voor een uurtje naar het goed van de Molen te rennen, door die mengeling van kennis en gestrengheid, die zo zeldzaam is op zijn leeftijd, het respect en de bewondering van het klooster verworven. Van het klooster was de roep van zijn kennis uitgegaan onder het volk, waar hij een beetje was verdraaid, zoals zo vaak in die tijden, tot de faam van heksenmeester.

Op het ogenblik, dat hij op de dag van Quasimodo terug⸗keerde van het mislezen voor de langslapers bij hun altaar, naast de deur van het koor, die toegang gaf tot het schip, rechts, bij het beeld van de Maagd, werd nu zijn aandacht getrokken door de groep oude vrouwtjes, die kakelden om het vondelingenbed.

Toen was hij op het ongelukkige schepseltje, dat zo gehaat werd en zo bedreigd, afgegaan. Die wanhoop, die wanstaltig⸗heid, die verlatenheid, de gedachte aan zijn jongen broer, het schrikbeeld, dat plotseling zijn hoofd doorvoer, hoe, indien hij stierf, zijn lieve, kleine Johannes ook wel eens ellendig op de vondelingenplank kon worden geworpen, dat alles had hem tegelijkertijd het hart bedrukt, een diep mede⸗lijden was in hem ontwaakt en hij had het kind mee⸗genomen.

Toen hij dat kind uit de zak haalde, bemerkte hij, dat het inderdaad zeer mismaakt was. Het arme duiveltje had een wrat op het linkeroog, het hoofd tussen de schouders, een gekromde ruggegraat, een uitstekend borstbeen en gebogen

benen; maar het scheen levensvatbaar; en al was het onmogelijk er achter te komen welke taal het brabbelde, zijn geschreeuw verraadde vrij wat kracht en vrij wat gezondheid. Het medegevoel van Claude nam nog toe door die lelijkheid, en hij deed in zijn hart de gelofte dit kind op te voeden uit liefde voor zijn broeder, opdat, welke fouten de kleine Johan ook mocht maken in de toekomst, hij daartegenover zou hebben staan deze liefdedaad, om zijnentwille verricht. Het was een soort belegging van goede werken, die hij boekte op rekening van zijn jongen broer; het was een uitzet van goede daden, die hij bij voorbaat voor hem wilde vergaren, voor het geval, dat de kleine snaak eens te weinig van dat geld, het enige dat aan de tol van het paradijs aanvaard wordt, op zak zou hebben.

Hij doopte zijn aangenomen kind en noemde het Quasimodo, hetzij omdat hij daardoor wilde aangeven op welke dag hij het had gevonden, hetzij omdat hij door die naam wilde aanduiden, hoezeer het arme schepseltje onvolledig en ternauwernood een ontwerp mocht heten. Inderdaad was Quasimodo, eenogig, gebocheld, krombenig, niet meer dan iets „ongeveers”.[1])

---

[1]) Quasimodo betekent in het Latijn: ongeveer.

III. Immanis pecoris custos, immanior ipse)*

In 1482 was Quasimodo dan groot geworden. Sinds verscheidene jaren was hij klokkenluider van de Notre-Dame geworden, dank zij zijn pleegvader Claude Frollo, die aartsdiaken van Josas was geworden, dank zij zijn leenheer den edelen heer Lodewijk van Beaumont, die bisschop van Parijs was geworden in 1472, bij het overlijden van Willem Chartier, dank zij zijn beschermer Olivier Damhert, barbier van Lodewijk XI, koning bij de gratie Gods.

Quasimodo was dus klokkenluider van de Notre-Dame.

Met de tijd was een soort innige band ontstaan die den klokkenluider met de kerk verenigde. Voor immer van de wereld gescheiden door het dubbele noodlot van zijn onbekende geboorte en zijn misvormde uiterlijk, sedert zijn kindsheid in die dubbele onverbreekbare kring opgesloten, had de arme ongelukkige zich er aan gewend niets van deze wereld te zien buiten de vrome muren, die hem in hun schaduw hadden opgenomen. De Notre-Dame was voor hem, naarmate hij opgroeide en zich ontwikkelde, achtereenvolgens geweest: het ei, het nest, het huis, het vaderland, het heelal.

En zeker bestond er een soort geheimzinnige en voorbestemde harmonie tussen dit wezen en dit bouwwerk. Toen hij, nog heel klein, zich slingerend en met schokken voortsleepte door de schemering van die gewelven, scheen hij met zijn menselijk gelaat en zijn dierlijke gestalte de natuurlijke wangeboorte van deze vochtige en sombere vloerstenen, waarop de schaduw der Romaanse kapitelen zulke vreemde vormen tekende.

Later, de eerste keer, dat hij uit zich zelf het klokketouw vastgreep, daaraan ging hangen en de klok in beweging bracht, veroorzaakte dit bij Claude, zijn pleegvader, de gewaarwording van een kind dat de tong gaat roeren en dat begint te praten.

Zo kwam het, dat langzamerhand, door zich voortdurend

---

*) Latijn: De herder van een onmenselijke kudde, zelf nog onmenselijker.

in de richting der kathedraal te ontwikkelen, door er te leven, er te slapen, er bijna nimmer uit te komen, door elk uur er de geheimzinnige invloed van te ondergaan, hij op haar begon te gelijken, hij om zo te zeggen er in vastgroeide, er een wezenlijk bestanddeel van ging vormen. Zijn uitspringende hoeken pasten zich, men vergeve ons dit beeld, aan bij de inspringende hoeken van het gebouw, en hij scheen er niet alleen de bewoner, maar ook de natuurlijke inhoud van. Men zou bijna kunnen zeggen dat hij haar vorm had aangenomen, zoals de slak de vorm van haar schelp aanneemt. Het was zijn woning, zijn hol, zijn omhulsel. Er bestond tussen de oude kerk en hem een zo innige, instinctieve sympathie, zoveel geestelijke, zoveel stoffelijke verwantschap, dat hij er op een bepaalde wijze mee samenhing als de schildpad met haar schaal. De ruige domkerk was zijn schild. Het is overbodig den lezer te waarschuwen voor een letterlijke opvatting van de beeldspraak, die wij genoopt zijn hier te gebruiken om uitdrukking te geven aan die zonderlinge, symmetrische, onmiddellijke paring, bijna als was het één wezen, van een mens en een gebouw. Eveneens is het overbodig te zeggen hoezeer hij zich met de hele kathedraal in een zo langdurig en zo innig samenleven vertrouwd had gemaakt. Die woning was van hemzelf. Zij bezat geen diepte, waarin Quasimodo niet was doorgedrongen, geen hoogte, die hij niet beklommen had. Het gebeurde hem herhaaldelijk, dat hij de gevel tot aanzienlijke hoogte beklom met geen ander houvast dan de oneffenheden van het beeldhouwwerk. De torens, tegen welker buitenkant men hem vaak zag opkruipen als een hagedis, die over een loodrechte muur glijdt, die reusachtige tweelingen, zo hoog, zo dreigend, zo geducht, deden hem noch duizelen noch schrikken noch een oogwenk bedwelmd zijn; wanneer men ze zo gehoorzaam zag in zijn hand, zo gemakkelijk te beklimmen, zou men denken, dat hij ze getemd had. Door veel te springen, te klimmen, rond te klauteren temidden van de afgronden der ontzaggelijke kathedraal, was hij in zekere zin gems en aap geworden, als het Calabrische kind, dat zwemt eer het loopt en als klein kind met de zee speelt.

Overigens scheen niet alleen zijn lichaam zich naar de domkerk te hebben gevormd, maar ook zijn geest. Wat ging er om in dat gemoed, welke kronkel was er in gekomen, welke vorm had het aangenomen onder dat knoestige omhulsel, in dat woeste leven? Dat zou moeilijk zijn uit te maken. Quasimodo was bij zijn geboorte reeds eenogig, gebocheld, mank. Slechts met groot geduld en grote moeite was Frollo er in geslaagd hem te leren spreken. Maar een noodlot vervolgde den armen vondeling. Op zijn veertiende jaar klokkenluider van de Notre-Dame geworden, was een nieuw gebrek hem komen voltooien; de klokken hadden zijn trommelvlies doen scheuren; hij was doof geworden. De enige poort, die de natuur hem op het leven gans open had gelaten, had zich onverwacht voor immer gesloten.

Toen zij zich sloot onderschepte zij daarmee de enige straal vreugde en licht, die nog in de ziel van Quasimodo doordrong. Die ziel verzonk in een diepe nacht. De somberheid van den ellendige werd ongeneselijk en volledig als zijn gebrekkigheid. Voeg daar nog aan toe, dat zijn doofheid hem in zekere mate stom maakte. Want om geen voorwerp van lachlust te worden, besloot hij vast te zwijgen en dat zwijgen slechts te verbreken, wanneer hij alleen was. Hij legde vrijwillig de tong, die Claude Frollo met zoveel moeite had losgemaakt, aan banden. Zo kwam het, dat, wanneer de noodzaak hem dwong te spreken, zijn tong stroef was, onbeholpen en als een deur waarvan de hengsels verroest zijn.

Indien wij nu probeerden door die dikke en taaie schors heen te dringen tot in de ziel van Quasimodo; indien wij de diepten van dat mislukte samenstel konden peilen; indien het ons gegeven was met een fakkel achter die ondoorzichtige organen te zien, de inwendige schemering van dat ondoorschijnend wezen te onderzoeken, er de donkere uithoeken van te belichten, de onwaarschijnlijke sloppen, plotseling een helder licht te werpen op die geest, geketend achterin een spelonk, dan zouden wij dien ongelukkige ongetwijfeld in een armzalige houding vinden, verschrompeld en ziekelijk als de gevangenen onder de loden daken van de gevangenhokken in het Sint-Marcuspaleis te Venetië, die

dubbelgevouwen in een te lage en te korte stenen kist wegkwijnden.

Vaststaat, dat de geest in een mismaakt lichaam verdwijnt. Quasimodo voelde nauwelijks een ziel, gemaakt naar zijn beeld, in zijn binnenste zich roeren. De indrukken der voorwerpen ondergingen een aanzienlijke straalbreking alvorens zijn bewustzijn te bereiken. In zijn hoofd was het zonderling gesteld: de gedachten, die er doorheen gingen, kwamen er gans verwrongen uit. De weerkaatsing, die afkomstig was van deze straalbreking, was noodgedwongen afwijkend en scheef.

Daarvandaan duizenderlei gezichtsbedrog, duizenderlei geestesafdwaling, duizenderlei afwijkingen waarin zijn gedachten zich verloren, nu eens dwaas, dan weer zwakzinnig.

De eerste uitwerking van dit noodlottige stelsel was een vertroebeling van de blik, die hij op de dingen wierp. Hij kreeg er bijna geen enkele onmiddellijke waarneming van. De buitenwereld scheen hem veel verder af dan ons.

De tweede uitwerking van zijn ongeluk was, dat het hem kwaadaardig maakte.

Hij was werkelijk kwaadaardig, omdat hij woest was; hij was woest, omdat hij lelijk was. Er was een logica in zijn natuur als in de onze.

Zijn zo buitengewoon ontwikkelde kracht was een reden te meer tot kwaadaardigheid. Malus puer robustus, zegt Hobbes: de sterke is kwaadaardig.

Overigens moeten wij hem dit recht laten wedervaren, dat de kwaadaardigheid hem misschien niet ingeschapen was. Van zijn eerste stappen onder de mensen af had hij zich veracht, gebrandmerkt, teruggestoten gezien. Het woord der mensen was voor hem immer een bespotting of een vervloeking. Toen hij groter werd, had hij slechts haat om zich heen gevonden. Die had hij aanvaard. Hij had de algemene kwaadaardigheid verkregen. Hij had het wapen opgenomen waarmee men hem had verwond.

Hij keerde tenslotte slechts met tegenzin zijn gezicht naar de mensen. Zijn kathedraal was hem genoeg. Zij was bevolkt met marmeren gezichten, koningen, heiligen, bisschoppen, die

hem niet in zijn gezicht uitlachten en voor hem slechts een rustige en welwillende blik hadden.

De andere beelden, die der monsters en duivels, koesterden jegens hem, Quasimodo, geen haat. Daarvoor geleek hij te zeer op hen. Zij bespotten veeleer de andere mensen. De heiligen waren zijn vrienden en zegenden hem; de monsters waren zijn vrienden en bewaakten hem. Hij had langdurige ontboezemingen met hen. Hij bracht dikwijls ganse uren door, gehurkt voor één van die beelden, waarmee hij op zijn eentje praatte. Indien er iemand voorbijkwam, ontvluchtte hij als een minnaar, betrapt bij zijn serenade.

En de kathedraal was hem niet alleen de maatschappij, maar het ganse heelal, maar de ganse natuur. Hij droomde zich geen andere bebloemde muren dan de ramen, die altijd in bloei stonden, geen andere bladen dan het stenen loofdak, dat met vogeltjes beladen ontlook in de bosjes der Saksische kapitelen, geen andere bergen dan de ontzaggelijke torens der kerk, geen andere zee dan Parijs, dat aan hun voeten ruiste.

Waar hij vooral van hield in de moederkerk, wat zijn ziel deed ontwaken en haar haar armzalige vleugels, die zij zo ellendig saamgevouwen hield in haar kelder, deed uitslaan, wat hem soms gelukkig maakte, dat waren de klokken. Hij beminde ze, hij streelde ze, sprak tot hen, begreep ze. Van de naaldtoren boven het kruis van de kerk af tot aan de grote klok van het portaal, omvatte hij allen in zijn tederheid. De klokketoren van het kruis, de beide torens waren voor hem drie grote kooien, welker vogels, door hem losgelaten, slechts voor hem zongen. Toch hadden diezelfde klokken hem doof gemaakt, maar moeders houden vaak het meest van het kind, dat hen het meest heeft doen lijden.

En dan was hun stem de enige, die hij nog kon horen. Daarom was de grote klok zijn lieveling. Haar gaf hij de voorkeur in het gezin luidruchtige dochters, die op feestdagen om hem heen huppelden. Die grote klok heette Marie. Zij hing alleen in haar zuidertoren en met haar zuster Jacqueline, een klok van kleinere omvang, in een kleinere kooi opgesloten naast de hare. Die Jacqueline was zo genoemd naar

de vrouw van Jean du Montagu, die haar aan de kerk had geschonken, wat niet belet had, dat de geefster zich zonder hoofd op Montfaucon moest vertonen. In de tweede toren hingen zes andere klokken, en dan bewoonden nog zes kleinere de klokketoren boven het kruis, met de houten klok, die men enkel luidde van Witte Donderdag 's namiddags tot Stille Zaterdag 's morgens. Quasimodo had dus vijftien klokken in zijn harem, maar de dikke Marie was zijn favoriete.

Men zou er zich geen denkbeeld van kunnen vormen hoe hij op feestdagen genoot. Op het ogenblik waarop de aartsdiaken hem liet gaan en zei: Vooruit! klom hij reeds de spiraal van de klokketoren sneller op dan een ander, die zou zijn afgedaald. Hij kwam geheel buiten adem in de luchtige kamer van de grote klok aan; hij bezag haar een ogenblik met plechtige stilte en liefde; dan richtte hij zachtjes het woord tot haar, hij streelde haar met zijn hand, als een goed paard, dat een lange rit gaat maken. Hij beklaagde haar, dat zij het zo zwaar zou hebben te verantwoorden. Na die eerste liefkozingen schreeuwde hij zijn helpers, die een verdieping lager stonden in de toren, toe, te beginnen. Die gingen dan aan de kabels hangen, het gangspil knarste en de geweldige metalen bel kwam in beweging. Quasimodo volgde haar met de ogen terwijl zijn hart bonsde. De eerste schok van de klepel tegen de koperen wand deed het vloertje, waarop hij stond, sidderen. Quasimodo trilde met de klok mee. Daar! riep hij met een uitzinnige lach. Inmiddels versnelde zich het zwaaien van de grote klok en naarmate zij een wijdere hoek doorliep, ging het oog van Quasimodo ook wijder, lichtender en vlammender open. Eindelijk begon de grote vlucht, de hele toren trilde, binten, lood, steen, alles gromde tegelijkertijd, van de funderingspalen tot de stenen bladeren bovenin. Quasimodo had dan het kookpunt bereikt; hij ging, hij kwam, hij trilde met de toren mee van het hoofd tot de voeten. De ontketende en woedende klok slingerde beurtelings tegen de twee wanden van de toren haar bronzen muil, waaraan dat stormgehuil ontsnapte, dat men op vier mijlen afstand hoort. Quasimodo ging voor die open muil staan; hij hurkte, hij richtte zich met de terugzwaai van de klok op, ademde die

orkaanwind in, keek beurtelings naar het plein daar onder, naar het gewriemel tweehonderd voet beneden hem, en naar de geweldige koperen tong, die elke seconde hem in het oor brulde. Het was het enige woord, dat hij verstond, de enige klank, die voor hem de eeuwige stilte verstoorde. Hij koes⸗terde zich er in als een vogel in de zon. Plotseling greep de razernij van de klok hem aan; zijn blik werd anders; hij wachtte het voorbijgaan van de klepel op als de spin de vlieg en wierp zich blindelings op hem. Dan, zwevend boven de afgrond, geslingerd met de geweldige slingering van de klok, greep hij het koperen monster in de hartholten, om⸗strengelde het met zijn beide benen, spoorde het met zijn twee hielen aan, en deed met de hele vaart en het hele gewicht van zijn lichaam de woede van het gelui nog toe⸗nemen. Inmiddels waggelde de toren; hij schreeuwde en knarste met de tanden, zijn rossige haren gingen overeind staan, zijn borst maakte het geluid van een blaasbalg, zijn oog sproeide vlammen, de monsterlijke klok hinnikte hijgend onder hem, en dan was het niet meer de grote klok van de Notre⸗Dame noch Quasimodo, dan was het een droom, een werveling, een storm; de duizeling schrijlings op het geluid; een geest geklemd aan een vliegende paardenrug; een vreemde centaur, half mens, half klok, een soort gruwelijke Astolphe meegesleurd op een gevleugeld wonderpaard van levend brons.

De tegenwoordigheid van dit buitengewone wezen vervulde de ganse kathedraal van een geheimzinnig leven. Het scheen, althans naar het zeggen van het publiek, dat in zijn bijgeloof de dingen vergrootte, dat er een wondere straalkracht van uitging, die alle stenen van de Notre⸗Dame leven inblies en zelfs de diepste ingewanden van de oude kerk in beroering bracht. Reeds dat men hem daar wist was voldoende om te doen geloven, dat men de duizenden beelden der gaanderijen en der portalen zag leven en bewegen. En werkelijk scheen de kathedraal onder zijn handen een gehoorzaam en volg⸗zaam wezen te worden; zij wachtte op zijn wil om haar zware stem te verheffen; zij werd bezeten en vervuld door Quasi⸗modo als door een geleigeest. Men zou kunnen zeggen, dat

hij het geweldige bouwwerk deed ademen. Hij was werkelijk overal, hij was op alle punten van het bouwwerk tegelijk. Nu eens bemerkte men met schrik boven op een der torens 'n zonderlingen dwerg, die klom, klauterde, kroop op handen en voeten, aan de buitenzijde in de afgrond neerdaalde, van uitsteeksel op uitsteeksel sprong, en zijn hand stak in de ingewanden van een of andere gebeeldhouwde reuzin; het was Quasimodo, die kraaiennesten uithaalde. Dan weer stootte men in een donkere hoek der kerk op een soort levend spooksel, gehurkt en nors; het was Quasimodo, die mijmerde. Dan weer ontdekte men onder een klokketoren een geweldig hoofd en een wanordelijke bundel ledematen, die verwoed aan een touw slingerden; het was Quasimodo die de vesper of het Angelus luidde. Dikwijls zag men des nachts een afschuwelijke gestalte dolen over de balustrade, zo teer als kantwerk, die de torens bekroont en de omloop van het koor omzoomt; het was weer de bochel van de Notre-Dame. Dan, zo getuigden de omwonenden, kreeg de hele kerk iets fantastisch, iets bovennatuurlijks en ontzettends; hier en daar gingen monden open; men hoorde het blaffen van de honden, de slangen en de draken van steen, die nacht en dag waken, de hals gerekt en de bek geopend, rondom de monsterlijke kathedraal; en wanneer het een Kerstnacht was, waarin de grote klok, die scheen te reutelen, de gelovigen ter middernachtmis riep, dan lag er zo'n grimmigheid over de gevel van het gebouw verspreid, dat men zou denken, dat het grote portaal de mensen verzwolg en dat het roosvenster toekeek. En dat alles stamde van Quasimodo. In Egypte zou men hem voor den god van de tempel hebben gehouden; de middeleeuwen hielden hem voor den duivel er van; hij was de ziel.

Zozeer, dat voor hen die weten, dat Quasimodo heeft bestaan, de Notre-Dame tegenwoordig verlaten is, ontzield, dood. Men voelt, dat er iets verdwenen is. Dat geweldige lichaam is leeg; het is een geraamte; de geest heeft het verlaten, men ziet er de woning nog van, en dat is alles. Het is als een schedel waar de gaten voor de ogen nog zijn, maar zonder blik.

IV. De hond en zijn meester

Toch was er een menselijk wezen, dat Quasimodo niet betrok in zijn wrok en haat jegens de anderen en dat hij evenzeer, misschien meer nog liefhad als zijn kathedraal; dat was Claude Frollo.

Dat was heel natuurlijk. Claude Frollo had hem opgenomen, had hem aangenomen, hem gevoed, hem opgevoed. Als klein kind vluchtte hij steeds tussen de benen van Claude Frollo, wanneer de honden en de kinderen hem aanblaften. Claude Frollo had hem geleerd te spreken, te lezen, te schrijven. Claude Frollo, eindelijk, had hem klokkenluider van de Notre-Dame gemaakt. En de grote klok aan Quasimodo uit te huwelijken stond gelijk met Julia aan Romeo te geven.

De erkentelijkheid van Quasimodo was dan ook diep, hartstochtelijk, grenzenloos; en hoewel het gelaat van zijn pleegvader dikwijls betrokken en streng was, hoewel zijn woord gewoonlijk kort, hard, bevelend was, had deze erkentelijkheid zich toch nooit ook maar een enkel ogenblik verloochend. De aartstdiaken had in Quasimodo den meest onderworpen slaaf, den meest gehoorzamen knecht, den meest waakzamen bulldog, die denkbaar was. Toen de arme klokkenluider doof was geworden, ontstond er tussen hem en Claude Frollo een gebarentaal, welker geheimzinnigheid en beknoptheid zij beiden alleen verstonden. Zo was de aartsdiaken het enige menselijke wezen waarmee Quasimodo gemeenschap had onderhouden. Hij stond op deze wereld enkel in verband met twee dingen, de Notre-Dame en Claude Frollo.

Niets is te vergelijken met de macht van den aartsdiaken over den klokkenluider, met d gehechtheid van den klokkenluider aan den aartsdiaken. Een teken van Claude en de gedachte hem genoegen te doen zou voor Quasimodo voldoende zijn geweest om zich boven van de torens van de Notre-Dame omlaag te storten. Het was een opmerkelijk iets, zoals heel deze lichaamskracht, bij Quasimodo tot zo ongewone ontwikkeling gekomen, door hem blindelings ter beschikking van een ander werd gesteld. Daarin school ongetwijfeld kinderlijke toewijding, ondergeschikte aanhankelijk-

heid, maar er school ook overwicht van de ene geest op een andere in. Het was een arm, links en onhandig gestel, dat met gebogen hoofd en smekende ogen stond tegenover een groot en diep, rijk en machtig vernuft. Tenslotte en bovenal was het erkentelijkheid. Erkentelijkheid, zo tot het uiterste doorgedreven, dat wij niet zouden weten waarmee ze te vergelijken. Deze deugd toch behoort niet tot die waarvan men de schoonste voorbeelden onder de mensen vindt. Wij zullen dus maar zeggen dat Quasimodo den aartsdiaken beminde als nooit een hond, nooit een paard, nooit een olifant zijn meester heeft bemind.

V. *Vervolg van Claude Frollo*

In 1482 was Quasimodo ongeveer twintig jaar oud, Claude Frollo ongeveer zes en dertig: de ene was groter geworden, de andere ouder.

Claude Frollo was niet meer de eenvoudige student van het Torchi-college, de teerhartige beschermer van een klein kind, de jonge en dromerige wijsgeer, die vele dingen wist en die vele niet wist. Het was een strenge, ernstige, sombere priester; een zielenzorger; meneer de aartsdiaken van Josas, de tweede hulpgeestelijke van den bisschop op wien de zorgen rustten voor de twee dekenaten van Montlhéry en van Châteaufort en honderd vier en zeventig parochies in de provincie. Het was 'n indrukwekkende en sombere verschijning, die vrees inboezemde aan de koorkinderen in hun kerkelijke en in hun daagse pakje, aan de kerkzangers, aan de broeders der Augustijnen, aan den geestelijke van de vroegmis der Notre-Dame, wanneer hij langzaam onder de hoge spitsbogen van het koor voorbijschreed, plechtig, in gedachten, de armen gekruist en het hoofd zo diep op de borst gezonken, dat men van zijn gezicht slechts het hoge, kale voorhoofd zag.

Dom Claude Frollo had inmiddels noch de wetenschap noch de opvoeding van zijn jongen broer, zijn dubbele levenstaak, uit het oog verloren. Maar met de tijd had zich vrij wat bitterheid vermengd met dit zoet. Ook het beste spek wordt eenmaal ransig, zegt Paul Diacre. De kleine Johan Frollo, bijgenaamd Van der Molen, naar de plaats waar hij was grootgebracht, was niet opgegroeid in de richting, die Claude hem had willen doen uitgaan. De grote broer rekende op een vromen, leerzamen, knappen, eerzamen leerling. Maar het broertje, zoals die jonge bomen die alle bemoeiingen van den tuinman ten spijt zich hardnekkig naar die kant wenden waarvan zij lucht en licht krijgen, het broertje groeide en wies slechts, ontplooide zijn sterke en weelderige takken enkel naar de zijde van de luiheid, de domheid en de losbandigheid! Het was een echte duivel, uiterst wanordelijk, wat Dom Claude de wenkbrauwen deed fronsen, maar heel grappig en heel gevat, wat den groten broer deed glimlachen.

Claude had hem toevertrouwd aan hetzelfde Torchi-college waar hij de eerste jaren van zijn studie in ingetogenheid had doorgebracht; en het deed hem verdriet, dat dit, eens geëerd door de naam Frollo, er nu door in opspraak kwam. Hij deed daarover Johan soms bittere verwijten met lange zedepreken, die deze onverschrokken over zich heen liet gaan. Eigenlijk had de jonge deugniet een goed hart, zoals men het in alle toneelstukken ziet. Maar na de zedepreek ging hij toch op dezelfde voet voort met zijn onhandelbaarheid en zijn uitspattingen. Nu eens was het een groentje (zo noemde men de nieuw aangekomenen op de Hogeschool), dat hij als welkomstgroet de oren gewassen had; een dierbaar gebruik, dat zorgvuldig tot in onze dagen is overgeleverd. Dan weer was hij de belhamel van een troep studenten, die zich op klassieke wijze, „quasi classico excitati", op een kroegje hadden gestort, den waard hadden afgerost „met kwetsende stokken" en genoegelijk de herberg hadden geplunderd, totdat de vaten wijn in de kelder aan duigen lagen. Of het was een fraai rapport in het Latijn, dat de ondermeester van Torchi klagelijk aan Dom Claude overreikte met de bemerking: Rixa, prima causa vinum optimum potatum (een twist, hoofdoorzaak te veel goede wijn). Tenslotte zei men, o, gruwel voor een kind van zestien jaar, dat zijn uitspattingen dikwijls eindigden in de Glatignystraat (een wel heel vrolijke buurt).

Door dat alles bedroefd en ontmoedigd in zijn menselijke genegenheden, had Claude zich met des te meer vuur in de armen der wetenschap geworpen, die zuster die iemand tenminste niet in zijn gezicht uitlacht en altijd de aan haar bestede zorgen vergoedt, zij het wel eens met niet al te gangbare munt. Zo werd hij dan geleerder en geleerder en tegelijkertijd, een natuurlijk gevolg, als priester steiler en steiler, als mens triester en triester. Voor ieder onzer bestaan zekere verhoudingen tussen ons begrip, onze zeden en ons karakter, die zich onafgebroken ontwikkelen en alleen bij de grote wendingen in het leven zich grondig wijzigen.

Daar Claude Frollo sedert zijn jeugd bijna de ganse kring der exacte menselijke, stoffelijke en geoorloofde wetenschappen had doorlopen, was hij wel gedwongen, wilde hij niet stil

blijven staan ubi defuit orbis (waar de wereld een einde neemt), was hij wel gedwongen verder te gaan en ander voedsel te zoeken voor de onverzadiglijke activiteit van zijn hersens. Het oude symbool van de slang, die zich in de staart bijt, is vooral van toepassing op de wetenschap. Claude Frollo had dat schijnbaar ondervonden. Verscheidene ernstige mensen beweerden, dat hij, nadat hij het fas (goddelijke geoorloofde) van het menselijke weten had uitgeput, had durven doordringen in het nefas (goddelijk ongeoorloofde). Hij had, zei men, achtereenvolgens van alle appelen van de boom der kennis geproefd en, honger of tegenzin, hij had tenslotte altijd in de verboden vrucht gebeten. Hij had beurtelings zich te luisteren gezet, zoals onze lezers hebben gezien, bij de voordrachten der theologen in de Sorbonne, bij de bijeenkomsten der meesters in de vrije kunsten waar Saint-Hilaire uithangt, bij de redetwisten der rechtsgeleerden waar Sint-Maarten uithangt, bij de vergaderingen der dokters in een zaal van de Notre-Dame, „ad cupam Nostrae Dominae"; alle toegestane en goedgekeurde gerechten, die deze vier keukens, de vier faculteiten geheten, konden bereiden en opdienen aan een scherpzinnig iemand, had hij gulzig verorberd en hij was er verzadigd van geraakt voordat zijn honger gestild was; toen was hij verder gegaan, dieper, onder al deze voltooide, stoffelijke begrensde wetenschappen; hij had misschien zijn ziel op het spel gezet en was in de spelonk aan de geheimzinnige tafel der alchimisten, der astrologen, der hermetisten gaan zitten, aan wier boveneinde wij in het einde der Middeleeuwen Averroës, Willem van Parijs en Nicolas Flamel zien zitten en die zich in het oosten voortzet, bij het schijnsel van de kandelaar met zeven kaarsen, tot aan Salomo, Pythagoras en Zoroaster. Dat veronderstelde men althans, terecht of ten onrechte! Vaststaat, dat de aartsdiaken dikwijls het kerkhof der Heilige Onnozelen bezocht, waar weliswaar zijn vader en moeder begraven waren met de andere slachtoffers van de pestilentie van 1466, maar dat hij veel minder getroffen scheen door het kruis van hun graf, dan door de vreemde figuren, waarmee de graftombe van Nicolas Flamel en Claude Pernelle daar vlak naast was overdekt.

Vaststaat, dat men hem dikwijls de Lommerdstraat door zag komen en daar heimelijk een huisje zag binnen gaan op de hoek van de Schrijversstraat en de Marivaultstraat. Het was het huis, dat Nicolas Flamel had gebouwd, waar hij tegen 1417 gestorven was en dat, sindsdien altijd verlaten, reeds begon te vervallen, zozeer hadden de Hermetisten en de goudmakers van alle landen zijn muren doen slijten alleen door daar hun namen op te schrijven. Enkele buren beweerden zelfs, dat zij eens door een kelderraam den aartsdiaken Claude hadden zien graven, wroeten en spitten in de grond van die twee kelders, wier dwarse steunpilaren volgekrast waren met talloze verzen en hiëroglyphen door Nicolas Flamel zelf. Men veronderstelde, dat Flamel de steen der wijzen in die kelders had begraven, en twee eeuwen lang hebben de alchimisten, van de Magistri tot pater Pacifique, niet nagelaten de grond te doorwoelen totdat tenslotte het huis, zo ruw doorzocht en onderstboven gekeerd, onder hun voeten tot stof is vergaan.

Vaststaat ook nog, dat de aartsdiaken een zonderlinge hartstocht had opgevat voor het symbolische portaal van de Notre-Dame, die bladzijde uit een toverboek, in steen geschreven door bisschop Willem van Parijs, die zonder twijfel vervloekt is wegens het aanbrengen van zo'n hels voorstuk aan het heilige gedicht, dat de rest van het bouwwerk eeuwig zingt. Het heette ook, dat aartsdiaken Claude zich verdiept had in het geweldige beeld van den heiligen Christoffel en in het lange en wonderlijke beeld, dat toen verrees bij de toegang tot het kerkplein en dat het volk spottend „Meneer Grijsje" noemde. Maar wat iedereen had kunnen opmerken, waren de eindeloze uren, die hij dikwijls doorbracht op het hek van het plein met het beschouwen van het beeldhouwwerk van het portaal, nu eens verdiept in de dwaze maagden met hun omgeworpen lampen, dan weer in de wijze maagden, die hun lampen recht hielden; een andere keer weer bestudeerde hij de hoek van de blik van die raaf, die in het linkerportaal zit en die de kerk inkijkt naar een geheimzinnig punt waar ongetwijfeld de steen der wijzen is verborgen, indien deze niet in de kelder van Nicolas Flamel ligt. Het was, terloops gezegd, een zonderling toeval voor de Notre-Dame in

deze tijd op twee verschillende wijzen en met zoveel toewijding bemind te worden door twee evenzeer verschillende wezens als Claude en Quasimodo; door den een, een soort instinctieven en woesten halfmens, bemind om haar schoonheid, om haar beelden, om de harmonie, die uitging van haar prachtig geheel; door den ander, met zijn geleerde en hartstochtelijke verbeelding, bemind om haar betekenis, om haar mythe, om de zin die in haar besloten lag, om het symbool, dat verscholen lag onder de beelden van haar gevel als een eerste tekst, die uitgewist is onder de latere in een palimpsest; in één woord om het raadsel, dat zij het vernuft eeuwig stelt.

Vaststaat tenslotte, dat de aartsdiaken zich in de toren, die uitziet op het Zandplein vlak naast de klokkenmaker, een kleine geheime cel had ingericht, waar niemand binnenkwam, zelfs de bisschop niet, zei men, zonder zijn toestemming. Deze cel was daar indertijd, bijna in de torenspits, tussen de kraaiennesten, gemaakt door bisschop Hugo van Besançon (Hugo II de Disuncio, 1326—1332), die daar in zijn tijd de hekserij had bedreven. Wat deze cel bevatte, wist niemand; maar dikwijls had men van de Seine-oever af 's nachts voor een klein kijkgat, dat aan de achterkant van de toren zat, zien verschijnen, verdwijnen en weer verschijnen met korte en gelijke tussenpozen een rood, regelmatig, zonderling schijnsel dat het hijgende blazen van een smidsbalg scheen te volgen en eerder van een lamp dan van een licht afkomstig kon zijn. In de schaduw gaf dit op die hoogte een wonderlijke gewaarwording en de liefdezusters zeiden: Daar blaast de aartsdiaken weer; de hel laait daarboven.

Veel bewijs voor tovenarij bevatte dit alles nu wel niet, maar het was toch altijd rook genoeg om vuur te doen vermoeden, en de aartsdiaken stond in vrij kwade reuk. Wij moeten echter opmerken dat de Oosterse kunsten, de zwarte kunst, dat de magie, zelfs de witste en onschuldigste, geen verbitterder vijand hadden, geen onbarmhartiger aanklager voor de heren van het kerkelijk gerecht der Notre-Dame. Of het oprechte afschuw was dan wel het spelletje van den dief, die zelf „houdt den dief" roept, dat verhoedde niet, dat de aartsdiaken door de geleerde hoofden van het kapittel be-

schouwd werd als een ziel, die zich gewaagd had in het voor-portaal der hel, zich verloor in de duistere holen der kabbala, die rondtastte in de schemer der geheime wetenschappen. Het volk liet zich dan ook niet van de wijs brengen; wie niet al te dom was hield Quasimodo voor den duivel, Claude Frollo voor den heksenmeester. Het was duidelijk, dat de klokken-luider den aartsdiaken een bepaalde tijd moest dienen om vervolgens diens ziel in ruil daarvoor mee te nemen. De aarts-diaken stond dan ook, ondanks zijn ongewoon strenge levenswijze, bij de eenvoudige zielen in kwade reuk en geen neus van een begijntje was zo onervaren, of ze rook den tovenaar.

En indien er in de loop der jaren afgronden waren ontstaan in zijn wetenschap, zij hadden zich ook in zijn hart gevormd. Men had tenminste grond dat aan te nemen wanneer men dit gezicht nauwkeurig bezag, waarop men de ziel slechts zag schijnen door een sombere wolk. Hoe kwam hij aan dat hoge kale voorhoofd, dat immer gebogen hoofd, die steeds zuchtende borst? Welke verborgen gedachte deed zijn mond met zoveel bitterheid glimlachen op hetzelfde ogenblik, dat zijn gefronste wenkbrauwen elkander naderden als twee stieren, die de strijd aanbinden? Waarom waren die spaarzame haren reeds grijs? Welk inwendig vuur deed soms zijn blik zozeer gloeien, dat zijn oog geleek op een opening in de wand van een vurige oven?

Deze tekenen van een felle innerlijke beroering hadden vooral een grote mate van intensiteit verkregen in de tijd waarin deze geschiedenis speelt. Meer dan eens was een koorknaap angstig weggerend wanneer hij hem alleen in de kerk vond, zo vreemd en fel was zijn blik. Meer dan eens had in het koor, tijdens de dienst, zijn buurman hem bij de lofzang „ad omnem tonum" onverstaanbare woorden horen zingen. Meer dan eens had de wasvrouw van het Terrein, die de „was van het kapittel" deed, niet zonder schrik aan het koorhemd van den heer aartsdiaken van Josas sporen van nagels en krampachtig toegeknepen vingers opgemerkt.

Overigens verdubbelde hij zijn gestrengheid en had hij nooit voorbeeldiger geleefd. Zijn staat had hem evenals zijn

karakter steeds ver van de vrouwen gehouden; hij scheen haar meer te haten dan ooit. Alleen reeds het ruisen van een zijden vrouwenkleed deed de priesterkap over zijn ogen vallen. Zo ontoegeeflijk was hij op het punt van gestrengheid en ingetogenheid, dat, toen Vrouwe van Beaujeu, 's konings dochter, in de Decembermaand van 1841 het klooster van de Notre-Dame kwam bezoeken, hij zich ernstig verzette tegen haar toetreding en den bisschop herinnerde aan de regelen van het Zwarte Boek, daterend van de avond voor Sint-Bartholomeus 1334, die de toegang tot 't klooster ontzegden aan iedere vrouw, „onverschillig welke, oud of jong, meesteres of dienares". Daarop was de bisschop gedwongen geweest voor hem de verordening van kardinaal Odo aan te halen, die een uitzondering maakt voor sommige voorname dames, „aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo evitari non possunt" (zekere hooggeplaatste vrouwen, die zonder onaangenaamheden niet kunnen worden afgewezen). En nog verzette de aartsdiaken zich, er op wijzend, dat de verordening van den kardinaal, die terugging tot 1207, honderdzeven en twintig jaren ouder was dan 't Zwarte Boek en dientengevolge daardoor ongeldig was geworden. En hij had geweigerd voor de prinses te verschijnen. Men merkte bovendien op, dat zijn afkeer van Zigeunerinnen en van kermisvolk de laatste tijd nog versterkt scheen. Hij had van den bisschop een edict gevraagd, dat Zigeunerinnen verbood te komen dansen en op de tamboerijn spelen op het plein voor de kerk. En de laatste tijd snuffelde hij ook in de beschimmelde oorkonden van het kerkelijk archief om de gevallen van tovenaars en tovenaressen te verzamelen, die tot het vuur of tot de strop waren veroordeeld wegens medeplichtigheid aan hekserij met bokken, zeugen of geiten.

VI. Ongeliefdheid

De aartsdiaken en de klokkenluider waren, wij hebben dat al gezegd, niet bijzonder gezien bij groot en klein in de omgeving van de kathedraal. Wanneer Claude en Quasimodo samen uitgingen, wat nog al eens gebeurde, en men hen gezamenlijk, de knecht achter zijn meester aan, de vochtige, nauwe en sombere straten in de Notre-Dame-wijk zag doorkruisen, hadden zij op hun tocht menig onvriendelijk woord, menig spotliedje, menige hatelijkheid te verduren, tenzij Claude Frollo, wat zelden voorkwam, het hoofd rechtop en omhooghield en zijn strenge en bijna verheven gelaat de verstomde spotters toekeerde. Het tweetal was in hun buurt als „de dichters", waarvan Régnier spreekt:

Toutes sortes de gens vont après les poètes,
Comme après les hiboux vont criant les fauvettes.
(De dichters lopen tussen 't jouwen door,
als uilen tussen 't winterzangerskoor.)

Nu eens waagde een slungel van een jongen er z'n huid en z'n beenderen aan om het weergaloze genoegen te smaken een speld in de bochel van Quasimodo te steken. Dan weer trok een knappe, dartele deerne, brutaler dan gepast was, aan het zwarte kleed van den priester en gichelde hem het spotliedje: „Niche, niche, le diable est pris" (het hok, het hok, de duivel zit erin) toe. Soms ook ontstond er in een onooglijke troep oude besjes, die in de schaduw op de stoeptreden boven elkaar gehurkt zaten, een roezemoezig gefluister, wanneer de aartsdiaken en de klokkenluider voorbijkwamen, en klonk onder verwensingen deze bemoedigende groet: „Hé, daar heb je er één, wiens ziel eruit ziet als het lijf van den ander". Ook was het wel eens een troep studenten en soldaten, die op een hinkelbaantje speelden en in enen in de houding gingen staan, terwijl zij hun met klassiek gejouw in het Latijn naschreeuwden: Eia! eia! Claudius cum claudo! (Hallo, hallo, Claude en de mankpoot!).

Maar meestal drong de belediging bijna niet tot den priester en den klokkenluider door. Om al deze liefelijkheden te horen, was Quasimodo te doof en Claude te zeer in gedachten.

Vijfde Boek

*I. Abbas Beati Martini *)*

De faam van Dom Claude had zich ver verbreid. Zij bezorgde hem, ongeveer tegen de tijd dat hij weigerde vrouwe van Beaujeu te begroeten, een bezoek waaraan hij nog lang bleef denken.

Het was op een avond. Zoëven had hij zich na de dienst teruggetrokken in z'n eenzame cel van 't klooster der Notre-Dame. Deze bood, behoudens misschien een paar glazen kolven, die naar een hoek waren verbannen en gevuld waren met een tamelijk vreemdsoortig poeder, dat veel geleek op buskruit, niets ongewoons of geheimzinnigs. Wel stonden hier en daar krabbels op de muur, maar dat waren louter wetenschappelijke of vrome spreuken, ontleend aan de beste schrijvers. De aartsdiaken was juist bij het licht van een driearmige koperen kandelaar gaan zitten voor een grote kist met boeken. Hij leunde met zijn elleboog op het opengeslagen boek van Honorius van Autun, „De praedestinatione et libero arbitrio" (Over de voorbeschikking en de vrije wil), en hij bladerde in diep gepeins in een gedrukte foliant, die hij juist had meegebracht, het enige drukwerk, dat in zijn cel te vinden was. Midden in zijn gepeins werd er aan de deur geklopt. Wie is daar? riep de geleerde met het liefelijke geluid van een hongerigen bulldog, dien men stoort bij zijn been. Een stem antwoordde van buiten: — Uw vriend Jacob Coictier. — Hij ging opendoen.

Het was inderdaad 's konings lijfarts, iemand van ongeveer vijftig jaren, wiens harde trekken slechts getemperd werden door een sluwe blik. Een andere man vergezelde hem. Beiden droegen een lang, leikleurig kleed, gevoerd met grijs pelswerk, geheel gesloten en met een gordel om het middel, en hadden een muts van dezelfde stof en dezelfde kleur op. Hun handen gingen schuil in hun mouwen, hun voeten onder hun kleden, hun ogen onder hun mutsen.

---

*) Latijn: De abt van Sint-Maarten.

— Zowaar helpe mij God, heren! zei de aartsdiaken, die hen binnenliet, ik verwachtte zo vererend bezoek niet om deze tijd. En terwijl hij op die hoffelijke wijze sprak, liet hij een ongeruste en onderzoekende blik van den dokter naar diens metgezel gaan.

— Het is nooit te laat om een zo geacht geleerde als Dom Claude Frollo van Tirechappe te bezoeken, antwoordde dokter Coictier, wiens accent van de Franche Comté hem al zijn zinnen deed uithalen met de waardigheid van een sleepjurk.

Toen ving tussen den dokter en den aartsdiaken een inleiding van plichtplegingen voor het gesprek aan, als in die tijd gebruikelijk was alvorens geleerden hun eigenlijke onderhoud begonnen en die hen niet belette elkander hardgrondig te verwensen. Dat is trouwens ook heden ten dage nog zo; elke geleerde mond, die een anderen geleerde vriendelijkheden zegt, is een met honig besmeerde kruik gal.

De gelukwensen van Claude Frollo aan Jacob Coictier sloegen vooral op de vele aardse profijten, die de waardige dokter tijdens zijn zo benijde loopbaan had weten te slaan uit elke ziekte van den koning, een beter en zekerder alchimie dan de jacht op de steen der wijzen.

— Waarachtig! heer dokter Coictier, met grote vreugde heb ik vernomen, dat uw neef, mijn eerwaarde meester Pierre Versé, bisschop is geworden. Bisschop van Amiens, is het niet?

— Ja, heer aartsdiaken; het is wel een gunst en een genade van God.

— Weet U, dat U er buitengewoon uitzaagt met Kerstmis aan het hoofd van Uw gezelschap van de Rekenkamer, heer president?

— Vice-president, Dom Claude. Helaas! Meer niet.

— Hoe gaat het met Uw prachtige huis in de Sint-Andreas Bogenstraat? Het is een waar Louvre. Ik bewonder ten zeerste de abrikozenboom, die op de poort gebeeldhouwd is met deze geestige woordspeling: A L'ABRICOTIER (onder de hoede van Coictier, of: In de abrikozenboom).

— Ach, meester Claude, al die bouwerij kost me schatten gelds. Even hard als het huis voortuitgaat, ga ik achteruit.

— Kom, kom, U hebt toch Uw inkomsten van het tuchthuis en van de balie van het Paleis, en de huur van al die huizen, slagerijen, marktkramen en pothuizen binnen de poorten? Dat zijn toch geen slechte melkkoetjes.

— M'n heerlijkheid Poissy heeft me dit jaar niets opgebracht.

— Maar Uw tolhuizen te Triel, te Saint-James, te Saint-Germain en Laye zijn toch nog altijd goed.

— Zes maal twintig ponden, en nog niet eens Parijse.

— En dan bent U toch geheimraad van den koning. Dat is toch vast.

— Ja, collega Claude, maar die verwenste heerlijkheid Poligny, waarvan zo'n drukte wordt gemaakt, brengt jaarlijks, goed of slecht, nog geen zestig gouden daalders op.

Er lag in de vriendelijkheden, die Dom Claude tot Jacob Coictier richtte, die spottende, scherpe en zachthonende toon, die droevige en wrede glimlach van een hogerstaand en ongelukkig mens, die een ogenblik verstrooid speelt met de grijze voorspoed van een gewoon man. De ander bemerkte het niet.

— Bij mijn ziel, zei Claude tenslotte en drukte hem de hand, het doet mij pleizier te zien dat U zo'n goede gezondheid geniet.

— Dank U, meester Claude.

— Drommels, riep Dom Claude, hoe gaat het Uw koninklijken patiënt?

— Hij kon zijn dokter wel beter betalen, antwoordde de geneeskundige en wierp een zijdelingse blik naar zijn metgezel.

— Vindt U, collega Coictier? zei deze.

Deze woorden, uitgesproken met een klank van verrassing en verwijt, vestigden op deze onbekende persoonlijkheid de aandacht van den aartsdiaken, die, eerlijk gezegd, geen ogenblik geheel van hem was afgewend, sedert de vreemdeling de drempel van de cel had overschreden. Zonder de talloze redenen, die hij had om dokter Jacob Coictier, den almachtigen lijfarts van koning Lodewijk XI, te ontzien, zou hij dezen wellicht niet in dit gezelschap hebben ontvangen. Zijn gelaat had dan ook niets bijster hartelijks, toen Jacob Coictier tegen hem zei:

— O ja, Dom Claude, ik breng U een collega mee, die U wilde zien na alles wat hij van U hoorde.

— Mijnheer behoort tot de wetenschappelijke wereld? vroeg de aartsdiaken en vestigde op den metgezel van Coictier zijn doordringend oog. Hij vond onder de werkbrauwen van den onbekende geen minder scherpe en uitdagende blik dan zijn eigen.

Het was, voor zover het zwakke schijnsel van de lamp toeliet dit te beoordelen, een oude man van ongeveer zestig jaren en middelmatige grootte, die verre van gezond en vrijwel gebroken scheen te zijn. Zijn gelaat had, hoewel het er zeer burgerlijk uitzag, iets machtigs en gestrengs, zijn oog schitterde in een diepe holte als een licht achter in een spelonk; en onder de neergeslagen muts, die hem tot op de neus hing, voelde men de grote gedachten bewegen van een geniale kop.

Hij nam zelf op zich de vraag van den aatsdiaken te beantwoorden.

— Eerwaarde meester, zei hij met een ernstige stem, Uw faam is tot mij doorgedrongen en ik wilde U raadplegen. Ik ben maar een arme edelman uit de provincie, die zich ontdoet van zijn schoeisel alvorens binnen te treden bij de geleerden. Opdat U mijn naam weet, ik heet Vader Tourangeau.

— Wonderlijke naam voor een edelman! dacht de aartsdiaken. Maar hij gevoelde, een sterk en ernstig iets voor te hebben. Het instinct van zijn eigen rijk vernuft liet hem een niet geringer vermoeden onder de gevoerde muts van Vader Tourangeau; en terwijl hij dit ernstige gelaat bezag trok allengs de zweem van ironie, die de aanwezigheid van Jacob Coictier op zijn zwaarmoedig gezicht had doen ontluiken, weg als de schemering in een nachtelijke hemel. Hij was weer somber en zwijgend gaan zitten in z'n grote armstoel, z'n elleboog had de vertrouwde plek op tafel weer gevonden en zijn hoofd die op zijn hand. Na enkele ogenblikken van gepeins wenkte hij de beide bezoekers te gaan zitten en richtte het woord tot Vader Tourangeau.

— U wilde mijn raad inwinnen, meester, en over welke wetenschap?

— Eerwaarde, antwoordde Vader Tourangeau, ik ben ziek,

zeer ziek. Men zegt, dat gij een groot geneeskundige zijt en ik ben gekomen, U om een medische raad te verzoeken.

— Medisch zeide de aartsdiaken en haalde de schouders op. Hij scheen een ogenblik na te denken en ging toen verder: — Vader Tourangeau, dat is immers uw naam, wendt Uw hoofd om. U zult mijn antwoord voluit geschreven vinden aan de wand.

Vader Tourangeau gehoorzaamde en las boven zijn hoofd deze woorden in de muur gekrast: — De geneeskunde is een dochter der dromen. — *Jamblique.*

Dokter Jacob Coictier had echter de vraag van zijn metgezel aangehoord met een spijtigheid, die het antwoord van Dom Claude nog had doen toenemen. Hij boog zich over naar het oor van Vader Tourangeau en zei hem, zacht genoeg om niet gehoord te worden door den aartsdiaken: — Ik had U wel gezegd dat het een dwaas was. Maar U hebt hem willen zien!

— Het zou zeer wel kunnen dat hij gelijk had, die dwaas, dokter Jacob! antwoordde Vader Tourangeau op dezelfde toon en met een bittere glimlach.

— Zoals U wilt, antwoordde Coictier droogjes. Toen richtte hij zich tot den aartsdiaken: — U bent vlug in Uw oordeel, Dom Claude, en maakt U even druk over Hypocrates als een aap over een nootje. De geneeskunde een droom! Ik vrees dat de apothekers en de heelmeesters U zouden willen stenigen, als zij hier waren. U ontkent dus de invloed van kruidenthee op het bloed, van zalf op het vlees! Gij loochent die eeuwige apotheek van bloemen en metalen, die men de wereld noemt, met opzet geschapen voor den eeuwigen zieke, die mens heet!

— Ik wraak, zei Dom Claude koeltjes, noch den apotheker noch den zieke. Ik wraak den dokter.

— Dus is het niet waar, zei Coictier levendig, dat de jicht een inwendige uitslag is, dat men een schotwond geneest door er een gebraden muis op te leggen, dat jeugdig bloed, met kennis ingespoten, de jeugd weergeeft aan oude aderen; het is niet waar, dat twee en twee vier zijn en dat kramp van achteren volgt op kramp van voren?

De aartsdiaken antwoordde onbewogen: — Er zijn zekere dingen waarover ik op een zekere wijze denk.

Coictier werd rood van woede.

— Kom, kom, mijn beste Coictier, laten we niet boos worden, zei Vader Tourangeau. De heer aartsdiaken is onze vriend.

Coictier beheerste zich en bromde halfluid: — Och ja, het is te dwaas!

— Hemel, meester Claude, ging Vader Tourangeau na enig stilzwijgen weer voort, U brengt mij in grote verlegenheid. Ik had U op twee punten raad willen vragen, het ene betrof mijn gezondheid, het andere betrof mijn ster.

— Mijnheer, antwoordde de aartsdiaken hierop, als dat Uw bedoeling was, had U zich de moeite van het trappen klimmen kunnen besparen. Ik geloof niet in de geneeskunde, ik geloof niet in de sterrenwichelarij.

— Werkelijk! zei Tourangeau verrast.

Coictier lachte gedwongen.

— Nu ziet U dat het een dwaas is, zei hij heel zacht tot Vader Tourangeau. Hij gelooft niet aan de sterrenwichelarij!

— Wat een verbeelding, ging Dom Claude voort, dat iedere sterrestraal een draad is naar een mensenhoofd!

— En waaraan gelooft U dan wel? riep Vader Tourangeau uit.

De aartsdiaken weifelde een ogenblik, toen vertrok zijn mond zich tot een sombere glimlach, die te loochenen scheen wat hij antwoordde: — Credo in Deum (ik geloof in God).

— Dominum nostrum (onzen Heer), voegde Vader Tourangeau er aan toe en sloeg een kruis.

— Amen, zei Coictier.

— Eerwaarde meester, ging Tourangeau weer verder, ik ben verheugd in mijn ziel over Uw vaste geloof. Maar, groot geleerde, die gij zijt, is het dan zo sterk dat gij niet meer gelooft aan de wetenschap?

— Neen, zei de aartsdiaken, terwijl hij Vader Tourangeau bij de arm greep en een geestdriftig licht zijn doffe oog deed schitteren, neen, ik wraak de wetenschap niet. Ik heb niet zo lange tijd plat op mijn buik en met de nagels in de grond

gekropen door de talloze vertakkingen dier holen om niet, ver voor mij uit, aan het einde van de donkere weg, een licht te zien, een vlam, ik weet het niet, zonder twijfel de weerschijn van de verblindende centrale werkplaats waar de zoekers en de wijzen somtijds God verrasten.

— En, onderbrak Tourangeau hem, wat houdt U tenslotte voor waarachtig en zeker?

— De alchimie.

Coictier riep uit: — Bij God, Dom Claude, de alchimie heeft ongetwijfeld haar recht, maar waarom de geneeskunde en de sterrenwichelarij te verloochenen?

— Niets en niets, Uw kennis van den mens! Niets, Uw kennis van de hemel! zei de aartsdiaken met overtuigingskracht.

— Dat is nog eens korte metten maken met Epidaurus en met Chaldea, antwoordde de dokter, schamper lachend.

— Luister, heer Jacob. Dit is oprecht gemeend. Ik ben geen lijfarts van den koning, en Zijne Majesteit heeft mij niet de Daedalustuin gegeven om er de sterrenstelsels gade te slaan. — Maakt U niet boos en luistert naar mij. — Welke waarheid hebt U gevonden, ik zeg niet in de geneeskunde, die al te dwaas is, maar in de sterren? Noem mij het nut van de verticale bustrophedon, de vondsten met het getal ziruph en die met het getal zephirod.

— Loochent U, zei Coictier, de sympathische kracht van het sleutelbeen en dat de Kabbalistiek daarin haar oorsprong vindt?

— Dwaling, heer Jacob! Geen van Uw formules raakt de werkelijkheid. Terwijl de alchimie op ontdekkingen kan wijzen. Betwist U resultaten als deze? — IJs, duizend jaren lang in de aarde bedolven, verandert in bergkristal. — Het lood is het oudste van alle metalen (want goud is geen metaal, goud is licht). — Lood heeft slechts vier tijdperken van elk tweehonderd jaar nodig om van de staat van lood in de staat van rood arsenicum, van rood arsenicum in tin, van tin in zilver te veranderen. — Zijn dat feiten? Maar te geloven aan het sleutelbeen, aan de volle lijn en aan de sterren, dat is even belachelijk als met de bewoners van

Grand Cathay te geloven, dat de vlasvink zich kan veranderen in een mol en de graankorrels in vissen van het karpergeslacht!

— Ik heb de hermetische kunst bestudeerd, riep Coictier uit en ik geef toe....

De aartsdiaken, die in vuur was geraakt, liet hem niet uitspreken. — En ik heb de geneeskunde bestudeerd, de astrologie en de hermetische kunst. Hier alleen is de waarheid (terwijl hij zo sprak had hij van de kist een flesje genomen vol met dat poeder waarover wij reeds eerder hebben gesproken), hier alleen is het licht! Hypocrates is een droom, Urania is een droom, Hermes is een gedachte. Het goud, dat is de zon, goud maken, dat is God zijn. Dat is de enige wetenschap. Ik heb de geneeskunde en de sterrenwichelarij gepeild, zeg ik U! Niets, niets en niets. Het menselijke lichaam, duisternis; de sterren, duisternis!

En hij viel weer terug in zijn armstoel, in een machtige en bezielde houding. Vader Tourangeau sloeg hem zwijgend gade. Coictier trachtte spottend te lachen, haalde onmerkbaar de schouders op en herhaalde zachtjes: een dwaas!

— En, zei plotseling Tourangeau, het wonderbare einde, hebt gij dat bereikt? Hebt gij goud gemaakt?

— Als ik dat gedaan had, antwoordde de aartsdiaken, langzaam en nadrukkelijk sprekend, als iemand die nadenkt: dan zou de koning van Frankrijk Claude zijn en niet Lodewijk. Tourangeau fronste de wenkbrauwen.

— Wat zeg ik? hernam Dom Claude met een minachtende glimlach. Wat zou me de troon van Frankrijk raken, wanneer ik het rijk van het oosten zou kunnen doen herrijzen!

— Welja, zei Vader Tourangeau.

— De arme dwaas toch! mompelde Coictier.

De aartsdiaken, die nog slechts zijn eigen gedachten scheen te beantwoorden, vervolgde:

— Maar nee, ik kruip nog; ik haal mij het gezicht en de knieën open aan de stenen van mijn ondergrondse weg. Ik zie schemeren, niet lichten! Ik lees niet, ik spel!

— En wanneer U eens kunt lezen, vroeg Tourangeau, zult U dan goud maken?

— Wie twijfelt daaraan? zei de aartsdiaken.

— In dat geval weet Onze Lieve Vrouwe, dat ik geld bitter nodig heb en zou ik graag in Uw boeken leren lezen. Zeg mij, eerwaarde meester, is Uw wetenschap niet vijandig of onaangenaam aan Onze Lieve Vrouwe?

Op deze vraag van den vader volstond Dom Claude met kalme hoogheid te antwoorden:

— Van wie ben ik de aartsdiaken?

— Dat is waar, meester. Wel, zoudt U mij willen inwijden? Laat mij met U meespellen.

Claude nam de vorstelijke, hoge en priesterlijke houding van een Samuel aan.

— Grijsaard, er zijn meer jaren vereist dan die U nog resten om de reis door het geheimzinnige te ondernemen. Uw hoofd is reeds grijs! Men verlaat de grot slechts met witte haren, men gaat er slechts met zwarte haren binnen. De wetenschap kan het wel alleen af om de menselijke gezichten te doorgroeven, te doen verwelken en uit te drogen, zij heeft er geen behoefte aan dat de ouderdom haar reeds gerimpelde gezichten brengt. Indien echter de neiging U beheerst, de leerschool op Uw leeftijd te beginnen en het moeitevolle alphabet der wijzen te ontcijferen, kom dan bij mij, dat is goed, ik zal het proberen. Ik zal U, arme, oude man, niet zeggen de grafkamers der pyramiden, waarvan de oude Herodotus spreekt, te bezoeken, noch de stenen toren van Babel noch het ontzaglijke, wit marmeren heiligdom van de Indische tempel te Eklinga. Ik heb niet meer dan gij gezien van de Chaldeeuwse bouwwerken, gemaakt volgens de heilige vorm van de Sikra, noch de tempel van Salomo, die verwoest is, noch de stenen poorten van het graf der koningen Israëls, die gebroken zijn. Wij zullen ons tevreden stellen met de stukken van het boek van Hermes, die wij hier hebben. Ik zal U het beeld van den heiligen Christoffel verklaren, het symbool van den Zaaier, en dat der beide engelen, die zich in het portaal van de Heilige Kapel bevinden en waarvan de ene z'n hand houdt in een vaas en de andere in een wolk....

Hier sprong Jacob Coictier, dien de felle antwoorden van

den aartsdiaken overbluft hadden, weer in de bres en hij onderbrak hem op de zegevierende toon van een geleerde, die een ander de les leest: — Erras, amice Claudi (Gij dwaalt, vriend Claude). Het symbool is niet het getal. Gij houdt Orpheus voor Hermes.

— Gij zijt het die dwaalt, antwoordde op plechtige toon de aartsdiaken. Daedalus is de grondslag, Orpheus is de muur, Hermes is het gebouw. Dat is het geheel. — U komt wanneer U wilt, vervolgde hij, zich wendende tot Tourangeau, ik zal U de gouddeeltjes tonen, die achtergebleven zijn in de smeltkroes van Nicolas Flamel en gij zult ze vergelijken met het goud van Willem van Parijs. Ik zal U de geheime krachten van het Griekse woord Peristera doen kennen. Maar voor alles zal ik U één voor één de marmeren letters van het alphabet leren lezen, de granieten bladzijden van het boek. Wij zullen van het portaal van bisschop Willem en van Saint-Jean le Rond naar de Heilige Kapel gaan, dan naar het huis van Nicolas Flamel in de Marivaultstraat, naar zijn graf dat bij de Heilige Onnozelen is, naar zijn beide gasthuizen in de Montmorencystraat. Ik zal U de hiëroglyphen laten lezen, waarmee de vier grote haardijzers van het portaal van het Saint-Gervaisgasthuis en van de Hoefijzerstraat zijn bedekt. Dan zullen wij samen nog de gevels tellen van Saint-Côme, van Sint-Genoveva, der Brandenden, van Sint-Maarten, van de Sint-Jacobus Slagersstraat....

Reeds lange tijd scheen Tourangeau, hoe vol begrip zijn blik ook was, Dom Claude niet meer te begrijpen. Hij onderbrak hem.

— Hemel! wat zijn dat dan toch?

— Hier is er één, zei de aartsdiaken.

En terwijl hij het venster van de cel opende wees hij met zijn vinger naar de geweldige Notre-Dame, die tegen een besterde hemel de zwarte silhouet aftekende van haar twee torens, van haar stenen vleugels en van haar monsterlijke rug. Zij scheen wel een reusachtige sphinx met twee koppen. midden in de stad gezeten.

De aartsdiaken beschouwde enige tijd zwijgend het onmenselijke bouwwerk en strekte toen met een zucht zijn

rechterhand naar het gedrukte boek uit, dat open lag op tafel, en zijn linkerhand naar de Notre-Dame; en terwijl hij zijn droeve blik van het boek naar de kerk liet gaan:

— Helaas! zei hij, dit zal dat doden.

Coictier, die volijverig op het boek was toegelopen, kon niet nalaten uit te roepen:

— Wel, maar wat staat er dan voor zo verschrikkelijks in dit: *Glossa in Epistolas D. Pauli.* Norimbergae, Antonius Koburger 1474 (kanttekening bij de brieven van D. Paulus, Neurenberg, Anton Koburger 1474). Dat is niet nieuw. Het is een werk van Petrus Lombardus, den Magister Sententiarum. Is het omdat het gedrukt is?

— U hebt het gezegd, antwoordde Claude, die verzonken scheen in een diepe overpeinzing en rechtop stond met zijn wijsvinger gebogen op de foliant, afkomstig van de beroemde Neurenbergse drukpers. Toen liet hij deze geheimzinnige woorden volgen: — Helaas, helaas! kleine dingen rekenen af met grote; een tand overwint een massa. De Nijlrat doodt de krokodil, de zwaardvis doodt de walvis, het boek zal het bouwwerk doden!

De taptoe van het klooster klonk op het ogenblik, dat dokter Jacob zachtjes tot zijn metgezel zijn eeuwige refrein herhaalde: — Hij is dwaas. — Waarop deze ditmaal antwoordde: — Ik geloof het ook.

Het was het uur waarop geen vreemdeling meer in het klooster blijven mocht. De beide bezoekers gingen heen.

— Meester, zei Vader Tourangeau, toen hij afscheid nam van den aartsdiaken, ik voel mij aangetrokken tot de geleerden en de grote geesten, en ik schat U bijzonder hoog. Komt U morgen naar het Torentjespaleis, en vraagt U naar den abt van Sint-Maarten van Tours.

De aartsdiaken keerde uiterst verbaasd in zijn cel terug, daar hij eindelijk begreep wie deze metgezel Tourangeau was en hij zich deze zinsnede uit de oorkonden van de domkerk van Sint-Maarten van Tours herinnerde: Abbas beati Martini, *scilicet rex Franciae,* est canonicus de consuetudine et habet parvam praebandam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii (de abt van den

heiligen Martinus, dat is de koning van Frankrijk, is krachtens geboorte domheer en heeft recht op de kleine praebenden van den heiligen Venantius en heeft zijn verblijf in diens thesaurie).

Men beweerde, dat sinds die tijd de aartsdiaken veelvuldige besprekingen had met Lodewijk XI, wanneer Zijne Majesteit in Parijs kwam, en dat het aanzien van Dom Claude Olivier Damhert en Jacob Coictier in de schaduw stelde, waarover de laatste op zijn manier den koning ernstige verwijten maakte.

II. Dit zal dat doden

Onze lezeressen zullen het ons ten goede houden, dat wij een ogenblik verwijlen bij de vraag, welke gedachte schuil kon gaan onder de raadselachtige woorden van den aartsdiaken: Dit zal dat doden. Het boek zal het bouwwerk doden.

Naar onze mening had die gedachte twee kanten. Het was allereerst de gedachte van een priester. Het was de vrees van den geestelijke voor een nieuwe kracht, de boekdrukkunst. Het was de ontsteltenis en de duizeling van den man van het heiligdom voor de lichtende pers van Gutenberg. Het was de preekstoel en het handschrift, het geschreven woord opgeschrikt door het gedrukte woord: iets dergelijks als de schreeuw van een mus, die de engel Legio zijn zes millioen vleugels zou zien ontplooien. Het was de kreet van den profeet, die reeds de bevrijde mensheid hoort bruisen en woelen, die in de toekomst het vernuft het geloof ziet ondergraven, het denken de gelovigheid onttronen, de wereld Rome doen schudden. De voorspelling van den wijsgeer, die de menselijke gedachte, bevleugeld door de pers, weg ziet vliegen uit de korf der priesterheerschappij. De angst van den soldaat, die de ijzeren stormram beschouwt en zegt: de toren zal ineenstorten. Dat betekende, dat een macht een andere macht ging opvolgen. Dat wilde zeggen: de pers zal de kerk doden.

Maar onder deze eerste en ongetwijfeld eenvoudigste gedachte was naar onze mening nog een andere, nieuwere, een uitvloeisel van de eerste, minder gemakkelijk te ontdekken en gemakkelijker te betwisten, een even wijsgerig gezichtspunt, niet alleen van den priester, maar ook van den wijze en van den kunstenaar. Het was het voorgevoel, dat de menselijke gedachte, veranderende van vorm, ook van uitdrukkingswijze zou veranderen, dat de grote gedachte van elk geslacht niet meer zou worden geschreven met hetzelfde materiaal en op dezelfde wijze, dat het stenen boek, zo stevig en zo duurzaam, plaats ging maken voor het papieren boek, nog steviger en duurzamer. Uit dit oogpunt had de vage uit=

spraak van den aartsdiaken een tweede betekenis; zij wilde zeggen, dat de ene kunst de andere ging onttronen. Zij wilde zeggen: De boekdrukkunst zal de architectuur doden.

Inderdaad, sedert de oorsprong der dingen tot en met de vijftiende eeuw der christelijke tijdrekening is de bouwkunst het grote boek der mensheid, de voornaamste uitdrukking van den mens in de verschillende stadia van zijn ontwikkeling, hetzij als kracht, hetzij als vernuft.

Toen het geheugen der eerste rassen zich overladen gevoelde, toen de voorraad herinneringen van het menselijke geslacht zo zwaar en zo verward werd, dat het blote en vluchtige woord kans liep alles niet meer vast te kunnen houden, schreef men ze neer op de aarde op de meest zichtbare en tegelijkertijd meest duurzame en meest natuurlijke wijze. Men metselde elke overlevering vast in een monument.

De eerste monumenten waren eenvoudige klompen steen „die het ijzer niet had beroerd", zegt Mozes. De bouwkunst begon als elke schriftsoort. Zij was eerst een alphabet. Men zette een steen rechtop, en het was een letter, en elke letter was een hiëroglyph, en op elke hiëroglyph berustte een groep gedachten als het kapiteel op de zuil. Zo deden de eerste rassen, overal, gelijktijdig, over de oppervlakte der gehele wereld. Men vindt de staande stenen der Kelten in Aziatisch Siberië, in de Amerikaanse pampas.

Later maakte men woorden. Men legde steen boven steen, men verbond deze granieten lettergrepen, het woord beproefde enige verbindingen. De dolmen en de kromlech der Kelten, de Etruskische tumulus, de Hebreeuwse galgal zijn woorden. Sommigen, de tumulus vooral, zijn eigennamen. Enkele malen zelfs, wanneer men veel stenen en een uitgestrekte vlakte had, schreef men een zin. De geweldige steenhoop van Karnac is reeds een gehele uitspraak.

Eindelijk maakte men boeken. De overleveringen hadden symbolen verwekt, waaronder zij verdwenen als de boomstam onder z'n gebladerte; al die symbolen, waarin de mensheid vertrouwen had, namen toe, vermeerderden zich, kruisten elkaar, werden meer en meer ingewikkeld. De eerste

monumenten konden ze niet meer omvatten. Zij wiesen er naar alle kanten uit; nauwelijks drukten deze monumenten nog de primitieve overlevering uit, eenvoudig als zij, bloot en open op de grond liggend. Het symbool moest ontluiken in het bouwwerk. De architectuur ontwikkelde zich toen met de menselijke gedachte; zij werd een reuzin met duizend hoofden en met duizend armen, en legde in een eeuwige zichtbare, tastbare vorm al die zwevende symbolen vast. Terwijl Daedalus, die de kracht is, mat, terwijl Orpheus, die het vernuft is, zong, gingen de zuil, die een letter is, de bogengang, die een lettergreep is, de pyramide, die een woord is, gelijktijdig door een meetkundige wet en door een poëtische wet in beweging gebracht, zich groeperen, zich verbinden, zich versmelten, dalen, stijgen, zich op elkander stapelen op de grond, zich verdieping voor verdieping ten hemel verheffen, totdat zij, naar de stem van de algemene gedachte van een tijdperk, die bewonderenswaardige boeken hadden geschreven, welke tevens heerlijke bouwwerken waren: de pagode van Eklinga, het Rhamseïon van Egypte, de tempel van Salomo.

De moedergedachte, het woord, was niet alleen de grondslag van al deze werken, maar ook de vorm. De tempel van Salomo, bijvoorbeeld, was niet alleen maar het omhulsel van het heilige boek, het was het heilige boek zelf. Op elk van z'n omheiningen, die één middelpunt hadden, konden de priesters het woord lezen, dat vertaald en verduidelijkt was voor het oog, en zij volgden zo zijn verschillende vormen van heiligdom naar heiligdom, totdat zij het in zijn laatste tabernakel grepen in z'n meest stoffelijke vorm die nog bouwkundig was: de ark. Zo was het woord opgesloten in het bouwwerk, maar zijn beeld stond op zijn omhulsel als het menselijke gezicht op het grafdeksel van een mummie.

En niet alleen de vorm der gebouwen, maar ook de plaats, die zij daarvoor kozen, openbaarde de gedachte, die zij vertegenwoordigden. Al naar het uit te drukken symbool bekoorlijk was of somber, bekroonde Griekenland zijn bergen met een voor het oog harmonische tempel, groef Indië de zijne uit om er de wanstaltige onderaardse pagoden, gedragen door reusachtige granieten olifanten, in uit te houwen.

Zo is gedurende de zesduizend eerste jaren der wereld, van de onheugelijke oude pagode van Hindoestan af tot aan de dom van Keulen toe de bouwkunst de grote schrijver geweest van het mensenras. En dit is zozeer waar, dat niet alleen elk godsdienstig symbool, maar ook elke menselijke gedachte haar bladzijde heeft in dat geweldige boek en zijn monument.

Iedere beschaving begint met de priesterregering en eindigt met de volksheerschappij. Deze wet van de vrijheid als opvolgster van de eenheid staat in de bouwkunst geschreven. Want, laten wij hier met nadruk op wijzen, men moet niet menen, dat de bouwkunst alleen bij machte zou zijn de tempel te bouwen, de priesterlijke mythe en symbolen uit te drukken, in hiëroglyphen op zijn stenen bladzijden de geheimzinnige taferelen der wet neer te schrijven. Indien het zo was, dan zou, daar in elke menselijke maatschappij een ogenblik aanbreekt, waarop het geheiligde symbool uitslijt en in onbruik raakt, waarop de mens zich bevrijdt van den priester, waarop de uitgroei der wijsgerige stelsels knaagt aan het aanzien van de godsdienst, dan zou de bouwkunst deze nieuwe staat van menselijke geest niet weer kunnen geven, dan zouden zijn bladzijden, aan de ene zijde beschreven, aan de andere leeg zijn gebleven, zijn werk zou verminkt zijn, zijn boek onvolledig. Maar neen.

Laten wij als voorbeeld de Middeleeuwen nemen, waarop wij een helderder kijk hebben, omdat zij dichter bij ons liggen. Gedurende hun eerste periode, terwijl de priesterheerschappij Europa organiseert, terwijl het Vaticaan om zich heen de beginselen weer vergadert en ordent van een Rome, gemaakt met het Rome, dat in puin ligt om het Kapitool, terwijl de Christenheid temidden der overblijfselen van de vroegere beschaving alle maatschappelijke klassen opzuigt en uit die ruïnen een nieuwe geordende samenleving opbouwt, waarvan de priester de sluitsteen is, hoort men in die chaos eerst murmelen en ziet vervolgens langzamerhand onder de adem van het Christendom, onder de hand der barbaren, uit de overblijfselen van de dode, Griekse en Romeinse architecturen opstaan de geheimzinnige Romaanse architectuur, de zuster der bouwwerken onder priesterheerschappij in Egypte en in Indië,

onveranderlijk zinnebeeld van het zuiver Katholicisme, onver-gankelijke hiëroglyph van de pauselijke eenheid. De ganse gedachte van toen staat inderdaad geschreven in die sombere Romaanse stijl. Men gevoelt er overal het gezag, de eenheid, het ondoordringbare, het volstrekte, Gregorius VII; overal den priester, nimmer den mens; overal de klasse, nimmer het volk. Maar de kruistochten naderen. Dat is een grote volks-beweging; en elke grote volksbeweging, wat ook haar oorzaak en haar doel zij, ontdoet de geest der vrijheid van zijn laatste neerslag. Nieuwe dingen komen aan de dag. Daar breekt het stormachtige tijdperk aan van de boeren-rebellies en de heren-opstanden. Het gezag wankelt, de eenheid splijt. Het leen-heerlijke stelsel eist te delen met de priesterheerschappij, in afwachting van het volk, dat onvermijdelijk ook zal komen opdagen en voor zich, als altijd, het leeuwendeel zal opeisen: Quia nominor leo (omdat ik leeuw heet). De adel doorbreekt dus het priesterdom, het burgerdom de adel. Het aangezicht van Europa is veranderd. Wel! Het aangezicht van de bouw-kunst is eveneens veranderd. Evenals de beschaving heeft ook zij de bladzijde gekeerd, en de nieuwe geest der tijden vindt haar gereed te schrijven naar haar woord. Zij is teruggekeerd van de kruistochten met de spitsboog, gelijk de volkeren met de vrijheid. En terwijl Rome dan langzaam tot ontbinding overgaat, sterft de Romaanse bouwstijl. De hiëroglyph verlaat de kathedraal en zet zich neer op het blazoen van de wacht-toren om de leenheren aanzien te verlenen. De kathedraal zelf, dit eens zo leerstellige bouwwerk, voortaan in handen van het burgerdom, van de gemeenschap, van de vrijheid ont-snapt aan den priester en geraakt in de macht van den kun-stenaar. De kunstenaar bouwt haar naar zijn wil. Vaarwel mysterie, mythe, wet. Fantasie en luim komen aan het woord. Mits de priester zijn kerk en zijn altaar heeft, heeft hij niets te zeggen. De vier muren behoren den kunstenaar. Het boek der bouwkunst behoort niet meer aan den priester, aan de godsdienst, aan Rome; het behoort aan de verbeelding, aan de poëzie, aan het volk. Vandaar de snelle en talloze gedaante-verwisselingen van die bouwkunst, die slechts drie eeuwen duurt, zo verrassend na de starre onbewegelijkheid van de

Romaanse stijl, die er zes of zeven duurde. De kunst neemt inmiddels reuzenstappen. De gaven en oorspronkelijkheid van het volk nemen het werk van de bisschoppen over. Elk geslacht, dat komt en gaat, schrijft zijn regel in het boek; het wist de oude Romaanse hiëroglyphen op de voorzijde der kathedralen uit, en nog juist ziet men hier en daar het dogma doorschijnen onder het nieuwe symbool, dat er op wordt aangebracht. Het wereldlijke kleed laat ternauwernood het godsdienstige gebeente meer vermoeden. Men kan zich vrijwel geen denkbeeld vormen van de vrijheden die in deze tijd de architecten nemen, zelfs jegens de kerk. Het zijn kapitelen, doorweven met monniken en nonnen in schaamteloze omhelzingen, gelijk in de Schoorstenenzaal van het Paleis van Justitie te Parijs. Het is het avontuur van Noach voluit weergegeven, gelijk in het grote portaal der Bourges. Het is een wijndrinkende monnik met ezelsoren, die met het glas in de hand een hele gemeente in het gezicht uitlacht, gelijk op de toiletten van de abdij in Bocherville. Er bestaat in deze tijd voor de in steen geschreven gedachte een voorrecht, volkomen te vergelijken met onze huidige drukpersvrijheid. Het is de vrijheid van de bouwkunst.

Die vrijheid gaat zeer ver. Soms geeft geheel een portaal, een gevel, een kerk, een symbolische voorstelling te aanschouwen, die gans vreemd is aan de eredienst of zelfs vijandig aan de kerk. Reeds in de dertiende eeuw heeft Willem van Parijs, en Nicolas Flamel in de vijftiende, van die opstandige bladzijden geschreven. Sint-Jacobus der Slagers was geheel en al een kerk der oppositie.

De gedachte was toen alleen op deze wijze vrij, zij werd dan ook alleen voluit neergeschreven in de boeken, die men gebouwen noemde. Zonder die vorm van het gebouw zou ze op het openbare plein zich hebben zien verbranden door de hand van den beul, in de vorm van het handschrift, indien zij onvoorzichtig genoeg zou zijn geweest zich daaraan te wagen. De gedachte als kerkportaal zou bij de vuurdood van de gedachte als boek hebben toegezien. Daar zij slechts deze weg had, wierp de bouwkunst zich, om aan de dag te treden, er van alle kanten op. Vandaar de geweldige hoeveelheid

kathedralen die Europa hebben overdekt, een zo wonderbaarlijk aantal, dat men het ternauwernood gelooft, zelfs na het te hebben gecontroleerd. Alle stoffelijke krachten, alle geestelijke krachten van de maatschappij kwamen samen in dat ene punt: de bouwkunst. Op deze wijze, onder het voorwendsel kerken te bouwen voor God, ontwikkelde de kunst zich tot grootse afmetingen.

Wie in die tijd als dichter geboren werd, wijdde zich aan de bouwkunst. Het genie, verloren in de massa, aan alle kanten door de leenheerschappij beklemd als in een dwangbuis, vond geen andere uitweg dan in de architectuur, greep die aan, en zijn Iliaden kregen de vorm van kathedralen. Alle andere kunsten gehoorzaamden en volgden de bouwkunst. Het waren de arbeiders van het grote werk. De bouwkundigen, de dichter, de meester, kwamen daarin tezamen: de beeldhouwkunst bewerkte de gevels, de schilderkunst versierde de vensters, de muziek bracht de klok aan het luiden en blies in de orgelpijpen. Tot aan de arme, eigenlijke dichtkunst toe, die bij voorkeur kwijnde in de handschriften, was alles verplicht, wilde het iets wezen, zich te komen inlijsten in het bouwwerk onder de vorm van hymne of proza: dezelfde rol trouwens, die de treurspelen van Aeschylus hadden gespeeld in de priesterfeesten van Griekenland, het boek Genesis in de tempel van Salomo.

Zo is tot aan Gutenberg toe de bouwkunst het voornaamste schrift, het algemene schrift. Dit granieten boek, begonnen door het oosten, vervolgd door de Griekse en Romeinse oudheid, hebben de Middeleeuwen voltooid. Overigens herhaalt zich het verschijnsel, dat een volksarchitectuur volgt op een klasse-architectuur, gelijk wij zo juist in de Middeleeuwen hebben gezien, bij elke soortgelijke geestesstroming in de andere grote tijdperken der geschiedenis. Zo, om hier slechts vluchtig een wet aan te tonen, die om te worden ontwikkeld boekdelen zou vereisen, volgt in het verre oosten, de wieg der primitieve tijden, op de Hindoese architectuur, de Phoenische architectuur, die weelderige moeder der Arabische architectuur; in de oudheid volgt op de Egyptische architectuur, waarvan de Etruskische stijl en de Cyclopische monumenten

slechts een variatie zijn, de Griekse architectuur, waarvan de Romeinse stijl enkel een met de Karthaagse koepel overwoekerd verlengstuk is; in de nieuwe geschiedenis volgt op de Romaanse architectuur de Gotische architectuur. En wanneer men deze drie reeksen overlangs doorsnijdt, vindt men bij de drie oudste zusters, de Hindoese, de Egyptische, de Romaanse architectuur, hetzelfde symbool terug: dat is de priesterheerschappij, de klasse, de eenheid, het dogma, de mythe, God; en bij de drie jongste zusters, de Phoenicische, de Griekse, de Gotische architectuur, hoe verschillend zij overigens mogen zijn in hun eigenaardige vormen, ook dezelfde betekenis: dat is de vrijheid, het volk, de mens.

Of hij Brahmaan, Magiër of Paus heet, altijd gevoelt men in de Hindoese, Egyptische of Romaanse bouwwerken den priester, niets dan den priester. Zo staat het niet met de bouwkunst van het volk. Zij is rijker en minder heilig. In de Phoenicische gevoelt men den koopman, in de Griekse den republikein, in de Gotische den burger.

De algemene kenmerken van elke priesterlijke bouwkunst zijn onveranderlijkheid, afschuw van vooruitgang, behoud der overgeleverde lijnen, heiligverklaring der oorspronkelijke typen, het immer buigen van alle menselijke en natuurlijke vormen naar de onbegrijpelijke nukken van het symbool. Het zijn duistere boeken, die de ingewijden alleen weten te ontcijferen. Overigens heeft iedere vorm, iedere misvormdheid zelfs, er een betekenis, die ze onschendbaar maakt. Vraag de Hindoese, Egyptische, Romaanse bouwwerken niet, dat zij hun ontwerp herzien of hun beeldhouwkunst verbeteren. Elke vervolmaking is hun heiligschennis. In die bouwstijlen schijnt het wel, dat de onbuigzaamheid van het dogma zich over de steen verspreid heeft als een andere verstening. De algemene kenmerken der bouwwerken van het volk daarentegen zijn de afwisseling, de vooruitgang, oorspronkelijkheid, rijkdom, eeuwige beweging. Zij zijn reeds los genoeg van de godsdienst om te denken aan hun schoonheid, om die te verzorgen, om zonder onderbreking hun versiering van standbeelden of arabesken te verbeteren. Zij behoren tot hun eeuw. Zij hebben iets menselijks, dat zij steeds weer vermengen met het

goddelijke symbool waaronder zij nog ontstaan. Vandaar voor ieder, voor elk verstand, voor elke verbeelding begrijpelijke bouwwerken, nog symbolisch, maar gemakkelijk te verstaan als de natuur. Tussen de priesterlijke bouwkunst en deze staat het verschil van een gewijde taal en een volkstaal, van de hiëroglyph en de kunst, van Salomo en Phidias.

Indien men samenvat wat wij hier in zeer korte trekken hebben aangegeven met verwaarlozing van duizend bewijzen en ook van duizend tegenwerpingen op onderdelen, komt men tot het volgende: dat de bouwkunst tot in de vijftiende eeuw de voornaamste graadmeter is geweest van de mensheid, dat in die tijd ter wereld geen enigszins samengestelde gedachte is verschenen, die zich niet in een bouwwerk heeft omgezet, dat elke gedachte van het volk gelijk elke godsdienstige weg haar monumenten heeft gehad; dat het mensengeslacht tenslotte niets belangrijks heeft gedacht of het heeft dat in steen geschreven. En waarom? Omdat elke gedachte, hetzij godsdienstig, hetzij wijsgerig, er belang bij heeft, zich te vereeuwigen, omdat de gedachte, die een geslacht in beroering heeft gebracht, ook andere in beroering wil brengen en een spoor nalaten. En welk een onzekere onsterfelijkheid is die van het handschrift! Wat is een bouwwerk niet een veel steviger, duurzamer en bestendiger boek! Om het geschreven woord te vernietigen volstaan een toorts en een Turk. Om het gebouwde woord te verwoesten is een maatschappelijke omwenteling of een aardbeving nodig. De barbaren zijn heengegaan over het Coliseum, de zondvloed misschien over de Pyramiden.

In de vijftiende eeuw verandert dat alles.

De menselijke gedachte ontdekt een middel om zich te vereeuwigen, dat niet alleen duurzamer en bestendiger is dan het bouwwerk, maar ook eenvoudiger. De bouwkunst wordt onttroond. Op de letters van Orpheus gaan thans de loden letters van Gutenberg volgen.

Het boek zal het gebouw doden.

De uitvinding van de boekdrukkunst is de grootste gebeurtenis der geschiedenis. Het is de moeder der revoluties. Het is de uitdrukkingswijze der mensheid die zich geheel vernieuwt,

het is de menselijke gedachte, die de ene vorm aflegt en de andere aanneemt, het is de volledige en uiteindelijke verwisseling van huid van de symbolische slang, die, sedert Adam, het vernuft verbeeldt.

In de vorm der boekdrukkunst is de gedachte meer onvergankelijk dan ooit; zij is gevleugeld, ongrijpbaar, onverwoestbaar. Zij vloeit uit in de lucht. In de tijd van de bouwkunst werd zij een berg en de machtige meesteres van een eeuw en een plaats. Thans wordt zij een vlucht vogels, die zich verspreiden op de winden en neemt zij gelijktijdig alle punten van de lucht en de ruimte in beslag.

Wij herhalen het, wie ziet niet in, dat zij op deze wijze veel minder uitwisbaar is? Van stevig, wat zij was, werd zij taai. Zij ging van de duurzaamheid over in de onsterfelijkheid. Men kan een massa vernietigen, maar hoe het alom tegenwoordige uitdelgen? Een zondvloed mag komen, de berg zal sedert lange tijd onder de golven verdwenen zijn, als de vogels nog vliegen; en wanneer een enkele ark drijft aan de oppervlakte van de baaierd, dan zullen zij daarop gaan zitten en met haar rondzwemmen, met haar toezien bij de val van het water, en de nieuwe wereld, die uit die chaos te voorschijn komt, zal bij haar ontwaken, gevleugeld en levend, de gedachte der ondergegane wereld boven zich zien zweven.

En wanneer men bedenkt, dat deze uitdrukkingswijze niet alleen de duurzaamste is, maar ook de eenvoudigste, de gemakkelijkste, het meest binnen aller bereik, wanneer men nagaat, dat zij geen grote nasleep heeft en geen zware hulpmiddelen vereist, wanneer men de gedachte, die, om zich te uiten in een gebouw, gedwongen is vier of vijf andere kunsten aan het werk te zetten en tonnen gouds, een hele berg van stenen, een heel bos van houtwerk, een heel volk van werklieden nodig heeft, wanneer men die vergelijkt met de gedachte, die zich omzet in een boek en die niet meer vraagt dan een beetje papier, wat inkt en een pen, hoe zich dan te verwonderen, dat het menselijk vernuft de bouwkunst verlaten heeft voor de boekdrukkunst? Doorsteek onverwacht de aanvankelijke bedding van een rivier naar

een kanaal, dat onder haar waterlijn ligt, en de rivier zal haar bedding verlaten.

Zie maar hoe sedert de ontdekking der boekdrukkunst de architectuur allengs verdroogt, wegteert en verschrompelt. Hoe duidelijk ziet men het water zakken, de levenssappen opdrogen, de gedachte der tijden en der volkeren zich van haar afkeren! De verkilling is vrijwel onmerkbaar in de vijftiende eeuw, de boekdrukkunst is nog te zwak en onttrekt hoogstens aan de machtige bouwkunst een overdaad van levenskracht. Maar reeds in de zestiende eeuw treedt de ziekte van de bouwkunst aan de dag; zij drukt reeds niet meer wezenlijk de maatschappij uit; zij verwordt allengs tot klassieke kunst; van Gallisch, van Europees, van inheems, wordt zij Grieks en Romeins, van waar en modern, nagemaakt antiek. Dat verval noemt men de renaissance. Een prachtig verval echter, want de oude, Gotische gave, want de zon, die ondergaat achter de reusachtige drukpers van Mayence, doordrenkt nog enige tijd met haar laatste stralen heel die veelslachtige opeenhoping van Latijnse booggangen en van Corinthische zuilenreeksen.

En die zonsondergang zien wij voor een dageraad aan.

Van het ogenblik echter af, waarop de architectuur nog slechts een kunst als een andere is, zodat zij niet meer de gehele kunst is, de gebiedende kunst, de alleenheersende kunst, heeft zij niet meer de kracht de andere kunsten te weerhouden. Die maken zich dus vrij, verbreken het juk van den bouwmeester, en gaan ieder huns weegs. Ieder hunner wint bij die scheiding. De eenzaamheid maakt alles groter. De sculptuur groeit uit tot beeldhouwkunst, de plaatkunst wordt schilderkunst, de canon wordt muziek. Zo te zeggen een keizerrijk, dat uiteenvalt bij de dood van zijn Alexander (den Groten) en welks provincies zich uitroepen tot koninkrijken.

Vandaar Raphaël, Michel Angelo, Jean Goujon, Palestrina, die lichtpunten van de oogverblindende zestiende eeuw.

Tegelijkertijd met de kunsten, bevrijdt de geest zich naar alle zijden. De ketterhoofden der middeleeuwen hadden reeds brede bressen geslagen in het katholicisme. De zes-

tiende eeuw breekt de godsdienstige eenheid. Vóór de boekdrukkunst zou de hervorming slechts een afscheiding zijn geweest, de boekdrukkunst maakt haar tot een omwenteling. Neem de drukpers weg en de ketterij is lamgeslagen. Of dit het werk van het noodlot dan wel van de voorzienigheid is, Gutenberg is de voorloper van Luther.

Wanneer inmiddels de zon der middeleeuwen geheel is ondergegaan, wanneer het Gotische genie voor immer is uitgedoofd aan de einder der kunst, verdroogt, verbleekt, verdort de bouwkunst nog steeds meer. Het gedrukte boek, die knagende worm aan de bouwwerken, zuigt haar uit en verslindt haar. Zij verliest haar bladeren, zij wordt kaal, zij vermagert zienderogen. Zij is kwijnend, zij is arm, zij is niets. Zij drukt niets meer uit, zelfs niet de herinnering aan de kunst van een andere tijd. Teruggebracht tot zichzelf, verlaten door de andere kunsten, omdat de menselijke geest haar verlaat, vraagt zij om handwerkslieden bij gebrek aan kunstenaars. Het witte raam vervangt het gekleurde venster. De steenhouwer volgt den beeldhouwer op. Weg alle groeisap, alle oorspronkelijkheid, alle leven, alle vernuft. Zij sleept zich als een ellendige bedelaarster voort van de ene kunstenaarswerkplaats naar de andere, van namaak tot namaak. Michel Angelo, die haar in de zestiende eeuw ongetwijfeld reeds voelde sterven, had een laatste gedachte gehad, een wanhoopsgedachte. Die reus der kunst had het Pantheon op het Pantheon gestapeld, en de Sint-Pieter van Rome gemaakt. Een groot werk, dat verdiende enig te blijven, een laatste oorspronkelijkheid van de bouwkunst, de handtekening van een geweldig kunstenaar onder aan de ontzaggelijke lijst van stenen werken, die afgesloten werd. Wat, nu Michel Angelo gestorven is, doet thans die ellendige bouwkunst, die zichzelf overleefde als spook en schim? Zij neemt de Sint-Pieter van Rome, en maakt hem na, maakt hem belachelijk na. Het is een kwaal. Het is meelijwekkend. Elke eeuw heeft haar Sint-Pieter van Rome: de zeventiende eeuw de Val-de-Grâce, de achttiende de Sint-Genoveva. Elk land heeft zijn Sint-Pieter van Rome. Londen heeft de zijne. Petersburg heeft de zijne. Parijs heeft er twee of drie.

Een onbenullig testament, laatste gebazel van een grote, vervallen kunst, die weer in kindsheid verzinkt alvorens te sterven.

Indien wij in plaats van de karakteristieke monumenten als die, waarover wij zojuist hebben gesproken, het algemene aanzien van de kunst onderzoeken van de tiende tot de achttiende eeuw, vallen ons dezelfde verschijnselen van achteruitgang en verval op. Te beginnen met Frans II vervlakt de bouwkundige vorm van het bouwwerk meer en meer en treedt de meetkundige vorm sterker naar voren, als het benig geraamte bij een vermagerden zieke. De schone lijnen van de kunst maken plaats voor de koude en onverbiddelijke lijnen van den wiskundige. Een gebouw is geen bouwwerk meer, maar een veelhoek. De bouwkunst slooft zich echter uit om die naaktheid te verbergen. Daar is de Griekse gevel neergezet in de Romeinse gevel, en omgekeerd. Het is steeds weer het Pantheon in het Pantheon, de Sint-Pieter van Rome. Daar zijn de bakstenen huizen van Hendrik IV met hoeken van natuursteen; het Koninklijke Plein, het Kroonprinselijke Plein. Daar zijn de kerken van Lodewijk XIII, zwaar gedrongen, ineengeperst, samengeraapt, belast met een dom als met een bochel. Daar is de stijl-Mazarin, de slechte Italiaanse pastiche van het paleis der Vier Natiën. Daar zijn de paleizen van Lodewijk XIV, lange hovelingen-kazernes, stijf, ijskoud, vervelend. Daar is eindelijk Lodewijk XV met zijn cichorei en zijn vermicelli, en al zijn wratten en al zijn wild vlees, die die oude, ineengevallen, tandeloze en coquette architectuur ontsieren. Van Frans II tot Lodewijk XV is het kwaad in meetkundige omvang toegenomen. De kunst is nog slechts vel over been. Zij rochelt ellendig.

Wat doet inmiddels de boekdrukkunst? Al dat leven, dat de bouwkunst verliest, komt haar ten goede. Naarmate de bouwkunst vervalt, zet de boekdrukkunst uit en groeit zij op. De rijkdom aan krachten, die de menselijke geest besteedde aan gebouwen, besteedt hij voortaan aan boeken. Van de zestiende eeuw vecht dan ook de drukpers, opgeschoten tot de hoogte van de verzakkende bouwkunst, met

haar en doodt haar. In de zeventiende eeuw is zij reeds machtig genoeg, zegevierend genoeg, zeker genoeg van haar overwinning om de wereld het feest te bieden van een grote, letterkundige eeuw. In de achttiende, na een lange rust aan het hof van Lodewijk XIV, neemt zij de oude degen van Luther weer op, wapent er Voltaire mee, en loopt luidruchtig storm tegen dat oude Europa, waarvan zij de bouwkundige uitdrukking reeds om hals heeft gebracht. Wanneer de achttiende eeuw ten einde loopt, heeft zij alles verwoest. In de negentiende eeuw gaat zij weer opbouwen.

En nu vragen wij, welke van de twee kunsten sedert drie eeuwen werkelijk de menselijke geest vertegenwoordigt, welke hem vertolkt, welke uitdrukking geeft, niet alleen aan zijn letterkundige en wijsgerige neigingen, maar aan zijn uitgestrekte, diepe, algemene beweging. Welke plaatst zich voortdurend, zonder onderbreking en zonder tussenruimte, boven het mensengeslacht, het duizendvoetige monster, dat daar heen gaat? De bouwkunst of de boekdrukkunst?

De boekdrukkunst. Men vergisse zich niet. De bouwkunst is dood, dood zonder wederkeer, gedood door het gedrukte boek, gedood, omdat zij het minder lang uithoudt, gedood, omdat zij meer kost. Elke kathedraal is een milliard. Men denke zich nu eens in, welke sommen benodigd zouden zijn om het boek der bouwkunst opnieuw te schrijven; om opnieuw op de aarde die duizenden bouwwerken te doen krioelen; om terug te keren naar die tijden waarin de menigte der monumenten zo groot was dat men, volgens een ooggetuige, „zou hebben gezegd, dat de wereld zich had geschud en daarbij de oude kleren had afgeworpen om een wit kleed van kerken om te doen": Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret (Glaber Radulphus).

Een boek is snel gereed, kost weinig en kan ver gaan! Hoe zich dan te verwonderen, dat de menselijke geest langs deze helling voortstroomt? Daarmee is niet gezegd, dat de bouwkunst niet nog nu en dan een mooi monument zou hebben, een enkel meesterwerk. Men zal van tijd tot tijd, onder het bewind van de boekdrukkunst, dunkt me, nog wel eens

een zuil kunnen zien, vervaardigd door een heel leger van omgesmolten kanonnen, zoals men onder het bewind van de bouwkunst Iliaden en Romanceros had, Mahabâhrata en Nibelungen, vervaardigd door geheel een volk uit de ver-zamelde en versmolten zangen van rhapsoden. Het grote toeval van een hoog begaafd bouwkunstenaar zal de twin-tigste eeuw ten deel kunnen vallen, zoals dat van Dante de dertiende. Maar de bouwkunst zal niet meer de maatschap-pelijke kunst zijn, de gemeenschapskunst, de overheersende kunst. Het grootste gedicht, het grootste monument, het grootste werk der mensheid zal niet meer gebouwd worden, het zal gedrukt worden.

En indien voortaan de bouwkunst zich weer eens verheffen mocht, zij zal niet meer de meesteres zijn. Zij zal onder-geschikt zijn aan de wet der letterkunde, die deze eens van haar kreeg opgelegd. De verhouding dier beide kunsten zal omgekeerd zijn. Ongetwijfeld geleken in het bouwkundige tijdperk de, weliswaar zeldzame, gedichten op de bouw-werken. In Indië is de Vyasa gedrongen, vreemd, ondoor-dringbaar als een pagode. In het Egyptische oosten heeft de dichtkunst evenals de bouwwerken grootheid en rust van lijnen; in het oude Griekenland schoonheid, zuiverheid, kalmte; in het christelijke Europa, de katholieke majesteit, de kinderlijkheid van het volk, de rijke en weelderige groei van een tijdperk van vernieuwing. De Bijbel gelijkt op de Pyramiden; de Ilias op het Parthenon, Homerus op Phidias. Dante, in de dertiende eeuw, is de laatste Romaanse kerk; Shakespeare, in de zestiende, de laatste Gotische kathedraal.

Zo heeft dus, om samen te vatten wat wij tot nu toe noodzakelijkerwijze onvolledig en beknopt hebben gezegd, het mensengeslacht twee boeken, twee lijsten, twee testamenten, de bouwkunst en de boekdrukkunst, de stenen bijbel en de papieren bijbel. Ongetwijfeld mag men, wanneer men deze beide zo wijd in de eeuwen opengeslagen boeken beschouwt, met droefheid denken aan de zichtbare grootsheid van het granieten schrift, die geweldige alphabetten in de vorm van zuilengangen, portalen, obelisken, dat soort menselijke gebergten die de wereld en het verleden bedekken van de

pyramide tot aan de klokketoren, van Cheops tot aan Straatsburg. Men moet het verleden herlezen op die mar⸗meren bladzijden. Men moet zonder ophouden het boek, door de bouwkunst geschreven, bewonderen en weer door⸗bladeren; maar men moet niet de grootsheid loochenen van het bouwwerk, dat de boekdrukkunst op haar beurt doet verrijzen.

Dat bouwwerk is ontzagwekkend. Ik weet niet meer welke rekenmeester heeft uitgemaakt, dat men, door alle sedert Gutenberg van de pers verschenen delen op elkaar te sta⸗pelen, de afstand tussen de maan en de aarde zou vullen; maar over dat soort grootheid willen wij het niet hebben. Maar wanneer men zich voor de geest tracht te halen een volledig beeld van de gezamenlijke werken der boekdruk⸗kunst tot op onze dagen, komt dat geheel ons dan niet voor als een reusachtig bouwwerk, dat steunt op de gehele wereld, waaraan de mensheid onafgebroken arbeidt en waarvan het monsterlijke hoofd zich verliest in de diepe nevelen der toekomst? Het is de mierenhoop van het ver⸗nuft. Het is de bijenkorf waarheen alle verbeeldingen, die goudene bijen, hun honig dragen. Het bouwwerk heeft dui⸗zend verdiepingen. Hier en daar ziet men op zijn hellingen de uitmondingen van de schemerige holen der wetenschap, die elkander kruisen in zijn ingewanden. Overal op zijn oppervlakte doet de kunst het oog te gast gaan aan zijn arabesken, zijn roosvensters en zijn kartelwerk. Daar heeft elk individueel werk, hoe grillig en uitzonderlijk het ook schijnt, zijn plaats en zijn achtergrond. Uit de veelheid ontspringt de harmonie. Van de kathedraal van Shakespeare tot de moskee van Byron verdringen de duizenden klokke⸗torentjes zich kris kras boven deze wereldstad van de alge⸗mene geest. Aan de voet heeft men enkele oude namen der mensheid weer opgeschreven die de bouwkunst niet had vermeld. Links van de ingang heeft men het oude, wit⸗marmeren bas⸗relief van Homerus aangebracht, rechts ver⸗heft de veeltallige bijbel zijn zeven hoofden. Het veelkop⸗pige monster der Romanceros duikt daarginds op, met enkele onwaarschijnlijke gedaanten, de Védas en de Nibe⸗

lungen. Overigens blijft het wonderbare bouwwerk immer onvoltooid. De pers, die reusachtige machine, die onafgebroken alle groeisappen van het vernuft der maatschappij opzuigt, braakt zonder ophouden nieuwe stoffen voor haar werk uit. Het ganse menselijke geslacht is aan de arbeid. Iedere geest is een metselaar. Ook de nederigste vult zijn holte of draagt zijn steen bij. Rétif de la Bretonne leegt er zijn korf vol kalkpuin. Iedere dag legt een nieuwe laag. Onafhankelijk van het oorspronkelijke en persoonlijke aandeel van iederen schrijver zijn er gezamenlijke bijdragen. De achttiende eeuw levert de Encyclopedie, de revolutie geeft de Moniteur. Zeker, ook dit is een bouwwerk, dat in eindeloze kringloop omhooggroeit; ook hier is verwarring der spraken, onafgebroken werkzaamheid, onvermoeibare arbeidzaamheid, een verbitterde wedloop der ganse mensheid; voor het vernuft een toevlucht in uitzicht tegen een nieuwe zondvloed, tegen een overstroming van barbaren. Het is de tweede Toren van Babel van het menselijke geslacht

Zesde Boek

I. Onpartijdige blik op de middeleeuwse rechtspleging

Een bijzonder door het geluk begenadigd iemand was, in het jaar Onzes Heren 1482, wel ridder Robert van Estouteville, heer van Beyne, baron van Ivry en Saint-Andry in la Marche, raadsheer en kamerheer van den koning en opperschout van Parijs. Het was reeds bijna zeventien jaar geleden, dat hij van den koning, op 7 November 1465, het jaar van de komeet[1]), die begeerde post van schout ontvangen had, die veeleer een heerlijk recht dan een ambt werd geacht, „dignitas," zegt Joannes Loemnoeus, „quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque praerogativis multis et juribus conjuncta est" (een waardigheid die gepaard gaat behalve met een niet geringe macht in de politiek met vele voorrechten en rechten). Het was iets buitengewoons in '82, dat een edelman, door den koning aangesteld, reeds in functie was geweest tijdens het huwelijk van de natuurlijke dochter van Lodewijk XI met den heer bastaard van Bourbon. Dezelfde dag waarop Robert van Estouteville Jacobus van Villiers opgevolgd was als schout van Parijs, volgde meester Jean Dauvet heer Hélye van Thorrettes op als voorzitter van het gerechtshof, verdrong Jean Jouvenel van de Ursynen Petrus van Morvilliers als kanselier van Frankrijk, beroofde Regnault van de Dormans Petrus Puy van het ambt van meester der gewone verzoekschriften van het koninklijke kabinet. En op hoeveel hoofden waren het voorzitterschap, het kanseliersambt en de meesterspost al overgegaan sedert Robert van Estouteville de schoutsplaats bezette! Zij was aan „zijn hoede toevertrouwd", zoals het in de benoemingsoorkonde heette; en zeker hoedde hij ze goed. Hij had er zich aan vastgeklemd, hij had er zich mee vereenzelvigd, hij was er mee versmolten. Zozeer, dat hij ontkomen was aan de veranderingswoede, waaraan Lode-

---

[1]) Deze komeet, waartegen paus Calixtus, de oom van Borgia, algemene bidstonden uitschreef, is dezelfde, die in 1835 weer te zien zal zijn. (V. H.)

wijk XI leed, een wantrouwend koning, lastig en arbeidzaam, die, door veelvuldige aanstellingen en afzettingen, zijn macht lenig en sterk wilde houden. Meer nog, de dappere ridder had voor zijn zoon de opvolging van zijn ambt verkregen en reeds twee jaren prijkte de naam van den edelman jonker Jacobus van Estouteville naast de zijne bovenaan de lijst van aangestelden bij het schoutschap van Parijs. Zeker, een zeldzaam en opmerkelijk gunstbewijs! Het is waar, dat Robert van Estouteville een goed soldaat was, dat hij getrouw zijn vaandel had opgeheven tegen de „ligue du bien public", de coalitie der edelen, en dat hij de koningin een wonderschoon hert van gekonfijte vruchten had aangeboden op de dag van haar intocht in Parijs, in 14.... Voorts genoot hij nog de goede vriendschap van den edelen heer Tristan l'Hermite (Tristan de kluizenaar), den provoost-hofmaarschalk. Het was dus wel een heel zacht en genoegelijk levenspad, dat heer Robert bewandelde. Ten eerste een goed inkomen en daaraan waren dan nog verbonden, hingen als trossen te meer aan zijn wijnstok, de inkomsten van de burgerlijke en strafrechtelijke griffie van het gerechtshof, benevens de burgerlijke en strafrechtelijke inkomsten van de rechtzittingen in de Benedenzaal van het Kasteeltje, ongeacht nog enige opbrengst van tol bij de brug van Mantes en van Corbeil en de belastingen op de graaninvoer van Parijs, op de brandhoutmeters en op de zoutwegers. Daarbij nog het plezier op de dienstritten door de stad en naast de half-rode, half-taankleurige kledij der schepenen en der onderschouten te mogen pronken met zijn prachtige krijgsdos, die gij thans nog kunt bewonderen in het beeldhouwwerk op zijn graftombe in de abdij van Valmont in Normandië, en zijn helemaal gedreven helm te zien te Montlhéry. En was het dan ook niets de oppermacht te hebben over de rakkers van de twaalf onderschouten, over den concierge en de wacht van het Kasteeltje, de twee bijzitters van het Kasteeltje, „auditores Castelli", de zestien commissarissen der zestien wijken, den cipier van het Kasteeltje, de vier beëdigde deurwaarders, de honderdtwintig bereden schoutsrakkers, de honderdtwintig gewone deurwaarders, den ridder van de wacht, met zijn wacht, zijn

onderwacht, zijn tegenwacht en zijn achterwacht! Was het maar eventjes niets, hoge en lage rechtspraak uit te oefenen, het recht te hebben tot radbraken, hangen en vierendelen, ongeacht dan nog de berechting van overtredingen, voor den kantonrechter, „in prima instantia", zoals de oorkonden zeggen, binnen het burggraafschap van Parijs met de zeven roemrijke, edele, prinselijke baljuwschappen? Kan men iets heerlijkers bedenken dan vonnissen en oordelen te vellen, gelijk het dagelijkse werk was van den edelen heer Robert van Estouteville, in het Grote Kasteeltje, onder de brede en saamgedrongen spitsbogen van Philips II? En dan, zoals hij elke avond placht te doen, naar zijn vriendelijke woning te gaan in de Galileastraat binnen de muren van het koninklijke paleis, die zijn vrouw, vrouwe Ambroise van Loré, mee ten huwelijk had gebracht, om uit te rusten van de vermoeienissen na het veroordelen van dezen of genen armen drommel om zijnerzijds de nacht door te brengen in „dat kleine tehuis in de Vildersstraat, waarin schouten en schepenen van Parijs hun gevangenis wilden onderbrengen, en dat elf voet lang was, zeven voet vier duim breed en elf voet hoog" (Jaarverslag van het Domein, 1382)?

En niet alleen sprak heer Robert van Estouteville zelfstandig het gemeentelijke en burggrafelijke recht van Parijs, maar ook had hij deel, inzicht en invloed in de grote rechtspraak van den koning. Er was geen hoofd hoog genoeg om niet door zijn handen te gaan alvorens den beul te vervallen. Hij was het geweest, die uit de Sint-Anthoniusgevangenis den hertog van Nemours had afgehaald om hem naar de Hallen te geleiden, om hem naar het Zandplein te geleiden den heer van Saint-Pol, die zich verzette en schreeuwde, tot groot vermaak van den provoost, die geen vriend was van den connétable.

Dat alles was zeker meer dan genoeg om een gelukkig en schitterend leven te leiden en om te eniger tijd een opmerkelijke bladzijde te verdienen in die boeiende geschiedenis der provoosten van Parijs, waarin men verneemt dat Oudard de Villeneuve een huis had in de Slagersstraat, dat Guillaume de Hangast het grote en het kleine Savoie-paleis kocht, dat

Guillaume Thiboust aan de zusters van Sint-Genevova zijn huizen in de Kreupelstraat gaf, dat Hugues Aubriot in het Porc-Epic-paleis woonde, en andere huiselijke aangelegenheden.

Ondanks zoveel redenen om het leven geduldig en opgewekt te aanvaarden, was de edele heer Robert van Estouteville in de morgen van 7 Januari 1482 met een zeer slecht en moorddadig humeur ontwaakt. Waar kwam die stemming vandaan! Dat zou hij zelf niet hebben kunnen zeggen. Was het omdat de hemel grauw was? Omdat de gesp van zijn oude koppelriem van Montlhéry verkeerd was toegehaald? Al te krijgshaftig zijn rechterlijke buik insnoerde? Omdat hij in de straat onder zijn venster schooiers voorbij had zien gaan, die hem voor den gek hadden gehouden, met hun vieren naast elkaar, in wambuis zonder hemd, met hoeden zonder bol, met de bedelnap en de fles op de heup? Was het een onbestemd voorgevoel van de driehonderdzeventig pond zestien stuivers en acht duiten, die de toekomstige koning Karel VIII het volgende jaar op de inkomsten van den provoost zou besnoeien? De lezer heeft de keuze; wij zelf zijn geneigd eenvoudigweg aan te nemen, dat hij in een slecht humeur was, omdat hij in een slecht humeur was.

Het was overigens de morgen na een feest, voor iedereen een onaangename dag, en vooral voor den hogen ambtenaar, belast met het opruimen van alle straatvuil, letterlijk en figuurlijk, dat een feest in Parijs achterlaat. En voorts moest hij zitting houden in het Grote Kasteeltje. Nu is het opvallend, dat rechters hun slechte humeur gewoonlijk opsparen voor de dagen, dat zij recht moeten spreken, teneinde altijd iemand bij de hand te hebben, over wiens hoofd zij hun onweer ambtshalve, in naam van den koning, de wet en het recht, kunnen ontladen.

De zitting was inmiddels zonder hem begonnen. Zijn bijzitters voor burgerlijke, strafrechtelijke en buitengewone zaken knapten, zoals gebruikelijk, zijn arbeid op; en van acht uur die morgen af waren enige tientallen burgers en burgeressen opeengepakt en samengedrongen in een duistere hoek van het gerechtshof in de Benedenzaal van het Kasteeltje,

tussen een zwaar eikenhouten hek en de muur om met verrukking het afwisselende en stichtelijke schouwspel te volgen van het burgerlijke en strafrechtelijke recht uitgesproken door meester Florian Barbedienne, rechter bij het Kasteeltje, bijzitter van den heer provoost, een beetje kriskras, en geheel en al op goed geluk.

De zaal was klein, laag, gewelfd. Een tafel met leliefiguren stond achterin met een grote gebeeldhouwde eikenhouten armstoel, die voor den provoost was en leeg, en links een zitbank voor den rechter, meester Florian. Daaronder zat de griffier te schrijven. Tegenover hen was het publiek; en bij de tafel talrijke deurwaarders in paarswollen rokken met witte kruisen. Twee gerechtsdienaars van de Burgerlijke Kamer, in hun kledij van Allerheiligen, halfrood en halfblauw, hielden de wacht voor een lage gesloten deur, die men achterin naast de tafel zag. Een enkel spitsboogvenster, nauw ingesloten door de dikke muur, liet het bleke licht van Januari vallen op twee zonderlinge gestalten, den grilligen stenen duivel, als versiering aangebracht op de sluitsteen van het gewelf, en den rechter, achter in de zaal gezeten bij de leliefiguren.

Men stelle zich maar voor bij de tafel van den provoost, tussen twee stapels processtukken, geleund op zijn beide ellebogen, de voet op de sleep van zijn bruin lakense toga, het gezicht in de halskraag van lamsvel, waartegen zijn wenkbrauwen afstaken, rood, nors, knipogend, met plechtige kwabwangen, die onder zijn kin bijeenkwamen, meester Florian Barbedienne, rechter van het Kasteeltje.

Nu was de bijzitter doof. Een onbetekenend gebrek voor een rechter. Meester Florian sprak daarom evengoed recht waarop geen beroep meer mogelijk was en dat nog wel heel behoorlijk. Zeker is het voldoende dat een rechter schijnt te luisteren; en de eerwaardige bijzitter vervulde deze voorwaarde, de enige wezenlijke voor goede rechtspraak, des te beter daar geen enkel geluid zijn aandacht kon afleiden.

Bovendien had hij onder zijn gehoor een onverbiddelijk beoordelaar van zijn daden en gebaren in de persoon van onzen vriend Johan Frollo van der Molen, het studentje van

gisteren, den straatslijper, dien men overal in Parijs ontmoette behalve voor de katheder der professoren.

— Kijk, zei hij zachtjes tegen zijn vriend Robin Poussepain, die naast hem stond te grinniken, terwijl hij opmerkingen maakte over de tonelen die zich onder hun ogen afspeelden, kijk daar heb je Jannetje van Struik, de knappe dochter van dien dagdief van de Nieuwmarkt! — Op mijn woord, hij veroordeelt haar, die oude! Hij heeft dus evenmin ogen als oren. Vijftien stuivers en vier duiten omdat ze twee rozenkransen droeg! Het is wel wat duur! Lex duri carminis.

— Wie is dat? Robin Stadsbaas, de pantsersmid! — Omdat hij is toegelaten en opgenomen als meester in gezegd vak! — Het is de cijns op zijn toelating. — Wel! twee edelen onder al die zwervers! Aiglet van Soins, Hutin van Mailly. Twee ridders, christenenzielen! Aha! ze hebben gedobbeld. Wanneer krijg ik hier onzen rector te zien? Honderd ponden boete voor den koning! Barbedienne houdt zich doof, en dat is hij dan ook! — Al was ik ook mijn broer de aartsdiaken, dan zou ik daarvoor het spelen niet laten, maar spelen overdag en 's nachts, leven bij het spel, sterven bij het spel en na mijn hemd mijn ziel verspelen! — Heilige maagd, wat een meisjes! Stuk voor stuk lammeren! Ambroise Lécuyère! Isabeau la Paynette! Bérarde Gironin! Bij God, ik ken ze allemaal! Boete en nog eens boete! Dat zal jullie wel afleren vergulde ceinturen te dragen! Tien stuivers, ijdeltuiten! — O, die kalfskop van een rechter, doof en stom! O, Florian eendvogel! O, Barbedienne rund! Daar zit je aan je tafel! Hij vreet het pleidooi, hij vreet het proces, hij vreet, hij mest zich vet, hij propt zich vol. Boeten, schadeloosstellingen, vergoedingen, kosten, rechten, toeslagen, verbeurdverklaringen, vorderingen, interesten, lijfsdwang, gijzeling, en beslaglegging, dat zijn zijn Kerstkransen en zijn Palmpaasmarsepein! Kijk hem, dat varken! — Wel ja! Weer een verliefd vrouwtje! Thibaud la Thibaude, niet meer en niet minder! — Weggelopen uit haar kast in de Glatignystraat! — Wie is die snuiter? Gieffroy Mabomme, onderofficier bij de boogschutters. Hij heeft de naam des Heren ijdellijk gebruikt! — Boete, Thibaude! Boete, Gieffroy! Allebei boete, die dove kwartel! Hij heeft de zaakjes vast

door elkaar gehaald! Tien tegen een, dat hij haar voor de vloek, hem voor het slippertje laat betalen! — Kijk daar eens, Robin Poussepain! Wie komt daar binnen? Wat een deurwaarders! Bij Jupiter! Het hele koppel honden stuift er op af. Dat is vast vandaag het grote wild. Een everzwijn. — Het is er een, Robin, het is er een. — En een mooi nog wel! — Bij Hercules, het is onze prins van gisteren, onze koning der zotten, onze klokkenluider, onze éénoog, onze bochel, ons stadsmirakel! Het is Quasimodo!....

Het was niemand minder.

Het was Quasimodo, gebonden, geboeid, gekneveld, in ketenen en onder sterke bewaking. De troep deurwaarders, die hem omringde, werd bijgestaan door den ridder van de wacht in eigen persoon met het wapen van Frankrijk op zijn borst en het wapen van de stad op zijn rug geborduurd. Er was anders aan Quasimodo, behalve zijn mismaaktheid, niets te zien, dat deze voorzorg van hellebaarden en donderbussen kon rechtvaardigen. Hij was somber, zwijgzaam en rustig. Hoogstens wierp zijn enige oog af en toe op de banden, die hem knelden, een blik van verontwaardiging en woede.

Diezelfde blik liet hij rondgaan, maar die was zo verdoofd en zo wezenloos, dat de vrouwen elkander enkel op hem wezen om te lachen.

Inmiddels zat de rechter meester Florian aandachtig te bladeren in de stukken betreffende de klacht, tegen Quasimodo ingediend, die de griffier hem voorhield; en na daar een oog in te hebben geslagen scheen hij even na te denken. Dank zij deze voorzorg, die hij altijd nam, alvorens tot een ondervraging over te gaan, wist hij van tevoren de namen, het beroep en de misdrijven van den aangeklaagde, verzon hij te verwachten vragen en te verwachten antwoorden en zo gelukte het hem zich te redden uit de kronkelwegen van het verhoor zonder zijn doofheid al te zeer te doen blijken. Het dossier van het proces was voor hem, wat de hond is voor den blinde. Indien zijn gebrek zich nu en dan al eens verraadde door een zonderlinge opmerking of een onbegrijpelijke vraag, dan gold dat voor diepzinnigheid bij den een en voor stompzinnigheid bij den ander. In beide gevallen bleef

de eer der rechterlijke macht ongerept; want het is altijd nog beter, dat een rechter bekend staat als stompzinnig of diepzinnig dan als doof. Hij deed dus zijn uiterste best zijn doofheid voor allen te verheimelijken en daarin slaagde hij gewoonlijk zo goed, dat hij daarover op de duur zelf illusies was gaan koesteren. Wat trouwens gemakkelijker is, dan men wel gelooft. Alle gebochelden lopen met opgericht hoofd, alle stotteraars houden graag redevoeringen, alle doven spreken zachtjes. En hij meende, dat zijn oor hoogstens wat onwillig was. Dat was het enige wat hij de algemene mening op dit punt wilde toegeven, in zijn ogenblikken van openhartigheid en gewetensonderzoek.

Toen hij dus de zaak van Quasimodo goed herkauwd had, wierp hij het hoofd achterover en sloot half zijn ogen, ter meerdere plechtigheid en onpartijdigheid, zodat hij tegelijkertijd op dit ogenblik doof en blind was. Dubbele voorwaarde, zonder welke geen rechter volmaakt is. En in die magistrale houding ving hij aan met het verhoor.

— Je naam?

Dit nu was een geval waarin niet was „voorzien bij de wet", dat een dove een dove zou moeten verhoren.

Quasimodo, die niets bemerkte van de tot hem gerichte vraag, bleef den rechter strak aankijken en antwoordde niet. De dove rechter, die niets bemerkte van de doofheid van den aangeklaagde, meende, dat hij had geantwoord gelijk gewoonlijk alle aangeklaagden deden, en ging met zijn mechanische en stompzinnige zelfverzekerdheid verder.

— Juist. Je ouderdom?

Quasimodo antwoordde evenmin op deze vraag. De rechter meende, dat alles in orde was, en ging verder.

— En nu, je beroep!

Nog steeds hetzelfde zwijgen. Het publiek begon te fluisteren en elkaar aan te zien.

— Zo is het in orde, hernam de onverstoorbare bijzitter, toen hij veronderstelde dat de aangeklaagde met zijn derde antwoord gereed was. Je staat hier voor ons terecht, beschuldigd van: primo rustverstoring des nachts; secundo oneerbare geweldpleging jegens een vrouwspersoon van verdachte

levenswandel, „in praejudicium meretricis"; tertio verzet en ongehoorzaamheid jegens de wapenknechten van 's Konings ordewacht. Wat hebt gij op deze drie punten te antwoorden? Griffier, hebt gij opgeschreven, wat de aangeklaagde tot dusver heeft gezegd?

Bij deze hachelijke vraag ging er een schaterend gelach op, van de griffie tot uit het publiek, zo luid, zo onbedaarlijk, zo besmettelijk, zo algemeen, dat de beide doven 't wel moesten bemerken. Quasimodo draaide zich om en haalde minachtend zijn bochel op, terwijl meester Florian, even verwonderd en in de veronderstelling dat het gelach der toeschouwers veroorzaakt was door een ongepast antwoord van den aangeklaagde, dat hij thans zichtbaar dacht in dat schouderophalen, hem verontwaardigd de les las.

— Je geeft daar, rekel, een antwoord dat je aan de galg diende te helpen! Weet je, tot wien je spreekt?

Die uitval was weinig geschikt om de uitbarsting van algemene vrolijkheid te doen bedaren. Hij kwam alle aanwezigen zo onwaarschijnlijk en zo zot voor, dat de schaterlach zelfs de deurwaarders van de Burgerlijke Kamer te pakken kreeg, anders een soort landsknechten, wier stomheid bij hun uniform hoorde. Quasimodo alleen behield zijn ernst, om de goede reden, dat hij niets verstond van wat er om hem heen gebeurde. De rechter, meer en meer geërgerd, meende op dezelfde toon te moeten doorgaan in de hoop zo den aangeklaagde een vrees in te boezemen, die op het publiek zou overslaan en het ontzag doen weerkeren.

— Je wilt dus eens laten zien, deugniet en schurk die je bent, dat je maling hebt aan den rechter van het Kasteeltje, aan den ambtenaar belast met het toezicht op de veiligheid van Parijs, met het doen opsporen van misdaden, misdrijven en overtredingen, met het toezicht op alle bedrijven en de rechten der gilden, met het onderhoud der straten, met de bestrijding van kippen-, eenden- en wilddiefstallen, met het toezicht op de houtmaten, met de stadsreiniging en de luchtverversing, in één woord met de zorg voor het algemene welzijn, zonder vergoeding noch recht op beloning! Weet je, dat mijn naam is Florian Barbedienne, plaatsvervanger van

den heer schout, en voorts commissaris, rechter van instructie, toezichthouder en opzichthouder met ambtelijke bevoegdheid bij schout- en baljuwschap tot voorgeleiding en tot rechtspraak!....

Er is geen reden voor een dove die spreekt tot een dove om op te houden. De hemel weet waar en wanneer meester Florian weer de begane grond zou hebben bereikt, nadat hij zich zo blindelings in de hogere welsprekendheid had geworpen, indien de lage deur achterin niet plotseling was opengegaan en doorgang had verleend aan den heer schout in eigen persoon.

Bij diens binnenkomst bleef meester Florian niet steken, maar hij maakte een halve draai op zijn hielen en richtte plotseling zijn toespraak, waarmee hij even tevoren nog tegen Quasimodo had uitgevaren, nu plotseling tot den schout: Monseigneur, zei hij, ik vraag tegen den hier aanwezigen beklaagde zodanige straf als het U behagen zal op te leggen, wegens grove en ongehoorde oneerbiedigheid jegens de rechterlijke macht.

En hij ging helemaal buiten adem weer zitten, terwijl hij grote zweetdroppels afwiste, die van zijn voorhoofd vielen en als tranen de voor hem uitgestalde perkamenten bevochtigden. Heer Robert van Estouteville fronste zijn wenkbrauwen en gebood Quasimodo met een zo gebiedend en veelbetekenend gebaar op te letten, dat de dove er iets van begreep.

De schout richtte gestreng het woord tot hem: Wat heb je uitgevoerd, dat je hier bent, deugniet?

De arme duivel, in de mening, dat de schout zijn naam vroeg, verbrak het stilzwijgen, dat hij gewoonlijk bewaarde en antwoordde met een rauw keelgeluid: Quasimodo.

Het antwoord had zo weinig betrekking op de vraag, dat het lachen opnieuw begon en dat heer Robert, rood van woede, uitriep: Steek je ook met mij de draak, uilskuiken?

— Klokkenluider van de Notre-Dame, antwoordde Quasimodo, die aannam, dat hij den rechter zijn beroep moest opgeven.

— Klokkenluider! hernam de schout, die 's morgens met

het verkeerde been uit bed was gestapt, gelijk wij hebben verteld, zodat zijn woede niet behoefde te worden aangewakkerd door zo zonderlinge antwoorden. Klokkenluider! Ik zal de roede op je rug klokkenspel laten spelen, dat heel Parijs het hoort. Versta je deugniet?

— Als U mijn leeftijd wilt weten, zei Quasimodo, ik geloof dat ik met Sint-Maarten twintig jaar word.

Thans werd het te erg; de schout raakte buiten zichzelf.

— Aha! je steekt de draak met het gerecht, ellendeling! Heren gerechtsdienaars met de roede, U brengt me dezen deugniet naar het schavot op het Zandplein, daar geselt U hem en legt U hem op het rad, een uur lang. Dat zal ik hem betaald zetten, bij God! En ik gelast, dat dit vonnis worde omgeroepen, onder bijstand van vier stadstrompetters, in de zeven ambachtsheerlijkheden van het burggraafschap Parijs.

De griffier begon terstond het vonnis uit te werken.

— Grote Goden! dat is nog eens een vonnis! riep het studentje Johan Frollo van der Molen uit zijn hoek.

De schout wendde zich om en vestigde opnieuw zijn flikkerende ogen op Quasimodo.

— Ik geloof, dat de deugniet „grote Goden" heeft gezegd! Griffier, voeg er nog twaalf duiten boete aan toe wegens vloeken, de helft daarvan komt aan de Saint-Eustachekerk! Ik koester bijzondere verering voor Saint-Eustache.

In weinige minuten was het vonnis uitgewerkt. De strekking ervan was eenvoudig en kort. De gebruiken van het schouts- en burggraafschap Parijs waren nog niet vastgelegd door den president Thibaut Baillet en door Roger Barmne, advocaat van den koning. Zij waren nog niet omgeven door die dichte haag van knepen en procedures, die deze beide rechtsgeleerden in het begin van de zestiende eeuw deden verrijzen. Alles was nog helder, zakelijk, ondubbelzinnig. Men ging recht op het doel af en men bemerkte onmiddellijk aan het einde van elke weg, zonder struikgewas en zonder kronkeling, het rad, de galg, of de kaak. Men wist althans waar de weg heen leidde. De griffier reikte het vonnis over aan den schout, die het zegelde, en zich verwijderde om zijn rondgang door de rechtzalen voort te zetten in een gemoeds-

stemming, die deze dag alle gevangenissen van Parijs dreigde te vullen. Johan Frollo en Robin Poussepain lachten achter hun hand. Quasimodo zag alles met een onverschillig en verwonderd gezicht aan. Op het ogenblik echter, dat meester Florian Barbedienne op zijn beurt het vonnis doorlas om het te tekenen, bracht de griffier, bewogen door medelijden voor den armen drommel van een veroordeelde en in de hoop enige verlichting van de straf te bereiken, zijn mond zo dicht mogelijk bij het oor van den bijzitter en zei hem, terwijl hij op Quasimodo wees: — Die man is doof.

Hij hoopte dat dit lotgenootschap in de gebrekkigheid de belangstelling van meester Florian zou wekken ten gunste van den veroordeelde. Maar ten eerste hebben wij reeds opgemerkt, dat meester Florian meende, dat men zijn doofheid niet bemerkte. Voorts was hij zo hardhorend, dat hij geen woord verstond van wat de griffier hem zei; maar daar hij de indruk wilde wekken te verstaan, antwoordde hij: Ach, zo! Dat maakt de zaak anders. Ik wist dat niet. Een uur schandkaak erbij, in dat geval.

En hij tekende het aldus gewijzigde vonnis.

— Dat is goed werk, zei Robin Poussepain, die nog wrok koesterde jegens Quasimodo, dat zal hem leren anderen te mishandelen.

II. De rattenkuil

De lezer sta ons toe hem terug te brengen naar het Zandplein, dat wij gisteren met Gringoire verlaten hebben om Esmeralda te volgen.

Het is tien uur in de morgen. Alles ruikt hier naar de dag na het feest. De stenen zijn overdekt met afval, linten, lorren, veren van de helmpluimen, wasdroppels uit de flambouwen, kruimels van het volksfestijn. Er slenteren, zoals wij zeggen, nogal wat burgers hier en daar, die met de voet woelen in de uitgedoofde sintels van het vreugdevuur en met verrukking voor het Huis met de Pilaren terugdenken aan de straatversiering van de vorige dag, waarvan zij vandaag de spijkers nog zien zitten, als laatste genoegen. De venters met appelwijn en bier rollen hun vaatjes tussen de groepen door. Enkele haastige voorbijgangers komen en gaan. De kooplui praten en roepen elkaar van de drempel hunner winkels toe. Het feest, de gezanten, Coppenole, de koning der zotskappen, zijn op aller lippen. Wie maakt de beste grap en wie lacht het hardst? En inmiddels komen vier schoutsrakkers te paard, die zich op de vier hoeken van de schandkaak hebben opgesteld, reeds een vrij groot deel van „het volk" om zich heen verzamelen, dat, verspreid over het plein, wachten en verveling over heeft voor de kans op een kleine terechtstelling.

Als nu de lezer, die het luidruchtige en levendige bedrijf, dat zich op alle punten van het plein afspeelt, heeft gadegeslagen, zijn blik wendt naar het oude, half-Gotische, half-Romaanse gebouw van de Rolandstoren op de hoek van de Seinekade stroomafwaarts, zal hij bij de hoek in de gevel een groot openbaar gebedenboek met rijk gekleurde prenten kunnen zien, tegen de regen beschermd door een klein afdakje en tegen de dieven door een traliewerk, dat echter het omslaan der bladzijden mogelijk laat. Naast dit gebedenboek is een nauw kijkgat met een spitsboog, afgesloten door twee kruiselings ingezette ijzeren staven, dat uitziet op het plein, de enige opening die een beetje licht en lucht binnenlaat in een celletje zonder deur, gelijkvloers aangebracht in

de dikke muur van het oude huis en vol van een des te volkomener vredigheid, een des te doodser stilte, waar een openbaar plein, het drukste en luidruchtigste van Parijs, rondom krioelt en rumoert.

Deze cel was beroemd in Parijs, sedert, bijna drie eeuwen geleden, vrouwe Rolande van de Rolandstoren, in rouw over haar vader die op een kruistocht was omgekomen, haar had laten uithakken in de muur van haar eigen huis om er zich voor immer in op te sluiten en van haar paleis slechts dit vertrek te behouden, waarvan de deur was dichtgemetseld en het kijkgat open, 's zomers zowel als 's winters, terwijl zij al het andere aan de armen en aan God gaf. De troosteloze joffer had werkelijk twintig jaren in dit voortijdige graf op de dood gewacht, terwijl zij dag en nacht bad voor de ziel van haar vader, sliep in de as, zelfs geen steen tot hoofdkussen had, gehuld was in een zwarte zak, en slechts leefde van wat het medelijden der voorbijgangers aan brood en water op de rand van haar kijkgat neerlei, zo aalmoes ontvangende, na die te hebben gegeven. Bij haar dood, toen zij overging naar haar andere graf, had zij voor eeuwig dit hier vermaakt aan bedroefde vrouwen, moeders, weduwen of dochters, die veel te bidden zouden hebben voor anderen of voor zichzelf en die zich levend zouden willen begraven in een grote smart of in een grote boetedoening. De armen van haar tijd hadden haar een mooie begrafenis van tranen en van zegewensen bezorgd; maar tot hun grote spijt had het vrome meisje niet heilig kunnen worden verklaard, bij gebrek aan kruiwagens. Degenen onder hen, die wat minder vroom waren, hadden gehoopt, dat dat in het paradijs wel gemakkelijker zou gaan dan in Rome, en hadden zonder meer tot God gebeden voor de afgestorvene, met voorbijgaan van den Paus. De meesten hadden zich er mee vergenoegd de nagedachtenis van Rolande voor geheiligd te houden en haar lompen als relieken te vereren. De stad had, van haar kant, ter ere van de joffer een openbaar gebedenboek gesticht, dat men bij het kijkgat van de cel had aangebracht opdat de voorbijgangers er af en toe zouden verwijlen, al was het slechts om te bidden, omdat het gebed de aalmoes doet ge-

denken, en opdat de arme kluizenaarsters, erfgenamen van de grafkelder van vrouwe Rolande, daarin niet helemaal zouden omkomen van honger en vergetelheid.

Dat soort graven was trouwens in de middeleeuwse steden geen zeldzaamheid. Men trof dikwijls in de drukste straat, op de bontste en lawaaiïgste markt, midden in, onder de hoeven der paarden, onder de wielen der wagentjes min of meer, een hol aan, een put, een cel, met een muur en een hek, waar binnenin een menselijk wezen bad, dag en nacht, dat zich vrijwillig gewijd had aan een eeuwige klacht, een grote boetdoening. En van alle overwegingen, die in ons heden ten dage zouden worden gewekt door dat zonderlinge schouwspel, die gruwelijke cel, een soort schakel tussen het huis en het graf, het kerkhof en de stad, dat leven afgesneden van de menselijke gemeenschap en voortaan geteld bij de doden, die lamp die haar laatste droppel olie verteerde in het duister, dat overschot van een leven flakkerend in een kuil, die adem, die stem, die eeuwige smeekbede in een stenen kist, dat gelaat immer gewend naar de andere wereld, dat oog reeds verlicht door een andere zon, dat oor gevlijd tegen de wanden van de groeve, die ziel gevangen in het lichaam, dat lichaam gevangen in die cel, en onder dat dubbele omhulsel van vlees en graniet het bonzen van die ziel in nood, van dat alles drong niets door tot de menigte. De weinig beredeneerde en weinig verfijnde vroomheid van die dagen zag niet zoveel zijden in een geloofsdaad. Zij nam de zaak voetstoots aan en eerde, vereerde, heiligde zo nodig het offer, maar ontleedde er niet de smarten van en erbarmde zich er maar matig over. Zij bracht van tijd tot tijd enig voedsel aan de ellendige boetelinge, keek door het gat of zij nog leefde, kende haar naam niet, wist ternauwernood voor hoeveel jaren zij was begonnen te sterven, en den vreemdeling, die navraag deed omtrent het levende geraamte, dat in die kelder verging, antwoordden de omwonenden eenvoudig, indien het een man was: „Dat is de kluizenaar"; indien het een vrouw was: „Dat is de kluizenaarster".

Men zag toen alles zonder bovenzinnelijkheid, zonder overdrijving, zonder vergrootglas, met het blote oog. De micros-

coop was nog niet uitgevonden, noch voor de stoffelijke noch voor de geestelijke zaken.

Trouwens, al verwonderde men zich er ietwat over, de voorbeelden van dit soort opsluiting in het hartje der steden waren werkelijk talrijk, zoals wij daareven opmerkten. Er waren in Parijs vrij wat van die cellen om te bidden tot God en boete te doen; zij waren bijna alle bewoond. Waar is, dat de geestelijkheid ze niet gaarne leeg zag, wat lauwheid onder de gelovigen beduidde, en dat men er melaatsen in opsloot wanneer men geen boetelingen had. Behalve de kluis op het Zandplein, was er één op Montfaucon, één bij het knekelhuis der Onnozelen, een andere ik weet niet meer waar, bij de huize Clichon, meen ik. Andere nog op vele plaatsen, waar men hun spoor vindt in de overleveringen. bij gebrek aan monumenten. De Hogeschool had er ook een. Op de Sint-Genovevaberg zong een soort middeleeuwse Job gedurende dertig jaren de zeven psalmen der boetedoening op een mesthoop onderin een regenput, en begon weer wanneer hij ten einde was gekomen, 's nachts met verheffing van stem psalmodiërende, „magna voce per umbras", en heden ten dage meent de geschiedvorser zijn stem nog te horen, wanneer hij de Straat van de Sprekende Put ingaat.

Om ons te houden bij de kluis van de Rolandstoren, kunnen wij niet ontkennen, dat zij nooit gebrek had geleden aan kluizenaarsters. Sedert de dood van vrouwe Rolande, was het zelden voorgekomen dat zij één of twee jaren leeg had gestaan. Menige vrouw was er komen wenen, tot aan haar dood, over ouders, beminden, zonden. De Parijse spotzucht, die niets ongemoeid laat, zelfs niet wat haar het minst aangaat, beweerde dat men er weinig weduwen had gezien.

Naar het gebruik van die tijd deelde een Latijnse tekst, op de muur aangebracht, den geletterden voorbijganger mee welke vrome bestemming deze cel had. Tot het midden der zestiende eeuw is dit gebruik, een gebouw te voorzien van een verklarend opschrift boven de deur, blijven voortbestaan. Zo leest men in Frankrijk nog boven het deurtje in de gevangenpoort der heerlijkheid Tourville: Sileto et spera (Zwijg en hoop); in Ierland onder het wapenschild boven de

hoofdpoort van het slot Fortescue: Forte scutum, salus ducum (Een sterk schild is het heil der vorsten); in Engeland boven de hoofdingang van het gastvrije paleis der graven Cowper: Tuum est (Dit is het uwe). Dat komt doordat toen elk bouwwerk een gedachte was.

Daar er geen deur was in de dichtgemetselde cel van de Rolandstoren, had men met grote Romaanse letters boven het venster deze beide woorden aangebracht:

TU, ORA (Lezer, bid)

Afgaande op die klank (toe-ora) had het volk, welks gezonde verstand op het fijne der dingen niet zozeer acht slaat en Ludovico Magno (Lodewijk de Grote) met plezier vertaalt door de Sint-Denijspoort, aan die donkere spelonk, somber en vochtig de naam Trou aux Rats (troe-oo-ra: Rattenkuil) gegeven. Een verklaring, misschien minder verheven dan de andere, maar daartegenover dan des te kernachtiger.

III. De geschiedenis van een maïskoek

In de tijd waarin deze geschiedenis speelt, was de kluis van de Rolandstoren bewoond. Als de lezer wenst te weten door wie, heeft hij slechts te luisteren naar het gesprek van drie brave huismoeders, die juist toen wij zijn aandacht vestigden op de Rattenkuil, precies dezelfde kant uitgingen van het Kasteeltje langs het water op weg naar het Zandplein.

Twee van die vrouwen waren gekleed als welgestelde Parijse burgeressen. Haar fijn, wit kraagje, haar rood en blauw gestreepte wollen kleed, de witte, gebreide, strakgespannen kousen met geborduurde enkelstukken, de lichtgele, brede schoenen met zwarte hakken en bovenal de haardracht, een soort vergulde horen met vele linten en kantwerk zoals de vrouwen in Champagne nog dragen, als wilden zij niet onderdoen voor de grenadiers van de keizerlijke Russische garde, toonden aan, dat zij behoorden tot die klasse van rijke kooplieden, die het midden houdt tussen wat de lakeien noemen „een vrouw" en wat zij „een dame" noemen. Zij droegen ringen noch gouden kruisen en het was gemakkelijk te zien dat dit bij haar niet voortkwam uit armoede, maar gewoonweg uit vrees voor boete. Haar gezellin was ongeveer evenzo aangedaan, maar er sprak uit haar kledij en haar houding dat onbepaalbare, dat doet denken aan de notarisvrouw uit de provincie. Men zag aan de wijze waarop zij de ceintuur boven de heupen droeg, dat zij nog niet lang in Parijs was. Voorts een geplooid kraagje, gestrikte linten op de schoenen, de strepen van het kleed in de breedte en niet in de lengte en tal van andere buitensporigheden, waartegen de goede smaak in opstand kwam.

De beide eersten liepen met die bepaalde houding, die Parisiennes kenmerkt, die Parijs laten zien aan iemand uit de provincie. De vrouw van buiten hield aan haar hand een dikken jongen en deze had in de zijne een dikke koek.

Het bedroeft ons hierbij te moeten vermelden, dat hij wegens het ruwe jaargetijde zijn tong als zakdoek benutte.

Het kind liet zich meezeulen, „non passibus aequis" (hield niet gelijke tred!), zoals Virgilius zegt, en struikelde elk

ogenblik, tot grote ergernis van zijn moeder. Hij lette echter meer op de koek dan op de stenen. Vast en zeker had hij een ernstige reden om er niet in te bijten (in de koek), want hij vergenoegde zich met de tedere beschouwing ervan. Maar de moeder had de zorg voor de koek op zich moeten nemen. Het was wreed een Tantalus te maken van dien dikzak.

Maar de drie joffers (want het woord „dame" kwam toen alleen toe aan edelvrouwen) praatten door elkander.

— Laten wij voortmaken, juffrouw Mahiette, zei de jongste der drie, die ook de dikste was, tegen de vrouw buiten. Ik ben bang dat wij anders te laat komen. Men zei ons bij het Kasteeltje dat men hem meteen naar de kaak zou brengen.

— Och, kom. Wat zou dat, juffrouw Oudarde Musnier, antwoordde de andere Parisienne. Hij blijft twee uren op de kaak. Wij hebben de tijd. Heb je ooit iemand aan de kaak gezien, Mahiette?

— Ja zeker, zei deze, in Reims.

— Ach wat! wat is dat nu, jullie kaak in Reims? Een armzalige kooi, waar alleen maar boeren op het rad komen. Het is nogal wat!

— Alleen maar boeren! zei Mahiette, op de Lakenmarkt! te Reims! Wij hebben er heel mooie misdadigers gezien, en die hun vader en hun moeder hadden vermoord! Boeren! Waarvoor zie je ons aan, Gervaise?

Werkelijk stond Mahiette op het punt boos te worden, om de eer van haar schandkaak. Gelukkig leidde de tactvolle joffer Oudarde Musnier het gesprek op tijd in andere banen.

— Maar, juffrouw Mahiette, wat zegt u van onze Vlaamse gezanten? Hebt u ze ook zo in Reims?

— Ik geef toe, antwoordde Mahiette, dat je alleen maar in Parijs zulke Vlamingen te zien krijgt.

— Hebt u in het gezantschap dien groten gezant gezien, die kousenmaker is? vroeg Oudarde.

— Ja, zei Mahiette, het lijkt wel een reus.

— En die dikke met zijn gezicht als een blote buik? ging Gervaise voort. En die kleine met zijn kleine oogjes en rossige, stekelige wenkbrauwen, een ragebol als een distel?

— Hun paarden zijn mooi om te zien, zei Oudarde, hele-

maal naar 's lands wijs uitgedost!

— O, liefste! onderbrak Mahiette en wilde op haar beurt eens opsnijden, wat zou je dan wel gezegd hebben, als je in '61, bij de kroningsfeesten in Reims, achttien jaar geleden, de paarden had gezien van de prinsen en van het gevolg van den koning! Schabrakken en dekkleden van allerlei soort; sommige van damast, van fijn goudbrokaat en gevoerd met sabelmarter; andere van fluweel gevoerd met hermelijn; weer andere beladen met goudwerk en met grote gouden en zilveren kniestukken! En een geld dat dat heeft gekost! En schattige pages, dat er op zaten!

— Dat verandert er niets aan, antwoordde joffer Oudarde droogjes, dat de Vlamingen prachtige paarden hebben en dat zij gisteren een vorstelijk souper hebben gehad bij den burgemeester, in het Stadhuis, waar zij suikeramandels kregen bronwater, specerijen, en andere buitenissigheden.

— Wat zeg je me daar, buurvrouw? riep Gervaise uit. Het was bij den kardinaal, in het Kleine Bourbon-paleis, dat de Vlamingen hebben gesoupeerd.

— Niet waar. In het stadhuis!

— Wel waar. In het Kleine Bourbon!

— Ik weet zeker dat het in het Stadhuis was, hernam Oudarde scherp, en dokter Scourable heeft nog een rede in het Latijn gehouden, die ze heel mooi vonden. Mijn man, die erkend boekhandelaar is, heeft het me zelf verteld.

— En ik weet zeker dat het in het Kleine Bourbon was, antwoordde Gervaise niet minder opgewonden, luister maar wat de hofmeester van den kardinaal hun heeft voorgezet: twaalf dubbelkwarten witte hypocras, claret en rode wijn, vier en twintig dozen dubbele marsepein van Lyon; evenveel toortsen van twee pond het stuk, en zes halve okshoofden Beaune-wijn, witte en rode, de beste die ze konden krijgen. Ik hoop dat het zo wel genoeg is. Ik weet het van mijn man, die hoofdman is bij de Burgerlijke Kamer, en die vanmorgen de Vlaamse gezanten vergeleek met die van den presbyter Johannes en den keizer van Trébizonde, die onder den vorigen koning van Mesopotamië naar Parijs zijn gekomen en die ringen in de oren hadden.

— En toch weet ik zeker, dat zij in het Stadhuis hebben gesoupeerd, antwoordde Oudarde, weinig onder de indruk van die opsomming, zij hebben daar nog nooit zoveel suikeramandelen en zoveel vleessoorten gezien.

— En ik zeg je, dat Le Sec, de deurwaarder van het Stadhuis, hen heeft bediend in het Kleine Bourbon-paleis, en dat je daardoor in de war komt.

— In het Stadhuis, zeg ik je!

— In het Kleine Bourbon, mijn waarde! Zij hebben nog wel met toverlantaarns het woord „Espérance" (Hoop), dat boven het hoofdportaal staat, verlicht.

— In het Stadhuis! In het Stadhuis! En Husson le Voir heeft er nog wel op de fluit gespeeld!

— En ik zeg je van nee!

— En ik zeg je van ja!

— En ik zeg je van nee!

De goede dikke Oudarde wilde antwoorden en misschien waren zij elkander nog in de haren gevlogen, als Mahiette niet plotseling had uitgeroepen: Kijk die oploop van mensen daarginds bij de brug! Zij staan ergens omheen, te kijken.

— Ja, zei Gervaise, ik hoor een tamboerijn. Ik denk, dat het de kleine Esmeralda is, die haar kunstjes met de geit vertoont. Kom, Mahiette! Schiet eens op en trek je jongen mee. Je bent hier gekomen om de merkwaardigheden van Parijs te zien. Gisteren zag je de Vlamingen; vandaag moet je de Zigeunerin zien.

— De Zigeunerin! zei Mahiette en maakte plotseling rechtsomkeert, terwijl zij stevig haar jongen bij de arm pakte. De hemel beware me! Zij zou mijn kind nog stelen! Kom, Eustache!

En zij liep wat zij lopen kon langs het water naar het Zandplein, totdat ze de brug ver achter zich gelaten had. Maar het kind, dat zij meesleepte, kwam op de knieën te vallen; buiten adem bleef zij staan. Oudarde en Gervaise haalden haar in.

— Die Zigeunerin je je kind ontstelen! zei Gervaise. Hoe kom je d'r bij?

Mahiette schudde peinzend het hoofd.

— Het is eigenaardig, merkte Oudarde op, dat Zakketje net zo denkt over de Zigeuners.

— Wie is dat, Zakketje? zei Mahiette.

— Wel! zei Oudarde, zuster Gudula.

— Wie is dat, vroeg Mahiette weer, zuster Gudula?

— Je kunt wel zien, dat jij uit Reims komt, dat je dat niet weet, antwoordde Oudarde. Dat is de kluizenaarster van de Rattenkuil.

— Wat! vroeg Mahiette, die arme vrouw die wij deze koek gaan brengen?

Oudarde knikte bevestigend met het hoofd.

— Juist. Je zult haar aanstonds zien bij haar kijkgat op het Zandplein. Zij heeft dezelfde mening over die Egyptische zwervers met hun tamboerijnmuziek en hun waarzeggerij in het openbaar. Hoe komt zij aan die hekel aan Zigeuners en Egyptiërs? Maar jij, Mahiette, waarom loop jij zo hard weg, zodra je ze maar eventjes ziet?

— O, zei Mahiette en nam het ronde hoofd van haar jongen in beide handen, ik zal wel oppassen dat mij niet overkomt, wat Margrietje Zangbloem is gebeurd.

— Zo, dat verhaal moet je ons eens vertellen, Mahiettelief, zei Gervaise en nam haar onder de arm.

— Met plezier, antwoordde Mahiette, maar je merkt toch ook wel, dat jullie uit Parijs komt, dat je dat niet weet! Laat ik je dan zeggen, — maar we kunnen onder het praten best doorlopen —, dat Margrietje Zangbloem een aardig meisje van achttien jaar was, toen ik net zo oud was, dat is nu achttien jaar geleden, en dat het haar eigen schuld is, dat zij vandaag niet, net als ik, een flinke, gezonde moeder is van zes en dertig jaar, met een man en een kind. Het begon trouwens al toen ze veertien was! — Zij was de dochter van Guybertaut, de minnestreel die rondging op de boten in Reims, dezelfde die voor koning Karel VII heeft gespeeld, bij zijn kroning, toen hij daar bij ons de rivier de Vesle afvoer van Sillery tot aan Muison, toen ook juffer Jeanne d'Arc in de boot was. De oude vader stierf, toen Margrietje nog heel klein was; zij had dus alleen maar haar moeder meer, een zuster van meneer Mathieu Pradon, meester-koperslager en

ketellapper te Parijs in de Parin⸗Garlinstraat, die het vorige jaar is overleden. Je ziet dat zij van goede komaf was. Haar moeder was een beste vrouw, al te best, zodat zij Margrietje niets anders leerde dan wat snuisterijen en poppekleren maken, maar de kleine werd er evengoed een fikse meid om, al bleef zij ook arm. Ze woonden allebei in Reims langs de rivier in de Gekkennoodstraat. Onthoudt dat; daar kwam dunkt me de ellende voor Margrietje vandaan. In '61, het kroningsjaar van onzen koning Lodewijk XI — de hemel behoede hem —, was Margrietje zo olijk en vrolijk, dat zij overal de bijnaam Zangbloempje kreeg. — Arme meid! — Zij had prachtige tanden en lachte graag om die te kunnen laten zien. En, zoals je weet, Jantje Lach, Jantje Huil; mooie tanden brengen mooie ogen ten val. Zo ging het ook Zang⸗bloempje. Zij en haar moeder verdienden een hard stuk brood. Ze waren er erg op achteruitgegaan sedert de dood van den minnestreel. Hun snuisterijen brachten hun nauwe⸗lijks zes duiten in de week op, en dat zijn nog geen twee stoters. Waar was de tijd gebleven toen vader Guybertaut twaalf Parijse stuivers verdiende met één lied op 'n kronings⸗feest? In een winter — het was in datzelfde jaar '61 —, toen de beide vrouwen geen brandhout en geen takkebossen had⸗den, en toen het erg koud was, kreeg Zangbloempje zulke rode wangetjes, dat de mannen haar allemaal „Margrietje" noemden en dat sommigen „Madeliefje" tegen haar zeiden, en toen was het mis. — Eustache, zie ik je daar in de koek bijten! — Wij zagen meteen dat het mis was met haar, op een Zondag toen zij in de kerk kwam met een gouden kruisje om de hals. — Op haar veertiende jaar! Denk je dat eens in! — Het was eerst de jonge burggraaf van Cormontreuil, wiens wachttoren driekwart mijl van Reims ligt; toen was het heer Hendrik van Triancourt, de koninklijke koerier; toen werd het al minder, Chiart van Beaulion, de wapendrager; en steeds ging het verder bergaf, Guery Aubergon, voor⸗snijder van den koning; toen Macé van Frépus, barbier van meneer den kroonprins, toen Thévenin de Monnik, kok aan het hof; en zo verder, steeds minder jong en minder voor⸗naam, ze kwam zelfs terecht bij Willem Wortel, den liederen⸗

man en bij Thiery van der Zee, den lantaarnopsteker. Ten-slotte was het arme Zangbloempje helemaal van iedereen. Zij versnoepte het laatste oortje van haar goudstuk. Ja, wat zal ik U zeggen, juffers? Bij het kroningsfeest, in datzelfde jaar '61, deelde zij het bed al met den koning der schooiers! Dat-zelfde jaar al!

Mahiette zuchtte en pinkte een traan uit haar ooghoek weg.

— Dat verhaal is toch helemaal niets bijzonders, zei Ger-vaise, en ik heb nog niets gehoord van Zigeuners of van kinderen.

— Geduld! hernam Mahiette, het kind, daar ben ik nu juist aan toe. In '66, met Sint-Paula zal het juist zestien jaar geleden zijn, beviel Margrietje van een dochtertje. De stum-per! Wat was zij er gelukkig mee. Zij had altijd zo naar een kind verlangd. Haar moeder, dat goede mens, dat altijd haar ogen maar had dichtgedaan, haar moeder was dood. Margrietje had niemand meer ter wereld om lief te hebben, niemand meer die haar liefhad. In de vijf jaar, dat zij zo op het slechte pad was, was zij een stumper geworden, die Margrietje. Zij stond alleen, alleen op de wereld, zij werd met de vinger nagewezen, op straat nageroepen, door de rakkers geslagen, door de straatjongens voor den gek ge-houden. En bovendien, zij was twintig jaar geworden, en twintig jaar, dat is voor dit leventje al oud. De straat bracht haar langzamerhand al niet meer op dan de snuisterijen vroeger; elke rimpel meer was een dukaat minder; de winter werd weer hard voor haar, het hout op zolder werd weer minder, evenals het brood in de trommel. Zij kon niet meer werken, daar ze met het wilde leventje ook lui was gewor-den, en dat viel haar des te harder, omdat met de luiheid het wilde leventje was begonnen. Zo legt tenminste meneer de pastoor van St.-Remy uit hoe het komt dat die vrouwen erger lijden van de kou en de honger dan andere stumpers, wan-neer ze oud geworden zijn.

— Jawel, merkte Gervaise op, maar de Zigeuners?

— Heb toch even geduld, Gervaise! zei Oudarde, wier nieuwsgierigheid beter wist te wachten. Wat zou er voor het eind overblijven, als je alles al aan het begin kreeg? Vertel

verder, alsjeblieft, Mahiette. Dat arme Margrietje ook! Mahiette ging verder:

— Ze was dus wel erg treurig, erg ongelukkig en kreeg rimpels in de wangen van het huilen. Maar in haar schande, in haar schaamteloze leven, en in haar eenzaamheid, meende zij dat zij minder gebukt zou gaan onder die schande, dat leven en die eenzaamheid als zij iets of iemand ter wereld had van wie zij kon houden en die van haar kon houden. Dat moest een kind zijn, omdat alleen een kind daarvoor onschuldig genoeg kon zijn. — Dat had zij ondervonden toen zij had getracht te houden van een dief, den enige die haar nog zou willen hebben, maar al gauw had zij bemerkt, dat de dief geen achting voor haar had. — Die vrouwen der liefde hebben een minnaar of een kind nodig voor hun gevoel. Anders zijn ze doodongelukkig. — En daar zij geen minnaar kon hebben, verwachtte zij alles van een kind, en omdat zij toch altijd vrouw was gebleven, bad zij hiertoe steeds weer tot den goeden God. En de goede God had medelijden met haar, hij gaf haar een dochtertje. Hoe blij ze was, hoef ik zeker niet te zeggen. Het was een stroom van tranen, van liefkozingen en van kussen. Zij zoogde haar kind zelf, maakte luiers van haar eigen deken, de enige die zij had op haar bed, en gevoelde geen koude of honger meer. Zij fleurde er weer helemaal door op. Oude vrijster, jonge moeder: zo is het. Het losse leventje begon weer, men zocht Zangbloempje weer op, zij vond weer kopers voor haar waar, en van al die schande maakte zij luiers, mutsjes en kapjes, kanten jurkjes en keepjes van satijn, zonder er ook maar aan te denken voor zichzelf weer een deken te kopen. — Eustache, ik heb je toch al gezegd dat je niet van de koek mag eten. — Vast heeft de kleine Agnes — zo heette het kind, dat was haar doopnaam, want een achternaam had Zangbloempje al lang niet meer, — vast heeft die kleine meer linten en strikken om zich heen gehad dan een kroonprinsesje van de Kroonprinses! Zij had bijvoorbeeld een paar schoentjes! Zo heeft koning Lodewijk XI ze zeker niet gehad! Haar moeder had ze zelf voor haar genaaid en geborduurd, zij had daar alles in gelegd wat zij vroeger met haar snuisterijen geleerd had,

evenveel versierselen als op een kleed voor de heilige Maagd. Het waren de aardigste, rose schoentjes die je je maar kunt denken. Ze waren vast niet langer dan een duim en als je de beentjes van het kind er niet uit had zien steken, zou je niet gedacht hebben dat de voetjes er in konden. En die voetjes waren zo klein, zo klein, zo aardig, zo rose! Nog mooier dan het satijn van de schoentjes! — Als jij kinderen krijgt, Oudarde, zul je zien dat niets zo aardig is als die voetjes en die handjes.

— Ik wil niets liever, zei Oudarde met een zucht, maar ik wacht tot het mijn man, Andry Musnier, behaagt.

— Trouwens, ging Mahiette weer verder, het kind van Margrietje had niet alleen aardige voetjes. Ik heb het gezien toen het nog maar vier maanden was. Het was een dot! De oogjes waren groter dan het mondje. En allerschattigste zachte zwarte haren, die al krulden. Dat zou een prachtige brunette zijn geweest op haar zestiende jaar! Haar moeder werd bij de dag gekker op het kind. Zij liefkoosde het, kuste het, kriebelde het, waste het, dirkte het op, at het gewoon op! Haar hoofd raakte ervan op hol, zij dankte er God voor. De aardige rose voetjes vooral waren steeds weer een bron van bewondering, van dol plezier! Die zoende zij de hele dag en zij kon er niet over uit, dat ze zo klein waren. Zij stak ze in de schoentjes, haalde ze er weer uit, bewonderde ze, verbaasde zich erover, hield ze tegen het licht, vond het erg dat ze zo maar op haar bed het lopen moesten leren, en had met plezier levenslang op haar knieen gelegen om die voetjes aan en uit te kleden als die van een Jezuskindje.

— Dat is nu alles wel mooi, zei Gervaise halfluid, maar waar blijven nu de Zigeuners?

— Daar komen ze al, antwoordde Mahiette. Op een goede dag verschenen in Reims heel vreemde ruiters. Het waren bedelaars en boeven die het land rondtrokken onder aanvoering van hun hertog en van hun graven. Zij waren donkerbruin, hadden kroezig haar en zilveren ringen in de oren. De vrouwen waren nog lelijker dan de mannen. Die hadden de zwartste gezichten, nooit iets op, een slordig manteltje om en een oude doek met touwen over de schouders, hun haar

leek wel een paardestaart. De kinderen, die tussen hun benen rondkropen, zouden apen hebben doen schrikken. De hele troep was in de ban. Ze kwamen allemaal regelrecht van beneden Egypte naar Reims via Polen. De paus had hun de biecht afgenomen, naar men zei en had hun als boetedoening opgelegd zeven jaren lang de wereld rond te trekken zonder in een bed te slapen. Zij noemden zich dan ook Boelingen en stonken. Het schijnt dat zij vroeger Saracenen zijn geweest, zodat zij nog geloofden aan Jupiter, en dat zij tien Tourse ponden eisten van alle aartsbisschoppen, bisschoppen en abten met kromstaf en mijter. Een bul van den paus gaf hun daar recht op. Zij kwamen naar Reims om de toekomst te voorspellen uit naam van den koning van Algiers en den keizer van Duitsland. Dat was natuurlijk al voldoende om hun de toegang tot de stad te doen verbieden. De hele bende kampeerde toen zo maar in de open lucht bij de Brainepoort, op die heuvel waar een molen staat, naast de zuilen van de oude krijtgroeven. En iedereen in Reims wilde ze zien. Ze bekeken je hand en voorspelden je wondere dingen. Ze waren in staat Judas te voorspellen dat hij paus zou worden. Maar er liepen vreemde praatjes over hen van gestolen kin-deren en gerolde beurzen en menseneterij. De verstandige mensen zeiden tegen de nieuwsgierige: Ga er niet heen, en zelf gingen zij er stiekum heen. Het was dus een hele op-schudding en werkelijk zeiden ze dingen om een kardinaal te verbazen. De moeders liepen trots als pauwen met hun kinderen rond, sinds de Zigeunerinnen hun uit de hand allerlei wonderen hadden gelezen, die daar in de heidense taal en in het Turks stonden geschreven. De een had een keizer. Een ander een paus, weer een ander een kapitein. Het arme Zangbloempje werd ook nieuwsgierig. Zij wilde ook weten wat zij zelf had en of haar lieve kleine Agnes niet nog eens keizerin van Armenië zou worden. Zij nam het dus mee naar de Zigeuners, en hun vrouwen waren in verrukking over het kind, dat zij maar streelden, maar kusten met hun zwarte monden en waarvan zij het kleine handje als een wonder beschouwden. Alles, helaas, tot grote vreugde van de moeder. Zij vloeiden vooral over van loftuitingen voor de aardige voet-

jes en de aardige schoentjes. Het kind was nog geen jaar oud. Zij praatte al een beetje, lachte allerliefst haar moeder toe, was dik en rolrond, en had zoveel aardige gebaartjes, als de engelen in de hemel. Ze was doodsbang voor de Zigeunerinnen en huilde. Maar de moeder kuste het des te steviger en ging weer weg, verrukt over de toekomst die de waarzegsters haar Agnes hadden voorspeld. Het zou een schoonheid worden, een voorbeeld, een koningin. Zij ging dus terug naar haar vliering in de Gekkennoodstraat vol trots dat zij met een koninginnetje weerkeerde. De volgende dag benutte zij een ogenblikje, dat het kind op haar bed lag te slapen, want zij sliepen altijd samen, liet de deur zachtjes even aanstaan en snelde naar een buurvrouw in de Droogstersstraat om te vertellen dat haar dochtertje Agnes eens aan tafel zou worden bediend door den koning van Engeland en den aartshertog van Ethiopië; en nog honderd andere nieuwtjes. Toen zij terugkwam en geen geschreeuw hoorde, terwijl zij de trap opklom, dacht ze: Mooi zo, het kind slaapt nog. Zij vond de deur wijder openstaan, dan zij die had achtergelaten, maar ze ging naar binnen, de arme moeder, en snelde naar het bed.... Het kind was er niet meer, het vertrek was leeg. Er was niets meer van het kind, dan één van haar aardige schoentjes. Zij rende de kamer uit, vloog de trap af en begon met haar hoofd tegen de muur te slaan en te roepen: — M'n kind! Wie heeft m'n kind? Wie heeft m'n kind weggehaald? — De straat was verlaten, het huis lag eenzaam, niemand kon haar iets zeggen. Zij liep de stad door, zocht in alle straten, rende de hele dag heen en weer, geheel van streek, verbijsterd, verschrikkelijk, rook aan de deuren en aan de vensters als een wild dier, dat zijn jongen verloren heeft. Ze liep hijgend rond, met verwilderde haren, ontzettend om te zien, en met een vuur in de ogen, dat haar tranen opdroogden. Zij hield de voorbijgangers aan en riep: — M'n dochtertje! M'n dochtertje! M'n lieve dochtertje! Wie geeft me m'n kind terug? Ik zal hem dienen, hem en zijn hond, en hij mag mijn hart opeten als hij wil. — Zij kwam meneer den pastoor van Saint-Remy tegen en zei tegen hem: — Meneer de pastoor, ik zal de grond met m'n nagels om-

ploegen, maar geef mij m'n kind terug! — Het was hart-verscheurend, Oudarde, en ik heb een hardvochtig man als meester Ponce Lacabre, den procureur, zien huilen. Die arme moeder toch! 's Avonds ging zij naar huis. Terwijl zij weg was, had een buurvrouw twee Zigeunerinnen naar boven zien sluipen met een pakje in hun armen, toen weer naar beneden zien gaan, nadat zij de deur weer hadden gesloten, en ijlings weg zien vluchten. Na hun vertrek hoorde men bij Margrietje een soort kindergehuil. De moeder schaterlachte, ijlde de trap op, stootte haar deur open als een kanonskogel, en vloog naar binnen.... — Iets afschuwelijks, Oudarde! In plaats van haar lieve kleine Agnes, zo blozend en zo fris, die een gave van den goeden God was, vond zij een soort monstertje, gruwelijk, mank, éénogig, mismaakt, huilend over de grond kruipen. Zij bedekte haar ogen met ontzetting. — O, zei zij, zouden de heksen mijn dochtertje hebben omgetoverd in dit verschrikkelijke beest? — Snel bracht men den kleinen horrelvoet weg. Hij zou haar gek hebben gemaakt. Het was het monsterkind van een of andere Zigeunerin, die met den duivel verkeerde. Hij moet ongeveer vier jaar zijn geweest en sprak een taaltje dat niet meer menselijk was, zulke woorden zijn niet bestaanbaar. — Zangbloempje had zich op het schoentje geworpen, alles wat haar nog restte van alles wat zij had liefgehad. Zo bleef zij lange tijd onbewegelijk stom, ademloos, dat men zou denken dat zij erin gebleven was. Plotseling sidderde zij over haar hele lichaam, bedekte haar reliek met wilde kussen en barstte in snikken uit alsof haar hart was gesprongen. Ik verzeker je, dat ook wij allen huilden. Zij zei: — O, mijn dochtertje! Mijn lieve dochtertje, waar ben je? — En dat ging je door de ziel. Ik moet nog huilen als ik er aan denk. Onze kinderen, zie je, dat is ons hartebloed. — M'n arme Eustache! wat ben je mooi! Als U wist hoe lief hij was! Gisteren zei hij nog tegen me: — Ik, ik wil gendarme worden. O, mijn Eustache, als ik jou verloor! — Zangbloempje ging plotseling staan en rende naar buiten door Reims heen, terwijl zij schreeuwde: — Naar het Zigeunerkamp! Naar het Zigeunerkamp! Agenten om de heksen te verbranden! — De Zigeuners waren vertrokken. — Het was stikdonker. Men kon ze niet

achtervolgen. De volgende dag vond men twee mijlen van Parijs, op de heide tussen Gueux en Tillox de overblijfselen van een groot vuur, een paar linten die van het kind van Margrietje waren geweest, droppels bloed en bokkedrek. Het was die nacht juist een Zaterdagnacht geweest, men twijfelde er niet aan of de Zigeuners hadden Sabbath gevierd op die heide en het kind verslonden in het gezelschap van Beëlzebub, zoals dat bij de Mohammedanen geschiedt. Toen Zangbloempje deze gruwelijke dingen vernam, huilde zij niet, zij bewoog de lippen als om te spreken, maar kon niet. De volgende dag waren haar haren grijs. Nog een dag later was zij verdwenen.

— Dat is werkelijk een ontzettend verhaal, zei Oudarde, daar zou zelfs een Bourgondiër van gaan huilen!

— Ik begrijp nu wel, voegde Gervaise hieraan toe, dat de angst voor de Zigeuners je zo in het bloed zit!

— En het was des te beter, ging Oudarde voort, dat je daar even met je Eustache wegrende, daar dit ook Zigeuners uit Polen zijn.

— Niet waar, zei Gervaise. Men zegt dat zij uit Spanje en Catalonië komen.

— Catalonië? Dat is wel mogelijk, antwoordde Oudarde. Polonië, Catalonië, Wallonië, ik haal die drie provincies altijd door elkaar. Maar vaststaat, dat het Zigeuners zijn.

— En hun tanden, zei Gervaise, zijn tenminste lang genoeg om kindertjes op te eten. En het zou mij niets verbazen, als Esmeralda daar ook wat van at, al trekt zij dan ook nog zo'n pruimemondje. Haar witte geitje heeft te slimme kuren, dan dat daar niet wat onbehoorlijks achter zou steken.

Mahiette liep zwijgend door. Zij was verzonken in die mijmering, die als het ware de voortzetting is van een droevig verhaal en die niet ophoudt voordat zij de ontroering van trilling tot trilling, tot in de laatste vezelen van het hart heeft voortgeplant. Gervaise richtte echter het woord tot haar: — En kon men niet te weten komen wat er geworden is van Zangbloempje? — Mahiette antwoordde niet. Gervaise herhaalde haar vraag, schudde haar arm en noemde haar naam. Mahiette scheen te ontwaken uit haar gedachten

— Wat er van Zangbloempje geworden is? zei zij werk⸗tuigelijk, de woorden herhalend wier klank nog vers in haar gehoor lag. Toen deed zij moeite om haar aandacht te bepalen bij de betekenis van die woorden: — O, zei zij leven⸗dig, dat is men nooit te weten gekomen.

Zij ging even later verder:

— Sommigen zeiden dat zij haar Reims hadden zien ver⸗laten tussen licht en donker door de Fléchembaultpoort; anderen dat het bij het aanbreken van de morgen was, en door de oude Baséepoort. Een arme man heeft haar gouden kruisje gevonden, hangend aan het stenen kruis op het veld waar de kermis altijd staat. Dat pronkstuk was haar ondergang geweest in '61. Het was een geschenk van den knappen burg⸗graaf van Cormontreuil, haar eersten minnaar. Margrietje had er nooit afstand van willen doen, hoe slecht het haar ook was gegaan. Zij hing eraan als aan haar leven. Toen wij dan ook dat kruis daar zagen achtergelaten, dachten wij allen, dat zij dood was, maar mensen uit de Vamtestaveerne zeggen dat zij haar langs hebben zien komen op de weg naar Parijs, barrevoets over de stenen. Maar dan zou zij door de Vesle⸗poort de stad uit moeten zijn gegaan, en dat klopt weer niet. Of liever, ik geloof wel dat zij inderdaad door de Veslepoort weg is gegaan, maar dan weg van deze wereld.

— Ik begrijp je niet, zei Gervaise.

— De Vesle, antwoordde Mahiette met een droevige glim⸗lach, dat is de rivier.

— Arme Zangbloempje! zei Oudarde rillend, verdronken!

— Verdronken! hernam Mahiette, en wie had dat den goeden vader Guybertaut durven voorspellen, wanneer hij onder de Tinqueuxbrug door met de stroom mee zingend in zijn boot voer, dat op een kwade dag, zijn lieve Margrietje ook onder die brug door zou komen, maar zonder gezang en zonder boot?

— En het schoentje, vroeg Gervaise.

— Verdwenen met de moeder, antwoordde Mahiette.

— Arm schoentje, zei Oudarde.

Oudarde, een dikke en gevoelige vrouw, was ruimschoots tevreden geweest als zij verder samen met Mahiette had

kunnen weeklagen. Maar Gervaise, nieuwsgieriger van aard, was nog niet gereed met haar vragen.

— En het monster, zei zij plotseling tegen Mahiette.

— Welk monster? vroeg deze.

— Het kleine Zigeunermonster, achtergelaten door de heksen bij Zangbloempje in ruil voor haar dochtertje! Wat hebben jullie daarmee gedaan? Ik hoop maar dat jullie het ook verdronken hebt.

— Nee, toch niet, antwoordde Mahiette.

— Wat! Verbrand dan? Inderdaad, dat is beter. Een heksenkind.

— Het een noch het ander, Gervaise. Meneer de aarts⸗bisschop heeft zich met het Zigeunerkind bemoeid, hij heeft het onthekst, heeft het gedoopt, heeft het heel voorzichtig den duivel uitgedreven en toen naar Parijs gestuurd om neer⸗gelegd te worden op de houten krib bij de Notre⸗Dame, als vondeling.

— Die bisschoppen ook! zei Gervaise brommend, omdat ze geleerd zijn, doen ze niets als een ander mens. Ik vraag je, Oudarde, den duivel te vondeling leggen! Want het was vast en zeker de duivel, dat monstertje. En, Mahiette, wat hebben ze er in Parijs mee gedaan! Daar heeft toch zeker geen enkele liefdadige aan gewild.

— Ik weet het niet, antwoordde de Reimse. Juist in die tijd heeft mijn man het notarisambt in Béru gekocht, twee mijlen van de stad, en wij hebben ons niet meer om die geschiedenis bekommerd; bovendien zijn er voor Béru de twee heuvels van Cernay, die het uitzicht op de klokketorens van de kathedraal van Reims benemen.

Zo pratende hadden de drie waardige burgerjoffers het Zandplein bereikt. In hun gesprek waren zij zonder stil te blijven staan het openbare gebedenboek van de Rolandstoren voorbijgelopen en liepen zij werktuigelijk naar de kaak waar⸗omheen steeds meer mensen kwamen staan. Waarschijnlijk zou het schouwspel, dat op dit ogenblik aller blikken tot zich trok, hun De Rattenkuil volkomen hebben doen vergeten evenals het voornemen daar even te blijven staan, indien de dikke, zesjarige Eustache, dien Mahiette aan de hand voort⸗

zeulde, hun daaraan niet plotseling had herinnerd: — Moeder, zei hij, alsof een of ander instinct hem waarschuwde dat de Ratttenkuil achter hen lag, mag ik nu de koek opeten?

Als Eustache minder onhandig was geweest, dat wil zeggen minder gulzig, zou hij nog hebben gewacht en eerst na hun thuiskomst, in de Hogeschool, in de woning van meester Andry Musnier, in de Madame la Valencestraat, wanneer de beide armen van de Seine en de vijf bruggen van het Eiland tussen de Rattenkuil en de koek zouden zijn, deze schuchtere vraag hebben gewaagd: Moeder, mag ik nu de koek opeten?

Deze vraag, onvoorzichtig op het ogenblik dat Eustache ze stelde, bracht Mahiette haar voornemen juist weer te binnen.

— Drommels, riep zij uit, wij vergeten de kluizenaarster! Wijs mij nu eens jullie Rattenkuil, dat ik haar de koek breng.

— Meteen, zei Oudarde. Het is immers een liefdadig werk.

Dat was een streep door de rekening van Eustache.

— Hè, mijn koek! zei hij en stootte met zijn schouders beurtelings tegen zijn beide oren, wat in dergelijke omstandigheden het teken van hoogste ontevredenheid is.

De drie vrouwen keerden op haar schreden terug en, toen zij vlak bij het huis van de Rolandstoren waren gekomen, zei Oudarde tegen de beide anderen: — We moeten niet alle drie tegelijk door het gat kijken, anders wordt Zakketje nog bang. Doen jullie twee alsof je een Dominus leest in het gebedenboek, terwijl ik eens voor het kijkgat neus. Zakketje kent mij een beetje. Ik zal jullie waarschuwen, wanneer jullie kunnen komen.

Zij ging alleen naar het kijkgat. Op het ogenblik dat haar ogen naar binnen zagen, tekende zich een diep medelijden af op al haar trekken en haar opgewekte en vrolijke uiterlijk veranderde even plotseling van uitdrukking en van kleur, als wanneer zij uit een zonnestraal in een manestraal zou zijn gekomen. Haar oog werd vochtig, haar mond vertrok zich als wanneer men gaat huilen. Eventjes later legde zij een vinger op haar lippen en beduidde Mahiette te komen kijken.

Mahiette kwam, ontroerd, zwijgend en op de punt van haar tenen zoals men het bed van een stervende nadert.

Het was inderdaad een droevig schouwspel dat zich aan

de ogen der beide vrouwen vertoonde, terwijl zij zonder zich te verroeren of adem te halen door het getraliede kijkgat van de Rattenkuil keken.

De cel was nauw, meer breed dan diep, met een puntig gewelf en, van binnen gezien, geleek ze vrij veel op de ruimte binnen in een grote bisschopsmijter. Op de blote steen, die de vloer was, zat of liever hurkte in een hoek een vrouw. Haar kin steunde op haar knieën, door haar beide gekruiste armen krachtig tegen haar borst gedrukt. Zo, door zich zelf opgevouwen, gekleed in een bruine zak, die haar met brede plooien geheel en al omgaf, met haar lange grijze haren, die van voren langs haar gezicht over haar benen tot op haar voeten vielen, scheen het op het eerste gezicht een zonderling wezen, dat zich aftekende tegen de duistere achtergrond van de cel, een soort zwartachtige driehoek, door de lichtstraal, die door het kijkgat viel, scherp in twee tinten gesneden, de ene donker, de andere helder. Het was een van die spooksels, half van schaduw en half van licht, die men wel in dromen ziet en in het ongewone van Goya, bleek, onbewegelijk, somber, gehurkt op een graf of geleund tegen de tralies van een gevangenis. Het was noch een vrouw noch een man noch een levend wezen noch een bepaalde vorm, het was een verschijning, een soort visioen, waarin het werkelijke en het fantastische elkander ontmoeten, gelijk de schaduw en de dag. Nauwelijks zag men onder haar haren, die tot op de grond neerhingen, een vermagerd en streng gezicht, nauwelijks liet haar zak de punt van een blote voet, gekromd op de ruwe en ijskoude steen, uitsteken. Het weinige, dat men nog van een menselijke gestalte onder dit rouwkleed kon zien, deed iemand rillen.

Deze gedaante, die als aan de vloerzerk was geklonken, scheen zich te kunnen bewegen noch te kunnen denken noch te kunnen ademen. In die dunne linnen zak, in Januari naakt liggend op een granieten vloer, zonder vuur, in de schaduw van een hok, waarvan het scheef gebouwde luchtgat van buiten enkel de wind en nooit de zon doorliet, scheen zij niet te lijden, zelfs niet te gevoelen. Men kon zeggen, dat zij tot steen was geworden met de cel, tot ijs met het jaar-

getijde. Haar handen waren gevouwen, haar ogen stonden strak. Op het eerste gezicht hield men haar voor een spook, op het tweede voor een beeld.

Af en toe echter lieten haar blauwe lippen een ademteug ontsnappen en trilden zij, maar zo dood en zo werktuigelijk als bladeren op de wind.

Uit haar doffe ogen kwam echter een blik, een onuitwisbare blik, een diepe blik, verschrikkelijk, onverstoorbaar, onophoudelijk gevestigd op een hoek van de cel, die men van buiten niet kon zien, een blik die alle donkere gedachten van deze ziel in doodsnood in verbinding scheen te brengen met enig geheimzinnig voorwerp.

Dat was het schepsel dat naar haar woning de kluizenaarster heette en naar de zak, waarin zij gehuld was, Zakketje.

De drie vrouwen, want Gervaise was bij Mahiette en Oudarde komen staan, keken door het venster. Hun hoofden onderschepten het straaltje daglicht in de cel, zonder dat de ongelukkige, die zij er zo van beroofden, aandacht aan hen scheen te schenken. Laten wij haar niet storen, zei Oudarde zachtjes, zij is in vervoering, zij bidt.

Maar Mahiette keek met een steeds toenemende vrees naar dat uitgeteerde, verwelkte hoofd met z'n verwilderde haren en haar ogen vulden zich met tranen. — Dat zou toch wel wonderlijk zijn, mompelde zij.

Zij stak haar hoofd door de tralies van het luchtgat en zo gelukte het haar te kijken tot in de hoek, waarop de blik van de ongelukkige onafwendbaar was gevestigd.

Toen zij haar hoofd terugtrok uit het kijkgat, was haar gezicht overstroomd met tranen.

— Hoe noemen jullie die vrouw? vroeg zij aan Oudarde.

Oudarde antwoordde:

— Wij noemen haar Zuster Gudula.

— En ik, hernam Mahiette, ik noem haar Margrietje Zangbloem.

Toen legde zij een vinger op haar mond en beduidde de verbaasde Oudarde haar hoofd in het gat te steken en te kijken. Oudarde keek en zag, in de hoek waarop het oog van de kluizenaarster gevestigd was in die sombere ver-

voering, een schoentje van rose satijn, geborduurd met talloze gouden en zilveren versiersels.

Na Oudarde keek Gervaise en toen begonnen de drie vrouwen, terwijl zij keken naar de ongelukkige moeder, te wenen.

Maar noch hun blikken noch hun tranen hadden de kluizenaarster afgeleid. Haar handen bleven gevouwen, haar lippen stom, haar ogen strak, en voor wie haar geschiedenis kende, was deze blik naar het schoentje hartbrekend.

De drie vrouwen hadden nog geen woord gesproken, zij durfden niets te zeggen, zelfs niet zachtjes. Die grote stilte, die grote smart, die grote vergetelheid, waarin alles verdwenen was op één ding na, bezorgden haar een gewaarwording als het hoofdaltaar op Pasen of Kerstmis. Zij zwegen, zij peinsden, zij hadden kunnen knielen. Het was haar, alsof zij binnenkwamen in een kerk op Goede Vrijdag.

Gervaise, de meest nieuwsgierige van het drietal, en derhalve de minst gevoelige, trachtte tenslotte de kluizenaarster te doen spreken: — Zuster, zuster Gudula!

Zij herhaalde deze roep tot drie maal toe, elke keer luider. De kluizenaarster bewoog niet. Geen woord, geen blik, geen zucht, geen teken van leven.

Oudarde zei op haar beurt, met een zachter en vriendelijker stem: — Zuster! zuster Sint-Gudula!

Dezelfde stilte, dezelfde onbewegelijkheid.

— Een zonderlinge vrouw! riep Gervaise uit, en die zich door geen ontploffing van de wijs zal laten brengen!

— Zij is misschien doof, zei Oudarde zuchtend.

— Misschien blind, voegde Gervaise er aan toe.

— Misschien dood, hernam Mahiette.

Zoveel is zeker, dat, als de ziel nog niet gevloden was uit dit roerloze, verdoofde, gevoelloze lichaam, zij zich daarin althans had teruggetrokken en verborgen in diepten, waar de indrukken der zintuigen niet heen doordrongen.

— Dan, zei Oudarde, moeten we de koek maar op het kijkgat laten liggen. Maar dan pakt een kwajongen ze weg. Hoe krijgen we haar wakker?

Eustache, die tot nu toe z'n aandacht had bepaald bij een

wagentje, voortgetrokken door een grote hond, dat juist voorbijging, bemerkte plotseling dat zijn drie geleidsters naar iets in het gat keken, en toen werd ook hij nieuwsgierig, hij klom op een hoeksteen, ging op de punten van zijn tenen staan en legde z'n dikke, blozende gezicht tegen de opening, waarop hij uitriep: — Moeder, kijk eens wat ik zie!

Bij het horen van die kinderstem, helder, fris, klankrijk, sidderde de kluizenaarster. Zij wendde het hoofd om met de snelle en plotselinge beweging van een stalen veer, haar beide lange, vleesloze handen schoven de haren voor haar gezicht opzij en zij zag het kind met verwonderde, verbitterde, wanhopige ogen aan. Die blik was niet meer dan een weerlicht.

— O, mijn God! riep zij plotseling en verborg haar hoofd tussen haar knieën, terwijl haar rauwe stem bij die uitroep haar borst wel scheen te verscheuren, laat mij tenminste niet de kinderen van anderen zien!

— Dag juffrouw, zei het kind ernstig.

Deze schok had echter, om zo te zeggen, de kluizenaarster doen ontwaken. Een lange siddering doorliep haar hele lichaam van het hoofd tot de voeten, haar tanden klapperden, zij tilde haar hoofd een weinig op, drukte haar ellebogen tegen de heupen en zei, terwijl zij haar voeten in haar handen nam als om ze te verwarmen: — O, wat een koude!

— Arme vrouw, zei Oudarde met diep medelijden. Wilt ge wat vuur?

Zij schudde met haar hoofd van nee.

— Kom, ging Oudarde verder en stak haar een flesje toe, dit is hypocras om je te verwarmen. Drink ervan.

Zij schudde opnieuw het hoofd, keek Oudarde strak aan en antwoordde: — Water.

Oudarde hield aan: — Nee, zuster, dat is geen drinken in Januari. Ge moet wat hypocras drinken en deze maïskoek eten, die we voor u gebakken hebben.

Zij duwde de koek, die Mahiette haar voorhield, terug en zei: — Roggebrood.

— Kom, zei Gervaise, die op haar beurt ook iets wilde

geven en haar wollen mantel afdeed, dit kledingstuk is een beetje warmer dan het uwe, doe het om uw schouders.

Zij weigerde de mantel evenals de fles en de koek, en antwoordde: — Een zak.

— Maar u moet toch, hernam de goede Oudard, ook een beetje merken, dat het gisteren feest was.

— Ik merk het, zei de kluizenaarster. Al twee dagen heb ik geen water meer in mijn kruik.

Zij liet er na een korte stilte op volgen: — Het is feest, men vergeet mij. Zo is het goed. Waarom zou de wereld aan mij denken, die niet aan haar denkt? Bij dove kolen koude as.

En als vermoeid van het vele spreken liet zij het hoofd weer op haar knieën zinken. De eenvoudige en goedhartige Oudarde, die uit haar laatste woorden meende op te maken, dat zij nog over de kou klaagde, antwoordde in haar onnozelheid: — Wilt u dan wat vuur?

— Vuur! zei Zakketje op een vreemde toon, krijgt de arme kleine, die al vijftien jaar onder de aarde ligt, er dan ook wat van?

Zij beefde over al haar leden, haar stem trilde, haar ogen schitterden, zij had zich opgericht op haar knieën. Zij strekte plotseling haar witte en magere hand uit naar het kind, dat haar met een verwonderde blik aankeek: — Ga gauw weg met dat kind! riep zij. De Zigeunerin komt eraan!

Toen viel zij met haar gezicht tegen de grond en haar voorhoofd sloeg tegen de vloerzerk met het geluid van een steen op een steen. De drie vrouwen meenden dat zij dood was. Maar een ogenblik later bewoog zij weer en zij zagen haar op knieën en ellebogen voortkruipen naar de hoek waar het schoentje was. Toen durfden zij niet meer te kijken, zij zagen haar niet meer, maar zij hoorden eindeloos kussen en eindeloos zuchten en daar tussendoor hartverscheurende kreten en doffe slagen als van een hoofd dat tegen een muur bonst. Toen, na één van die slagen zo hevig dat zij er alle drie van beefden, hoorden zij niets meer.

— Zou zij zichzelf hebben gedood? zei Gervaise en waagde haar hoofd in de luchtkoker.

— Zuster, zuster Gudula!

— Zuster Gudula, herhaalde Oudarde.

— O, mijn God! zij beweegt niet meer, hernam Gervaise, zou zij dood zijn? — Gudula! Gudula!

Mahiette, tot nu toe te ontroerd om iets te kunnen zeggen, deed haar best om te spreken.

— Wacht eens, zei zij, toen boog zij zich naar het celgat en zei: — Margrietje! Margrietje Zangbloem!

Een kind, dat argeloos blaast op de smeulende lont van een voetzoeker en hem daarbij in zijn gezicht krijgt, kan niet heviger schrikken dan Mahiette deed van de uitwerking die deze naam, daar plotseling in de cel geslingerd, op zuster Gudula had.

De kluizenaarster sidderde over haar hele lichaam, ging op haar blote voeten staan en sprong naar het kijkgat met zo vlammende ogen, dat Mahiette en Oudarde en de andere vrouw en het kind terugdeinsden tot de leuning van de kade.

Inmiddels verscheen het spookachtige gelaat van de boetelinge aangedrongen tegen de tralies van het luchtgat: — O! O! riep zij met een verschrikkelijke lach, 't is de Zigeunerin die me daar geroepen heeft!

Op dit ogenblik trof een tafereel, dat zich op de schandkaak afspeelde, haar verwilderde blik. Haar voorhoofd trok in rimpels als van afschuw, zij strekte haar beide scharminkelige armen uit buiten haar cel en riep met een stem die geleek op gereutel: — Ben je daar weer, Zigeunerkind! Roep jij me, kinderroofster! Nu dan, wees vervloekt! vervloekt! vervloekt! vervloekt!

IV. Een traan voor een druppel water

Deze woorden waren als het ware het verbindingspunt van twee tonelen, die zich tot nu toe evenwijdig en gelijktijdig hadden afgespeeld, elk op het eigen podium, het ene, dat waarvan men zo juist gelezen heeft, in de Rattenkuil, het andere, waarvan men gaat lezen, op de ladder van de schandkaak. Het eerste had als getuigen slechts de drie vrouwen gehad, waarmee de lezer zo juist heeft kennis gemaakt; het tweede had als toeschouwers het hele publiek gehad, dat wij hiervóór zich hebben zien verzamelen op het Zandplein, om de kaak en de galg heen.

Deze menigte, door de vier schoutsrakkers, die om negen uur in de morgen op de vier hoeken van de schandkaak waren gaan staan, in de hoop gebracht op een of andere terechtstelling, weliswaar geen opknoping, maar dan toch een geseling, een oorafsnijding, iets in elk geval, deze menigte had zich zo schielijk uitgebreid, dat de vier rakkers, te nauw ingesloten, meer dan eens ruimte hadden moeten maken door duchtig met hun bullepezen te zwaaien en hun paarden te doen steigeren.

Dit volk, gewend aan het wachten op openbare terechtstellingen, legde niet bijster veel ongeduld aan de dag. Het vermaakte zich met de aanblik van de schandkaak, een heel eenvoudig soort bouwwerk, bestaande uit een gemetselde vierkante verhoging tot ongeveer tien voet, die van binnen hol was; een erg ruwe, onbehouwen stenen stoep, die „de ladder" heette, leidde naar het platdak bovenop, waar men een horizontaal rad van eikenhout zag staan. Men bond den delinquent met de knieën op dit rad en zijn armen achter de rug. Dit rad rustte op een zware houten spil, die verbonden was aan een binnen in het gevaarte opgesteld gangspil, waarmee het in beweging kon worden gebracht, terwijl het steeds in zijn horizontale stand bleef en op deze wijze het gezicht van den veroordeelde achtereenvolgens aan alle zijden van het plein vertoonde. Dit noemde men het „draaien" van een misdadiger.

Zoals men ziet, bood de schandkaak van het Zandplein

bij lange na niet zoveel verlustiging als de schandkaak van de Hallen. Niets architecturaals, niets monumentaals. Geen dak met een ijzeren kruis, geen achthoekige lantaarn, geen slanke zuiltjes, die aan de rand van het dak uitliepen in kapitelen met kartelranden en bloemen, geen dakgoten met spookgestalten en monsters, geen houtsnijwerk, geen diep in het steen uitgewerkt beeldhouwwerk.

Men moest genoegen nemen met die vier ruw stenen muurvlakken en twee zandstenen hekken en met een lelijke stenen galg, mager en bloot, ernaast.

Het onthaal zou maar schraal zijn geweest voor liefhebbers van Gotische bouwkunst. Maar och, niets vertoonde minder belangstelling voor bouwkundige schoonheden dan die brave leeglopers der middeleeuwen, die zich bitter weinig bekommerden om het fraaie van een schandkaak.

Het slachtoffer kwam ten laatste eraan vastgebonden aan een karretje, en toen hij op het platform was gehesen, toen men hem aan alle zijden van het plein kon zien, met koorden en ketenen vastgebonden op het rad van de kaak, ging een oorverdovend gejouw van lachen en uitroepen op van het plein. Men had Quasimodo herkend.

Hij was het inderdaad. De terugkomst was zonderling. Aan de kaak gesteld, op hetzelfde plein, waar hij de vorige dag feestelijk begroet was, toegejuicht en uitgeroepen tot koning en prins der zotskappen, in gezelschap van den hertog van Egypte, den koning van Thunes en den keizer van Galilea. Zoveel is zeker, dat er niemand in de menigte was, ook niet hijzelf, beurtelings de toegejuichte en de uitgejouwde, die zich deze vergelijking bewust maakte in zijn geest. Gringoire en z'n wijsgerigheid ontbraken bij dit schouwspel. Weldra liet Michel Zwartse, beëdigd trompetter van den koning, onzen heer, de aanwezigen het zwijgen opleggen en riep luidkeels het vonnis om, volgens de order en het bevel van den heer schout. Toen dook hij weer weg achter het wagentje, met zijn knechten in hun livreirokken.

Quasimodo, onbewogen, vertrok geen spier. Alle tegenstand was hem onmogelijk gemaakt door wat men toen in strafrechtelijke kanselarijtaal noemde: „het geweld en de

overmacht der banden", wat betekent, dat de koorden en ketentjes hem waarschijnlijk in het vlees drongen. Dat is overigens een gebruik in kerker en tuchthuis, dat nog niet verloren is gegaan en dat de paternosters (de handboeien) nog dierbaar doen voortbestaan onder ons, beschaafd, zacht, menselijk volk (dwangarbeid en guillotine tussen haakjes).

Hij liet zich leiden en duwen, dragen, hijsen, binden en nog eens binden. Men kon niets aflezen van zijn gezicht dan de verwondering van een wilde of een idioot. Men wist, dat hij doof was, men zou gezegd hebben, dat hij blind was.

Men deed hem knielen op de ronde plank, hij liet het zich doen. Men stroopte hem hemd en wambuis af tot aan de gordel, hij liet dit geworden. Men kluisterde hem in een nieuw samenstel van banden en gespen, hij liet zich insnoeren en binden. Alleen blies hij van tijd tot tijd luidruchtig als een kalf welks kop over de rand van de slachterskar heen en weer bungelt.

— De stommeling, zei Johan Frollo van der Molen tegen zijn vriend Robin Poussepain (want de beide studenten hadden het slachtoffer natuurlijk gevolgd), hij snapt er net zoveel van als een Meikever in een doosje!

Een bulderend gelach ging uit de menigte op, toen Quasimodo's bochel, z'n kameelborst, z'n eeltige en behaarde schouders bloot kwamen. Onder al die vrolijkheid steeg een man, in de livrei van de stad gekleed, klein van gestalte en krachtig van bouw, op het platform en ging bij het slachtoffer staan. Zijn naam ging als een lopend vuurtje onder de aanwezigen rond. Het was meester Pierrat Torterue, beëdigd folterknecht van het Kasteeltje.

Hij ving aan met op een hoek van de kaak een zwarte zandloper te plaatsen, waarvan het bovenste glas gevuld was met rood zand, dat het langzaam in de onderste ruimte liet neerglijden, toen trok hij z'n tweekleurige overrok uit; en aan zijn rechterhand zag men een dunne gerafelde zweep hangen, met lange, witte, glanzende, geknoopte, gevlochten riemen, met metalen nagels erop. Met de linkerhand schoof hij achteloos z'n hemdsmouw omhoog tot aan de oksel van de rechterarm.

Inmiddels riep Johan Frollo, terwijl hij zijn blonde krullebol uitrekte boven de menigte (hij was daarvoor op de schouders van Robin Poussepain geklommen):

— Gaat dat zien, heren en dames! Hier kan men de zweep geducht zien neersuizen op meester Quasimodo, den klokkenluider van mijn broer, den heer aartsdiaken van Josas, een wonder van Oosterse lichaamsbouw, die een rug als een dom heeft en benen als gedraaide pilaren!

En lachen, dat het volk deed, vooral de kinderen en de jonge meisjes.

Eindelijk stampte de foltermeester met de voet. Het rad begon te draaien. Quasimodo schudde heen en weer onder zijn boeien. De ontsteltenis, die zich plotseling op zijn wanstaltig gezicht aftekende, deed het lachen rondom verdubbelen.

Onverwachts, op het ogenblik dat het rad in zijn omwenteling meester Pierrat de gebochelde rug van Quasimodo bood, hief meester Pierrat de arm op, de dunne riempjes floten schel door de lucht als een handvol hagedissen, en vielen verwoed neer op de schouders van den ongelukkige.

Quasimodo sprong op, als met een schok ontwaakt. Hij begon te begrijpen. Hij wrong zich in zijn boeien; een heftig samentrekken van verrassing en pijn deed de spieren van zijn gezicht samenkrimpen; maar hij liet geen zucht. Alleen wendde hij het hoofd naar achteren om, naar rechts, toen naar links, heen en weer, zoals een stier doet, die door een horzel wordt gestoken.

Een tweede slag volgde op de eerste, toen een derde, en nog één, en nog één, steeds meer. Het rad hield niet op te draaien, de slagen hielden niet op te regenen. Weldra kwam er bloed te voorschijn, men zag het in duizend stroompjes neervallen over de zwarte schouders van den bultenaar, en de dunne riempjes wierpen het in droppels uit over de menigte, wanneer zij wervelend de lucht vaneenreten.

Quasimodo had, althans ogenschijnlijk, zijn aanvankelijke onaandoenlijkheid herwonnen. Hij had eerst getracht, domweg en zonder veel krachtsvertoon, zijn banden te verbreken. Men had zijn oog zien opvlammen, zijn spieren opzetten,

zijn ledematen samenkrimpen, en de koorden en ketentjes zich spannen. De poging was machtig, bovenmenselijk, wanhopig, maar de oude banden van het gerecht hielden het uit. Zij kraakten, en dat was alles. Quasimodo zonk uitgeput weer ineen. De ontsteltenis maakte op zijn gezicht plaats voor een gevoel van bittere en diepe moedeloosheid. Hij sloot zijn enige oog, liet zijn hoofd op zijn borst vallen en hield zich als een dode.

Daarna bewoog hij niet meer. Niets kon hem een beweging ontlokken. Noch zijn bloed dat maar door stroomde, noch de slagen die in kracht verdubbelden, noch de woede van den foltermeester, die zich opwond en zich bedwelmde aan de strafoefening, noch het geluid der gruwelijke riemen met scherper spitsen en scherper fluitend dan een roofdierklauw.

Tenslotte strekte een deurwaarder van het Kasteeltje, gekleed in zwart, op een zwart paard naast de trap opgesteld van het begin der terechtstelling af, zijn ebbenhouten stokje naar de zandloper uit. De foltermeester hield op. Het rad hield op. Het oog van Quasimodo ging langzaam weer open.

De geseling was afgelopen. Twee knechten van den foltermeester wiesen de bloederige schouders van het slachtoffer, wreven ze in met een of andere zalf, die onmiddellijk alle wonden sloot, en wierpen hem een geel schandekleed over de rug, dat de vorm had van een miskleed. Inmiddels liet Pierrat Torterue op de stenen zijn rode riemen vol bloed uitdruipen.

Alles was nog niet ten einde voor Quasimodo. Hij moest nog het uur schandkaak ondergaan, dat meester Florian Barbedienne zo oordeelkundig had toegevoegd aan het vonnis van den edelen heer Robert van Estouteville; alles ter meerdere ere van de oude lichamelijke en geestelijke woordspeling van Johannes van Cumenus: Surdus absurdus (Doof is stom).

Men draaide dus de zandloper om en men liet den bultenaar vastgeketend aan de plank, opdat het gerecht zijn volle pond zou krijgen.

Het volk, vooral in de middeleeuwen, is in de maatschappij, wat het kind is in het gezin. Zolang het in die staat van aanvankelijke onwetendheid blijft, van zedelijke en verstan-

delijke minderjarigheid, kan men er van, evenals van het kind, zeggen: Die leeftijd is zonder erbarmen.

Wij hebben reeds doen uitkomen, dat Quasimodo algemeen gehaat was, om meer dan één gegronde reden nog wel. Er was nauwelijks een toeschouwer in die menigte, die geen reden had, of meende te hebben om zich te beklagen over dien lelijken bochel van de Notre-Dame. De vreugde was algemeen geweest, hem zo op de schandkaak te zien verschijnen; en de wrede strafoefening, die hij daareven had ondergaan, en de beklagenswaardige toestand, waarin zij hem had achtergelaten, hadden, verre van het volk te vertederen, zijn haat nog feller gemaakt door die te verscherpen met de prikkel van het leedvermaak.

Het „rechtsgevoel" dan ook eenmaal „voldaan", zoals de tabberds heden ten dage nog beuzelen, was thans de beurt aan de duizenderlei persoonlijke wraaknemingen. Ook hier, evenals in de Grote Zaal, waren het vooral de vrouwen, die te keer gingen. Allen koesterden zij een of andere wrok jegens hem, dezen om zijn kwaadaardigheid, genen om zijn lelijkheid. De laatsten waren het felst.

— O, wat een mombakkes voor den Antichrist! zei de ene.

— Ridder van de bezemsteel! riep de andere.

— Wat een mooie treurspel-kop, brulde een derde, en wie zou je nu nog koning der zotskappen maken, als vandaag gisteren was!

— Goed zo, ging een oudje verder. Vandaag zijn snuit op de kaak. Wanneer aan de galg?

— Wanneer heb jij je grote klok op je kop, honderd voet onder de grond, vervloekte klokkenist?

— En díe duivel luidt nou het angelus!

— Hé! De dove! De eenoog! De bochel! Het monster!

— Zijn kop helpt beter voor een miskraam dan alle drankjes en pillen!

En de beide studenten, Johan van der Molen en Robin Poussepain, zongen luidkeels het oude volkswijsje:

Une hart	*(Hang hem op,*
Pour le pendard!	*Den galgestrop!*
Un fagot	*Sla hem daas,*
Pour le magot!	*Het galgenaas!)*

Duizenderlei andere beledigingen regende het, en gejouw, en verwensingen, en gelach, en stenen af en toe.

Quasimodo was doof, maar hij had goede ogen, en de woede van de mensen was niet minder duidelijk af te leiden uit hun gezichten dan uit hun woorden. Trouwens de steen-worpen lichtten het gelach toe.

Hij hield zich eerst goed. Maar langzamerhand begon die hardnekkigheid, die hem had doen verstijven onder de zweep van den foltermeester, te buigen en voet te geven aan die duizenderlei insectensteken. De Asturische stier, die zich weinig bekommerd heeft om de aanvallen van den picador, wordt geprikkeld door de honden en de banderillos.

Eerst liet hij langzaam een dreigende blik over het volk rondgaan. Maar, geboeid als hij was, bleek zijn blik onmach-tig de vliegen te verjagen, die staken in zijn wonde. Toen wrong hij zich in zijn kluisters heen en weer, en zijn woeden-de rukken deden het oude rad van de schandkaak kraken in zijn voegen. Door dat alles nam het spotten en jouwen slechts toe.

Toen werd de ongelukkige, niet in staat zijn halster van geketend wild dier te verbreken, weer rustig. Alleen deed bij tussenpozen een zucht van woede alle holten van zijn borst opzwellen. Er was op zijn gezicht geen schaamte, geen roodheid. Hij stond te ver van de samenleving en te dicht bij de natuurstaat om te weten wat schaamte is. Trouwens, is bij zo'n wanstaltigheid de schande iets navoelbaars? Maar de woede, de haat, de wanhoop deden langzaam op dat af-schuwelijke gelaat een donkerder en donkerder wolk neer-dalen, meer en meer geladen met een electriciteit, die zich ontlaadde in duizend bliksemschichten door het oog van den cycloop.

Doch die wolk trok een ogenblik weg, toen een muilezel door de menigte ging met een priester op de rug. Zodra hij in de verte dezen muilezel en dezen priester bemerkte, ver-zachtte zich het gelaat van het arme slachtoffer. Op de woede, die het vertrok, volgde een vreemde glimlach vol zachtheid, zachtaardigheid, onuitsprekelijke tederheid. Naar-mate de priester dichterbij kwam, werd deze glimlach

helderder, duidelijker, stralender. Het was alsof de ongelukkige de komst van een verlosser begroette. Maar op het ogenblik, dat de muilezel dicht genoeg bij de kaak was, dat z'n berijder het slachtoffer kon herkennen, sloeg de priester de ogen neer, deed het dier keert maken, gaf het de sporen, alsof hij met spoed zich wilde vrijwaren tegen vernederende smeekbeden en bitter weinig gesteld was op een begroeting en een herkenning van een armen duivel, die in zo'n toestand verkeerde.

Die priester was de aartsdiaken Dom Claude Frollo.

De wolk daalde weer, nog somberder dan voorheen, neer over het gezicht van Quasimodo. De glimlach draalde daar nog enige tijd tussen door, maar bitter, ontmoedigd, diep droevig.

De tijd verliep. Hij was daar nu minstens reeds anderhalf uur, verscheurd, mishandeld, zonder ophouden bespot en bijna gestenigd.

Plotseling bewoog hij opnieuw in zijn ketenen met een verdubbelde wanhoop, waarvan het ganse gevaarte, dat hem droeg, trilde, en, de stilte verbrekend, die hij tot nu toe koppig had bewaard, schreeuwde hij met een rauwe en verwoede stem, die meer geleek op geblaf dan op een menselijke kreet en die het gejouw overstemde: — Drinken!

Deze wanhoopsuitroep, verre van het medelijden op te wekken, was een vermaak te meer voor het brave, Parijse volkje, dat om de ladder heen stond en dat, het moet erkend, over het geheel en als menigte genomen, toentertijd niet minder wreed was en minder afgestompt dan de verschrikkelijke bende boeven, waar wij onzen lezer reeds heen hebben geleid en die eenvoudigweg de onderste laag van het volk was. Geen stem verhief zich naar het ongelukkige slachtoffer, tenzij om hem te bespotten met zijn dorst. Zeker was hij op dit ogenblik eer dwaas en afstotend nog dan meelijwekkend, met zijn rode en gutsende gezicht, zijn verwilderd oog, zijn mond die schuimde van woede en smart, en zijn half uitgestoken tong. Ook moet erkend, dat, al had zich onder de troep een goede barmhartige burger of burgeres bevonden, die de neiging had vertoond een glas water te

brengen aan dat ongelukkige schepsel in nood, er, om de schandetreden van de kaak zo'n vooroordeel van schaamte en verachtelijkheid hing, dat dit alleen reeds den barmhartigen Samaritaan zou hebben weerhouden.

Na enkele minuten liet Quasimodo over de menigte een wanhopige blik weiden en herhaalde met nog hartverscheurender stem: — Drinken!

En allen lachten.

— Drink dit! riep Robin Poussepain en wierp hem een spons naar het gezicht die door de goot was gesleurd. Ja, lelijke dove, je had nog wat van me te goed.

Een vrouw wierp hem een steen naar het hoofd: — Dat zal je leren ons 's nacht wakker te maken met je verwenste klokkenspel.

— Hé daar, ouwe jongen, balkte een lamme en sloeg naar hem met zijn kruk, zul je ons nog eens beheksen daar boven van de torens der Notre-Dame?

— Daar heb je een nap om te drinken! ging een man verder en wierp hem een kapotte kruik naar de borst. Jij was het, die, alleen doordat ze je zag, mijn vrouw hebt doen bevallen van een kind met twee hoofden!

— En mijn kat van een poesje met zes poten! kraakte een oude vrouw en wierp een dakpan naar hem.

— Drinken! herhaalde Quasimodo smachtend, voor de derde keer.

Op dit ogenblik zag hij de mensen uiteenwijken. Een jong, ongewoon gekleed meisje kwam tussen de mensen door. Haar volgde een wit geitje met vergulde horens en zij droeg een tamboerijn in de hand.

Het oog van Quasimodo flikkerde. Het was de Zigeunerin, die hij in de afgelopen nacht had getracht op te lichten, een streek waarvoor hij zich vaag voelde gestraft, juist op dit ogenblik; wat echter niet in het minst het geval was, daar hij slechts gestraft was wegens het ongeluk van zijn doofheid en omdat hij berecht was door een dove. Hij duchtte, dat ook zij zich op hem kwam wreken en hem kwam treffen evenals alle anderen.

Werkelijk zag hij haar vlug de ladder opkomen. Hij stikte

schier van woede en spijt. De hele schandkaak had hij wel willen vernietigen, en als de bliksemschichten uit zijn oog haar hadden kunnen doden, zou de Zigeunerin tot stof verteerd zijn geweest, voordat zij het platform had bereikt. Zij kwam, zonder een woord te zeggen, af op het slachtoffer, dat zich tevergeefs wrong om aan haar te ontkomen en terwijl zij een fleskalebas van haar gordel haalde, bracht zij die zacht aan de uitgedroogde lippen van den ongelukkige.

Toen zag men in dat oog, tot nu toe zo droog en zo heet, een grote traan komen, die langzaam omlaagrolde langs dat wanstaltige gezicht, dat zo lang vertrokken was geweest door de wanhoop. Het was misschien de eerste, die de rampzalige ooit had vergoten.

Hij vergat echter te drinken. De Zigeunerin trok ongeduldig haar lipje en stak glimlachend de hals van de fles in de tandige mond van Quasimodo. Hij dronk met lange teugen. Zijn dorst was brandend.

Toen hij gedaan had, stak de ellendige zijn zwarte lippen uit, kennelijk om de mooie hand, die hem geholpen had, te kussen. Maar het meisje, dat wellicht niet zonder wantrouwen was, en zich de gewelddadige poging van die nacht herinnerde, trok haar hand terug met het verschrikte gebaar van een kind, dat bevreesd is door een hond te worden gebeten.

Toen vestigde de arme dove op haar een blik vol verwijt en onzegbare droevigheid.

Overal zou het een roerend tafereel zijn geweest, dat mooie meisje, fris, zuiver, bekoorlijk, en zo zwak tegelijkertijd, zo barmhartig toegesneld om zoveel ellende, wanstaltigheid en kwaadaardigheid bij te staan. Op een schandkaak was dit schouwspel verheven.

De menigte zelf werd er door aangegrepen en begon in de handen te klappen onder het geroep: Hoezee! Hoezee!

Dit ogenblik was het, waarop de kluizenaarster door haar luchtgat de Zigeunerin op de schandkaak zag en haar de onheilspellende verwensing toeslingerde: — Wees vervloekt, Zigeunerin! Vervloekt! Vervloekt!

V. Slot der geschiedenis met de koek

Esmeralda verbleekte en wankelde de kaak af. De stem van de kluizenaarster achtervolgde haar nog: — Omlaag! Omlaag! Egyptische kinderroofster, je komt er toch wel weer op!

Zakketje heeft het weer te pakken, mompelde het volk, en daar bleef het bij. Want dat slag vrouwen was gevreesd, en daardoor ontzien. Men viel toen niet graag iemand lastig, die dag en nacht bad.

Het was tijd om Quasimodo weer weg te leiden. Men maakte hem los en de menigte verspreidde zich.

Bij de Grote Brug bleef Mahiette, die met haar beide gezellinnen ook op de terugweg was, plotseling staan: — Zeg, Eustache, wat heb je met de koek gedaan?

— Moeder, zei het kind, terwijl u praatte met die juffrouw in dat gat, kwam er een grote hond die in mijn koek beet! En toen heb ik er ook maar van gegeten.

— Wat, jongeheer, zei zij weer, heb je alles opgegeten?

— Moeder, het was de hond. Ik heb het hem nog gezegd, maar hij luisterde niet naar mij. Toen heb ik er ook maar van gehapt!

— Het is een ondeugend kind, zei de moeder glimlachend en brommend tegelijk. Weet je, Oudarde, hij heeft al eens heel alleen de kerseboom in onze tuin in Charlerange leeggegeten. Zijn grootvader zegt ook, dat hij nog kapitein wordt. — Laat ik dat niet weer merken, jongeheer Eustache. — Kom, grote lummel!

Zevende Boek

I. Hoe gevaarlijk het is een geheim toe te vertrouwen aan een geitje

Verscheidene weken waren verstreken.

Het was in de eerste dagen van Maart. De zon, die Dubartas, die klassieke voorvader der omschrijving, nog niet „den groothertog der waskaarsen" had genoemd, straalde daarom niet minder vrolijk en helder. Het was een dier voorjaarsdagen, die zo zacht en zo mooi zijn, dat heel Parijs, uitgelopen naar de pleinen en wandelwegen, ze viert als Zondagen. Op die heldere, warme en onbewogen dagen is er een uur, waarop het portaal van de Notre-Dame nog bewonderenswaardiger is dan anders. Dat is het ogenblik, wanneer de zon als zij reeds naar de ondergang neigt, bijna vlak van voren de kathedraal aankijkt. Haar stralen, meer en meer horizontaal, verlaten langzaam de stenen van het plein en gaan langs de gevel omhoog, waar zij de talloze versieringen af doen steken tegen hun schaduw, terwijl het grote middenroosvenster vlamt als het oog van een cycloop, waarin de vuurgloed van de smidse weerkaatst.

Dat uur was het.

Tegenover de hoge kathedraal, rood van de zonsondergang, bevonden zich op het stenen balcon boven de ingang van een prachtig Gotisch huis, op de hoek van het plein en de Schroefstraat, enkele mooie meisjes die lachten en keuvelden met veel bekoorlijkheid en uitgelatenheid. Aan de lange sluier, die neerviel van de top van hun hoge haardos, met strengen parels tot op hun hielen, aan het fijne, gehandwerkte overhemd dat haar schouders bedekte en naar de uitnodigende mode van die tijd de aanzet van haar schone maagdelijke boezems liet zien, aan de rijkdom van haar onderkleding, nog kostbaarder dan haar bovenkleding (bewonderenswaardige verfijning)!, aan het gaas, aan de zijde, aan het fluweel waarvan dat alles was gemaakt, en bovenal aan de blankheid van haar handen, die aantoonde, dat zij een gemakkelijk en lui leventje leidden, was het licht

te raden dat men hier edele en rijke erfgenamen voor zich had. Het waren inderdaad juffer Lely van Gondelaurier, en haar vriendinnetjes, Diana van Christeuil, Amelotte van Mont Michel, Duifje van Gaillefontaine, en de kleine Van Champchevrier, alle meisjes van goeden huize, thans bij elkaar ten huize van Mevrouw de weduwe Van Gondelaurier, in afwachting van den edelen heer Van Beaujeu en van mevrouw zijn echtgenote, die in de maand April naar Parijs zouden komen om eredames uit te kiezen voor de Kroonprinses vrouwe Margaretha, wanneer men haar in Picardië zou komen afhalen van de Vlamingen, die haar brachten. En alle landjonkers van dertig mijl in het rond spitsten zich op deze gunst voor hun dochters, en tal van hen hadden ze reeds naar Parijs gebracht of gezonden.

Dezen nu waren door hun ouders toevertrouwd aan de zorgzame en eerbiedwaardige hoede van mevrouw Aloïse van Gondelaurier, weduwe van een vroegeren officier der koninklijke boogschutters, die zich met haar enige dochter uit de wereld had teruggetrokken in haar woning op het Kerkplein der Notre-Dame, te Parijs.

Het balcon, waarop deze jonge meisjes zich bevonden, kwam uit op een rijk behangen vertrek met Vlaams leer, vaalrood en bedrukt met gouden lofwerk. De dwarsbalken, die evenwijdig langs de zoldering liepen, vermeiden het oog met talloze wonderlijke, beschilderde en vergulde figuurtjes. Op bewerkte kisten weerkaatste hier en daar porseleinwerk in het licht; de kop van een everzwijn in Fayence bekroonde een prachtig dressoir, welks twee verdiepingen deden uitkomen dat de vrouw des huizes de echtgenote of weduwe was van een baanderheer. Achterin, naast een hoge schoorsteen met wapens en blazoenen van boven tot beneden, zat in een prachtige fluwelen armstoel vrouwe Van Gondelaurier, wier zeven en vijftig jaren evenzeer uit haar kleding als uit haar trekken spraken. Naast haar stond een jonkman, met een nogal trots gezicht, hoewel een beetje ijdel en snoeverig, één van die mooie jongens, waarover de vrouwen het eens zijn, al trekken de ernstige mannen en de gelaatskenners er ook hun schouders over op. Deze jonge

edelman droeg het fraaie kleed van kapitein bij de boogschutters in dienst van den koning, dat te veel gelijkt op de uitdossing van Jupiter, die men reeds heeft kunnen bewonderen in het eerste boek van deze geschiedenis, dan dat wij den lezer met een tweede beschrijving zouden lastig vallen.

De juffers zaten ten dele in de kamer, ten dele op het balcon, sommigen op kussenstoelen van Utrechts fluweel met goud beslag, anderen op eikenhouten zetels, waarin bloemen en figuren waren uitgesneden. Ieder harer hield op de knieën een stuk van een groot naaldtapijtwerk, waaraan zij gezamenlijk werkten en waarvan een flink eind over de mat, die de vloer bedekte, lag.

Zij praatten onder elkaar met dat fluisterende en gichelende geluid, dat kenmerkend is voor een gezelschap meisjes in wier midden zich een jonge man bevindt. De jonge man, wiens aanwezigheid alleen reeds al die vrouwelijke eigenliefde zo prikkelde, scheen zich daar zelf maar weinig om te bekommeren; en terwijl de mooie meisjes wedijverden om zijn aandacht te trekken, scheen hij geheel in beslag genomen door het oppoetsen van de gesp van zijn degenriem met zijn hertslederen handschoen.

Nu en dan richtte de oude dame op zachte toon het woord tot hem en hij antwoordde dan zo goed hij kon met een soort onhandige en gedwongen beleefdheid. Uit de glimlachjes, uit de knikjes van verstandhouding, van vrouwe Aloïse, uit de knipoogjes die zij haar dochter Lely toewierp, terwijl zij zich fluisterend met den kapitein onderhield, viel gemakkelijk op te maken dat het onderwerp van dit gesprek een reeds beklonken verloving was, een nabij huwelijk ongetwijfeld tussen den jongeman en Lely. En aan de verlegen koelheid van den officier was gemakkelijk te zien, dat er, zijnerzijds althans, geen liefde meer in het spel was. Zijn hele gezicht drukte de ergernis en verveling uit, die onze garnizoensluitenants tegenwoordig bewonderenswaardig zouden vertalen door: wat een hondse corvée!

De brave dame, geheel en al weg van haar dochter, onnozele moeder die zij was, bemerkte niets van het gebrek aan geestdrift en sloofde zich uit met zachtjes opmerkingen tot

hem te richten over de eindeloze reeks voortreffelijke eigenschappen, die Lely aan de dag lei bij haar naaldwerk of het afwinden van de streng.

— Kijk neefje, zei zij tegen hem terwijl zij aan zijn mouw trok om aan zijn oor te kunnen fluisteren. Kijk eens hoe zij zich daar bukt!

— Zeker, ik zie het, antwoordde de jonge man, en hij verviel weer in zijn verstrooid en kil zwijgen.

Een ogenblik later moest hij zich weer overbuigen en zei vrouwe Aloïse tegen hem:

— Heb je ooit een bekoorlijker en aanminniger gezichtje gezien dan dat van je verloofde? Ooit een blanker en een blonder? Zijn dat geen snoezige handen? En die hals, is dat niet sprekend de beweging van een zwaan? Wat kan ik soms jaloers op je zijn! En wat ben je toch gelukkig dat je een man bent, ondeugende meisjesgek, die je bent! Is mijn Lelytje niet aanbiddelijk lief en ben je er niet weg van?

— Zeer zeker, antwoordde hij en dacht aan heel iets anders.

— Maar praat toch eens met haar, zei plotseling vrouwe Aloïse en gaf hem een duwtje tegen de schouder. Zeg eens iets tegen haar. Wat ben je verlegen geworden.

Wij kunnen onze lezers verzekeren, dat verlegenheid noch een deugd noch een gebrek van den kapitein was. Maar hij deed toch zijn best om te doen, wat men hem vroeg.

— Lieve nicht, zei hij, terwijl hij naar Lely toeging, wat moet dat tapijt, dat jullie maken, voorstellen?

— Lieve neef, antwoordde Lely op spijtige toon, ik heb het je al driemaal verteld. Het wordt de grot van Neptunus.

Het was duidelijk, dat Lely veel beter dan haar moeder het koele en verstrooide gedrag van den kapitein verstond. Hij gevoelde de noodzaak een gesprek te voeren.

— En voor wie wordt die hele Neptunusgrot? vroeg hij.

— Voor de abdij van Sint-Anthonius der Velden, zei Lely zonder de ogen op te slaan.

De kapitein nam een hoek van het tapijtwerk op:

— Wat is dat, lieve nicht, die dikke gendarme die met zijn bolle wangen op een trompet staat te blazen?

— Dat is Triton, antwoordde zij.

Er klonk steeds een ietwat pruilende toon in de korte antwoorden van Lely. De jonge man begreep, dat hij haar wel een complimentje, een aardigheidje, onverschillig wat, in het oor moest fluisteren. Hij boog zich dus naar haar over, maar hij kon in zijn verbeelding niets tederders en innigers ontdekken dan dit: — Waarom draagt je moeder toch altijd zo'n geborduurd bovenkleed als onze grootmoeders droegen in de tijd van Karel VII? Vertel haar toch eens, lieve nicht, dat die tegenwoordig wel wat ouderwets zijn en dat haar geborduurde laurier, dat blazoen op haar kleed, haar eruit doet zien als een wandelende schoorsteenmantel. Heus, men gaat tegenwoordig niet meer zo op z'n banier zitten, dat zweer ik je.

Lely richtte haar mooie ogen vol verwijt op hem: — Is dat alles wat je me te zweren hebt? zei zij zachtjes.

Inmiddels zei de brave vrouwe Aloïse, verrukt dat zij hen zo fluisterend naar elkaar gebogen zag, tot zichzelf terwijl zij met het slot van haar getijdenboek speelde: — Een ontroerend liefdestafereeltje!

De kapitein, meer en meer in verlegenheid, nam zijn toevlucht weer tot het tapijtwerk: — Het is werkelijk een alleraardigst ontwerp! bewonderde hij.

Bij deze lofspraak waagde Duifje van Gaillefontaine, een andere knappe blondine met blanke huid, die er aardig uitzag in haar blauw damast, het een schuchter woord te richten tot Lely in de hoop dat de knappe kapitein erop zou antwoorden: — Lieve Gondelaurier, heb je het tapijtwerk gezien in de huize van de Roche-Guyon?

— Is dat niet dat huis dat grenst aan de tuin van de Linnenvrouw van het Louvre? vroeg met een lach Diana van Christeuil, die mooie tanden had en derhalve bij elke gelegenheid lachte.

— En waar ook die dikke oude toren staat van de vroegere stadsmuur, voegde Amelotte van Mont Michel er aan toe, een knappe brunette, kroezig en fris, die de gewoonte had te zuchten, zoals de andere om te lachen, zonder te weten waarom.

— Lieve Duifje, hernam vrouwe Aloïse, je bedoelt toch niet het huis waar meneer van Bacqueville woonde, onder koning Karel VI? Daar zijn inderdaad prachtige tapijten, gemaakt terwijl de schering verticaal op het getouw lag.

— Karel VI! Koning Karel VI! bromde de jonge kapitein en streek zijn knevel op. Mijn God, wat herinnert die brave vrouw zich een oude dingen!

Vrouwe van Gondelaurier vervolgde: — Werkelijk prachtige tapijten. Ze zeggen, dat het werkelijk heel bijzonder is!

Op dit ogenblik riep Herdertje van Champchevrier, een slank meisje van zeven jaren, dat tussen de spijlen van het balcon door naar het plein keek, uit: — O, kijk eens, lieve tante Lely, wat danst daar een leuk meisje beneden en ze speelt op de tamboerijn met een hoop mensen er omheen!

Werkelijk hoorde men het klankvolle rinkelen van een tamboerijn.

— Een of andere Boheemse Zigeunerin, zei Lely en wendde zich achteloos om naar het plein.

— Kijk eens! riepen haar vriendinnetjes levendig, en zij snelden allen naar het hek van het balcon, terwijl Lely, peinzend over de koelheid van haar verloofde, haar langzaam volgde en deze laatste, opgelucht door dit voorval, dat een netelig gesprek afbrak, terugging naar achter in het vertrek met het voldane gezicht van een soldaat die is afgelost. En toch was het een aantrekkelijke en zoete dienst bij de knappe Lely, en zo had het hem vroeger ook geschenen, maar de kapitein had er langzamerhand genoeg van gekregen, het vooruitzicht van een naderend huwelijk deed hem van dag tot dag meer bekoelen. Bovendien was hij nogal veranderlijk van aard en — moet het nog gezegd worden? — niet al te fijn van smaak. Hoewel van hoog-adellijke afkomst, had hij in het harnas meer dan één gewoonte van den gemenen soldaat overgenomen. De taveerne was hem lief, en wat daarop volgt. Hij voelde zich het beste op zijn gemak bij ruwe taal, soldatenvrijerij, vlotte meisjes en vlotte veroveringen. Wel had hij van zijn familie enige opvoeding en enige manieren meegekregen, maar hij was al te jong het land doorgetrokken, te jong van garnizoen naar garnizoen

gegaan en bij de dag sleet het vernis van edelman af door het wrijven van zijn harde soldatenriem. Al bezocht hij haar dan ook nog van tijd tot tijd, hij voelde zich op twee wijzen niet op zijn gemak bij Lely, ten eerste omdat hij, die zijn liefde in allerlei gelegenheden verkwistte, bitter weinig meer voor haar overhield, en voorts, omdat hij temidden van zoveel mooie, voorname, nuffige en ingetogen dames altijd er voor beefde dat zijn mond, het vloeken gewend, plotseling aan de haal zou gaan en overslaan in kroegtaal. Men stelle zich de uitwerking maar eens voor!

Overigens ging dit alles bij hem gepaard met grote zorg voor en ingenomenheid met zijn verschijning, zijn kleren en zijn knappe gezicht. Men rijme dit, zo men kan. Ik ben slechts geschiedschrijver.

Hij bleef dus enige ogenblikken, nadenkend of niet denkend, zwijgend geleund staan tegen de gebeeldhouwde schoorsteenwand, toen Lely zich plotseling omdraaide en het woord tot hem richtte. Tenslotte mokte het meisje tegen hem, terwijl haar hart een andere taal sprak.

— Lieve neef, vertelde je niet van een Zigeunerinnetje dat je gered had, twee maanden geleden toen je de nachtronde deed, uit de handen van een dozijn dieven?

— Ik geloof van wel, lieve nicht, zei de kapitein.

— Wel, hernam zij, misschien is het de danseres die daar op het plein danst. Kom eens kijken of je haar herkent, lieve neef Phoebus.

Hij hoorde een heimelijk verlangen naar verzoening doorklinken in de zachte uitnodiging om bij haar te komen, die zij tot hem richtte, en in de omstandigheid dat zij hem bij zijn voornaam noemde. Kapitein Phoebus van Châteaupers (want hij is het, wien de lezer onder ogen heeft sedert het begin van dit hoofdstuk) ging met langzame stappen naar het balcon. — Kijk, zei Lely tegen hem en legde teder haar hand op de arm van Phoebus, kijk die kleine, die daar in de kring danst. Is dat je Zigeunerin?

Phoebus keek en zei: Ja, ik herken haar aan het geitje.

— O, maar dat is een prachtig geitje! zei Amelotte en vouwde de handen van bewondering.

— Zijn zijn horentjes van echt goud? vroeg Herdertje.

Zonder zich in haar stoel te verroeren nam vrouwe Aloïse het woord: — Is dat niet een van die Zigeunerinnen die het vorig jaar gekomen zijn door de Gibardpoort?

— Maar moeder, zei Lely zachtjes, die poort heet tegenwoordig Hellepoort.

Juffer van Gondelaurier wist, hoe de kapitein zich ergerde aan de verouderde spreekwijzen van haar moeder. Inderdaad, hij begon te grinniken en zei binnensmonds: — Gibardpoort! Gibardpoort! Het is alsof Karel VI weer rondloopt!

— Tante, riep Herdertje uit, wier ogen, onafgebroken in beweging, plotseling omhoog waren gegaan naar de torentop van de Notre-Dame, wie is dat, die zwarte man daarboven?

Alle meisjes keken omhoog. Werkelijk leunde een man over de bovenste omheining van de noordelijke toren, die uitzag op het Zandplein. Het was een priester. Duidelijk zag men zijn kleed en zijn gezicht, gesteund op beide handen. Overigens stond hij zo onbewegelijk als een beeld. Zijn strakke oog keek naar beneden op het plein.

Zijn onbewegelijkheid geleek die van een sperwer, die juist een nest mussen heeft ontdekt en daarnaar kijkt.

— Het is de heer aartsdiaken van Josas, zei Lely.

— Wat heb je scherpe ogen, dat je hem hier vandaan herkent! merkte Gaillefontaine op.

— Wat kijkt hij naar het danseresje! hernam Diana van Christeuil.

— Laat de Zigeunerin maar oppassen! zei Lely, want hij houdt niet van de Zigeuners.

— Het is toch jammer, dat die man zo naar kijkt, voegde Amelotte van Mont Michel er aan toe, want zij danst verrukkelijk.

— Lieve neef Phoebus, zei Lely plotseling, je kent immers dat Zigeunerinnetje. Laat haar boven komen. Dat zou aardig zijn.

— O ja, riepen alle meisjes uit en klapten in de handen.

— Maar dat gaat toch niet, antwoordde Phoebus. Zij is mij vast en zeker vergeten en ik ken haar naam niet eens. Maar, als gij het wilt, juffers, dan zal ik het proberen. En

terwijl hij zich over het hek van het balcon boog, begon hij te roepen: — Kleintje!

De danseres rinkelde op dit ogenblik niet met haar tamboerijn, zij wendde het hoofd naar de zijde vanwaar die uitroep kwam, haar schitterende oog vestigde zich op Phoebus en zij hield plotseling op met dansen.

— Kleintje! herhaalde de kapitein, en hij beduidde haar met de vinger om te komen.

Het meisje bleef hem aankijken, kleurde toen alsof haar een vlam naar de wangen schoot en richtte zich toen, terwijl zij haar tamboerijn onder de arm nam, dwars door de verraste toeschouwers naar de deur van het huis waar Phoebus haar riep, met langzame passen, onzeker, en met de troebele blik van een vogel, die zich overgeeft aan de betovering van een slang.

Een ogenblikje later ging het voorhangsel van tapijtwerk opzij en de Zigeunerin verscheen op de drempel van de kamer, rood, verlegen, buiten adem, haar grote ogen omlaag en zonder een stap verder te durven gaan.

Herdertje klapte in de handen.

De danseres bleef inmiddels onbewegelijk op de drempel staan. Haar verschijning had op de groep jonge meisjes een wonderlijke uitwerking gehad. Ongetwijfeld bezielde een vaag en onduidelijk verlangen, den knappen officier te behagen, haar allen gelijkelijk en was de prachtige uniform het doelwit van al haar behaagzucht en bestond er, sedert hij aanwezig was, tussen haar een soort heimelijke, verborgen ijverzucht, waarvan zij zich ternauwernood bewust waren, maar die daarom niet minder duidelijk elk ogenblik uit haar gebaren en haar woorden sprak. Daar zij echter allen vrijwel even schoon waren, vochten zij evenwel met gelijke wapenen en kon ieder hopen op de overwinning. Het binnenkomen van de Zigeunerin verbrak plotseling dit evenwicht. Zij bezat een zo buitengewone schoonheid dat het op het ogenblik, waarop zij aan de ingang van het vertrek verscheen, wel leek alsof zij een soort licht uitstraalde, dat haar eigen was. In deze bedompte kamer, in die sombere omlijsting van behangsel en houtwerk, was zij onvergelijkelijk

veel schoner en stralender dan op het openbare plein. Het was als wanneer men een fakkel van het daglicht in de schaduw brengt. De edele juffers raakten van haar, ondanks zichzelf, verblind. Ieder gevoelde zich enigszins getroffen in de eigen schoonheid. Hun strijdperk, men vergeve ons de uitdrukking, veranderde terstond zonder dat zij elkaar een woord hoefden te zeggen. Maar zij verstonden elkander uitstekend. De instincten van vrouwen verstaan en beantwoorden elkander sneller dan het verstand der mannen. Zij hadden een vijandin tegenover zich gekregen; allen voelden dat, allen sloten zich aaneen. Een droppel wijn volstaat om een heel glas water rood te kleuren; om een bepaalde kleur te geven aan een ganse kring van aardige vrouwen volstaat het binnenkomen van een nog knappere vrouw; vooral wanneer er slechts één man is.

De ontvangst van de Zigeunerin was dan ook wel zeer opvallend kil. Zij bekeken haar van boven tot beneden, keken toen elkander aan, en er viel niets meer te zeggen. Zij hadden elkander begrepen. Inmiddels wachtte het meisje, tot men haar aan zou spreken, zo van streek, dat zij het niet waagde de ogen op te slaan.

De kapitein verbrak de stilte het eerst. — Op mijn woord, zei hij op zijn overmoedige en laatdunkende toon, dat is een alleraardigst ding! Vind je ook niet, lieve nicht?

Deze opmerking, die een kieser minnaar althans voor zich zelf had gehouden, was nu juist niet geschikt om de vrouwelijke jaloezie, die de Zigeunerin van alle kanten beloerde, te verjagen.

Lely antwoordde den kapitein met zuurzoete welwillendheid: — Niet onaardig.

De anderen fluisterden.

Tenslotte richtte vrouwe Aloïse, niet de minst jaloerse, omdat zij dat voor haar dochter was, het woord tot de danseres: — Kom eens hier, kleine.

— Kom eens hier, kleine, herhaalde met grappige waardigheid Herdertje, die haar tot de heup zou hebben gereikt.

De Zigeunerin kwam naar de edele vrouwe toe.

— Schoon kind, zei Phoebus enigszins hoogdravend, terwijl

hij van zijn kant enige stappen naar haar toekwam, ik weet niet of ik het grote geluk heb door U te worden herkend....

Zij onderbrak hem, terwijl zij een glimlach en een blik vol eindeloze tederheid op hem wierp.

— O, ja! zei zij.

— Zij heeft een goed geheugen, merkte Lely op.

— Welnu dan, hernam Phoebus, gij zijt die avond wel ijlings gevloden. Ben ik zo schrikwekkend?

— O, nee! zei de Zigeunerin.

Er lag in de toon, waarop dit „O, nee!" werd uitgesproken na dat „O, ja!" iets onzegbaars, dat Lely wondde.

— Gij hebt mij in Uw plaats, schone, vervolgde de kapitein, wiens tong bewegelijker werd nu hij sprak tot een meisje van de straat, een tamelijk lastig mirakel achtergelaten, een éénoog en een bochel, den klokkenluider van den bisschop, meen ik. Men heeft mij verteld, dat hij de bastaard van een aartsdiaken was en een geboren duivel. Hij heeft een pracht van een naam, hij heet Quatertemper, Palmpaas, Vastenavond, weet ik veel! Naar een feestdag met klokkengelui, kortom! Hij nam dus de vrijheid U te schaken, alsof ge voor de zwartrokken geschapen waart! Dat is sterk. Wat duivel wilde hij toch van U, die vogelverschrikker? Hè, zeg eens!

— Ik weet het niet, antwoordde zij.

— Verbeeld je zo'n brutaliteit! Een klokkenluider die een meisje schaakt, alsof hij een burggraaf was! Een pummel aan het stropen op de jachtgronden van de heren! Dat is ongehoord. Maar hij heeft het duur moeten betalen. Meester Pierrat Torterue is de hardhandigste stalknecht die ooit een schelm heeft geroskamd, en ik kan U vertellen, als U dat aangenaam is, dat het leer van onzen klokkenluider er onder zijn handen van heeft gelust!

— Arme man! zei de Zigeunerin, die bij deze woorden moest denken aan het toneel op de schandkaak.

De kapitein schaterlachte. — Duivekaters! Dat medelijden is evengoed op zijn plaats als een veer in een varkensbil! Ik mag een buik krijgen als een paus, als....

Hij hield plotseling zijn mond. — Pardon, juffers! Ik geloof dat ik wat stoms ging zeggen.

— Foei, meneer! zei Gaillefontaine.

— Hij spreekt tegen dat schepsel in haar eigen taal! voegde Lely er halfluid aan toe, wier spijtigheid elk ogenblik toenam. Die spijtigheid werd er niet minder op, toen zij den kapitein, verrukt over de Zigeunerin en vooral over zichzelf, op zijn hakken zag draaien, terwijl hij met een grove, onbehouwen en soldateske galanterie herhaalde:

— Een knappe meid, op mijn woord!

— Nog al vreemd gekleed, zei Diana van Christeuil, lachend met haar mooie tanden.

Deze opmerking was een lichtpunt voor de anderen. Daardoor viel hun aandacht op de kwetsbare zijde der Zigeunerin. Nu zij niet aan haar schoonheid konden knagen, wierpen zij zich op haar kleding.

— Dat is waar ook, kleine, zei Mont Michel, waar heb je dat geleerd, zo over straat te lopen zonder omslagdoek en zonder kraag?

— Wat een korte rok, om te rillen, voegde Gaillefontaine er aan toe.

— Melieve, vervolgde Lely nogal zuurtjes, je wordt nog opgepakt door de rakkers van den schout om je vergulde ceintuur.

— Kleine, kleine, hernam Christeuil met een onverzoenlijke glimlach, als je netjes een mouw om je arm had, zou die minder verbrand zijn door de zon.

Het was werkelijk een tafereel, een scherpzinniger toeschouwer dan Phoebus waardig, te zien hoe die knappe meisjes met haar venijnige geprikkelde tongen als slangen om de straatdanseres heengleden en kronkelden. Zij waren wreed en bekoorlijk. Zij wroetten en snuffelden met hun woorden boosaardig om in haar arme en opzichtige pakje van tierelantijnen en klatergoud. Het was een gelach, een ironie, en vernedering zonder einde. De hatelijkheden regenden neer op de Zigeunerin, mèt de hooghartige welwillendheid en de boosaardige blikken. Men had kunnen menen die jonge Romeinse dames te zien, die zich vermaakten met gouden naalden te steken in de borst van een mooie slavin. Men zou hebben kunnen zeggen: Voorname jachthonden, die met open

neusgaten en hete ogen om een arme boshinde heenlopen, terwijl de blik van den meester hun verbiedt haar te verscheuren.

Wat was tenslotte voor deze meisjes van voornamen huize een armzalige straatdanseres? Zij schenen in het geheel geen rekening te houden met haar aanwezigheid en spraken over haar, voor haar, tot haarzelf, hardop, als van iets tamelijk onzindelijks, iets afzichtelijks en iets dat alleraardigst is.

De Zigeunerin was niet ongevoelig voor die naaldeprikken. Af en toe vloog schaamrood, een bliksemschicht van woede, door haar ogen of over haar wangen; een minachtend woord scheen op haar lippen te zweven; zij trok hooghartig dat lipje, dat de lezer reeds kent, maar zij zweeg. Onbeweeglijk bleef zij met haar berustende, droevige en zachte blik aan Phoebus hangen. Men kon menen dat zij zich beheerste uit vrees te worden verjaagd.

Wat Phoebus betreft, die lachte en trok partij voor de Zigeunerin met een mengsel van onbeschaamdheid en medelijden.

— Laat ze praten, kleintje! herhaalde hij en liet zijn gouden sporen rinkelen, zeker, je kleding is een beetje buitenissig en zonderling, maar lief kind, dat je bent, dat doet er voor jou toch niet toe?

— M'n God! riep de blonde Gaillefontaine uit en strekte haar zwanehals met een bittere glimlach, ik merk dat de heren boogschutters in 's konings dienst licht ontvlambaar zijn voor mooie Zigeunerogen.

— Waarom niet? zei Phoebus.

Bij dit antwoord, dat de kapitein als een steen blindelings en achteloos daarheen wierp zonder zelfs te kijken, waar die steen zou vallen, begon Duifje te lachen, en Diana en Amelotte en Lely, die tegelijkertijd een traan in haar oog kreeg.

De Zigeunerin, die haar blik naar de grond had geslagen op de woorden van Duifje van Gaillefontaine, sloeg ze stralend van vreugde en trots weer op en vestigde ze opnieuw op Phoebus. Ze was heel mooi op dit ogenblik.

De oude dame, die dit toneel gadesloeg, voelde zich beledigd en begreep het niet.

— Heilige maagd! riep zij plotseling, wat kriebelt me daar aan de benen? O, dat smerige beest!

Het was het geitje dat juist binnen was gekomen op zoek naar zijn meesteres en dat, op haar toespringend, meteen met de horentjes verward was geraakt in de klederen der edele dame, die zich om haar voeten ophoopten, wanneer zij zat.

Het was een gevaarlijke afleiding. De Zigeunerin bevrijdde het zonder een woord te zeggen.

— O, het geitje heeft gouden pootjes! riep Herdertje uit en danste van plezier.

De Zigeunerin hurkte en legde haar wang tegen het geitje aan dat haar kopjes gaf. Het leek wel dat zij vergiffenis vroeg, het dier zo in de steek te hebben gelaten.

Diana had zich inmiddels overgebogen naar het oor van Duifje.

— Grote goedheid! hoe heb ik daar niet eerder aan kunnen denken? Het is de Zigeunerin met de geit. Men zegt, dat zij kan toveren en dat haar geitje wonderbaarlijke kunstjes kan maken.

— Wel, zei Duifje, dan moet het geitje ons nu eens vermaken en een wonder voor ons doen.

Diana en Duifje wendden zich levendig tot de Zigeunerin:

— Kleine, laat je geitje eens een wonder doen.

— Ik weet niet, wat u bedoelt, antwoordde de danseres.

— Een wonder, een toverij, kortom een hekserij.

— Ik begrijp U niet. En zij begon het aardige witje weer te strelen, terwijl zij zei: — Djali! Djali!

Op dit ogenblik viel het oog van Lely op een bewerkt leren zakje dat om de hals van het geitje hing. — Wat is dat? vroeg zij aan de Zigeunerin.

De Zigeunerin sloeg de grote ogen naar haar op en antwoordde haar ernstig: — Dat is mijn geheim.

— Ik zou wel willen weten wat dat is, je geheim, dacht Lely.

Inmiddels was de oude dame ietwat ontstemd opgestaan.

— Luister eens, Zigeunermeisje, als jij noch je geitje iets voor ons kunt dansen, wat doe je dan hier binnen?

De Zigeunerin ging zonder te antwoorden langzaam naar de deur. Maar hoe dichter zij daar bij kwam, des te trager werden haar stappen. Een onzichtbare magneet scheen haar tegen te houden. Plotseling keerde zij haar ogen, vochtig van tranen, naar Phoebus, en bleef staan.

— Grote God! Grote God! riep de kapitein uit, dat gaat zo maar niet. Kom eens terug en dans eens wat voor ons. Zeg eens, liefje, hoe heet je?

— Esmeralda, zei de danseres zonder hem met de blik te verlaten.

Bij die vreemde naam proestten de meisjes het uit van het lachen.

— O hemel, zei Diana, wat een verschrikkelijke naam voor een jongedame!

— Nu zie je, hernam Amelotte, dat het een tovenares is.

— Melieve, riep vrouwe Aloïse plechtig uit, die naam hebben je ouders toch zeker niet voor je uit het doopbekken opgevist.

De laatste minuten had inmiddels Herdertje onbemerkt het geitje naar een hoek van de kamer gelokt met een stuk marsepein. In een oogwenk was het tweetal dikke vriendjes geworden. Het nieuwsgierige kind had het zakje, dat om de hals van het geitje hing, eraf genomen, het opengemaakt, en de inhoud ervan op de mat uitgestrooid. Het was een alphabet, waarvan iedere letter afzonderlijk geschreven stond op een stukje palmhout. Nauwelijks was het speelgoed op de mat uitgestald, of het kind zag met verwondering hoe het geitje, waarvan dit ongetwijfeld een der „wonderen" was, met zijn gouden pootjes sommige letters eruit haalde en ze, met zachte schopjes, op een bijzondere wijze bij elkaar schoof. Weldra vormden zij zo een woord, dat het geitje scheen te hebben leren schrijven, zo weinig aarzelde het in de rangschikking, en Herdertje riep plotseling uit, terwijl zij in bewondering de handjes vouwde:

— Tante Lely, kijk eens wat het geitje heeft gedaan!

Lely snelde toe en sidderde. De letters, op de vloer uitgestald, vormden dit woord:

PHOEBUS.

— Heeft het geitje dat geschreven? vroeg zij met een gesmoorde stem!

— Ja, tante, antwoordde Herdertje.

Er viel niet aan te twijfelen, het kind kon niet schrijven.

— Dat is nu het geheim! dacht Lely.

Maar op het geroep van het kind was iedereen komen toelopen, de moeder, de meisjes, de Zigeunerin en de officier

De Zigeunerin zag welke domheid het geitje had uitgehaald. Zij werd rood, toen bleek, en begon te beven als een schuldige voor den kapitein, die haar aankeek met een glimlach van voldoening en verwondering.

— Phoebus! fluisterden de meisjes stomverbaasd, dat is de naam van den kapitein!

— Je hebt een uitstekend geheugen! zei Lely tot de Zigeunerin, die wel versteend leek. Toen barstte zij uit in snikken.

O! stamelde zij smartelijk en verborg het gezicht in haar beide mooie handen, het is een toverheks! en zij hoorde een nog bitterder stem diep in haar hart spreken: Het is een mededingster!

Zij viel in zwijm.

— M'n dochter, m'n dochter! riep de moeder angstig uit. Ga weg, helse Zigeunerin!

Esmeralda raapte in een oogwenk de onzalige letters op, gaf Djali een teken en ging naar buiten door de ene deur terwijl men Lely wegbracht door de andere.

Kapitein Phoebus, alleen gebleven, weifelde een ogenblik tussen de beide deuren, toen volgde hij de Zigeunerin.

II. Dat een priester en een filosoof er twee zijn

De priester, dien de jonge meisjes boven op de noordelijke toren hadden zien staan, gebogen naar het plein en zo vol aandacht voor de dans van de Zigeunerin, was inderdaad de aartsdiaken Claude Frolle.

Onze lezers hebben de geheimzinnige cel nog niet vergeten, die de aartsdiaken voor zichzelf had bestemd in die toren. (Ik weet niet, terloops gezegd, of het niet dezelfde is waar men thans nog binnen kan kijken door een klein vierkant luchtgat, dat op manshoogte naar het oosten uitziet op het platdak vanwaar de torens verrijzen: een bijvertrekje, dat thans kaal is, leeg en vervallen, waarvan de slecht gekalkte muren tegenwoordig hier en daar „versierd" zijn met enkele lelijke vergeelde platen naar gevels van kathedralen. Ik veronderstel dat dit gat zowel bewoond wordt door vleermuizen als door spinnen en dat er derhalve een tweeledige verdelgingsstrijd tegen de vliegen wordt gevoerd.)

Iedere dag, een uur voor zonsondergang, beklom de aartsdiaken de torentrap en sloot zich in deze cel op, waar hij soms hele nachten doorbracht. Op deze dag en op het ogenblik dat hij, voor de lage deur van zijn verblijfje gekomen, in het slot het bijzondere sleuteltje stak, dat hij altijd bij zich droeg in de geldtas, die op zijn heup hing, had het geluid van een tamboerijn en van castagnetten zijn oor getroffen. Dat geluid kwam van het kerkplein. De cel, wij hebben het reeds gezegd, had slechts één luchtgat dat uitzag op de nok van de kerk. Claude Frolle had ijlings de sleutel teruggetrokken, en een ogenblik later was hij op de torenspits in de sombere en peinzende houding, waarin de joffers hem hadden gezien.

Hij stond daar, ernstig, onbeweeglijk, verzonken in een schouwspel en in een gedachte. Gans Parijs lag aan zijn voeten, met de duizend naaldtorens van zijn gebouwen en in het rond aan de einder glooiende heuvels, met zijn rivier, die onder de bruggen door slingert en zijn bevolking die in de straten golft, met de wolk van zijn rook, met de bergketen van zijn daken, die de Notre-Dame met zijn zware

schakels nauw insloot. Maar in heel die stad keek de aartsdiaken slechts naar één klein stukje plaveisel: het Kerkplein, in heel die menigte slechts naar één gestalte: de Zigeunerin.

Het zou moeilijk te zeggen zijn geweest van welke aard die blik was en vanwaar het vuur kwam, dat eruit schoot. Het was een starre blik en toch vol verwarring en opwinding. En afgaande op de strakke onbewegelijkheid van zijn hele lichaam, ternauwernood af en toe beroerd door een werktuigelijke siddering, als een boom in de wind, afgaande op de verstijfde houding van de ellebogen, meer versteend dan de omheining waar zij op leunden, afgaande op de bevroren glimlach die zijn gezicht vertrok, zou men gezegd hebben, dat er geen ander leven meer school in Claude Frollo dan de ogen.

De Zigeunerin danste. Zij deed haar tamboerijn draaien op de punt van haar vinger en wierp ze in de lucht terwijl zij Provençaalse sarabandes danste, lenig, licht, vrolijk, en zich niet bewust van de zware, geduchte blik die loodrecht op haar hoofd viel.

De mensen krioelden om haar heen, af en toe ordende een man, uitgedost in een gele en rode jas, de kring om haar heen, ging dan weer zitten op een stoel enkele passen van de danseres en nam het hoofd van het geitje op zijn knieën. Die man scheen de metgezel te zijn van de Zigeunerin. Claude Frollo kon van de verheven plaats, waar hij stond, zijn trekken niet onderscheiden.

Van het ogenblik af dat de aartsdiaken dezen onbekende had opgemerkt, scheen zijn aandacht zich te verdelen tussen de danseres en hem, en zijn gezicht werd somberder en somberder. Plotseling richtte hij zich op en een siddering doorliep zijn ganse lichaam: — Wat is dat voor een man? zei hij tussen zijn tanden, ik had haar altijd alleen gezien.

Toen verdween hij weer onder het bochtige gewelf van de wenteltrap en ging naar beneden. Toen hij de deur van het klokkenhuis, die half openstond, voorbijkwam, zag hij iets dat hem trof, hij zag Quasimodo, die, gebogen voor een opening van de leistenen afdaken welke gelijken op reusachtige jaloezieën, ook naar het plein stond te kijken. Hij

was zo verzonken in het schouwspel dat hij niet lette op de voorbijkomst van zijn pleegvader. Zijn woeste oog had een vreemde uitdrukking. Het was een bekoorde en zachte blik.

— Dat is zonderling! mompelde Claude. Is het de Zigeunerin, waar hij zo naar kijkt? — Hij ging verder omlaag. Na enkele minuten kwam de bekommerde aartsdiaken het plein op uit de deur die onder in de toren is.

— Waar is de Zigeunerin gebleven? zei hij terwijl hij zich mengde onder de groep toeschouwers, die op de tamboerijn waren afgekomen.

— Ik weet het niet, antwoordde een van zijn buren, zij is daarnet verdwenen. Ik geloof dat zij in het huis hier tegenover is gaan dansen, want daar hebben zij haar binnengeroepen.

Op de plek der Zigeunerin, op hetzelfde kleed welks figuren even tevoren nog vervaagden onder het grillige patroon van haar dans, zag de aartsdiaken nu slechts den man in het rood en geel, die, om op zijn beurt ook enige kwartjes te verdienen, de kring rondging met de ellebogen op de heupen, het hoofd achterover, een rood gezicht, een opgezette hals en een stoel tussen de tanden. Op die stoel had hij een kat vastgebonden, die geleend was door een der omstanders en die zeer verschrikt blies.

— Heilige maagd! riep de aartsdiaken uit op het ogenblik dat de acrobaat, zwetend uit alle poriën, voor hem langs kwam met zijn pyramide van stoel en kat: — Wat doet meester Pierre Gringoire daar?

De strenge stem van den aartsdiaken onthutste den armen duivel zo zeer, dat hij het evenwicht verloor met zijn hele bouwsel en dat stoel en kat hutje mutje op de hoofden der omstanders terechtkwamen temidden van een eindeloos gejouw.

Het is waarschijnlijk dat meester Pierre Gringoire (want die was het) een gepeperde rekening te vereffenen zou hebben gehad met de eigenaresse van de kat en alle gekneusde en geschramde gezichten om hem heen, als hij niet ijlings van het kabaal gebruik had gemaakt om in de kerk te vluchten, waarheen Claude Frollo hem beduid had hem te volgen.

De kathedraal was reeds donker en verlaten. De zijschepen waren in duisternis gehuld en de lampen der kapellen werden ontstoken, zo zwart zagen de gewelven reeds. Enkel het grote roosvenster in de voorgevel, welks duizenderlei kleuren gedrenkt werden door een horizontale zonnestraal, blonk in de schaduw als een handvol diamanten en weerkaatste tegen het andere einde van het schip zijn schitterend en veelkleurig beeld.

Toen zij enkele stappen hadden gedaan, leunde Dom Claude zich met de rug aan een zuil en keek Gringoire strak aan. Die blik was het niet, waarvoor Gringoire beducht was in zijn schaamte door een ernstig en geleerd man in dat acrobatenpakje te zijn verrast. Het oog van den priester vertoonde geen spotternij en ironie, het was ernstig, rustig en doordringend. De aartsdiaken verbrak de stilte het eerst.

— Luister eens, meester Pierre. Je moet me heel wat uitleggen. Allereerst, hoe komt het dat men je nu al bijna twee maanden niet heeft gezien en op straat terugvindt in een wel heel fraai costuum! Halfgeel en halfrood als een appel van Caudebec?

— Heer, zei Gringoire klagelijk, het is inderdaad een zonderlinge uitdossing, en U ziet mij er meer mee in mijn rats dan een kat, die ze een kalebas hebben opgezet. Ik begrijp dat het heel verkeerd is, de heren schoutsrakkers de kans te geven op de rug van een Pythagoreïsch wijsgeer in zo'n jas los te ranselen. Maar wat wilt ge, eerwaarde meester? De schuld ligt bij mijn oude pakje, dat mij lafhartig in de steek heeft gelaten bij het begin van de winter, onder voorwendsel dat het in flarden uiteenviel en dat het eens rust moest nemen in de korf van den voddenraper. Wat te doen? De beschaving is nog niet zover gevorderd dat men schier naakt rond kan wandelen, gelijk de oude Diogenes het wilde. Daar kwam nog bij, dat er een venijnige wind woei en dat Januari niet de geschiktste maand is om de mensheid die stap vooruit te brengen. Toen kwam dit pakje opduiken. Ik heb het aangenomen en ik heb mijn oude zwarte rok in de steek gelaten, daar hij voor een hermetist als ik ben niet bijster hermetisch gesloten was. Hier ziet U me nu in een

toneeldos, evenals de heilige Genestos. Wat wilt U? Zo gaat het. Apollo heeft wel het vee van Admetus gehoed.

— Een mooi vak beoefen je! hernam de aarsdiaken.

— Ik geef toe, meester, dat het beter is de philosofie en poëzie te beoefenen, de vlam aan te blazen in het fornuis of te ontvangen van de hemel, dan katten op straat rond te dragen. Toen U mij aansprak heb ik ook zo stom gedaan als een ezel voor een braadspit. Maar wat wilt ge, edele heer? Men moet alle dagen leven en de schoonste alexandrijnen zijn tussen de tanden niet zoveel waard als een stuk Briekaas. Welnu, ik heb voor vrouwe Margaretha van Vlaanderen dat vermaarde bruilofsstuk gemaakt, zoals U weet, en de stad betaalt mij er niet voor, onder voorwendsel, dat het niet uitstekend was, alsof men voor vier dukaten een tragedie van Sophocles zou kunnen schrijven. Ik stierf dus van de honger. Gelukkigerwijze ben ik, wat mijn kaak betreft, nog al stevig uitgevallen en toen heb ik tegen die kaak gezegd: — Laat eens krachttoeren en evenwichtskunstjes zien, voed jezelf: „Ale te ipsam". Een stelletje bedelaars, die mijn beste vrienden zijn geworden, hebben mij een twintig Herculeswerken geleerd en nu geef ik elke dag mijn tanden het brood dat zij overdag hebben verdiend in het zweet mijns aanschijns. Weliswaar „concedo": ik geef toe, dat het een armzalig baantje is voor mijn verstandelijke vermogens en dat de mens niet geschapen is om zijn leven lang op de tamboerijn te spelen en op stoelen te bijten. Maar, eerwaarde meester, men moet niet alleen zijn leven slijten, maar het ook in stand houden.

Dom Claude luisterde zwijgend. Plotseling kreeg zijn diepe oog zo'n uitdrukking van scherpzinnigheid en doordringendheid, dat Gringoire zich, bij wijze van spreken, tot in de grond van de ziel gepeild voelde door die blik.

— Goed en wel, meester Pierre, maar hoe komt het, dat je thans in gezelschap bent van die dansende Zigeunerin?

— Lieve hemel! zei Gringoire, omdat zij mijn vrouw is en ik haar echtgenoot ben.

Het duistere oog van den priester schoot vuur.

— Heb je dat kunnen doen, ongelukkige? riep hij en greep

verwoed de arm van Gringoire, ben je zo van God verlaten geweest, dat je dat meisje hebt genomen?

— Bij mijn hemelse zaligheid, monseigneur, antwoordde Gringoire sidderend over al zijn leden, ik zweer U dat ik haar nimmer heb beroerd, indien U dat misschien ontrust.

— En wat praat je dan van echtgenoot en vrouw? zei de priester.

Gringoire vertelde hem haastig, zo beknopt mogelijk, alles wat de lezer reeds weet, zijn avontuur in de Mirakelhof, en zijn huwelijk met de gebroken kruik. Overigens scheen dat huwelijk nog geen enkel gevolg te hebben gehad, terwijl blijkbaar iedere avond de Zigeunerin hem zijn bruiloftsnacht listig voor de ogen deed verdwijnen gelijk de eerste dag. — Het is alleronaangenaamst, zei hij tenslotte, maar dat komt ervan, dat ik bij ongeluk een maagd gehuwd heb.

— Wat bedoel je, vroeg de aartsdiaken die allengs gekalmeerd was bij dat verhaal.

— Dat is vrij lastig uit te leggen, antwoordde de dichter. Het is een bijgeloof.

— Mijn vrouw is, naar het zeggen van een ouden dief, dien men bij ons den hertog van Egypte noemt, een vondeling, of een verloren kind, wat hetzelfde is. Zij draagt om de hals een amulet die, zo verzekert men, haar eens haar ouders zal doen ontmoeten, maar die haar ondergang zal zijn als het meisje haar deugd verloor. Daaruit volgt, dat wij allebei zeer deugdzaam blijven.

— Dus, hernam Claude wiens gezicht zich meer en meer verhelderde, ge gelooft, meester Pierre, dat dit wezen door geen man nog benaderd is?

— Wat zou, Dom Claude, een man tegen bijgeloof moeten doen? Zij heeft dat in haar hoofd. Ik beschouw het ongetwijfeld als een zeldzaamheid dat zo'n nonnen-preutsheid zich ongerept bewaart temidden van die Zigeunermeisjes, die zo gemakkelijk te verleiden zijn. Maar tot haar bescherming heeft zij drie dingen: den hertog van Egypte, die haar onder zijn hoede heeft genomen, misschien met de berekening haar te verkopen aan een of anderen vrolijken abbé, haar hele stam die haar buitenmate vereert, als een Heilige Maagd, en

een zeker snoezig dolkje, dat de deugniet altijd ergens bij zich heeft ondanks de verordeningen van den schout en dat in haar hand glijdt, wanneer men haar om de middel pakt. Het is een venijnige wesp, hoor!

De aartsdiaken overstroomde Gringoire met vragen.

Esmeralda was, naar het oordeel van Gringoire, een onschuldig en bekoorlijk, lief wezentje, op een pruillipje na, dat zij vaak trok. Een kinderlijk en hartstochtelijk meisje dat van niets wist en voor alles warm liep, niet eens het verschil kende tussen een vrouw en een man, zelfs niet in haar dromen, dat zo geschapen was, vooral verzot op dansen, op muziek, op buitenlucht, een soort vrouwelijke bij met onzichtbare vleugels aan de voeten en levende in een werveling. Zij dankte deze aard aan het zwervende leven, dat zij altijd had geleid. Gringoire was te weten gekomen, dat zij als klein kind Spanje en Catalonië doorgetrokken was tot Sicilië, hij meende zelfs dat zij door de Zigeunerkaravaan, waarvan zij deel uitmaakte, meegenomen was naar het koninkrijk Algiers, een land dat in Achaeae lag, welk Achaeae aan de ene kant grensde aan het kleine Albanië en aan Griekenland, aan de andere kant aan de Sicilische Zee, op de weg naar Constantinopel. De Zigeuners, zei Gringoire, waren horig aan den koning van Algiers, in diens hoedanigheid van opperhoofd van het volk der witte Moren. Vast stond dat Esmeralda heel jong nog naar Frankrijk was gekomen via Hongarije. Van al die landen had het meisje flarden meegebracht van zonderlinge dialecten, liederen en vreemde opvattingen, die haar taaltje tot iets even bonts maakten als haar half Parijse, half Afrikaanse kleding. Overigens hield het volk in de wijken, waar zij geregeld kwam, van haar om haar vrolijkheid, om haar vriendelijkheid, om haar levendige wijze van doen, om haar dansen, en om haar liederen. In de hele stad meende zij slechts gehaat te worden door twee mensen, van wie zij dikwijls met vrees sprak: Zakketje van de Rolandstoren, een hatelijke kluizenaarster, die een of andere wrok tegen de Zigeuners koesterde en die de arme danseres vervloekte zo vaak deze voorbij haar kijkgat kwam, en een priester, die haar nooit tegen-

kwam of hij wierp haar blikken en woorden toe die haar angst inboezemden. Deze laatste omstandigheid verwarde den aartsdiaken ten zeerste zonder dat Gringoire veel aandacht schonk aan die verwarring, zo hadden twee maanden volstaan om den zorgelozen dichter de vreemdsoortige bijzonderheden te doen vergeten van die avond waarop hij de Zigeunerin was tegengekomen en de aanwezigheid van dien aartsdiaken bij dat alles. Inmiddels vreesde het danseresje nergens voor, zij voorspelde de toekomst niet, wat haar vrijwaarde tegen de heksenprocessen, die zo veelvuldig gevoerd werden tegen Zigeunerinnen. En voorts verving Gringoire voor haar een broeder, zo al niet een echtgenoot. Alles tezamen verdroeg de wijsgeer zeer geduldig dit soort platonisch huwelijk. Het was dan toch altijd maar een onderdak en brood. Elke morgen verliet hij de dievenbuurt, meestal met de Zigeunerin, hij hielp haar op de pleinen haar oogst van stuivers en dubbeltjes in te zamelen, elke avond keerde hij met haar weder onder hetzelfde dak, liet haar zich opsluiten in haar kamertje en sliep de slaap des rechtvaardigen. Een zeer genoegelijk leven, alles bijeengenomen, zei hij, en uiterst geschikt om na te denken. En voorts was de dichter in ziel en geweten er niet erg zeker van dat hij smoorlijk verliefd zou zijn op de Zigeunerin. Hij hield bijna evenveel van het geitje. Het was een alleraardigst beest, zacht, verstandig, geestig, een wijze geit. Iets heel gewoons trouwens in de Middeleeuwen, die wijze dieren, wier kunstjes grote bewondering wekten en zeer vaak hun meesters naar de brandstapel hielpen. De toverkunstjes van het geitje met de gouden pootjes waren echter uiterst onschuldig. Gringoire legde ze den aartsdiaken uit, die levendig belang scheen te stellen in deze bijzonderheden. In de meeste gevallen was het reeds voldoende de tamboerijn op een of andere wijze aan de geit voor te houden om haar het kunstje uit te laten halen, dat men wenste. Zij was daarop afgericht door de Zigeunerin, die voor deze dingen zo'n ongewoon talent had, dat zij door slechts twee woorden te zeggen het geitje had geleerd met losse letters het woord „Phoebus" te schrijven.

— Phoebus! zei de priester, waarom Phoebus?

— Ik weet het niet, antwoordde Gringoire. Misschien is het een woord waarvan zij aanneemt, dat het een geheime toverkracht bezit. Zij herhaalt het dikwijls halfluid, wanneer zij meent alleen te zijn.

— Ben je zeker, hernam Claude met zijn doordringende blik, dat het alleen maar een woord is en niet een naam?

— Wiens naam? zei de dichter.

— Hoe zou ik dat weten? zei de priester.

— Dit is, wat mij ervan dunkt, edele heer. Die Zigeuners zijn een soort zonaanbidders. En daar vandaan Phoebus.

— Dat komt mij niet zo vanzelfsprekend voor als U, meester Pierre.

— Dat raakt mij overigens weinig. Laat zij haar „Phoebus" maar naar hartelust mompelen. Zoveel is zeker, dat Djali reeds bijna evenveel van mij houdt als van haar.

— Wie is dat, die Djali?

— Dat is de geit.

De aartsdiaken lei zijn kin op zijn hand en scheen een ogenblik te peinzen. Plotseling draaide hij zich met enige heftigheid naar Gringoire om.

— En je zweert me dat je haar niet hebt aangeraakt?

— Wie? zei Gringoire, de geit?

— Nee, die vrouw.

— Mijn vrouw! Ik zweer U van nee.

— En ben je dikwijls met haar alleen?

— Alle avonden, ruim een uur.

Dom Claude fronste zijn wenkbrauwen.

— O! O! Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster. (Een man en een vrouw alleen denken niet aan Pater nosters bidden.)

— Bij mijn ziel, ik zou het Pater kunnen opzeggen, en het Ave Maria (Wees gegroet Maria), en het Credo in Deum patrem omnipotentem (Ik geloof in God den vader, den almachtigen) zonder dat zij meer aandacht aan mij besteedde dan een kip aan een kerk.

— Zweer mij bij de buik van je moeder, herhaalde de aartsdiaken in grote opwinding, dat je dat wezen zelfs niet met een vinger hebt aangeraakt.

— Ik zou dat ook bij het hoofd van mijn vader zweren, want die twee dingen hebben meer dan één verband. Maar, eerwaarde meester, sta mij op mijn beurt een vraag toe.

— Zeg het maar.

— Wat raakt dat U?

Het bleke gezicht van den aartsdiaken bloosde als de wang van een meisje. Hij bleef een ogenblik sprakeloos en zei toen kennelijk verlegen:

— Luister, meester Pierre Gringoire. Ge zijt bij mijn weten nog niet verloren. Ik stel belang in je en wil het goede voor je. En het geringste contact met deze duivelse Zigeunerin zou je tot een slaaf van den satan maken. Ge weet, dat het altijd het lichaam is, dat de ziel in het verderf stort. Wee U, indien gij die vrouw nadert! Dat is alles.

— Ik heb het eens geprobeerd, zei Gringoire, en krabde zich achter het oor. Dat was de eerste dag, maar ik heb me de vingers gebrand.

— Zijt ge zo schaamteloos geweest, meester Pierre?

En het voorhoofd van den priester kleurde zich donker.

— Een ander maal, ging de dichter glimlachend verder, heb ik, voor ik ging slapen, door het sleutelgat gekeken en daar zag ik me het allerliefste meisje, dat ooit een kermisbed onder haar blote voetje heeft doen kraken, in haar hemd.

— Vaar ter helle! riep de priester met een verschrikkelijke blik en, terwijl hij den verbaasden Gringoire een duw tegen de schouder gaf, verdween hij met grote passen onder de meest sombere booggangen van de kathedraal.

III. De klokken

Sinds de morgen van de schandkaak hadden de buurtbewoners bij de Notre-Dame menen op te merken dat Quasimodo's lust tot klokkenluiden sterk was bekoeld. Vroeger weerklonken de klokken bij iedere gelegenheid, een langdurig morgenluiden, dat duurde van het begin van de vroegmis tot het einde van de dienst, de zware klok weergalmde voor een grote mis, rijke gamma's werden gespeeld op de klokjes voor een huwelijk, een doopsel, en vermengden zich in de lucht als een weefsel van allerhande bekoorlijke klanken. De oude kerk, één en al trilling en geluid, was voortdurend één klokkenfeest. Men voelde er onophoudelijk de aanwezigheid in van een grillige en luidruchtige geest die zijn lied zong door alle koperen monden. Thans scheen deze geest te zijn verdwenen, de kathedraal leek doods en bewaarde gaarne het zwijgen. De feesten en de begrafenissen hadden hun eenvoudig gelui, droog en kaal, dat de voorschriften vereisten, niets meer. Van het tweeledige geluid, dat een kerk maakt, het orgel van binnen, de klok van buiten, was er enkel nog het orgel. Men zou zeggen, dat er geen bespeler meer was in het klokkenhuis. Toch was Quasimodo er altijd. Wat had zich dan in hem afgespeeld? Duurden de schaamte en de wanhoop van de kaak nog immer voort onder in zijn hart, weerklonken de zweepslagen van den foltermeester eindeloos in zijn ziel en had de droefenis over een dergelijke behandeling alles in hem uitgedoofd, tot en met zijn hartstocht voor de klokken? Of wel, had Marie een mededingster in het hart van den klokkenluider van de Notre-Dame en werden de grote klok en haar veertien zusters verwaarloosd voor iets lieftalligers en schoners?

In dat jaar onzes Heren veertien twee en tachtig viel Maria Boodschap op een Dinsdag, de vijf en twintigste Maart. Die dag was de lucht zo helder en zo licht, dat Quasimodo de liefde voor zijn klokken enigszins voelde herleven. Hij besteeg dus de noordelijke toren, terwijl beneden de koster de deuren der kerk wagenwijd openzette, en die bestonden toen uit geweldige, zware, houten panelen, bedekt

met leer, omzoomd met vergulde ijzeren spijkers en ingelijst door beeldhouwwerk „zeer kunstig gesneden".

Toen hij het hoge klokkenhuis had bereikt, keek Quasimodo enige tijd met een droevig schouderophalen naar de zes torentjes, alsof hij zuchtte over iets vreemds, dat zich in zijn hart tussen hen en hemzelf had geschoven. Maar toen hij ze in beweging had gebracht, toen hij die tros klokken voelde bewegen onder zijn hand, toen hij de kloppende octaaf zag, want hij hoorde ze niet, stijgen en dalen op die ladder van geluid als een vogel die van tak tot tak springt, toen de muziekduivel, de geest die schudt met een glinsterend bos stretta's, trillers en arpeggio's, zich meester had gemaakt van den armen dove, toen werd hij weer gelukkig, hij vergat alles en z'n hart, dat openging, deed zijn gezicht ontluiken.

Hij kwam en ging, hij klapte in zijn handen, hij snelde van het ene touw naar het andere, hij moedigde de zes zangers met stem en gebaar aan, als een dirigent die gevoelige virtuozen aanvuurt.

— Vooruit, vooruit Gabrielle. Strooi al je geluid over het plein. Het is feest vandaag. — Thibauld, niet lui zijn. Je gaat te langzaam. Vooruit, vooruit toch! Ben je verroest, luilak? — Goed zo! Vlug, vlug! Laten ze de klepel niet zien. Maak ze allen doof zoals mij. Juist zo, Thibauld, flink! — Willem! Willem! Je bent de grootste, en Pasquier is de kleinste, en Pasquier doet het beter. Wedden, dat zij die luisteren hem beter horen dan jou. — Goed zo! Goed zo! Gabrielle, hard! Nog harder! — Hé, wat doen jullie daarboven, jullie twee vogeltjes? Ik zie je geen spoor van geluid maken. — Wat zijn dat voor koperen bekken daar, die wel lijken te gapen, terwijl er gezongen moet worden? Hop, aan het werk! Het is Maria Boodschap. Er is een pracht van een zon. Daar hoort een mooi klokkenspel bij. Arme Willem, helemaal buiten adem, m'n jongen!

Hij was geheel in beslag genomen door het ophitsen van zijn klokken, die alle zes om het hardst dansten en hun blinkende zijden schudden als een lawaaiïg span Spaanse muilezels, aangezet door het schreeuwen van den drijver.

Plotseling, toen hij een blik wierp tussen de brede leiplaten door, die tot op zekere hoogte de loodrechte muur van de klokketoren bedekken, zag hij op het plein een vreemd uitgedost meisje, dat staan bleef, op de grond een kleed uitspreidde, waarop een geitje kwam staan, en een troep toeschouwers die er omheen kwamen. Dit tafereel veranderde onmiddellijk de loop zijner gedachten en deed zijn muzikale bevlieging stollen, zoals een luchtstroom smeltend hars stolt. Hij bleef staan, wendde het klokkenspel de rug toe en hurkte achter het leien afdak, terwijl hij zijn oog met die dromerige, tedere en zachte blik, die den aartsdiaken reeds eenmaal had verwonderd, op de danseres vestigde. De vergeten klokken hielden echter plotseling alle tegelijk op tot grote teleurstelling van de liefhebbers van hun spel, die op de Wisselaarsbrug van harte stonden te luisteren naar het carillon en uiterst verbaasd weggingen als een hond die men een been heeft voorgehouden en een steen geeft.

IV. 'ΑΝ'ΑΓΚΗ[1])

Op een mooie morgen van diezelfde maand Maart, ik meen dat het Zaterdag de acht en twintigste was, de dag van den heiligen Eustachius, bemerkte onze jonge vriend, de student Johan Frollo van der Molen, onder het aankleden, dat zijn broek waar zijn beurs in zat, geen enkele klank van metaal gaf. — Arme beurs! zei hij en trok haar uit zijn zak, wat! Niet het kleinste stuivertje! Wat hebben de stenen, de bierkruiken en Venus je wreed geplunderd! Wat ben je leeg, gerimpeld en slap! Je lijkt wel de borst van een oude helleveeg! Ik vraag U, heren Cicero en Seneca, wier stukgelezen werken ik hier verspreid zie liggen op de vloer, wat helpt het me, dat ik beter dan een muntmeester of een Jood van de Wisselaarsbrug weet, dat een gouden dukaat met een kroon vijf en dertig tientallen munten van vijf en twintig stuivers en acht Parijse duiten elk waard is, en een dukaat met de halve maan zes en dertig tientallen van zes en twintig Tourse stuivers en zes duiten, als ik geen armzalige rooie duit bezit om te wagen op dubbel zes! O, consul Cicero! Uit zo'n ellende raak je niet met behulp van omschrijvingen, van Quemadmodum (op welke wijze) en van verum enim vero (maar, het is waar)!

Hij kleedde zich in droevige stemming aan. Een gedachte was bij hem opgekomen, terwijl hij zijn schoeisel vastmaakte, maar eerst wees hij die af; ze keerde echter weer en hij deed zijn vest binnenstebuiten aan, een duidelijk teken van een hevige inwendige strijd. Tenslotte smakte hij zijn muts tegen de grond en riep uit: — Des te erger! Het moet, zo het kan. Ik ga naar mijn broer. Ik krijg een zedepreek, maar ik krijg ook een dukaat.

Toen trok hij haastig zijn gevoerde jas aan, raapte zijn muts op en ging er als een wanhopige op uit.

Hij ging de Harpstraat af naar het Eiland. Toen hij de La Huchettestraat voorbijkwam streelde de geur van de heerlijke braadspitten, die daar immer draaien, zijn reukorgaan

---

[1]) Grieks: noodlot.

en hij schonk een verliefde blik aan de reusachtige gaarkeuken, die eens den Franciskaner Calatagirone deze pathetische uitroep ontlokte: Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda! (Werkelijk, deze gaarkeuken is een wonderbaarlijk iets!). Maar Johan had niets om te ontbijten en hij ging met een diepe zucht onder het portaal van het Kleine Kasteeltje door, het geweldige dubbele klaverblad van zware torens, dat de toegang tot het Eiland bewaakte.

Hij gunde zich zelfs geen tijd om ouder gewoonte in het voorbijgaan een steen te gooien naar het ongelukzalige standbeeld van Périnet Leclerc, die het Parijs van Karel VI overgegeven had aan de Engelsen, een misdaad, waarvoor zijn beeltenis, het gelaat door stenen bekogeld en met modder besmeurd, drie eeuwen lang boete heeft gedaan op de hoek van de Harpstraat en de Bucistraat, als op een eeuwige schandkaak.

Nadat hij de Kleine Brug overgestoken, de Nieuwe Sint-Genevovastraat doorgegaan was, bevond Jehan de Molendino zich voor de Notre-Dame. Daar werd hij weer besluiteloos en hij wandelde enige tijd om het standbeeld van meneer Grijsje, terwijl hij angstig herhaalde: de zedepreek, daar kun je op rekenen, op de dukaat niet!

Hij hield een koster aan, die het klooster verliet. — Waar is meneer de aartsdiaken van Josas?

— Ik geloof, dat hij in het torenkamertje is, zei de koster, en ik raad U niet aan hem daar te storen, tenzij U komt vanwege iemand als den paus of den koning.

Johan klapte in zijn handen: — Te duivel! Dat is een prachtgelegenheid om de beroemde heksenkamer te zien!

Door deze overweging vastbesloten ging hij regelrecht het donkere poortje binnen en begon de wenteltrap van Saint-Gilles te bestijgen, die naar de bovenste verdiepingen van de toren leidt. — Dat zal ik zien! riep hij uit. Bij de heilige maagd! dat moet wat bijzonders zijn, de cel die mijn eerwaarde broeder verbergt als zijn schaamte! Men zegt, dat hij daar een helse keuken heeft en op een geweldig vuur de steen der wijzen kookt. God nog toe! Ik trek me van de steen der wijzen net zoveel aan als van een keisteen en ik

zou liever op zijn fornuis een omelet van Paaseieren met spek vinden dan de grootste steen der wijzen ter wereld!

Toen hij op de zuiltjesgaanderij was aangekomen, blies hij even uit en vervloekte de eindeloze trap bij ik weet niet hoeveel millioenen karrevrachten duivels, toen hervatte hij zijn bestijging door de nauwe poort van de noordelijke toren, tegenwoordig verboden voor het publiek. Kort nadat hij het klokkehuis voorbij was gekomen, kwam hij bij een trapportaaltje, dat terzijde doorliep, en onder het gewelf bij een lage deur in spitsboogvorm, waarvan het kijkgat, aangebracht in de voorzijde van de ronde wand naar de trap, hem het geweldige sleutelgat en het zware ijzeren beslag deed zien. Zij die thans lust zouden gevoelen deze deur te bezoeken, zouden haar herkennen aan dit opschrift, met witte letters op de zwarte muur geschreven: J'adore Coralie. 1829. signé Ugène. (Ik aanbid Coralie. 1829. getekend Ugène) Getekend staat er ook bijgeschreven.

— Hè hè! zei de student, hier is het zeker.

De sleutel stak in het slot. De deur stond aan. Hij duwde er zachtjes tegenaan en stak zijn hoofd door de opening. De lezer heeft vast wel eens het bewonderenswaardige werk van Rembrand doorgekeken, dien Shakespeare der schilderkunst. Onder zoveel prachtige gravures is er één vooral, een ets, die, naar men aanneemt, doctor Faustus voorstelt, niet zonder verrukking te beschouwen. Het is een sombere cel. In het midden is een tafel beladen met afgrijselijke voorwerpen, doodskoppen, globes, distilleerkolven, kompassen, perkamenten met hiëroglyphen. De doctor staat voor die tafel in zijn wijde kamerjapon en tot aan de wenkbrauwen het hoofd bedekt met zijn gevoerde muts. Men ziet slechts de helft van zijn lichaam. Hij is halverwege overeindgekomen uit zijn ontzaglijke leuningstoel. zijn saamgebalde vuisten steunen op de tafel en hij beschouwt met nieuwsgierigheid en vrees een grote stralende cirkel van toverletters, die op de muur achterin schittert als het zonnespectrum in de donkere kamer. Deze Kabbalistische zon schijnt te trillen voor het oog en vult de schemerige cel met haar geheimzinnige stralen. Het is gruwelijk en het is schoon.

Iets soortgelijks als de cel van Faustus bood zich aan het oog van Johan, toen hij het gewaagd had zijn hoofd door de halfopen deur te steken. Het was eveneens een somber en ternauwernood verlicht vertrek. Er waren ook een grote leuningstoel en een grote tafel, passers, distilleerkolven, dierengeraamtes, opgehangen aan de zoldering, een draaiende globe op de grond, paardeschedels kris kras tussen glazen bollen, waarin gouden blaadjes trilden, doodskoppen op geschriften met tekeningen en letters, grote handschriften, geopend opgestapeld zonder zorg om de brekende hoeken van het perkament. Kortom, de ganse rommelkraam der wetenschap, en overal in deze wanorde stof en spinnewebben, maar er was geen kring van stralende letters, geen doctor in vervoering kijkend naar het vlammende visioen, zoals de adelaar naar zijn zon kijkt.

Toch was de cel niet verlaten. Een man zat in de leuningstoel gebogen over de tafel. Johan, dien hij de rug toewendde, kon slechts zijn schouders en de achterzijde van zijn hoofd zien, maar het kostte hem geen moeite dat kale hoofd te herkennen, dat van de natuur een blijvende tonsuur had gekregen, alsof deze door een uitwendig symbool de onweerstaanbare geestelijke roeping van den aartsdiaken had willen doen uitkomen.

Johan herkende dus zijn broer. Maar de deur was zo zacht opengegaan, dat niets Dom Claude had gewaarschuwd voor zijn aanwezigheid. De nieuwsgierige student benutte dit om enige ogenblikken op zijn gemak de cel aandachtig te bekijken. Een groot fornuis, dat hij bij de eerste blik niet had opgemerkt, stond links van de leuningstoel onder het luchtgat. De straal daglicht, die door deze opening drong, scheen door een rond spinneweb, dat smaakvol en teer wel een roosvenster scheen in het luchtgat met zijn spitse boog, en waar middenin het bouwkundig insect zich onbewegelijk hield als de naaf van dit rad van kantwerk. Op het fornuis waren ordeloos allerhande pullen, stenen kannen, glazen buizen en stukken houtskool bijeengezet. Johan bemerkte met een zucht dat er geen pannetje was. Een fraaie verzameling, dat keukengerei! dacht hij.

Er was trouwens geen vuur in het fornuis en het scheen zelfs, dat men het sinds lange tijd niet had aangestoken. Een glazen masker, dat Johan tussen de alchimistische instrumenten opviel en dat ongetwijfeld diende om het gezicht van den aartsdiaken te beschermen, wanneer hij met een andere gevaarlijke stof bezig was, stond in een hoek, overdekt met stof en als vergeten. Daarnaast lag een blaasbalg, niet minder stoffig, en waarvan de bovenzijde dit inschrift in koperen letters droeg: SPIRA, SPERA (Blaas, geloof).

Andere spreuken stonden, gelijk gebruikelijk was onder de hermetisten, in groot aantal op de muur geschreven, sommige met inkt gepend, andere met een metalen punt gekrast. Overigens stonden Gotische, Hebreeuwse, Griekse en Latijnse letters kris kras dooreen, waren de inschriften, naar het toeval wilde, over elkander heen geschreven, maakten de laatste de oudste onduidelijk en liepen zij alle in elkander over als de takken van struikgewas, als de lansen van een troep. Het was werkelijk een vrij verward mengsel van alle wijsgerige stelsels, van alle dromen, van alle wijsheid der mensen. Hier en daar blonk er een tussen de anderen uit als een vlag tussen de lanspunten. Het was meestentijds een korte Latijnse of Griekse spreuk, zoals de Middeleeuwen ze zo goed wisten te treffen: Unde? Inde? (Vanwaar? Waarheen?) — Homo homini monstrum (De mens is den mens een monster) — Astra, castra, nomen, numen (Sterren zijn kastelen, de naam is een macht) —

Μεγα ΒιΒλιον, Μεγακακον

(zwart boek, zwarte zonde) — Sapere aude (Durf te weten) — Flat ubi vult (Hij waait waarheen hij wil) — enz. Soms een woord zonder vatbare betekenis: *'Αναγκοφαμια,* wat wellicht een bittere toespeling bevatte op de kloosterregels; soms een eenvoudige stelregel der geestelijke discipline, gevat in een hexameter naar de regelen der kunst: Coelestem dominum, terrestrem dicito domnum (Zegt dat de hemelse heer uw aardse meester is). Er waren ook hier en daar Hebreeuwse krabbels, waarvan Johan, reeds niet sterk in

zijn Grieks, helemaal niets begreep en overal stonden tussen dat alles in sterren, tekeningen van mensen en dieren en driehoeken, die elkander sneden, wat er niet weinig toe bijdroeg de volgekladde muur van de cel te doen gelijken op een blad papier waarop een aap een veer vol inkt had laten spelen. Overigens wekte de ruimte overal een indruk van verwaarlozing en verval en de slecht onderhouden instrumenten deden vermoeden, dat hun eigenaar reeds geruime tijd van zijn werk was afgeleid door andere bezigheden.

Deze eigenaar echter, gebogen over een groot handschrift, versierd met zonderlinge platen, scheen gekweld door een gedachte die onophoudelijk zijn gepeinzen verstoorde. Dat althans dacht Johan toen hij hem hoorde uitroepen, met tussenpozen alsof iemand, die hersenschimmen najaagt, bijwijlen peinst, terwijl hij hardop droomt:

— Ja, Manou zei het, en Zoroaster onderwees het, de zon is een kind van het vuur, de maan van de zon. Het vuur is de ziel van het grote Al. Zijn kleinste delen regenen en ruisen onafgebroken op de wereld neer in eindeloze stromen. Waar deze stromen elkander in de hemel snijden, doen zij licht ontstaan; waar zij elkander in de aarde snijden, doen zij goud ontstaan. — Licht, goud, eenzelfde ding. Vuur in gestolde staat. — Het verschil tussen het zichtbare en het tastbare, tussen het vloeibare en het gestolde, van dezelfde stof, tussen stoom en ijs, meer niet. — Dat zijn geen dromen, dat is de algemene wet der natuur. — Maar hoe in de wetenschap het geheim van die algemene wet te ontsluieren? Wat! Dit licht, dat mijn hand overstroomt, is goud! Deze zelfde deeltjes, uitgezet volgens een zekere wet, behoeven slechts volgens een zekere andere wet te worden verdicht! — Hoe dat te doen? — Sommigen hebben erop bedacht, een zonnestraal te begraven. — Averroës, — ja, het is Averroës, — Averroës heeft er één begraven onder de eerste zuil links van het heiligdom van de Koran in de grote Moskee van Cordova, maar men kan om te zien of de poging gelukt is de kelder eerst over achtduizend jaren openen.

— Duivels! zeide Johan terzijde, dat is lang om op een dukaat te wachten!

— ...Anderen hebben gemeend, vervolgde de aartsdiaken peinzend, dat het beter zou zijn met een straal van Sirius te werken. Maar het is erg moeilijk om die straal zuiver afgescheiden te krijgen, door de gelijktijdige aanwezigheid van andere sterren, wier licht zich ermee vermengt. Flamel acht het eenvoudiger met het aardse vuur te werk te gaan. — Flamel! Welk een voorbeschikte naam. Flamma! (vlam). — Ja, het vuur. Dat is alles. — De diamant schuilt in de steenkool, het goud schuilt in het vuur. — Maar hoe het daaraan te onttrekken — Magistri verzekert, dat er zekere vrouwennamen van een zo zachte en tedere bekoorlijkheid zijn, dat het afdoende is ze tijdens de bewerking uit te spreken.... Laten we eens kijken wat Manou ervan zegt: „Waar de vrouwen geëerd zijn, zijn de goden verheugd; waar zij geminacht zijn, is het onnut tot God te bidden. — De mond van een vrouw is immer zuiver, het is een stroom water, het is een straal van de zon. — De naam van een vrouw moet aangenaam zijn, zacht, verbeeldingskracht bezitten, eindigen met lange klinkers en gelijken op zegenende woorden." — ....Ja, de wijze heeft gelijk; inderdaad, Maria, Sophia, Esmeral.... — vervloekt! altijd die gedachte!

En hij sloeg het boek heftig dicht.

Hij streek met de hand over zijn voorhoofd als om een gedachte te verjagen, die hem kwelde. Toen pakte hij van de tafel een spijker en een hamertje, welks steel beschilderd was met zonderlinge Kabbalistische letters.

— De laatste tijd, zei hij met een bittere glimlach, lijd ik bij al mijn onderzoekingen schipbreuk! Ik denk steeds die ene gedachte, die mijn geest brandmerkt als een vurig klaverblad. Ik heb zelfs niet het geheim van Cassiodorus kunnen weervinden, wiens lamp zonder pit en zonder olie brandde. En toch is dat zo eenvoudig!

— Verdraaid! zei Johan binnensmonds.

— ...Een enkele ellendige gedachte, vervolgde de priester, is dus reeds instaat om iemand zwak en dwaas te maken! O, wat zou Claude Pernelle om mij lachen, zij die geen ogenblik Nicolas Flamel heeft kunnen afhouden van zijn arbeid aan het grote werk! Wat, ik houd hier in mijn hand de tover-

hamer van Zéchiélé! Bij elke slag, die de gevreesde rabbijn, in zijn stille cel, de spijker met die hamer toebracht, zonk van zijn vijanden degene, dien hij had veroordeeld, al bevond hij zich ook op tweeduizend mijlen afstand, een el de grond in, die hem verzwolg. De koning van Frankrijk zelf is, omdat hij op een avond onbedachtzaam aan de deur van den wonderdoener zich had gestoten, tot de knieën in het plaveisel van Parijs gezakt. — Dat is nog geen drie eeuwen geleden gebeurd. — Wel, ik heb de hamer en de spijker, en ze zijn in mijn handen geen gevaarlijker instrumenten dan een buigtang in de handen van een egsmid. — En toch gaat het er slechts om het toverwoord weer te vinden dat Zéchiélé uitsprak, wanneer hij op zijn spijker sloeg.

— Een kleinigheid, dacht Johan!

— Kom, laten we eens proberen, hernam de aartsdiaken levendig. Als het me gelukt, zal ik de blauwe vonk zien springen uit de kop van de spijker. — Emen, hétan! Emen, hétan! — Dat is het niet. — Sigéani! Sigéani! — Deze spijker moge het graf ontsluiten voor wie de naam Phoebus draagt!... — Vervloekt, altijd weer en eeuwig diezelfde gedachte!

En hij wierp de hamer in woede weg. Toen zakte hij zo diep weg in de leuningstoel en over de tafel, dat Johan hem niet meer zag achter de geweldige stapel geschriften. Enige minuten zag hij alleen maar zijn nerveuze hand saamgeknepen op een boek liggen. Plotseling stond Dom Claude op, nam een passer en schreef zwijgend op de muur in hoofdletters dit Griekse woord:

'Α Ν 'Α Γ Κ Η

— Mijn broer is gek, zei Johan bij zichzelf, het zou veel eenvoudiger zijn geweest „Fatum" (Latijns woord voor noodlot) neer te schrijven. Iedereen hoeft nog geen Grieks te kennen.

De aartsdiaken ging weer in zijn leuningstoel zitten en legde zijn hoofd op de beide handen, zoals een zieke doet, wiens voorhoofd zwaar is en gloeiend.

De student keek met verbazing naar zijn broer. Hij wist

niet, hij, die zijn hart de vrije loop liet, die ter wereld geen andere wet in acht nam dan de goede natuurwet, die zijn hartstochten hun stroom liet volgen, en bij wien het meer van de grote gevoelens altijd droog lag, daar hij het elke morgen zo rijk voorzag van nieuwe afvoerwegen, hij wist niet met welke verwoedheid deze zee der menselijke hartstochten kookt en bruist, wanneer men haar elke uitgang afsnijdt, hoe zij stijgt, hoe zij zwelt, hoe zij overloopt, hoe zij het hart uitslijt, hoe zij uitbarst in snikken en in heftige beroering geraakt in haar diepten, totdat zij haar dijken doorbroken heeft en haar bedding verlaten. Het gestrenge en beheerste uiterlijk van Claude Frollo, die koude oppervlakte van onaandoenlijke en ongenaakbare deugdzaamheid, had Johan altijd bedrogen. De vrolijke student had er nooit aan gedacht, welke kokende, woedende en peilloze krater zich bevond onder de sneeuwige top van de Etna.

Wij weten niet of deze gedachten hem onmiddellijk bewust werden, maar, hoe luchthartig hij ook was, hij begreep, dat hij had gezien, wat hij niet had moeten zien, dat hij daareven de ziel van zijn ouderen broer verrast had in een van haar heimelijkste uitingen, en dat Claude dit niet diende te bemerken. Daar hij zag, dat de aartsdiaken weer in zijn aanvankelijke onbewegelijkheid was vervallen, trok hij zijn hoofd zachtjes terug en maakte een geluid achter de deur van naderende stappen, als wanneer iemand zijn komst wil doen blijken.

— Kom binnen! riep de aartsdiaken uit de cel, ik wachtte op U. Ik heb opzettelijk de sleutel in de deur laten zitten. Kom binnen, meester Jacques.

De student trad moedig binnen. De aartsdiaken, wien een dergelijk bezoek op een dergelijke plaats zeer ongelegen kwam, beefde in zijn stoel. — Wat, ben jij het, Johan?

— Het is tenminste een J, zeide de student met zijn rode, onbeschaamde en vrolijke gezicht.

Het gelaat van Dom Claude had weer de strenge uitdrukking gekregen.

— Wat kom je hier doen?

— Broer, antwoordde de student en trachtte een degelijk,

klagelijk en bedeesd gezicht te zetten, terwijl hij als een onnozele met zijn muts in de hand stond te frommelen, ik kwam je vragen....

— Wat?

— Ik heb een beetje zedelijke steun hard nodig. Johan durfde er niet luid op te laten volgen: — En een beetje geld, heb ik nog meer nodig. Dit laatste zinsdeel bleef verzwegen.

— Jonge man, zei de aartsdiaken op koude toon, ik ben zeer ontevreden over je.

— Het is erg! zuchtte de student.

Dom Claude liet zijn stoel een kwartslag draaien en keek Johan strak aan.

— Ik ben blij je te zien.

Dat was een veelbelovende aanhef. Johan bereidde zich voor op een duchtig sermoen.

— Johan, men komt dag aan dag met klachten over jou bij me. Wat is dat voor een vechtpartij, waarbij jij een burggraafje Albert van Ramonchamp hebt afgerost?....

— Och, zei Johan, niets bijzonders! Dat kwam door een kwajongen van een page, die voor zijn plezier de studenten volspatte door zijn paard in de modder te laten draven!

— En wat is dat, hernam de aartsdiaken, met dien Mahiet Fargel, wiens kleren je gescheurd hebt? „Tunicam dechiraverunt" (ze hebben zijn hemd kapotgemaakt) zei de klacht.

— Och wat, dat was er eentje van Montagumet, met zo'n „schoudermanteltje"! Maar dat staat er natuurlijk weer niet bij!

— De klacht spreekt over een blouse en niet over een schoudermanteltje. Ken je Latijn?

Johan antwoordde niet.

— Ja, vervolgde de priester en schudde het hoofd, zo zeer zijn de studie en de letteren tegenwoordig vergeten. Latijn hoor je nauwelijks meer, Syrisch is onbekend, Grieks zo verfoeid, dat het voor de knapsten geen bewijs meer is van onwetendheid, wanneer zij een Grieks woord overslaan zonder het te lezen, en dat men zegt: „Graecum est, non legitur" (het is Grieks en wordt dus niet gelezen).

De student sloeg onvervaard de ogen op. — Waarde

broer, wil ik je in goed Frans dat Griekse woord verklaren, dat daar op de muur staat?

— Welk woord?

'ΑΝ'ΑΓΚΗ

Een lichte blos overtoog de bleke wangen van den aartsdiaken, als de rookwolk die naar buiten de onzichtbare werking van een vulkaan verraadt. De student bemerkte dit ternauwernood.

— Wel, Johan, stamelde de oudere broer met moeite, wat betekent dat woord?

— Fatalité (noodlot).

Dom Claude werd weer bleek en de student vervolgde zorgeloos:

— En dat woord dat er onder staat, gekrast door dezelfde hand, *'Αναγνεια* betekent: „onreinheid". Je ziet, dat het Grieks nog niet is vergeten.

De aartsdiaken bleef zwijgen. Deze Griekse les deed hem peinzen. De kleine Johan, die alle streken van een verwend kind had, achtte het ogenblik gunstig om met zijn verzoek voor de dag te komen. Hij sloeg dus een suikerzoet toontje aan en begon:

— Beste broer, kun je me dan zo slecht lijden, dat je me kwaad aankijkt om een paar ellendige klappen en stompen, in eerlijke strijd uitgedeeld aan weet ik veel wat voor jongens en knapen: Cuibusdam marmosetis? — Je ziet, beste broer Claude, dat ook het Latijn niet vergeten is.

Maar al die poeslieve schijnheiligheid had op den strengen groten broer niet haar gewone uitwerking. Cerberus beet niet in de honingkoek. Geen rimpel verdween van het voorhoofd van den aartsdiaken.

— Wat is je bedoeling? zei hij op droge toon.

— Ja, terzake! Het zit zo, antwoordde Johan dapper, ik heb geld nodig.

Op deze openhartige verklaring namen de trekken van den aartsdiaken een bijster opvoedkundige en vaderlijke uitdrukking aan.

— Je weet, beste Johan, dat ons leengoed Tirechappe, alles tezamen, belasting en rente van een en twintig huizen, slechts negen en dertig pond elf stuiver en zes Parijse duiten opbrengt. Dat is de helft meer dan in de tijd van de gebroeders Paclet, maar veel is het niet.

— Ik heb geld nodig, zei Johan onverschrokken.

— Je weet, dat het geestelijke gerecht heeft besloten, dat onze een en twintig huizen volkomen horig zijn aan den bisschop en dat wij dit recht slechts konden afkopen door den eerwaarden heer twee vergulde zilvermunten van acht ons elk, de waarde dus van zes Parijse ponden, te betalen! En je weet, dat ik dat geld nog niet bij elkaar heb kunnen krijgen.

— Ik weet, dat ik geld nodig heb, herhaalde Johan voor de derde keer.

— En wat wou je ermee doen?

De vraag deed een hoopvol licht in de ogen van Johan schitteren. Hij trok weer zijn poeslieve en suikerzoete snuit.

— Maar, beste broer Claude, ik zou me toch niet tot jou richten, wanneer ik verkeerde bedoelingen had. Het gaat er niet om, in de kroegen den gebraden haan uit te hangen met je geld en in de straten van Parijs rond te lopen in kleren van goudbrocaat, met mijn lakei: cum meo laquasio. Neen broer, het is voor een goed doel.

— Wat voor goed doel? vroeg Claude ietwat verrast.

— Twee van mijn vrienden wilden een kinderuitzet kopen voor een arme weduwe in het kloosterziekenhuis. Het is een weldadig werk. Dat kost drie florijnen en ik zou er de mijne ook bij willen doen.

— Hoe heten je beide vrienden?

— Piet de Mepper en Baptist Ganzeboutje.

— Zo, zei de aartsdiaken, die namen passen bij een liefdadig werk als een kanon bij een hoofdaltaar.

Zeker had Johan een ongelukkige keus gedaan voor de namen van zijn vrienden. Hij zag dit te laat in.

— En dan, ging de scherpzinnige Claude verder, wat is dat voor een uitzet, die drie florijnen moet kosten? En dan nog wel voor het kind van een weduwe in het klooster-

ziekenhuis? Sinds wanneer hebben die kleintjes in de luiers?

Johan brak nog eens het ijs. — Nu ja, ik heb geld nodig om vanavond Isabeau la Thierrye te zien in de Liefdestuin!

— Ellendige liederling! riep de priester uit.

— 'Αναγνεια

Deze aanhaling, die de student, misschien ietwat boosaardig, ontleende aan de muur van de cel, had op den priester een zonderlinge uitwerking. Hij beet op zijn lippen en zijn woede verdween, terwijl hij een rood hoofd kreeg.

— Ga weg, zei hij toen tegen Johan. Ik verwacht iemand.

De student waagde een laatste poging. — Broeder Claude, geef mij tenminste genoeg om te eten.

— Hoever ben je met de wetboeken van Gratianus? vroeg Dom Claude.

— Ik heb mijn dictaten verloren.

— Hoever ben je met de Latijnse literatuur?

— Men heeft mij mijn exemplaar van Horatius ontstolen.

— Hoe ver ben je met Aristoteles?

— Maar, broer, welke kerkvader heeft ook nog maar gezegd dat de dwalingen der ketters te allen tijde de wijsheid van Aristoteles als toevluchtsoord hebben benut? Weg met dien Aristoteles! Ik wil mijn geloof niet ophalen aan zijn wijsheid.

— Jongeman, hernam de aartsdiaken, er was bij de laatste intocht van den koning een edelman, die Philips van Comines heette, en op het kleed van zijn paard de zinspreuk had laten borduren, die ik je ter overweging meegeef: Qui non laborat non manducet (wie niet werkt zal ook niet eten).

De student bleef een ogenblik zwijgend staan, de vinger tegen zijn oor, het oog naar de grond gericht, en met een boos gezicht. Plotseling keerde hij zich naar Claude met de levendige bewegelijkheid van een kwikstaartje.

— Dus, beste broer, je weigert me zelfs een rooie duit om een stuk brood te kopen bij den bakker?

— Qui non laborat non manducet.

Bij dit antwoord van den onverbiddelijken aartsdiaken verborg Johan zijn hoofd in zijn handen, als een wenende

vrouw, en riep met een blik van wanhoop uit: 'Otototototoi!

— Wat betekent dat, jongeman? vroeg Claude, verbaasd door die uitval.

— Wel, zei de student en hij keek Claude met een paar brutale ogen aan, waar hij met zijn vuisten tegen aan had geduwd om ze rood van het huilen te doen schijnen, het is Grieks! Het is een versregel van Aeschylus, die volmaakt de smart uitdrukt.

En toen barstte hij in zo'n koddige en zo'n hevige schaterlach uit, dat hij den aartsdiaken deed glimlachen. Het was werkelijk Claude's eigen schuld. Waarom had hij het kind zo verwend?

— O, beste broer Claude, hernam Johan, door die glimlach bemoedigd, kijk naar mijn doorgelopen schoenen. Zijn er tragischer toneellaarzen ter wereld dan rijglaarzen welker zool de tong uitsteekt?

De aartsdiaken had onmiddellijk zijn aanvankelijke strengheid herwonnen. — Ik zal je nieuwe laarzen doen toekomen. Maar geen geld.

— Alleen maar een armzalig kwartje, broer, hield Johan smekend aan. Ik zal Gratianus uit het hoofd leren, ik zal trouw in God geloven, ik zal een ware Pythagoras zijn in wetenschap en in deugdzaamhed. Maar een kwartje alsjeblieft! Wil je, dat de honger mij opeet met zijn muil die daar wijd open voor me is, zwarter, stinkender, dieper dan de afgrond der hel of de neus van een monnik?

Dom Claude schudde zijn gerimpeld hoofd. — Qui non laborat.... (Wie niet werkt....)

Johan liet hem niet uitspreken.

— Goed dan, riep hij, voor den duivel! Leve de vreugde! Ik ga naar de kroeg, ik ga vechten, ik ga met de kannen smijten en ik ga de meisjes opzoeken!

En daarop gooide hij zijn muts tegen de muur en knipte met zijn vingers alsof het castagnetten waren.

De aartsdiaken keek hem somber aan.

— Johan, je hebt je ziel verspeeld.

— Dan heb ik, volgens Epicurus, geen weet ik wat, dat bestaat uit een naamloos iets.

— Johan, je moet ernstig aan je toekomst denken.
— Ach zo, riep de student uit en keek beurtelings naar zijn broer en naar de kolven op het fornuis, alles is hier dus krom, de gedachten en de flessen!
— Johan, je staat op een heel gevaarlijke helling. Weet je waar je naar toe gaat?
— Naar de kroeg, zei Johan.
— De kroeg is het voorportaal van de schandkaak.
— Dat is een lantaarn zo goed als elke andere en misschien heeft juist daarmee Diogenes zijn mens gevonden.
— De schandkaak is het voorportaal van de galg.
— De galg is een weegschaal met een mens aan het ene en de hele aarde aan de andere kant. Het is mooi, mens te wezen.
— De galg is het voorportaal van de hel.
— Daar is het lekker warm.
— Johan, Johan, dat loopt nog slecht af.
— Dan is het begin toch goed geweest.
Op dit ogenblik deed het geluid van passen zich horen op de trap.
— Stil! zei de aartsdiaken en legde een vinger op zijn mond, daar is meester Jacques. Luister, Johan, voegde hij er zachtjes aan toe, praat nooit met iemand over wat je hier hebt gezien en gehoord. Kruip snel onder dat fornuis en maak geen enkel geluid.
De student verborg zich onder het fornuis. Daar kwam hij op een veelbelovende gedachte.
— Zeg, broer Claude, een florijn om mijn mond te houden.
— Stil! je krijgt hem.
— Geef hem dan ook.
— Pak aan dan! zei de aartsdiaken en wierp hem kwaad zijn geldbuidel toe. Johan verdween weer onder het fornuis en de deur ging open.

V. De twee mannen in het zwart

De gestalte, die binnentrad, had boven een zwart kleed een somber gezicht. Wat onzen vriend Johan (die, zoals men zich denken kan, zich zo in zijn hoekje had genesteld, dat hij alles kon zien en horen wat hij maar wou) op het eerste gezicht trof, was de oneindige droefheid in kleding en gezicht van dezen nieuwen bezoeker. Toch lag er enige zachtheid over dat gelaat verspreid, maar de zachtheid van een kat of van een rechter, een al te fluwelige zachtheid. Hij was zeer grijs, gerimpeld, dicht bij de zestig, hij knipte met zijn ogen, had witte wenkbrauwen, een hangende lip en grote handen. Toen Johan zag dat het niet meer was, dat wil zeggen klaarblijkelijk een dokter of een magistraat en dat deze man een neus had die ver van zijn mond afstond, een teken van domheid, trok hij zich in zijn schuilplaats terug, wanhopig dat hij een onbepaalde tijd zou moeten doorbrengen in een zo lastige houding en in zo vervelend gezelschap.

De aartsdiaken was echter zelfs niet opgestaan om den man te begroeten. Hij had hem beduid te gaan zitten op een bankje naast de deur en na enige ogenblikken stilte, die een vervolg scheen te zijn op een voorafgegane overdenking, had hij op enigszins beschermende toon gezegd: — Goedendag, meester Jacques.

— Gegroet, meester, had de man in het zwart geantwoord.

Er lag in de twee wijzen, waarop enerzijds dit „meester Jacques", anderzijds dit „meester" bij uitnemendheid werd uitgesproken, het verschil tussen den heer en den man, tussen den „domine" en „domne". Het was klaarblijkelijk de begroeting van den leraar en van den leerling.

— Wel, hernam de aartsdiaken na een nieuwe stilte, die meester Jacques zich wel wachtte te verstoren, bent U wat verder gekomen?

— Helaas, meester, zei de ander met een droevige glimlach, ik blaas voortdurend. As zoveel ik wil. Maar geen spoor van goud.

Dom Claude maakte een ongeduldige beweging. — Daar

heb ik het niet over, meester Jacques Charmolue, maar over het rechtsgeding van Uw tovenaar. Noemt U hem niet Marc Cenaine, den bottelier van de Rekenkamer? Bekent hij zijn heksenkunsten? Bent U wat verder gekomen met de ondervraging?

— Helaas neen, antwoordde meester Jacques, nog steeds met zijn droevige glimlach. Die troost is ons niet ten deel gevallen. De man is keihard. Wij zullen hem laten koken op de Varkensmarkt eerder dan dat hij iets zegt. Toch sparen wij niets om achter de waarheid te komen. Al zijn ledematen zijn al losgerukt. Wij besteden er alle kruiden van Sint-Jan aan, zoals die oude, grappige Plautus zei.

Advorsum stimulos, laminas, crucesque, compedesque,
Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias.
(Met aanwending van foltering, brandijzers, kruisen en boeien, riemen, ketenen, kerker, halsbeugel, voetboeien, halsbanden.)

Niets helpt. Die man is ontzettend. Ik ben aan het eind van mijn Latijn.

— Hebt U niets nieuws in zijn huis gevonden?

— Zeker wel, zei meester Jacques en tastte in zijn buidel, dit perkament. Er staan woorden op, die wij niet begrijpen. En toch kent de advocaat voor strafzaken Philips Lheulier een beetje Hebreeuws, dat hij heeft geleerd in de zaak der Joden uit de Kanterstenstraat te Brussel.

Onder deze woorden ontrolde meester Jacques een perkament. — Geef eens hier, zei de aartsdiaken. En terwijl hij zijn ogen over het geschrift liet dwalen: — Je reinste tovenarij, meester Jacques! riep hij uit. Emen, hétan! Dat is de roep der heksen, wanneer zij op de Sabbath komen. Per ipsum, et cum ipso, et in ipso! (door hemzelf en met hemzelf en in hemzelf), dat is het gebod dat den duivel weer opsluit in de hel. Hax, pax, max! (soort middeleeuwse toverformule). Dat is uit de geneeskunde. Een middel tegen de beet van dolle honden. Meester Jacques, U bent procureur van den koning bij het geestelijke gerechtshof, dit perkament is ontzettend.

— Wij zullen den man nog eens aan de tand voelen. Hier, voegde meester Jacques er aan toe, opnieuw in zijn zak grijpend, dit hebben wij ook nog gevonden bij Marc Cenaine.

Het was een kolf van hetzelfde soort als die stonden op het fornuis van Dom Claude.

— Ah, zei de aartsdiaken, een toverkruik.

— Ik wil U wel bekennen, zei meester Jacques weer met zijn verlegen en linkse glimlach, dat ik hem heb geprobeerd op het fornuis, maar dat ik er niets verder mee ben gekomen dan met mijn eigen.

De aartsdiaken onderwierp de kolf aan een onderzoek. — Wat heeft hij op de kroes gekrast? „Och! Och!" Het woord dat de vlooien verjaagt! Die Marc Cenaine weet toch ook niets! Ik wil graag geloven, dat U hiermee geen goud kunt maken! Ze is geschikt om 's zomers in de bedstede te zetten en voor iets anders niet!

— Nu wij het toch over de afdwalingen hebben, zei de procureur van den koning, ik heb daareven het portaal beneden bekeken voor ik omhoogkwam; is U, eerwaarde, er heel zeker van, dat de sleutel tot de stoffelijke wereld daar is uitgebeeld aan de kant van het Hôtel-Dieu, en dat van de zeven naakte beelden, aan de voeten van de heilige maagd, die met de gevleugelde hielen Mercurius is?

— Ja, antwoordde de priester. Dat heeft Augustinus Nypho geschreven, de Italiaanse geleerde zelf, die een baardigen duivel bezat, die hem alles leerde. We gaan overigens naar beneden en ik zal U dat uitleggen aan de hand van de tekst.

— Heb dank, meester, zei Charmolue die tot de grond boog. — Drommels, dat vergat ik! Wanneer moet ik volgens U dat heksje gevangen laten nemen?

— Welke heks?

— Die Zigeunerin, U weet wel, die elke dag haar kunsten komt vertonen op het kerkplein ondanks het verbod der geestelijkheid! Zij heeft een betoverd geitje met horens van den duivel, dat leest, dat schrijft, dat wiskunde kent als „Picatrix", en dat alle Zigeuners aan de galg zou kunnen

helpen. Het geding is kant en klaar. Het zal snel afgelopen zijn, heus! Een aardig wezentje, waarachtig, dat danseresje! Prachtige zwarte ogen! Als twee Egyptische karbonkelstenen. Wanneer beginnen wij ermee?

De aartsdiaken werd ontstellend bleek.

— Dat zal ik U nog wel eens zeggen, stamelde hij met nauwelijks hoorbare stem. Toen zei hij met moeite: — Zit U maar achter Marc Cenaine heen.

— Weest U daar maar gerust op, zei Charmolue glimlachend. Ik zal hem, zodra ik er weer ben, nog eens op het leren bed laten binden. Maar het is een duivelse kerel. Hij put Pierrat Torterue zelf uit en die heeft steviger handen dan ik. Zoals de goede Plautus zegt:

Nudus vinctus, centum pondo, es quando pendes per pedes. (Naakt en geboeid, honderd pond, ben je, wanneer je aan je voeten hangt.)

De foltering op de haspel! Dat is het beste wat wij hebben. En die zal hij ondergaan.

Dom Claude scheen door sombere gedachten te worden afgeleid. Hij wendde zich tot Charmolue.

— Meester Pierrat.... Meester Jacques, bedoel ik, zit U maar achter Marc Cenaine heen!

— Zeker, zeker, Dom Claude. De arme kerel! Hij krijgt te lijden als Mummol. Wat een uitvinding ook, naar de Sabbath te gaan! Een bottelier van de Rekenkamer, die de uitspraak van Karel den Groten moest kennen: Stryga vel masca! (Heks of toverkol!)

— Wat de kleine betreft, — Smelarda, zoals zij haar noemen, — zal ik op Uw orders wachten. — En, als wij langs het portaal komen, wilt U mij ook wel uitleggen, wat die tuinman met zijn platte gordel beduidt, dien men ziet, als men de kerk binnenkomt. Is dat de Zaaier niet? — Hé, meester, waaraan denkt U toch?

Dom Claude, verzonken in zichzelf, luisterde niet meer. Charmolue volgde de richting van zijn blik en zag, dat die werktuigelijk hangen bleef aan het grote spinneweb, dat voor het kijkgat was geweven. Op dit ogenblik stortte een

lichtzinnig vliegje, dat het Maartzonnetje opzocht, zich in het web en raakte er in verward. Toen haar net in beweging kwam, maakte de geweldige spin een onverwachte beweging buiten haar celletje in het middelpunt en wierp zich toen met een sprong op de vlieg, die zij met haar kaaksprieten dubbelvouwde, terwijl haar gruwelijke zuigangel het kopje greep. — Arme vlieg! zei de koninklijke procureur bij het kerkelijke gerechtshof en hij hief de hand op om haar te redden. De aartsdiaken weerhield zijn arm met een krampachtige greep alsof hij met een schok ontwaakt was.

— Meester Jacques, riep hij, laat het noodlot zijn gang gaan!

De procureur keerde zich onthutst om. Het leek wel, alsof een nijptang zijn arm omklemd hield, het oog van den priester was star, verwilderd, vlammend, en bleef hangen aan het gruwelijke toneel van de vlieg en de spin.

— O, ja, vervolgde de priester met een stem die uit zijn binnenste scheen te komen, dat is een symbool van alles. Zij vliegt, zij is vrolijk, zij staat in de aanvang des levens, zij zoekt het voorjaar, de frisse lucht, de vrijheid; o, zeker, maar zodra zij zich stoot aan het noodlottige roosvenster, komt de spin te voorschijn, de walgelijke spin! Arme danseres! Arme voorbeschikte vlieg! Meester Jacques, laat het op zijn beloop! Dat is het noodlot! — Helaas, Claude, jij bent de spin. Claude, jij bent ook de mug! — Jij vloog naar de wetenschap, naar het licht, naar de zon, je had geen andere zorg dan de frisse lucht te bereiken, het heldere licht der eeuwige waarheid, maar toen je je wierp op het verblindende luchtgat, dat uitziet op de andere wereld, op de wereld van het licht, van het vernuft en van de wetenschap, heb je, blinde vlieg, domme geleerde, niet dat fijne spinrag gezien, dat het lot geweven had tussen het licht en jou, je hebt je er blindelings ingeworpen, ongelukkige domkop, en nu worstel je, met gebroken hoofd en afgerukte vleugels tussen de ijzeren kaaksprieten van het noodlot! — Meester Jacques! Meester Jacques, laat de spin haar gang gaan!

— Ik verzeker U, zei Charmolue, die hem aankeek, zonder

te begrijpen, dat ik er niet aan zal komen. Maar laat U mijn arm los, meester, alstublieft! U hebt een ijzeren hand.

De aartsdiaken hoorde hem niet. — O, zinneloze! hernam hij zonder het luchtgat met zijn ogen los te laten. En wanneer je dat geduchte web met je vliegevleugeltjes zou hebben kunnen verbreken, meen je dan, dat je het licht zou hebben kunnen bereiken! Helaas, dat glas daar verderop, die doorschijnende hindernis, die kristallen muur, harder dan brons, die alle filosofie van de waarheid scheidt, hoe zou je daar doorheen zijn gekomen? O, ijdelheid der wetenschap! Hoeveel wijzen komen van zeer ver daartegen fladderend hun hoofd breken! Wat al stelsels stoten gonzend door elkander tegen die eeuwige schijf!

Hij zweeg. Deze laatste gedachten, die hem geleidelijk van zichzelf tot de wetenschap hadden doen terugkeren, schenen hem te hebben gekalmeerd. Jacques Charmolue deed hem gans weerkeren tot het gevoel voor de werkelijkheid door deze vraag tot hem te richten: — Wel, meester, wanneer komt U mij helpen goud te maken? Ik wil daar liefst zo gauw mogelijk in slagen.

De aartsdiaken haalde de schouders met een bittere glimlach op. — Meester Jacques, lees Michel Psellus, „Dialogus de energia et operatione daemonum". (Tweespraak over de kracht en de werking der duivelen.) Wat wij doen is niet helemaal onschuldig.

Zachtjes, meester! dat dacht ik al, zei Charmolue. Maar men moet wel een beetje doen aan de hermetische kunst, wanneer men slechts koninklijk procureur bij het kerkelijke gerechtshof is, met dertig Tourse dukaten per maand. Maar laten we toch zacht spreken.

Op dit ogenblik trof een geluid van kaken en kauwen, dat van onder het fornuis kwam, het verontruste oor van Charmolue.

— Wat is dat? vroeg hij.

Het was de student, die, weinig op zijn gemak en zeer verveeld in zijn schuilplaats, daar tenslotte een oud stuk brood en een driehoekig stukje beschimmelde kaas had ontdekt en dat alles zonder omslag was gaan opeten bij wijze

van troost en ontbijt. Daar hij veel honger had, maakte hij veel geluid en klonk iedere hap zeer nadrukkelijk, wat den procureur opmerkzaam en angstig had gemaakt.

— Dat is een kat van mij, zei de aartsdiaken snel, die zich daaronder tegoed doet aan een muis.

Deze verklaring stelde Charmolue gerust.

— Inderdaad, meester, antwoordde hij met een eerbiedige glimlach, alle grote wijsgeren hebben een vertrouwde gehad. U weet wat Servius zegt: Nullus enim locus sine genio est. (Er bestaat immers geen plaats zonder een beschermgeest.)

Maar Dom Claude, die een nieuwe streek van Johan vreesde, herinnerde zijn waardigen leerling, dat zij samen nog enkele beelden van het portaal te bestuderen hadden en het tweetal ging de cel uit, tot grote opluchting van den student, die ernstig begon te vrezen, dat zijn knie een deuk zou krijgen van zijn kin.

VI. Welke uitwerking zeven vloeken in de open lucht kunnen hebben

— Te Deum laudamus (Wij prijzen U, o God) riep meester Johan uit, toen hij zijn schuilplaats verliet, nu zijn die twee nachtuilen vertrokken. Och! och! hax! pax! max! De vlooien! De dolle honden! De duivel! Ik heb genoeg van hun gesprek! M'n hoofd bonst als een klok. Beschimmelde kaas op de koop toe! Vlug! Naar beneden, met de buidel van den groten broer, en dan al dat geld in flessen omzetten!

Hij wierp een blik vol tederheid en bewondering in de kostbare geldbuidel, trok zijn kleren recht, poetste zijn schoenen wat op, stofte zijn armelijke jas, grijs van de as, wat af, floot een wijsje, maakte een bokkesprong, keek of er niets meer mee te nemen viel uit de cel, snaaide hier en daar op het fornuis een fraai stukje glaswerk, geschikt om bij wijze van snuisterij aan Isabeau la Thierrye te geven, duwde tenslotte de deur open, die zijn broer als laatste welwillendheid open had gelaten en die hij als een laatste streek op zijn beurt ook open liet en danste de wenteltrap af als een vogeltje.

In de duisternis van deze spiraal scheerde hij iets voorbij, dat brommend terzijde ging, en naar hij aannam, Quasimodo was. Dit kwam hem zo grappig voor, dat hij het overige deel van de trap afging, terwijl hij zijn buik vast hield van het lachen. Toen hij op het plein kwam, lachte hij nog.

Hij stampte met de voet, toen hij weer op de begane grond stond. — O, zei hij, goede en eerbiedwaardige straatstenen van Parijs! Vervloekte trap die de engelen van de Jacobsladder buiten adem zou doen raken! Wat spookte toch wel door mijn hersens, dat ik die stenen draaikolk ben binnengegaan, die een gat in de lucht maakt en dat alles om slechte kaas te eten en de klokken van Parijs door een kijkgat te zien!

Hij deed een paar stappen en zag de beide nachtuilen, dat is te zeggen, Dom Claude en meester Jacques Charmolue, peinzend naar een beeld in het portaal staan kijken. Hij

naderde hen op de punt van zijn tenen en hoorde den aartsdiaken heel zachtjes tot Charmolue zeggen: — Willem van Parijs was het, die een Jobsfiguur heeft laten aanbrengen op deze lazuurkleurige steen met vergulde randen. Job komt eveneens voor op de steen der wijzen, die ook op de proef moeten worden gesteld en gemarteld om de volmaaktheid te bereiken, gelijk Raymond Lulle zegt: Sub conservatione formae specificae salva anima. (Met behoud van de eigen vorm de ziel gered.)

— Dat laat mij koud, zei Johan, ik ben de man met de beurs.

Op dat ogenblik hoorde hij een luide en klankvolle stem achter zich een reeks krachtige vloeken uitstoten: — Goddome! Hemelse Genade! Alle duivels! Kristenezielen! Jeminee! Sakkerloot! Potselderement!

— Bij mijn ziel, riep Johan uit, dat kan alleen mijn vriend kapitein Phoebus zijn!

De naam Phoebus bereikte de oren van den aartsdiaken op het ogenblik, dat hij den koninklijken procureur de draak verklaarde, die zijn staart gedompeld heeft in een kuip, waaruit rook opstijgt en een koningshoofd. Dom Claude sidderde, zweeg, tot stomme verbazing van Charmolue, wendde zich om en zag zijn broer Johan een groten officier begroeten aan de deur van de huize Gondelaurier.

Het was werkelijk meneer de kapitein Phoebus van Châteaupers. Hij stond met de rug tegen de hoek van de woning zijner verloofde en hij vloekte als een Turk.

— Op mijn woord, kapitein Phoebus, zei Johan en gaf hem de hand, U vloekt uiterst kleurrijk.

— Hel en duivel! antwoordde de kapitein.

— Hel en duivel Uzelf! antwoordde de student. Maar zeg eens, mijn beste kapitein, vanwaar deze schone woordenstroom?

— Pardon, beste vriend Johan, riep Phoebus uit en schudde hem de hand, een rennend paard moet uitlopen. En ik vloekte in volle draf. Ik kom net bij die nuffen weg en als ik dan buiten kom, zit me de keel vol vloeken, die moeten er uit, of ik zou stikken, God en duivel!

— Hebt U lust wat te drinken? vroeg de student.
Dat voorstel kalmeerde den kapitein.
— Ik wil wel, maar ik heb geen geld.
— Dat heb ik wel!
— Het zou wat, laat eens kijken?
Johan deed de buidel onder de ogen van den kapitein open, met vorstelijke eenvoud. Inmiddels was de aartsdiaken, die Charmolue onthutst had laten staan, op hen afgekomen en op enkele passen afstand blijven staan, terwijl hij het tweetal gadesloeg, zonder dat zij daarop letten, zozeer nam het bekijken van de beurs hen in beslag.
Phoebus riep uit: — Een beurs in jouw zak, Johan, dat is de maan in een emmer water. Men ziet haar wel, maar zij is er niet. Het beeld is er alleen. Verduiveld! wedden dat het steentjes zijn?
Johan antwoordde koel: — Dat zijn de steentjes, waarmee ik mijn zak dichtstop. En zonder een woord meer te verspillen ledigde hij de buidel op een nabije stoepsteen, met het gebaar van een Romein, die zijn vaderland redt.
— Grote God! bromde Phoebus, daalders, guldens, kwartjes, dubbeltjes, Parijse stuivers en onvervalste duiten! Het is verbluffend!
Johan bleef waardig en onverstoorbaar. Enkele duiten waren in de modder gerold; de kapitein bukte zich in zijn geestdrift om ze op te rapen. Johan hield hem tegen: — Foei, kapitein Phoebus van Châteaupers!
Phoebus telde het geld en wendde zich plechtig tot Johan: — Weet je, Johan, dat daar drie en twintig Parijse florijnen liggen! Wie heb je vannacht wel geplunderd, in de Bekkesnijdersstraat?
Johan wierp zijn blonde lokkenkop naar achteren en zei, terwijl hij zijn ogen minachtend half sloot: — Er is nog een broeder aartsdiaken, die stom is.
— God allemachtig! riep Phoebus uit, de brave man!
— Laten we er eentje nemen, zei Johan.
— Waar gaan wij naar toe? zei Phoebus. Naar de Appel van Eva?
— Nee kapitein. Laten we naar de Oude Wijsheid gaan.

Een oudje, dat een hengsel doorzaagt. Dat is een rebus en daar ben ik dol op.

— Geen rebussen, Johan! De wijn is beter in de Appel van Eva. En dan is er naast de deur daar een zonnige wijngaard, die mij opgewekt doet drinken.

— Nou, toe dan maar, naar Eva en haar appel, zei de student en, terwijl hij Phoebus in de arm nam: — Zeg eens, m'n waarde kapitein, U zei daareven de Bekkesnijdersstraat. Dat is een heel lelijk taaltje. Men is tegenwoordig zo ruw niet meer. Men zegt de Halsafsnijdersstraat.

De twee vrienden gingen op weg naar de Appel van Eva. Het is overbodig te zeggen, dat zij eerst het geld hadden opgeraapt en dat de aartsdiaken hen volgde.

De aartsdiaken volgde hen somber en verwilderd. Was dat die Phoebus, wiens verwenste naam sedert zijn ontmoeting met Gringoire in al zijn gedachten opdook? Hij wist het niet, maar het was althans een Phoebus en die tovernaam alleen reeds deed den aartsdiaken met sluipende stappen de twee zorgeloze vrienden volgen, luisteren naar hun woorden en letten op hun kleinste gebaren met een angstige aandacht. Trouwens, niets was gemakkelijker dan alles te horen, wat zij zeiden, zo luid spraken zij, bitter weinig bekommerd, dat de voorbijgangers in hun vertrouwelijkheden zouden delen. Zij spraken over duels, meisjes, kannen, dwaasheden.

In de bocht van een straat klonk hun het geluid van een tamboerijn op een naburige hoek in de oren. Dom Claude hoorde den officier tot den student zeggen:

— Donders! Loop wat door.

— Waarom, Phoebus?

— Ik ben bang, dat de Zigeunerin mij zal zien.

— Welke Zigeunerin?

— Dat kleintje met een geit.

— Esmeralda?

— Juist, Johan. Ik vergeet altijd die duivelse naam van haar. Schiet op. Ze zou me herkennen. Ik wil niet, dat de meisje mij op straat aanspreekt.

— Ken je haar dan, Phoebus?

Toen zag de aartsdiaken Phoebus grinniken, zich over-buigen naar het oor van Johan en hem enige woorden toe-fluisteren. Toen barstte Phoebus in lachen uit en schudde het hoofd op triomfantelijke wijze.

— Werkelijk? zei Johan.

— Bij mijn ziel! zei Phoebus.

— Vanavond?

— Vanavond.

— Ben je er zeker van, dat ze komt?

— Maar wat mankeert je Johan? Twijfelt men aan zulke dingen?

— Kapitein Phoebus. U bent een gelukkig veroveraar!

De aartsdiaken hoorde dit hele gesprek. Zijn tanden klapperden. Een siddering, duidelijk zichtbaar, ging over al zijn leden. Hij bleef een ogenblik staan, leunde tegen een paal als een dronken man en toen volgde hij weer het spoor der beide vrolijke gasten.

Op het ogenblik, dat hij hen weer inhaalde, had hun gesprek een wending genomen. Hij hoorde hen luidkeels dit oude refrein zingen:

Les enfants des Petits-Carreaux
Se font pendre comme des veaux.

(De kinderen van de Kleine Ruitjes
Laten zich hangen met kalversnuitjes.)

VII. De geheimzinnige verschijning

De befaamde taveerne van de Appel van Eva lag in de Hogeschool op de hoek van de Rondellestraat en de Batonnierstraat. Het was een zaal, die gelijkvloers lag, tamelijk groot en zeer laag was met een gewelf, dat in het midden rustte op een grote geel geschilderde houten pilaar; overal tafeltjes, blinkende tinnen kannen aan de muur, altijd vele drinkers, meisjes in overvloed, een glazen wand aan de straatzijde, een geschilderde wijngaard naast de deur en boven die deur een knarsend uithangbord, waarop een appel en een vrouw waren afgebeeld, en dat, verroest door de regen, op de wind draaide aan een ijzeren stang. Deze soort weerhaan, aan de kant van de straat, was de naamplaat.

De avond viel reeds. Buiten was het donker. De taveerne lichtte met al haar kaarsen tot ver weg als een smidse in de duisternis. Men hoorde het geluid van glazen, van drinkebroers, van vloeken, van twisten, dat door de gebroken ruiten naar buiten drong. Door de voorruiten, die beslagen waren door de warmte in de zaal, zag men talloze vage gestalten krioelen en hoorde men af en toe schaterend lachen. De voorbijgangers, die naar hun werk gingen, liepen voorbij, zonder om te kijken naar die rumoerige glaswand. Alleen ging nu en dan een straatjongen op de punt van zijn tenen staan om over de vensterbank heen in de taveerne de oude spotkreet naar binnen te schreeuwen, waarmee men toentertijd dronken mensen nariep: — Hoei, zuiplappen, zuiplappen, zuiplappen!

Inmiddels wandelde een man onverstoorbaar voor de luidruchtige herberg heen en weer, keek er voortdurend naar en verwijderde zich niet verder dan een hellebaardier van zijn schilderhuisje. Zijn mantel kwam tot aan de neus. Hij had die mantel zo juist gekocht bij een uitdrager, die naast de Appel van Eva woonde, ongetwijfeld om zich te beschutten tegen de koude van een Maartse avond, misschien om zijn kleding te verbergen. Van tijd tot tijd bleef hij staan voor de ruiten, die in lood waren gevat, luisterde, keek en stampte met de voet.

Eindelijk ging de deur van de taveerne open. Daarop scheen hij te wachten. Twee drinkebroers kwamen naar buiten. De lichtstraal, die door de deur heen viel, kleurde een ogenblik hun gezichten rood. De man in de mantel ging in een portiek aan de andere kant van de straat staan kijken.

— Hel en duivel! zei de ene drinkebroer. Het is op slag van zevenen. Dan heb ik mijn afspraakje.

— En ik zeg je, hernam zijn metgezel met een dikke tong, dat ik niet woon in de Vuile Taalstraat, „indignus qui inter mala verba habitat". (Onwaardig is hij, die tussen de kwade woorden leeft). Ik heb mijn kast in de Jantje Wittebrood-straat, „in vico Johannis-Pain-Mollet". — Je bent gehorender dan een eenhoorn, als je het tegendeel zegt. — Iedereen weet, dat wie eenmaal op de rug van een beer gaat zitten, nooit bang is, maar je gezicht staat naar een snoeperijtje, als de heilige Jacobus van het Hospitaal.

— Vriend Johan, je bent dronken, zei de ander.

En die antwoordde waggelend: — Dat zeg je met pleizier, Phoebus, maar het is bewezen, dat Plato het gezicht van een jachthond had.

De lezer heeft wis en zeker reeds onze beide dappere vrienden herkend, den kapitein en den student. Blijkbaar had de man, die hen van de duisternis uit gadesloeg, hen ook herkend, want hij volgde met langzame passen de zwaaiende weg, die de student den kapitein liet maken, die als stevige drinker zich nog volkomen in de macht had. Door aandachtig naar hen te luisteren kon de man in de mantel het volgende gesprek geheel volgen:

— Jandorie! tracht toch recht te lopen, meneer de candidaat. Je weet, dat ik je alleen moet laten. Daar slaat het zeven uur. Ik heb een afspraakje met een vrouw.

— Laat me toch gaan, man! Ik zie sterren en strepen van vuur. Je lijkt het kasteel van Dampmartin wel, dat openscheurde van het lachen.

— Bij de wratten van mijn Grootje, Johan, dat is al te hardnekkige kletskoek. — Zeg, Johan, heb je geen geld meer?

— Heer rector, er mankeert niets aan: de kleine slokjes: „parva boucheria".

— Johan, vriend Johan! je weet dat ik een afspraakje heb met dat kleintje aan het einde van de Sint-Michaelsbrug, dat ik haar alleen mee kan nemen naar Falourdel, de koppelaarster daar bij de brug, en dat de kamer betaald moet worden. Het oude lel met haar witte knevels geeft me geen crediet. Johan, heb medelijden! Hebben we de hele buidel van den pastoor opgezopen? Zit er geen duit meer in?

— De wetenschap, zijn andere uren nuttig te hebben besteed, is een aangename en smakelijke kruiderij aan tafel.

— Jandorie! selderement! Zeg eens, duivelse Johan, heb je nog een paar duiten? Geef ze, potverdrie! Of ik ga je leegschudden, al was je zo melaats als Job en zo schurftig als Caesar!

— Mijnheer, de Galiachestraat komt aan de ene kant uit op de Glazeniersstraat en aan de andere kant op de Tixeranderiestraat.

— Zeker, beste vriend Johan, arme makker, de Galiachestraat, dat is goed, dat is goed en wel. Maar, in 's hemelsnaam, kom weer bij zinnen. Ik heb slechts een Parijse stuiver nodig, en vóór zeven uur.

— Stilte rondom, en aandacht voor het refrein:

Quand les rats mangeront les cats,
Le roi sera seigneur d'Arras;
Quand la mer, qui est grande et lée,
Sera à la Saint-Jean gelée,
On verra, par-dessus la glace,
Sortir ceux d'Arras de leur place.

(Wanneer de ratten de katten eten,
Zal de koning heer van Arras heten
Wanneer de zee, die groot is en breed,
Op Sint-Jan met ijs is bekleed,
Zal men zien, hoe langs wateren straten
De bewoners van Arras hun stad verlaten.)

— Wel, verduivelde student, ze mogen je worgen met de darmen van je moeder! riep Phoebus uit en gaf den dronken

student een harde duw, dat hij tegen de muur gleed en zachtjes terecht kwam op de straatstenen van Philips II. Uit een laatste gevoel van dat broederlijke medelijden, dat het hart van een drinkebroer nooit in de steek laat, rolde Phoebus Johan met de voet op een van die hoofdkussens van den arme, die de voorzienigheid op alle straathoeken gereed houdt en die de rijken minachtend uitschelden voor „hopen vuil". De kapitein legde het hoofd van Johan op een hellend vlak van koolstronken en op hetzelfde ogenblik begon de student met een prachtig basgeluid te snurken. Maar alle wrok was nog niet uit het hart van den kapitein verdwenen. — Zoveel te erger, wanneer de vuilniskar van den duivel je meeneemt, wanneer die voorbijkomt! zei hij tot den armen ingeslapen studiosus, en hij ging heen.

De man in de mantel, die hen steeds was gevolgd, bleef een ogenblik bij den liggenden student staan, alsof hij in tweestrijd verkeerde; toen stootte hij een diepe zucht uit en ging ook heen, den kapitein achterna.

Wij zullen, evenals zij, Johan laten slapen onder de veilige hoede van de hemel, en wij zullen hen met goedvinden van den lezer, ook volgen.

Toen hij in de Sint-Andreas Bogenstraat kwam, bemerkte kapitein Phoebus, dat iemand hem volgde. Toen hij toevallig omkeek, zag hij een soort schim achter zich langs de muren glijden. Hij bleef staan, zij bleef staan. Hij ging verder, de schim ging verder. Dit verontrustte hem niet buitensporig.

— Ach wat, zei hij bij zichzelf, ik heb geen krats.

Voor de gevel van de Autunschool maakte hij halt. Op dit college had hij een aanvang gemaakt met wat hij zijn studie noemde en uit een kwajongensgewoonte, die hem was bijgebleven, kwam hij daar nooit voorbij zonder het standbeeld van kardinaal Pierre Bertrand, dat rechts van het portaal stond, dat soort belediging aan te doen, waarover Priapus zich zo bitter beklaagt in de satire van Horatius: „Olim truncus eram viculnus" (Eens was ik een vijgeboomstam). Hij had dit met zoveel toewijding gedaan, dat het opschrift „Eduensis episcopus" (bisschop van Autun) er bijna door was uitgewist. Hij bleef dus als naar gewoonte

voor het standbeeld staan. De straat was volkomen verlaten. Toen hij achteloos zijn broek weer toeknoopte, de neus in de wind, zag hij de schim met langzame passen op zich toekomen, zo langzaam, dat hij alle tijd had, op te merken, dat deze schim een mantel en een hoed droeg. Toen zij hem bereikt had, bleef zij staan, onbewegelijker dan het standbeeld van kardinaal Bertrand. Zij vestigde echter op Phoebus twee strakke ogen vol van dat vage licht, dat 's nachts uit de pupil van een kat straalt.

De kapitein was dapper en zou zich bitter weinig hebben bekommerd om een straatrover met een dolkmes in zijn hand. Maar dit lopende standbeeld, deze versteende man deed hem verstijven. Er liepen toen ik weet niet wat voor verhalen over een geheimzinnige verschijning, die 's nachts door de straten van Parijs zou zwerven, en daarvan dook een verwarde herinnering op in zijn brein. Hij bleef enige minuten verstomd staan en verbrak toen de stilte, terwijl hij trachtte te lachen.

— Mijnheer, indien U een dief bent, zoals ik hoop, dan wekt U bij mij de indruk van een reiger die zich op een notedop stort. Ik ben een kind van verarmde ouders, mijn waarde. Wendt U hiernaast. Er is in de kapel van dit college hout van het echte kruis, dat bewaard wordt in zilverwerk.

De hand van de schim kwam van onder de mantel vandaan en viel op de arm van Phoebus met het gewicht van een adelaarsklauw. Tegelijkertijd sprak de schim: — Kapitein Phoebus van Châteaupers!

— Wat duivel! zei Phoebus, U kent mijn naam!

— Ik ken niet alleen Uw naam, hernam de man in de mantel met zijn grafstem. U hebt vanavond een afspraak.

— Ja, zei Phoebus verstomd.

— Om zeven uur.

— Over een kwartier.

— Bij Falourdel.

— Precies.

— De koppelaarster op de Sint-Michaelsbrug.

— Van den heiligen aartsengel Michael, zoals het gebed zegt.

— Schandelijk wezen! bromde de verschijning. — Met een vrouw?

— Confiteor (ik beken).

— En die heet......

— Smeralda, zei Phoebus monter. Heel zijn zorgeloosheid was allengs weer teruggekomen.

Bij die naam schudde de klauw van de schim verwoed aan de arm van Phoebus.

— Kapitein Phoebus van Châteaupers, je liegt!

Wie op dit ogenblik het verhitte gezicht van den kapitein had kunnen zien, de sprong, die hij naar achteren deed, zo heftig, dat hij zich bevrijdde uit de greep die hem omklemd had, de trotse uitdrukking, waarmee hij zijn hand naar het gevest van zijn degen bracht, en tegenover die woede de doodse onbewegelijkheid van den man in de mantel, wie dat had kunnen zien, zou verschrikt geweest zijn. Het was iets als het gevecht van Don Juan en het stenen beeld.

— Christus en duivel! riep de kapitein, dat is een woord, dat zelden het oor van een Châteaupers beledigt! Dat durf je niet herhalen!

— Je liegt! zei de schim koeltjes.

De kapitein knarste met zijn tanden, spook, geheimzinnige verschijning, bijgeloof, hij was op dit ogenblik alles vergeten. Hij zag alleen nog maar een man en een belediging.

— Aha! dat gaat zomaar! stamelde hij met een van woede verstikte stem. Hij trok zijn degen en stotterde toen, want de woede doet evenzeer beven als de vrees: — Hier! onmiddellijk! vooruit! de degens! de degens! bloed op de stenen!

Maar de ander verroerde zich niet. Toen hij zijn tegenstander gewapend zag en gereed om uit te vallen, zei hij — en zijn stem trilde: — Kapitein Phoebus, U vergeet Uw afspraak.

De driftbuien van mensen als Phoebus zakken als kokende melk ineen door een droppel koud water. Dit eenvoudige woord deed de degen, die flikkerde in de hand van den kapitein, zakken.

— Kapitein, vervolgde de man, morgen, overmorgen, met een maand, met tien jaren, zult U mij weervinden, bereid U de hals te doorsteken, maar ga eerst naar Uw afspraak.

— Inderdaad, zei Phoebus, alsof hij met zich zelf streed, het zijn twee verrukkelijke dingen om te ontmoeten bij een afspraak, een degen en een meisje; maar ik zie niet in waarom ik de ene om de andere zou moeten missen, wanneer ik ze allebei kan hebben.

Hij stak zijn degen weer in de schede.

— Ga naar Uw afspraak, herhaalde de onbekende.

— Mijnheer, antwoordde Phoebus, enigszins in verlegenheid, veel dank voor Uw hoffelijkheid. U hebt gelijk, het is morgen nog vroeg genoeg om elkander met de degen het wambuis van vader Adam aan stukken te snijden en te steken. Ik ben U erkentelijk, dat U mij nog een aangenaam kwartiertje wilt laten doorbrengen. Ik had er anders wel lust in, U in de goot terecht te doen komen en nog op tijd de schone te bereiken, des te meer, omdat het goed staat de vrouwen in dergelijke omstandigheden een beetje te laten wachten. Maar U lijkt mij een kerel toe en het is veiliger het partijtje tot morgen uit te stellen. Ik ga dus naar mijn afspraakje. Dat is om zeven uur, zoals U weet.

Toen krabde Phoebus zich achter het oor. — Ach ja, te duivel! dat vergat ik ook! Ik heb geen rooie duit om de fooi voor het kamertje te betalen en het oude loeder zal van tevoren geld willen zien. Zij wantrouwt mij.

— Hier is wat om mee te betalen.

Phoebus voelde de koude hand van den onbekende een groot geldstuk in de zijne laten glijden. Hij kon niet nalaten dat geld aan te nemen en die hand te drukken.

— Grote God! riep hij uit, U bent een goed mens!

— Eén voorwaarde, zei de man. Bewijs mij, dat ik ongelijk heb gehad en dat U de waarheid sprak. Verberg mij in een of andere hoek, waar ik kan zien of het werkelijk die vrouw is, wier naam gij hebt genoemd.

— O, antwoordde Phoebus, dat vind ik best. Wij nemen de kamer der Heilige Martha. U zult alles op Uw gemak kunnen zien uit het hok daarnaast.

— Kom dan, hernam de schim.

— Tot Uw dienst, zei de kapitein. Ik weet niet of U niet de duivel in eigen persoon bent. Maar laten we goede

maatjes zijn vanavond. Morgen zal ik U al mijn schulden betalen, met munt en degen.

Zij gingen ijlings verder. Na enige minuten werden zij aan het geluid gewaar, dat zij op de Sint-Michaelsbrug, die vol huizen stond, waren. — Ik zal U eerst binnenbrengen, zei Phoebus tegen zijn metgezel, vervolgens ga ik de schone ophalen, die op mij wachten zou bij het Kleine Kasteeltje.

Zijn metgezel antwoordde niets. Sedert zij naast elkander liepen, had hij geen woord gezegd. Phoebus bleef voor een lage deur staan en bonsde daar ruw op. Een lichtschijnsel viel door de spleten van de deur. — Wie is daar? riep een krijsende stem. — Goddome! Potdorie! Potverdomme! antwoordde de kapitein. De deur ging terstond open en toonde aan de blikken der bezoekers een oude vrouw en een oude lamp, die allebeide beefden. Het oudje was kromgebogen, in lompen gehuld, haar hoofd, met twee kleine ooggaatjes, een doek er omheen, schudde en was overal gerimpeld, gelijk haar handen en haar hals; het tandvlees was over de lippen gegroeid en om de mond heen had zij talrijke bosjes wit haar, die deden denken aan de snor van een kat. Het inwendige van het hol was niet minder vervallen dan zijzelf. Het waren krijtstenen muren, zwarte balken aan de zoldering, een schoorsteen zonder mantel, spinnewebben in alle hoeken, in het midden een troepje wankele tafels en manke bankjes. Een vuil kind kroop in de as en achterin leidde een trap of liever een ladder van hout naar een valluik in de zoldering. Toen hij dit hol binnenging, trok de geheimzinnige metgezel van Phoebus zijn mantel tot aan zijn ogen op. Inmiddels haastte de kapitein zich, terwijl hij weer vloekte als een dragonder, de „zon in een dukaat te laten schijnen", zoals onze bewonderenswaardige Régnier zegt. — De kamer van de Heilige Martha, zei hij.

Het oudje sprak hem aan met Monseigneur, en borg het geldstuk omzichtig op in een lade. Het was de munt, die de man in de zwarte mantel aan Phoebus had gegeven. Terwijl zij zich omdraaide, liep het langharige jongetje, dat in lompen was gekleed en in de as speelde, handig naar de lade toe, nam er de dukaat uit, en legde er een verdord blad

voor in de plaats, dat hij van een takkenbos had afgeplukt.

Het oudje beduidde de twee edele heren, gelijk zij ze noemde, haar te volgen en ging voor hen de ladder op. Toen zij de bovenverdieping bereikt hadden, zette zij haar lamp op een koffer en opende Phoebus, als oude bekende in dit huis, een deur die toegang gaf tot een duister hol. — Ga daar binnen, mijn waarde, zei hij tegen zijn metgezel. De man in de mantel gehoorzaamde zonder een woord te zeggen. De deur viel achter hem weer dicht, hij hoorde Phoebus haar met de grendel afsluiten en een ogenblik later de trap weer afgaan met het oudje. Het licht was verdwenen.

VIII. Hoe nuttig vensters kunnen zijn, die uitzien op de rivier

Claude Frollo (want wij nemen aan, dat de lezer, scherpzinniger dan Phoebus, in dit ganse avontuur geen andere spookgestalte dan den aartsdiaken zal hebben waargenomen), Claude Frollo tastte enige ogenblikken rond in het donkere verblijf, waar de kapitein hem had ingesloten. Het was een van die afschotjes, zoals de bouwmeesters soms aanbrengen, daar waar het dak en de steunmuur elkander onmoeten. De loodrechte wand van dit hok, zoals Phoebus het zo juist had genoemd, had een driehoekige ruimte doen ontstaan. Overigens was er venster noch luchtgat en de schuine wand van het dak maakte het onmogelijk er rechtop in te staan. Claude hurkte dus in het stof en het kalkpuin, dat onder hem vergruizelde. Zijn hoofd brandde. Terwijl hij met zijn handen om zich heen greep, vond hij op de grond een stuk gebroken glas, dat hij tegen zijn voorhoofd legde en waarvan de koelte hem enige verlichting gaf.

Wat speelde zich op dit ogenblik in de duistere ziel van den aartsdiaken af? Alleen hijzelf en God hebben dat kunnen weten.

Naar welke noodlottige orde rangschikte hij in zijn geest Esmeralda, Phoebus, Jacques Charmolue, zijn zo beminde broertje, dat hij in de modder had laten liggen, zijn kleed van aartsdiaken, zijn naam misschien, bij Falourdel in de waagschaal, al die beelden, al die avonturen? Ik zou het niet kunnen zeggen. Maar zoveel is zeker, dat deze gedachten in zijn geest een gruwelijk beeld vormden.

Hij wachtte een kwartier lang, hij scheen zichzelf een eeuw ouder te zijn geworden. Plotseling hoorde hij de houten traptreden kraken. Er kwam iemand naar boven. Het luik ging weer open. Het lichtschijnsel verscheen weer. Er was in de vermolmde deur van zijn hol een tamelijk brede spleet. Hij drukte er zijn gezicht tegen aan. Op deze wijze kon hij alles zien, wat in de kamer naastaan gebeurde. Het oudje met het kattengezicht kwam eerst uit het luik met haar

lamp in de hand, toen Phoebus, die zijn knevel opstreek, toen een derde gestalte, de schone en bekoorlijke figuur van Esmeralda.

De priester zag haar uit de aarde opkomen als een oogverblindende verschijning. Claude trilde, een waas breidde zich over zijn ogen uit, zijn aderen klopten bonzend, alles gonsde en draaide om hem heen. Hij zag en hoorde niets meer.

Toen hij weer bijkwam, waren Phoebus en Esmeralda alleen en zaten zij op de houten koffer naast de lamp, die deze twee jonge gestalten voor het oog van den aartsdiaken belichtte, evenals een armzalig bed achter in het zoldervertrekje.

Naast het bed was een venster, waarvan de ruitjes, gescheurd als een spinneweb, waar de regen op is neergeplensd, tussen de scherven een stuk van de hemel lieten zien en de maan, die in de verte rustte op een kussen van wolkendons.

Het meisje was rood, verlegen, van streek. Haar lange neergeslagen oogwimpers wierpen een rossige schaduw op haar wangen. De officier, tot wien zij haar ogen niet durfde opslaan, straalde. Werktuigelijk en met een aanvallig gebaar van linksheid, trok zij met de top van een vinger onsamenhangende strepen op de bank, en zij keek naar die vinger. Men zag haar voet niet, het geitje lag er over heen.

De kapitein was zeer elegant gekleed. Hij had om zijn hals en om zijn polsen bewerkte kraagjes en manchetten: in die tijd dandy-achtig.

Dom Claude kon slechts met moeite horen, wat zij zeiden, door het bonzen van het bloed, dat klopte in zijn slapen.

(Iets vrij alledaags is het gekeuvel van minnenden. Het is een eeuwig „Ik bemin je". Een welluidende zin, die voor de onverschillige luisteraars zeer weinig zegt en zeer dom klinkt, wanneer zij niet verfraaid wordt door enige stijlbloempjes. Maar Claude was geen onverschillig luisteraar.)

— O, zei het meisje zonder de ogen op te slaan, veracht mij niet, meneer Phoebus. Ik voel, dat het verkeerd is, wat ik doe.

— Je verachten, lieve kind! antwoordde de officier als een voornaam minnaar, die zeker is van zijn zaak, je verachten, grote God! En waarom?

— Omdat ik met U mee ben gegaan.

— Op dat punt, lieve, zijn wij het niet eens. Ik zou je niet moeten verachten, maar je haten.

Het meisje keek hem verschrikt aan: — Me haten! Wat heb ik dan gedaan?

— Je zo te laten smeken.

— Helaas! zei zij.... Ik breek een gelofte.... Ik zal mijn ouders niet weervinden.... De amulet zal haar kracht verliezen. Maar wat doet het er toe, waartoe heb ik nu nog een vader en een moeder nodig?

Onder deze woorden vestigde zij op den kapitein haar grote zwarte ogen, die vochtig waren van vreugde en van tederheid.

— Te duivel, als ik je begrijp, riep Phoebus uit.

Esmeralda bleef een ogenblik zwijgen, toen sprong een traan uit haar ogen, een zucht van haar lippen en zij zei: O, mijnheer, ik bemin U.

Er hing om het meisje zo'n geur van kuisheid, zo'n bekoring van deugdzaamheid, dat Phoebus zich niet helemaal op zijn gemak voelde bij haar. Dit woord deed hem zich echter verstouten. — Je bemint mij! zei hij in vervoering en hij legde zijn arm om het middel van de Zigeunerin.

De priester zag dat en voelde met de top van zijn vinger aan de punt van een dolk, die hij verborgen hield in zijn borstzak.

— Phoebus, vervolgde de Zigeunerin en maakte zachtjes de stevige greep van den kapitein om haar middel los, U bent goed, U bent edel, U bent mooi. U hebt me gered, mij, die slechts een arm, verloren Zigeunerkind ben. Reeds lang geleden droomde ik van een officier, die mijn leven redt. U was het van wien ik droomde, voordat ik U kende, Phoebus. In mijn droom kwam ook zo'n mooie uniform voor als de Uwe, een grote man, een degen. U heet Phoebus, dat is een mooie naam. Ik hou van Uw naam, ik hou van Uw degen. Trek Uw degen eens, Phoebus, laat die eens zien.

— Kind, zei de kapitein en haalde glimlachend zijn rapier te voorschijn. De Zigeunerin keek naar het gevest, naar het lemmet, bestudeerde met aanbiddelijke nieuwsgierigheid het nummer op de beugel, en kuste de degen, terwijl zij zei: — Je bent de degen van een dapper man, ik houd van mijn kapitein.

Phoebus benutte de gelegenheid om een kus te plaatsen op haar mooie gebogen hals, waarna het meisje zich rood als een kers oprichtte. De priester knarste met de tanden in zijn duistere hoek.

— Phoebus, hernam de Zigeunerin, laten we praten, loop eens wat heen en weer, dat ik je zie zo groot als je bent en dat ik je sporen hoor rinkelen. Wat ben je mooi!

De kapitein stond op om haar dit genoegen te doen, terwijl hij haar beknorde met een zelfvoldane glimlach. — Wat ben je nog een kind! — Zeg, liefje, heb je me wel eens in vol ornaat gezien?

— Jammer genoeg niet, antwoordde zij.

— Dat is eerst mooi!

Phoebus ging weer naast haar zitten, maar veel dichterbij dan tevoren.

— Luister, lieveling....

De Zigeunerin gaf hem drie tikjes met haar aardige handje voor de mond op kinderlijk grappige, aanvallige en vrolijke wijze. — Nee, nee, ik luister niet naar je, hou je van me? Ik wil van je horen of je van me houdt.

— Of ik van je hou, engel van mijn leven! riep de kapitein uit en knielde half voor haar. Mijn lichaam, mijn bloed, mijn ziel, alles is van jou, alles is voor jou. Ik hou van je en ik heb nooit van iemand gehouden dan van jou.

De kapitein had deze zin zo vaak in soortgelijke omstandigheden herhaald, dat hij hem in één adem wist uit te brengen zonder een enkele geheugenfout te maken. Bij deze hartstochtelijke verklaring sloeg de Zigeunerin naar de vuile zoldering, die de hemel verving, een oog vol hemels geluk op.

— O, mompelde zij, dit is het ogenblik, dat men zou moeten sterven!

Phoebus vond „dit ogenblik" geschikt om haar een nieuwe

kus te ontstelen, die den ongelukkigen aartsdiaken in zijn hoek kwam kwellen.

— Sterven! riep de verliefde kapitein uit. Wat zeg je daar, mooi engeltje? Juist om te leven, of Jupiter is maar een bedrieger! Sterven bij de aanvang van zo'n heerlijk iets! Sakkerdeju, wat een grap! — Dat gaat niet op. — Luister, lieve Similar.... Esmenarda.... Vergeef mij, maar je hebt zo'n onmogelijke, heidense naam, dat ik er niet uit kan komen. Het is een doornstruik, waarin ik blijf steken.

— Grote God, zei het meisje, en ik meende nog wel, dat die naam mooi was van ongewoonheid! Maar als hij U mishaagt, zal ik mij Goton noemen.

— Kom, huil niet om zo'n kleinigheid, schatje! Aan zo'n naam moet je wennen, dat is alles. Als ik hem maar eerst uit mijn hoofd ken, gaat het wel vanzelf. Hoor eens, lieve Similar, ik bemin je hartstochtelijk. Ik houd werkelijk wonderbaarlijk veel van je. Ik ken een meisje, dat om jou vergaat van jaloezie....

Het ijverzuchtige meisje onderbrak hem: — Wie dan?

— Wat kan dat schelen? zei Phoebus. Hou je van mij?

— O!.... zei zij.

— Mooi zo! Daar gaat het om. Je zult zien, hoeveel ook ik van jou houd. De grote duivel Neptunus mag mij aan zijn vork rijgen, als ik je niet tot het gelukkigste wezen ter wereld maak. Wij zullen ergens een aardig huisje hebben. Ik zal mijn boogschutters onder je vensters laten marcheren. Ze hebben allemaal een paard en zijn minstens even mooi als die van kapitein Mignon. Er zijn hellebaardiers onder, musketiers en sappeurs. Ik zal je meenemen naar de grote parades in Parijs bij de schuur te Rully. Dat is gewoon prachtig. Vier en twintigduizend gewapende manschappen; dertigduizend witte harnassen, wapenrokken of kapotjassen; zeven en zestig gildevendels; de standaarden van het gerecht, van de Rekenkamer, van de krijgskas, van muntmeters, kortom een duivelse toestand! Ik zal je de leeuwen in het Koninklijke Paleis laten zien en dat zijn wilde beesten. Alle vrouwen houden daarvan.

De laatste ogenblikken had het meisje, verloren in haar

verleidelijke dromerij, geluisterd naar de klank van zijn stem zonder te letten op de zin van zijn woorden.

— O, wat zul je gelukkig zijn! vervolgde de kapitein en maakte tegelijkertijd de ceintuur van de Zigeunerin los.

— Wat doe je toch? vroeg zij levendig. Deze „daad van geweld" had haar gewekt uit haar dromerij.

— Niets, antwoordde Phoebus. Ik zei alleen maar, dat je dat rare pakje van de straat uit moet trekken, wanneer je bij mij bent.

— Wanneer ik bij jou ben, mijn Phoebus! zei het meisje teder.

Zij werd weer nadenkend en zwijgzaam.

De kapitein, aangemoedigd door haar zachtheid, sloeg zijn arm om haar middel, zonder dat zij tegenstreefde en begon toen ongemerkt het lijfje van het arme kind los te knopen en verschoof haar halsdoek zo ver, dat de priester hijgend zag hoe uit het gaas de fraaie blote schouder van de Zigeunerin te voorschijn kwam, rond en bruin als de maan, die bij mist aan de einder opgaat.

Het meisje liet Phoebus begaan. Zij scheen het niet te bemerken. Het oog van den stoutmoedigen kapitein fonkelde.

Plotseling wendde zij zich tot hem: — Phoebus, zei zij op een toon van oneindige liefde, leer mij je godsdienst kennen.

— Mijn godsdienst! riep de kapitein schaterlachend uit. Ik je mijn godsdienst leren kennen? Hel en duivel! Wat wou je met mijn godsdienst?

— Voor ons huwelijk, antwoordde zij.

Het gezicht van den kapitein nam een uitdrukking aan, die zowel verrassing verraadde als minachting, laatdunkendheid en ongeremde begeerte. — Bah, zei hij, waartoe een huwelijk?

De Zigeunerin werd bleek en liet droevig haar hoofd op haar borst zakken.

— Lief mooi kleintje, hernam Phoebus teder, wat zijn dat voor dwaasheden? Het huwelijk is me nogal wat! Wordt de liefde minder waard, wanneer je geen Latijn in een priesterzaakje hebt gebrouwen?

Terwijl hij dit op zijn liefste toon zei, kwam hij zo dicht

mogelijk bij de Zigeunerin, zijn strelende handen hadden hun voorpost om het zo slanke en lenige middel weer ingenomen, zijn oog werd meer en meer verhit en alles wees erop, dat meneer Phoebus klaarblijkelijk vlak bij een van die ogenblikken was, waarop Jupiter zelf zoveel dwaasheden uithaalt, dat de goede Homerus genoodzaakt is een wolk te hulp te roepen.

Maar Dom Claude zag alles. De deur bestond uit geheel vermolmde planken met brede kieren voor zijn roofvogelblik. Deze priester met zijn bruine huid en zijn brede schouders, tot dusver veroordeeld tot de gestrenge kuisheid van het kloosterleven, beefde en kookte bij dit toneel van liefde, nacht en wellust. Het mooie meisje met haar in wanorde gebrachte kleren, overgeleverd aan dien vurigen jonkman, goot hem kokend lood in de aderen. Er gingen buitengewone ontroeringen in hem om. Zijn oog ging met jaloers verlangen onder al dat losgespelde vrouwengoed te gast. Wie op dit ogenblik het gezicht van den ongelukkige had kunnen zien, aangedrukt tegen de vermolmde planken, zou gemeend hebben, een tijgerkop voor zich te hebben, die uit een kooi kijkt naar een jakhals, bezig een gazelle te verorberen. Zijn oog straalde als een kaars door de reten van de deur.

Plotseling nam Phoebus met een snelle beweging de halsdoek van de Zigeunerin weg. Het arme kind, dat nog bleek en dromerig was, ontwaakte als met een schok. Zij verwijderde zich met een ruk van den ondernemenden officier, wierp een blik op haar blote boezem en schouders, en kruiste, diep blozend en verward en stom van schaamte, haar beide mooie armen over haar borst om die te bedekken. Zonder het vuur, dat haar wangen kleurde, zou wie haar zo zwijgend en onbewegelijk zag, gedacht hebben aan een beeld van gekwetste schaamte. Haar ogen bleven neergeslagen.

Maar het gebaar van den kapitein had de geheimzinnige amulet, die zij om de hals droeg, aan het licht gebracht.

— Wat is dat? vroeg hij en greep dit voorwendsel aan om dichter bij het mooie wezentje te komen, dat hij juist schuw had gemaakt.

— Kom er niet aan, antwoordde zij levendig, dat is mijn

behoedster. Zij zal mij mijn familie doen weervinden, indien ik dat waardig blijf. O, laat mij, mijnheer de kapitein! Mijn moeder! Mijn arme moeder! Mijn arme moeder! Waar ben je? Help mij! Genade, mijnheer Phoebus! Geef mij mijn halsdoek terug!

Phoebus week terug en zei op koude toon: — O, juffrouw, hoe duidelijk zie ik, dat U niet van mij houdt!

— Ik houd niet van hem! riep het arme ongelukkige kind uit en tegelijkertijd vloog zij den kapitein om de hals en trok hem naast zich neer. Ik hou niet van je, mijn Phoebus! Wat zeg je daar, deugniet, om mij het hart vaneen te rijten? O, toe! Neem mij, neem alles! Doe met mij, wat je wilt! Ik ben van jou. Wat kan mij de amulet schelen! Wat mijn moeder! Jij bent mijn moeder, omdat ik van je houd! Phoebus, mijn geliefde Phoebus, zie je mij? Ik ben het, bekijk me. Ik ben dat kleintje, dat je de goedheid hebt niet terug te stoten, die komt, die uit zich zelf komt zoeken naar jou. Mijn ziel, mijn leven, mijn lichaam, mijn ik, dat alles is van U, mijn kapitein. Goed, nee, laten wij niet trouwen, dat vind je onprettig. En bovendien, wat bèn ik? Een armzalig meisje uit de goot, terwijl jij, mijn Phoebus, een edelman bent. Inderdaad wat fraais! Een danseresje trouwen met een officier! Ik was niet bij mijn verstand. Nee, Phoebus, nee, ik zal je vriendinnetje zijn, je vermaak, je pleizier, als je dat wilt, een meisje dat van jou is, daar alleen ben ik voor geschapen, besmeurd, veracht, onteerd, maar wat doet het er toe! Bemind. Ik zal het meest trotse en vrolijkste vrouwtje zijn. En wanneer ik oud word of lelijk, Phoebus, wanneer ik niet meer bruikbaar zal zijn voor je liefde, monseigneur, dan zult U nog toelaten, dat ik U dien. Anderen zullen Uw sjerpen borduren. Ik zal de dienares zijn, die er voor moet zorgen. U zult mij Uw sporen laten poetsen. Uw uniform afborstelen, Uw rijlaarzen afstoffen. Nietwaar, mijn Phoebus, zo goed zul je voor mij zijn? En daarvoor, neem mij! Kijk, Phoebus, dit alles is van jou, houd alleen van mij. Wij, Zigeunerinnen, hebben dat alleen maar nodig, lucht en liefde.

Onder die woorden wierp zij haar armen om de nek van den officier, smekend keek zij hem van beneden tot boven

met een lieve glimlach vol tranen aan; haar tedere boezem wreef zij tegen het laken wambuis en de ruwe brandenbourgs. Zij wrong haar mooie, halfnaakte lichaampje op zijn knieën in bochten. De kapitein drukte, half bedwelmd, zijn brandende lippen op die mooie Afrikaanse schouders. Het meisje, de ogen naar het plafond geslagen, achteroverliggend, sidderde ontroerd onder die kus.

Plotseling zag zij boven het hoofd van Phoebus een ander hoofd, een lijkkleurig, groen, vertrokken gelaat, met de blik van een verdoemde. Bij dat gelaat was een hand met een dolk. Het waren het gelaat en de hand van den priester. Hij had de deur opengebroken en stond nu hier. Phoebus kon hem niet zien. Het meisje bleef onbewegelijk, verstijfd, verstomd door de verschrikkelijke verschijning, als een duifje, dat het kopje optilt op het ogenblik, dat de kiekendief met ronde ogen in het nest kijkt.

Zij kon zelfs geen kreet uitstoten. Zij zag de dolk neerdalen op Phoebus en rokend weer omhooggaan.

— Verdoemd, zei de kapitein en hij viel.

Zij verloor het bewustzijn.

Op het ogenblik, dat haar ogen zich sloten, toen alle gevoel uit haar verdween, meende zij op haar lippen een vurige aanraking te gevoelen, een kus, heter dan het brandrode ijzer van den beul.

Toen zij weer tot zich zelf kwam, was zij omringd door soldaten van de wacht, men nam den kapitein mee, die baadde in zijn bloed, de priester was verdwenen, het raam achter in de kamer, dat uitzag op de rivier, stond wijd open. Men raapte een mantel op die, naar men vermoedde, behoorde aan den officier en zij hoorde achter zich zeggen:

— Het is een heks, die een kapitein heeft vermoord.

Achtste Boek

I. De dukaat, veranderd in een dor blad

Gringoire en de ganse Mirakelhof verkeerden in een dodelijke onrust. Sinds ruim een maand wist men niet, wat er geworden was van Esmeralda, wat den hertog van Egypte en zijn vrienden, de schooiers, zeer droevig stemde, noch wat er geworden was van haar geitje, wat de smart van Gringoire tweeledig maakte. Op een avond was de Zigeunerin verdwenen en sedertdien had zij geen teken van leven meer gegeven. Alle nasporingen waren nutteloos geweest. Een paar onvriendelijke kwelgeesten vertelden Gringoire, dat zij haar die avond waren tegengekomen dicht bij de Sint-Michaelsbrug in gezelschap van een officier, maar deze echtgenoot volgens zigeunerzeden was een twijfelziek wijsgeer en bovendien wist hij beter dan iemand hoe maagdelijk zijn vrouw was. Hij had kunnen beoordelen, welke onoverwinnelijke kuisheid het gevolg was van de macht van de amulet en de deugdzaamheid van de Zigeunerin en hij had een rekensommetje gemaakt van de weerstandskracht dezer kuisheid in de tweede macht. Naar die kant was hij dus gerust.

Deze verdwijning kon hij zich dan ook niet verklaren. Het was een diep verdriet. Hij zou er mager van geworden zijn, indien dat mogelijk was geweest. Hij had er alles door vergeten, zelfs zijn voorliefde voor de letteren, zelfs zijn grote werk „De figuris regularibus et irregularibus" (over de regelmatige en de onregelmatige vormen), dat hij van plan was te laten drukken van het eerste geld, dat hij zou hebben. (Want hij was weg van de boekdrukkunst sinds hij de „ Didascalon" van Hugues van Saint-Victor had gezien, gedrukt met de beroemde lettertekenen van Vindelin van Spire).

Op een dag, dat hij droevig langs het strafrechtelijke Torentje liep, bemerkte hij enige drukte bij een der deuren van het Paleis van Justitie.

— Wat is dat? vroeg hij aan een jongen man, die naar buiten kwam.

— Ik weet het niet, meneer, antwoordde de jonge man.

Men zegt, dat er een jonge vrouw terechtstaat, die een gendarme heeft gedood. Naar het schijnt, steekt er toverij achter, de bisschop en het kerkelijke gerecht hebben zich met de zaak bemoeid en mijn broer, die aartsdiaken van Josas is, besteedt er al zijn tijd aan. En ik wilde hem spreken, maar ik heb hem door al die mensen niet te pakken kunnen krijgen, wat ik alleronaangenaamst vind, want ik heb geld nodig.

— Helaas mijnheer, zei Gringoire, ik wou, dat ik het U kon lenen, maar als er gaten in mijn broek zitten, dan komt dat niet van de dukaten.

Hij durfde den jongen man niet zeggen, dat hij diens broer kende, den aartsdiaken, dien hij niet meer had opgezocht sedert de ontmoeting in de kerk, een achteloosheid, die hem hinderde.

De student ging zijns weegs en Gringoire liep achter de menigte aan, die de trap naar de grote zaal beklom. Hij achtte niets zo geschikt als het schouwspel van een strafrechtelijk geding om de neerslachtigheid te verdrijven, zo verheugend stompzinnig zijn de rechters gewoonlijk. Het volk, waaronder hij zich had gemengd, liep en duwde zwijgend. Na een langzaam en vervelend geschuifel door een lange donkere gang, die door het paleis kronkelde als het darmkanaal van het oude gebouw, bereikte hij een lage deur, die toegang gaf tot een zaal, die hij, dank zij zijn hoge gestalte, met een blik over de hoofden van de golvende menigte, geheel kon zien.

De zaal was groot en somber, waardoor zij nog uitgestrekter leek. De dag neigde ten einde, de hoge spitsboogvensters lieten nog slechts een bleek licht door, dat vervaalde voor het de zoldering had bereikt, een geweldig netwerk van gebeeldhouwde balken, wier duizenderlei figuren vaag schenen te bewegen in de schaduw. Reeds stonden verscheidene aangestoken kaarsen hier en daar op tafels en beschenen de hoofden van griffiers, die in paperassen verdiept waren. Het voorste deel van de zaal werd gevuld door het publiek, rechts en links zaten leden van de balie aan tafels, achterin op een verhoging waren tal

van rechters, wier achterste rijen teloor gingen in de duisternis, onbewegelijke en onheilspellende gezichten. De muren waren bezaaid met talloze leliebloemen. Men zag onduidelijk een groot Christusbeeld boven de rechters, en overal pieken en hellebaarden, wier spitsen vurig werden in het kaarsenlicht.

— Meneer, vroeg Gringoire aan een van zijn buren, wat zijn dat toch allemaal voor mensen, die rijen daar achter als prelaten in een concilie?

— Meneer, zei de buurman, dat zijn de raadsheren van het hoge hof rechts, en de rechters van instructie links, de advocaten in zwarte toga en de edelen in rode kledij.

— Daar boven hen, hernam Gringoire, die dikke rooie die zweet, wie is dat?

— Dat is de heer president.

— En die schapen achter hem? vervolgde Gingoire, die, zoals wij reeds hebben gezegd, niet hield van de rechterlijke macht. Wat misschien kwam van de wrok, die hij nog koesterde jegens het Paleis van Justitie sedert zijn mislukt toneelavontuur.

— Dat zijn de heren rapporteurs bij de Hoge Raad.

— En dat everzwijn, voor hem?

— Dat is de heer griffier van het hoge hof.

— En die krokodil rechts?

— Meester Philips Lheulier, buitengewoon procureur van den koning.

— En die dikke, zwarte kater links?

— Meester Jacques Charmolue, procureur van den koning bij het geestelijke hof, met de heren van het geestelijke gerecht.

— En meneer, zei Gringoire, wat doen al die brave mensen daar?

— Zij spreken recht.

— Wien berechten zij? Ik zie geen aangeklaagde.

— Het is een vrouw, meneer, U kunt haar niet zien, zij is met de rug naar ons toegekeerd en wij kunnen haar niet zien door de mensen. Kijk, daar is ze, waar U een bos hellebaarden ziet.

— Wie is die vrouw vroeg Gringoire. Kent U haar naam?

— Nee, meneer, ik ben pas gekomen. Ik vermoed alleen, dat er toverij bij is, omdat de geestelijke rechters bij het geding tegenwoordig zijn.

— Wel, zei onze wijsgeer, wij zullen al die heren in toga's mensenvlees zien eten. Het is een schouwspel zoals er meer zijn.

— Meneer, merkte de buurman op, vindt U ook niet, dat meester Jacques Charmolue er erg vriendelijk uitziet?

— Hm! antwoordde Gringoire. Ik wantrouw vriendelijkheid met smalle neusvleugels en dunne lippen.

Toen legden de omstanders de beide praters het zwijgen op. Men luisterde naar een belangrijke getuigenverklaring.

— Edele heren, zei midden in de zaal een oude vrouw, wier gezicht zo schuil ging in haar kleren, dat men dacht aan een wandelende verzameling lompen, edele heren, het is even waar als het waar is, dat ik Falourdel ben, sinds veertig jaar gevestigd bij de Sint-Michaelsbrug, die precies op tijd mijn belasting, tol en cijnzen betaal, in het huis tegenover Tassin-Caillart, den verver, die stroomop woont. — Nu een armelijk oudje, eens een knappe deerne, edele heren! — Men zei al enige dagen tegen mij: Falourdel, laat je wieltje niet te hard spinnen, de duivel kamt graag met zijn horens het spinrokken van oude vrouwen. Het staat vast, dat het spooksel, dat het vorige jaar in de buurt van de Tempel was, tegenwoordig op het Eiland rondzwerft. Falourdel, pas er maar op, dat hij niet aan je deur klopt. — Op een avond snort mijn spinnewiel, klopt men aan mijn deur. Ik vraag wie er is, en hoor vloeken. Ik doe open, er komen twee mannen binnen. Een zwarte met een knappen officier. Van den zwarte zag men alleen de ogen, twee brandende kolen. Verder was alles mantel en hoed. Daar zeggen ze tegen me: — De kamer van Sint-Martha . — Dat is mijn kamer boven, edele heren, mijn eigen. Ze geven mij een dukaat. Ik berg de dukaat in mijn lade op en ik zeg: Dat is om morgen een stukje vlees te kopen bij de slachterij van Gloriette. — Wij gaan naar boven. — Bij de kamer daar, terwijl ik me omdraai, verdwijnt de zwarte man. Dat verbaast mij wat. De officier, die zo knap was als een edelman, gaat weer mee naar

beneden. Hij gaat de deur uit. Ik had nauwelijks een kwart streng gesponnen, of hij komt weer binnen met een knap meisje, een poppetje, dat als een zon zou hebben geschenen, wanneer zij gekapt was geweest. Zij had een bok bij zich, een grote bok, zwart of wit, dat weet ik niet meer. Dat brengt mij aan het denken. Het meisje, daar heb ik niets mee te maken, maar de bok!.. Ik houd niet van die dieren, ze hebben een baard en horens. Dat lijkt op een man. En bovendien, dat riekt naar de Sabbat. Maar ik zeg niets. Ik had de dukaat. Zo is het toch, nietwaar, meneer de rechter? Ik laat het meisje en den kapitein naar de bovenkamer gaan en daar laat ik ze alleen, dat wil zeggen, met de bok. Ik ga naar beneden en begin weer te spinnen. — Nu moet U weten, dat mijn huis een verdieping gelijkvloers heeft en één daarboven. Het ziet van achteren uit op de rivier, zoals de andere huizen op de brug, en het raam gelijkvloers en het raam boven zien op het water uit. — Ik was dus aan het spinnen. Ik weet niet, waarom ik aan dat spooksel dacht, waar de bok mij weer aan had doen denken en dan was dat knappe meisje een beetje vreemd uitgedost. — Plotseling hoor ik boven een kreet en iets op de grond vallen en dat het raam opengaat. Ik loop naar het mijne, dat beneden is en ik zie langs mijn ogen een zwarte massa in het water vallen. Het was een geest in priesterkledij. De maan scheen helder. Ik heb het duidelijk gezien. Hij zwom naar de kant van het Eiland. Toen riep ik, trillend over al mijn leden, de wacht. Die heren van de ronde komen binnen en het eerste ogenblik, toen ze nog niet wisten, wat er te doen was, en daar ze nogal vrolijk waren, hebben ze me geslagen. Ik heb het hun verteld. Wij gaan omhoog, en wat vinden wij? Mijn arme kamertje vol bloed, de kapitein languit op de grond met een dolk in de hals, het meisje hield zich dood en de bok was schuw. — Goed zo, zeg ik, in veertien dagen heb ik de vloer nog niet schoon. Je zult het eraf moeten krabben, wat een karweitje! — Men nam den officier mee, dien armen jongen! En het meisje helemaal bloot. — Nou moet U opletten. Het ergste was, dat de volgende dag, toen ik de dukaat wou pakken om vlees te halen, ik een verdord blad vond.

De oude vrouw zweeg. Een gemompel van afschuw klonk uit het publiek op. — Die geest, die bok, dat ruikt allemaal naar toverij, zei iemand naast Gringoire. — En dat verdorde blad! voegde een ander er aan toe. — Geen twijfel aan, hernam een derde, het is een heks, die met het spooksel verkeert om de officieren uit te plunderen. Gringoire zelf was er niet ver van af om dat alles ontzettend en aannemelijk te vinden.

— Vrouw Falourdel, zei meneer de president waardig, hebt U niets meer te verklaren voor het gerecht?

— Nee, monseigneur, antwoordde de oude, behalve dan, dat de stukken spreken over mijn huis als over een bouwvallig en stinkend krot, wat onfatsoenlijke taal is. De huizen op de brug zien er niet rijk uit, omdat er veel mensen wonen, maar de slagers, die er toch ook nog wonen, zijn rijke lieden en getrouwd met mooie, keurige vrouwen.

De rechter, die Gringoire had doen denken aan een krokodil, stond op. — Stilte! zei hij, ik vraag de heren, niet uit het oog te verliezen, dat men op de aangeklaagde een dolk heeft gevonden. — Vrouw Falourdel, hebt ge dat dorre blad meegebracht, waarin de dukaat veranderd is, die de kwade geest U had gegeven?

— Ja, edelachtbare, antwoordde zij, ik heb het teruggevonden. Hier is het.

Een deurwaarder reikte het dorre blad aan den krokodil, die zeer bedenkelijk met zijn hoofd schudde en het aan den president gaf, die het doorreikte naar den procureur van den koning bij het geestelijke hof, zodat het de zaal rondging. — Het is een berkeblad, zei meester Jacques Charmolue. Een nieuw bewijs van tovenarij!

Een raadsheer nam het woord. — Getuige, twee mannen zijn tegelijk met U naar boven gegaan. De zwarte man, dien gij eerst hebt zien verdwijnen en later zien zwemmen in de Seine met priesterkleren aan, en de officier. Wie van de twee heeft U de dukaat gegeven?

De oude dacht een ogenblik na en zei: — Dat was de officier. Een gemompel liep door de zaal.

— Zo! dacht Gringoire, dat brengt mijn overtuiging aan het wankelen.

Maar meester Philips Lheulier, buitengewoon procureur van den koning, greep opnieuw in. — Ik herinner de heren er aan, dat de vermoorde officier in zijn verklaring, opgeschreven aan zijn ziekbed, heeft medegedeeld, dat hij een flauwe gedachte had, toen de man in het zwart hem had aangesproken, dat deze heel wel het spooksel kon zijn, en dat de geest er bij hem ten zeerste op had aangedrongen, zich in te laten met de aangeklaagde en op de bemerking van hem, kapitein, dat hij zonder geld was, hem de dukaat heeft gegeven, waarmee gezegde officier Falourdel heeft betaald. Dus is de dukaat een helse munt.

Deze afdoende opmerking scheen alle twijfel van Gringoire en de andere wijfelmoedigen onder het publiek weg te vagen.

— De heren hebben het dossier der stukken, voegde de advocaat van den koning er aan toe en ging zitten, wij kunnen de woorden van Phoebus van Châteaupers raadplegen.

Bij die naam stond de aangeklaagde op. Haar hoofd stak boven de menigte uit. Gringoire herkende met ontsteltenis Esmeralda.

Zij was bleek; haar haren, vroeger zo bevallig tot vlechten gestrengeld en met gouden muntjes doorvlochten, vielen wanordelijk neer; haar lippen waren blauw; haar holle ogen deden schrikken. Helaas!

— Phoebus, zei zij verwilderd, waar is hij? O, edele heren, heb meelij en zeg mij, alvorens mij te doden, of hij nog leeft!

— Zwijg, vrouw, antwoordde de president. Dat is hier niet terzake dienende.

— O, heb erbarmen, zeg mij, of hij leeft! hernam zij en vouwde haar mooie, vermagerde handen en men hoorde haar ketenen rinkelen langs haar kleed.

— Wel! zei droogjes de procureur van den koning, hij ligt op sterven. — Zijt ge nu tevreden?

De ongelukkige viel terug op haar zitplaats, zonder stem, zonder tranen, bleek als een wassen pop.

De voorzitter boog zich over naar een man, die beneden

hem stond, een goudkleurige muts op en een zwart kleed aan had, een keten om de hals en een roede in de hand.

— Deurwaarder, leidt de tweede aangeklaagde binnen.

Aller ogen wendden zich naar het deurtje, dat open ging en, tot grote ontroering van Gringoire, een aardig geitje doorliet met gouden hoorntjes en pootjes. Het sierlijke dier bleef een ogenblik op de drempel staan, terwijl het de hals rekte alsof het, gestrekt op een rots, een uitgestrekt vergezicht voor zich zag. Plotseling bemerkte het de Zigeunerin en sprong over de tafel en het hoofd van een griffier en bereikte met een tweede sprong haar knieën. Toen vouwde het zich bevallig op over de voeten van z'n meesteres, en verwachtte een woord of een streling, maar de aangeklaagde bleef onbewegelijk en zelfs de arme Djali kreeg geen blik.

— Wel,.... dat is dat lelijke beest, zei de oude Falourdel en ik herken ze allebei wat goed!

Jacques Charmolue nam het woord. — Indien het de heren behaagt, zullen wij overgaan tot het verhoor van de geit.

Die was inderdaad de andere aangeklaagde. Niets was trouwens toentertijd gewoner dan een vervolging wegens tovenarij tegen een beest ingesteld. Men vindt b.v. in de rekeningen van het baljuwschap voor 1466 een merkwaardige vermelding van de onkosten van het geding tegen Gillet-Soulard en z'n zeug, „terechtgesteld wegens hun wandaden, te Corbeil".

Alles komt er in voor, de kosten voor de groeve van de zeug, de vijfhonderd rijstakkenbossen, gehaald uit de haven van Morsant, de drie pinten wijn en het brood, het galgemaal van het slachtoffer, broederlijk gedeeld met den beul, tot en met de elf dagen bewaking en voeding van de zeug voor acht Parijse duiten elk. Soms ging men zelfs nog verder dan met de dieren. De Capitulariën van Karel den Groten en van Lodewijk den Vromen leggen zware straffen op aan de vurige geesten, die het waagden in de lucht te verschijnen.

Inmiddels had de procureur bij het geestelijke hof uitgeroepen: — Indien de duivel, waardoor deze geit bezeten is en die alle uitdrijvingspogingen heeft weerstaan, volhardt bij

zijn hekserij, indien hij daarmee het hof angst aanjaagt, dan waarschuwen wij hem, dat wij gedwongen zijn tegen hem de galg of de brandstapel te eisen.

Gringoire brak het koude zweet uit. Charmolue nam van een tafel de tamboerijn van de Zigeunerin en hield die op een bepaalde wijze het geitje voor, terwijl hij vroeg: — Hoe laat is het?

Het geitje keek hem met een verstandig oog aan, tilde zijn vergulde pootje op en tikte zeven maal. Het was inderdaad zeven uur. Tekenen van vrees gingen uit de menigte op.

Gringoire kon zich niet inhouden.

— Zij graaft haar eigen graf! riep hij luidkeels. Je ziet, dat zij niet weet, wat zij doet.

— Stilte, de mensen daar achter in de zaal! zei de deurwaarder boos.

Jacques Charmolue liet met behulp van dezelfde bewegingen met de tamboerijn het geitje verschillende andere kunstjes doen, omtrent de datum, de maand van het jaar, enz., waarvan de lezer reeds getuige is geweest. En door de andere kijk op de dingen, die een rechtszitting meebrengt, waren dezelfde toeschouwers, die misschien vaker dan eens op straat de onschuldige grapjes van Djali hadden toegejuicht, daarvoor bevreesd onder de gewelven van het Paleis van Justitie. Het geitje was ongetwijfeld de duivel.

Het werd nog veel erger, toen de procureur van den koning op de grond een zeker leren zakje met losse letterblokjes, dat Djali om de hals had, had geleegd en men het geitje met zijn poot uit het verstrooide alphabet de noodlottige naam „Phoebus" zag maken. De toverkunsten, waarvan de kapitein het slachtoffer was geweest, schenen onweerlegbaar aangetoond en in aller ogen was die aanvallige danseres, die zo dikwijls de voorbijgangers in verrukking had gebracht met haar bekoorlijkheid, niets meer dan een gruwelijke heks.

Overigens gaf zij geen enkel teken van leven. Noch de bevallige bewegingen van Djali noch de bedreigingen der toga's noch de doffe verwensingen uit het publiek drongen tot haar geest door.

Om haar te doen ontwaken, moest een schoutsrakker haar meedogenloos schudden en de president plechtig zijn stem verheffen:

— Meisje, je bent van het zigeunerras, vertrouwd met toverkunsten. Je hebt, met medeplichtigheid van de betoverde geit, betrokken bij dit proces, in de nacht van 29 Maart j.l. vermoord en met een dolk gedood, in samenwerking met de machten der duisternis, met behulp van tovenarij en hekserij, een kapitein der boogschutters in 's konings dienst, Phoebus de Châteaupers. Blijf je ontkennen?

— Afschuwelijk! riep het meisje en bedekte haar gezicht met haar handen. Mijn Phoebus! O, het is duivels!

— Blijf je ontkennen? vroeg de president koud.

— En of ik ontken! zei zij op felle toon. Zij was opgestaan en haar oog flonkerde.

De president ging zonder omwegen voort: — Hoe verklaar je dan de feiten, die je ten laste zijn gelegd?

Zij antwoordde met een gesmoorde stem:

— Dat heb ik al gezegd. Ik weet het niet. Het is een priester. Een priester, dien ik niet ken. Een helse priester, die me vervolgt!

— Juist, antwoordde de rechter. De spokende monnik.

— Och, heren, heb medelijden! Ik ben maar een arm meisje....

— Een Zigeunerin, zei de rechter.

Meester Jacques Charmolue zei op welwillende toon: — Gezien de bedroevende hardnekkigheid van de aangeklaagde, eis ik het verhoor op de pijnbank.

— Toegestaan, zei de president.

De ongelukkige sidderde over haar leden. Zij stond echter op bevel van den hellebaardier op en ging met tamelijk vaste tred, voorafgegaan door Charmolue en de priesters van het geestelijke hof, naar een grote deur die onmiddellijk openging en zich weer achter haar sloot, wat den bedroefden Gringoire deed denken aan een gruwelijke muil, die haar verslond.

Toen zij verdween, hoorde men een klagelijk geblaat. Het was het geitje, dat schreide.

De zitting werd geschorst. Op de bemerking van een

raadsheer, dat de heren vermoeid waren en dat men wel lang zou moeten wachten, voordat de pijniging was afgelopen, antwoordde de president, dat een magistraat zich moet weten op te offeren voor zijn plicht.

— Wat een lastige en vervelende meid, zei een oude rechter, die zich laat folteren, wanneer men nog niet heeft gegeten!

II. Vervolg van de dukaat, veranderd in een dor blad

Nadat zij enkele trapjes was opgegaan en afgegaan door zo donkere gangen, dat men ze midden op de dag met lampen verlichtte, werd Esmeralda, steeds nog omringd door haar onheilspellende geleiders, door de boden van het paleis een sombere kamer binnengeduwd. Deze kamer, die rond was, lag gelijkvloers in een van die zware torens, die nog in onze eeuw hoog uitsteken boven de lage, moderne gebouwen, waarmee het nieuwe Parijs het oude heeft bedekt. Geen venster in de kelder, geen andere opening dan de ingang, laag en afgesloten met een geweldige ijzeren deur. Toch ontbrak het er niet aan licht. Een haard was uitgehold in de dikke muur. Een groot vuur was daarin ontstoken, dat de kelder vulde met zijn rode weerschijn en alle luister ontroofde aan een armzalige kaars, die in een hoek stond. Het ijzeren hek, dat de haard afsloot, was nu opgeschoven en liet aan de ingang van het vurige haardgat tegen de donkere muur slechts het ondereinde van zijn staven zien als een rij zwarte, spitse en uiteenstaande tanden, wat de haard deed gelijken op een van die vuurspuwende drakebekken uit de legenden. Bij het licht, dat hier uitstraalde, zag de gevangene rondom in de kamer angstaanjagende instrumenten, wier gebruik zij niet begreep. In het midden lag een leren rustbed bijna op de grond, waarboven een riem met een gesp hing, bevestigd aan een koperen ring in de mond van een platneuzig monster, gebeeldhouwd op de sluitsteen van het gewelf. Nijptangen, klemmen, grote scharen, lagen in de haard, door elkaar, rood te worden in de gloed. Het bloedkleurige schijnsel van het vuur verlichtte in de ganse kamer niets dan een wirwar van gruwelijke dingen. Deze onderwereld heette eenvoudig de kamer voor verscherpt verhoor.

Op het bed zat achteloos Pierrat Torterue, de beëdigde foltermeester. Zijn helpers, twee aardmannetjes met een vierkant gezicht, een leren voorschoot, linnen broek, keerden de ijzers op de kolen om.

Het arme meisje mocht al haar moed behouden hebben, toen zij deze kamer binnenkwam, gruwde zij.

De rakkers van den baljuw van het Paleis gingen aan de ene kant staan, de geestelijke rechters aan de andere. Een griffier zat met schrijfgerei aan een tafeltje in de hoek. Meester Jacques Charmolue naderde de Zigeunerin met een zeer vriendelijke glimlach. — Lieve kind, zei hij, je blijft dus bij je ontkenning?

— Ja, antwoordde zij met een reeds klankloze stem.

— In dat geval, hernam Charmolue, zullen wij tot onze grote smart je aan een diepgaander verhoor onderwerpen dan wij wel zouden willen. — Wees zo goed op dit bed te gaan zitten. — Meester Pierrat, maak plaats voor de juffer en sluit de deur.

Pierrat ging brommend opstaan. — Als ik de deur sluit, gaat mijn vuur uit.

— Welnu, mijn waarde, antwoordde Charmolue, laat haar open.

Esmeralda bleef echter staan. Dat leren bed, waar zoveel ongelukkigen hadden gekronkeld, beangstigde haar. De vrees deed haar het bloed in de aderen verstijven. Zij stond daar, ontzet en verstomd. Op een teken van Charmolue pakten twee knechten haar beet en zetten haar op het bed. Zij deden haar in het geheel geen pijn, maar toen die mannen haar aanraakten, toen dat leer haar aanraakte, voelde zij al haar bloed terugstromen naar haar hart. Zij wierp een verwilderde blik de kamer rond. Het scheen haar, alsof zij van alle kanten naar zich toe zag komen en kruipen, om langs haar lichaam op te klimmen, haar te knauwen en te knijpen, al die wanstaltige martelwerktuigen, die onder de veelsoortige instrumenten, die zij tot nu toe gezien had, waren, wat de vleermuizen, de duizendpoten en de spinnen onder de insecten en de vogels zijn.

— Waar is de dokter? vroeg Charmolue.

— Hier, antwoordde een zwarte toga, die zij nog niet had opgemerkt.

Zij sidderde.

— Mejuffer, hernam de vleiende stem van den procureur bij het geestelijke hof, voor de derde keer, blijft gij erbij, de feiten te ontkennen, waarvan gij wordt beschuldigd?

Ditmaal kon zij slechts met het hoofd knikken. Haar stem weigerde.

— Ge blijft erbij? zei Jacques Charmolue. Dan moet ik, hoezeer het mij spijt, de plicht van mijn ambt vervullen.

— Heer procureur van den koning, zei Pierrat ruw, waarmee zullen wij beginnen?

Charmolue aarzelde een ogenblik met de weifelende uitdrukking van een dichter, die naar een rijm zoekt.

— Met de Spaanse laars, zei hij tenslotte.

De ongelukkige voelde zich zo volkomen verlaten van God en de mensen, dat haar hoofd op haar borst viel als een zielloos ding, dat geen kracht meer bezit.

De foltermeester en de dokter kwamen gelijktijdig op haar af. Inmiddels begonnen de beide helpers te rommelen in hun afschuwelijke werktuigen.

Bij het gerammel van dat gruwelijke ijzerwerk sidderde het rampzalige kind als een dode kikvors, waar een electrische stroom door geleid wordt. — O, mompelde zij zo zacht, dat geen het hoorde, o, mijn Phoebus! Toen verzonk zij weer in haar onbewegelijkheid, in haar zwijgzaamheid van marmeren beeld. Dit schouwspel zou ieder ander hart dan rechterharten uiteengereten hebben. Men zou gedacht hebben aan een arme zondige ziel, ondervraagd door Satan voor het scharlaken luikje in de hellepoort. Het ongelukzalige lichaam, waarin zich die ontzettende mierenhoop van zagen, raderen en martelinstrumenten zou vasthechten, het wezen, dat die ruwe beulshanden en nijptangen zouden bewerken, was dus dit zachte, blanke en tedere schepseltje. Arme gerstekorrel, die het menselijke gerecht te vermalen gaf aan de ontzettende molenstenen van de pijniging!

Inmiddels hadden de eeltige handen der helpers van Pierrat Torterue ruw dat bekoorlijke been, dat voetje ontbloot, die zo dikwijls de toeschouwers in bewondering hadden gebracht met hun aanvalligheid en hun schoonheid op de Parijse straathoeken.

— Het is toch jammer! bromde de foltermeester en bekeek de zo bekoorlijke en zo tedere lijnen. Indien de aartsdiaken aanwezig was geweest, zou hij op dit ogenblik ongetwijfeld

hebben teruggedacht aan zijn symbool van de spin en de vlieg. Weldra zag de ongelukkige door een waas, dat zich over haar ogen uitbreidde, de Spaanse laars dichterbij komen, weldra zag zij haar voet, geklemd tussen de ijzeren platen, verdwijnen in het vreeswekkend toestel. Toen gaf de angst haar weer kracht. — Neem dat weg! riep zij wild en, terwijl zij zich met verwarde haren oprichtte: — Genade!

Zij wierp zich van het bed, om aan de voeten van den procureur van den koning neer te vallen, maar haar been zat gevangen in het zware blok van eikenhout en ijzer en zij zonk ineen op de Spaanse laars, machtelozer dan een bij, die een stukje lood op de vleugel zou hebben.

Op een teken van Charmolue zette men haar weer op het bed en twee grove handen bevestigden om haar middel de riem, die van de zoldering afhing.

— Voor de laatste keer, beken je het tenlastegelegde? vroeg Charmolue met zijn onverstoorbare welwillendheid.

— Ik ben onschuldig.

— Hoe leg jij dan, juffer, de omstandigheden uit, die te Uwen laste spreken?

— Helaas, mijnheer! ik weet het niet.

— Gij ontkent dus?

— Alles!

— Ga je gang, zei Charmolue tegen Pierrat.

Pierrat draaide aan het handvat van de dommekracht, de Spaanse laars werd nauwer en de ongelukkige stootte een van die gruwelijke kreten uit, die in geen enkele menselijke taal lettertekens vinden.

— Houd op, zei Charmolue tegen Pierrat. — Bekent gij? zei hij tegen de Zigeunerin.

— Alles! riep het ongelukkige meisje. Ik beken! Ik beken! Genade!

Zij had haar krachten overschat, toen zij de foltering tegemoet ging. Arm kind, wier leven tot nu toe zo vrolijk was geweest, zo pleizierig, zo zacht, de eerste smart had haar overwonnen.

— De menselijkheid verplicht mij U te zeggen, merkte de procureur van den koning op, dat gij na Uw bekentenis op de doodstraf moet rekenen.

— Dat hoop ik maar, zei zij. En zij viel terug op het leren bed, doodsbleek, dubbelgevouwen, zich hangen latend aan de riem die om haar borst was gegespt.

— Kom, liefje, hou je eens overeind, zei meester Pierrat en tilde haar op. Je lijkt wel het lammetje van „Het Gulden Vlies", dat om de hals van mijnheer van Bourgondië hangt.

Jacques Charmolue verhief zijn stem.

— Griffier, schrijf op. — Zigeunermeisje, ge bekent Uw aandeel in de feestmalen, de heksensabbatten der hel, met de spoken, de geesten en de toverkollen? Antwoord.

— Ja, zei zij zo zacht, dat het woord niet uitklonk boven de ademhaling.

— Ge bekent de ram te hebben gezien, die Beëlzebub laat verschijnen om de Sabbat bijeen te roepen en die alleen gezien wordt door tovenaars?

— Ja.

— Ge belijdt de koppen van Bophomet, de gruwelijke afgoden der tempelieren te hebben aanbeden?

— Ja.

— Regelmatig omgang te hebben gehad met den duivel in de gedaante van een gewone geit, mede in het proces betrokken?

— Ja.

— Tenslotte, bekent gij en belijdt gij met behulp van den duivel en van de geest, algemeen bekend als de spokende monnik, in de nacht van 29 Maart j.l. te hebben gedood en vermoord een kapitein Phoebus van Châteaupers?

Zij richtte op den magistraat haar grote starre ogen en antwoordde als werktuigelijk, zonder krampen en zonder schok: — Ja. Het was duidelijk, dat alles in haar gebroken was.

— Schrijf op, griffier, zei Charmolue, en terwijl hij zich tot de folterknechten wendde:

— Men make de gevangene los en geleide haar terug naar de zaal.

Toen de gevangene de „laars" was uitgetrokken, onderzocht de procureur bij het geestelijke hof haar voet, die nog stijf was van de pijn. — Kom! zei hij, het is niet erg aan-

gekomen. Je hebt op tijd geschreeuwd. Je zou nog kunnen dansen, schone!

Toen wendde hij zich tot zijn volgelingen van het geestelijke gerecht. — Nu heeft de justitie eindelijk licht! Dat lucht op, heren! De juffer zal ons moeten toegeven, dat wij gehandeld hebben met de grootst mogelijke zachtheid.

III. Slot van de dukaat, veranderd in een dor blad

Toen zij weer, bleek en hinkend, de rechtszaal binnenkwam, begroette haar een algemeen gemompel van genoegen. Van de zijde van het publiek was het dat gevoel van bevredigd ongeduld, dat men in de schouwburg heeft bij het einde van de laatste pauze in het toneelstuk, wanneer het gordijn weer opgaat en het slot aanvangt. Van de zijde der rechters was het de hoop spoedig te kunnen eten. Het geitje blaatte ook van vreugde. Het wilde naar zijn meesteres snellen, maar men had het vastgemaakt aan de bank.

Het was helemaal donker geworden. De kaarsen, wier aantal men niet had vermeerderd, wierpen zo weinig licht, dat men de wanden der zaal niet zag. De duisternis omgaf er alles met een soort nevel. Enkele lusteloze gezichten van rechters staken er nauwelijks tegen af. Tegenover hen aan het einde van de zaal konden zij een vaag wit punt zien afsteken tegen de donkere achtergrond, dat was de aangeklaagde.

Zij had zich naar haar plaats gesleept. Toen Charmolue zich statig op de zijne had neergezet, stond hij weer op zei, zonder al te veel ijdelheid over zijn succes te laten blijken:

— De aangeklaagde heeft alles bekend.

— Zigeunermeisje, hernam de voorzitter, gij hebt al Uw daden van tovenarij, van ontucht en van moord op Phoebus van Châteaupers bekend?

Haar hart kromp ineen. Men hoorde haar in het donker snikken. — Alles wat U wilt, antwoordde zij zwakjes, maar dood mij snel!

— Meneer de procureur van den koning bij het geestelijke hof, zei de voorzitter, de kamer is bereid Uw requisitoir aan te horen.

Meester Charmolue stalde een schrikwekkend geschrift uit en begon met veel gebaren en de overdreven nadruk van een rechtszaal een Latijnse rede voor te lezen, waarin alle bewijzen van het geding zich opstapelden met Ciceroniaanse omschrijvingen, begeleid door aanhalingen uit Plautus, zijn geliefden blijspeldichter. Het spijt ons onze lezers niet te

kunnen vergasten op dit merkwaardige stuk. De redenaar droeg het met een bewonderenswaardige mimiek voor. Hij had de aanhef nog niet uitgesproken, toen hem het zweet reeds van het voorhoofd liep en zijn ogen reeds uitpuilden. Plotseling hield hij midden in een volzin op en zijn oog, gewoonlijk tamelijk zacht en zelfs tamelijk dom, schoot vlammen. — Heren, riep hij uit (ditmaal in het Frans, want het stond niet opgeschreven), Satan is zo verweven met deze zaak, dat hij daar in ons midden onder het proces de draak steekt met onze waardigheid. Kijk!

Bij deze woorden wees hij met zijn vinger naar het geitje, dat, toen het Charmolue zag gebaren, inderdaad had gemeend, dat het van pas kwam evenzo te doen en op de achterpootjes was gaan zitten, terwijl het zo goed mogelijk met de voorpootjes en het baardige kopje het overdreven gebarenspel nadeed van den procureur van den koning bij het geestelijke hof. Dat was, indien men het zich herinnert, één van zijn aardigste kunstjes. Dit voorval, dit laatste „bewijs", had een grote uitwerking. Men bond de pootjes van de geit vast en de procureur van den koning vatte de draad zijner welsprekendheid weer op.

Die was heel lang, maar de slotwoorden waren bewonderenswaardig. Ziehier de laatste zin; men denke zich daarbij de schorre stem en de gebaren van meester Charmolue, die buiten adem was: — Daarom, mijne heren, aangezien der hekse schuld aangetoond, het misdrijf bewezen, de voorbedachte raad tot het misdrijf voorhanden gebleken is, zo verklaren wij in de naam van de heilige kerk der Notre-Dame te Parijs, dewelke het recht bezit hoge en lage rechtspraak uit te oefenen in voornoemd onschendbaar Eiland, dat wij in overeenstemming met de hier aanwezige rechters eisen: Ten eerste een geldelijke schadeloosstelling, ten tweede de openbare boetedoening voor de hoofdingang van de Notre-Dame, ten derde een vonnis krachtens hetwelk deze heks en haar geit, hetzij ter plaatse in de volksmond het Zandplein geheten, hetzij op het Eiland, dat zich in de Seine bevindt nabij het koninklijke park, terecht gesteld worden!

Hij zette zijn muts weer op en ging zitten.

— O, zuchtte Gringoire geërgerd, wat een Latijn!
Een andere man in zwarte toga, dicht bij de aangeklaagde, ging staan. Het was haar verdediger. De rechters, wier maag begon te jeuken, mompelden.
— Advocaat, maak het kort, zei de voorzitter.
— Mijnheer de voorzitter, antwoordde de advocaat, daar de aangeklaagde het misdrijf heeft bekend, heb ik nog slechts een enkel woord aan de heren te zeggen. Aan de Salische wet is dit ontleend: „Indien een heks een man heeft opgegeten, en haar dat overtuigend kan worden bewezen, betaalt zij een boete van achtduizend duiten, dat zijn tweehonderd goudstuivers". Het moge de kamer behagen mijn cliënte tot die boete te veroordelen.
— Een ingetrokken tekst, zei de buitengewone procureur van den koning.
— Dat ontken ik, antwoordde de advocaat.
— Stemmen! zei een raadsheer, het misdrijf staat vast en het is laat.
Men stemde zonder de zaal uit te gaan. De rechters waren het daarmee eens, zij hadden haast. Men zag hen een voor een hun mutsen afnemen in het donker op de gruwelijke vraag die de voorzitter hun zachtjes stelde. De arme aangeklaagde scheen naar hen te kijken, maar haar verduisterd oog zag niets meer.
Toen begon de griffier te schrijven, daarna reikte hij den voorzitter een lang perkament over.
Vervolgens hoorde de ongelukkige het publiek schuifelen, de pieken tegen elkaar stoten en een ijskoude stem zeggen:
— Zigeunermeisje, de dag, die den koning onzen heer zal behagen, zult gij om twaalf uur 's middags in een beulskar, in het boetekleed, barvoets, de strop om de hals, geleid worden voor de hoofdingang van de Notre-Dame en daar boete doen met een waskaars ter zwaarte van twee ponden in de hand, en vandaar zult gij worden geleid naar het Zandplein, alwaar gij zult worden gehangen en geworgd aan de stadsgalg; en deze Uw geit evenzo; en aan het geestelijke gerecht zult gij betalen drie daalders in goud ter genoegdoening der misdrijven door U begaan en bekend, van toverij,

van hekserij, van ontucht en van moord, gepleegd op den persoon van den edelen heer Phoebus van Châteaupers. God hebbe Uwe ziel!

— O, het is een droom! mompelde zij en zij voelde ruwe handen, die haar wegvoerden.

IV. Lasciate ogni speranza *)

In de middeleeuwen stond van een gebouw, wanneer het volledig was, bijna evenveel onder de grond als erboven. Tenzij op palen gebouwd, zoals de Notre-Dame, hadden een paleis, een kasteel, een kerk altijd een dubbele bodem. In de kathedralen was het als het ware een tweede kathedraal, onderaards, laag, donker, geheimzinnig, blind en stom, onder het bovenschip, dat dag en nacht baadde in het licht en weergalmde van de orgels en de klokken; soms was het een begraafplaats. In de paleizen, in de kastelen was het een gevangenis, soms ook een begraafplaats, soms beide tegelijk. Die machtige bouwwerken, waarvan wij elders de wijze van ontstaan en groei hebben verklaard, hadden niet eenvoudigweg een onderbouw, maar, om zo te zeggen, wortels die zich in de grond vertakten in kamers, in gaanderijen, in trappen, evenals het bouwsel daarboven. Zo stonden kerken, paleizen, kastelen tot het middel in de aarde. De kelders van een gebouw waren een ander gebouw, waarheen men afdaalde in plaats van er naar op te stijgen, en die hun onderaardse gewelven uitstrekten onder het terrein der van buiten zichtbare verdiepingen van het bouwwerk, gelijk die wouden en bossen, die in het spiegelend water van een meer weerkaatsen onder de wouden en bossen aan de oever.

In het Sint-Anthoniuskasteel, in het Paleis van Justitie te Parijs, in het Louvre, waren die onderaardse bouwwerken gevangenissen. De verdiepingen van deze gevangenissen werden, hoe verder in de grond, des te nauwer en des te somberder. Het waren evenveel kringen, waarin de verschrikking trapsgewijs toenam. Dante heeft niets beters kunnen vinden voor zijn hel. Deze trechters van cellen liepen gewoonlijk uit in een kelderkuil, waarin Dante Satan heeft opgesloten, waarin de gemeenschap den terdoodveroordeelde opsloot. Een rampzalig bestaan, daar eenmaal begraven, zei het licht, de lucht, het leven vaarwel: ogni speranza. Het kwam er slechts weer uit voor de galg of de

*) Italiaans: Laat varen alle hoop! (Dante.)

brandstapel. Soms kwam het er om. De menselijke gerechtigheid noemde dat „vergeten". Tussen de mensen en zich voelde de veroordeelde op zijn hoofd een opeenstapeling van stenen en cipieren wegen, en de ganse gevangenis, het zware kasteel, was nog slechts een geweldig samengesteld slot, dat hem van de levende wereld afsloot.

In een dergelijke kelderkuil, in de „oubliettes" (van oublier: vergeten), uitgegraven door den Heiligen Lodewijk in de „in-pace" (de cel) van het Torentje, had men uit vrees voor ontvluchting zonder twijfel Esmeralda, die tot de galg was veroordeeld, opgeborgen met het reusachtige Paleis van Justitie boven haar hoofd. Arme vlieg, die niet in staat zou zijn geweest het kleinste van haar steentjes te verschuiven!

Zeker, de voorzienigheid en de samenleving waren even onrechtvaardig geweest, zo'n overdaad van ellende en marteling was niet nodig om zo'n teer schepseltje te breken.

Zij was daar, verloren in de duisternis, begraven, verzwolgen, ommuurd. Wie haar in die toestand had kunnen zien, na haar te hebben zien lachen en dansen in het zonnelicht, had gehuiverd. Koud als de nacht, koud als de dood, geen ademtocht meer in de haren, geen menselijk geluid in het oor, geen daglicht meer in het oog, gebroken, bezwijkend onder de ketenen, gehurkt bij een kruik en een stuk brood op een beetje stro in de vuile plas water, die zich onder haar vormde door het in de cel neersijpelende water, zonder beweging, bijna zonder adem, kon zij zelfs niet meer lijden. Phoebus, de zon, de middag, de buitenlucht, de Parijse straten, de toegejuichte dansen, het zoete minnekozen, toen de priester, de koppelaarster, de dolk, het bloed, de foltering, de galg, dat alles draaide nog wel door haar hoofd, nu eens als een zingend en gouden visioen, dan weer als een wanstaltige nachtmerrie, maar het was nog slechts een gruwelijke en onduidelijke strijd, die teloor ging in de duisternis of een verwijderde muziek, die daar hoog boven de wereld speelde en die men niet meer waarnam in de diepte, waarin de ongelukkige was verzonken.

Sinds zij daar was waakte zij noch sliep zij. In dit ongeluk, in deze cel, kon zij het waken niet méér onderscheiden van

de slaap, de droom van de werkelijkheid, dan de dag van de nacht. Dat alles was vermengd, gebroken, zwevend, vaag verbreid door haar gedachten. Zij voelde niet meer, zij wist niet meer, zij dacht niet meer. Hoogstens droomde zij. Nimmer was een menselijk wezen zover doorgedrongen in het niet.

Zo verdoofd, bevroren, versteend, had zij ternauwernood twee of drie maal het geluid waargenomen van een luik, dat ergens boven haar was opengegaan, zonder ook maar enig lichtschijnsel door te laten, en waaruit een hand haar een korst roggebrood had toegeworpen. Toch was dat de enige verbinding, die haar overbleef met de mensen, op gezette tijden het bezoek van den cipier.

Een enkel ding drong nog werktuigelijk tot haar oor door: boven haar hoofd sijpelde het tussen de klamme stenen van het gewelf door en met regelmatige tussenpozen viel er een waterdruppel neer. Zij luisterde domweg naar het geluid van die waterdroppel, neervallende in de plas naast haar.

Deze waterdroppel, neervallende in die plas, was nog de enige beweging die zich in haar omgeving voordeed, het enige uurwerk, dat de tijd aanwees, het enige geluid, dat tot haar doordrong van alle geluid, dat aan de oppervlakte der wereld wordt teweeg gebracht.

Wel voelde zij ook nog van tijd tot tijd in deze zinkput van modder en duisternis iets kouds, dat ergens over haar voet of haar arm kroop, en zij sidderde.

Sedert hoe lang zij hier was, wist zij niet. Zij had een herinnering aan een doodvonnis, ergens tegen iemand uitgesproken, dat men haar daarna had meegenomen en dat zij toen 's nachts in de stilte verstijfd was ontwaakt. Zij was op haar handen voortgekropen, toen hadden ijzeren ringen aan haar enkels gescheurd en hadden ketenen gerammeld. Zij had ontdekt, dat alles om haar heen muur was, dat er beneden haar een stenen vloer was. bedekt met water en een bos stro. Maar noch een lamp noch een keldergat. Toen was zij gaan zitten op dat stro en soms ook, om van houding te veranderen, op de onderste trede van een stenen stoep, die in haar cel was.

Een ogenblik had zij getracht de zwarte minuten te tellen, die de waterdroppel haar af mat, maar weldra was dit droevig werk van een kranke geest vanzelf opgehouden in haar hoofd en had het haar achtergelaten in een wezenloze toestand.

Op een dag eindelijk of een nacht (want twaalf uur 's nachts en overdag hadden dezelfde kleur in deze groeve), hoorde zij boven zich een sterker geluid dan dat wat gewoonlijk de cipier maakte, wanneer hij haar haar brood en haar kruik bracht. Zij sloeg het hoofd op en zag een rossig licht schijnen tussen de reten door van het soort deurtje of luik, dat aangebracht was in de zoldering van de cel. Tegelijkertijd knarste het zware slot, het luik kraakte op zijn geroeste scharnieren, ging open en zij zag een lantaren, een hand en het onderste deel van het lichaam van twee mannen, daar de toegang te laag was dan dat zij hun hoofden kon zien. Het licht deerde haar zo hevig, dat zij de ogen sloot.

Toen zij die weer opende, was de deur weer dicht, de lamp was op een trede van de trap gezet, één man stond voor haar. Een zwarte monnikspij viel tot op zijn voeten neer, een kap van dezelfde kleur bedekte zijn gezicht. Niets zag men van hem, noch zijn gezicht noch zijn handen. Het was een lang doodskleed, dat rechtop stond en waaronder men iets voelde bewegen. Zij keek enkele minuten strak naar dit spooksel. Die tijd sprak zij noch hij. Men zou gedacht hebben twee standbeelden tegenover elkander. Twee dingen schenen slechts te leven in de kelder: de pit van de lantaren, die flakkerde door de vochtigheid van de lucht, en de waterdroppel van het gewelf, die dit onregelmatige geknetter met zijn eentonig tikken verbrak en het licht van de lantaren liet golven om het middelpunt, waar zij in het vette water van de plas neerviel.

Eindelijk verbrak de gevangene de stilte: — Wie zijt gij?

— Een priester.

Het woord, de toon, de klank van de stem deden haar sidderen.

De priester vervolgde gedempt doch nadrukkelijk:

— Zijt gij bereid?

— Waarvoor?

— Voor de dood.

— O! zei zij, zal dat spoedig zijn?

— Morgen.

Haar hoofd, dat verheugd omhoog was gegaan, viel terug op haar borst. — Dat is nog lang! mompelde zij, waarom doen zij het vandaag niet?

— Je bent dus erg ongelukkig? vroeg de priester na enig zwijgen.

— Ik heb het erg koud, antwoordde zij.

Zij nam haar voeten tussen haar handen, het gebaar van ongelukkigen, die het koud hebben en dat wij reeds de kluizenaarster van de Rolandstoren hebben zien maken, en haar tanden klapperden.

De priester scheen van onder zijn kap zijn ogen de cel te laten rondgaan.

— Zonder licht! Zonder vuur! In het water! Het is ontzettend!

— Ja, antwoordde zij met het verwonderde gezicht, dat zij in het ongeluk had gekregen. De dag is voor iedereen, Waarom geeft men mij slechts de nacht?

— Weet ge, hernam de priester, na een nieuw stilzwijgen, waarom ge hier zijt?

— Ik meen, dat ik het geweten heb, zei zij, en streek met haar magere vingers over haar wenkbrauwen als om haar herinnering te hulp te komen, maar ik weet het niet meer. Plotseling begon zij te huilen als een kind. — Ik zou hier weg willen, meneer. Ik heb het koud, ik ben bang en er zijn beesten, die langs me heen kruipen.

— Zo, volg mij dan.

Bij deze woorden nam de priester haar bij de arm. De ongelukkige was tot op het merg verkleumd, toch maakte die hand op haar een indruk van koude.

— O! mompelde zij, het is de koude hand van de dood.

— Wie zijt gij toch?

De priester sloeg zijn kap op. Zij zag hem aan. Het was dat onheilspellende gelaat, dat haar reeds zo lang vervolgde, dat duivelse gezicht, dat haar bij Falourdel verschenen was boven het beminde hoofd van haar Phoebus, dat oog dat zij voor het laatst had zien schitteren bij een dolk.

Deze verschijning, die steeds zo noodlottig voor haar was geweest, en die haar zo had voortgedreven van ongeluk tot ongeluk, tot in de foltering, wekte haar uit haar verdoving. Het scheen haar, dat de sluier, die zich om haar herinnering had verdicht, scheurde. Alle bijzonderheden van haar gruwelijke avontuur, van het nachtelijke toneel bij Falourdel tot haar veroordeling in het Torentje, kwamen haar gelijktijdig weer voor de geest, niet vaag en verward als tot nu toe, maar duidelijk, rauw, scherp, levend, verschrikkelijk. Deze halfuitgewiste herinneringen, bijna uitgesleten door de overmaat van lijden, het sombere gezicht, dat zij voor zich had, wekte ze weer tot leven, zoals de nabijheid van vuur op het witte papier weer als vers de onzichtbare letters uit doet komen, die men erop heeft geschreven met onzichtbare inkt. Het scheen haar, dat alle wonden van haar hart tegelijkertijd weer opengingen en bloedden.

— Ha! riep zij, de handen voor haar ogen en met een krampachtige trilling, het is de priester!

Toen liet zij haar armen ontmoedigd vallen en bleef zitten, het hoofd omlaag, het oog strak naar de grond, stom en nog steeds bevend.

De priester keek naar haar met het oog van een wouw, die lange tijd rond heeft gezweefd hoog in de hemel om een arme leeuwerik, neergedoken in het koren, die lange tijd zwijgend de geweldige kringen van zijn vlucht heeft vernauwd en zich plotseling heeft neergestort op z'n prooi gelijk een bliksemschicht, en hem lillend in z'n klauw houdt.

Zij begon zachtjes te mompelen: — Sla toe! Sla toe, de genadeslag! En zij trok haar hoofd bevreesd terug tussen haar schouders als het schaap, dat de knotsslag van den slachter verwacht.

— Ik doe je dus gruwen? zei hij eindelijk.

Zij antwoordde niet.

— Doe ik je gruwen? herhaalde hij.

Haar lippen vertrokken zich als tot een glimlach. — Ja, zei zij, de beul bespot den veroordeelde. Het is al maanden, dat hij mij vervolgt, dat hij mij bedreigt, dat hij mij vrees aanjaagt! Zonder hem, mijn God, wat was ik gelukkig! Door

hem ben ik in dit kerkerhol terecht gekomen! O hemel! Hij was het, die.... die hem heeft gedood! Mijn Phoebus!

Toen barstte zij uit in snikken en vestigde de ogen op den priester: — O, ellendige, wie zijt gij? Wat heb ik U gedaan? Gij haat mij dus wel erg? Ach, wat hebt gij tegen mij?

— Ik bemin je! riep de priester.

Haar tranen hielden plotseling op. Zij keek hem met een verdwaasde blik aan. Hij was op zijn knieën gevallen en verteerde haar met zijn vlammend oog.

— Hoor je? Ik bemin je! riep hij weer.

— Welk een liefde! zei de ongelukkige bevend.

Hij hernam: — De liefde van een verdoemde.

Beiden bleven enige minuten zwijgen, bezwijkend onder het gewicht hunner ontroeringen, hij als een zinneloze, zij als een verdwaasde.

— Luister, zei de priester tenslotte en een zonderlinge kalmte was weer over hem gekomen. Je zult alles weten. Ik zal je zeggen, wat ik tot nu toe nauwelijks mezelf heb durven zeggen, wanneer ik tersluiks mijn geweten doorzocht in die diepe uren van de nacht, wanneer het zo duister is, dat God ons niet meer schijnt te zien. Luister. Voordat ik je ontmoette, meisje, was ik gelukkig.. ..

— En ik! zuchtte zij zwakjes.

— Onderbreek mij niet. — Ja, ik was gelukkig, ik geloofde het te zijn, althans. Ik was rein, ik had een ziel vol helder licht. Geen hoofd ging trotser en stralender omhoog dan het mijne. De priesters raadpleegden mij over de kuisheid, de heelmeesters over de geneeskunde. Ja, de wetenschap was alles voor mij. Zij was een zuster, en een zuster was mij genoeg. Eerst met de jaren heb ik andere gedachten gekregen. Meer dan eens kwam mijn vlees in opstand, wanneer er een vrouwengestalte voorbijging. Die macht van geslacht en bloed bij den mens, die ik, dwaze jongeling, had gemeend levenslang te verstikken, had meer dan eens krampachtig de ijzeren keten van geloften, die mij, ellendige, aan de koude stenen van het altaar verbinden, opgelicht. Maar het vasten, het gebed, de studie, de kloostertucht hadden de ziel weer meesteres van het lichaam gemaakt. En bovendien meed ik

de vrouwen. Ik hoefde trouwens slechts een boek open te slaan om alle onreine dampen van mijn geest te doen vervluchtigen voor het licht van de wetenschap. In enkele minuten voelde ik de drukkende dingen der aarde ver weg wijken en vond ik mezelf weer, kalm, verrukt, en vredig tegenover de rustige glans der eeuwige waarheid. Zolang de duivel om mij te belagen, slechts vage vrouwenschimmen zond, die in de kerk, op straat, in het veld, verstrooid langs mijn ogen vaagden en ternauwernood in mijn dromen weerkeerden, overwon ik het gemakkelijk. Helaas, indien mij de overwinning niet gebleven is, is dat de schuld van God, die mens en duivel niet van gelijke kracht geschapen heeft. — Luister. Eens....

Hier hield de priester op en de gevangene hoorde uit zijn borst zuchten opstijgen, die als gereutel klonken en verscheurend.

Hij hernam:

— ....Eens leunde ik aan het venster van mijn cel.... Welk boek las ik toch? O! Dat alles is een draaikolk in mijn hoofd. — Ik las. Het venster zag uit op een plein. Ik hoor een tamboerijn en muziek. Gehinderd dat ik zo gestoord word in mijn gepeins, kijk ik naar het plein. Wat ik zag, er waren anderen dan ik die het zagen en toch is het geen schouwspel, geschapen voor menselijke ogen. Daar midden op de stenen, — het was middag, — volle zon, — danste een wezentje. Een wezentje, zo schoon, dat God het zou hebben verkoren boven de Maagd en het zich tot moeder zou hebben uitgezocht en gaarne uit haar geboren was, indien zij had bestaan, toen hij mens werd! Haar ogen waren zwart en schitterend, midden in de zwarte haardos waren enkele haren, waar de zon op scheen, zo licht als gouddraden. Haar voeten vervaagden in hun beweging als de spaken van een rad, dat snel draait. Om haar hoofd zaten in haar zwarte vlechten metalen schijfjes, die flikkerden in de zon en haar hoofd omschenen met een kroon van sterren. Haar kleed, bezaaid met goudstippels, tintelde blauw en gespikkeld met duizend vonkjes als een zomerdag. Haar lenige en bruine armen verstrengelden zich en gingen weer

uiteen om haar middel als twee sjerpen. De lijn van haar lichaam was verrassend van schoonheid. O! De prachtige gestalte, die zich als iets stralends verhief in het zonnelicht zelf!.... Ach, meisje, dat was jij. Verrast, bedwelmd, bekoord, liet ik mij gaan en keek naar je. Ik keek zozeer naar je, dat ik plotseling sidderde van schrik, ik voelde, dat het lot mij greep.

De priester bleef van ontroering opnieuw steken. Toen vervolgde hij na een ogenblik:

— Reeds half betoverd, trachtte ik mij aan iets vast te klemmen en mij in mijn val tegen te houden. Ik herinnerde mij de hinderlagen, die Satan mij reeds had gelegd. Het schepsel, dat ik onder de ogen had, bezat die bovenmenselijke schoonheid, die slechts kan stammen van de hemel of van de hel. Dat daar was geen gewoon meisje, geschapen met een beetje van onze aarde en van binnen armzalig verlicht door de wankele straal van een vrouweziel. Het was een engel! Maar van de duisternis, maar van vuur, en niet van licht. Op het ogenblik, dat ik dat dacht, zag ik vlak bij je een geit, een dier van de Sabbat, dat me glimlachend aanzag. De middagzon tekende haar horens met vuur. Toen doorzag ik de valstrik van den duivel en ik twijfelde er niet meer aan, of je kwam uit de hel en je kwam om mij te verderven. Ik geloofde het.

Toen zag de priester de gevangene in het gelaat en voegde er koud aan toe:

— Ik geloof het nog. Maar de betovering werkte allengs, je dans wervelde me door het hoofd, ik voelde de geheimzinnige hekserij zich in mij voltrekken, alles wat had moeten waken in mijn ziel, sluimerde in, en zoals wie in de sneeuw omkomen smaakte ik er genoegen in die slaap over mij te laten komen. Plotseling begon je te zingen. Wat kon ik, ellendige, doen? Je zang was nog bekoorlijker dan je dans. Ik wilde vluchten. Onmogelijk. Ik was gekluisterd, ik was vastgeworteld in de grond. Het scheen me alsof het marmer van de vloer tot mijn knieën verrezen was. Ik moest tot het einde blijven staan. Mijn voeten waren van ijs, mijn hoofd was gloeiend. Tenslotte had je misschien medelijden

met mij, je hield op met zingen, je verdween. De weerschijn van het betoverende visioen, de weerklank van de behekssende muziek vervaagden allengs in mijn ogen en in mijn oren. Toen viel ik in de hoek van de vensterbank neer, meer verstijfd en zwak dan een beeld, dat van zijn voetstuk is gehaald. De vesperklokken deden mij ontwaken. Ik richtte mij op, ik nam de vlucht, maar, ach, er was in mij iets gevallen, dat zich niet meer kon oprichten, er was iets met mij gebeurd, dat ik niet kon ontvluchten.

Hij hield nog eens op, en vervolgde:

— Ja, van die dag af, leefde er in mij iemand, dien ik niet kende. Ik wilde al mijn geneesmiddelen gebruiken, het klooster, het altaar, het werk, de boeken. Dwaasheid! O, wat klinkt de wetenschap hol, wanneer men er in wanhoop met een hoofd vol hartstocht tegen stoot! Weet je, meisje, wat ik voortaan altijd zag tussen het boek en mij? Jou, jouw schim, het beeld van de lichtende verschijning, die eens voor mijn blik de ruimte was doorgegaan. Maar dat beeld had niet meer dezelfde kleur; het was somber, doods, verduisterd als de zwarte kring die lange tijd het oog blijft kwellen van den onvoorzichtige die strak in de zon heeft gekeken.

Daar ik mij er niet van kon bevrijden, ik altijd je lied in mijn hoofd hoorde gonzen, altijd je voeten zag dansen over mijn getijdenboek, 's nachts in de droom altijd je gestalte zich tegen mijn lichaam voelde vlijen, wilde ik je weerzien, je aanraken, weten wie je was, zien of ik je in overeenstemming zou vinden met het verheven beeld, dat me van je was bijgebleven, misschien mijn droom vernietigen met de werkelijkheid. In ieder geval hoopte ik, dat een nieuwe indruk de eerste zou uitwissen, en de eerste was mij onverdragelijk geworden. Ik zocht je, ik zag je weer. O, ongeluk! Toen ik je tweemaal had gezien, wilde ik je duizendmaal zien, wilde ik je altijd zien. Toen, — hoe te remmen op het hellend vlak naar de hel? — Toen behoorde ik mijzelf niet meer toe. Het andere uiteinde van de draad, die de duivel aan de vleugels had bevestigd, had hij vastgebonden aan jouw voet. Ik werd zwerfziek en ongedurig als jij. Ik wachtte op je

onder de portieken. Ik bespiedde je op de hoeken der straten. Ik sloeg je gade boven van mijn toren. Iedere avond keerde ik tot mijzelf in, meer bekoord, meer wanhopig, meer betoverd, meer verloren!

Ik was te weten gekomen, wie je was, een Zigeunerin, een heiden, een gitana, een zingara, hoe dan te twijfelen aan de hekserij? Luister. Ik hoopte, dat een proces mij zou bevrijden van de betovering. Een heks had Bruno van Ast betoverd, hij liet haar verbranden en werd genezen. Ik wist dat. Ik wilde dat geneesmiddel beproeven. Ik trachtte eerst je het Kerkplein van de Notre-Dame te doen verbieden in de hoop je te vergeten als je niet meer terug kwam. Je hield daar geen rekening mee. Je kwam terug. Toen vatte de gedachte bij mij post je te ontvoeren. Op een nacht probeerde ik het. Wij waren met ons tweeën. Wij hadden je al te pakken, toen de ellendige officier tussenbeide kwam. Hij bevrijdde je. Hij deed zo jouw ongeluk aanvangen, met het mijne en het zijne. Tenslotte, toen ik niet meer wist, wat te doen en wat te beginnen, gaf ik je aan bij het geestelijke gerecht. Ik dacht, dat ik zou worden genezen, evenals Bruno van Ast. Ik dacht ook vaag, dat een proces je in mijn handen zou spelen, dat je in een gevangenis in mijn macht zou zijn, dat ik je zou hebben, dat je mij daar niet zou kunnen ontsnappen, dat ik reeds lang genoeg door jou bezeten was om je ook op mijn beurt te bezitten. Wanneer men het kwade doet, moet men het kwade ook geheel doen. Waanzin is het halverwege op te houden met het monsterachtige! De uitersten der misdaad bergen toppunten van verrukking. Een priester en een heks kunnen zich dan in een roes vergeten op de bos stro van een cel!

Ik gaf je dus aan. In die tijd joeg ik je bij onze ontmoetingen angst aan. Het complot, dat ik tegen je smeedde, het onweer, dat ik boven je hoofd verzamelde, deed zich reeds gelden in mijn bedreigingen en bliksemschichten. Toch aarzelde ik nog. Mijn plan had verschrikkelijke kanten, die mij deden terugdeinzen.

Misschien zou ik er van hebben afgezien, misschien zou mijn gruwelijke gedachte verdord zijn in mijn geest zonder

vrucht te dragen. Ik meende, dat het tenslotte van mij zou afhangen het proces door te zetten of af te breken. Maar elke kwade gedachte is onverbiddelijk en wil zich omzetten in een feit, en daar, waar ik mij almachtig meende, was het noodlot machtiger dan ik. Helaas! Helaas, het lot heeft je gegrepen en je overgeleverd aan het verschrikkelijke raderwerk van de machine, die ik heimelijk had opgebouwd! — Luister. Ik kom aan het einde.

Eens, — op een andere zonnige dag — zie ik een man voorbij gaan, die je naam uitspreekt en die lacht en uit wiens ogen de wellust spreekt. Verdoemd! Ik heb hem gevolgd. Je weet het overige.

Hij zweeg. Het meisje kon slechts één woord vinden:

— O, mijn Phoebus!

— Niet die naam! zei de priester en greep haar heftig bij de arm. Noem die naam niet! O, ellendigen, die wij zijn, die naam is onze ondergang geweest! Of liever, wij zijn allen elkanders ondergang geweest door het onbegrijpelijke spel van het noodlot! — Je lijdt, nietwaar? Je hebt het koud, de nacht verblind je, de cel sluit je op, maar misschien heb je nog ergens diep in je enig licht, al was het slechts je kinderlijke liefde voor dien nul van een man, die speelde met je hart! Terwijl ik, ik draag de cel binnen in mij, binnen in mij is het winter, ijs, wanhoop, ik draag de nacht in mijn ziel. Weet je wat ik alles geleden heb? Ik ben bij je proces tegenwoordig geweest. Ik zat op de bank van het geestelijke gerecht. Ja, onder één van die priesterkappen kronkelde zich een verdoemde. Toen men je binnenbracht, was ik er ook; toen men je ondervroeg, was ik er bij. — Een wolvenkuil! — Het was mijn misdaad, het was mijn galg, die ik langzaam zag verrijzen boven jouw hoofd. Bij iederen getuige, bij ieder bewijs, bij ieder rechterswoord, was ik aanwezig; ik heb al je passen op de smartelijke weg kunnen tellen; ik was er ook bij, toen dat verscheurende beest.... — O, ik had de foltering niet voorzien! — Luister. Ik ben je gevolgd in de kamer der smarten. Ik heb je zien ontkleden en halfnaakt zien vasthouden door de schandelijke beulshanden. Ik heb je voet gezien, dat voetje, waarvan een kus, waarvan de

dood mij een keizerrijk waard was geweest, dat voetje, waaronder ik met oneindige verrukking mijn hoofd zou hebben voelen verpletteren, ik heb het zien vastklemmen in de gruwelijke Spaanse laars, die van de ledematen van een levend wezen een bloederige brij maakt. O, ellendige! Terwijl ik dat zag, bewerkte ik onder mijn pij met een dolk mijn borst. Bij de kreet, die je hebt uitgestoten, stootte ik mij die in het vlees; bij een tweede kreet zou hij in mijn hart gedrongen zijn! Kijk. Ik geloof, dat het nog bloedt.

Hij opende zijn gewaad. Zijn borst was inderdaad verscheurd als door een tijgerklauw en hij had in zijn zijde een vrij grote en nog niet geheel gesloten wonde.

De gevangene deinsde van afschuw terug.

— O, zei de priester, meisje, heb medelijden met mij! Je meent ongelukkig te zijn, maar ach, je weet niet, wat dat is, het ongeluk. O, een vrouw te beminnen! Priester te zijn! Gehaat te zijn! Haar te beminnen met alle driften van de ziel, te gevoelen, dat men voor het geringste glimlachje van haar zijn bloed zou geven, zijn leven, zijn naam, zijn heil, de onsterfelijkheid en de eeuwigheid, het leven hier en dat hiernamaals; te betreuren, dat men geen koning is, geen genie, keizer, aartsengel, God, om onder haar voeten een machtiger slaaf te zijn; haar nacht en dag met z'n dromen en z'n gedachten te omklemmen; en haar verliefd te zien op een soldatenpakje! En haar niets te kunnen bieden dan een smerige priesterpij, die haar vrees en afkeer moet inboezemen! Er bij te zijn, met zijn ijverzucht en zijn woede, wanneer zij aan een ellendigen, stompzinnigen opsnijder schatten van liefde en schoonheid verkwist! De aanblik van dit lichaam, welks lijnen je doen verteren, die borst, die zo zacht is, dat vlees te zien trillen en blozen onder de kussen van een ander! O, hemel! Haar voet, haar arm, haar schouder te beminnen, te dromen van haar blauwe aderen, van haar gebruinde huid, dat men zich ganse nachten op de stenen van zijn cel wentelt, en dan alle strelingen, die men zich voor haar heeft gedroomd, te zien uitlopen op de foltering! Er slechts in geslaagd te zijn haar neer te leggen op het bed van leer! O, dat zijn eerst de werkelijke brandijzers,

gloeiend van het hellevuur! O, gelukkig is hij, dien men, tussen twee planken geklemd, doorzaagt en dien men uiteenrukt met vier paarden! — Weet je, wat het voor een marteling is, die je in de lange nachten ondergaat, wanneer het bloed in je aderen kookt, wanneer je hart berst, je hoofd breekt, je tanden zich vastbijten in je handen, onverzadigbare folteraars, die je zonder ophouden, als om een vurig spit, doen wentelen om een gedachte van liefde, van ijverzucht en van wanhoop! Meisje, genade! Houd een ogenblik op! Een beetje as op dit vuur! Wis, ik bezweer het je, het zweet weg, dat in stralen van mijn voorhoofd gutst! Kind, martel mij met de ene hand, maar streel mij met de andere! Heb medelijden, meisje! Heb medelijden met mij!

De priester wentelde zich in het water op de grond en bonsde met zijn hoofd tegen de hoeken van de stenen trap. Het meisje hoorde hem aan, zag hem aan. Toen hij, uitgeput en hijgend, zweeg, herhaalde zij halfluid: — O, mijn Phoebus!

De priester sleepte zich op zijn knieën naar haar toe.

— Ik smeek je, riep hij uit, als je een hart hebt, duw mij dan niet weg! O, ik bemin je! Ik ben een ellendige! Wanneer je die naam noemt, ongelukkige, dan is het alsof je tussen je tanden alle vezels van mijn hart verscheurt! Genade! Als je uit de hel komt, ga ik daar met je heen. Ik heb die ruimschoots verdiend. De hel, waar jij zult zijn, is mijn paradijs, je aanblik is liefelijker dan die van God! O, zeg het! Wil je dan niets van me weten? De dag, waarop een vrouw zo'n liefde zou versmaden, moesten, dunkt mij, de bergen zich verzetten. O, als je wilde!.... O, wat zouden wij gelukkig kunnen zijn! Wij zouden vluchten — ik zou je laten vluchten — wij zouden ergens heen gaan, wij zouden de zonnigste plaats ter wereld zoeken, met de meeste bomen, met de diepste hemel. Wij zouden elkander beminnen, onze zielen zouden in elkander verzinken en wij zouden een onlesbare dorst naar elkander hebben, die wij gezamenlijk en zonder ophouden zouden blussen aan de nimmer verdrogende bron der liefde!

Zij onderbrak hem met een verschrikkelijke schaterlach.

— Zie toch eens, eerwaarde vader, U hebt bloed onder de nagels zitten!

De priester bleef enige ogenblikken als versteend, het oog strak op zijn hand gericht.

— Wel ja! hernam hij tenslotte met een wonderlijke zachtheid, bespot me, hoon me, lach me uit! Maar kom, kom. Maak voort. Morgen is het reeds, zeg ik je. De galg op het Zandplein, begrijp je? Die is altijd gereed. Het is gruwelijk, je in dat graf te zien stappen! O, genade! — Ik had nooit gevoeld, gelijk thans, hoever mijn liefde voor je ging. — O, volg mij. Je zult me wel gaan beminnen, nadat ik je heb gered. Je kunt me zolang haten, als je wilt. Maar kom. Morgen! Morgen de galg! Je terechtstelling! O, red mij, spaar jezelf!

Hij nam haar bij de arm, hij was buiten zichzelf, hij wilde haar meetrekken.

Zij vestigde haar starre oog op hem.

— Wat is er van mijn Phoebus geworden?

— Ach, zei de priester en liet haar arm los, ge zijt meedogenloos!

— Wat is er van mijn Phoebus geworden? herhaalde zij koud.

— Hij is dood! riep de priester.

— Dood! zei zij nog altijd even ijzig en onbewegelijk, wat spreekt ge me dan van te leven?

Maar hij luisterde niet. — O, ja, zei hij als tot zich zelf, hij moet goed dood zijn. Het lemmet is diep doorgedrongen. Ik geloof, dat ik het hart geraakt heb met de punt. O, ik leefde tot in het uiteinde van de dolk!

Het meisje wierp zich op hem als een woedende tijgerin en duwde hem op de traptreden met een bovenmenselijke kracht. — Ga weg, monster! Ga weg, moordenaar! Laat mij sterven! Laat ons beider bloed een eeuwig teken op je voorhoofd achterlaten! Toebehoren aan jou, priester! Nooit, nooit! Niets zal ons verenigen, zelfs de hel niet! Ga, vervloekte, nooit!

De priester was gestruikeld over de trap. Hij maakte zwijgend zijn voeten los uit de plooien van zijn kleed, nam

zijn lantaren weer op en begon langzaam de treden, die naar de deur leidden, te bestijgen; hij opende die deur en ging naar buiten. Plotseling zag het meisje zijn hoofd weer verschijnen, het had een verschrikkelijke uitdrukking en hij schreeuwde haar hees van woede en wanhoop toe: — Ik zeg je, dat hij dood is!

Zij viel met het gezicht ter aarde en men hoorde in de cel geen ander geluid meer dan de zachte tik van de waterdroppel, die de plas deed rimpelen in de duisternis.

V. De moeder

Ik geloof niet, dat er ter wereld iets aanminniger is dan de gedachten, die omgaan in het hart van een moeder bij de aanblik van het schoentje van haar kind. Bovenal wanneer dat het feestschoentje is, van de Zondagen, van de doop, het schoentje geborduurd tot onder de zool, een schoentje, waarmee het kind nog geen stap heeft gedaan. Dat schoentje is zo bekoorlijk en zo klein, het is zo onmogelijk er in te lopen, dat het de moeder is alsof zij haar kind zag. Zij glimlacht er tegen, zij kust het, zij spreekt er tegen. Zij vraagt zich af of het heus mogelijk is, dat een voetje zo klein kan zijn; en bij afwezigheid van het kind volstaat het aardige schoentje om haar het zachte en tere wezentje weer voor ogen te roepen. Zij meent het te zien, zij ziet het, in zijn geheel, levend, opgewekt, met zijn fijne handjes, zijn ronde hoofdje, zijn zuivere lipjes, zijn heldere oogjes, wier wit blauw is. Wanneer het winter is, is het binnen, kruipt het over het tapijt, beklimt met moeite een krukje, en de moeder beeft er voor, dat het bij het vuur zal komen. Wanneer het zomer is, scharrelt het rond op de plaats, in de tuin, trekt het gras tussen de stenen uit, kijkt met grote ogen naar grote honden, grote paarden, onbevreesd, speelt met schelpen, met bloemen, en brengt den tuinman aan het brommen, als hij het zand in de perken vindt en de klei op de paden. Alles lacht, alles schittert, alles speelt om hem gelijk hijzelf, tot het zuchtje wind en de zonnestraal, die naar hartelust dartelen in zijn schalkse krullen. Het schoentje betekent dit alles voor de moeder en doet haar hart smelten als het vuur een waskaars.

Maar wanneer zij het kind heeft verloren, worden die duizenderlei beelden van vreugde, van bekoorlijkheid, van tederheid, die zich verdringen rondom het schoentje, evenveel gruwzaamheden. Het aardige geborduurde schoentje is nog slechts een folterwerktuig, dat eeuwig het hart van de moeder pijnigt. Het is altijd dezelfde vezel, die trilt, de verborgenste en gevoeligste vezel; maar in plaats van een engel, die haar streelt, is het een duivel, die haar knijpt.

Op een morgen, terwijl de Meizon opging in één van die diepblauwe hemels, waaronder Garofalo bij voorkeur zijn kruisafnemingen verbeeldt, hoorde de kluizenaarster van de Rolandstoren een geluid van raderen, van paarden en van ijzer op het Zandplein. Zij bekommerde zich er weinig om, knoopte haar haren over de oren om minder te horen en wijdde zich opnieuw geknield aan de beschouwing van het zielloze voorwerp, dat zij zo sinds vijftien jaren vereerde. Dat schoentje, wij hebben het reeds gezegd, was voor haar het heelal. Haar gedachten lagen erin besloten en zouden het niet eerder verlaten dan bij de dood. Wat zij al aan bittere verwensingen, aan ontroerende klachten, aan smeekbeden en aan snikken ten hemel had gezonden wegens dit bekoorlijke niemendalletje van rose satijn, heeft alleen het sombere hol van de Rolandstoren geweten. Nooit heeft er meer wanhoop gehangen om een liefelijker en sierlijker voorwerp.

Die morgen scheen haar smart nog heftiger dan gewoonlijk los te breken en men hoorde van buiten haar weeklagen met een hoge en eentonige stem, die het hart deed samenkrimpen.

— O, dochtertje, zeide zij, dochtertje! Mijn lieve kind! Ik zal je dan nooit meer zien. Het is dus voorbij! Het schijnt me nog altijd, dat het gisteren is gebeurd! Mijn God, mijn God, om het mij zo spoedig weer te ontnemen, dan hadt gij het mij beter niet kunnen geven. Gij weet dus niet, dat onze kinderen ons eigen bloed zijn, en dat een moeder, die haar kind verloren heeft, niet meer gelooft in God? — Ach, ellendige, die ik ben, dat ik die dag ben uitgegaan! — Here! Here, om het zo van mij weg te rukken, dan hebt gij mij dus nooit met haar gezien, toen ik het vol vreugde bij mijn vuur verwarmde, toen het mij tegenlachte, terwijl ik het de borst gaf, toen ik haar voetjes langs mijn borst liet lopen tot aan mijn lippen? O, indien gij dat hadt gezien, mijn God, dan zoudt gij medelijden hebben gehad met mijn vreugde, ge zoudt mij niet de enige liefde hebben ontnomen, die mijn hart overbleef! Was ik dan zo'n ellendig schepsel, Here, dat gij mij niet kondt aanzien alvorens mij te verdoemen? — Helaas! Helaas, hier is het schoentje, waar is het voetje?

Waar is het andere? Waar is het kind? Mijn dochtertje, mijn dochtertje, wat hebben ze met je gedaan? Here, geef het mij terug. Mijn knieën heb ik vijftien jaar lang wond geschuurd op de grond, terwijl ik tot U bad, mijn God, is dat dan niet genoeg? Geef het mij terug, een dag, een uur, een minuut, een minuut, Here, en zend mij dan voor eeuwig ter helle! O, indien ik wist, waar een zoom van Uw kleed was, zou ik mij er met beide handen aan vastklemmen en zoudt gij mij het kind wel moeten weergeven! Haar aardige schoentje, hebt gij daar geen medelijden mee, Heer? Kunt gij een arme moeder veroordelen tot deze foltering van vijftien jaren? Heilige Maagd! Heilige Maagd in de hemel, mijn Jezuskindje, dat heeft men mij afgenomen, dat heeft men mij ontstolen, dat heeft men opgegeten op een heidevlakte, men heeft haar bloed gedronken, men heeft haar beendertjes gekraakt! Heilige Maagd, heb medelij met mij! Mijn dochtertje! Ik moet mijn dochtertje hebben! Wat raakt het mij, dat zij in de hemel is? Ik wil Uw engel niet, ik wil mijn kind! Ik ben een leeuwin, ik wil mijn welp. — O, ik zal kronkelen op de grond en ik zal de steen met mijn voorhoofd doen breken, en ik zal mij verdoemen, en ik zal U vervloeken, Here, indien gij mij mijn kind onthoudt! Gij ziet wel, dat mijn armen stukgebeten zijn, Here! Kent de goede God geen medelijden? — O, geef mij slechts zout en roggebrood, als ik mijn dochtertje maar heb en als zij mij maar verwarmt gelijk een zon! Helaas, God, mijn Heer, ik ben maar een armzalige zondares, maar mijn dochtertje maakte mij vroom. Ik had U lief omdat ik haar liefhad, en ik zag U door haar glimlach als door een opening in de hemel. — O, kon ik nog maar één keer, nog één keer, één enkele keer, dit schoentje om haar lieve rose voetje doen, en ik zou sterven, Heilige Maagd, terwijl ik U zegende! — Ach, vijftien jaren, zij zou nu groot zijn! — Ongelukkig kind! Wat, het is dus waar, dat ik haar nooit weer zal zien, zelfs niet in de hemel! Want ik zal daar niet heengaan. O, welk een smart, te bedenken dat hier haar schoentje is en dat dat alles is!

De ongelukkige had zich op het schoentje geworpen, haar troost en haar wanhoop sedert zovele jaren, en haar borst

scheurde van de snikken gelijk op de eerste dag. Want voor een moeder, die haar kind verloren heeft, is het altijd de eerste dag. Die smart veroudert niet. De rouwkleren mogen slijten en verbleken: het hart blijft zwart.

Op dit ogenblik kwamen frisse en vrolijke kinderstemmen de cel voorbij. Telkens wanneer kinderen haar blik of haar oor troffen, vluchtte de arme moeder in de donkerste hoek van haar groeve en men had kunnen zeggen, dat zij trachtte haar hoofd in het steen te doen verdwijnen om ze niet te horen. Deze keer sprong zij daarentegen bijna overeind en luisterde gretig. Eén der jongetjes had juist gezegd: — Vandaag gaan ze een Zigeunerin ophangen.

Met de onverwachte sprong van de spin, die wij hebben zien toeschieten op een vlieg, toen haar net trilde, snelde zij naar haar luchtgat, dat, zoals men weet, uitzag op het Zandplein. Inderdaad was er een ladder opgericht bij de vaste galg en de onderfoltermeester was bezig de door de regen verroeste ketenen ervan in orde te brengen. Er stonden wat mensen omheen.

Het lachende troepje kinderen was reeds een eind verder. Zakketje zocht met de ogen naar een voorbijganger, dien zij kon ondervragen. Zij bemerkte naast haar verblijf een priester, die deed alsof hij las in het openbare gebedenboek, maar die veel minder in beslag genomen werd door dat handschrift achter tralies dan door de galg, waarheen hij af en toe een sombere en schuwe blik wierp. Zij herkende den heer aartsdiaken van Josas, een vroom mens.

— Pater, vroeg zij, wie gaat men daar ophangen?

De priester keek haar aan en antwoordde niet, zij herhaalde haar vraag. Toen zei hij: — Ik weet het niet.

— Er waren zoëven kinderen, die zeiden, dat het een Zigeunerin was, hernam de kluizenaarster.

— Ik geloof van wel, zei de priester.

Toen barstte Margrietje Zangbloem uit in de lach van een hyena.

— Zuster, zei de aartsdiaken, haat ge de Zigeunerinnen zo erg?

— Of ik ze haat? riep de kluizenaarster uit, het zijn

heksen, kinderdieveggen! Zij hebben mijn dochtertje verscheurd, mijn kind, mijn enig kind! Ik heb geen hart meer. Zij hebben het mij verscheurd!

Zij was schrikwekkend. De priester keek haar koud aan.

— Eén is er, die ik bovenal haat en die ik vervloekt heb, hernam zij, dat is een jong meisje, dat zo oud is als mijn dochtertje zou zijn, als haar moeder mijn kind niet had opgegeten. Telkens als die jonge slang mijn cel voorbijkomt, brengt ze mij het bloed aan het koken!

— Wel, zuster, verheugt U, zei de priester, ijzig als een grafbeeld, die zult ge juist zien sterven.

Zijn hoofd viel op zijn borst en hij verwijderde zich langzaam.

De kluizenaarster wrong zich de handen van vreugde.

— Ik heb het haar voorspeld, dat zij nog eens zou hangen! Dank U, priester! riep zij.

En zij begon met grote passen heen en weer te lopen voor de stangen in haar luchtgat, met verwilderde haren, vlammend oog, terwijl haar schouders tegen de muur stootten, met de woeste uitdrukking van een wolvin in een kooi, die reeds lang honger heeft en het etensuur ziet naderen.

VI. Hoe verschillend drie mensenharten gemaakt kunnen zijn

Phoebus intussen was niet gestorven. Mannen van dat slag hebben een taai leven. Toen Philips Lheulier, bijzonder advocaat van den koning, tegen de arme Esmeralda had gezegd: „Hij ligt op sterven", was dat een vergissing of een aardigheidje geweest. Toen de aartsdiaken opnieuw tot de veroordeelde had gezegd: „Hij is dood", wist hij er in werkelijkheid niets van, maar geloofde hij het enkel, rekende hij er op, twijfelde hij er niet aan, hoopte hij het van harte. Het zou hem al te hard zijn gevallen de vrouw, die hij beminde, goed nieuws van zijn mededinger te brengen. Ieder ander zou in zijn omstandigheden hetzelfde hebben gedaan.

Niet dat de wonde van Phoebus niet ernstig zou zijn geweest, maar zij was toch lichter gebleken dan de aartsdiaken wel meende. De heelmeester, naar wien de soldaten van de ronde hem het eerste ogenblik hadden gebracht, had acht dagen gevreesd voor zijn leven en hem dat zelfs in het Latijn meegedeeld. Maar de jeugd had de overhand gekregen, en, wat dikwijls voorkomt, ondanks prognose en diagnose, had de natuur den dokter voor den gek gehouden en den zieke gered. Terwijl hij nog bij den heelmeester op het ziekbed lag, had hij de eerste verhoren ondergaan van Philips Lheulier en de geestelijke rechters van onderzoek, wat hij uiterst onaangenaam had gevonden. Op een morgen, toen hij zich beter voelde, had hij dan ook zijn gouden sporen als betaling den heelmeester achtergelaten en de plaat gepoetst. Dat had overigens geen enkele moeilijkheid veroorzaakt bij de instructie voor het proces. De rechterlijke macht bekommerde zich toen nog bitter weinig om de nauwkeurigheid en de regelmatigheid bij een geding tegen een misdadiger. Als de aangeklaagde maar gehangen werd, dat was alles wat zij behoefde. En de rechters hadden genoeg bewijzen tegen Esmeralda. Zij hadden gemeend, dat Phoebus dood was, en daarmee was alles gezegd.

Phoebus van zijn kant, was niet ver weg gevlucht. Hij had zich doodgewoon bij zijn compagnie vervoegd, die te Queue-

en-Brie in garnizoen lag, op het Île de France, enkele pleisterplaatsen van Parijs verwijderd.

Eigenlijk lokte het hem geenszins aan zelf bij dat geding voor te moeten komen. Hij gevoelde vaag, dat hij er een belachelijk figuur zou slaan. In zijn hart wist hij niet goed, wat te denken van de hele geschiedenis. Niet vroom, maar wel bijgelovig, zoals elke soldaat, die slechts soldaat is, was hij, wanneer hij bij zich zelf te rade ging over dit avontuur, niet gerust op de geit, op de zonderlinge wijze, waarop hij met Esmeralda in aanraking was gekomen, op de niet minder vreemde wijze, waarop zij hem haar liefde te verstaan had gegeven, op haar hoedanigheid van Zigeunerin, op den spokenden monnik tenslotte. Hij zag in die hele geschiedenis veel meer hekserij dan liefde, waarschijnlijk een tovenares, misschien den duivel; kortom een blijspel of, om in de taal van die tijd te spreken, een alleronaangenaamst mysteriespel, waarin hij een zeer ongelukkige rol speelde, de rol van de slagen en de belachelijkheid. De kapitein zat er danig mee in het nauw. Hij gevoelde dat soort schaamte, dat onze La Fontaine zo bewonderenswaardig heeft weergegeven:

Honteux comme un renard qu'une poule aurait pris.
(Beschaamd gelijk een vos, gevangen door een kip.)

Hij hoopte trouwens, dat de zaak geen gerucht zou maken, dat zijn naam bij zijn afwezigheid er nauwelijks in zou worden genoemd en in elk geval zich niet zou verspreiden buiten het pleit in het Torentje. In dat opzicht bedroog hij zich niet, er was toen nog geen *Weekblad van het Recht*, en daar er zelden een week voorbijging, zonder dat er een valse munter werd gekookt, of een tovenares gehangen, of een ketter verbrand op één van de ontelbare galgenvelden van Parijs, was men er zo zeer aan gewend op alle pleinen de oude leenheerlijke Themis te zien met blote armen en opgestroopte mouwen, druk in de weer met haar dwarsbalken, haar ladders en haar schandkaken, dat men er bijna niet op lette. De grote wereld van die tijd kende nauwelijks de naam van het slachtoffer, dat de hoek van de straat omging,

en het grauw vergastte zich hoogstens op dat grove gerecht. Een terechtstelling was een gewoon voorval op straat, gelijk de oven van den pasteibakker of de slachtplaats van den vilder. De beul was slechts een slager van een bijzonder soort.

Phoebus had dus vrij spoedig afgerekend met de tovenares Esmeralda, of Similar, zoals hij zei, met de dolkstoot van de Zigeunerin of van den spokenden monnik (dat kon hem weinig schelen), en met de afloop van het geding. Maar zodra zijn hart zich op dit terrein vrij voelde, keerde het beeld van Lely er in weer. Het hart van kapitein Phoebus had, evenals de toenmalige natuurkunde, een afschuw van de leegte.

Het was trouwens een zeer vervelend oord, Queue-en-Brie, een dorp van hoefsmeden en koeienmelksters met gebarsten handen, een lange reeks bouwvallen en hutten, die de hoofdweg aan weerszijden een halve mijl ver omzoomt, een „queue" (een staart) kortom.

Lely was zijn voorlaatste liefde, een aardig meisje, een aanlokkelijke bruidsschat; dus kwam op een mooie morgen, toen hij geheel hersteld was en aannam, dat na twee maanden de geschiedenis met de Zigeunerin wel afgelopen en vergeten zou zijn, de verliefde ridder hoog te paard bij de deur van de huize Gondelaurier.

Hij sloeg geen acht op een vrij talrijke menigte, die zich op het Kerkplein verzamelde voor het portiek van de Notre-Dame; hij herinnerde zich, dat het de Meimaand was, hij vermoedde een processie, een Paas- of Pinksterfeest, bevestigde zijn paard aan de ring in de poort en ging vrolijk bij zijn knappe verloofde naar binnen.

Zij was alleen met haar moeder.

Lely werd nog aldoor gekweld door het toneel met de tovenares, haar geitje, haar vervloekte alphabet en de langdurige afwezigheid van Phoebus. Toen zij echter haar kapitein binnen zag treden, vond zij zijn uiterlijk zo welvarend, zijn jas zo nieuw, zijn koppelriem zo blinkend en zijn blik zo verliefd, dat zij bloosde van genoegen. De edele juffer was zelf bekoorlijker dan ooit. Haar prachtige blonde haren

hingen in verrukkelijke vlechten, zij was geheel gekleed in dat hemelsblauw, dat blonde meisjes zo goed staat, naar zij geleerd had van haar vriendin Duifje, en haar oog was vochtig van dat verlangen der liefde, dat hun nog beter staat.

Phoebus, die inzake schoonheid niets had gezien sinds de landelijke bloempjes van Queue-en-Brie, werd bedwelmd door Lely, zodat onze officier zo ijverig en zo galant was en de vrede onmiddellijk werd gesloten. Vrouwe van Gondelaurier zelf, nog altijd moederlijk in haar grote leuningstoel gezeten, was niet in staat hem te beknorren. En de verwijten van Lely gingen over in tedere liefdewoordjes.

Het meisje zat bij het venster, nog altijd te borduren aan haar Neptunusgrot. De kapitein stond geleund over de rug van haar stoel en zij richtte halfluid tot hem haar liefelijke standjes.

— Wat heb je toch uitgevoerd in die ruim twee maanden, deugniet?

— Ik zweer je, antwoordde Phoebus, ietwat verlegen met de vraag, dat je schoonheid een aartsbisschop in verzoeking zou brengen.

Zij kon een glimlach niet weerhouden.

— Dat is goed en wel, meneer. Laat mijn schoonheid met rust en antwoord mij. Een mooie schoonheid inderdaad!

— Wel, lieve nicht, ik ben opgeroepen om in garnizoen te gaan.

— En waar dat, als ik vragen mag? En waarom ben je me niet vaarwel komen zeggen?

— Te Queue-en-Brie.

Phoebus was verheugd, dat de eerste vraag hem deed ontsnappen aan de laatste.

— Maar dat is vlakbij, mijnheer. Waarom mij niet een enkele keer opgezocht?

Toen voelde Phoebus zich in vrij grote verlegenheid. — Omdat.... de dienst.... en bovendien, lieve nicht, ben ik ziek geweest.

— Ziek! hernam zij verschrikt.

— Ja.... gewond.

— Gewond!

Het arme kind was helemaal van streek.

— O, maak je daar geen zorg over, zei Phoebus achteloos, het was niets. Een twist, een degenstoot, wat maakt dat uit?

— Wat dat uitmaakt? riep Lely en sloeg haar mooie ogen vol tranen op. O, ge zegt niet wat ge denkt bij die woorden. Wat was dat voor een degenstoot? Ik wil alles weten.

— Wel, mooi liefje, ik heb onenigheid gehad met Mahé Fédy, weet je wel? Den luitenant van Saint-Germain-en-Laye, en wij hebben elkander allebeide een paar duim van de huid uitgerukt. Dat is alles.

De jokkende kapitein wist heel goed, dat een erezaak een man altijd in de achting van een vrouw doet stijgen. Werkelijk keek Lely hem in het gezicht vol vrees, genoegen en bewondering. Zij was echter niet helemaal gerustgesteld.

— Als je dan maar helemaal hersteld bent, mijn Phoebus! zei zij. Ik ken je Mahé Fédy niet, maar het is een lelijke kerel. En waarover liep die twist?

Hier wist Phoebus, wiens verbeeldingskracht slechts weinig scheppend vermogen had, niet goed meer, hoe zich uit zijn heldenverhaal te redden.

— Och, weet ik veel?.... Om niets, een paard, een opmerking! — Lieve nicht, riep hij uit, om van onderwerp te veranderen, wat is dat toch voor een rumoer op het Kerkplein?

Hij ging naar het venster. — O, mijn God, lieve nicht, wat een mensen op het plein!

— Ik weet het niet, zei Lely, het schijnt, dat een tovenares vanmorgen boete zal moeten doen voor de kerk om vervolgens te worden opgehangen.

De kapitein verkeerde zozeer in de overtuiging, dat de zaak van Esmeralda voorbij was, dat hij bitter weinig bewogen werd door de woorden van Lely. Hij stelde haar echter één of twee vragen.

— Hoe heet die tovenares?

— Ik weet het niet, antwoordde zij.

— En wat heeft zij gedaan, zegt men?

Zij haalde nog eens haar blanke schouders op.

— Ik weet het niet.
— Mijn God, Jezus! zei de moeder, er zijn tegenwoordig zoveel tovenaars, dat men ze, dunkt me, verbrandt zonder te weten hoe ze heten. Je zou net zo goed de naam van elk wolkje aan de hemel kunnen weten. Maar och, je kunt er gerust op zijn. De goede God houdt er wel boek van. — Hier stond de eerbiedwaardige dame op en ging naar het venster. — Here! zei zij, je hebt gelijk, Phoebus. Wat een grote massa mensen. Er zijn, God zij geprezen, zelfs op de daken. — Weet je, Phoebus, dat doet mij denken aan mijn goede tijd. De intocht van koning Karel VII, waar ook zoveel mensen bij waren. — Ik weet niet meer in welk jaar. — Wanneer ik je daar van vertel, nietwaar, dan doet dat jou denken aan iets heel ouds en mij aan iets heel jongs. — O, het volk was toen veel knapper dan tegenwoordig. Ze zaten zelfs op de borstwering bij de Sint-Anthoniuspoort. De koningin zat bij den koning op het paard en na hun hoogheden kwamen de andere dames, ook allen bij de heren op het paard. Ik weet nog, dat er veel gelachen werd, omdat naast Amanyon van Garlande, die zeer gedrongen van postuur was, de heer Matefelon reed, een ridder van reusachtige gestalte, die hopen Engelsen gedood had. Het was heel mooi. Een optocht van alle edellieden van Frankrijk, met hun wimpels, een zee van rood voor de ogen. Er waren er met vaandels en met banieren. Wat weet ik nog allemaal? De heer Van Calan, met een vaandel, Jean van Châteaumorant met een banier, de heer Van Coucy met een banier, nog rijker dan de andere. Behalve de hertog van Bourbon.... — Ach, wat is het droevig te bedenken, dat dat alles is geweest en dat er niets meer van over is!
De twee verliefden luisterden niet naar de eerbiedwaardige douairière. Phoebus leunde weer over de rug van de stoel zijner verloofde, een bekoorlijke plaats, waar zijn vrijmoedig oog inkeek bij alle openingen van de kraag van Lely. Dit halsstuk gaapte zo van pas en liet hem zo veel verleidelijke zaken zien en liet hem er zo veel andere raden, dat Phoebus, verblind door die satijnblanke huid, bij zich zelf zei: — Hoe kan men iets anders beminnen dan een blondine?

Beiden bewaarden het zwijgen. Het meisje sloeg af en toe verheerlijkte en zachte ogen tot hem op en hun haren vermengden zich in een straal van de voorjaarszon.

— Phoebus, zei Lely plotseling op zachte toon, wij moeten met drie maanden trouwen, zweer mij, dat je nooit een andere vrouw hebt bemind dan mij.

— Ik zweer het je, schone engel! antwoordde Phoebus, en zijn verliefde blik voegde zich om Lely te overtuigen, bij de oprechte toon van zijn stem. Hij geloofde misschien zich zelf op dit ogenblik.

Inmiddels was de goede moeder, verheugd de verloofden in zo uitnemende verstandhouding te zien, het vertrek uitgegaan om te waken over een onderdeel van de huishouding. Phoebus bemerkte het en dit ongestoorde samenzijn maakte den ondernemenden kapitein zo stoutmoedig, dat zeer vreemde gedachten in zijn geest omgingen. Lely hield van hem, hij was haar verloofde, hij was alleen met haar, zijn vroegere gevoelens voor haar waren ontwaakt, niet in al hun maagdelijkheid, maar in al hun kracht; eigenlijk is het toch geen grote misdaad een voorproefje te nemen; ik weet niet of deze gedachten door zijn geest gingen, maar zeker is het, dat Lely plotseling verschrikt werd door de uitdrukking in zijn blik. Zij keek om zich heen en zag haar moeder niet meer.

— Mijn God! zei zij rood en verontrust, ik heb het erg warm!

— Ik geloof inderdaad, antwoordde Poebus, dat het niet ver meer van twaalf uur is. De zon is benauwend. Maar laten we de gordijnen toehalen.

— Nee, nee, riep de arme kleine, ik heb juist frisse lucht nodig. En als een hinde, die de geur van de jachthonden ruikt, stond zij op, snelde naar het venster, opende het en ijlde het balcon op.

Phoebus volgde haar daar, nog al ontstemd.

Het Kerkplein van de Notre-Dame, waarop het balcon uitzag, zoals men weet, bood op dit ogenblik een somber en zonderling schouwspel, dat plotseling de schrik van de schuwe Lely van aard deed veranderen.

Een geweldige menigte, die golfde in alle aanliggende straten, vulde het ganse eigenlijke plein. Het muurtje, dat tot de elleboog reikte en het Kerkplein omgaf, had het niet vrij kunnen houden, indien het niet verdubbeld was door een dichte haag van schoutsrakkers en krijgslieden met de veldspuit in de hand. Dank zij deze haag van pieken en donderbussen was het Kerkplein leeg. De toegang ervan werd bewaakt door een hellebaardier met het embleem van den bisschop. De grote kerkdeuren waren gesloten, in tegenstelling tot de talloze vensters aan het plein, die, geopend tot aan de nok, duizenden hoofden lieten zien, bijna opgestapeld zoals hopen kogels in een kanonnenpark.

De oppervlakte van deze menigte was grijs, vuil en grauw. Het schouwspel, waarop zij wachtte, behoorde kennelijk tot dat soort, dat het voorrecht heeft de onderste lagen van de bevolking uit te zoeken en te verzamelen. Niets zo gruwelijk als het rumoer, dat opging uit dit gewriemel van gele mutsen en vuile haardossen. Uit die massa klonken meer lachen dan kreten, meer vrouwe= dan mannestemmen.

Af en toe klonk een schelle en hoge stem boven het algemene kabaal uit.

— Hallo, Mahiet Baliffre! Gaat men haar daar ophangen?

— Stommeling, hier is de boetedoening, in het hemd, de goede God zal haar Latijn in het gezicht blaffen! Dat gebeurt hier altijd, om twaalf uur. Als je de galg wilt zien, moet je naar het Zandplein gaan.

— Daar ga ik nog heen.

— Zeg eens, Boucanbry? Is het waar, dat zij een biechtvader geweigerd heeft?

— Het schijnt zo te zijn, Bechaigne.

— Wat een heidin toch!

— Meneer, zo is het gebruik, de baljuw van het Paleis is gehouden den boosdoener na het vonnis voor de terechtstelling, als het een leek is, over te geven aan den schout van Parijs, als het een geestelijke is, aan het gerecht van het bisdom.

— Dank U wel, meneer.

— O, mijn God! zei Lely, dat arme schepsel!

Die gedachte maakte de blik, die zij over de menigte liet weiden, smartelijk. De kapitein, veel meer bezig met haar dan met die hoop grauw, frunnikte verliefd van achteren aan haar ceintuur. Zij keerde zich smekend en glimlachend om. — Ach toe, laat me, Phoebus! Indien mijn moeder binnenkwam, zou zij je hand zien!

Op dit ogenblik sloeg het langzaam twaalf uur op de klok van de Notre-Dame. Een gemompel van voldoening ging uit de massa op. De laatste trilling van de twaalfde slag verstierf, terwijl toen alle hoofden deinden als de golven onder een windvlaag en een luidruchtig geroep opsteeg van de straat, de vensters en de daken: — Daar is zij!

Lely legde haar handen voor haar ogen om niet te zien.

— Liefste, zei Phoebus tot haar, wil je weer naar binnen gaan.

— Nee, antwoordde zij en de ogen, die zij zo juist uit vrees had gesloten, deed zij uit nieuwsgierigheid weer open.

Een karretje, getrokken door een Normandisch lamoenpaard en geheel omgeven door ruiters in paarse uniformen met witte kruisen kwam op het plein aan uit de Sint-Pieter Runderstraat. De rakkers van den schout baanden het een weg door het volk met ruwe karwatsslagen. Naast het wagentje reden enkele ambtenaren van justitie en de politie, herkenbaar aan hun zwarte kledij en aan hun onhandige houding in het zadel. Meester Jacques Charmolue ging vol trots voorop.

In het noodlottige voertuig zat een meisje, de armen achter de rug gebonden, zonder priester naast zich. Zij was in een hemd, haar lange zwarte haren (het gebruik wilde toen, dat men ze niet knipte voor de voet van de galg was bereikt) vielen neer om haar hals en haar half-ontblote schouders.

Door die golvende haardos, die meer blonk dan de veren van een raaf, zag men een dik grijs en ruw touw in kronkels en knopen, dat haar tere schouders schuurde en zich om de sierlijke hals van het arme meisje wond, als een aardworm om een bloem. Onder dat touw schitterde een kleine amulet, versierd met groene stukjes glas, die men haar ongetwijfeld

gelaten had, omdat men niets meer weigert aan hen, die gaan sterven. De toeschouwers aan de vensters konden onderin het karretje haar blote benen zien, die zij onder zich trachtte te verschuilen als uit een laatst vrouwelijk gevoel. Aan haar voeten lag een geitje in boeien. De veroordeelde hield met haar tanden haar slecht toegeknoopte hemd vast. Men zou hebben gezegd, dat zij er in haar ellende nog onder leed zo bijna naakt te zijn overgeleverd aan aller ogen. Ach, voor zo'n siddering is de schaamte niet geschapen.

— Jezus! zei Lely opgewonden tot den kapitein. Kijk toch eens, lieve neef, het is die lelijke Zigeunerin met de geit!

Bij die woorden wendde zij zich om naar Phoebus. Hij hield de ogen strak op het karretje gericht, hij was erg bleek.

— Welke Zigeunerin met de geit? zei hij stamelend.

— Wat! hernam Lely, herinner je je dan niet meer?....

Phoebus onderbrak haar. — Ik weet niet, wat je bedoelt.

Hij deed een stap naar de kamer. Maar Lely, wier ijverzucht, voor enige tijd zo fel bewogen door diezelfde Zigeunerin, ontwaakte, Lely wierp hem een doordringende en uitdagende blik toe. Zij herinnerde zich op dit ogenblik vaag te hebben horen spreken van een kapitein, die betrokken was bij het proces van die heks.

— Wat scheelt er aan? zei zij tot Phoebus, je zou denken, dat die vrouw je heeft doen ontroeren.

Phoebus trachtte te grinniken.

— Mij! Helemaal niet! O, jawel!

— Wel, blijf dan, hernam zij gebiedend en laten we tot het einde kijken.

Noodgedwongen moest de ongelukkige kapitein wel blijven. Wat hem enigszins geruststelde, was, dat de veroordeelde haar blik niet opsloeg van de bodem van haar karretje. Het was maar al te duidelijk Esmeralda. Op deze laatste trede van de schande en het ongeluk was zij nog altijd schoon, haar grote zwarte ogen schenen nog groter, doordat haar wangen vermagerd waren, haar lijkkleurig gelaat was zuiver en verheven. Zij geleek op wat zij was geweest als een Maagd van Masaccio gelijkt op een Maagd van Raphaël: zwakker, nietiger, magerder.

Er was overigens niets aan haar, dat niet op een of andere wijze slingerde en dat zij, behalve haar schaamte, niet liet begaan, zo door en door was zij gebroken door de ontzetting en de wanhoop. Haar lichaam hotste met alle schokken van het karretje mee als een dood of gebroken iets. Haar blik was doods en dof. Men zag nog een traan in haar oog, maar onbewegelijk en zo te zeggen bevroren.

Inmiddels was de sombere stoet onder vreugdekreten en blijken van nieuwsgierigheid door de menigte heengereden. Wij moeten echter erkennen, als getrouw geschiedschrijver, dat bij de aanblik van zoveel schoonheid en zoveel verslagenheid velen door medelijden waren bewogen, en nog wel van de hardsten. Het karretje was het Kerkplein opgereden.

Voor de hoofdingang hield het stil. Het geleide ging aan weerszijden zich opstellen. De menigte werd stil en temidden van deze stilte vol plechtigheid en angst draaiden de beide vleugels van de grote deur als vanzelf op hun scharnieren, die knarsten met een fluitend geluid. Toen zag men in haar hele lengte de diepe kerk, somber, behangen met rouwfloers, nauwelijks verlicht met enige kaarsen, die in de verte flakkerden op het hoofdaltaar, open als de muil van een spelonk middenop het plein, dat baadde in het licht. Helemaal achterin, in de duisternis van het koor, zag men vaag een reusachtig kruis zich aftekenen tegen een zwart kleed, dat van het gewelf neerviel op de vloer. Het ganse schip was verlaten. Toch zag men onduidelijk enkele priesterkoppen bewegen in de verwijderde banken van het koor en op het ogenblik, dat de grote deur openging, klonk uit de kerk een ernstig, galmend en eentonig gezang, dat als bij vlagen over het hoofd van de veroordeelde brokstukken van treurige psalmen uitstortte.

„....Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!

„....Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.

„....Infixus sum in limo profundi; et non est substantia."

(De duizenden van het rond mij vergaderde volk zal ik niet vrezen: sta op, Here; redt mij, God!

Redt mij, God, want de wateren beroeren mijn ziel.
Ik lig in de diepte des afgronds; en daar is geen grond onder mijn voeten.)

Tegelijkertijd hief een andere stem, afgescheiden van het koor, op de treden van het hoofdaltaar dit weemoedige gebed aan:

„Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in judicium non venit; sed transit a morte in vitam."

(Wie mijn woord hoort, en gelooft in wie mij gezonden heeft, bezit het eeuwige leven en komt niet in het gericht; maar gaat van de dood over in het leven.)

Dit gezang, dat enige grijsaards, verloren in hun duisternis, uit de verte zongen over dit mooie wezen, vol jeugd en leven, gestreeld door de zachte voorjaarszoelte, overstroomd met zonlicht, was de dodenmis.

Het volk luisterde plechtig toe.

De ongelukkige scheen ontdaan haar blik en haar gedachte te verliezen in de duistere holten der kerk. Haar bleke lippen bewogen alsof zij baden en toen de beulsknecht haar naderde om haar uit het karretje te helpen, hoorde hij haar zachtjes dit woord herhalen: Phoebus.

Men maakte haar handen los, men deed haar uitstappen met haar geitje, dat men ook had losgemaakt en dat van vreugde blaatte, toen het zich vrij gevoelde, en men deed haar barvoets over de harde stenen tot onder aan de treden van het portiek gaan. Het koord om haar hals sleepte achter haar aan. Men zou zeggen, een slang die haar volgde.

Toen zweeg het gezang in de kerk. Een groot gouden kruis en een reeks kaarsen zetten zich in de duisternis in beweging. Men hoorde de hellebaarden van de bont geklede kerkdienaars rinkelen, en enige ogenblikken later vertoonde zich voor het oog en de blikken der menigte een lange stoet van priesters in kazuifels en van aartsdiakens in hun dalmatieken, die ernstig en psalmodiërend op de veroordeelde afkwam. Maar haar blik bleef hangen aan dengene die voorop liep, vlak na het kruisbeeld. — O! zei zij zachtjes en bevend, daar is hij weer! De priester!

Het was werkelijk de aartsdiaken. Hij had aan zijn linkerzijde den ondervoorzanger en aan zijn rechterzijde den voorzanger met diens ambtsstaf. Hij schreed voort, het hoofd in de nek, de ogen strak en open, en zong met krachtige stem:

„De ventri inferi clamavi, et exaudisti vocem meam,

„Et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me."

(Uit de ingewanden der hel heb ik u aangeroepen, en gij hebt mijn stem verhoord. En gij hebt mij in de diepte geworpen, in het hart der zee, en het water heeft mij omgeven.)

Op het ogenblik, dat hij in het daglicht trad onder de hoge spitsboog van het portaal, gehuld in een wijde zilverkleurige pij met een zwart kruis er op, was hij zo bleek, dat meer dan één in de menigte dacht, dat het één van de marmeren bisschoppen was, geknield op de grafstenen van het koor, die verrezen was en die op de drempel van het graf hààr tegemoet kwam, die ging sterven.

Zij, niet minder bleek en niet minder versteend, zij had nauwelijks bemerkt, dat men haar een zware gele, aangestoken waskaars in de hand had gegeven; zij had niet geluisterd naar de krijsende stem van den griffier, toen die de noodlottige zinsnede over de boetedoening voorlas; toen men haar gezegd had te antwoorden met „Amen", had zij „Amen" geantwoord. Om haar enig leven en enige kracht te hergeven moest zij eerst zien, hoe de priester zijn volgelingen een teken gaf zich te verwijderen en alleen op haar toekwam.

Toen voelde zij haar bloed bonzen in haar hoofd en een laatste verontwaardiging laaide op in deze reeds verdoofde en koude ziel.

De aartsdiaken kwam langzaam op haar toe. Zelfs in dit uiterste ogenblik zag zij zijn oog flikkeren van wellust bij de aanblik van haar naaktheid, van ijverzucht en van verlangen. Toen zei hij met stemverheffing tot haar: — Meisje hebt gij God om vergiffenis gebeden voor uw gebreken er zonden? — Hij boog zich over tot haar oor en vervolgde (de toeschouwers meenden, dat hij haar laatste biecht aanhoorde): — Wil je mij? Ik kan je nog redden!

— Zij keek hem strak aan: — Ga heen, duivel! Of ik geef je aan.

Hij begon te glimlachen met een gruwelijke glimlach. — Men zal je niet geloven. — Je zult slechts een schandaal toevoegen aan een misdaad. — Antwoord snel! Wil je mij?

— Wat heb je gedaan met mijn Phoebus?

— Hij is dood, zei de priester.

Op dit ogenblik sloeg de ellendige aartsdiaken onwillekeurig de ogen op en zag aan het andere einde van het plein, op het balcon van de huize Gondelaurier den kapitein naast Lely staan. Hij wankelde, streek met de hand over zijn ogen, keek nog eens, mompelde een verwensing, en al zijn trekken vertrokken zich heftig. — Wel, sterf dan! zei hij tussen zijn tanden. Niemand zal je hebben.

Toen verhief hij zijn hand boven de Zigeunerin en riep met een sombere stem uit: — I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors! (Ga dan, rusteloze ziel, en God zij u genadig!)

Het was de gevreesde spreuk, waarmee men volgens het gebruik deze sombere plechtigheden besloot. Het was het overeengekomen teken tussen den priester en den beul.

Het volk knielde neer.

— Kyrie Eleïson (Here, ontferm u onzer), zeiden de priesters, die onder de spitsboog van het portaal waren gebleven.

— Kyrie Eleïson, herhaalde de menigte met het gemurmel, dat over zoveel hoofden loopt als het klotsen over een bewogen zee.

— Amen, zei de aartsdiaken.

Hij keerde de veroordeelde de rug toe, zijn hoofd viel weer op zijn borst, zijn handen vouwden zich, hij voegde zich bij zijn gevolg van priesters en een ogenblik later zag men hem verdwijnen met het kruis, de kaarsen en de pijen, onder de schemerige bogen van de kathedraal en zijn klankrijke stem stierf weg in het koor onder het zingen van deze regel der wanhoop:

„Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt!" (Al uwe wateren en al uwe vloeden zijn over mij gekomen!)

Tegelijkertijd deed het regelmatig gekletter van de ijzeren schachten, van de hellebaarden der kerkbewaarders, dat langzamerhand verstierf tussen de zuilenrijen van het schip, denken aan een klokkehamer, die het laatste uur van de veroordeelde sloeg.

De deuren van de Notre-Dame waren echter opengebleven en boden het gezicht op de lege kerk, verlaten, in rouw, zonder kaarsen en zonder stemmen.

De veroordeelde bleef onbewegelijk op haar plaats, in afwachting, wat men over haar zou beschikken. Eén van de rakkers met de roede moest meester Charmolue hierop attent maken, daar hij gedurende dit hele tafereel het bas-reliëf van het grote portaal had bestudeerd, dat volgens den één het offer van Abraham voorstelt, volgens den ander het vervaardigen van de steen der wijzen, waarbij de zon door de engel, het vuur door de takkenbos, de ambachtsman door Abraham zou zijn uitgebeeld.

Het kostte nog al wat moeite hem uit deze beschouwing te doen ontwaken, maar eindelijk keerde hij zich om en op een teken, dat hij gaf, naderden twee in het geel geklede mannen, de beulsknechten, de Zigeunerin om haar handen weer vast te binden.

Op het ogenblik, dat de ongelukkige weer in het noodlottige karretje zou stijgen en zou vertrekken naar haar laatste pleisterplaats, werd zij wellicht gegrepen door een verscheurende smart om het leven. Zij sloeg haar rode en droge ogen op naar de hemel, naar de zon, naar de zilveren wolken, hier en daar onderbroken door blauwe vierhoeken en driehoeken, toen sloeg zij ze weer neer en keek om zich heen, naar de aarde, naar de menigte, naar de huizen.... Plotseling, terwijl de man in het geel haar ellebogen samensnoerde, stootte zij een verschrikkelijke kreet uit, een kreet van vreugde. Op het balcon, daarginds, op de hoek van het plein ontdekte zij hem, haar vriend, haar heer, Phoebus, de andere gestalte van haar leven! De rechter had gelogen! De priester had gelogen! Hij was het werkelijk, zij kon er niet aan twijfelen, daar was hij, knap, levend, in zijn kleurige uniform, de pluim op het hoofd, de degen aan de zijde!

— Phoebus! riep zij, mijn Phoebus!

En zij wilde naar hem haar armen uitstrekken, trillend van liefde en geluk, maar zij waren geboeid.

Toen zag zij den kapitein de wenkbrauwen fronsen, een mooi meisje, dat tegen hem aanleunde, naar hem kijken met een minachtend neergetrokken lip en geërgerde ogen, daarop zei Phoebus enkele woorden, die niet tot haar doordrongen, en beiden verdwenen zij ijlings achter de glazen deur van het balcon, die zich sloot.

— Phoebus! riep zij buiten zich zelf, geloof je het dan?

Een monsterachtige gedachte kwam bij haar op. Zij herinnerde zich, dat zij veroordeeld was wegens moord op den persoon van Phoebus van Châteaupers.

Zij had tot nu toe alles verdragen. Maar die laatste slag was te ruw. Zij zonk bewegingloos ineen op de stenen.

— Kom, zei Charmolue, til haar in het karretje en laten we er een einde aan maken!

Niemand had nog in de gaanderij der koningsbeelden, onmiddellijk boven de spitsbogen van het portaal gehouwen, een vreemden toeschouwer opgemerkt, die alles tot nog toe had gadegeslagen met zo'n onbeweeglijkheid, met zo'n gerekte hals, met zo'n wanstaltig gezicht, dat men zonder zijn halfrode en halfpaarse kledij hem had kunnen houden voor één van die stenen monsters, door wier muilen zich sinds zeshonderd jaren de lange goten van de kathedraal ontlasten. Die toeschouwer had niets verloren van wat zich sedert twaalf uur had afgespeeld voor het portaal van de Notre-Dame. En van de eerste ogenblikken af had hij, zonder dat iemand er aan dacht hem gade te slaan, aan één der zuiltjes van de gaanderij stevig een dik koord met knopen bevestigd, waarvan het einde beneden op de stoep hing. Toen dat gereed was, had hij verder rustig toegekeken en af en toe gefloten, wanneer een merel langs hem scheerde. Plotseling, op het ogenblik, dat de beulsknechten zich gereed maakten om het onaandoenlijke bevel van Charmolue uit te voeren, klom hij over het hek van de gaanderij, greep het koord met zijn voeten, zijn knieën en zijn handen, toen zag men hem omlaag glijden langs de gevel als een waterdroppel, die langs

een ruit rolt, op de twee beulen toeijlen met de snelheid van een kat, die van een dak gevallen is, ze beiden neerslaan met twee geweldige vuisten, de Zigeunerin met één hand optillen, als een kind zijn pop, en met een enkele sprong weer de kerk bereiken, terwijl hij het meisje boven zijn hoofd hief en met een ontzaggelijke stem riep: Vrijplaats!

Dit gebeurde met zo'n snelheid, dat, als het nacht was geweest, men alles had kunnen zien bij het licht van een enkele bliksemschicht.

— Vrijplaats! Vrijplaats! herhaalde de menigte en tienduizend klappende handen deden het enige oog van Quasimodo fonkelen van vreugde en trots.

Deze schok deed de veroordeelde weer bijkomen. Zij opende haar ogen, keek Quasimodo aan, en sloot ze toen weer onmiddellijk, als ontsteld over haar redder.

Charmolue stond stomverbaasd, evenals de beulen en het hele geleide. Inderdaad was de veroordeelde binnen de omheining van de Notre-Dame onschendbaar. De kathedraal was een toevluchtsoord. Alle menselijke gerechtigheid eindigde op de drempel.

Quasimodo was blijven staan onder het grote portaal. Zijn brede voeten schenen even stevig als de vloerstenen van de kerk, als de zware Romaanse pilaren. Zijn grote, behaarde hoofd verdween tussen de schouders als de kop der leeuwen, die ook manen hebben en geen hals. Hij hield het meisje bevend opgetild met zijn eeltige handen als een witte vlag, maar hij droeg haar zo zorgvuldig, dat hij scheen te vrezen haar te breken of haar te kwetsen. Men zou hebben gezegd, dat hij voelde, dat het een teder, wondermooi en kostbaar iets was, geschapen voor andere handen dan de zijne. Bij ogenblikken scheen hij haar niet te durven beroeren, zelfs niet met zijn adem. Toen, plotseling, drukte hij haar met tedere armen tegen zijn hoge borst, als zijn dierbaar goed, als zijn schat, zoals de moeder van dit kind zou hebben gedaan; zijn ene oog, dat op haar neerzag, vloeide over van tederheid, van smart en van medelijden en ging onverwachts flikkerend omhoog. Toen lachten en huilden de vrouwen, trappelde de menigte van geestdrift, want op dit ogenblik

was Quasimodo werkelijk schoon. Hij was schoon, hij, die wees, die vondeling, die verstoteling, hij voelde zich machtig en sterk, hij keek die samenleving, waaruit hij verbannen was en waarin hij zo stevig ingreep, in het gelaat, die menselijke gerechtigheid, die hij haar prooi had ontroofd, al die tijgers gedwongen op niets te kauwen, die dienders, die rechters, die beulen, heel die macht van den koning, die hij, de minste, gebroken had met de kracht van God.

En dan was het iets ontroerends, die bescherming van een zo wanstaltig wezen neergedaald op een zo ongelukkig wezen, een terdoodveroordeelde gered door Quasimodo. Het waren de twee uitersten der natuur en der samenleving, die elkaar raakten en elkaar hielpen.

Maar na enige ogenblikken van triomf was Quasimodo plotseling met zijn last in de kerk verdwenen. Het volk, die bewonderaar van iedere stoutmoedigheid, zocht hem met de ogen onder het sombere gewelf, spijtig, dat hij zo snel zich had onttrokken aan z'n toejuichingen. Plotseling zag men hem weer verschijnen aan het ene uiteinde van de gaanderij der koningen van Frankrijk, waar hij langs snelde als een zinneloze, terwijl hij zijn verovering in zijn armen verhief en riep: Vrijplaats! De menigte brak opnieuw uit in handgeklap. Toen hij de gaanderij was doorgeijld, stortte hij zich weer in het inwendige van de kerk. Een ogenblik later verscheen hij op het bovenste platdak, steeds nog met de Zigeunerin in zijn armen, steeds nog als een bezetene rennend, steeds nog roepend: Vrijplaats! En de menigte klapte. Tenslotte verscheen hij voor de derde maal, op de spits van de klokketoren; vandaar scheen hij met trots aan de hele stad haar, die hij gered had, te tonen en zijn donderende stem, die stem die men zo zelden hoorde en die hij zelf nooit hoorde, herhaalde drie keren als in razernij tot in de wolken: Vrijplaats! Vrijplaats! Vrijplaats!

— Hoezee! Hoezee! riep het volk van zijn kant en die geweldige toejuiching deed op de andere oever de menigte op het Zandplein verbazen, en de kluizenaarster, die nog altijd wachtte, het oog gevestigd op de galg.

Negende Boek

I. Koorts

Claude Frollo was niet meer in de Notre-Dame, toen zijn pleegzoon zo onverwacht de noodlottige strik doorsneed, waarin de rampzalige aartsdiaken de Zigeunerin had gevangen en zelf ook gevangen was geraakt. Bij zijn terugkomst in de sacristij had hij zich koorhemd, kap en overkleed afgerukt, had alles den onthutsten kerkdienaar toegeworpen, was ontvlucht door de achterpoort van het klooster, had een veerman van het terrein gelast hem over te zetten naar de linkeroever van de Seine en was verdwenen in de steile straten van de Hogeschool zonder te weten, waarheen hij ging, terwijl hij bij iedere stap troepen mannen en vrouwen tegenkwam, die zich vrolijk haastten naar de St.-Michaelsbrug in de hoop „nog op tijd te komen" om de heks te zien ophangen; daar ging hij bleek, verwilderd, meer van streek, blinder en schuwer dan een nachtvogel in het volle daglicht vrijgelaten en achtervolgd door een troep kinderen. Hij wist niet meer, waar hij was, wat hij zag, of hij droomde. Hij ging, hij rende, sloeg elke straat op goed geluk in, zonder te kiezen, alleen voorwaarts geduwd door het Zandplein, door het gruwelijke Zandplein, dat hij onduidelijk achter zich voelde.

Zo ging hij langs de Sint-Genovevaberg en verliet eindelijk de stad door de Sint-Victorspoort. Hij vluchtte voort, zolang hij, zich omkerende, de omheining der torens van de Hogeschool zag en de ver uiteenliggende huizen van de buitenwijk, maar toen eindelijk een terreinplooi hem dat gehele, gehate Parijs aan het oog onttrok, toen hij zich op een afstand van honderd mijlen kon wanen, in de velden, in een woestenij, bleef hij staan en scheen het hem, dat hij ademde.

Toen verdrongen zich ontzettende gedachten in zijn geest. Hij zag weer helder in zijn ziel en sidderde. Hij dacht aan het ongelukkige meisje, dat zijn ondergang was geweest en wier ondergang hij was geweest. Hij liet een verwilderde blik weiden over de dubbele, bochtige weg, die het noodlot hun

beider bestemming had doen volgen, tot aan het snijpunt, waar het hen onverbiddelijk tegen elkaar had stukgeslagen. Hij dacht aan de ijdelheid der eeuwige geloften, aan de ijdelheid der kuisheid, der wetenschap, der deugd, aan de nutteloosheid van God. Hij ging van ganser harte onder in de kwade gedachten en terwijl hij zich daar dieper instortte, gevoelde hij in zijn binnenste een satanische lach weerklinken.

En nu hij zo zijn ziel doorzocht, nu hij zag, welke ruime plaats de natuur daar had bereid aan de hartstochten, grimlachte hij nog bitterder. Hij wroette onder in zijn hart in al zijn haat, al zijn kwaadaardigheid en zag met de koude oogopslag van den dokter, die een zieke onderzoekt, in, dat deze haat, dat deze kwaadaardigheid enkel ontaarde liefde waren, dat de liefde, die bron van alle deugd bij den mens, tot ontzettende dingen verkeerde in een priesterhart, en dat een man van zijn aanleg, wanneer hij priester werd, duivel werd. Toen lachte hij onmenselijk en plotseling werd hij weer bleek, terwijl hij de ontzettendste zijde beschouwde van zijn noodlottige hartstocht, van die bijtende, venijnige, haatzuchtige, onverzoenbare liefde, die voor de ene op de galg, voor den andere op de hel was uitgelopen: Zij veroordeeld, hij verdoemd.

En toen moest hij weer lachen bij de gedachte, dat Phoebus levend was, dat tenslotte de kapitein toch leefde, vergenoegd was en tevreden, een schoner uniform droeg dan ooit en een nieuwe geliefde had, die hij meenam om de vroegere te zien ophangen. Zijn grimlachen verdubbelde, toen hij overdacht hoe van de levende wezens, wier dood hij had gewild, de Zigeunerin, het enige schepsel, dat hij niet haatte, het enige was, dat hem niet was ontgaan.

Toen gingen zijn gedachten van den kapitein naar het volk en er ontwaakte een soort ongehoorde ijverzucht in hem. Hij bedacht, hoe het volk ook, het ganse volk, de vrouw, die hij beminde, in een hemd, bijna naakt onder ogen had gehad. Hij wrong zich de handen bij de gedachte, dat deze vrouw, wier lichaam, alleen vaag gezien door hem, in de duisternis, zijn opperste geluk was geweest, in het volle licht overgeleverd was geweest, midden op de dag, aan een ganse

menigte, terwijl zij gekleed was als voor een nacht van wellust. Hij huilde van woede over die geschonden, besmeurde, ontblote, voor immer bedorven geheimen der liefde. Hij huilde van woede bij de voorstelling, hoeveel schandelijke blikken tegast waren gegaan aan dat slecht toegeknoopte hemd, en hoe dat mooie meisje, die maagdelijke leliebloem, die drinkbeker van schaamte en verrukking, waar hij zijn lippen niet aan had durven zetten dan bevende, daareven was gebruikt als een soort openbare etensbak, waaraan het ergste grauw van Parijs, de dieven, de bedelaars, de lakeien, gezamenlijk hun monden hadden gezet en waaruit zij een schaamteloos, onrein en laag genoegen hadden geput.

En wanneer hij trachtte zich een beeld te vormen van het geluk, dat hij op aarde had kunnen vinden, indien zij geen Zigeunerin was geweest en hij geen priester, indien Phoebus niet bestaan had en indien zij hem had bemind, wanneer hij zich voorstelde, dat ook voor hem een helder leven der liefde mogelijk was geweest, dat er op ditzelfde ogenblik ter wereld hier en daar gelukkige paren waren, gewikkeld in lange gesprekken onder oranjebomen, aan de oever van beken, bij een zonsondergang, onder een sterrenlucht, en dat, indien God het had gewild, hij met haar één van die gezegende paren had kunnen vormen, dan smolt zijn hart weg in tederheid en in wanhoop.

O, zij! Zij is het! Deze gedachte kwam zonder ophouden weer terug, martelde hem, beet zich vast in zijn hersens en verscheurde hem het gemoed. Hij betreurde niets, hij kende geen berouw, alles wat hij had gedaan, was hij bereid nog eens te doen; hij zag haar liever in de handen van den beul dan in de armen van den kapitein, maar hij leed; hij leed zozeer, dat hij zich nu en dan plukken haar uitrukte om te zien, of het niet wit werd.

Eén ogenblik onder andere schoot het hem door de geest, dat dit wellicht de minuut was, waarop de gruwelijke keten, die hij 's morgens had gezien, z'n ijzeren strik samensnoerde om die zo tere en zo sierlijke hals. Deze gedachte deed hem het zweet uit alle poriën breken.

Er was een ander ogenblik, waarop hij, onder duivels gelach

om zichzelf, zich gelijktijdig voorstelde Esmeralda, zoals hij haar de eerste dag had gezien, levendig, zorgeloos, vrolijk, fraai gekleed, dansend, luchtig, harmonisch, en Esmeralda van de laatste dag, in haar hemd en de strop om de hals, terwijl zij langzaam op haar blote voeten de ruwe ladder van de galg opging. Hij stelde zich dit dubbele beeld zo levendig voor, dat hij een ontzettende kreet uitstootte.

Terwijl deze orkaan alles in zijn ziel omver wierp, brak, uitscheurde, boog, ontwortelde, zag hij naar de natuur om zich heen. Aan zijn voeten wroetten een paar kippen die pikten in het struikgewas, glinsterende kevers liepen in het zonlicht, boven zijn hoofd dreven appelgrauwe wolkjes in een blauwe lucht, aan de einder dook de naaldtoren van de Sint-Victorsabdij uit de boog van het heuveltje op, met zijn leistenen spits, en de molenaar van de Copeau-heuvel zag fluitend naar de bedrijvige, draaiende wieken van zijn molen. Heel dat bezige, regelmatige, rustige leventje, dat om hem heen duizend vormen aannam, deed hem pijn. Hij vluchtte weer verder.

Hij ijlde zo door de velden tot aan de avond. Die vlucht voor de natuur, voor het leven, voor zichzelf, voor den mens, voor God, voor alles, duurde de hele dag. Soms wierp hij zich met het gelaat tegen de grond en rukte hij met zijn nagels het jonge koren uit. Soms bleef hij staan in de straat van een stil dorpje en zijn gedachten waren zo onverdragelijk, dat hij zijn hoofd tussen beide handen nam en trachtte het van zijn schouders te rukken om het te verbrijzelen tegen de stenen. Tegen het uur, waarop de zon neeg, ging hij weer met zichzelf te rade en bemerkte, dat hij bijna zinneloos was. De storm, die in hem woedde van het ogenblik af, waarop hij de hoop en de wil had verloren de Zigeunerin te redden, deze storm had in zijn gemoed geen enkele gedachte ongeschonden gelaten, geen enkele mening recht overeind. Zijn verstand lag daar, bijna ganselijk vernield. Hij had nog slechts twee duidelijke beelden in zijn geest: Esmeralda en de galg. Al het andere was donker. Deze beide beelden, naast elkaar, boden hem een ontzettend schouwspel en hoe meer hij, wat hem aan aandacht en gedachte overbleef,

daarop verzamelde, des te meer zag hij ze groeien, in een fantastische uitdeiing, de ene in aanvalligheid, in bekoorlijkheid, in licht, de andere in gruwelijkheid, zodat tenslotte Esmeralda hem een ster scheen te zijn, de galg een geweldig ontvleesde arm.

Iets merkwaardigs hierbij was, dat hij gedurende deze hele marteling niet ernstig op de gedachte kwam, te sterven. Zo was de ellendige geschapen. Hij hing aan het leven. Misschien zag hij werkelijk de hel daarachter.

Inmiddels liep de dag verder ten einde. Het levende wezen, dat nog in hem voortbestond, dacht vaag aan een terugkeer. Hij meende ver van Parijs te zijn, maar toen hij zich oriënteerde, bemerkte hij dat hij slechts de omheining van de Hogeschool was rondgegaan. De toren van Sint-Sulpice en de drie hoge, spitse torens van Saint-Germain des Prés verhieven zich rechts van hem boven de einder. Die kant ging hij uit. Toen hij het „Wie daar?” hoorde van de bewapende wachters van den abt bij de gekartelde omwalling van Saint-Germain, sloeg hij af, volgde een pad dat voor hem lag tussen de molen van de abdij en het ziekenhuis van de plaats en bevond zich na enige ogenblikken op de zoom van de Klerkenweide. Die weide stond bekend wegens het rumoer, dat er dag en nacht heerste; het was de kwelduivel van de arme monniken van Saint-Germain, „quod monachis Sancti-Germani pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidiorum capita suscitantibus.” (Daar voor de monniken van Saint-Germain de weide een veelkoppig monster was, dat bij de twisten steeds een nieuwe kop verhief tegen de bezorgde klerken). De aartsdiaken vreesde er één tegen te komen, hij was bang voor ieder menselijk gezicht, hij had de Hogeschool vermeden, het Saint-Germain-plein, hij wilde zo laat mogelijk weer in de straten komen. Hij liep langs de Klerkenweide, nam het eenzame pad, dat deze afscheidt van de Nieuwe God en kwam eindelijk aan de wateroever. Daar vond Dom Claude een veerman, die hem voor enkele Parijse duiten de Seine opvoer tot aan de punt van het Eiland en hem afzette op die eenzame landtong, waar de lezer Gringoire reeds heeft zien dro-

men en die zich uitstrekte tot voorbij het park van den
koning, evenwijdig aan het Koeieveer-eilandje.

Het eentonige wiegen van de boot en het geklots van het
water hadden den ongelukkigen Claude enigszins verdoofd.
Toen de veerman zich verwijderd had, bleef hij wezenloos
rechtop aan de oever staan, keek voor zich uit en zag de din-
gen nog slechts met ogen, die alles vergrootten, zodat het een
soort zinsbegoocheling werd. Het is geen zeldzaamheid, dat
de vermoeidheid van een grote smart deze uitwerking heeft
op de geest.

De zon was gedaald achter de hoge toren van Nesle. Het
was de ure der avondschemering. De hemel was bleek. Het
water der rivier was bleek. Tussen die beide bleke vlakken
verhief de linkeroever van de Seine, waarop hij de ogen ge-
vestigd had, z'n sombere massa en, in de verte smaller wor-
dend, verdween ze in de nevels van de einder als een zwarte
pijl. Ze was dicht bezet met huizen, waarvan men slechts de
donkere schaduwvorm onderscheidde, die, duister, scherp af-
stak tegen de heldere achtergrond van hemel en water. Hier
en daar lichtten vensters op als brandende gaten. Die gewel-
dige zwarte strook, zo vereenzaamd tussen de beide bleke
vlakken van de hemel en van de rivier, die op deze hoogte
zeer breed is, gaf Dom Claude een zonderlinge gewaarwor-
ding, te vergelijken met die, welke iemand zou ondervinden,
die, op zijn rug liggend aan de voet van de toren te Straats-
burg, de geweldige zuil zich zou zien verheffen boven zijn
hoofd in de schaduwen van de avondschemering. Alleen was
het hier Claude, die rechtop stond, en was het de zuil, die
lag, maar daar de rivier, die de hemel weerkaatste, de af-
grond tot onder zijn voeten doortrok, scheen het reusachtige
voorgebergte zich even steil in de ruimte te verheffen als
iedere domtoren, en de indruk was dezelfde. Die indruk had
zelfs dit vreemde en diepere, dat het wel de toren van Straats-
burg was, maar een toren van Straatsburg, die twee mijlen
hoog was, iets ongehoords, reusachtigs, onmetelijks, een
bouwwerk zoals geen menselijk oog ooit heeft gezien, een
toren van Babel. De schoorstenen der huizen, de kantelen
der muren, de spitse puntgevels der daken, de slanke toren

der Augustijnen, de toren van Nesle, al die verhevenheden, die uitstaken boven de lijn van de kolossale zuil, versterkten de begoocheling nog door het oog het grillige spel te bieden van de lijnen van een dicht en fantastisch beeldhouwwerk. Claude meende, in de staat van zinsbegoocheling, waarin hij verkeerde, de toren van de hel te zien, met zijn lijfelijke ogen te zien; de duizenderlei lichtjes, verspreid over de ganse hoogte van de ontzettende toren, schenen hem evenveel in=gangen toe van de reusachtige vuurhaard daarbinnen; de stemmen en het lawaai, die er uit opklonken, evenveel kre=ten, evenveel noodschreeuwen. Toen werd hij bevreesd, hij legde zijn handen tegen zijn oren om niet te horen, wendde zich om om niet meer te zien en verwijderde zich met grote passen van het schrikwekkende schouwspel.

Maar dat schouwspel was binnen in hem.

Toen hij weer in de straten kwam deden de voorbijgangers, die zich verdrongen in het licht der winkelramen, hem den=ken aan een eeuwigdurend komen en gaan van spookver=schijningen om hem heen. Er klonk een vreemde drukte in zijn oren. Ongewone verbeeldingen verduisterden zijn geest. Hij zag noch de huizen noch de stenen, noch de wagentjes noch de mannen en de vrouwen, maar een wirwar van on=bepaalde voorwerpen, die aan hun randen in elkander over=liepen. Op de hoek van de Kuipersstraat was een drogisterij, waarvan het uithangbord sinds onheugelijke tijden rondom was voorzien van die blikken hoepeltjes, waaraan een krans houten kaarsen hangt; die sloegen tegen elkaar in de wind en maakten een geluid als van castagnetten. Hij meende in de duisternis de bundel geraamten van Montfaucon te horen rammelen.

— O, mompelde hij, de nachtwind drijft ze tegen elkander en vermengt het geluid van hun ketenen met het geluid van hun beenderen! Zij is daar misschien ook tussen hen!

In zijn verbijstering wist hij niet, waarheen hij ging. Na enkele stappen bevond hij zich op de Sint=Michaelsbrug. Er scheen een licht uit een venster gelijkvloers. Hij ging er op af. Door een gebarsten ruit zag hij een smerige zaal, die een onduidelijke herinnering in zijn geest wekte. In deze zaal,

slecht verlicht door een enkele lamp, zat een blonde en frisse jongeman met een vrolijk gezicht, die onder luid schaterlachen een meisje omhelsde, dat zeer opzichtig was uitgedost. En bij de lamp zat een oude vrouw te spinnen en met bevende stem te zingen. Daar de jongeman niet voortdurend lachte, drong het lied van de oude bij flarden tot den priester door. Het was iets onbegrijpelijks en huiveringwekkends.

Grève, aboye, Grève, grouille!
File, file, ma quenouille,
File sa corde au bourreau
Qui souffle dans le préau.
Grève, aboye, Grève, grouille!

La belle corde de chanvre!
Semez d'Issy jusqu'à Vanvre
Du chanvre et non pas du blé!
Le voleur n'a pas volé
La belle corde de chanvre.

Grève, grouille, Grève, aboye!
Pour voir la fille de joie
Pendre au gibet châssieux,
Les fenêtres sont des yeux.
Grève, grouille, Grève, aboye!

(Zandplein, krioel, Zandplein, blaf aan!
Spin, laat het spinrokken gaan,
Spin voor den beul, dien je fluiten hoort
In zijn weide, een hennepen koord.
Zandplein krioel, Zandplein, blaf aan!

O, het mooie hennepen koord!
Zaai, van Issy tot Vanvre voort,
Hennep, hennep, geen koren, geen kolen,
Wat ook de steler ooit heeft gestolen,
Niet het mooie hennepen koord.

Zandplein, blaf aan, Zandplein krioel!
Ramen en vensters één, al gewoel,
Zie, hoe het meisje van pleizier
Hangt aan de galg, welk een vertier!
Zandplein, blaf aan, Zandplein krioel!)

Daarop lachte de jongeman en streelde het meisje. De oude was Falourdel, het meisje was een meisje van pleizier, de jongeman was zijn broertje Johan.

Hij bleef kijken. Dit schouwspel even goed als een ander.

Hij zag Johan naar een raam gaan, dat achter in de zaal was, het openen, een blik werpen op de kade, waar in de verte duizend ramen blonken, en hij hoorde hem zeggen, toen hij het venster weer sloot: — Bij mijn ziel, wat wordt het al donker! De burgers steken hun kaarsen aan en de goede God zijn sterren.

Toen keerde Johan terug naar de deerne en sloeg een fles, die op een tafel stond, stuk, terwijl hij riep:

— Reeds leeg, te duivel! en ik heb geen geld meer! Isabeau, liefje, ik zal niet eer tevreden wezen met Jupiter, dan wanneer hij je beide blanke borsten heeft veranderd in twee donkere flessen, waaruit ik nacht en dag Beaunewijn kan lurken.

Dit geestige grapje bracht het meisje aan het lachen en Johan ging naar buiten.

Dom Claude had nog juist de tijd zich neer te werpen op de grond om zijn broer niet te ontmoeten, door hem te worden aangekeken, en herkend. Gelukkig was de straat donker, en de student dronken. Toch ontdekte hij den aartsdiaken, die op de stenen in de modder lag.

— O! zei hij, die heeft het er vandaag nog eens van genomen.

Hij stiet met zijn voet tegen Dom Claude, die zijn adem inhield.

— Stomdronken, hernam Johan. Jawel, hij is volgegoten, een echte bloedzuiger, afgeweekt van een ton. Hij is kaal, vervolgde hij, zich bukkend, het is een grijsaard! Fortunate senex! (Gelukkige grijsaard!)

Toen hoorde Dom Claude hem weggaan, terwijl hij zei:
— Wat doet het ertoe, het verstand is een heel mooi ding en mijn broer de aartsdiaken is gelukkig te prijzen, dat hij verstandig is en geld heeft.

De aartsdiaken stond vervolgens op en snelde in één ren naar de Notre-Dame, wier geweldige torens hij in het duister zag verrijzen boven de huizen.

Op het ogenblik, dat hij hijgend het Kerkplein bereikte, deinsde hij terug en durfde de ogen niet opslaan naar het noodlottige bouwwerk. — O, zei hij zachtjes, is het dan waar, dat zich vandaag iets dergelijks heeft afgespeeld, vanmorgen zelfs!

Toch waagde hij een blik naar de kerk. De gevel was somber, de hemel daarachter schitterde van de sterren. De halve maan, vlak boven de horizon, had op dit ogenblik de top van de rechtertoren bereikt en scheen als een lichtende vogel zich te hebben neergezet op de rand van het hek, dat de vorm had van zwarte klaverbladeren.

De poort van het klooster was gesloten, maar de aartsdiaken had altijd de sleutel van de toren, waar zijn werkkamer was, bij zich. Hij gebruikte die om de kerk binnen te komen.

Hij vond in de kathedraal de duisternis en de stilte van een spelonk. Aan de grote schaduwen, die van alle kanten in grote vlakken neervielen, bemerkte hij, dat de doeken van de plechtigheid van die morgen nog niet waren weggehaald. Het grote, zilveren kruis fonkelde achterin de duisternis, besprenkeld met enige lichtende punten, als de Melkweg in deze nacht van het graf. De hoge vensters van het koor verhieven boven de zwarte draperie de boveneinden van hun spitsbogen, welker ruiten, beschenen door een manestraal, slechts de weifelende kleuren van de nacht vertoonden, een soort paars, wit en blauw, wier tinten men slechts terugvindt op het gelaat der doden. Toen de aartsdiaken om het koor heen die bleke boogspitsen bemerkte, meende hij mijters van verdoemde bisschoppen te zien. Hij sloot de ogen en toen hij ze weer opende, dacht hij, dat het een kring bleke gezichten was, die hem aanzagen.

Hij begon door de kerk te ijlen. Toen kwam het hem voor, dat ook de kerk schudde, bewoog, ademde, leefde, dat elke grote zuil een geweldige klauw werd, die op de grond stampte met zijn brede stenen voetstuk en dat de reusachtige kathedraal nog slechts een soort wonderbaarlijke olifant was, die snoof en liep met zijn zuilen als voeten, zijn twee torens als slurven en het geweldige zwarte laken als huid.

Aldus had de koorts of de waanzin een zo hoge graad bereikt, dat de buitenwereld voor den ongelukkige nog slechts een soort zichtbare, tastbare, schrikwekkende Apocalyps was.

Een ogenblik was hij opgelucht. Toen hij in de zijvleugels verdween, bemerkte hij achter een groep pilaren een rossig schijnsel. Hij snelde er heen als naar een ster. Het was de bescheiden lamp, die dag en nacht het openbare gebedenboek van de Notre-Dame verlicht achter z'n ijzeren tralies. Hij wierp zich begerig op het heilige boek, in de hoop daar enige vertroosting te vinden of enige bemoediging. Het boek lag opengeslagen bij de geschiedenis van Job, waar zijn starre oog viel op deze woorden: „En een geest ging voorbij mijn aangezicht, en ik hoorde een zacht suizen en de haren mijns hoofds rezen te berge".

Bij het lezen van deze onheilspellende woorden had hij de gewaarwording van een blinde, die zich geprikt voelt door de stok, die hij heeft opgeraapt. Zijn knieën knikten onder hem en hij zonk ineen op de stenen bij de gedachte aan haar, die die dag was gestorven. Hij voelde door zijn hersens zoveel monsterachtige schimmen dwalen en ijlen, dat het hem voorkwam, alsof zijn hoofd één van de wegen der hel was geworden.

Het schijnt, dat hij lange tijd in deze houding bleef, zonder meer te denken, verloren en weerloos in de macht van den duivel. Tenslotte kreeg hij weer enige kracht, hij vatte het plan op zijn toevlucht te nemen tot de toren bij zijn getrouwen Quasimodo. Hij stond op en, daar hij bang was, nam hij, om zich bij te lichten, de lamp van het gebedenboek. Dat was heiligschennis, maar hij sloeg reeds geen acht meer op zo'n kleinigheid.

Hij beklom langzaam de torentrap, in een heimelijke vrees,

die zich zou meedelen aan de weinige voorbijgangers op het Kerkplein door het geheimzinnige licht van de lamp, dat zo laat opsteeg van muurgat tot muurgat naar boven in de klokketoren.

Plotseling voelde hij een koude luchtstroom aan zijn gezicht en bevond hij zich onder de hoogste deur van de gaanderij. De lucht was koud, in de hemel dreven wolken, welker grote, witte randen over elkander heenhingen en die elkander met hun hoeken verdrongen, zodat zij deden denken aan een woeste ijsgang in een winterse rivier. De sikkel van de maan, verloren tussen de wolken, scheen wel een hemelschip, bekneld tussen die ijsschotsen van lucht.

Hij sloeg de ogen neer, keek een ogenblik tussen het hek van zuiltjes, dat de beide torens verbindt, door in de verte en zag achter een waas van nevel en rook de zwijgende massa der daken van Parijs, spits, ontelbaar, opeengedrongen en klein als de golven van een rustige zee in een zomernacht.

De maan wierp een zwak schijnsel af, dat aan hemel en aarde een askleur verleende.

Op dit ogenblik verhief het uurwerk zijn schrille en gebarsten stem. Het sloeg twaalf uur 's nachts. De priester dacht aan twaalf uur overdag. De twaalf uren keerden weer terug. — O, zei hij zachtjes bij zich zelf, zij moet thans reeds koud geworden zijn!

Plotseling doofde een windvlaag zijn lamp uit en bijna tegelijkertijd zag hij op de andere hoek van de toren een schaduw verschijnen, een witte gedaante, een gestalte, een vrouw. Hij beefde. Naast die vrouw was een geitje, dat z'n geblaat vermengde met het laatste blaten van het uurwerk.

Hij had de kracht om te kijken. Zij was het.

Bleek was zij en somber. Haar haren hingen over haar schouders als 's morgens, maar geen koord meer om haar hals, geen geboeide handen. Zij was vrij, zij was dood.

Zij was gekleed in het wit en droeg een witte sluier over het hoofd.

Zij kwam op hem af, langzaam, terwijl zij naar de hemel keek. Het bovenaardse geitje volgde haar. Hij voelde zich versteend en te zwaar om te vluchten. Bij elke stap, die zij

voorwaarts deed, deed hij er één achterwaarts, en dat was alles. Zo bereikte hij weer het duistere gewelf van de trap. Hij werd ijskoud bij de gedachte, dat zij daar misschien ook binnen zou gaan; indien zij dat gedaan had, zou hij gestorven zijn van schrik.

Zij kwam inderdaad voor de trapdeur, bleef er enige ogenblikken voor staan, keek strak in de duisternis, maar zonder dat zij daar den priester scheen te zien, en ging verder. Zij scheen hem groter toe, dan toen zij leefde; hij zag de maan door haar witte kleed; hij hoorde haar adem.

Toen zij voorbij was, begon hij de trap weer af te dalen met de langzame passen, die hij de verschijning had zien maken, in de mening, dat hijzelf een verschijning was, verwilderd, de haren te berge, zijn nog steeds uitgedoofde lamp in de hand; en terwijl hij zo trede voor trede de wenteltrap afdaalde, hoorde hij duidelijk in zijn oor lachen en herhalen:

„....en een geest ging voorbij mijn aangezicht, en ik hoorde een zacht suizen en de haren mijns hoofds rezen te berge."

II. Gebocheld, eenogig, mank

Elke stad in de Middeleeuwen en, tot aan Lodewijk XII, elke stad in Frankrijk, had haar vrijplaatsen. Deze vrijplaatsen waren temidden van de zondvloed van strafwetten en barbaarse vonnissen, die de plaats overstroomden, een soort eilanden, die zich verhieven boven het peil der menselijke gerechtigheid. Iedere misdadiger, die daarheen vluchtte, was gered. Er waren in een buitenwijk bijna evenveel vrijplaatsen als galgevelden. Het was het misbruik der straffeloosheid naast het misbruik der lijfstraffen, twee kwade zaken die elkander wederzijds trachtten te temperen. De paleizen van den koning, de tehuizen der prinsen, de kerken bovenal bezaten dit asylrecht. Soms maakte men van een ganse stad, die men weer wilde bevolken, tijdelijk een vrijplaats. Lodewijk XI maakte Parijs tot vrijplaats in 1467.

Eenmaal de voet binnen de vrijplaats, was de misdadiger onschendbaar, maar hij moest zich er voor wachten haar te verlaten. Een stap buiten het heiligdom, en hij viel weer in de stroom. Het rad, de galg, de wipgalg hielden goed de wacht om het toevluchtsoord heen en loerden onafgebroken op hun prooi als de haaien om het schip. Men heeft veroordeelden gezien, die zó grijs werden in een klooster, op de stoep van een paleis, op het erf van een abdij, onder een kerkportaal; op deze wijze was de vrijplaats een gevangenis als een andere. Soms gebeurde het, dat een plechtig vonnis van het gerecht de wijkplaats schond en den veroordeelde terug gaf aan den beul, maar dat kwam zelden voor. De gerechten ontzagen de bisschoppen en, wanneer die beide lange jurken het met elkaar te kwaad kregen, had de toga geen gemakkelijk spel met het priesterkleed. Soms echter, zoals in de zaak der moordenaars van Klein Jantje, den beul van Parijs, en in die van Émery Rousseau, den moordenaar van Jean Valleret, sprong het gerecht over de kerk weg en dreef de voltrekking van zijn uitspraken door; maar, tenzij dan met een vonnis van het gerecht, wee dengene die gewapender hand een vrijplaats schond! Men weet, welke dood Robert van Clermont trof, den maarschalk van Frankrijk, en

Jan Châlons, den maarschalk van Champagne; en toch betrof het slechts een zekeren Perrin Marc, een wisselloper, een ellendigen moordenaar; maar de beide maarschalken hadden de kerkdeuren van Saint-Méry opengebroken. Dát was het ontzettende.

Om de wijkplaatsen hing zo'n ontzag, dat volgens de overlevering soms ook de dieren daarin deelden. Aymoin vertelt dat een hert, opgejaagd door Dagobert, gevlucht was in de nabijheid van het graf van den heiligen Denijs en hoe toen de jachthonden eensklaps luidblaffend bleven staan.

De kerken hadden gewoonlijk een kamertje gereed om de smekelingen op te nemen, in 1407 liet Nicolas Flamel voor hen op de gewelven van de Sint-Jacobus Slagerskerk een kamer bouwen, die hem vier Parijse ponden zes stuivers en twaalf duiten kostte.

In de Notre-Dame was het een cel, gebouwd op het dak van de zijvleugels onder de steenbogen, dat uitzag op het klooster juist op de plaats, waar de vrouw van den huidigen koster der torens zich een tuintje heeft aangelegd, dat bij de hangende tuinen van Babylon hetzelfde is als een slakrop bij een palmboom, als een kostersvrouw bij Semiramis.

Daar had Quasimodo na zijn wilde triomfen over de torens en de gaanderijen Esmeralda heen gebracht. Zolang die ren had geduurd, had het jonge meisje niet tot zich zelf kunnen komen, half verdoofd, half bij kennis, zonder enige andere gewaarwording dan dat zij omhoog ging in de lucht, dat zij daarin zweefde, dat zij daarin vloog, dat iets haar boven de aarde verhief. Af en toe hoorde zij de schaterlach, de schreeuwstem van Quasimodo bij haar oor; zij deed de ogen dan even open en zag vaag, beneden zich, Parijs, gespikkeld door zijn leistenen en bakstenen daken als een rode en blauwe mozaïek, boven haar hoofd het schrikwekkende en opgewekte gelaat van Quasimodo. Dan viel haar ooglid weer neer; zij geloofde dat alles voorbij was, dat men haar terecht had gesteld tijdens haar bezwijming en dat de wanstaltige geest, die haar lot had bestuurd, haar opnieuw gegrepen had en meedroeg. Zij durfde hem niet aan zien en liet zich gaan.

Maar toen de klokkenluider, met verwilderde haren en

hijgend, haar had neergezet in de cel der toevlucht, toen zij zijn grote handen zachtjes het koord voelde losmaken, dat haar armen omknelde, ondervond zij een schok, als die plotseling de opvarenden wekt van een schip, dat midden in een donkere nacht op een klip stoot. Ook haar gedachten werden wakker en keerden één voor één tot haar terug. Zij zag, dat zij in de Notre-Dame was, zij herinnerde zich weggerukt te zijn uit de handen van den beul, dat Phoebus in leven was, dat Phoebus niet meer van haar hield; en deze beide gedachten, waarvan de ene zoveel bitterheid afstraalde op de andere, deden zich gezamenlijk aan de arme verdoolde voor en zij wendde zich naar Quasimodo, die voor haar stond en die haar vrees inboezemde. Zij zei tot hem:

— Waarom hebt ge mij gered?

Hij keek haar met een angstig verlangende blik aan, alsof hij trachtte te raden, wat zij zeide. Zij herhaalde haar vraag. Toen wierp hij haar een diepdroevige blik toe en vluchtte weg. Zij bleef in verbazing achter.

Na enige ogenblikken keerde hij weer met een pakje, dat hij haar voor de voeten wierp. Het waren kleren, die liefdadige vrouwen voor haar hadden neergelegd bij de drempel van de kerk. Toen sloeg zij haar ogen omlaag naar haar lichaam, zag zich bijna naakt, en kleurde. Het leven keerde weer.

Quasimodo scheen iets van die schaamte te gevoelen. Hij dekte zijn ogen met zijn grote hand af en verwijderde zich opnieuw maar met langzame passen.

Haastig kleedde zij zich aan. Het was een wit kleed met een witte sluier. Het kleed van een novice in het Hôtel-Dieu.

Zij was nauwelijks gereed, toen zij Quasimodo zag weerkeren. Hij droeg een mand onder één arm en een matras onder de andere. Er zat in die mand een fles, brood en enige andere mondkost. Hij zette de mand op de grond en zei: — Eet. Hij spreidde de matras op de vloer uit en zei: — Slaap. Het was zijn eigen bed, dat de klokkenluider was gaan halen.

De Zigeunerin sloeg haar ogen naar hem op om hem te bedanken, maar zij kon geen woord uitbrengen. De arme duivel was werkelijk gruwelijk. Zij sloeg de ogen omlaag met een rilling van afkeer.

Toen zei hij tegen haar: — Ik maak U bang. Ik ben erg lelijk, nietwaar? Kijk niet naar me. Luister alleen naar me. — Overdag blijft U hier, 's nachts kunt U door de hele kerk wandelen. Maar verlaat de kerk niet, noch bij dag noch bij nacht. U zoudt verloren zijn. Men zou U doden en ik zou sterven.

Bewogen sloeg zij de ogen op om hem te antwoorden. Hij was verdwenen. Zij bevond zich weer alleen, peinsde over de zonderlinge woorden van dat bijna monsterachtige wezen en was getroffen door de klank van zijn stem, die zo rauw en toch zo zacht was geweest.

Toen ging zij haar cel rond. Het was een kamer van ongeveer zes voet in het vierkant met een klein luchtgat en een deur naar het lichthellende vlak van het dak met de platte stenen. Verschillende goten met dierenafbeeldingen schenen zich rondom naar haar over te buigen en de hals te rekken om haar door het luchtgat te zien. Aan de rand van het dak bemerkte zij het bovenstuk van duizenden schoorstenen, die onder haar ogen de rook deden opstijgen van alle Parijse vuren. Een droevig schouwspel voor de arme Zigeunerin, de vondelinge, de terdoodveroordeelde, het ongelukkige schepsel zonder vaderland, zonder verwanten, zonder haardstede.

Op het ogenblik, dat de gedachte van haar eenzaamheid verscheen, pijnlijker dan ooit, voelde zij een zacht en behaard gezicht tussen haar handen, op haar knieën glijden. Zij rilde (alles deed haar thans schrikken), en keek. Het was het arme geitje, de lenige Djali, die ook was ontsnapt op het ogenblik, dat Quasimodo de onderhorigen van Charmolue uiteen had gejaagd en dat zich uitputte in aanhaligheden aan haar voeten sedert bijna een uur, zonder een blik tot zich te kunnen trekken. De Zigeunerin overdekte het met kussen — O, Djali, zei zij, hoe heb ik je kunnen vergeten! Denk je dan altijd aan mij! O, jij bent niet ondankbaar, jij! — En tegelijkertijd begon zij, alsof een onzichtbare hand de druk had opgeheven, die haar tranen reeds zolang samenperste in haar hart, te wenen; en naarmate haar tranen stroomden,

voelde zij met hen verdwijnen, wat het scherpst en het bitterst was in haar smart.

Toen de avond was gevallen, vond zij de nacht zo mooi, de maan zo zacht, dat zij de hoge gaanderij rondging, die de kerk omringt. Dit schonk haar enige opluchting, zo kalm scheen de aarde haar toe, gezien van deze hoogte.

III. Doof

De volgende morgen ontdekte zij bij het ontwaken, dat zij had geslapen. Dit ongewone iets verwonderde haar. Het was zo lang geleden, dat zij de slaap had verleerd. Een vrolijke vroege zonnestraal viel door haar luchtgat naar binnen en trof haar gezicht. Gelijk met de zon zag zij bij het luchtgat een ding, dat haar deed schrikken: het ongelukkige gezicht van Quasimodo. Onwillekeurig sloot zij de ogen, maar tevergeefs; zij meende steeds door haar rose ooglid dat aardmannetjesmasker met het ene oog en de brokkelige tanden te zien. Toen hoorde zij, terwijl zij haar ogen nog steeds gesloten hield, een rauwe stem heel zachtjes zeggen:

— Wees niet bang. Ik ben Uw vriend. Ik was gekomen om U te zien slapen. Dat doet U toch geen kwaad, nietwaar, dat ik naar U kom kijken, als U slaapt? Wat doet dat er voor U toe, wanneer ik er ben, als U de ogen hebt gesloten? Nu ga ik weg. Kijk, ik ben achter de muur gekropen. U kunt de ogen weer open doen.

Er was iets nog klagelijkers dan die woorden, dat was de toon, waarop zij werden uitgesproken. Geroerd opende de Zigeunerin de ogen. Hij was inderdaad niet meer bij het luchtgat. Zij ging naar dat luchtgat en zag den armen bochel zich aandrukken tegen een hoek van de muur in een verdrietige en berustende houding. Zij deed haar best om de afschuw, die hij haar inboezemde, te overwinnen. — Kom, zei zij zachtjes tegen hem. Toen de Zigeunerin haar lippen bewoog, meende Quasimodo, dat zij hem verjoeg; dus stond hij op en ging kreupel, langzaam heen, het hoofd omlaag zonder zelfs zijn blik vol wanhoop op te durven slaan naar het meisje. — Kom toch, riep zij. Maar hij ging steeds voort. Toen snelde zij haar cel uit, rende naar hem toe en pakte hem bij de arm. Bij haar aanraking trilde Quasimodo over al zijn leden. Hij sloeg zijn smekend oog weer op en toen hij zag, dat zij hem meetrok, straalde zijn hele gezicht van vreugde en tederheid. Zij wilde hem haar kamer binnen laten gaan, maar hij bleef vastbesloten op de drempel staan.

— Nee, nee, zei hij, de uil komt niet in het nest van de leeuwerik.

Daarop hurkte zij bevallig op haar slaapplaats neer met het ingeslapen geitje aan haar voeten. Beiden bleven enige tijd onbewegelijk, terwijl zij zwijgend keken, hij naar zoveel bekoorlijkheid, zij naar zoveel lelijkheid. Elk ogenblik ontdekte zij in Quasimodo een wanstaltigheid temeer. Haar blik gleed van de kromme benen naar de gebochelde rug, van de gebochelde rug naar het enige oog. Zij kon niet begrijpen dat een zo ongelukkig gebouwd wezen bestond. Er hing echter over dit alles zoveel droefheid en zachtheid, dat zij er aan begon te wennen.

Hij verbrak de stilte het eerst. — U zei me dus terug te komen?

Zij knikte bevestigend met het hoofd: — Ja.

Hij verstond die blik. — Helaas! zei hij, als aarzelend om zijn zin af te maken, weet U.... Ik ben doof.

— Arme man! riep de Zigeunerin uit in welwillend medelijden.

Hij begon smartelijk te glimlachen. — U vindt, dat mij dat nog maar ontbrak? Ja, ik ben doof. Zo ben ik nu geschapen. Het is gruwelijk, is het niet zo? U bent zo mooi, U!

Er klonk in de toon van den rampzalige een zo diep gevoel van ellende, dat zij niet in staat was een woord te zeggen. Hij zou het trouwens niet hebben verstaan. Hij ging voort.

— Nooit heb ik mijn lelijkheid zó gezien als nu. Wanneer ik mij bij U vergelijk, heb ik met mijzelf nogal medelijden, arm ongelukkig monster, dat ik ben! Ik moet op U de indruk maken van een beest, hè? — U, U bent een zonnestraal, een dauwdroppel, een vogellied! — Ik, ik ben iets ontzettends. Geen mens en geen dier, iets harders, iets verschopters en iets wanstaltigers dan een straatkei!

Daarbij begon hij te lachen en die lach was het meest hartverscheurende, dat ter wereld denkbaar is. Hij vervolgde:

— Ja, ik ben doof. Maar U kunt met mij spreken met gebaren, met tekens. Ik heb een meester, die op deze wijze met mij praat. En bovendien zal ik heel gauw uit de beweging van Uw lippen, uit Uw blik begrijpen, wat U wilt.

— Wel, hernam zij glimlachend, zeg mij, waarom hebt ge mij gered?

Hij keek haar oplettend aan, terwijl zij sprak.

— Ik heb het begrepen, antwoordde hij. U vraagt mij, waarom ik U gered heb. U hebt een ellendeling vergeten, die op een nacht getracht heeft U te ontvoeren, een ellendeling, wien gij de volgende dag nog wel bijstand hebt geboden op hun gruwelijke schandkaak. Een droppel water en een beetje meelij, dat is meer dan waarvoor ik mijn leven zou geven. U hebt den ellendeling vergeten, maar hij heeft het zich herinnerd.

Zij hoorde hem diep vertederd aan. Een traan blonk in het oog van den klokkenluider, maar rolde niet omlaag. Hij scheen er een erezaak van te maken, die terug te dringen.

— Luister, hernam hij, zodra hij niet meer vreesde, dat die traan zou ontsnappen, wij hebben hier heel hoge torens. Een man, die daar van af zou vallen, was dood, eer hij de grond had bereikt; wanneer U zoudt willen, dat ik er af val, hoeft gij zelfs geen woord te zeggen, een blik zal voldoende zijn.

Toen stond hij op. Dit zonderlinge wezen wekte in de Zigeunerin, hoe ongelukkig zij ook was, nog enig medelijden. Zij beduidde hem te blijven.

— Nee, nee, zei hij. Ik moet niet te lang blijven. Ik ben niet op mijn gemak, als U naar mij kijkt. Medelijden is het, dat U de ogen niet afwendt. Ik ga ergens heen, waar ik U kan zien, zonder dat U mij ziet. Dat is beter.

Hij haalde uit zijn zak een metalen fluitje. — Kijk, zei hij, wanneer U mij nodig hebt, wanneer U wilt, dat ik kom, wanneer U niet te veel afkeer van mijn aanblik hebt, dan fluit U hierop. Ik hoor dat geluid.

Hij legde het fluitje op de grond en vluchtte weg.

IV. Aardewerk en kristal

De dagen volgden elkander op.

De kalmte keerde allengs weer in de ziel van Esmeralda. De overmaat van smart is, evenals de overmaat van vreugde, een heftig iets, dat niet lang duurt. Het menselijke hart kan niet lang in een uiterste verkeren. De Zigeunerin had zoveel geleden, dat alleen de verwondering daarover haar restte.

Met de veiligheid was de hoop bij haar weergekeerd. Zij stond buiten de samenleving, buiten het leven, maar zij gevoelde vaag, dat het misschien niet onmogelijk zou zijn daarin terug te keren. Zij was als een dode, die een sleutel van z'n graf heeft achter gehouden.

Zij voelde allengs de schrikbeelden van haar wijken, die haar zolang hadden gekweld. Alle gruwelijke schimmen, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, verdwenen uit haar geest, alle, de priester zelfs.

En dan, Phoebus was in leven, zij was er zeker van, zij had hem gezien. Het leven van Phoebus was haar alles. Na de reeks noodlottige schokken, die alles in haar hadden doen ineenstorten, had zij in haar ziel slechts één ding, één gevoel ongeschonden in haar hart aangetroffen, haar liefde voor den kapitein. Dat kwam, doordat de liefde gelijk een boom is, vanzelf groeit, diep zijn wortels uitschiet in heel ons wezen en blijft groenen boven een verbrijzeld hart.

En onverklaarbaar is het, dat, hoe blinder die hartstocht is, hij ook des te taaier is. Hij is nooit sterker, dan wanneer hij generlei grond heeft.

Ongetwijfeld dacht Esmeralda aan den kapitein niet zonder bitterheid. Ongetwijfeld was het ontzettend, dat ook hij zo bedrogen was, dat hij die onmogelijke geschiedenis had geloofd, dat hij had kunnen denken, dat de dolkstoot afkomstig was van haar, die duizendvoudig het eigen leven voor hem zou hebben opgeofferd. Maar tenslotte moest hem dat niet te zeer euvel worden geduid: had zij „haar misdaad" niet bekend? Was zij, zwakke vrouw, niet bezweken voor de foltering? Alles was haar eigen schuld. Zij had zich liever de nagels moeten laten uitscheuren dan een dergelijk

woord. Als zij tenslotte Phoebus maar eenmaal terug mocht zien, maar één minuut, er zou slechts een woord, een blik nodig zijn om hem de ogen te openen, om hem te doen weerkeren. Zij twijfelde er niet aan. Zij brak zich ook het hoofd over vele zonderlinge zaken. Over de toevallige aanwezigheid van Phoebus op de dag der boetedoening, over het meisje, dat bij hem was. Dat was ongetwijfeld zijn zuster. Een onwaarschijnlijke verklaring, maar waarmee zij zich terechtvond, omdat zij behoefte had te geloven, dat Phoebus haar nog altijd beminde en haar alleen. Had hij het haar niet gezworen? Wat behoefde zij, kinderlijk en goedgelovig als zij was, nog meer? En was bovendien in die geschiedenis de schijn niet veeleer tegen haar dan tegen hem? Zij wachtte dus af, zij hoopte.

Daar kwam nog bij, dat de kerk, die uitgestrekte kerk, die haar aan alle zijden omgaf, die haar behoedde, die haar redde, zelf een souvereine rust schonk. De plechtige lijnen van dat bouwwerk, de vrome houding van alle voorwerpen, die het meisje omringden, de godvruchtige en reine gedachten, die zich, bij wijze van spreken, uit alle poriën van dit steen losmaakten, werkten op haar in, zonder dat zij zich daarvan bewust was. Het gebouw maakte ook geluiden van zo zegenende vorstelijkheid, dat zij deze kranke ziel heelden. Het eentonige gezang der geestelijken, die de mis bedienden, de antwoorden der kerkbezoekers aan de priesters, soms onduidelijk, soms overluid, de harmonische trilling der ruiten, het orgel, dat ruiste als honderd trompetten, de drie klokketorens, die gonsden als grote bijenzwermen, heel dat orkest, dat aanhoudend zijn golven van tonen bruisend deed rijzen en dalen, van een menigte naar een klokketoren, verdoofde haar herinnering, haar verbeelding, haar smart. Vooral de klokken susten haar in slaap. Het was als een machtige aantrekkingskracht, die deze grootse instrumenten in brede golven over haar uitgoten.

Elke zonsopgang vond haar dan ook kalmer, rustiger ademhalend, minder bleek. Naarmate de wonden in haar gemoed zich sloten, bloeiden de bekoorlijkheid en schoonheid op haar gezicht weer op, maar meer ingekeerd en meer bezon-

ken. Haar vroegere aard keerde ook weer, zelfs iets van haar vrolijkheid, haar aardige pruillipje, haar liefde voor het geitje, haar gevoel voor zang, haar schaamte. Zij besteedde 's morgens alle zorg aan haar toilet, in de hoek van haar kamertje uit vrees, dat iemand op de naburige graanzolders haar door het luchtgat zou zien.

Wanneer de gedachte aan Phoebus haar daartoe de tijd liet, dacht de Zigeunerin soms aan Quasimodo. Dat was de enige band, de enige verbinding, de enige gemeenschap, die haar met de mensen, met de levenden was overgebleven. De ongelukkige! Zij stond verder van de wereld af dan Quasimodo! Zij verstond niets van den zonderlingen vriend, dien het lot haar geschonken had. Dikwijls verweet zij zich, geen erkentelijkheid te bezitten, die haar de ogen sloot, maar onbetwistbaar kon zij zich niet wennen aan den armen klokkenluider. Hij was te lelijk.

Zij had het fluitje op de grond laten liggen, dat hij haar gegeven had. Dat belette Quasimodo niet de eerste dagen af en toe weer te verschijnen. Zij deed haar uiterste best om zich niet met al te veel weerzin af te wenden, wanneer hij haar de mand vol eten kwam brengen of de kruik water, maar hem viel immer het geringste gebaar van die aard op en dan ging hij droevig heen.

Eens kwam hij er op het ogenblik aan, dat zij Djali streelde. Hij bleef enige ogenblikken peinzend staan voor dat aanvallige beeld van het geitje en de Zigeunerin. Toen zei hij en schudde zijn zware en misvormde hoofd: — Mijn ongeluk is, dat ik nog te veel op een mens gelijk. Ik zou helemaal een dier willen zijn, zoals die geit.

Zij keek hem verwonderd aan.

Hij antwoordde op die blik: — Oh, ik weet heel goed, waarom. En hij ging weg.

Een andere keer verscheen hij aan de deur van de cel (waar hij nooit binnenkwam) op het ogenblik, dat Esmeralda een oude Spaanse ballade zong, waarvan zij de woorden niet verstond, maar die in haar oor was blijven zweven, omdat de Zigeunerinnen haar daarmee in slaap hadden gezongen, toen zij nog een heel klein kind was. Op het gezicht van

dat lelijke gelaat, dat onverwachts midden in haar gezang opdook, bleef het meisje met een onwillekeurig gebaar van schrik steken. De ongelukkige klokkenluider viel op zijn knieën op de drempel van de deur en vouwde smekend zijn grote vormloze handen samen. — O, zei hij smartelijk, ik bezweer U, zing door en verjaag mij niet. Zij wilde hem niet bedroeven en hervatte, hevig bevend, haar lied. Allengs ver⸗dween echter haar schrik en zij liet zich helemaal meeslepen door de droefgeestige en slepende wijze, die zij zong. Hij was op zijn knieën blijven liggen, de handen gevouwen, als in gebed, vol aandacht, nauwelijks ademhalend, zijn blik strak gericht op de schitterende ogen van de Zigeunerin. Men zou hebben gezegd, dat hij haar zang verstond met zijn ogen.

Weer een andere keer kwam hij op linkse en verlegen wijze naar haar toe. — Luister, naar me, zei hij met moeite, ik heb U iets te zeggen. Zij beduidde, dat zij luisterde. Toen begon hij te zuchten, deed zijn lippen vaneen, scheen een ogenblik te zullen spreken, toen zag hij haar aan, knikte ontkennend met het hoofd en ging langzaam weer weg, zijn voorhoofd in de hand, de Zigeunerin verstomd achterlatend.

Onder de fantastische figuren, uitgehouwen in de muur, had er één zijn bijzondere voorliefde en daarmee scheen hij dikwijls blikken van verstandhouding te wisselen. Eens hoorde de Zigeunerin hem daartegen zeggen: — O, waarom ben ik niet van steen als jij!

Eens tenslotte, op een morgen, had Esmeralda zich tot aan de rand van het dak gewaagd en keek naar het plein over het spitse dak van Sint⸗Johannes de Ronde. Quasimodo stond achter haar. Hij ging zo uit zich zelf staan teneinde het meisje zoveel mogelijk zijn onaangename aanblik te besparen. Plot⸗seling sidderde de Zigeunerin. Een traan en een flits van vreugde schitterden gelijktijdig in haar ogen, zij knielde op de rand van het dak en strekte angstig haar armen uit naar het plein, terwijl zij riep: — Phoebus! Kom! Kom! Een woord, een enkel woord, in 's hemelsnaam! Phoebus! Phoe⸗bus. Haar stem, haar gezicht, haar gebaar, haar hele wezen hadden de hartverscheurende uitdrukking van een schipbreu⸗

keling, die zijn wanhoopssein uitzendt naar het wèlvarende schip, dat in de verte in een zonnestraal aan de einder voorbij komt.

Quasimodo boog zich over het plein en zag, dat het voorwerp van deze tedere en uitzinnige bede een jongeman was, een kapitein, een knappe ruiter in blinkende wapenen en krijgsdos, die zijn paard over het plein liet zwenken en met zijn helm een schone dame begroette, die hem toelachte van haar balcon. Overigens hoorde de officier de ongelukkige niet, die hem riep, hij was te ver verwijderd.

Maar de arme dove verstond het wel. Een diepe zucht deed zijn borst golven. Hij wendde zich om, zijn hart zwol van alle tranen, die hij bedwong; zijn beide krampachtige vuisten sloegen tegen zijn hoofd en toen hij ze weer omlaag bracht, had hij in iedere hand een pluk rossige haren.

De Zigeunerin lette hoegenaamd niet op hem. Hij zeide zachtjes, knarsend met zijn tanden: — Vervloekt! Zo moet je er dus uitzien! Het is niet nodig ook nog mooi te zijn! Zij was echter op de knieën blijven liggen en schreeuwde in buitengewone opwinding:

— O, daar stijgt hij van het paard! — Hij gaat dat huis binnen! — Phoebus! — Hij verstaat mij niet! — Phoebus! — Wat is dat gemeen van die vrouw, tegelijk met mij te spreken! — Phoebus! Phoebus!

De dove keek haar aan. Hij begreep dat gebarenspel. Het oog van den armen klokkenluider vulde zich met tranen, maar hij vergoot er geen enkele. Plotseling trok hij haar zachtjes aan de zoom van haar mouw. Zij keerde zich om. Hij had zijn trekken tot kalmte bedwongen. Hij zei tot haar: — Wilt U, dat ik hem ga zoeken?

Zij stootte een kreet van vreugde uit. — O, ga! Ga! Snel! Vlug! Die kapitein! Die kapitein! Breng hem bij mij! Ik zal je er lief om hebben! Zij sloeg haar armen om zijn knieën. Hij kon niet nalaten smartelijk met het hoofd te schudden.

— Ik zal hem bij U brengen, zei hij met een zwakke stem. Toen wendde hij het hoofd om en snelde met grote passen naar het trapgat, verstikt door snikken.

Toen hij op het plein kwam, zag hij niet meer dan het

fraaie paard vastgebonden aan de deur van de huize Gondelaurier. De kapitein was daar juist binnengegaan.

Hij sloeg zijn oog op naar het dak van de kerk. Esmeralda was daar nog altijd op dezelfde plaats, in dezelfde houding. Hij knikte droevig naar haar met het hoofd. Toen ging hij met zijn rug tegen de muur van het huis Gondelaurier aan staan, vastbesloten te wachten, totdat de kapitein weer naar buiten zou komen.

Het was bij de Gondelaurier's één van die ontvangdagen, die voorafgaan aan het huwelijk. Quasimodo zag veel mensen naar binnengaan en niemand naar buiten komen. Af en toe keek hij naar het dak. De Zigeunerin verroerde zich evenmin als hij. Een paardenknecht kwam het dier losbinden en bracht het naar de stal van de woning.

De hele dag ging zo voorbij, Quasimodo tegen de muur, Esmeralda op het dak, Phoebus aan de voeten van Lely.

Eindelijk viel de nacht, een nacht zonder maan, een duistere nacht. Quasimodo had goed kijken naar Esmeralda. Weldra was zij nog slechts een witte vlek in de avondschemering, toen niets meer. Alles vervaagde, alles werd zwart.

Quasimodo zag van boven tot beneden langs de gevel de kamers van de huize Gondelaurier licht worden. Hij zag de een na de ander de lantaarns op het plein aangaan, hij zag ze ook uitgaan tot op de laatste. Want hij bleef de hele avond op zijn post. De officier kwam niet naar buiten. Toen de laatste voorbijgangers naar huis waren gekeerd, toen de vensters der andere huizen donker waren geworden, bleef Quasimodo helemaal alleen, helemaal in de duisternis. Er scheen toen geen ander licht meer dan op het Kerkplein dat van de Notre-Dame.

Inmiddels waren de ramen van de huize Gondelaurier verlicht gebleven, zelfs na middernacht. Quasimodo, onbewegelijk en oplettend, zag achter de veelkleurige ruiten een menigte bewegende en dansende schaduwen. Indien hij niet doof was geweest, zou hij, naarmate het rumoer van het ingeslapen Parijs uitdoofde, duidelijker en duidelijker daarbinnen in de huize Gondelaurier een geluid van feest, van lachen en muziek hebben gehoord.

Tegen één uur in de morgen begonnen de gasten te vertrekken. Quasimodo, gehuld in duisternis, zag ze allen voorbijkomen onder het met flambouwen verlichte portiek. Geen van hen was de kapitein.

Hij was vol droevige gedachten. Bij ogenblikken keek hij omhoog als iemand, die zich verveelt. Grote, zwarte, zware, gescheurde, gebarsten wolken hingen als rouwfloersen onder de besterde nachtboog als waren het spinnewebben van het hemelgewelf.

In één van die ogenblikken zag hij plotseling de glazen deur van het balcon, welks stenen omheining zich boven zijn hoofd aftekende, voorzichtig opengaan. De breekbare, glazen deur liet twee mensen door, waarachter zij zich geluidloos weer sloot. Het waren een man en een vrouw. Niet zonder moeite gelukte het Quasimodo in den man den knappen kapitein te herkennen, in de vrouw de jongedame, die hij 's morgens den officier welkom had zien heten van datzelfde balcon af. Het plein was volkomen donker en een dubbel, karmijnrood gordijn, dat weer achter de deur was toegevallen op het ogenblik, dat ze werd gesloten, liet op het balcon geen licht uit het vertrek door.

De jonge man en het meisje schenen, voor zover onze dove, die geen van hun woorden verstond, daarover kon oordelen, in een zeer teder gesprek te zijn gewikkeld. Het meisje scheen den officier te hebben toegestaan zijn arm als een gordel om haar heen te leggen en bood weinig weerstand aan een kus.

Quasimodo was van beneden getuige van dit toneel, dat des te liefelijker was om aan te zien, daar het hiervoor niet was bestemd. Hij keek naar dat geluk, die schoonheid, met bitterheid. Tenslotte was de natuur bij den armen duivel niet stom en zijn ruggegraat, hoe gruwelijk verbogen ook, was daarom niet minder gevoelig dan een andere. Hij dacht aan het ellendige deel, dat de voorzienigheid hem had bereid, dat de vrouw, de liefde, de wellust immer zich aan zijn ogen voordeden en dat hij nooit iets anders zou zien dan de gelukzaligheid der anderen. Maar wat zijn hart het meest verscheurde in dit schouwspel, wat verontwaardiging voegde bij

zijn spijt, was de gedachte, dat de Zigeunerin zou moeten lijden, indien zij dit zag. Weliswaar was de nacht zeer donker, was Esmeralda, indien zij op haar plaats gebleven was (en daar twijfelde hij niet aan), ver verwijderd en kon hij hoogstens zelf de geliefden op het balcon onderscheiden. Dat troostte hem.

Inmiddels werd hun onderhoud vuriger en vuriger. De jongedame scheen den officier te smeken, haar niet nog meer te vragen. Quasimodo zag van dit alles slechts de mooie saamgevouwen handen, de glimlachen, vermengd met tranen, de naar de sterren geheven blikken van het meisje, de vurig over haar neergebogen ogen van den kapitein.

Gelukkig, want het meisje streefde nog slechts zwakjes tegen, ging de deur van het balcon plotseling open, een oude dame verscheen, de schone scheen beduusd, de officier deed spijtig en alle drie gingen weer naar binnen.

Een ogenblik later klonk de hoefslag van een paard onder de poort en de knappe officier trad, gehuld in zijn avondmantel, snel langs Quasimodo heen.

De klokkenluider liet hem de hoek van de straat omslaan, toen begon hij achter hem aan te rennen met zijn aapachtige vlugheid en riep: — Hé, kapitein!

De kapitein hield stil.

— Wat wil je van me, zwerver? zei hij en tuurde in de duisternis naar die hinkende gestalte, die met manke passen op hem afrende.

Quasimodo had hem inmiddels bereikt en stoutmoedig de toom van zijn paard gegrepen: — Volg mij, kapitein, iemand wenst U te spreken.

— Te drommel! bromde Phoebus, die lelijke ragebol heb ik, dunkt me, al eens eer gezien. — Hé daar, meester, wil je de toom van mijn paard wel eens los laten?

— Kapitein, antwoordde de dove, vraagt ge me niet wie?

— Ik zeg je, mijn paard los te laten, antwoordde Phoebus weer, ongeduldig. Wat wil die snaak, die zich daar aan de riemen van mijn ros ophangt? Zie je mijn paard voor een galg aan?

Quasimodo, verre van het toom van het paard los te laten,

maakte zich gereed het dier te doen keren. Daar hij zich het verzet van den kapitein niet kon verklaren, zei hij snel tot hem: — Kom, kapitein, het is een vrouw, die U wacht. Hij voegde er met moeite aan toe: — Een vrouw, die U bemint.

— Zonderlinge kwant! zei de kapitein, die meent dat ik verplicht ben, alle vrouwen achterna te lopen, die mij beminnen! Of die dat beweren te doen! — En als zij per ongeluk eens op jou leek, nachtuilskop? — Zeg aan haar, die je zendt, dat ik ga trouwen en dat zij naar de hel kan lopen!

— Luister, riep Quasimodo uit, in de mening met een enkel woord zijn aarzeling te overwinnen, kom mee, heer, het is de Zigeunerin, U weet wel!

Dit woord maakte inderdaad grote indruk op den kapitein, maar niet die, welke de dove verwachtte. Men herinnert zich, dat onze ondernemende officier met Lely weer naar binnen was gegaan, enige ogenblikken voordat Quasimodo de veroordeelde redde uit de handen van Charmolue. Sindsdien had hij zich, bij al zijn bezoeken aan de huize Gondelaurier, wel gewacht weer van die vrouw te spreken, wier herinnering hem eigenlijk onaangenaam was; en van haar kant had Lely het niet raadzaam geacht hem te vertellen, dat de Zigeunerin leefde. Phoebus waande dus de arme „Similar" dood, en dat reeds sedert een of twee maanden. Daar kwam nog bij, dat de kapitein sinds enige ogenblikken dacht aan de diepe duisternis van de nacht, aan de onmenselijke lelijkheid, aan de grafstem van den zonderlingen boodschapper, dat het na middernacht was, dat de straat even verlaten was als op de avond toen de spookverschijning hem had aangesproken, en dat zijn paard snoof, terwijl het zijn kop naar Quasimodo hield gewend.

— De Zigeunerin! riep hij bijna onthutst uit. Wat is dat, kom je uit de andere wereld? En hij bracht zijn hand aan het gevest van zijn ponjaard.

— Snel, snel, zei de dove en trachtte het paard mee te trekken. Hierheen!

Phoebus gaf hem een stevige schop tegen de borst.

Het oog van Quasimodo flikkerde. Hij maakte een beweging om zich op den kapitein te werpen. Toen zei hij,

terwijl hij zich bedwong: — O, wat zijt gij gelukkig, dat er iemand van U houdt! Hij legde de nadruk op het woord iemand en liet de toom van het paard los: — Schiet op!

Phoebus zette er de sporen in en vloekte. Quasimodo zag hem na, terwijl hij verdween in het donker van de straat. — O, zei de arme dove heel zachtjes, dat te weigeren!

Hij ging de Notre-Dame weer binnen, stak zijn lamp aan en ging de toren op. Zoals hij had verwacht, was de Zigeunerin nog altijd op dezelfde plaats.

Zodra zij hem zag aankomen, rende zij op hem toe. — Allee! riep zij uit en vouwde smartelijk haar mooie handen.

— Ik heb hem niet terug kunnen vinden, zei Quasimodo koel.

— De hele nacht had er op hem moeten worden gewacht! hernam zij opgewonden.

Hij zag haar boze gebaar en begreep het verwijt. — Ik zal een volgende keer beter op hem letten, zei hij en liet het hoofd zakken.

— Ga weg! zei zij tegen hem.

Hij ging heen. Zij was ontevreden over hem. Hij zou liever door haar mishandeld zijn, dan haar te bedroeven. Hij had alle smart voor zich zelf gehouden.

Van die dag af zag de Zigeunerin hem niet meer. Hij verscheen niet meer bij haar cel. Hoogstens zag zij soms terloops boven op een toren het gelaat van den klokkenluider weemoedig op zich gericht. Maar zodra zij hem ontdekte, verdween hij.

Wij moeten erkennen, dat die vrijwillige afwezigheid van den armen gebochelde haar weinig deerde. In de grond van haar hart wist zij hem er dank voor. Overigens koesterde Quasimodo in dit opzicht geen illusies.

Zij zag hem niet meer, maar zij gevoelde de aanwezigheid van een goede geest om haar heen. Haar etensvoorraad werd tijdens haar slaap vernieuwd door een onzichtbare hand. Op een morgen vond zij in haar vensterbank een kooi met vogels. Boven haar cel was een beeld, dat haar vrees aanjoeg. Zij had dat meer dan eens aan Quasimodo laten blijken. Op een morgen (want al die dingen geschiedden 's nachts) zag

zij het niet meer. Men had het weggebroken. Degene, die daarbij was geklommen, had zijn leven moeten wagen.

Soms hoorde zij 's avonds een verborgen stem onder het afdak van de klokketoren een droevig lied zingen als om haar in slaap te wiegen. Het waren regels zonder rijm, zoals een dove er kan maken.

Kijk niet naar de gestalte,
Meisje, kijk naar het hart.
Het hart van een knappen jonkman is dikwijls mismaakt,
Er zijn harten die geen liefde kunnen bewaren.

Meisje, de denneboom is niet mooi,
Is niet mooi als de populier,
Maar draagt ook 's winters zijn bladertooi.

Ach, maar waartoe dit te zeggen?
Wat niet mooi is, heeft geen recht van bestaan;
De schoonheid bemint slechts de schoonheid,
April keert de rug toe aan Januari.

De schoonheid is volmaakt,
De schoonheid is tot alles in staat,
De schoonheid is het enige, dat niet half kan bestaan.

De raaf vliegt slechts bij dag,
De uil vliegt slechts bij nacht,
De zwaan vliegt bij nacht en bij dag.

Op een morgen zag zij bij het ontwaken op haar vensterbank twee vazen vol bloemen. De ene was een kristallen vaas, heel mooi en heel prachtig, maar gebarsten. Die had het water, waarmee men ze had gevuld, laten weglopen, en de bloemen, die er in stonden, waren verwelkt. De andere was een aarden pot, grof en alledaags, maar die al zijn water had behouden en waarin de bloemen fris en bloeiend waren gebleven.

Ik weet niet of het opzettelijk was, maar Esmeralda nam

het verwelkte boeket en droeg het de hele dag op haar borst.

Die dag hoorde zij de stem op de klokketoren niet zingen.

Zij bekommerde zich daar weinig om. Zij bracht haar dagen door met Djali te strelen, de deur van de huize Gondelaurier te bespieden, zachtjes met zichzelve over Phoebus te fluisteren, en haar brood te verkruimelen voor de zwaluwen.

Zij had trouwens Quasimodo de laatste tijd helemaal niet meer gezien, niet meer gehoord. De arme klokkenluider scheen uit de kerk te zijn verdwenen. Maar op een nacht, toen zij niet sliep en aan haar knappen kapitein dacht, hoorde zij bij haar cel zuchten. Verschrikt stond zij op en zag in het maanlicht een vormloze massa dwars voor haar deur liggen. Het was Quasimodo, die daar op de stenen sliep.

V. De sleutel van de Rode Poort

Inmiddels had de aartsdiaken uit de mond van het volk vernomen op welke wonderbaarlijke wijze de Zigeunerin was gered. Toen hij dit vernam, wist hij niet wat er in hem omging. Hij had zich met de dood van Esmeralda terecht gevonden. Zo was hij kalm, hij had de bodem der bestaanbare smart gekend. Het menselijke hart (Dom Claude had over deze dingen nagedacht) kan slechts een zekere mate van wanhoop verdragen. Wanneer de spons is volgezogen, kan de zee er over heengaan zonder er maar een droppel bij in te krijgen. Toen nu Esmeralda dood was, was de spons volgezogen, alles was voor Dom Claude gezegd. Maar haar nog levend te weten, en Phoebus ook, dat was een nieuw begin van marteling, van onrust, van tweestrijd, van het leven. En Claude was dat alles moe.

Toen hij dit nieuws wist, sloot hij zich op in zijn kloostercel. Hij verscheen noch op de bijeenkomsten van het kapittel noch bij de mis. Hij sloot zijn deur voor allen, zelfs voor den bisschop. Hij bleef op deze wijze verschillende weken onzichtbaar. Men meende, dat hij ziek was. Hij was dat inderdaad. Wat deed hij in zijn opsluiting? Met welke gedachten worstelde de ongelukkige? Leverde hij een laatste strijd met zijn verschrikkelijke hartstocht? Smeedde hij een laatste plan voor haar dood en voor zijn verderf?

Zijn Johan, zijn lievelingsbroer, zijn troetelkind, kwam eens bij zijn deur, klopte, vloekte, smeekte, noemde tienmaal zijn naam. Claude deed niet open.

Hij bracht hele dagen door met zijn gezicht tegen de vensterruit gedrukt. Uit dat venster, in het klooster, zag hij de kamer van Esmeralda, hij zag haar dikwijls zelf, met haar geitje, soms met Quasimodo. Hij merkte de attenties van den lelijken dove op, zijn gehoorzaamheid, zijn tedere en onderworpen gedrag tegenover de Zigeunerin. Hij herinnerde zich, want hij had een goed geheugen, en de herinnering is de kwelduivel der ijverzuchtigen, hij herinnerde zich de zonderlinge blik van den klokkenluider op een zekere avond naar de danseres. Hij vroeg zich af, welke reden Quasimodo

kon hebben gehad haar te redden. Hij was getuige van talloze toneeltjes tussen de Zigeunerin en den dove, wiens gebarentaal, van verre gezien en uitgelegd door zijn hartstocht, hem zeer vertrouwelijk scheen. Hij wantrouwde de vrouwelijke aard. Toen voelde hij vaag in zich een ijverzucht ontwaken, die hij nooit van zich zelf had verwacht, een ijverzucht die hem deed kleuren van schaamte en verontwaardiging. — De kapitein, dat gaat nog, maar hij! — Die gedachte bracht hem geheel van streek. Zijn nachten waren ontzettend. Sinds hij wist, dat de Zigeunerin leefde, waren de ijzige gedachten aan spook en graf, die hem een ganse dag hadden vervolgd, verdwenen en de prikkel van het vlees keerde weer. Hij kronkelde zich op zijn bed bij de gedachte aan het bruine meisje, dat zo dicht bij hem was.

Elke nacht liet zijn zinneloze verbeelding hem Esmeralda verschijnen in alle houdingen, die zijn bloed het heftigst hadden doen koken. Hij zag haar uitgestrekt op de knieën van den vermoorden kapitein, de ogen gesloten, haar mooie blote borst overdekt met het bloed van Phoebus, op dat ogenblik van verrukking, toen de aartsdiaken op haar bleke lippen die kus had gedrukt, die de ongelukkige, hoewel half dood, had voelen branden. Hij zag haar ontkleed door de woeste beulshanden, terwijl zij haar voetje liet ontbloten en vastklemmen in de Spaanse laars met de ijzeren schroeven, haar slanke en ronde been, haar lenige en blanke knie. Hij zag weer die ivoren knie steken uit het gruwelijke instrument van Torterue. Hij stelde zich tenslotte het meisje voor in dat hemd, het koord om de hals, met naakte schouders, naakte voeten, bijna gans naakt, zoals hij haar de laatste keer had gezien. Die wellustige beelden deden hem de vuisten ballen en een siddering langs zijn ruggegraat lopen.

Op één nacht brandden zij zo fel in zijn maagdelijke priesteraderen, dat hij in zijn kussen beet, uit zijn bed sprong, een koorrok over zijn hemd gooide en zijn cel uitging, de lamp in de hand, halfnaakt, verwilderd, met brandende ogen.

Hij wist waar de sleutel te vinden was van de Rode Poort, die het klooster verbond met de kerk en hij had altijd, gelijk men weet, een sleutel van de torentrap bij zich.

VI. Vervolg van de sleutel van de Rode Poort

Die nacht was Esmeralda in haar kamertje ingeslapen, vol vergetelheid, hoop en vredige gedachten. Zij droomde reeds lang in haar slaap, gelijk altijd, van Phoebus, toen zij meende geluid in haar nabijheid te horen. Zij had een lichte en onrustige slaap, een vogelslaap. Een kleinigheid deed haar ontwaken. Zij opende de ogen. De nacht was zeer donker. Toch zag zij een gezicht bij het luchtgat naar haar kijken. Een lamp scheen op deze gestalte. Op het ogenblik, dat zij zich ontdekt zag door Esmeralda, blies die gedaante de lamp uit. Maar reeds had het meisje hem herkend. Haar oogleden sloten zich weer vol vrees.

— O, zei zij met gesmoorde stem, de priester!

Al haar voorbije ellende stond als in een bliksemschicht weer voor haar geest. Zij viel terug op haar bed, ijskoud.

Een ogenblik later voelde zij langs haar lichaam een aanraking, die haar zo deed beven, dat zij helder wakker en verwoed rechtop ging zitten.

De priester vlijde zich naast haar neer. Hij sloeg zijn beide armen om haar heen. Zij wilde schreeuwen en kon het niet.

— Ga weg, monster! Ga weg, moordenaar! zei zij met van woede en schrik trillende en lage stem.

— Genade! Genade! mompelde de priester en drukte zijn lippen op haar schouders.

Zij greep zijn kale hoofd met beide handen bij de spaarzame haren en trachtte zijn kussen af te weren, alsof het beten waren geweest.

— Genade! herhaalde de rampzalige. Als je wist wat mijn liefde voor jou is! Het is vuur, gesmolten lood, duizend messen in mijn hart!

En hij hield haar beide armen tegen met bovenmenselijke kracht. Buiten zichzelve riep zij: — Laat mij, of ik spuw je in het gezicht!

Hij liet haar los. — Verneder mij, sla mij, mishandel me! Doe wat je wilt! Maar genade, bemin mij!

Toen sloeg zij hem met een kinderlijke woede. Zij hield

haar mooie handen stijf om hem terdege te raken. — Ga weg, duivel!

— Bemin mij! Bemin mij! Medelijden! riep de arme pries-ter, wierp zich over haar heen en beantwoordde haar slagen met strelingen.

Plotseling voelde zij, dat hij de sterkste was. — Er moet een einde aan komen! zei hij tandenknarsend.

Zij was overweldigd, uitgeput, gebroken, in zijn armen, in zijn macht. Zij voelde een hand haar ontuchtig betasten. Zij deed een laatste poging en begon te roepen: — Hulp! Hulp! Een vampier! Een vampier!

Er kwam niemand. Djali was alleen wakker geworden en blaatte angstig.

— Zwijg, zei de priester hijgend.

Plotseling, tijdens de worsteling over de grond rollend, voelde de Zigeunerin iets kouds, metaal tegen haar hand. Het was het fluitje van Quasimodo. Zij greep het met een kramp-achtige hoop, bracht het aan haar lippen en floot er op met alle kracht, waarover zij nog beschikte. Het fluitje gaf een helder, scherp, doordringend geluid.

— Wat is dat? zei de priester.

Bijna op hetzelfde ogenblik voelde hij zich optillen door een krachtige arm, de cel was donker, hij kon niet duidelijk onderscheiden, wie hem zo vasthield; maar hij hoorde woe-dend klappertanden en er was juist voldoende licht in deze donkerte, dat hij boven zijn hoofd het brede lemmet van een mes kon zien schitteren.

De priester meende de gestalte van Quasimodo te zien. Hij veronderstelde, dat die het alleen kon zijn. Hij herinnerde zich bij zijn binnenkomst te zijn gestruikeld over een bun-del, die buiten dwars voor de deur lag. Daar echter zijn aan-valler geen woord uitbracht, wist hij niet, wat te denken. Hij wierp zich op de hand, waarin het mes was, en riep uit: — Quasimodo! Hij vergat in dit ogenblik van doodsangst, dat Quasimodo doof was. In een oogwenk was de priester neer-geslagen en voelde hij een loodzware knie op zijn borst druk-ken. Aan de puntige vorm van die knie herkende hij Quasimodo. Maar wat te doen? Hoe zijnerzijds door hem te

worden herkend? De nacht maakte den dove blind.

Hij was verloren. Het meisje, meedogenloos als een geprikkelde tijgerin, kwam niet tussenbeide om hem te redden. Het mes naderde zijn hoofd. Het ogenblik was beslissend. Plotseling scheen zijn tegenstander te gaan aarzelen.
— Geen bloed over haar! zei hij met doffe stem.

Het was inderdaad de stem van Quasimodo.

Toen voelde de priester zich door de grote hand bij de voet de cel uitslepen. Daar zou hij sterven. Gelukkig voor hem was de maan sedert enige ogenblikken opgegaan.

Toen zij buiten de deur van het kamertje waren, viel haar bleke straal op het gelaat van den priester. Quasimodo keek hem in het gezicht, hij begon te beven, liet den priester los en week terug.

De Zigeunerin, die op de drempel van haar cel was komen staan, zag verrast de rollen plotseling wisselen. Thans was het de priester die dreigde, Quasimodo die smeekte.

De priester, die den dove overstelpte met gebaren van woede en verwijt, beduidde hem heftig zich te verwijderen.

De dove liet zijn hoofd zakken, toen ging hij op zijn knieën liggen voor de deur van de Zigeunerin. — Heer, zei hij op ernstige en gelaten toon, daarna kunt U doen wat U wilt, maar doodt mij eerst.

Bij die woorden hield hij den priester zijn mes voor. De priester, buiten zichzelve, sprong er op toe, maar het meisje was sneller dan hij. Zij rukte het wapen uit de handen van Quasimodo en barstte in verwoed lachen uit. — Kom eens hier! zei zij tot den priester.

Zij hield het lemmet omhoog. De priester bleef besluiteloos staan. Zij zou ongetwijfeld hebben toegestoten. — Je durft niet meer bij me komen, lafaard! riep zij hem toe. Toen vervolgde zij met een meedogenloze uitdrukking op haar gezicht, zich welbewust, dat zij met talloze gloeiende ijzers het hart van den priester doorboorde: — Ha, ik weet, dat Phoebus niet dood is!

De priester gaf Quasimodo een schop, dat deze omviel, en verdween, trillend van woede weer in het trapgewelf.

Toen hij vertrokken was, raapte Quasimodo het fluitje op,

dat zojuist de Zigeunerin had gered. — Het begon te roesten, zei hij, en gaf het haar terug. Toen liet hij haar alleen.

Het meisje, diep geschokt door dit heftige toneel, viel uitgeput neer op haar bed en barstte in snikken uit. Haar toekomst werd weer dreigend.

De priester van zijn kant was op de tast teruggekeerd naar zijn cel.

Het stond vast. Dom Claude was jaloers op Quasimodo.

Hij herhaalde peinzend zijn noodlottige stelregel: Niemand zal haar hebben!

Tiende Boek

I. Gringoire heeft een reeks goede invallen in de Bernardijnerstraat

Sedert Pierre Gringoire had gezien, hoe de zaak liep en dat er ongetwijfeld stroppekoord, ophanging en andere onaangenaamheden voor de hoofdrollen in dit stuk zouden volgen, had hij zich wel gewacht er zich verder in te mengen. De boeven, waaronder hij was blijven wonen in de overweging, dat zij tenslotte het verkieselijkste gezelschap waren in Parijs, de boeven waren zich voor de Zigeunerin blijven interesseren. Hij had dat heel gewoon gevonden van mensen die, gelijk zij, geen ander vooruitzicht hadden dan Charmolue en Torterue, en die niet, gelijk hij, uitstapjes naar de landen der verbeelding maakten op het gevleugelde paard Pegasus. Hij had uit hun gesprekken vernomen, dat zijn gade van de gebroken kruik een toevlucht had gevonden in de Notre-Dame en daarmee was hij zeer ingenomen. Maar hij kwam zelfs niet in de verleiding haar op te zoeken. Hij dacht soms aan het geitje, en dat was alles. Overigens deed hij des daags krachttoeren om zijn kostje te verdienen en 's nachts broedde hij over een verweerschrift tegen den bisschop van Parijs, want hij herinnerde zich kletsnat te zijn geworden door de raderen van diens molens en daarom koesterde hij een wrok jegens hem. Hij hield zich ook onledig met het maken van kanttekeningen bij het schone werk van Baudry le Rouge, bisschop van Noyon en Tournay *De Cupa Petrarum* (Uit het vat der bouwkunst), wat hem een levendige smaak had gegeven voor de bouwkunst, een neiging, die in zijn hart de hartstocht had vervangen voor het hermetisme, waarvan zij trouwens slechts een natuurlijke uitwas was, daar er een nauwe band bestaat tussen het hermetisme en de metselarij. Gringoire had de liefde voor een gedachte verwisseld met de liefde voor de vorm van die gedachte.

Op zekere dag was hij blijven staan nabij Saint-Germain l'Auxerrois op de hoek van een gebouw, dat men het Bisschopsgerecht noemde en dat tegenover een ander stond, dat

men het Koningsgerecht noemde. Er was aan dat Bisschopsgerecht een fraaie kapel uit de veertiende eeuw verbonden, waarvan de koorkap naar de straat toe stond. Gringoire keek eerbiedig naar het beeldhouwwerk aan de buitenkant. Hij verkeerde in een van die ogenblikken van zelfzuchtige, eenzijdige, opperste genieting, waarin de kunstenaar in de wereld alleen de kunst ziet en in de kunst de wereld. Plotseling voelt hij een hand zich nadrukkelijk op zijn schouder leggen, hij keert zich om. Het was zijn oude vriend, zijn oude meester, de heer aartsdiaken.

Hij stond verbluft. Het was lang geleden, dat hij den aartsdiaken had gezien, en Dom Claude was één van die verheven en felle mensen, wier ontmoeting altijd het evenwicht van een twijfelziek wijsgeer verstoort.

De aartsdiaken bewaarde enige ogenblikken het zwijgen, terwijl Gringoire hem op zijn gemak gade sloeg. Hij vond, dat Dom Claude zeer veranderd was, bleek als een wintermorgen, met holle ogen, bijna witte haren. Tenslotte verbrak de priester het stilzwijgen en zei op kalme, maar ijzige toon: — Hoe gaat het U, meester Pierre?

— Mijn gezondheid? antwoordde Gringoire. Och, dat gaat zo zo. Alles samengenomen nogal goed. Ik neem van niets te veel. Weet U meester? Het geheim van een goede gezondheid, volgens Hypocrates, „id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderata sint" (dat is met spijze, drank, slaap, de liefde, met dat alles matig te zijn).

— U hebt dus geen enkele zorg, meester Pierre? hernam de aarstdiaken en keek Gringoire strak aan.

— Op mijn woord, nee.

— En wat doet gij op het ogenblik?

— Zoals U ziet, meester, kijk ik naar de vorm van deze stenen en de manier, waarop dit bas-reliëf is uitgevoerd.

De priester begon te glimlachen, met die bittere glimlach, die slechts een van de mondhoeken omhoog doet gaan. — En dat vermaakt U?

— Het is het paradijs! riep Gringoire uit. En terwijl hij zich over het beeldhouwwerk boog met het verrukte gezicht van iemand, die levende wonderen vertoont: — Vindt U

dan bijvoorbeeld niet, dat die metamorphose in basreliëf zeer kunstig, fijn en met zeer veel geduld is uitgevoerd? Kijk dat zuiltje eens. Aan welk kapiteel hebt U bladeren gezien, die teerder waren en zachter gestreeld met de bijtel? Hier zijn drie haut-reliëfs van Jean Maillevin. Het is niet het schoonste werk van dien kunstenaar. Maar toch maken de kinderlijkheid, de zachtheid der gezichten, de vrolijke houdingen en gewaden, en die onverklaarbare liefelijkheid, die met alle gebreken gepaard gaat, de beeldjes zeer zwierig en zeer fijn, misschien zelfs al te zeer. Vindt U het ook niet boeiend?

— Zeker! zei de priester.

— En indien U de kapel van binnen ziet! hernam de dichter met geestdrift. Overal beeldhouwwerk. Het is er zo vol, als in het hartje van een kool! Het koor is zeer stichtend en zo buitengewoon, dat ik het nergens zo heb gezien!

Dom Claude onderbrak hem: — Je bent dus gelukkig?

Gringoire antwoordde met vuur:

— Ja, eerlijk! Ik heb eerst van vrouwen gehouden, toen van beesten. Nu houd ik van stenen. Dat is even onderhoudend als dieren en vrouwen, en minder trouweloos.

De priester bracht zijn hand aan het voorhoofd. Het was zijn gewone gebaar. — Dat wel!

— Kom mee, zei Gringoire, om te genieten! Hij nam den priester, die zich liet gaan, bij de arm en deed hem binnentreden in het traptorentje, van het Bisschopsgerecht. — Kijk die trap eens! Iedere keer, dat ik haar zie, ben ik gelukkig. Die treden zijn de eenvoudigste en zeldzaamste van Parijs. Alle treden zijn van onderen afgeschaafd. De schoonheid en de eenvoudigheid ervan bestaan in de in elkaar passende plinten, ongeveer een voet breed, die elkaar omklemmen, omvatten, omsluiten, die doorlopen, met hun ondereinde in de volgende traptrede vastzitten en elkander op waarlijk stevige en sierlijke wijze vasthouden!

— En ge wenst niets?

— Nee.

— En ge betreurt niets?

— Geen treurnis, geen verlangen. Ik heb mijn leven geregeld.

— Wat de mensen regelen, zei Claude, verstoren de dingen.
— Ik ben een Pyrrhonisch wijsgeer, antwoordde Gringoire, en ik houd alles in evenwicht.
— En hoe houdt U dat leven in stand?
— Ik maak zo nu en dan nog wel gedichten en toneelstukken, maar wat mij het meeste opbrengt, is dat bedrijf, dat U reeds van me kent, meester. Pyramiden van stoelen te dragen met mijn tanden.
— Nogal een ruw vak voor een wijsgeer.
— Het is weer een kwestie van evenwicht, zei Gringoire. Wanneer men een gedachte heeft, vindt men die overal terug.
— Dat weet ik, antwoordde de aartsdiaken.
Na enig zwijgen hernam de priester: — Toch ben je dan zeker nogal arm?
— Arm, ja, ongelukkig, nee.
Op dit ogenblik weerklonk paardengetrappel en onze beide sprekers zagen aan het einde van de straat een troep boogschutters in 's konings dienst voorbijtrekken, de lansen omhoog, de officier voorop. De stoet fonkelde in het licht en deed de stenen weerklinken.
— Wat kijkt U naar dien officier! zei Gringoire tot den aartsdiaken.
— Ik meen hem te herkennen.
— Wat is dan zijn naam?
— Ik geloof, zei Claude, dat hij Phoebus van Châteaupers heet.
— Phoebus! Een merkwaardige naam! Er is ook een Phoebus, graaf van Foix. Ik herinner mij, dat ik een meisje heb gekend, dat steeds zwoer bij Phoebus.
— Kom eens mee, zei de priester, ik heb je wat te zeggen.
Sinds die troep voorbij gekomen was, scheen er iets van opwinding door het ijzige masker van den aartsdiaken heen. Hij liep door. Gringoire volgde hem, gewend hem te gehoorzamen, als alles wat eens in aanraking was gekomen met dezen fascinerenden man. Zij bereikten zwijgend de Bernardijnerstraat, die stil was. Dom Claude bleef daar staan.
— Wat hebt U mij te zeggen, meester, vroeg Gringoire.

Vindt ge ook niet, antwoordde de aartsdiaken met een gezicht, waarop diep nadenken stond te lezen, dat de kledij van deze ruiters, die wij daareven zagen, fraaier is dan het Uwe en het mijne?

Gringoire haalde zijn schouders op. — Waarachtig, ik houd meer van mijn roodgele pakje dan van die ijzeren en stalen schubben. Nogal een pleiziertje, om als je loopt net zoveel lawaai te maken als de Oudroestkaai bij een aardbeving!

— Heb je dan, Gringoire, nooit die mooie jongens in hun uniformen benijd?

— Benijd, waarom, heer aartsdiaken? Om hun kracht, om hun uitrusting, om hun tucht? De filosofie en de onafhankelijkheid in lompen zijn meer waard. In ben liever een vliegekop dan een leeuwestaart.

— Dat is vreemd, zei de priester peinzend. Een mooi pakje is toch mooi.

Toen Gringoire hem zo in gepeins zag, ging hij op enige afstand de toegangspoort van een naburig huis bewonderen. In zijn handen klappend, kwam hij terug. — Indien U Uw gedachten minder had bij de mooie kledij der krijgslieden, heer aartsdiaken, zou ik U willen vragen die poort te gaan zien. Ik heb het altijd wel gezegd, dat het huis van den heer Aubry een onvergelijkelijk mooie ingang heeft.

— Pierre Gringoire, zei de aartsdiaken, wat hebt ge gedaan met dat dansende Zigeunerinnetje?

— Esmeralda? U verandert wel plotseling van onderwerp.

— Was zij je vrouw niet?

— Ja, door het breken van een kruik. Dat was voor vier maanden. — Zeg eens, ging Gringoire voort en keek den aartsdiaken licht spottend aan, denkt U daar nog altijd over?

— En jij, denk jij er niet meer aan?

— Weinig. Er is zoveel! God, wat was dat geitje aardig!

— Had die Zigeunerin je het leven niet gered?

— Dat is waar ook.

— Wel, wat is er van haar geworden? Wat heb je met haar gedaan?

— Ik kan het U niet zeggen. Ik geloof, dat ze haar hebben opgehangen.

— Geloof je dat?
— Ik ben er niet zeker van. Toen ik bemerkte, dat men haar wilde ophangen, heb ik niet verder meegespeeld.
— Is dat alles, wat je er van weet?
— Wacht eens. Men heeft mij verteld, dat zij een toe-vlucht heeft gezocht in de Notre-Dame en dat zij daar in veiligheid was, en daar ben ik blij om, en ik ben er niet achter kunnen komen, of de geit ook met haar gered is, en dat is alles wat ik er van weet.
— Dan zal ik je er meer van vertellen, riep Dom Claude, en zijn stem, tot nu toe laag, traag en bijna dof, was zeer luid geworden. Zij is inderdaad gevlucht in de Notre-Dame. Maar over drie dagen zal het gerecht haar daar weg halen en wordt zij opgehangen op het Zandplein. Het is een vonnis van de rechtbank.
— Dat is lelijk, zei Gringoire.
De priester was in een oogwenk weer koel en kalm geworden.
— En wie, voor den duivel, hernam de dichter, heeft er pleizier in gehad een vonnis tot weder-inbezitstelling uit te lokken? Kon men de rechtbank niet met rust laten? Wat doet het ertoe, dat een arm meisje zich schuilhoudt onder de steungewelven van de Notre-Dame naast de zwaluw-nesten?
— Er zijn duivels op de wereld, antwoordde de aarts-diaken.
— Het is een duivelse streek, vond Gringoire.
De aartsdiaken hernam na enig zwijgen: — Dus zij heeft je het leven gered?
— Bij mijn vriendjes de boeven. Het scheelde niet veel, of ik was opgehangen. Dat zouden ze nu onaangenaam hebben gevonden.
— Wil je nu niets voor haar doen?
— Ik wil niets liever, Dom Claude. Als ik me maar geen lelijke geschiedenis op de hals haal!
— Wat zou dat!
— Wat dat zou! U bent wel vriendelijk, meester! Ik ben met twee dikke boeken aan het werk.

De priester sloeg zich voor het hoofd. Ondanks zijn voorgewende kalmte verried af en toe een heftig gebaar zijn innerlijke bewogenheid. — Hoe haar te redden?

Gringoire zei tot hem: — Meester, ik antwoord U: „Il padelt", wat in het Turks betekent: Onze hoop is in God.

— Hoe haar te redden? herhaalde Claude peinzend.

Gringoire sloeg zich op zijn beurt voor het hoofd.

— Luister, meester. Ik heb verbeeldingskracht. Ik zal U middelen bedenken. — Als men den koning eens gratie verzocht?

— Aan Lodewijk XI? Gratie?

— Waarom niet?

— Neem een tijger zijn been maar eens af!

Gringoire ging op zoek naar andere oplossingen.

— Wel, kijk eens! — Wilt U, dat ik de vroedvrouwen om een verklaring vraag, dat het meisje zwanger is?

Dat deed het holle oog van den priester schitteren.

— Zwanger! snaak! Weet je daar iets van af?

Gringoire schrok van zijn blik. Hij haastte zich te zeggen:
— O, ik niet! Ons huwelijk was een echt „Forismaritagium" (een huwelijk zonder samenleving). Ik ben steeds buiten de deur gebleven. Maar men zou toch uitstel verkrijgen.

— Krankzinnig! schandelijk! zwijg!

— U maakt zich ten onrechte boos, bromde Gringoire. Men verkrijgt uitstel, dat doet niemand kwaad, en daardoor verdienen de vroedvrouwen veertig Parijse duiten, en die vrouwen zijn arm.

De priester luisterde niet naar hem. — Toch moet zij daaruit komen! mompelde hij! Het vonnis wordt over drie dagen ten uitvoer gebracht! Trouwens, er zou geen vonnis zijn geweest, die Quasimodo! De vrouwen hebben zo'n ontaarde smaak! Hij verhief zijn stem: — Meester Pierre, ik heb er eens goed over nagedacht, er is maar één middel om haar te redden.

— Welk? Ik zie er geen meer.

— Luister, meester Pierre, denk er aan, dat ge Uw leven aan haar hebt te danken. Ik zal U ronduit mijn mening zeggen. De kerk wordt dag en nacht bewaakt. Men laat er

slechts de mensen uitgaan, die men er binnen heeft zien gaan. U kunt er dus binnenkomen. U komt. Ik breng U naar haar toe. U wisselt met haar van kleren. Zij trekt Uw wambuis aan. U trekt haar kleed aan.

— Tot zover gaat alles best, merkte de wijsgeer op, en dan?

— En dan? Dan gaat zij in Uw kleren naar buiten; gij blijft achter met de hare. Men zal U misschien ophangen, maar zij zal gered zijn.

Gringoire krabde zich met een zeer ernstig gezicht achter het oor.

— Drommels! zei hij, op die gedachte zou ik nooit alleen gekomen zijn.

Bij het onverwachte voorstel van Dom Claude was het open en vriendelijke gezicht van den dichter plotseling betrokken als een vrolijk Italiaans landschap, wanneer onverwachts een ongelukkige windstoot met een wolk de zon afdempt.

— Wel, Gringoire, wat zegt ge van dit middel?

— Ik zeg, meester, dat men mij niet misschien zal hangen, maar dat men mij vast en zeker zal hangen.

— Dat komt er niet op aan.

— Alle duivels, zei Gringoire.

— Zij heeft U het leven gered. Het is een schuld, die ge betaalt.

— Er zijn nog wel andere, die ik niet betaal!

— Meester Pierre, het is volstrekt noodzakelijk.

De aartsdiaken sprak gebiedend.

— Luister, Dom Claude, antwoordde de dichter, geheel van zijn stuk. U staat op dat plan en U hebt ongelijk. Ik zie niet in, waarom ik mij in de plaats van een ander zou laten ophangen.

— Wat doet U dan zo aan het leven hechten?

— O, duizend redenen!

— Welke dan wel, als ik U vragen mag?

— Welke? De lucht, de hemel, de morgen, de avond, de maneschijn, mijn vriendjes de boeven, onze dorstige kelen en de meisjes, de mooie bouwwerken van Parijs om te be-

studeren, drie dikke boeken om te schrijven, waarvan één tegen den bisschop en zijn molens, weet ik veel? Anaxagoras zei, dat hij op de wereld was om de zon te bewonderen. En bovendien heb ik het geluk al mijn dagen van 's morgens tot 's avonds door te brengen met den zeer begaafden man, die ik zelf ben, en dat is zeer genoegelijk.

— Een kop als een luidende schel! bromde de aartsdiaken. — Hé, zeg eens, dat leven, dat jij je zo pleizierig maakt, wie heeft je dat gered? Wie dank je het, dat je ademhaalt, de lucht ziet en je vogelzieltje nog kunt vermaken met beuzelarijen en dwaasheden? Waar zou je zonder haar zijn? Je wilt dus, dat zij sterft, door wie jij nog levend bent? Dat zij sterft, dat mooie, zachte aanbiddelijke schepseltje, waarzonder het licht op de wereld niet te denken is, goddelijker dan God! Terwijl jij, halfwijs en halfgek, ijdele schim van iets onbepaalds, een soort groeisel, dat meent te lopen en dat meent te denken, terwijl jij je leventje, dat je haar hebt ontstolen, even nutteloos verder leeft als een kaars midden op de dag? Kom, een beetje medelijden Gringoire! Wees op jouw beurt edelmoedig. Zij is daarmee begonnen.

De priester sprak heftig. Gringoire luisterde eerst besluiteloos naar hem, toen werd hij bewogen en trok tenslotte een tragisch mombakkes, dat zijn gezicht deed gelijken op dat van een pasgeborene met buikpijn.

— U spreekt verheven, zei hij en wiste een traan weg. —Wel, ik zal er eens over denken. — Het is een wonderlijk idee, dat U daar had. — Maar, vervolgde hij na enig zwijgen, wie weet? Misschien zullen ze me niet ophangen. Kussen is nog geen trouwen. Wanneer ze me vinden zullen in dat kamertje, zo zonderling uitgedost, met een jurk aan en een muts op, barsten ze misschien in lachen uit. En dan, als ze me hangen, welnu, de strop is een dood, net als een andere, of liever gezegd, het is geen dood, net als een andere. Het is een dood, den wijze waardig, die zijn hele leven heen en weer is gegaan, een dood die geen vlees is en geen vis, gelijk de geest van den waarachtigen twijfelaar, een dood vol Pyrrhonische wijsgerigheid en aarzeling, die het midden houdt tussen de hemel en de aarde, die je zwevend

houdt. Het is een dood voor den wijsgeer en ik was daartoe misschien voorbeschikt. Het is prachtig te sterven, gelijk men heeft geleefd.

De priester onderbrak hem: — Is het afgesproken?

— Wat is de dood, goed beschouwd? vervolgde Gringoire verheven. Een kwaad ogenblik, een tol, de overgang van niets tot iets. Toen iemand aan Cercidas van Megalopolis vroeg, of hij graag wilde sterven, antwoordde hij: Waarom niet? Want na mijn dood zal ik de grote mannen zien, Pythagoras onder de filosofen, Hecataeus onder de geschiedschrijvers, Homerus onder de dichters, Olympus onder de musici.

De aartsdiaken stak hem de hand toe: — Dus het is in orde? Je komt morgen.

Dit gebaar bracht Gringoire tot de werkelijkheid terug.

— O, waarachtig niet! zei hij, op de toon van iemand, die ontwaakt, opgehangen worden! Dat is te dwaas. Dat wil ik niet.

— Vaarwel dan! En de aartsdiaken voegde er binnensmonds aan toe: Ik zal je nog wel vinden!

— Ik wil niet, dat die duivelse kerk mij nog vindt, dacht Gringoire, en hij snelde Dom Claude achterna. — Kom, heer aartsdiaken, geen vijandschap tussen oude vrienden! U stelt belang in dat meisje, in mijn vrouw, bedoel ik, dat is uitstekend. U hebt een krijgslist verzonnen om haar veilig uit de Notre-Dame te krijgen, maar Uw middel is alleronaangenaamst voor mij, Gringoire. — Als ik een ander wist! — Er schiet mij aanstonds een prachtig idee te binnen, verzeker ik U. — Als ik een goed middel wist om haar uit de moeilijkheid te redden, zonder mijn hals te wagen aan een strikje? Wat zou U dan zeggen? Zou U daar niet mee tevreden zijn? Moet ik beslist worden opgehangen om U tevreden te stellen?

De priester scheurde van ongeduld de knopen van zijn kleed. — Veel geschreeuw! — Wat is dat voor een middel?

— Ja, hernam Gringoire en sprak tot zich zelf, terwijl hij zijn wijsvinger tegen zijn neus legde als teken van diep nadenken, — dat is het! — De boeven zijn brave kerels. — De Zigeuners houden van haar. — Zij zullen op een enkel woord oprukken. — Niets is gemakkelijker. — Een hand-

omdraai. — In de wanorde zal men haar gemakkelijk kunnen ontvoeren. — Reeds morgenavond.... — Zij zullen niets liever willen.

— Het middel! spreek, zei de priester, en schudde hem.

Gringoire wendde zich waardig naar hem toe: — Laat mij toch! U ziet toch, dat ik bezig ben. Hij dacht nog enige ogenblikken na. Toen klapte hij in zijn handen voor zijn ontdekking en riep uit: — Bewonderenswaardig! Het lukt zeker!

— Het middel! hernam Claude woedend.

Gringoire straalde.

— Ga mee, dat ik het U heel zachtjes zeg. Het is werkelijk een aardige tegenzet en die ons allen uit de nesten haalt. Verdraaid! Ik ben toch geen stommeling.

Hij onderbrak zich: — Aha, is het geitje bij het meisje?

— Ja. De duivel hale je!

— Dat zouden ze ook hebben opgehangen, nietwaar?

— Wat kan het me schelen?

— Ja, ze zouden het hebben opgehangen. Ze hebben de vorige maand nog een zeug opgehangen. De beul is daar dol op. Hij eet het beest later op. Mijn lieve Djali ophangen! Arm schaap!

— Vervloekt! riep Dom Claude uit, de beul, dat ben jij. Welk redmiddel heb je gevonden, deugniet? Moet ik die gedachte van jou met een tang te voorschijn halen?

— Prachtig, meester. Hoor.

Gringoire boog zich over naar het oor van den aartsdiaken en sprak heel zacht tot hem, terwijl hij een ongeruste blik wierp naar de beide zijden van de straat, waar toch niemand voorbijkwam. Toen hij had uitgesproken, nam Dom Claude zijn hand en zei koel: — Het is goed. Tot morgen.

— Tot morgen, herhaalde Gringoire en terwijl de aartsdiaken de ene kant uitging, ging hij de andere uit en zei halfluid tot zich zelf: — Dat is een mooie geschiedenis, meneer Pierre Gringoire. Maar wat zou het. Het is niet gezegd, dat een kleintje geen grote zaak aan kan. Biton droeg een groten stier op zijn schouder; kwikstaartjes, bastaardnachtegalen en vlasvinken steken de oceaan over.

II. Sluit U aan bij de boeven

Toen de aartsdiaken weer in het klooster kwam, vond hij bij de deur van zijn cel zijn broer Johan van der Molen, die op hem wachtte en de tijd had gedood door op de muur met houtskool een portret van zijn ouderen broer te tekenen met een buitensporige neus.

Dom Claude zag nauwelijks naar zijn broer om. Hij had wel wat anders om over te denken. Het vrolijke gezicht van den nietsnut, wiens stralende blik zo vaak het sombere gelaat van den priester had doen ontspannen, was thans onmachtig de wolk te doen breken, die zich elke dag meer verdichtte boven deze verdorven, gistende en stinkende ziel.

— Broer, zei Johan bedeesd, ik kom je opzoeken.

De aartsdiaken keek zelfs niet naar hem op. — En ?

— Broer, hernam de veinzaard, je bent zo goed voor mij en je raadt me zo goed, dat ik altijd weer bij je terugkom.

— En verder?

— Ach, broer, je had wel gelijk, toen je tegen me zei: — Johan! Johan! „cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina" (de geleerdheid van de leraren houdt eens op, en de ijver der leerlingen). Johan, wees wijs, Johan, leer veel, Johan, blijf 's nachts niet van huis zonder geldige reden en verlof van den meester. Vecht niet met de Picardiërs: „noli, Joannes, verberare picardos"; lig niet als een onwetende ezel: „quasi asinus illetteratus op het stro van de school. Johan, laat je straffen, zoals het den meester behaagt. Johan, ga elke avond naar de kapel en zing daar een beurtzang met psalm en bede ter ere van de roemrijke Maagd Maria. Ach, wat waren dat voortreffelijke raadgevingen!

— Nog meer?

— Broer, ge ziet een schuldige, een misdadiger, een ellendige, een losbol, een beest van een vent! Beste broer, Johan heeft je vriendelijke raadgevingen in de wind geslagen en met voeten getreden. Ik ben er zwaar voor gestraft en de goede God is buitengewoon rechtvaardig. Zolang ik geld had, heb ik gedronken, gevrijd en een vrolijk leventje geleid. O, wat is de ondeugd, zo verleidelijk van gezicht, van

achteren lelijk en ontzettend! Nu heb ik geen sou meer, ik heb mijn tas verkocht, mijn hemd en mijn handdoek, geen vrolijk leventje meer! Het heerlijke vuurtje is uitgebrand en alleen de smeulende resten jagen mij hun stank nog in de neus. De meisjes lachen mij uit. Ik drink water. Ik zit tot mijn hals in de wroeging en de schuldeisers.

— Wat nog meer? zei de aartsdiaken.

— Ach, lieve broer, ik zou graag een beter leven beginnen. Ik kom bij jou, vol berouw, ik belijd schuld. Ik ga te biecht. Ik sla met mijn vuist op mijn borst. Je had volkomen gelijk, toen je wilde, dat ik zou afstuderen en onderleraar worden in de Torchischool. Daar voel ik op het ogenblik alles voor. Maar ik heb geen inkt, die moet ik weer kopen; ik heb geen ganzeveer, ik heb geen papier, ik heb geen boeken meer, die moet ik weer kopen. Daarom heb ik een beetje geld hard nodig. En ik kom tot jou, broer, het hart vol berouw.

— Is dat alles?

— Ja, zei de student. Een beetje geld.

— Dat heb ik niet.

De student zei toen tegelijk op ernstige en vastbesloten toon: — Wel, broer, het spijt me je te moeten zeggen, dat men mij van andere zijde zeer fraaie aanbiedingen en voorstellen doet. Je wilt me geen geld geven? — Nee? — In dat geval sluit ik me aan bij de boeven.

Terwijl hij dat monsterachtige woord uitsprak, keek hij als een Ajax, die de bliksem op zijn hoofd verwacht. De aartsdiaken antwoordde hem koel: — Sluit je aan bij de boeven.

Johan maakte een diepe buiging voor hem en ging de kloostertrap fluitend weer omlaag.

Op het ogenblik, dat hij door de kloosterhof onder het celraam van zijn broer langs kwam, hoorde hij dat raam opengaan, keek omhoog en zag door de opening het strenge gezicht van den aartsdiaken. — Loop naar den duivel! zei Dom Claude, daar is het laatste geld, dat je van mij krijgt.

Tegelijkertijd gooide de priester Johan een beurs toe, die den student een dikke buil op het voorhoofd bezorgde, en waarmee Johan heenging, tegelijk kwaad en tevreden, als een hond, die men met mergpijpen zou stenigen.

III. Leve het pleizier!

De lezer heeft misschien niet vergeten, dat een deel van de Mirakelhof omgeven werd door de oude vestingwal van de stad, waarvan in die tijd talrijke torens tot bouwvallen verzakten. Een van die torens hadden de boeven ingericht als hun vermaaksgelegenheid. Er was cabaret in de lage zaal en het overige in de hogere verdiepingen. Die toren was het levendigste en derhalve het gruwelijkste punt van de boevenwijk. Het was een soort monsterachtige bijenkorf, waarin de bijen dag en nacht gonsden. 's Nachts, wanneer het andere bedelaarsvolkje sliep, wanneer er geen venster meer verlicht was in de grauwe gevels van het plein, wanneer men geen kreet meer hoorde opgaan uit de talloze krotten, uit die mierenhopen van dieven, van deernen en van gestolen of bastaard-kinderen, herkende men nog altijd de vrolijke toren aan het lawaai, dat er uit opging, aan het rossige licht, dat, tegelijk stralend uit de keldergaten, uit de vensters, uit de reten in de gescheurde muren, bij wijze van spreken uit alle poriën, drong.

De kelder was dus het cabaret. Men daalde er in af door een lage deur en langs een ladder, even steil als een klassieke Alexandrijn. Op de deur was bij wijze van uithangbord een prachtig stuk kladschilderwerk aangebracht, dat nieuwe munten en geplukte kippen voorstelde met dit woordenspel eronder: „In de klinkklank voor de heengeganen."

Op een avond, toen de taptoe klonk van alle klokketorens van Parijs, hadden de rakkers van den schout, indien het hun gegeven was geweest binnen te treden in de geduchte Mirakelhof, kunnen opmerken, dat er in de boevenherberg nog meer rumoer klonk dan gewoonlijk, dat men er meer dronk en beter vloekte. Buiten stonden op het plein vele groepen mensen, die zachtjes met elkander spraken, als wanneer men een groots plan op touw zet, en hier en daar hurkte een kerel, die een gevaarlijk ijzeren lemmet sleep op een steen.

Inmiddels hadden in de herberg zelf de wijn en het spel de gedachten, die deze avond het boevenvolkje bezig hielden,

zo zeer afgeleid, dat het moeilijk zou zijn geweest uit de gesprekken der drinkers af te leiden, waarom het ging. Alleen zagen zij er vrolijker uit dan gewoonlijk en men zag bij ieder een wapen tussen de benen blinken, een sabel, een bijl, een grote degen of het roer van een oude donderbus.

De zaal was rond en tamelijk groot, maar de tafels stonden zo dicht opeen en de drinkers waren zo talrijk, dat alles wat de herberg bevatte, mannen, vrouwen, banken, bierkruiken, wat dronk, wat sliep, wat speelde, de gezonden, de verminkten, hutje bij mutje opgestapeld schenen te zijn met evenveel orde en regelmaat als een hoop oesterschelpen. Er stonden enkele brandende kaarsenstompjes op de tafel, maar het eigenlijke licht van de herberg, wat in het cabaret de rol vervulde van de kroonluchter in een operazaal, was het vuur.

Deze kelder was zo vochtig, dat men er de haard nooit liet uitgaan, zelfs niet midden in de zomer; een reusachtige haard met een gebeeldhouwde schoorsteen vol vuurijzers en keukengerei, met één van die grote vuren van hout en turf, die 's nachts in de dorpsstraten een rode schim werpen van de ramen der smidse op de muren aan de overkant. Een grote hond zat ernstig in de as en draaide voor de gloed een met stukken vlees beladen braadspit om.

Welke verwarring er ook heerste, na de eerste blik kon men in die menigte drie hoofdgroepen onderscheiden, die zich verdrongen om drie figuren, die de lezer reeds kent. Eén van deze figuren, zonderling uitgedost met menig Oosters sieraad, was Mathias Hungadi Spigali, de hertog van Egypte en Bohemen. De zwerver zat op een tafel, de benen kruiselings, een vinger in de lucht, en deelde op luide toon zijn kennis van de witte en zwarte kunst mede aan menige open mond om hem heen. Een andere groep stond dicht opeen om onzen ouden vriend, den dapperen koning van Thunes, die gewapend was tot de tanden. Kreupele Zoekenhoeker regelde met een zeer ernstig gezicht en een zachte stem de plundering van een geweldige rij tonnen vol wapenen, wijd en zijd voor hem uitgedolven, waaruit talloze bijlen, degens, lanspunten, werpspiesen, pieken, sabels, kolders en schilden staken, als appels en druiven uit een hoorn van overvloed. Ieder

greep uit de hoop, de een een punthelm, de ander een stootdegen, de derde een dolk, met een kruisvormig handvat. De kinderen zelfs wapenden zich en ook de beenlozen kropen, met harnas en wapens tussen de benen der drinkers door als grote torren.

Tenslotte bezette een derde gezelschap, het luidruchtigste, het opgeruimdste en het talrijkste de banken en de tafels in wier midden een fluitende stem betoogde en vloekte, die voortkwam uit een zware, volledige wapenrusting, van de helm tot de sporen. Het wezen, dat zich zo een ridderuitrusting om het lijf had geschroefd, verdween zo geheel in de krijgsdos, dat men van hem nog slechts een onbeschermde, rode, gekrulde neus zag, een lok blond haar, een paar frisse lippen en brutale ogen. Hij had zijn koppelriem vol spitse dolken en ponjaarden, een grote degen aan zijn zijde, een verroeste kruisboog in zijn linkerhand en een grote wijnkan voor zich, zonder aan zijn rechterzijde nog mee te tellen een half ontblote, dikke deerne. Alle monden om hem heen lachten, vloekten en dronken.

Daar kwamen nog twintig kleinere groepjes bij, meisjes en jongens, die bedienden en met kannen voor zich uit liepen, spelers die op hun hurken zaten, bij de bikkels, bij het molenspel, bij de dobbelstenen, bij het hinkelspel, bij het landveroveren, de twistpartijen in de ene hoek, de kussen in de andere, dan heeft men enige voorstelling van dat geheel, waarover het grote, vlammende vuur zijn schijnsel deed flakkeren en dat tegen de muren van het cabaret talloze wanstaltig grote schaduwen deed dansen.

Het geluid was dat wat in een klok weerklinkt, die geluid wordt.

De braadpan, waarin een plas vet knetterde, vulde met d'r aanhoudend gesis de pauzes in de duizenderlei gesprekken, die door elkander heenklonken van het ene einde der zaal naar het andere.

Temidden van al dit kabaal zat achter in de herberg op de schoorsteenbank een wijsgeer na te denken, de voeten in de as en de ogen in de vlammen. Dat was Pierre Gringoire.

— Kom, vlug! Opschieten, wapent U! Met een uur gaan

we op mars! zei Kreupele Zoekenhoeker tot zijn onderhorigen.

Een meisje neuriede:

Bonsoir, mon père et ma mère!
Les derniers couvrent le feu.

(Wel te rusten, vader, moeder!
Ook de laatsten doven 't vuur.)

Twee kaartspelers waren het oneens. — Boer! riep de roodste van de twee en hield den ander zijn vuist onder de neus, ik zal je klaver slaan. Je bent een goeie om Mistrigi te spelen bij het kaartspel in het koninklijk paleis.

— Oef! brulde een Normandiër, te herkennen aan zijn neusklank, je zit hier op elkaar als de heiligen van Steenstad!

— Kinderen, zei de hertog van Egypte met zijn falsetstem tegen het publiek, de heksen van Frankrijk gaan ter Sabbat zonder bezem, zonder zalf, zonder zadel, enkel en alleen met een paar toverwoorden. De heksen in Italië hebben altijd een bok, die haar bij de deur opwacht. Allen zijn gehouden door de schoorsteen te vertrekken.

De stem van den jongen snaak, die van top tot teen gewapend was, overschreeuwde het kabaal. — Hoezee! Hoezee! riep hij. Mijn eerste wapenfeiten vandaag! Boef! Ik ben boef, kristenezielen! Geef mij wat te drinken! — Vrienden, ik heet Johan Frollo van der Molen en ik ben een edelman. Ik ben van mening, dat, als God een schoutsrakker was, hij ook zou plunderen. Broeders, wij gaan op een mooie onderneming uit. Wij zijn dappere lieden. De kerk belegeren, de deuren intrappen, het mooie meisje er uit halen, haar redden van de rechters, haar redden van de priesters, het klooster ontmantelen, den bisschop in zijn paleis verbranden, wij zullen dat in minder tijd opknappen dan een burgemeester nodig heeft om een lepel soep door te slikken. Onze zaak is rechtvaardig, wij zullen de Notre-Dame plunderen, en dan is alles in orde. Wij zullen Quasimodo ophangen. Kent U

Quasimodo, juffers? Hebt U hem wel eens zich buiten adem zien werken aan de klok op een hoogtijdag van Pinksteren? Bij God en duivel! Dat is nog eens mooi! Het lijkt wel een satan te paard op een spokenkop. — Vrienden, luistert naar me, ik ben een boef uit de grond van mijn hart, ik ben een schooier naar de ziel, ik ben een geboren gauwdief. Ik ben erg rijk geweest en ik heb mijn erfdeel erdoor gebracht. Mijn moeder wilde een officier van me maken, mijn vader een subdiaken, mijn tante een rechter van instructie, mijn grootmoeder biechtvader van den koning, mijn oud-tante rijksschatkistbewaarder. Ik, ik ben boef geworden. Ik heb dat tegen mijn vader gezegd, die mij zijn vloek in het gezicht heeft geslingerd, aan mijn moeder, die, het oude mens, begon te huilen en te kwijlen, als dat houtblok in die haard. Leve het pleizier! Ik ben een echte Dolle Hans! Meisje, liefje, andere wijn! Ik kan het nog betalen. Ik wil geen wijn van Suresnes meer. Die stemt mijn keel droevig. Ik zou me net zo lief, potverdrie, een mand door de keel gieten!

Dan klapte de menigte en schaterlachte en, toen hij zag dat het kabaal om hem heen nog toenam, riep de student uit: — O, wat een heerlijk lawaai „Populi debacchantis populosa debacchatio" (Het dolle lawaai van het uitgelaten volk)! Toen begon hij te zingen, zijn oog als verzonken in vervoering, op de toon van een kanunnik, die de vesper inzet. Quae cantica! quae organa! quae cantilenae! quae melodiae hic sine fine decantatur! sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira! (Wat een zang! wat een stem! wat een lied! welk een wijze zingen zij hier zonder ophouden! wat klinken de muziekinstrumenten welluidend, welk een zoete wijze der engelen. bewonder het hooglied).... Hij onderbrak zich zelf: — Duivelse schenkster, geef mij wat te eten.

Er was een ogenblik vrijwel stilte, waarin op zijn beurt de hertog van Egypte zijn schelle stem verhief, terwijl hij zijn Zigeuners onderwees: — ....De wezel heet Aduine, de vos Blauwvoet of Bosloper, de wolf Grijsvoet of Guldenvoet, de beer de Oude of Grootvadertje. De muts van een aardmannetje maakt onzichtbaar en maakt onzichtbare dingen zicht-

baar. — Elke pad, die men doodt, moet bekleed zijn met rood of zwart fluweel, een belletje om de hals en een belletje aan de poten hebben. De peetvader houdt de kop vast, de petemoei het achtereind. De duivel Sidragasum kan de meisjes spiernaakt laten dansen.

— Bij de mis! onderbrak Johan, ik zou de duivel Sidragasum willen wezen.

Inmiddels wapenden de boeven zich verder en fluisterden aan het andere einde van het cabaret.

— Die arme Esmeralda! zei een Zigeuner. Zij is onze zuster. We moeten haar er uit halen.

— Is zij dan nog altijd in de Notre-Dame? vroeg een paardendief met een Joods gezicht.

— Ja, verdorie.

— Wel, kameraden, riep de paardendief, naar de Notre-Dame! Des te beter, daar er in de kapel van de Heilige Féréol en Ferrution twee standbeelden zijn, het ene van den heiligen Johannes den Doper, het andere van den heiligen Anthonius, helemaal van goud, die samen ruim zeven en twintig pond goud wegen en de vergulde zilveren voetstukken wegen ruim acht en veertig pond. Ik weet dat. Ik ben goudsmid geweest.

Toen bracht men Johan zijn eten. Hij riep uit, terwijl hij zich tegen de boezem van de deerne naast zich aanvlijde:

— Bij den heiligen Voult de Lucques, dien het volk den heiligen Goguelu noemt, ik ben volmaakt gelukkig. Daar voor mij zit een stommeling me aan te kijken met de kale smoel van een aartshertog. En hier aan mijn linkerhand één met zo lange tanden, dat je zijn kin niet ziet. En dan voel ik mij als de maarschalk van Gié bij het beleg van Pontoise met mijn rechterhand op een tepeltje. — Selderju! kameraad, je ziet er uit als een kermiskramer, en jij komt naast mij zitten! Ik ben van adel, vriendje. De handel is niet te verenigen met de adel. Ga daar weg. — Hola, jullie daar! Vecht niet! Wat, Baptist Ganzeboutje, jij wou je mooie neus wagen aan de grove vuisten van dat rund! Stommeling! „Non cuiquam datum est habere nasum" (Niet iedereen is het gegeven een neus te bezitten). — Je bent werkelijk goddelijk, Jaantje

Oorwurm! Het is jammer, dat je geen haren hebt. — Hela, ik heet Johan Frollo en mijn broer is aartsdiaken. De duivel hale hem! Alles wat ik zeg, is waar. Door me aan te sluiten bij de boeven heb ik met een vrolijk hart afgezien van een halve woning in het paradijs, die mijn broer mij had beloofd: „Dimidiam domum in paradiso". Ik haal de tekst aan. Ik heb een leengoed in de Tirechappestraat en alle vrouwen zijn verliefd op mij, dat is even waar, als dat Sint-Eloysius een voortreffelijk goudsmid was en dat de vijf gilden van de goede stad Parijs de leerlooiers zijn, de zeemtouwers, de riemsnijders, de beurzenmakers en de zweters, en dat de heilige Laurentius verbrand is met eierdoppen. Ik zweer jullie, vrinden:

Que je ne beuvrai de piment
Devant un an, si je cy ment!

(Ik mag een heel jaar lang geen glas meer legen,
als ik te veel zeg, of iets heb verzwegen.)

Liefje, het is maneschijn, kijk eens daarginds door het venster, hoe de wind frommelt aan de wolken! Zo doe ik met je halsdoekje. — Meisjes, snuit de kinderen en de kaarsen. — Christus en Mohammed, wat eet ik daar, Jupiter! Hé, kokkin! De haren, die je niet meer vindt op het hoofd van die meiden, die vind je wel in de omeletten. Oudje, ik houd van kale omeletten. De duivel moge je voor schut zetten! — Een mooie duivelsherberg, waar de meiden zich kammen met vorken!

Na die woorden wierp hij zijn bord stuk op de vloer en begon luidkeels te zingen:

Et je n'ai, moi,
Par le sang-Dieu!
Ni foi, ni loi,
Ni feu, ni lieu,
Ni roi,
Ni Dieu!

(En ik bezit,
Pot-dat-en-dit!
Huis noch haard meer,
Ziel noch gebod,
Geen heer,
Geen God!)

Inmiddels was Kreupele Zoekenhoeker met de verdeling van zijn wapens gereed gekomen. Hij kwam op Gringoire af, die, met zijn voeten op een haardijzer, verzonken scheen in diep gepeins.

— Vriend Pierre, zei de koning van Thunes, waar, voor den drommel, denk je over.

Gringoire keerde zich naar hem toe met een droefgeestige glimlach: — Ik houd van het vuur, waarde heer. Niet om de alledaagse reden, dat het vuur onze voeten verwarmt of ons soepje kookt, maar omdat het vonkt. Soms kijk ik uren lang naar de vonken. Ik ontdek duizend dingen in de sterretjes, die glinsteren tegen de donkere achtergrond van de haard. Deze sterretjes zijn ook werelden.

— Voor den donder, als ik je begrijp! zei de boef. Weet je, hoe laat het is?

— Ik weet het niet, zei Gringoire.

Zoekenhoeker ging op den hertog van Egypte toe.

— Kameraad Mathias, het is geen gelukkig ogenblik. Men zegt, dat koning Lodewijk XI in Parijs is.

— Een reden te meer, om onze zuster uit zijn klauwen te halen, antwoordde de oude Zigeuner.

— Je spreekt als een man, Mathias. We zullen er trouwens gauw mee klaar zijn. Geen tegenstand te vrezen in de kerk. De kanunniken zijn hazen, en wij zijn sterk. De lui van het gerecht zullen lelijk staan te kijken morgen, als zij haar komen halen! Bij de buik van den Paus! Ik wil niet, dat zij het lieve kind opknopen!

Zoekenhoeker ging het cabaret uit.

Intussen riep Johan met hese stem: — Ik drink, ik eet, ik ben lazarus, ik ben Jupiter! Hé, Pietje Knokker, als je me nog eens zo aankijkt, zal ik je de oren komen wassen.

Zijnerzijds begon Gringoire, gewekt uit zijn gepeins, het bewogen en rumoerige tafereel om zich heen eens te bekijken en mompelde binnensmonds: „Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas" (De uitwerking van de wijn is wellust en luidruchtige dronkenschap). Ach, ik heb wel goede reden om niet te drinken en wat zegt de heilige Benedictus het uitnemend: „Vinum apostatare facit etiam sapientes" (Ook de onthouding van de wijn maakt de mensen wijs).

Op dit ogenblik kwam Zoekenhoeker weer binnen en riep met een donderende stem: Middernacht!

Op dat woord, dat eenzelfde uitwerking had als het signaal om te zadelen op een rustend regiment, ijlden alle boeven, mannen, vrouwen, kinderen, in menigte de taveerne uit met veel rumoer van wapenen en ijzer.

De maan was gesluierd.

De Mirakelhof was helemaal donker. Er was geen enkel licht. Men bemerkte er een menigte mannen en vrouwen, die zacht met elkander spraken. Men hoorde ze gonzen en men zag allerlei wapenen blinken in de duisternis. Zoekenhoeker klom op een grote steen. — In de rij, boeven! riep hij. In de rij, Zigeuners! In de rij, Galilea! Er ontstond een geschuifel in de duisternis. De geweldige menigte scheen zich in een stoet op te stellen. Na enige minuten verhief de koning van Thunes opnieuw zijn stem: — Nu stilte, om Parijs door te trekken! Het wachtwoord is: „Korte kris in de koppel". De fakkels worden eerst aangestoken bij de Notre-Dame! Voorwaarts, mars!

Tien minuten later namen de ruiters, die de ronde deden, verschrikt de vlucht voor een lange stoet zwarte en zwijgende mannen, die de kant van de Wisselaarsbrug uit gingen, door de bochtige straten, die in alle richtingen lopen door de dicht opeen gebouwde wijken der Hallen.

IV. Een onhandige vriend

Diezelfde nacht sliep Quasimodo niet. Hij had zijn laatste ronde door de kerk gedaan. Hij had niet bemerkt, dat op het ogenblik, toen hij de deuren ervan sloot, de aartsdiaken hem voorbij was gekomen en enige ontstemming had getoond, toen hij hem met zorg de zware ijzeren platen zag grendelen en afsluiten, die hun beide grote vleugels de sterkte van een muur gaf. Dom Claude zag er nog peinzender uit dan gewoonlijk. Overigens behandelde hij sinds het nachtelijke avontuur in de cel Quasimodo geregeld zeer onvriendelijk, maar hij kon hem afsnauwen, hem soms zelfs slaan, niets bracht de onderdanigheid, het geduld, de toegewijde berusting van den trouwen klokkenluider aan het wankelen. Van den aartsdiaken duldde hij immer beledigingen, bedreigingen, slagen, zonder een verwijt te mompelen, zonder een klacht uit te stoten. Hoogstens volgde hij hem met verontruste blikken, wanneer Dom Claude de torentrap besteeg, maar de aartsdiaken had er zelf van afgezien de Zigeunerin weer onder de ogen te komen.

Die nacht dan was Quasimodo, na een blik te hebben geworpen op zijn arme, zo veronachtzaamde klokken, op Jaqueline, op Marie, op Thibauld, in de spits van de noordelijke toren gekomen en daar, nadat hij zijn goed gesloten scheepslantaarn op het loden dak had gezet, gaan staan kijken naar Parijs. De nacht, wij hebben het reeds gezegd, was zeer donker. Parijs, dat, zo te zeggen, in die tijd niet verlicht was, vertoonde zich aan het oog als een vage verzameling zwarte blokken, hier en daar doorsneden door de bleke slingerlijn van de Seine. Quasimodo zag er geen ander licht meer dan in een venster van een gebouw in de verte, welks onduidelijke en donkere omtrek zich aanzienlijk boven de daken verhief naar de kant van de Sint-Anthoniuspoort. Ook daar waakte iemand.

Terwijl hij zo zijn enig oog liet gaan langs die einder van nevel en nacht, voelde de klokkenluider in zijn binnenste een onzegbare onrust. Sinds enige dagen was hij op zijn hoede. Hij zag onophoudelijk om de kerk mannen dwalen

met een onheilspellend gezicht, die het toevluchtsoord van het meisje niet uit het oog verloren. Hij dacht, dat er misschien een complot gesmeed werd tegen de ongelukkige vluchtelinge. Hij verbeeldde zich, dat er tegen haar bij het volk een haat bestond, gelijk ook tegen hem, en dat er binnenkort wel iets zou kunnen gebeuren. Hij bleef in zijn klokkentoren dan ook op de uitkijk, dromend in zijn droompaleis, zoals Rabelais zegt, het oog beurtelings naar de cel en naar Parijs, een veilige wachter, als een goede waakhond, met duizenderlei wantrouwen in de geest. Plotseling, terwijl hij de grote stad afspeurde met dat oog, dat de natuur bij wijze van vergelding zo scherp had gemaakt, dat het bijna de andere zintuigen kon vervangen, die Quasimodo ontbraken, scheen het hem, dat de Oude-Pelskade er zonderling uitzag, dat op die hoogte iets gaande was, dat de lijn van de borstwering, die zwart afstak tegen het bleke water, niet recht en rustig was als die der andere kaden, maar dat zij golfde voor het oog als de golven van een stroom of als de hoofden van een menigte, die in beweging is.

Dat kwam hem vreemd voor. Hij spitste zijn aandacht. De beweging scheen in de richting van het Eiland te gaan. Geen licht overigens. Ze bleef enige tijd op de kade aanhouden en verliep toen allengs, alsof, wat daar voorviel, het Eiland binnenkwam, toen hield het plotseling op en de lijn van de kade werd weer recht en onbewegelijk.

Terwijl Quasimodo zich uitputte in vermoedens, scheen het hem, dat de beweging weer opdook in de Kerkstraat, die zich in het Eiland uitstrekt, loodrecht op de gevel van de Notre-Dame. Eindelijk zag hij, hoe dicht de duisternis ook was, de kop van een stoet uit die straat te voorschijn komen en een menigte zich in een oogwenk over het plein verspreiden, terwijl men in de donkerte niets anders kon onderscheiden dan dat het een menigte was.

Dat schouwspel had iets angstwekkends. Het is waarschijnlijk, dat die zonderlinge optocht, die er zoveel belang bij scheen te hebben, zich in een diepe duisternis verscholen te houden, een niet minder diep stilzwijgen bewaarde. Toch moest er wel enig geluid uit opgaan, al was het slechts een

geschuifel. Maar dat geluid drong zelfs niet tot onzen dove door en die vele mensen, waarvan hij ternauwernood iets zag en waarvan hij niets hoorde, terwijl zij toch zo dicht bij hem zich bewogen en liepen, deden hem denken aan een dodenstoet, stom, ontastbaar, gehuld in een nevel. Het scheen hem, alsof een mist vol mensen op hem afkwam, alsof hij schaduwen in de schaduw zag bewegen.

Toen keerde zijn vrees weer, de gedachte van een aanslag tegen de Zigeunerin deed zich weer voor aan zijn geest. Hij werd zich vaag bewust, dat er bewogen ogenblikken op komst waren. Op dit kritieke moment ging hij met zich zelf te rade op verstandiger en sneller wijze, dan men van een zo gebrekkig georganiseerd brein zou hebben verwacht. Moest hij de Zigeunerin wekken? Haar laten ontsnappen? Waarlangs? De straten waren vol, de kerk lag tegen de rivier aan. Geen boot! Geen uitgang! Het enige was, zich te laten doden op de drempel van de Notre-Dame, althans weerstand te bieden, totdat er hulp zou opdagen, als die zou komen, en niet de slaap van Esmeralda verstoren. Die ongelukkige zou nog altijd vroeg genoeg worden gewekt om te sterven. Toen dit besluit eenmaal vaststond, begon hij den „vijand" rustiger te verkennen.

De menigte scheen elk ogenblik toe te nemen op het Kerkplein. Hij maakte echter uit het feit, dat de vensters in de straten en op het plein gesloten bleven, op, dat zij heel weinig geluid moest maken. Plotseling schitterde er een licht en in een ogenblik zwaaiden er zeven of acht brandende fakkels boven de hoofden en wierpen door de duisternis hun stralenbundels. Quasimodo zag toen duidelijk op het Kerkplein de deining van een vreeswekkende troep mannen en vrouwen in lompen, gewapend met zeisen, pieken, sabels, hellebaarden, wier duizenden punten flikkerden. Hier en daar schenen zwarte vorken wel horens boven die gruwelijke gezichten. Hij herinnerde zich dit grauw vagelijk en meende al die gezichten te herkennen, die hem enige maanden tevoren als koning der zotskappen hadden begroet. Een man, die een fakkel in de ene en een karwats in de andere hand hield, klom op een hoge steen en scheen een toespraak te

houden. Tegelijkertijd maakte het vreemde leger enkele bewegingen, alsof het de kerk omsingelde. Quasimodo pakte zijn lantaarn op en ging naar beneden naar het platdak tussen de torens om van dichterbij te kunnen zien en verdedigingsmiddelen te bedenken.

Kreupele Zoekenhoeker, die voor het hoge portiek van de Notre-Dame was aangekomen, had werkelijk zijn troep in slagorde opgesteld. Hoewel hij op geen enkele tegenstand rekende, wilde hij als voorzichtig generaal een ordelijke toestand bewaren, die hem in staat zou stellen zo nodig een plotselinge aanval van de nachtronde of de schoutsrakkers het hoofd te bieden. Hij had dus zijn manschappen zo verdeeld, dat men, van boven en uit de verte gezien, zou hebben gedacht aan de Romeinse driehoek in de slag bij Ecnome, de varkenskop van Alexander of de beroemde big van Gustaaf Adolf. De basis van die driehoek was opgesteld tegen de achtergrond van het plein en sloot zo de Kerkstraat af; één der zijden stond naar het Hôtel-Dieu gekeerd, de andere naar de Sint-Pieter Runderstraat. Kreupele Zoekenhoeker was aan de spits gaan staan met den hertog van Egypte, onzen vriend Johan en de stoutmoedigste vechtersbazen.

Het was geen ongewoon iets in de steden tijdens de Middeleeuwen, een onderneming, als de boeven op dit ogenblik trachtten te volvoeren tegen de Notre-Dame. Wat wij heden ten dage „politie" noemen, bestond toen niet. In de volkrijke steden, in de hoofdsteden vooral, bestond geen centraal gezag, dat enig was en regelend optrad. De leenheerlijke maatschappij had die grote gemeenschappen op zonderlinge wijze samengesteld. Een stad was een verzameling van talloze heerlijkheden, die haar verdeelden in stukken van allerlei vorm en van allerlei grootte. Dientengevolge tegenstrijdige regeling, dat is geen regeling. In Parijs b.v. bestonden, behalve de honderd een en veertig heren, die daar heerlijke rechten deden gelden, vijf en twintig, die naast heerlijke rechten ook aanspraak maakten op gerechtelijke macht, van den bisschop van Parijs af, die ging over vijfhonderd straten, tot aan den prior van Onze Lieve Vrouwe der Velden, die er over vier ging. Al die feodale gerechts-

heren erkenden slechts in naam de oppermacht van den koning. Allen hadden het recht de veiligheid te bewaken. Allen waren op hun eigen gebied. Lodewijk XI, die onvermoeibare werker, die zo terdege begonnen is met de afbraak van het leenheerlijke gebouw, voortgezet door Richelieu en Lodewijk XIV ten voordele van het koningschap, en voltooid door Mirabeau ten voordele van het volk, Lodewijk XI had wel getracht dat net van heerlijkheden, dat Parijs overdekte, te verscheuren door dwars daardoorheen krachtig twee of drie politieverordeningen te slingeren. Zo b.v. in 1465 het bevel aan de bewoners, met het vallen van de nacht de vensters met kaarsen te verlichten en de honden achter slot te houden, op straffe van de strop; in hetzelfde jaar het bevel 's avonds de straten met ijzeren kettingen af te sluiten en het verbod dolken te dragen of aanvalswapens 's nachts op straat. Maar in korte tijd raakten al die pogingen tot gemeentelijke wetgeving in onbruik. De burgers lieten hun kaarsen in het venster uitwaaien door de wind en hun honden rondzwerven; de ijzeren ketenen werden slechts gespannen bij een beleg; het verbod dolken te dragen bracht als enige verandering teweeg, dat de Bekkensnijdersstraat de naam kreeg van Halsafsnijdersstraat, wat kennelijk een vooruitgang is. Het oude bouwsel van leenheerlijke rechtspraken bleef overeind, een geweldige opeenhoping van baljuwschappen en heerlijkheden kriskras door de stad, hinderlijk voor elkander, verward, tegenstrijdig, met elkaar overhoop, een nutteloos warnet van wachten, onderwachten en tegenwachten, waar de straatrovers, de dieven, en de verzetplegers gewapenderhand doorheen slipten. Het was dus in deze wanorde geen ongehoorde gebeurtenis, zo'n aanslag van een deel der bevolking op een paleis, op een tehuis, op een woning, in de drukste wijken. Meestal bemoeiden de buren zich niet met de geschiedenis, tenzij de plundering ook in hun woning plaats vond. Zij stopten zich de oren dicht voor de schoten, sloten hun luiken, versperden hun deuren, lieten de strijd begaan met of zonder wacht, en de volgende dag zei men in Parijs: — Vannacht is er bij Etienne Barbette ingebroken. — De maarschalk van Clermont

is ontvoerd, enz. — Niet alleen de koninklijke paleizen, het Louvre, het Paleis, de Bastille, de Tournelles, maar ook de gewone leenheerlijke tehuizen, het Kleine Bourbon, het Hotel van Sens, het Hotel van Angoulême, enz. hadden hun kantelen op de muren en hun schietgaten boven de poorten. De kerken werden bewaakt door hun heiligheid. Enige echter, waaronder niet de Notre-Dame, waren versterkt. De abt van Saint-Germain-des-Prés zat tussen de kantelen als een baron, en er werd bij hem nog meer koper uitgegeven voor kanonnen dan voor klokken. Zijn vestingwerk was in 1610 nog te zien. Thans is nog nauwelijks zijn kerk overgebleven.

Laten we weerkeren tot de Notre-Dame.

Toen de eerste schikkingen waren getroffen, en wij moeten de tucht der boeven de eer bewijzen door te zeggen, dat de orders van Zoekenhoeker werden uitgevoerd in stilte en met bewonderenswaardige nauwkeurigheid, beklom de waardige bende-aanvoerder het hek van het Kerkplein, verhief zijn rauwe en hese stem, terwijl hij naar de Notre-Dame gekeerd stond en zwaaide met zijn fakkel, waarvan het licht, flakkerend in de wind en elk ogenblik gesluierd door z'n eigen rook, de rossige gevel der kerk voor de ogen deed verschijnen en verdwijnen.

— Tot U, Lodewijk van Beaumont, bisschop van Parijs, raadsheer in het gerechtshof, zeg ik, Kreupele Zoekenhoeker, koning van Thunes, het grote opperhoofd, vorst van het bargoens, bisschop der zotskappen: — Onze zuster, die ten onrechte veroordeeld is wegens hekserij, heeft toevlucht gezocht in Uw kerk; gij zijt haar vrijplaats en bescherming verschuldigd; en nu wil het gerechtshof haar weer hier vandaan weghalen en daarin stemt gij toe, zodat men haar morgen op het Zandplein zou ophangen, indien God en de boeven er niet waren. Dus komen wij tot U, bisschop. Indien Uw kerk al heilig is, dat is onze zuster ons ook; indien onze zuster niet meer veilig is, is Uw kerk dat ook niet meer. Daarom eisen wij van U het meisje op, indien gij Uw kerk wilt redden, of anders zullen wij het meisje weghalen en de kerk plunderen. En dat zal rechtvaardig zijn. Daarom

plant ik hier mijn banier, en God moge je hoeden, bisschop van Parijs!

Quasimodo kon ongelukkigerwijze deze woorden met een soort sombere en woeste plechtigheid uitgesproken, niet verstaan. Een boef reikte Zoekenhoeker zijn banier toe en deze plantte haar plechtig tussen twee stenen. Het was een vork, aan welker tanden een bloedend stuk vlees hing.

Hierop wendde de koning van Thunes zich om en liet zijn blik gaan over zijn leger, die vervaarlijke menigte, waarvan de blikken bijna nog meer schitterden dan de pieken. Na een korte tussenpoos riep hij: — Vooruit, jongens! aan het werk, woelwaters!

Dertig forse kerels, met ijzeren ledematen, met koppen als smeden, kwamen naar voren met hamers, nijptangen en koevoeten over hun schouders. Zij gingen naar de hoofdingang van de kerk, beklommen de stoep en weldra zag men hen allen, gehurkt onder de spitsboog, de deur bewerken met nijptangen en hefbomen. Een massa boeven volgde hen om hen te helpen of naar hen te kijken. De twaalf treden van het portiek stonden vol.

Maar de deur hield het uit. — Duivels, die is hard en koppig! zei er een. — Zij is oud, en heeft versteende beenderen, zei de ander. — Moed, kameraden, hernam Zoekenhoeker. Ik verwed mijn hoofd tegen een pantoffel, dat jullie de deur open hebben, het meisje te pakken en het hoofdaltaar uitgekleed, voordat er een kerkmuis wakker is geworden. Kijk! Ik geloof, dat het slot al meegeeft.

Zoekenhoeker werd in de rede gevallen door een heidens kabaal, dat op dit ogenblik achter hem weerklonk. Hij keerde zich om. Een reusachtige paal was uit de hemel komen vallen, had een dozijn boeven op de kerkstoep verpletterd en kaatste omlaag op de keien met het geluid van een kanonschot, terwijl hij terloops nog hier en daar in de menigte een paar vagebonden de benen brak en hen met kreten van angst opzij deed stuiven. In een oogwenk was het omheinde gedeelte van het Kerkplein leeg. De woelwaters, hoewel beschermd door de diepe boogronding van het portaal, lieten de deur in de steek en Zoekenhoeker zelf

week tot op een eerbiedige afstand van de kerk terug.
— Dat ben ik mooi ontkomen! riep Johan. Ik voelde het langs me suizen, sakkerju! Maar Pietje Knokker is uitgeknokt!
Het is niet te zeggen, welke verbazing en schrik met die paal op de bandieten neerviel. Zij bleven enige minuten in de lucht turen, meer onthutst door dit stuk hout dan door twintigduizend koninklijke boogschutters. — Satans, bromde de hertog van Egypte, dat ruikt naar hekserij! — De maan smijt ons die lat toe, zei Andry de Rode. — Bovendien, ging Fransje Pruimezang verder, heet het, dat de maan bij de Maagd hoort! — Duizend duivels! riep Zoekenhoeker, jullie zijn allemaal stommelingen! — Maar hij wist niet hoe de val van het houtstuk te verklaren.
Toch kon men niets onderscheiden op de gevel, tot welks top het schijnsel der fakkels niet reikte. Het zware houtblok lag midden op het Kerkplein en men hoorde het weeklagen der ongelukkigen, die z'n eerste stoot hadden opgevangen en wier lichaam in tweeën was geslagen op de kant van de stenen treden.
Toen de eerste verwondering voorbij was, vond koning Thunes een verklaring, die zijn metgezellen geloofwaardig voorkwam. — Sapperloot! Zouden de kanunniken zich verdedigen? In de zak dan! In de zak!
— In de zak! herhaalde de bende met verwoed gehuil. En er ging een salvo op van de boogschutters en de donderbussen naar de gevel van de kerk.
Bij deze losbarsting werden de vreedzame bewoners der naburige huizen wakker, men zag verschillende vensters opengaan, en nachtmutsen en handen, die kaarsen hielden, verschenen in de openingen. — Schiet op de vensters, riep Zoekenhoeker. De vensters gingen onmiddellijk weer dicht en de arme burgers, die nauwelijks de tijd hadden gehad een angstige blik te slaan op dat tafereel van fakkels en rumoer, gingen met het angstzweet op het gelaat terug naar hun vrouwen en vroegen zich af of de heksensabbat tegenwoordig op het Kerkplein van de Notre-Dame werd gehouden of dat de Bourgondiërs een aanval deden zoals in '64.

Toen dachten de mannen aan plundering, de vrouwen aan verkrachting, en allen beefden.

— In de zak! herhaalden de boeven, maar zij durfden niet dichterbij komen. Zij keken naar de kerk, zij keken naar het stuk hout. Het stuk hout bewoog niet. Het gebouw bleef er kalm en verlaten uitzien, maar iets weerhield de bandieten.

— Aan het werk toch, woelwaters! riep Zoekenhoeker. Sla de deur in.

Niemand deed een stap.

— Potselderment! zei Zoekenhoeker, dat zijn nog eens mannen, die zijn bang voor een balkje.

Een oude vagebond antwoordde hem.

— Kapitein, die balk zit ons niet dwars, het is de deur, die vol zit met ijzeren staven. De nijptangen kunnen daar niet tegen op.

— Wat hebben jullie dan nodig om haar open te krijgen? vroeg Zoekenhoeker.

— Wel, we zouden een stormram moeten hebben.

De koning van Thunes liep dapper naar de geweldige paal en zette er zijn voet op. — Hier heb je er een, riep hij, de kanunniken zelf hebben ze ons gegeven. En met een spottende groet naar de kant van de kerk: — Dank u zeer, heren!

Dit stukje miste zijn uitwerking niet, de toverkracht van de balk was verbroken. De boeven vatten weer moed; weldra kwam de zware paal, als een veertje opgetild door tweehonderd krachtige armen, verwoed aanbonzen tegen de grote deur, die men reeds had trachten te doen bezwijken. Op het gezicht van die lange balk in de schemering, die de weinige fakkels der boeven over het plein verspreidden, gedragen door die menigte mensen, die er mee op de deur toesnelden, zou men gemeend hebben een monster met duizend poten te zien, dat met de kop voorover den stenen reus aanviel.

Bij de stoot van de paal weergalmde de half metalen deur als een geweldige trommel, zij bezweek niet, maar de hele kathedraal trilde en men hoorde de diepe gewelven van het

gebouw grommen. Op datzelfde ogenblik kwam één der grootste stenen boven van de gevel op de aanvallers neersuizen. — Duivels! riep Johan, gaan de torens hun balustrades omlaag schudden op ons hoofd? Maar de stoot was gegeven, de koning van Thunes gaf het voorbeeld, kennelijk was de bisschop in de verdediging, en men ramde de deur slechts te verwoeder ondanks de stenen, die links en rechts de schedels uiteen deden spatten.

Het is opmerkelijk, dat die stenen alle de één na de ander vielen, maar zij volgden elkander snel op. De boeven voelden er altijd twee tegelijk, één tegen hun benen, één op hun hoofden. Weinige troffen geen doel en reeds lag een hoge laag doden en gewonden te bloeden en te kronkelen onder de voeten der aanvallers, die thans verwoed de gaten onafgebroken opvulden. De lange paal bleef met regelmatige tussenpozen tegen de deur beuken als de klepel van een klok, de stenen bleven regenen, de deur bleef dreunen.

De lezer is er ongetwijfeld niet op gekomen te raden, dat die onverwachte tegenstand, die de boeven buiten zich zelve had gebracht, stamde van Quasimodo.

Het toeval had ongelukkigerwijze den dapperen dove gediend.

Toen hij was afgedaald tot het platdak tussen de torens, gingen verwarde gedachten in zijn hoofd om. Hij was enige minuten langs de gaanderij heen en weer gesneld als een gek, terwijl hij neerzag op de dichte massa der boeven, gereed zich op de kerk te storten, en den duivel of God smeekte de Zigeunerin te redden. De gedachte was bij hem opgekomen de zuidelijke toren te beklimmen en de noodklok te luiden, maar zou, voor hij de klok in beweging had kunnen brengen, voordat de stem van Marie een enkele angstkreet had kunnen slaken, de kerkdeur niet tienmaal worden ingeramd? Dit was juist op het ogenblik, toen de vagebonden met hun werktuigen op haar afkwamen. Wat te doen?

Plotseling herinnerde hij zich, dat metselaars de hele dag bezig waren geweest met het herstellen van de muur, de betimmering en de dakbedekking van de Zuidertoren. Dat was een lichtstraal. De muur was van steen, de dakbedekking

van lood, de betimmering van hout. Die wonderbaarlijke betimmering was zo zwaar en dicht, dat men haar „het bos" noemde.

Quasimodo rende naar deze toren. De benedenkamers lagen inderdaad vol bouwstoffen. Er lagen hopen stenen, opgerolde loden platen, bundels latten, zware reeds ingezaagde balken, massa's puin. Een volledige wapenkamer.

De tijd drong. De tangen en de hamers waren beneden aan het werk. Met een kracht, die vertienvoudigd werd door de aanwezigheid van het gevaar, tilde hij een der balken, de zwaarste, de langste, op, schoof ze door een luchtgat, greep ze toen weer aan de buitenkant van de toren, liet ze glijden over de kant van het hek, dat het platte dak omringt, en liet ze boven de afgrond los. Het geweldige stuk hout schampte in deze val van honderdzestig voet de muur, brak het beeldhouwwerk, draaide enige malen om zich zelf als een molenwiek, die er alleen vandoor was gegaan in de ruimte. Eindelijk bereikte zij de grond, de gruwelijke kreet steeg op en de zwarte balk, die terugsprong op de stenen, geleek op een toeschietende slang.

Quasimodo zag de boeven uiteen stuiven bij de val van de paal, als de as bij het blazen van een kind. Hij benutte hun ontsteltenis en terwijl zij een bijgelovige blik richtten op deze uit de hemel gevallen knots en de stenen heiligen van het portaal verblindden met een salvo van pijlen en hagel, hoopte Quasimodo stilletjes kalkpuin, stenen, blokken en zelfs de zakken met gereedschap der metselaars op aan de kant van die omheining, waar de balk reeds over was gevlogen.

Zodra zij dan ook begonnen de deur te rammeien, begon de stenenregen omlaag te suizen en het scheen hun, dat de kerk boven hun hoofd zich zelf afbrak.

Wie op dit ogenblik had kunnen toezien, zou zijn geschrokken. Behalve wat hij aan werptuigen had opgestapeld tegen de omheining, had hij ook nog een hoop stenen verzameld op het platdak zelf. Zodra de berg keien, die aan de buitenkant lagen, was uitgeput, nam hij van die hoop af. Dan bukte hij zich, richtte zich op, bukte zich weer en richtte

zich nog eens op met een ongelofelijke snelheid. Zijn onwaarschijnlijk grote hoofd boog zich over de balustrade en dan viel er een geweldige steen, dan nog één, dan nog één. Af en toe volgde hij een mooie steen met zijn blik en wanneer die goed aankwam, zei hij: Hm!

Maar de vagebonden werden niet ontmoedigd. Reeds had de dikke deur, waarop zij hun krachten beproefden, meer dan twintig malen gesidderd onder het gewicht van hun eikenhouten stormram, vermeerderd met de kracht van honderd mannen. De panelen kraakten, het houtsnijwerk vloog in stukken, de hengsels schoten bij iedere schok in hun voegen omhoog, de houtplinten bezweken, het hout versplinterde tussen de ijzeren spijlen. Gelukkig voor Quasimodo was er meer ijzer dan hout.

Hij voelde de grote deur echter meegeven. Hoewel hij het niet hoorde, trilden bij elke stoot van de stormram zowel de gewelven van de kerk als zijn ingewanden mee. Hij zag van boven de boeven, zegevierend en woedend, de vuist schudden naar de donkere gevel, en hij benijdde, om de Zigeunerin, de uilen hun vleugels, waarmee zij over zijn hoofd bij troepen vluchtten.

Zijn stenenregen was niet voldoende om de aanvallers te doen afdeinzen.

Op dit benauwde ogenblik ontdekte hij even beneden de omheining, vanwaar hij het boevenvolkje stenigde, twee lange stenen goten, die uitmondden onmiddellijk boven de grote poort. Het andere uiteinde van die goten vormden de stenen van het platdak. Een gedachte kwam bij hem op. Hij haalde ijlings een takkenbos uit zijn rommelkamertje, legde op die takkenbos bundels latten en rollen lood, wapenen die hij nog niet had aangewend, en toen hij deze brandstapel goed klaar had gelegd voor de opening der beide goten, stak hij die met behulp van zijn lantaarn aan.

Daar er in die tijd geen stenen vielen, keken de boeven niet meer naar boven. De bandieten, die hijgden als jachthonden, welke het everzwijn in zijn leger aanvallen, verdrongen zich in menigte om de grote deur, zwaar gehavend door de stormram, maar nog overeind. Zij wachtten vol span-

ning op de zware stoot, de stoot, die haar zou openrammen. Zij stonden er zo dicht mogelijk bij om als eersten binnen te stormen, wanneer ze zou opengaan, in die rijke kathedraal, een grote schatkist, waarin de rijkdommen van drie eeuwen zich hadden opgehoopt. Zij brachten elkaar onder belust vreugdegehuil de mooie zilveren kruisen in herinnering, de mooie koorgewaden van brokaat, de mooie roodgekleurde graven, de rijke pracht van het koor, de oogverblindende feestelijkheden, het Kerstfeest met z'n flakkerende fakkels, het lichte en zonnige Paasfeest, al die schitterende plechtigheden, waarbij reliekschrijnen, kandelaars, kelken, tabernakels, kastjes de altaren overdekten met een laag goud en diamant. Ongetwijfeld dachten op dit heerlijke ogenblik de uitgeworpenen en de boosdoeners, de dieven en de vagebonden veel minder aan de bevrijding van de Zigeunerin dan aan de plundering van de Notre-Dame. Wij nemen zelfs gaarne aan, dat voor hen goeddeels Esmeralda slechts een voorwendsel was, indien dieven al voorwendsels nodig hebben.

Plotseling, terwijl zij zich opstelden voor een laatste poging met de ram, terwijl ieder zijn adem inhield en zijn spieren spande om al zijn kracht te geven aan de beslissende stoot, ging uit hun midden een gehuil op, nog veel ontzettender dan dat, wat uitgebarsten en uitgedoofd was door de balk. Zij, die niet schreeuwden, zij, die nog leefden, keken. Twee stromen gesmolten lood vielen boven van het gebouw midden in de troep. Deze mensenzee was plotseling ineengezonken onder het kokend metaal, dat op de twee plaatsen, waar het neerviel, twee zwarte en rokende gaten had gemaakt in de menigte, zoals heet water in de sneeuw zou doen. Men zag er half verteerde mensen kronkelen, die loeiden van pijn. Om die twee stralen heen verspreidden zich droppels van deze gruwelijke regen over de aanvallers en drongen in hun schedels door als brandende drilboren. Het was een loodzwaar vuur, dat de ellendigen overstelpte met gloeiende hagel.

Het gehuil ging door merg en been. Zij vluchtten hals over kop, wierpen de balk op de lijken, de dappersten even hard als de bangsten, en weer was het Kerkplein leeg.

Aller ogen waren omhooggeslagen naar de kerk. Wat zij zagen, was allerzonderlingst. Boven op de hoogste gaanderij, hoger dan het middenroosvenster, sloeg een grote vlam omhoog tussen de beide klokketorens en joeg een vonkenregen op, een grote, wilde en woedende vlam, waarvan de wind af en toe een flard meenam met de rook. Onder die vlam, onder de sombere omheining met gloeiende klaverbladen spuwden twee gootmonden, in de vorm van monstermuilen, onafgebroken die gloeiende regen uit, die zijn zilverkleurige gutsen deed afsteken tegen de duistere benedengevel. Naarmate zij dichter bij de grond kwamen, breidden de twee stromen vloeibaar lood zich uit tot stralenbundels, gelijk het water dat uit de talloze gaten van de gieter sproeit. Boven de vlam waren de geweldige torens, die beide twee ruwe en afgesneden kanten vertoonden, de ene diep zwart, de andere felrood, zij schenen nog groter te zijn geworden door de ontzaglijke schaduw, die zij in de lucht wierpen. Hun talloze beelden van duivels en draken hadden een onheilspellend aanzien gekregen. Het onrustige schijnsel der vlam deed ze voor de ogen dansen. Er waren slangen, die schenen te lachen, dierenbekken, die men meende te zien happen, salamanders, die in het vuur bliezen, monsters, die niesden in de rook. En tussen die monsters, uit hun stenen slaap zo gewekt door die vlam, door dat geluid, liep iemand heen en weer, die men af en toe voor de vuurgloed langs zag gaan als de vleermuis voor een kaars.

Ongetwijfeld zou die vreemde vuurtoren in de verte den houthakker op de heuvels van Bicêtre wekken, verschrikt door de dansende schaduw van de torens der Notre-Dame op zijn geweldige heidevlakte.

Er ontstond een angstig zwijgen onder de boeven, waarin men enkel de alarmkreten hoorde van de kanunniken, opgesloten in hun klooster en meer verontrust dan paarden in een brandende stal, het haastige geluid van snel geopende en nog sneller gesloten vensters, het geroezemoes uit de huizen en het Hôtel-Dieu, de wind in de vlam, het gereutel der stervenden en het onafgebroken neerkletteren van de loden regen op de stenen.

Inmiddels hadden de leiders der boeven zich teruggetrokken onder de poort van de huize Gondelaurier en hielden raad. De hertog van Egypte zat op een steen en keek met eerbiedige vrees naar de onwaarschijnlijke brandstapel, die daar tweehonderd voet hoog laaide. Kreupele Zoekenhoeker beet van woede op zijn grote vuisten. — Onmogelijk binnen te komen! mompelde hij tussen zijn tanden.

— Een oude toverkerk! bromde de oude Zigeuner Mathias Hungadi Spicali.

— Bij de knevel van den paus! vulde een grijzende deugniet aan, die had gediend, die kerkgoten spuwen nog beter gesmolten lood uit dan de schietgaten van Lectoure.

— Zie je dien duivel daar heen en weer gaan voor het vuur? riep de hertog van Egypte.

— Verdoemd! zei Zoekenhoeker, dat is de vervloekte klokkenluider, dat is Quasimodo.

De Zigeuner schudde met zijn hoofd. — En ik zeg je, dat het de geest Sabnac is, de grote markies, de duivelse geest der vestingwerken. Hij heeft de gedaante van een gewapenden soldaat met een leeuwenkop. Soms zit hij op een gedrochtelijk paard. Hij verandert mensen in stenen en bouwt daar torens mee. Hij voert vijftig legioenen aan. En hij is het. Ik herken hem. Soms heeft hij een mooi gouden kleed aan, bewerkt met Turkse figuren.

— Waar is Schoongaard van der Ster? vroeg Zoekenhoeker.

— Hij is dood, antwoordde één der vrouwen.

Andry de Rode lachte stompzinnig: — Notre-Dame geeft het Hôtel-Dieu (een ziekenhuis) eens wat te doen, zei hij.

— Is er dan geen manier om die deur open te krijgen? riep de koning van Thunes uit en stampte met de voet.

De hertog van Egypte wees hem droevig op de twee stromen kokend lood, die voortdurend nog omlaag gutsten langs de zwarte gevel als twee lange stroken fosfor. — Men heeft gezien hoe kerken zo zichzelf verdedigden, merkte hij zuchtend op. De Aya Sofia, te Constantinopel, heeft veertig jaar geleden driemaal achter elkaar de halve maan van Mohammed afgeworpen, door te schudden met z'n koepels,

met z'n hoofden. Willem van Parijs, die deze kerk heeft gebouwd, was een tovenaar.

— Moeten we dan onverrichterzake aftrekken als kwajongens langs 's Heren wegen? zei Zoekenhoeker. Onze zuster daar achterlaten, dat die wolven in toga haar morgen ophangen?

— En de sacristij, waar karrevrachten goud liggen! voegde een boef er aan toe, wiens naam wij tot onze spijt niet kennen.

— Bij de baard van Mohammed, riep Zoekenhoeker uit.

— Laten we het nog eens proberen, hernam de boef.

Mathias Hungadi schudde het hoofd. — We komen door de deur niet binnen. We moeten de kwetsbare plek vinden in het harnas van de oude heks. Een gat, een sluippoort, ergens een verbinding.

— Wie gaat mee? zei Zoekenhoeker. Ik ga er weer op af. — Zeg eens, waar is het studentje Johan, die zo in het ijzer zat?

— Hij is vast dood, antwoordde iemand. Je hoort hem niet meer lachen.

De koning van Thunes fronste zijn werkbrauwen.

— Jammer. Er zat een dapper hart onder dat ijzer. — En meester Pierre Gringoire?

— Kapitein Zoekenhoeker, zei Andry de Rode, hij is hem gesmeerd, toen wij nog niet eens bij de Wisselaarsbrug waren.

Zoekenhoeker stampte met de voet. — Sakkerju! Hij heeft ons hiertoe opgestookt en hij laat ons midden onder het karwei in de steek! — Laffe kletskous, pantoffelheld!

— Kapitein Zoekenhoeker, riep Andry de Rode, die de Kerkstraat inkeek, daar is het studentje.

— Geprezen zij Satan! zei Zoekenhoeker. Maar wat voor den duivel sleept hij daar mee?

Het was Johan werkelijk, die zo hard aan kwam lopen, als zijn zware ridderuitrusting het toeliet, met een lange ladder, die hij dapper voortsleepte over de stenen, zwaarder hijgend dan een mier, die voortscharrelt met een grasspriet, twintig maal langer dan zijzelf.

— Victorie! Te Deum! (U, o God, prijzen wij), riep de

student. Hier is de ladder van de sjouwerlui van de Saint-Landryhaven.

Zoekenhoeker kwam naar hem toe.

— Kind, wat wil je met die ladder beginnen, voor den drommel?

— Ik heb haar, antwoordde Johan hijgend. Ik wist waar zij was. — Onder het afdak van het huis van den luitenant. — Daar woont een meisje, dat ik ken, en dat mij mooi vindt als een liefdesgod. — Ik heb haar gebruikt om aan die ladder te komen en ik héb de ladder, bij Mohammed! — Het arme kind kwam me opendoen in haar hemd.

— Ja, zei Zoekenhoeker, wat wil je met die ladder beginnen?

Johan keek hem slim en gewichtig aan, hij knipte met zijn vingers alsof het castagnetten waren. Hij was prachtig op dit ogenblik. Hij had op zijn hoofd één van die overladen helmen uit de vijftiende eeuw, die den vijand angst aanjoegen door hun monsterlijk helmbeeld. Op de zijne verhieven zich tien ijzeren bekken, zodat Johan de geduchte bijnaam „δεκεμβολοι" (met tien snebben) kon betwisten aan het Homerische schip van Nestor.

— Wat ik er mee beginnen wil, doorluchtige koning van Thunes! Ziet U die rij beelden met hun stomme koppen daar boven de drie portalen?

— Ja. En verder?

— Dat is de gaanderij der Franse koningen.

— Wat heb ik daar aan? zei Zoekenhoeker.

— Wacht toch even! Aan het einde van die gaanderij is een deur, die altijd alleen maar met de klink gesloten is en met die ladder kom ik daar bij en ik ben dan in de kerk.

— Kind, laat mij het eerst omhoog gaan.

— Nee, kameraad, de ladder is van mij. Ga mee, je bent de tweede.

— Beëlzebub zal je worgen! zei de norse Zoekenhoeker. Ik kom nooit achter iemand aan.

— Nou, Zoekenhoeker, zoek dan een ladder op!

Johan rende het plein op, trok zijn ladder achter zich en riep: — Kom, jongens!

In een oogwenk stond de ladder omhoog tegen de omheining van de benedengaanderij, boven één van de zijportalen. De menigte boeven juichte luid en verdrong zich onder aan om naar boven te klimmen. Maar Johan stond op zijn stuk en zette het eerst de voet op de sporten. De afstand was vrij groot. De gaanderij der Franse koningen verheft zich tegenwoordig ongeveer zeven en zestig voeten boven de straat. De elf treden van de stoep maakten haar nog hoger. Johan ging langzaam omhoog, nogal gehinderd door zijn zware wapenrusting, terwijl hij met één hand de ladder vasthield, met de andere zijn boog. Toen hij midden op de ladder was, wierp hij een droefgeestige blik op de arme omgekomen boeven, waarmee de stoep was bezaaid. — Helaas, zei hij, een stapel lijken, de vijfde zang van de Ilias waardig! Toen ging hij verder omhoog. De boeven volgden hem. Er stond één op iedere sport. Wie in de duisternis die rij geharnaste ruggen omhoog had zien golven, zou hebben gedacht aan een slang met stalen schubben die zich tegen de kerk oprichtte. Johan, die voorop ging en floot, maakte dit beeld volkomen.

De student bereikte eindelijk het balcon van de gaanderij en sprong er vrij handig op onder toejuichingen van het hele boevenvolkje. Als meester van het bolwerk stootte hij een vreugdekreet uit en hield plotseling, versteend, daar midden in op. Hij had achter één der koningsbeelden Quasimodo ontdekt, verscholen in de duisternis, met fonkelend oog.

Voordat een tweede aanvaller een voet op de gaanderij had kunnen zetten, sprong de geduchte bochel naar het boveneind van de ladder, greep zonder een woord te zeggen het uiteinde der beide spijlen met zijn machtige handen aan, duwde er tegen, verwijderde ze van de muur, schudde een ogenblik temidden van het angstig geroep de lange ladder, die doorboog onder de last der boeven langs z'n hele lengte, en plotseling, met bovenmenselijke kracht, wierp hij die tros mensen op het plein. Een ogenblik rilden ook de onverschrokkensten. De ladder, teruggeworpen, bleef een ogenblik recht en steil omhoog staan en scheen te aarzelen, wankelde toen, beschreef toen plotseling een verschrikkelijke

cirkelboog met een straal van tachtig voeten, en sloeg op de stenen met zijn last van bandieten sneller dan een hefbrug, waarvan de kettingen breken. Er ging een huilende verwensing op, toen werd alles stil en enkele ongelukkige verminkten kropen onder de stapel doden uit.

Een schreeuw van smart en woede volgde bij de belegeraars op de eerste triomfkreten. Quasimodo keek onbewegelijk toe, de beide ellebogen op de omheining geleund. Hij zag er uit als een oude, baardige koning aan zijn venster.

Johan Frollo zelf bevond zich in een netelig parket. Hij was alleen op de gaanderij met den geduchten klokkenluider, afgescheiden van zijn metgezellen door een loodrechte muur van tachtig voet hoog. Terwijl Quasimodo met de ladder speelde, was de student naar het deurtje gesneld, dat hij open waande. Mis. De dove had, toen hij de gaanderij op ging, het achter zich gesloten. Johan had zich toen verscholen achter een stenen koning, durfde niet ademhalen en staarde vreesachtig naar den monsterlijken bochel, zoals de man, die, toen hij het hof maakte aan de vrouw van een dierentemmer en op een avond naar een afspraakje ging, zich bij zijn klimpartij vergiste in de muur en plotseling tegenover een witten beer stond.

De eerste ogenblikken sloeg de dove geen acht op hem, maar tenslotte wendde hij het hoofd om en zette zich meteen schrap. Hij had den student ontdekt.

Johan bereidde zich voor op een woeste aanval, maar de dove bleef onbewegelijk; alleen stond hij met zijn gezicht naar den student en keek hem aan.

— Wel, wel, zei Johan, wat heb je me aan te kijken met je ene droefgeestige oog? Onder die woorden bracht de jonge snaak heimelijk zijn boog in gereedheid.

— Quasimodo! riep hij, ik zal je een andere bijnaam bezorgen. Je zult „de blinde" heten.

Het schot ging af. De van veren voorziene pijl floot en hechtte zich in de linkerarm van den gebochelde. Quasimodo trok zich er niet meer van aan dan van een schrammetje op (het beeld van) koning Pharamond. Hij bracht zijn hand naar de pijl, rukte die uit zijn arm en brak hem kalm over

zijn stevige knie. Toen liet hij de beide stukken eer vallen dan dat hij ze op de grond wierp. Maar Johan had geen gelegenheid nog eens te schieten. Toen de pijl gebroken was, blies Quasimodo luidruchtig, sprong als een sprinkhaan en viel over den student heen, wiens wapenrusting plat sloeg tegen de muur.

Toen zag men in die schemering, waar het schijnsel der fakkels zweefde, vaag iets ontzettends.

Quasimodo had met zijn linkerhand de beide armen van Johan gegrepen en deze verweerde zich niet, zozeer voelde hij zich verloren. Met de rechterhand nam de dove hem stuk voor stuk zwijgend, met onheilspellende kalmte, alle delen van zijn wapenrusting af, de degen, de ponjaarden, de helm, het harnas, de armplaten. Het leek wel een aap, die een noot pelt. Quasimodo wierp voor zijn voeten stuk voor stuk, de ijzeren schaal van den student neer.

Toen de student zich ontwapend zag, ontkleed, zwak en bloot in die geduchte handen, probeerde hij niet te spreken, tot dien dove, maar lachte hij hem brutaal in het gezicht en begon hij te zingen, met zijn onversaagde zorgeloosheid van zestienjarig kind, het toen zo bekende wijsje:

Elle est bien habillée,
La ville de Cambrai,
Marafin l'a pillée....

(Wat is haar kleding rijk,
Van de stad Kamerijk,
Marafin plundert haar lijk....)

Hij voltooide het niet. Men zag Quasimodo rechtop staan op de omheining van de gaanderij, terwijl hij met een enkele hand den student bij de voeten vasthield en hem boven de afgrond rond slingerde als een katapult. Toen hoorde men een geluid als van een benen doos, die uiteenspat tegen een muur, en men zag iets omlaag vallen, dat, nog niet halverwege, bleef hangen aan een vooruitstekende hoek van het bouwwerk. Het was een dood lichaam, dat daar hing, dubbel-

gevouwen, met gebroken ledematen, met een lege schedel.
Een kreet van afschuw ging op uit de menigte boeven. — Wraak! riep Zoekenhoeker. — In de zak! antwoordde de massa. — Aanvallen! Aanvallen! Toen was het een verwonderlijk gehuil, waarin zich alle talen mengden, alle dialecten, alle accenten. De dood van den armen student deed de woede van die menigte ontbranden. De schaamte overweldigde haar, en de woede zo lange tijd in bedwang te zijn gehouden voor een kerk door een bochel. De woede vond ladders, meer fakkels en na enkele minuten zag Quasimodo tot zijn ontzetting die verschrikkelijke mierenhoop van alle kanten de Notre-Dame beklimmen en aanvallen. Zij, die geen ladders hadden, hadden koorden met knopen, zij, die geen koorden hadden, klommen langs het beeldhouwwerk omhoog. Zij klemden zich aan elkanders vodden vast. Onmogelijk weerstand te bieden aan die vloedgolf van spookgezichten. De woede deed die woeste gezichten rood worden, hun grauwe hoofden gutsten van het zweet, hun ogen fonkelden. Al die gruwelkoppen, al die gedrochten omsingelden Quasimodo. Het leek wel of een andere kerk de Notre-Dame aanviel met haar monsters, haar beesten, haar heksen, haar duivels, haar onwaarschijnlijkste beelden. Het was als een laag levende verschrikkingen over de stenen verschrikkingen van de gevel.
Inmiddels was het plein verhelderd door talloze fakkels. Dit wanordelijke tafereel, tot dusver verzonken in duisternis, werd plotseling overstroomd met licht. Het Kerkplein straalde en zond zijn schijnsel ten hemel. De vuurhaard op het platdak brandde nog altijd en verlichtte de stad tot in verre omtrek. Het geweldige schaduwbeeld der beide torens, dat zich verweg aftekende op de daken van Parijs, wierp in deze helderheid een brede schaduwstrook. De stad scheen in beweging te zijn gekomen. Ginder klaagden alarmklokken, de boeven huilden, hijgden, vloekten, stegen omhoog, en Quasimodo, onmachtig tegen zoveel vijanden, in angstig beven om de Zigeunerin, zag de verwoede gezichten dichter en dichter bij zijn gaanderij komen, vroeg de hemel om een wonder en wrong zijn handen in wanhoop.

V. Het bidvertrek van heer Lodewijk van Frankrijk

De lezer heeft wellicht niet vergeten, dat Quasimodo een ogenblik, voordat hij de nachtelijke boevenbende ontdekte, terwijl hij Parijs boven van zijn klokketoren afzocht, er slechts een enkel licht zag schitteren, dat een raam verlichtte van de hoogste verdieping van een hoog en somber gebouw naast de Sint-Anthoniusbrug. Dat gebouw was de Bastille. Dat licht was de kandelaar van Lodewijk XI.

Koning Lodewijk XI was inderdaad te Parijs sinds twee dagen. Hij zou over twee dagen ook weer vertrekken naar zijn kasteel te Montilz-Lès-Tours. Zijn bezoeken in de goede stad Parijs waren altijd zeldzaam en kort, daar hij hier niet voldoende valluiken, galgen en Schotse boogschutters om zich heen voelde.

Hij had deze nacht willen doorbrengen in de Bastille. De grote kamer van dertig voet in het vierkant, die hij in het Louvre had, met haar grote schoorsteen, waarop twaalf grote dierenbeelden en dertig statige profeten stonden, en haar grote bed van elf bij twaalf voeten, bevielen hem maar matig. Hij ging verloren bij die grote afmetingen. Deze goede, burgerlijke koning hield meer van de Bastille met een kamertje en een smal bed. En bovendien was de Bastille sterker dan het Louvre.

Dit kamertje, dat de koning voor eigen gebruik bestemd had in de befaamde staatsgevangenis, was nog tamelijk groot en besloeg de bovenste étage van een torentje, dat verbonden was met de wachttoren. Het was een rond vertrek, belegd met glanzende stromatten, aan de zoldering balken, die versierd waren met verguld tinnen leliefiguren en de vlakken daartussen kleurig, een wandbedekking van rijk houtwerk, bezaaid met blanke tinnen roosjes en mooi lichtgroen geverfd, een kleur gemengd uit goudgeel en indigo.

Er was slechts één venster, een hoge spitsboog, getralied met ijzerdraad en ijzeren staven, bovendien verdonkerd door fraai gekleurde ruiten met de wapenen van den koning en

de koningin, waarvan het paneel twee en twintig stuivers had gekost.

Er was slechts één ingang, een deur in moderne stijl, met een lage rondboog, van binnen behangen met een tapijtwerk en van buiten belegd met Iers hout, een breekbaar portaal van bewonderenswaardig vervaardigd houtsnijwerk, zoals men het zo vaak in oude huizen zag voor honderdvijftig jaren. „Hoewel zij de woningen, zegt Sauval, wanhopig ontsieren en versperren, willen onze grijsaards er toch niet af en behouden ze allen ten spijt."

Men vond in deze kamer niets van de gewone kamermeubelen, geen banken, geen schragen, geen voetenbankjes, geen gewone schemels, die tevens kisten waren, geen mooie schemels steunend op poten en dwarsspijlen van vier stuiver het stuk. Men zag er slechts een klapstoel met armleuningen, die zeer fraai was; het hout ervan was beschilderd met rozen tegen een rode achtergrond, de zitting was van dieprode Spaanse stof met lange zijden franje en bevestigd door talloze gouden spijkertjes. De eenzaamheid van deze stoel toonde aan, dat slechts een enkel iemand recht had te gaan zitten in de kamer. Naast de stoel en vlak bij het venster stond een tafel waarover een kleed met vogelfiguren lag. Op die tafel bevonden zich een besmeurde inktkoker, een paar perkamentpapieren, een paar ganzeveren en een gedreven zilveren beker. Een eindje verder stonden een stoof, een rood fluwelen bidstoel met gouden knopjes. Tenslotte waren er achterin een gewoon bed van geel en rood damast, zonder tierelantijnen of versiering met rustige franje. Dat bed, beroemd omdat het de slaap of de slapeloosheid van Lodewijk XI heeft gekend, kon men nog twee eeuwen geleden bij een lid van de Raad van State bezichtigen, waar de oude mevrouw Pilou het heeft gezien, die beroemd is uit de *Cyrus* (een roman van mevrouw Scudéry), onder de naam *Arricidie* en als *de levende Moraal.*

Zo zag de kamer eruit, die men „het bidvertrek van heer Lodewijk van Frankrijk" noemde.

Op het ogenblik, dat wij den lezer er hebben binnengeleid, was dit vertrek zeer donker. De taptoe had een uur geleden

weer geklonken, het was nacht en er stond slechts een enkele flakkerende waskaars op de tafel om vijf mensen bij te lichten, die in de kamer verspreid zaten.

De eerste, op wien het licht viel, was een prachtig gekleed heerschap in een scharlaken-rode broek en nauwsluitend vest met zilveren biezen, een mantel met mouwen van goudlaken met zwarte figuren. Dit schitterende costuum, waarop het licht speelde, kaatste het licht met alle plooien. De man, die het droeg, had op zijn borst in felle kleuren zijn wapenen geborduurd: een balk met aan het einde een rennend damhert. Het schild was aan de rechterkant omzoomd door een olijftak, aan de linkerzijde door de horen van een damhert. Deze man droeg in zijn riem een kostbare korte degen, welks rode handvest bewerkt was als een helmstuk en van boven een grafelijke kroon droeg. Hij zag er kwaad uit, had een trots gezicht en droeg het hoofd in de nek. Op het eerste gezicht las men op zijn gelaat aanmatiging, daarna sluwheid.

Hij stond blootshoofds met een lang plakkaat in de hand rechtop achter de armstoel, waarop een zeer slecht geklede verschijning zat, het lichaam onbevallig dubbelgevouwen, de knieën over elkaar, de ellebogen op de tafel. Men stelle het zich eens voor, op de fraaie zitting van Spaans leer twee puntige knieën, twee magere dijen, in een armzalig zwart linnen spanbroek gestoken, een romp in een kleed van bevervel, dat minder haar was dan leer; tenslotte bekroond door een oude vettige hoed van het slechtste zwarte laken met een band er omheen van loden figuurtjes. Dat was mèt een vuil hoofdkapje, dat nauwelijks een haar liet zien, alles wat men zag van den zittenden man. Hij hield zijn hoofd zozeer gebogen op zijn borst, dat men niets ontdekte van zijn gelaat, dat overdekt was met schaduw, dan de punt van zijn neus, waarop een lichtstraal viel en die lang moest zijn. Zijn magere, gerimpelde hand deed een grijsaard vermoeden. Het was Lodewijk XI.

Een eindje achter hem praatten zachtjes twee mannen, op Vlaamse wijze gekleed, die in de schaduw nog voldoende uitkwamen, zodat iemand, die de voorstelling van het mysteriespel van Gringoire had bezocht, in dit tweetal de belang-

rijkste Vlaamse gezanten had kunnen herkennen, Willem Rym, den scherpzinnigen pensionaris van Gent, en Jacob Coppenole, den geliefden kousenmaker. Men herinnert zich, dat deze beide mannen betrokken waren in de geheime politiek van Lodewijk XI.

Tenslotte stond helemaal achterin, bij de deur, rechtop in de duisternis, onbewegelijk als een standbeeld, een forse man met ineengedrongen gestalte, in een harnas, een helm met blazoen, wiens vierkant gezicht, met een paar uitpuilende ogen, de spleet van een geweldige mond, de oren verscholen onder twee brede tochtschermen van sluike haren, zonder voorhoofd, zowel aan een hond als aan een tijger deed denken.

Allen hadden het hoofd ontbloot behalve de koning.

Het heerschap, dat bij den koning stond, las hem één of ander lang rapport voor, waarnaar zijne hoogheid aandachtig scheen te luisteren. De twee Vlamingen fluisterden.

— Duivelkaters, bromde Coppenole, ik ben het staan moe. Is er hier geen stoel?

Rym antwoordde met een ontkennend gebaar, dat vergezeld ging van een verontruste glimlach.

— Duivelkaters! hernam Coppenole doodongelukkig zo zacht te moeten spreken, ik heb grote lust op de grond te gaan zitten, de benen gekruist, als een kousenmaker, zoals ik in mijn winkel doe.

— Wacht U daar wel voor, meester Jacob.

— Herejee, meester Willem! Je kunt hier dus alleen maar staan?

— Of knielen, zei Rym.

Op dit ogenblik stond de koning op. Zij zwegen.

— Vijftig stuiver voor de kledij van onze bedienden en twaalf pond voor de mantels van de schrijvers van onze kroon! Welja! Smijt het goud maar weg! Ben je gek, Olivier?

Bij die woorden had de grijsaard het hoofd opgetild. Men zag om zijn hals de gouden schelpen van de Sint-Michaelsketen blinken. De kaars verlichtte zijn vleesloze en gemelijke gezicht ten volle. Hij rukte de papieren den ander uit de handen.

— Gij voert ons ten ondergang! riep hij en liet zijn holle ogen over het geschrift gaan. Wat is dat alles? Waarvoor hebben wij zo'n kostbare hofhouding nodig? Twee kapelanen van tien pond per maand elk en een kapeldienaar van honderd stuivers! Een kamerdienaar van negentig pond per jaar! Vier hofmeesters van honderdtwintig pond per jaar ieder! Een vleeskok, een soepkok, een sauskok, een kok voor de toegerechten, een wapenmeester, twee stalknechten van tien pond per maand ieder, twee koksmaten van acht pond! Een palfrenier met zijn twee hulpen van vier en twintig pond per maand! Een opdiener, een pasteibakker, een broodbakker, twee koetsiers, ieder zestig pond per jaar! En de meestersmid, twee en zestig pond! En de meester van de schatkamer twaalfhonderd, en de toezichthouder vijfhonderd! — Weet ik veel? Het is waanzinnig! De salarissen van onze dienaren plunderen Frankrijk! Alle spaarduitjes van het Louvre smelten weg bij zo'n vurige kwistigheid! We kunnen ons vaatwerk nog verkopen op die manier en het volgende jaar, als God en onze Lieve Vrouwe (hier lichtte hij zijn hoed op) ons het leven schenken, kunnen wij onze drank uit tinnen kroezen drinken!

Bij die woorden wierp hij een blik op de zilveren beker, die op de tafel flonkerde. Hij hoestte en ging verder:

— Meester Olivier, de vorsten, die regeren over de grote rijken, zoals koningen en keizers, moeten de overdaad niet laten voortwoekeren in hun woningen, want daarvandaan verspreidt zich dit vuur snel over het land. — Dus, meester Olivier, houdt dit voor gezegd. Onze uitgaven stijgen bij het jaar. Dat mishaagt ons. Wel, te drommel! Tot in '79 werden de zes en dertigduizend pond niet overschreden. In '80 steeg het tot drie en veertigduizend zeshonderdnegentien ponden — ik heb het getal in mijn hoofd, — in '81 zes en zestigduizend zeshonderdtachtig ponden: en dit jaar, bij mijn lijf en mijn ziel, komt het tot tachtigduizend pond! Verdubbeld in vier jaren! Monsterachtig!

Hij zweeg, buiten adem, toen vervolgde hij heftig: — Ik zie om mij heen alleen maar mensen, die vet worden van mijn magerte! Gij zuigt me het geld uit alle poriën!

Allen bewaarden het zwijgen. Het was één van die uit-vallen, die men liet begaan. Hij vervolgde:

— Dat zit er ook achter dat Latijnse verzoekschrift van de Franse edelen, dat wij zouden moeten herstellen, wat zij noemen de grote posten van de kroon! Posten inderdaad! Posten, die drukken! Aha, heren, gij zegt, dat wij geen koning zijn „dapifero nullo, buticulario nullo" (zonder feestmaal en zonder feestgelag)! Dat zullen we U laten zien, voor den drommel! Of wij geen koning zijn!

Toen glimlachte hij in het gevoel van zijn macht, zijn ontstemming verzachtte zich en hij wendde zich tot de Vlamingen:

— Ziet U, vriend Willem? De opperbakker, de opperbottelier, de opperkamerheer, de opperceremoniemeester zijn minder waard dan de laagste knecht. — Onthoud dit, vriend Coppenole, zij deugen nergens voor. Als ze daar zo onnut om den koning heen staan, doen zij me denken aan de vier evangelisten om de wijzerplaat van het grote uurwerk van het Paleis, die Philips Brille onlangs heeft opgeknapt. Zij zijn verguld, maar geven de tijd niet aan, en de wijzer kan het best stellen zonder hen.

Hij bleef een ogenblik peinzen en voegde er, zijn oude hoofd schuddend, aan toe: — Hoho! Bij Onze Lieve Vrouwe, ik ben Philips Brille niet en ik zal de grote heren niet weer vergulden. Ik ben het eens met koning Eduard: Redt het volk en doodt de heren. — Ga voort, Olivier.

Het heerschap, dat hij met deze naam aanduidde, nam het geschrift weer uit zijn handen en begon hardop te lezen:

„....Aan Adam Tenon, klerk van den zegelbewaarder bij het gerechtshof van Parijs, voor het zilver, het gieten en het beeld der gezegde zegels, die nieuw zijn worden aangemaakt, daar de andere vorige, wegens hun ouderdom en gebrekkigheid, niet goed meer konden dienen, — twaalf Parijse ponden.

„Aan Willem Broeder, de somma van vier ponden vier Parijse stuivers wegens zijn zorgen en als vergoeding voor het voederen en onderhouden der duiven in de beide duiventillen van het Torentjespaleis, gedurende de maanden

Januari, Februari en Maart van dit jaar, en daarvoor hebbende verstrekt zeven maten gerst.

„Aan een pater Franciscaner, voor het aanhoren van de biecht van een misdadiger, vier Parijse stuivers."

De koning luisterde zwijgend. Af en toe hoestte hij. Dan bracht hij de beker aan zijn lippen en dronk een slok met vertrokken gezicht.

„In dit jaar omgeroepen op last van het gerecht met hoorngeschal op de straathoeken van Parijs zes en vijftig bekendmakingen. — Nader te regelen.

„Wegens graven en zoeken op zekere plaatsen, zo in Parijs als elders, naar geld dat daar verborgen heette te zijn, hoewel niets gevonden zijnde: — vijf en veertig Parijse ponden."

— Een dukaat begraven om een stuiver op te graven! zei de koning.

„....Wegens het herstellen, aan het Torentjespaleis, van zes witglazen ruiten ter plaatse, waar de ijzeren kooi zich bevindt, dertien stuivers. — Wegens het vervaardigen en afleveren, op bevel van den koning, op de dag van het kijkspel, vier wapenschilden van gezegden heer, ganselijk omlijst met rozehoedjes, zes ponden. — Wegens twee nieuwe mouwen in het oude wambuis van den koning, twintig stuivers. — Wegens een doos vet om de laarzen van den koning in te vetten, vijftien duiten. — Een nieuw gebouwde stal om de zwarte zwijnen van den koning onder te brengen, dertig Parijse ponden. — Verschillende schotten, planken en luiken aangemaakt om de leeuwen op te sluiten, nabij Saint-Paul, twee en twintig ponden."

— Die beesten zijn duur, zei Lodewijk XI. Doet er niet toe! Het is een ware koninklijke luister. Er is een rossige leeuw bij, dien ik erg aardig vind. — Hebt u dien gezien, meester Willem? — Prinsen horen er van die wonderschone dieren op na te houden. Wij, vorsten, moeten leeuwen tot honden en tijgers tot katten hebben. Grote dingen staan goed bij kronen. Ten tijde der heidenen van Jupiter gaven de keizers, wanneer het volk de kerken honderd runderen en honderd schapen aanbood, honderd leeuwen en honderd adelaars. Dat was woest en zeer schoon. De koningen van

Frankrijk hebben altijd dat gebrul om hun troon gehad. Toch zal men mij moeten toegeven, dat ik daarvoor nog minder geld uitgeef dan zij en dat mijn leeuwen, beren en olifanten en luipaarden zeer bescheiden zijn. — Toe maar, meester Olivier. Wij wilden dit zeggen tegen onze Vlaamse vrienden.

Willem Rym boog diep, terwijl Coppenole met zijn forse kop eruit zag als één van die beren, waarover zijne hoogheid sprak. De koning lette daar niet op. Hij nipte aan de beker, en spuwde het brouwsel weer uit, terwijl hij zei: — Bah! wat een afschuwelijk drankje! De voorlezer vervolgde:

„Wegens voedsel van een zwervenden landloper, sinds zes maanden opgesloten in het gevangenhok van het galgenveld in afwachting, dat men weet, wat met hem te doen. — Zes pond vier stuiver."

— Wat is dat? onderbrak de koning. Voeden, wat moet worden opgehangen! Voor den drommel, ik geef geen stuiver meer voor dat voedsel. — Olivier, versta U daarover met den heer van Estouteville en bereid me vanavond de bruiloft nog voor van dien vrijer met een galg. Ga verder.

Olivier maakte met zijn duimnagel een teken bij den zwervenden landloper en ging voort:

„Aan Henriet Cousin, meester scherprechter van het gerecht te Parijs, de somma van zestig Parijse stuivers, hem toegeschat en toegewezen door den heer schout van Parijs, wegens aankoop, volgens verordening van gezegden heer schout, van een groot slagzwaard ter terechtstelling en onthoofding dergenen, die van rechtswege zijn veroordeeld wegens hun wangedrag, en wegens aanmaak van een schede en verder toebehoren voor hetzelve; en eveneens wegens herstel en nieuwe bekleding van het oude zwaard, dat gebroken en gescheurd was bij de terechtstelling van den here Lodewijk van Luxemburg, zodat het niet meer kon dienen.."

De koning onderbrak: — Genoeg. Ik wijs de somma van harte toe. Dat zijn uitgaven, waarop ik niet kijk. Ik heb over dat geld nooit berouw gehad. Vervolg.

„Wegens aanmaak van een grote kooi...."

— Aha, zei de koning en greep met beide handen de leuningen van zijn stoel, ik wist wel, dat ik naar deze Bastille

was gekomen om iets te doen. — Wacht, meester Olivier. Ik wil zelf de kooi zien. U leest me de onkosten op, als ik haar zal bekijken. Heren Vlamingen, gaat mee dat zien. Het is de moeite waard.

Toen stond hij op, leunde op de arm van den voorlezer, beduidde den zwijgenden man, die voor de deur stond, hem voor te gaan, de beide Vlamingen hem te volgen en ging de kamer uit.

De koninklijke stoet werd bij de deur van het vertrek uitgebreid met gewapende mannen, zwaar van het ijzer, en slanke pages, die fakkels droegen. Hij trok enige tijd door het inwendige van de sombere toren met z'n talloze trappen en gangen tot in de muren. De kapitein van de Bastille ging voorop en liet de deuren openen voor den ouden, zieken en gebogen koning, die onder het voortgaan hoestte.

Bij elk deurtje moesten aller hoofden zich wel bukken, behalve dat van den ouden man, wiens gestalte de tijd had gekromd. — Hm! zei hij tussen zijn tandvlees, want hij had geen tanden meer, wij zijn reeds geheel gereed voor de grafdeur. Lage deur, gebogen gast.

Toen zij tenslotte gekomen waren door een laatste deurtje, zo vol met sloten, dat er een kwartier nodig was om het te openen, kwamen zij binnen in een hoge en uitgestrekte zaal met spitsbogen, waar men in het midden bij het fakkellicht een grote massieve, gemetselde kubus van ijzer en hout onderscheidde. Het inwendige daarvan was hol. Het was één van die beruchte staatsgevangeniskooien, die men „koningsdochtertjes" noemde. In de wanden zaten twee of drie venstertjes, zo degelijk getralied met dikke ijzeren staven, dat men het glas niet zag. De deur was een grote stenen plaat, als bij de graven. Van die deuren, die immer enkel dienen om in te gaan. Alleen was de dode hier een levende.

De koning ging langzaam om het gebouwtje heen en bekeek het zorgvuldig, terwijl meester Olivier, die hem volgde, hardop de nota voorlas:

„Wegens aanmaak van een grote houten kooi van dikke planken, delen en spanribben, van binnen negen voet lang bij acht breed, en zeven voet hoogte tussen vloer en zolder,

doorvlochten en versterkt met zware ijzeren staven, dewelke is opgesteld in een ruimte van één der torens van de Bastide (Bastille) Sint-Anthonius, in welke kooi is geborgen en opgesloten op last van den koning onzen heer, een gevangene, die voorheen een oude, vervallen en vergane kooi bewoonde. — Zijn benut voor gezegde nieuwe kooi zes en negentig liggende planken en twee en vijftig staande planken, tien spanribben van achttien voet lengte; en hebben gewerkt aan dezelve negentien timmerlieden om gezegd hout op de hof van de Bastille te zagen, te schaven en op maat te brengen, gedurende twintig dagen...."

— Heel aardige eiken kernen, zei de koning en sloeg met de vuist tegen het hout.

„....In deze kooi zijn gegaan, vervolgde de ander, tweehonderdtwintig dikke ijzeren staven van negen voet en van acht voet, de meeste van gemiddelde lengte, met de hoepels, roosters, en dwarsstaven bij gezegde ijzerstangen, gezamenlijk wegende gezegd ijzer drieduizend zevenhonderdvijf en dertig pond; voorts acht grote ijzerhaken om gezegde kooi te bevestigen met de krammen en spijkers wegende gezamenlijk tweehonderdachttien pond ijzer, ongeacht het ijzer der tralievensters van de kamer, waarin de kooi is opgesteld, de ijzeren staven van de deur van de kamer, en andere zaken...."

— Heel wat ijzer, zei de koning, om een vluchtige geest te weerhouden!

„....Kosten van alles driehonderdzeventien pond, vijf stuivers, zeven duiten."

— Te drommel, riep de koning.

Bij deze krachtterm, die Lodewijk XI bij voorkeur gebruikte, scheen iemand in de kooi te ontwaken, men hoorde ketenen over de vloer rinkelen en er klonk een zwakke stem, die uit het graf scheen op te gaan: — Sire! Sire! Genade! Men kon niet zien, wie daar zo sprak.

— Driehonderdzeventien pond, vijf stuivers, zeven duiten, hernam Lodewijk XI.

De klagelijke stem, die was opgegaan uit de kooi, had alle omstanders doen verstijven, zelfs meester Olivier. De koning

alleen scheen haar niet te hebben gehoord. Op zijn bevel las meester Olivier weer verder voor en zijne hoogheid zette het onderzoek van de kooi onbewogen voort.

„....Voorts is betaald aan een metselaar, die de gaten heeft aangebracht om de tralies der vensters in te zetten, en die de vloer van de kamer heeft gemaakt, waar de kooi in staat, aangezien de vloer deze kooi vanwege haar gewicht niet had kunnen dragen, zeven en twintig pond veertien Parijse stuiver...."

De stem begon weer te jammeren:

— Genade, Sire! Ik zweer U, dat de heer kardinaal Angers het verraad heeft gepleegd en niet ik.

— Die metselaar slaat erin! zei de koning. Ga verder, Olivier.

Olivier ging verder:

„....Aan een timmerman, wegens ramen, britsen, stilletje en andere zaken, twintig pond twee Parijse stuiver...."

Ook de stem ging voort:

— Ach, Sire! Wilt U niet naar mij luisteren? Ik verzeker U, dat niet ik aldus heb geschreven aan den heer Van Guyenne, maar de heer kardinaal La Balue!

— De timmerman is duur, merkte de koning op. — Is dat alles?

„Nee, Sire. ....Aan een glazenmaker wegens de glazen van gezegde kamer, zes en veertig stuivers, acht Parijse duiten."

— Heb genade, Sire! Is het dan niet genoeg, dat men al mijn goederen aan mijn rechters heeft gegeven, mijn vaatwerk aan den heer van Torcy, mijn boekenverzameling aan meester Pierre Doriolle, mijn tapijtwerk aan den gouverneur van Roussillon? Ik ben onschuldig. Reeds veertien jaren smacht ik in een ijzeren kooi. Heb genade, Sire! Het zal U vergolden worden in de hemel.

— Meester Olivier, zei de koning, alles samen?

— Driehonderdzeven en zestig pond acht stuivers, drie Parijse duiten.

— Heilige Maagd! riep de koning. Wat een buitensporige kooi!

Hij rukte het geschrift uit de handen van meester Olivier en begon zelf op zijn vingers te rekenen, terwijl hij beurtelings het papier en de kooi raadpleegde. Inmiddels hoorde men den gevangene snikken. Het was huiveringwekkend in die duisternis en de gezichten keken elkaar aan en werden bleek.

— Veertien jaar, Sire! Reeds veertien jaar! Sinds April 1469. In de naam van de heilige Moeder Gods, Sire, hoor mij aan! U hebt al die tijd van de zonnewarmte genoten. Ik, ongelukkige, zal ik het daglicht nooit meer zien? Genade, Sire! Heb medelijden. De barmhartigheid is een schone koninklijke deugd, die de stroom der woede breekt. Gelooft Uwe hoogheid, dat het in de ure des doods een grote vertroosting is voor een koning, geen belediging ongestraft te hebben gelaten? Bovendien, Sire, ik heb Uwe hoogheid niet verraden, het is de heer van Angers. En ik heb aan de voet een zeer zware ketting en dikke ijzeren kogel, veel zwaarder dan redelijk is. O, Sire, heb medelijden met mij!

— Olivier, zei de koning, en schudde met het hoofd, ik zie daar, dat men mij het mud kalk op twintig stuiver rekent, terwijl het maar twaalf kost. Ga die nota eens herzien.

Hij wendde de kooi de rug toe en stond op het punt het vertrek uit te gaan. De rampzalige gevangene begreep uit de zich verwijderende fakkels en het wegstervende geluid, dat de koning heenging. — Sire! Sire! riep hij wanhopig. De deur ging weer dicht. Hij zag niets meer en hoorde niets meer dan de hese stem van den bewaarder, die hem dit liedje in de oren zong:

Maître Jean Balue	*(Meester Jean Balue*
A perdu la vue	*Heeft geen bisdom nu*
De ses évêchés;	*Meer in zijn bereik;*
Monsieur de Verdun	*De heer van Verdun*
N'en a plus pas un;	*is ook geen van z'n*
Tous sont dépêchés.	*bisdommen meer rijk.)*

De koning ging zwijgend weer omhoog naar zijn bidvertrek met zijn gevolg achter zich aan, dat huiverde van de laatste jammerklachten van den veroordeelde. Plotseling

wendde zijne hoogheid zich tot den gouverneur van de Bastille. — Te drommel, zei hij, zat er niet iemand in die kooi?

— Wis en drie, Sire! antwoordde de gouverneur onthutst door de vraag.

— En wie dan wel?

— De heer bisschop van Verdun.

De koning wist dat beter dan iemand anders. Maar hij hield daarvan.

— O, zei hij met een onnozelheid, alsof hij daar voor het eerst aan dacht, Willem van Harancourt, de vriend van den heer kardinaal La Balue. Een goede drommel, die bisschop!

Enige ogenblikken later was de deur van het bidvertrek weer open en dicht gegaan voor de vijf mensen, die de lezer er in het begin van het hoofdstuk heeft gezien, en zij hadden daar weer hun plaatsen, hun halfluide gesprekken en hun houdingen opgezocht.

Tijdens de afwezigheid van den koning had men op zijn tafel enige staatsbrieven gelegd, waarvan hij zelf het zegel verbrak. Toen begon hij die meteen achter elkander te lezen, beduidde meester Olivier, die bij hem de rol van minister scheen te vervullen, een ganzeveer te nemen en begon, zonder hem de inhoud der brieven mede te delen, op zachte toon hem de antwoorden te dicteren, die deze opschreef, in vrij ongemakkelijke houding, geknield voor de tafel.

Willem Rym sloeg dit gade.

De koning sprak zo zacht, dat de Vlamingen niets verstonden van zijn woorden, tenzij hier en daar enkele losse en weinig begrijpelijke flarden, gelijk: — ....De vruchtbare plaatsen in stand houden door de handel en de onvruchtbare door de nijverheid.... — Tonen aan de heren Engelsen onze vier kanonnen, de Londen, de Brabant, de Bourg-En-Bresse, de Saint-Omer.... — De kanonnen zijn oorzaak, dat de krijg thans oordeelkundiger wordt gevoerd.... — Aan den heer Bressuire, onzen vriend.. — Legers maken schattingen noodzakelijk.... — enz.

Eenmaal sprak hij luider: — Te drommel! De koning van

Sicilië zegelt zijn brieven met gele was net als een koning van Frankrijk. Misschien moesten wij hem dat niet toestaan. Mijn waarde neef van Bourgondië schonk geen wapenen met rode velden. De hoogheid der huizen wordt verzekerd door de ongereptheid der voorrechten. Teken dat aan, vriend Olivier.

Een andere maal: — O! O! zei hij. Wat een lang stuk! Wat verlangt onze broeder de keizer van ons? En terwijl hij met zijn ogen het schrijven doorliep, onderbrak hij zijn lezing met uitroepen: — Zeker, de Duitsers zijn zo groot en machtig, dat het haast niet te geloven is. — Maar wij vergeten het oude spreekwoord niet: — Het schoonste graafschap is Vlaanderen, het schoonste hertogdom Milaan, het schoonste koninkrijk Frankrijk. — Nietwaar, heren Vlamingen?

Ditmaal boog Coppenole met Willem Rym mee. De vaderlandsliefde van den kousenmaker was gestreeld.

Een laatste brief deed Lodewijk XI de wenkbrauwen fronsen. — Wat is dat? riep hij uit. Klachten en grieven tegen onze garnizoenen in Picardië! Olivier, schrijf met spoed aan den heer maarschalk van Rouault. — Dat de krijgstucht verslapt. — Dat de manschappen der officieren, de leenheren, de boogschutters, de garden de poorters allerlei kwaad berokkenen. — Dat de krijgsman zich niet tevreden stelt met wat de boeren hun voorzetten, hen met stokslagen en hellebaarden dwingt wijn te gaan halen uit de stad, vis, kruiderijen en andere buitensporigheden. — Dat onze heer en koning dit weet. — Dat wij ons volk willen behoeden voor onaangenaamheden, stroperijen en plunderingen. — Dat dit onze wil is, bij de Heilige Maagd! Dat het ons bovendien niet aanstaat, dat enige muzikant, baardscheerder of krijgsknecht gekleed zou gaan als een prins in fluweel, in laken, in zijde en met gouden ringen. — Dat die ijdelheden Gode mishagen. — Dat wij ons vergenoegen, wij, die van adel zijn, met een laken wambuis van zestien stuiver de Parijse el. — Dat de heren Trosjongens daartoe ook wel kunnen afdalen. — Beveel en gelast. — Aan den heer van Rouault, onzen vriend. — Goed zo.

Hij dicteerde deze brief met luider stem, op vaste toon en met stoten. Op het ogenblik, dat hij eindigde, ging de deur open en liet een nieuwe gestalte door, die uiterst ontdaan de kamer binnenstormde en riep: — Sire! Sire! Er is een opstand van het grauw in Parijs!

Het ernstige gelaat van Lodewijk XI vertrok; maar wat er zichtbaar werd van zijn ontroering, verdween even snel als een bliksemschicht. Hij bedwong zich en zei met strenge kalmte: — Vriend Jacob, ge komt wel wat onstuimig binnen!

— Sire! Sire! Er is een opstand! hernam vriend Jacob buiten adem.

De koning, die was opgestaan, greep hem ruw bij de arm en fluisterde in zijn oor, zodat hij het alleen kon verstaan, met beheerste woede en een schuine blik naar de Vlamingen: — Zwijg, of — zacht!

De nieuw aangekomene begreep het en begon heel zacht hem een zeer opgewonden verhaal te vertellen, waarnaar de koning kalm luisterde, terwijl Willem Rym, Coppenole opmerkzaam maakte op het gezicht en de kledij van den nieuw aangekomene, zijn bonten muts „caputia fourrata", zijn korte mantel, „epitogia curta", zijn zwart fluwelen jas, die hem deed kennen als een voorzitter van de Rekenkamer.

Nauwelijks had dit heerschap den koning enige mededelingen gedaan, of Lodewijk XI riep in een schaterlach uit: — Waarachtig, spreek hardop, vriend Coictier, waarom zo zacht te spreken? Onze Lieve Vrouwe weet, dat wij geen geheimen hebben voor onze goede Vlaamse vrienden.

— Maar, Sire....

— Vertel hardop!

„Vriend Coictier" stond stom van verbazing.

— Dus, hernam de koning, — spreek, mijnheer, — er is beroering onder de inwoners van onze goede stad Parijs?

— Ja, Sire.

— En wie komt in verzet, zegt gij, tegen den heer baljuw van het Paleis van Justitie?

— Het schijnt, antwoordde de „vriend", die nog stamelde van verbluffing over de plotselinge en onverklaarbare verandering in de gedachten van den koning.

Lodewijk XI hernam: — Waar is de wacht die menigte tegen gekomen?
— Op weg van het Boevenkwartier naar de Wisselaarsbrug. Ik ben ze zelf tegengekomen, toen ik hier naar toekwam om gevolg te geven aan het bevel van Uwe hoogheid. Ik heb sommigen horen schreeuwen: Weg met den baljuw van het Paleis!
— En welke grieven hebben zij tegen den baljuw?
— Och, antwoordde vriend Jacob, dat hij hun meester is.
— Werkelijk!
— Ja, Sire, het is gespuis uit de Mirakelhof. Reeds lang klagen zij over den baljuw, wien zij horig zijn. Zij willen hem niet erkennen, noch als redder noch als toezichthouder!
— Welja! antwoordde de koning met een voldane glimlach, die hij vergeefs trachtte te verbergen.
— In al hun verzoekschriften aan het gerecht, hernam vriend Jacob, beweren zij slechts twee meesters te hebben, Uwe hoogheid en hun God, dat is, geloof ik de duivel.
— Hè! Hè! zei de koning.
Hij wreef zich in de handen, binnenpret deed zijn gezicht lachend stralen. Hij kon zijn vreugde niet verbergen, hoewel hij bij ogenblikken zijn best deed zich te beheersen. Niemand begreep er iets van, zelfs „meester Olivier" niet. Hij zweeg enige tijd, peinzend, maar tevreden.
— Zijn zij sterk? vroeg hij plotseling.
— Ja zeker, antwoordde vriend Jacob.
— Hoeveel?
— Minstens zesduizend.
De koning kon niet nalaten te zeggen: Goed! Hij hernam:
— Zijn zij gewapend?
— Bijlen, pieken, donderbussen, houwelen. Allerlei zeer gevaarlijke wapenen.
De koning scheen geenszins verontrust door deze opsomming. Vriend Jacob meende er aan toe te moeten voegen:
— Als Uwe hoogheid niet terstond den baljuw hulp doet toekomen, is hij verloren.
— Wij zullen zien, zei de koning met gemaakte ernst. Het is goed. Natuurlijk zullen wij die sturen. De heer baljuw is

onze vriend. Zesduizend! Het zijn vastbesloten snaken. Die stoutmoedigheid is prachtig, en wij zijn er zeer vertoornd over. Maar wij hebben weinig mensen bij ons vannacht. Het zal morgenvroeg nog tijd zijn.

Vriend Jacob riep uit: — Onmiddellijk, Sire! Het baljuwschap zal in die tijd twintigmaal geplunderd zijn, de heerlijkheid overmeesterd en de baljuw opgehangen. Om Godswil, Sire, zend hulp vóór morgenvroeg.

De koning keek hem in het gelaat. — Ik heb je gezegd morgenvroeg.

Het was één van die blikken, waarop men niet antwoordt.

Na enig stilzwijgen verhief Lodewijk XI opnieuw zijn stem. — Vriend Jacob, je weet dat toch zeker? Wat was.... Hij verbeterde: Wat is het leenheerlijk rechtsgebied van den baljuw?

— Sire, de baljuw van het Paleis heeft de Mangelstraat tot aan de Groenmarktstraat, het Sint-Michaelsplein en, wat men gewoonlijk noemt, de Muren bij de kerk van Onze Lieve Vrouwe der Velden (hier lichtte Lodewijk XI de rand van zijn hoed op), welke behuizingen dertien in getal zijn, benevens de Mirakelhof, de Maladerie, ook de Buitenwijk geheten, en de hele straatweg, die begint bij die Maladerie en ophoudt bij de Sint-Jacobuspoort. Van die verschillende plaatsen is hij toezichthouder, daarover oefent hij hoge, gewone en lage rechtspraak uit, hij is er heer en meester.

— Welzo! zei de koning en krabde zich met de rechterhand achter het linkeroor, dat is een flink stuk van mijn stad! Ach zo, de heer baljuw wàs koning van dat alles!

Ditmaal verbeterde hij zich niet. Hij vervolgde peinzend, alsof hij tot zich zelf sprak: — Prachtig, heer baljuw! U had daar een aardig stukje van ons Parijs te pakken!

Plotseling barstte hij uit: — Te drommel! Wat zijn dat voor mensen, die rechten laten gelden op toezicht, rechtspraak, bezit en bestuur van ons land? Die hun tol eisen voor elk stukje grond, hun rechtspraak en hun beul op elke straathoek midden tussen ons volk? Zodat, gelijk de Griek meende, dat hij evenveel goden had als fonteinen, en de Perziër. als hij sterren zag, de Fransman met evenveel konin-

gen rekent, als hij galgen ziet! Sakkerju! dat is een lelijk ding en die warboel mishaagt mij. Ik zou wel eens willen weten of het Gods wil is, dat er in Parijs een ander toezicht is dan dat van den koning, een andere rechtspraak dan die van ons hof, een andere vorst in dit land dan wij! Bij mijn ziel en zaligheid! Er moet toch een tijd komen, dat er in Frankrijk slechts één koning is, één heer, één rechter, één beul, zoals er in de hemel maar één God is!

Hij lichtte weer zijn hoed op en vervolgde, steeds nog peinzend, met de uitdrukking en de toon van een jager, die zijn honden ophitst en loslaat: — Goed zo, mijn volk! Dapper gedaan, verpletter die valse heren! Knap je zaakjes op. Vort! Vort! Plunder ze, hang ze, pak ze!.... Ach zo, U wilt koningen zijn, mijne heren? Hup, volk! Hup!

Toen zweeg hij plotseling, beet zich op de lip, als om zijn halfuitgesproken gedachte in te slikken, vestigde zijn doordringend oog beurtelings op de vijf mensen, die hem omringden, en greep onverwachts zijn hoed met beide handen, keek die aan en zei: — O, ik zou je verbranden, als je wist wat er in mijn hoofd omging!

Toen liet hij opnieuw zijn speurende en onrustige blik als van de vos, die zijn hol binnensluipt, rondgaan: — Doet er niet toe! Wij zullen den heer baljuw helpen. Ongelukkigerwijze hebben wij hier op het ogenblik slechts weinig manschappen tegenover zoveel mensen. Wij moeten wel wachten tot morgen. Men zal de orde op het Eiland herstellen en zonder omslag ophangen, wie er gepakt wordt.

— Dat is waar ook, Sire! zei vriend Coictier, ik heb dat in de eerste opwinding vergeten, de wacht heeft twee achterblijvers van de bende gepakt. Als Uwe hoogheid die mannen wil zien, zij zijn hier.

— Of ik ze wil zien! riep de koning, wat drommel! Zoiets vergeet je! Snel, ijl, Olivier, haal ze op.

Meester Olivier ging naar buiten en kwam een ogenblik later weer binnen met de beide gevangenen, omringd door koninklijke boogschutters. De eerste had een grof, stompzinnig, dronken en verwonderd gezicht. Hij was gekleed in lompen en liep met knikkende knieën en een slepende voet.

De tweede was een bleke en glimlachende verschijning, die de lezer reeds kent.

De koning keek hem een ogenblik onderzoekend aan zonder een woord te zeggen en richtte zich toen plotseling tot den eerste:

— Hoe heet je?

— Gieffroy Pincebourde.

— Je beroep?

— Vagebond.

— Wat had je te maken met die verwenste rel?

De vagebond keek den koning aan en slingerde met zijn armen op stompzinnige wijze. Het was één van die slecht geschapen hoofden, waar het begrip zich vrijwel evenveel op zijn gemak voelt, als het licht onder de domper.

— Ik weet het niet, ze gingen, ik ging mee.

— En gingen jullie je niet vergrijpen aan jullie meester, den baljuw van het Paleis, dien jullie wilden plunderen?

— Ik weet, dat het om iets bij iemand ging. Meer niet.

Een soldaat toonde den koning een snoeimes, dat hij op den boef gevonden had.

— Herken je dit wapen? vroeg de koning.

— Ja, het is mijn snoeimes. Ik werk in een wijngaard.

— En herken je dezen man als je metgezel? voegde Lodewijk XI er aan toe en wees op den anderen gevangene.

— Nee. Ik ken hem niet.

— Genoeg, zei de koning en terwijl hij met de vinger een teken gaf aan de zwijgende figuur, die onbewegelijk bij de deur stond en op wien wij den lezer reeds attent hebben gemaakt:

— Vriend Tristan, een mannetje voor jou.

Tristan l'Hermite boog. Hij gaf op lage toon een bevel aan twee boogschutters, die den armen vagebond meenamen.

Inmiddels was de koning den tweeden gevangene genaderd, die van angst stond te zweten.

— Je naam?

— Sire, Pierre Gringoire.

— Je beroep?

— Wijsgeer, Sire.

— Hoe durf je het wagen, schooier, onzen vriend den baljuw van het Paleis te gaan aanvallen, en wat heb je te zeggen over deze volksoploop?

— Sire, ik hoorde er niet bij.

— Wat! schobbejak, heeft de wacht je niet opgepakt onder dat boevengezelschap?

— Nee, Sire, dat is een vergissing. Dat is het noodlot. Ik maak treurspelen. Sire, ik smeek Uwe hoogheid mij aan te horen. Ik ben dichter. De droefgeestigheid drijft mensen van mijn slag 's nachts op straat. Ik kwam daar vanavond voorbij. Een grote toevalligheid. Men heeft mij ten onrechte aangehouden. Ik ben onschuldig aan deze volkswoede. Uwe hoogheid ziet, dat de vagebond mij niet heeft herkend, ik bezweer Uwe hoogheid....

— Zwijg! zei de koning tussen twee slokken van zijn drank. Je ratelt ons doof.

Tristan l'Hermite kwam naar voren en wees met de vinger op Gringoire. — Sire, kan hij ook worden opgehangen? Het waren de eerste woorden, die hij sprak.

— Och, antwoordde de koning achteloos. Ik heb daar geen bezwaar tegen.

— Ik een hele hoop! zei Gringoire.

Onze wijsgeer zag op dit ogenblik groener dan een olijf. Hij begreep uit het koude en onverschillige gezicht van den koning, dat de enige kans school in iets zeer aandoenlijks en wierp zich aan de voeten van Lodewijk XI, terwijl hij met wanhopige gebaren uitriep:

— Sire! Uwe hoogheid verwaardige zich mij aan te horen. Sire! Laat Uw toorn niet woeden over een nietigheid als de mijne. De grootse bliksemschichten van God treffen geen slakrop. Sire, gij zijt een hoogmogend, zeer machtig vorst, heb meelij met een arm en eerlijk man, die minder in staat zou zijn om een opstand te ontketenen dan een ijsblok om een vonk te doen ontstaan! Zeer genadige heer, de goedertierenheid is een deugd van den leeuw en den koning. Ach, de gestrengheid maakt de geesten slechts bevreesd, de onstuimige stormvlagen zouden den voorbijganger zijn mantel niet doen afleggen, terwijl de zon met haar stralen iemand

allengs zo verwarmt, dat hij alleen zijn hemd aanhoudt. Sire, gij zijt de zon. Ik betuig U, mijn enigen heer en meester, dat ik geen metgezel der vagebonden ben, geen dief en rustverstoorder. Opstand en struikroverij horen niet bij Apollo. Niet ik zal mij in die onweerswolken wagen, die zich ontladen in oproer. Ik ben een gehoorzaam onderdaan van Uwe hoogheid. Dezelfde ijverzucht, die de echtgenoot voor de eer van zijn vrouw koestert, de liefde, die de zoon voor zijn vader heeft, moet een goed onderdaan hebben voor de roem van zijn koning; hij moet opgaan in de ijver voor zijn huis, in steeds vlijtiger dienstbetoon. Elke andere hartstocht, die hem mee zou slepen, is slechts waanzin. Dat, Sire, zijn mijn staatkundige opvattingen. Veroordeel mij dan ook niet als oproerling en plunderaar om mijn kleed, waarvan de ellebogen zijn versleten. Indien gij mij genade bewijst, Sire, zal ik het verder slijten op de knieën om God te avond en te morgen voor U te bidden! Helaas, ik ben niet buitensporig rijk, dat is waar. Ik ben zelfs ietwat arm. Maar daarom nog niet slecht. Het is mijn schuld niet. Iedereen weet, dat grote rijkdom niet te verwerven is door de schone kunsten en dat de nijverste boekenwurmen niet immer in de winter bij een groot vuur zitten. De advocaten bemachtigen al het graan en laten slechts stro over voor de andere takken van wetenschap. Er bestaan veertig uitnemende spreekwoorden over de gaten in de mantels der wijsgeren. O, Sire! Erbarmen is het enige licht, dat een grote ziel van binnen kan verhelderen. Het erbarmen draagt de fakkel uit voor alle andere deugden. Zonder haar zijn de mensen blinden, die God op de tast zoeken. Medelijden, wat hetzelfde is als erbarmen, kweekt liefde bij de onderdanen en dat is de machtigste lijfwacht voor den persoon van den vorst. Wat deert het U, Uwe hoogheid, wier aangezichten in luister stralen, dat er een arm mens meer is op de aarde? Een arme onschuldige wijsgeer, die in de duisternis ploetert met ellende, met zijn lege buidel, die zijn holle maag doet rammelen? Bovendien, Sire, ik ben een geletterd man. De grote koningen verhogen hun glans van hun kroon door de letteren te beschermen. Hercules zag niet neer op de titel van Mousa-

geet (beschermer der Muzen), Mathias Corvin begunstigde Johan van Monroyal, dat sieraad der wiskunde, en het is een kwade wijze van bescherming der letteren, de geletterden op te hangen. Welk een smet op het beeld van Alexander, als hij Aristoteles had laten ophangen! Deze bijzonderheid zou geen schoonheidsvlekje op het gelaat van zijn faam zijn, maar een lelijke zweer, die het schond. Sire, ik heb een zeer vaardig bruiloftsdicht gemaakt voor de vrouwe van Vlaanderen en den zeer doorluchten heer kroonprins. Dat doet een opstandige raddraaier toch niet. Uwe hoogheid ziet, dat ik geen schoolvos ben, maar dat ik ijverig heb gestudeerd en dat ik door de natuur rijkelijk ben begaafd met welsprekendheid. Bewijs mij genade, Sire. Daarvoor zult U een edel gebaar maken jegens onze Lieve Vrouwe, en ik zweer U, dat ik van angst reeds sterf bij de gedachte te worden opgehangen!

Onder deze woorden kuste de wanhopige Gringoire de pantoffels van den koning en Willem Rym zei zachtjes tot Coppenole: — Hij doet goed, zo over de grond te kruipen. De koningen zijn als de Jupiter der Cretenzers, zij hebben slechts oren aan de voeten. En zonder zich in te laten met den Jupiter der Cretenzers antwoordde de kousenmaker met een brede glimlach, het oog gevestigd op Gringoire: — O, wat is dat mooi! Het is alsof ik den kanselier Hugonet mij om genade hoor vragen.

Toen Gringoire eindelijk buiten adem ophield, tilde hij het hoofd bevend op naar den koning, die met zijn nagel krabde aan een vlek op de knie van zijn broek. Toen nam zijne hoogheid een slok uit de beker met zijn drank. Overigens sprak hij geen woord en die stilte kwelde Gringoire. De koning zag hem eindelijk aan. — Wat een ontzettende schreeuwer! zei hij. Toen wendde hij zich tot Tristan l'Hermite: — Bah, laat hem gaan.

Gringoire viel, gans verbijsterd van vreugde, op zijn zitvlak.

— Vrijlaten! bromde Tristan. Wil Uwe hoogheid niet, dat men hem nog een beetje in de kooi houdt?

— Vriend, antwoordde Lodewijk XI, meen je, dat wij voor

zulke vogels kooien laten maken van driehonderdzeven en zestig pond, acht stuivers, drie duiten? — Laat dien schooier onmiddellijk los (Lodewijk XI hield van dit woord, dat met „Te drommel" de grondslag uitmaakte van zijn goedmoedigheid), en zet hem met een opstopper buiten de deur!

— O! riep Gringoire uit, welk een koning!

En uit vrees voor een tegenbevel haastte hij zich naar de deur, die Tristan hem met kennelijke tegenzin opende. De soldaten gingen met hem naar buiten en dreven hem met stevige vuistslagen voor zich uit, wat Gringoire verdroeg als een waar stoïcijns wijsgeer.

De goede stemming van den koning bleek, sinds de opstand tegen den baljuw was bericht, uit alles. De ongewone goedhartigheid was daarvan wel een duidelijk teken. Tristan l'Hermite zag er in zijn hoek uit als een norse buldog, die heeft gezien, niet gehad.

De koning trommelde inmiddels vrolijk met de vingers op de leuning van zijn stoel de mars van Pont-Audemer. Hij was een koning in het veinzen, maar die veel beter zijn zorgen wist te verbergen dan zijn vreugde. Die uitwendige blijken van blijdschap bij ieder goed bericht gingen soms zeer ver; zo bijvoorbeeld, bij de dood van Karel den Stouten, tot het schenken van een zilveren hek aan de kerk van Sint-Maarten van Tours; bij zijn troonsbestijging zover, dat hij vergat de begrafenis van zijn vader te regelen.

— Hé, Sire! riep plotseling Jacob Coictier uit, hoe gaat het met de hevige aanval, waarvoor Uwe hoogheid mij heeft doen ontbieden?

— O, zei de koning, ik lijd werkelijk zeer, mijn vriend. Ik heb oorsuizingen en het vuur brandt mij in de borst.

Coictier nam de hand van den koning en voelde zijn pols met het gezicht van den vakman.

— Kijk, Coppenole, zei Rym zacht. Daar heb je hem nu tussen Coictier en Tristan. Dat is zijn hele hof. Een arts voor zich zelf, een beul voor de anderen.

Terwijl hij den koning de pols voelde, keek Coictier meer en meer verontrust. Lodewijk XI zag hem met enige vrees

aan. Coictier deed zienderogen somberder. De goede man had geen andere nering dan de slechte gezondheid van den koning. Die buitte hij zo goed mogelijk uit.

— O! O! mompelde hij tenslotte, dat is ernstig, inderdaad.

— Nietwaar? zei de koning ongerust.

„Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis," (pols snel, sterk, heftig, onregelmatig) vervolgde de dokter.

— Te drommel!

— Binnen drie dagen kan dit het einde van een mens zijn.

— Heilige Maagd! riep de koning uit. En het middel, vriend?

— Ik denk daarover, Sire.

Hij liet Lodewijk XI de tong uitsteken, schudde het hoofd, trok een lelijk gezicht, en zei midden in die vertoning plotseling: — Deksels, Sire, ik wou U nog zeggen, dat er een ontvangersplaats vrij is, en dat ik een neef heb.

— Ik geef die post aan je neef, vriend Jacques, antwoordde de koning; maar haal me dat vuur uit de borst.

— Daar Uwe hoogheid zo goedertieren is, hernam de dokter, zal zij niet weigeren mij wat te helpen bij de bouw van mijn huis in de Sint-Andreas Bogenstraat.

— Hm! zei de koning.

— Mijn geld is op, vervolgde de heelmeester, en het zou werkelijk jammer zijn als het huis geen dak kreeg. Niet vanwege het huis, dat eenvoudig is en heel bescheiden, maar vanwege de schilderingen van Johan Fourbault, die de betimmering opvrolijken. Er is een vliegende Diana bij, maar zo voortreffelijk, zo teder, zo fijn, van zo'n ongedwongen beweging, het hoofd zo goed van haartooisel en bekroond met een halve maan, het vlees zo blank, dat zij, wie er te veel naar kijken, in verzoeking brengt. Er is ook een Ceres. Dat is eveneens een zeer schone godin. Zij zit op korenschoven en heeft om het hoofd een bevallige krans van aren, saamgevlochten met gele morgenster en andere bloemen. Men kan zich niets liefelijkers denken dan haar ogen, niets ronders dan haar benen, niets edelers dan haar gelaat, niets bevalligers dan haar kleed. Het is één van de onschuldigste en volmaakste schoonheden, die het penseel heeft gewrocht.

— Beul! bromde Lodewijk XI, waar wil je heen?
— Ik heb een dak nodig boven die schilderingen, Sire, en al zijn de kosten gering, ik heb geen geld meer.
— Hoeveel is dat, dat dak van jou?
— Wel.... Een koperen dak, met beelden en verguldsel, hoogstens tweeduizend pond.
— O, moordenaar! riep de koning. Hij trekt mij geen kies, of het is een diamant.
— Krijg ik mijn dak? zei Coictier.
— Ja! En loop naar den duivel, maar genees mij.
Jacob Coictier boog diep en zei: — Sire, een terugdrijvend middel zal U redden. Wij zullen U op de lendenen een groot beveiligend verband leggen, samengesteld uit waszalf, vette kleiaarde, eiwit, olie en azijn. U gebruikt Uw drankje verder en wij staan in voor Uwe hoogheid.
Een flakkerende kaars lokt meer dan één mug aan. Toen meester Olivier den koning zo vrijgevig zag en het ogenblik gunstig achtte, kwam hij op zijn beurt naderbij: — Sire....
— Wat is er nu weer? zei Lodewijk XI.
— Sire, Uwe hoogheid weet, dat meester Simon Radin dood is?
— Welnu?
— Hij was koninklijk raadsheer voor de belastingrechtspraak.
— Welnu?
— Sire, zijn post is vrij.
— Bij deze woorden had het hoogmoedige gelaat van meester Olivier z'n aanmatigende uitdrukking verwisseld met een kruipende uitdrukking. Dat is de enige verandering in het gelaat van den hoveling. De koning keek hem vlak in het gezicht, en zei op droge toon: — Ik begrijp het.
Hij hernam:
— Meester Olivier, de maarschalk van Boucycaut zeide: Elke gave komt van den koning, elke vis uit de zee. Ik zie, dat gij het eens zijt met den heer van Boucycaut. Luister nu toe. Wij hebben een goed geheugen. In '68 hebben wij U tot onzen kamerdienaar gemaakt; in '69 bewaker van het

kasteel van Pont de Saint-Claud met honderd Tourse ponden salaris (gij wildet, dat het Parijse zouden zijn). In November '73 hebben wij U bij oorkonde, gegeven te Gergeole, aangesteld als opzichter van het bos te Vincennes, in de plaats van Gilbert Acle, den stalmeester; in '75, houtvester van het woud te Rouvray-lez-Saint-Cloud, ter vervanging van Jacob le Maire; in '78 hebben wij U welwillend toegewezen, bij koninklijk schrijven gezegeld met dubbel merk van groene was, een heffing van tien Parijse ponden voor U en Uw echtgenote, op het marktplein bij de school van Saint-Germain; in '79 hebben wij U houtvester gemaakt van het woud Senart, inplaats van den armen Johan Daiz; toen kapitein van het kasteel van Loches; toen gouverneur van Saint-Quentin; toen kapitein van de Brug van Meulan, waarvoor gij U graaf laat noemen. Van elke vijf stuivers boete, die ieder baardscheerder betaalt, wanneer hij op een feestdag scheert, zijn drie stuivers voor U, en wij krijgen, wat gij overlaat. Wij hebben de goedheid gehad Uw naam van „De Kwade", die te veel op Uw uiterlijk leek, te veranderen. In '74 hebben wij U, tot groot misnoegen van onze adel een rijk en veelkleurig wapen verleend, dat van Uw borst een pauwestaart maakt. Te drommel! Ge zijt toch niet dronken? Is de vangst niet mooi en wonderbaarlijk genoeg? En zijt ge niet bevreesd, dat een volgende zalm Uw scheepje zal doen kantelen? De hoogmoed zal Uw ondergang zijn, mijn vriend. De hoogmoed wordt altijd gevolgd door de val en de schande. Bedenk dit en zwijg.

Deze woorden, op gestrenge toon uitgesproken, deden op het spijtige gelaat van meester Olivier de verwaandheid weerkeren. — Goed, mompelde hij bijna hardop, het is duidelijk, dat de koning vandaag ziek is. Hij geeft alles aan den dokter.

Lodewijk XI, verre van zich te ergeren over deze uitval, hernam met enige vriendelijkheid: — O ja, ik vergat nog, dat ik U benoemd heb tot mijn gezant te Gent bij Vrouwe Maria. Ja, heren, ging de koning voort en wendde zich tot de Vlamingen, die man is gezant geweest. Ziedaar, mijn

vriend, vervolgde hij en richtte zich tot meester Olivier, laten we niet boos worden, wij zijn oude makkers. Wat is het al laat. Wij hebben onze arbeid beëindigd. Scheer me.

Onze lezers hebben ongetwijfeld niet al deze tijd nodig gehad om in „meester Olivier" dien schrikwekkenden kapper te herkennen, dien de voorzienigheid, deze grote dramaschrijfster, met zoveel kunstgevoel een rol heeft doen spelen in het lange en bloederige spel van Lodewijk XI. Hier zullen wij niet beginnen met een uitweiding over de ongewone verschijning. Deze koninklijke barbier had drie namen. Aan het hof noemde men hem beleefd Olivier Damhert, onder het volk Olivier den Duivel. Zijn ware naam luidde Olivier de Kwade.

Olivier de Kwade dan verroerde zich dus niet, mokte tegen den koning en keek schuins naar Jacob Coictier.
— Ja, ja! De dokter! zei hij tussen zijn tanden.

— Welja, de dokter, hernam Lodewijk XI met ongewone goedaardigheid, de dokter staat nog meer in de gunst dan jij. Dat is doodgewoon. Hij heeft ons hele lichaam in zijn handen en jij hebt alleen onze kin te pakken. Kom, mijn arme barbier, dat komt wel in orde. Wat zou je wel zeggen en wat zou je ambt niet moeilijk zijn, als ik een koning was gelijk koning Chilperic, die altijd met één hand zijn baard vasthield? Kom, mijn vriend, kwijt je van je plicht, scheer mij. Haal wat je nodig hebt.

Daar Olivier zag, dat de koning er een grap van maakte en op geen enkele wijze te ontstemmen was, ging hij brommend de kamer uit om zijn bevel op te volgen.

De koning stond op, ging naar het venster en opende het plotseling met buitengewone heftigheid: — O, ja! riep hij en klapte in zijn handen, welk een rode lucht boven het Eiland. Dat is de baljuw, die brandt. Dat kan het alleen zijn. Ach, mijn goede volk! Daar help je me dan eindelijk de leenheren te breken!

Toen wendde hij zich tot de Vlamingen: — Heren, komt dat zien. Is dat vuur niet prachtig rood?

De beide Gentenaren kwamen op hem toe.

— Een groot vuur, zei Willem Rym.

— O! ging Coppenole, wiens ogen plotseling schitterden, verder, dat doet mij denken aan de brand in het huis van den heer van Hymbercourt. Daar moet een stevig oproer zijn.

— Meent u, meester Coppenole? En de blik van Lodewijk XI was bijna even vrolijk als die van den kousenmaker. — Nietwaar, het zal moeilijk zijn daaraan weerstand te bieden?

— Alle duivels, Sire! Uwe hoogheid zal daar heel wat troepen krijgsvolk aan verliezen!

— Ach, ik! dat is iets anders, antwoordde de koning. Als ik wilde!....

De kousenmaker antwoordde stoutmoedig:

— Als dat oproer is, wat ik er van denk, hebt U goed willen, Sire!

— Vriend, zei Lodewijk XI, met twee compagnieën van mijn soldaten en een salvo uit de veldslangen rekent men gemakkelijk af met een menigte poorters.

De kousenmaker scheen, ondanks de tekenen die Willem Rym hem gaf, vastbesloten den koning het hoofd te bieden.

— Sire, de Zwitsers waren ook poorters. De heer hertog van Bourgondië was een groot edelman en hij verfoeide dat grauw. Bij de slag van Grandson, Sire, riep hij: Kanonniers! Vuur, vuur op die boeven! En hij vloekte bij Sint-George. Maar de pensionaris Scharnachtal wierp zich op den mooien hertog met zijn knods en zijn volk en bij de botsing van die boeren in runderhuiden sprong het schitterende Bourgondische leger uiteen als een ruit, getroffen door een kei. Daar werden heel wat ridders gedood door vagebonden; en men vond den heer van Château Guiyon, den voornaamsten edele van Bourgondië, dood naast zijn grote schimmel in een hoekje van een moeras.

— Vriend, antwoordde de koning, ge spreekt van een veldslag. Het gaat om een oproer. En ik zal daar mee afrekenen, zodra het mij behaagt de wenkbrauwen te fronsen.

De ander antwoordde onverschillig:

— Dat is wel mogelijk Sire. In dat geval is dan de ure des volks nog niet gekomen.

Willem Rym meende tussenbeide te moeten komen. — Meester Coppenole, gij spreekt tot een machtig koning.

— Dat weet ik, antwoordde de kousenmaker ernstig.

— Laat hem spreken, waarde Rym, mijn vriend, zei de koning. Ik houd van die vrijmoedigheid. Mijn vader, Karel de Zevende, zei, dat de waarheid ziek was. Ik zelf geloof, dat zij dood is en dat zij geen biechtvader heeft gevonden. Meester Coppenole verscherpt mijn kijk.

Toen legde hij zijn hand gemeenzaam op de schouder van Coppenole:

— U zei dan, meester Jacob?....

— Ik zei, Sire, dat U wellicht gelijk had, dat de ure des volks nog niet gekomen is in Uw land.

Lodewijk XI keek hem met zijn doordringend oog aan.

— En wanneer zal dat uur komen, meester?

— U zult het horen slaan.

— Op welke klok, als ik vragen mag?

Coppenole wenkte met zijn rustige en boerse gezicht den koning naar het venster toe.

— Luister, Sire! Hier is een wachttoren, een klokketoren, er zijn kanonnen, burgers, soldaten. Wanneer de klok zal galmen, wanneer de kanonnen zullen brommen, wanneer de wachttoren met veel geraas ineen zal storten, wanneer burgers en soldaten zullen tieren en elkander doden, dan is dat de ure, die slaat.

Het gezicht van Lodewijk werd somber en peinzend. Hij zweeg een ogenblik, toen sloeg hij zachtjes met de hand, zoals men een strijdros liefkoost op het kruis, tegen de dikke muur van de wachttoren. — O, nee! zei hij. Je zult niet zo gemakkelijk ineenstorten, nietwaar, mijn goede Bastille?

En terwijl hij zich met een onverwacht gebaar tot den vermetelen Vlaming wendde: — Hebt U ooit een opstand gezien, meester Jacob?

— Ik heb er wel gemaakt, zei de kousenmaker.

— Hoe doet ge dat, zei de koning, een opstand maken?

— Och! antwoordde Coppenole, dat is niet erg moeilijk. Er zijn honderd manieren. Allereerst moet er ontevredenheid in de stad bestaan. Dat is niet zo ongewoon. En dan de aard

der inwoners. De Gentenaren zijn van nature opstandig. Zij houden altijd van den vorstenzoon, nooit van den vorst. Wel, op een morgen, wil ik aannemen, komt men mijn winkel binnen en zegt tegen mij: Vader Coppenole, er is dit en dat, de vrouwe van Vlaanderen wil haar ministers redden, de opperbaljuw verdubbelt de graanheffing, of iets anders. Wat men maar wil. Ik, ik laat mijn werk in de steek, ik ga mijn zaak uit en de straat op en ik roep: In de zak! Er is altijd wel een kapotte ton. Ik klim erop, ik zeg hardop de eerste de beste woorden, en ik spreek voor de vuist weg, wat ik op het hart heb; en wanneer men uit het volk is, Sire, heeft men altijd iets op het hart. Dan loopt men te hoop, men schreeuwt, men luidt de stormklok, men voorziet de poorters van de wapenen, die de soldaten zijn afgenomen, het marktvolk komt erbij, en daar gaat het heen! En zo zal het altijd zijn, zolang er heren zijn in de heerlijkheden, poorters binnen de poorten en landvolk op het land.

— En tegen wie komt ge zo in opstand? vroeg de koning. Tegen Uw baljuws? Tegen Uw heren?

— Soms. Dat hangt er van af. Ook tegen den hertog soms.

Lodewijk XI ging weer zitten en zei met een glimlach: — Zo, hier zijn ze eerst aan de baljuws toe!

Op dit ogenblik kwam Olivier Damhert weer binnen. Hij werd gevolgd door twee knapen, die het scheergerei voor den koning droegen; maar wat Lodewijk XI trof, was, dat hij bovendien vergezeld werd door den schout van Parijs en den ridder van de wacht, die uit het veld geslagen schenen te zijn. De mokkende barbier zag er ook ontsteld uit, maar heimelijk tevreden. Hij was het die sprak: — Sire, ik vraag Uwe hoogheid vergeving voor het rampzalige bericht, dat ik haar breng.

De koning wendde zich heftig om en schuurde met de poten van zijn stoel over de vloermat: — Wat is er?

— Sire, hernam Olivier Damhert met het boosaardige gezicht van iemand, die verheugd is een felle slag te kunnen toebrengen, deze opstand van het volk gaat niet tegen den baljuw van het Paleis.

— En tegen wien dan?

— Tegen U, Sire.
De oude koning ging rechtop staan als een jongeman:
— Verklaar dat, Olivier! Verklaar dat! En houd je hoofd goed bijeen, mijn vriend, want ik zweer je bij het kruis van Saint-Lô, dat als gij ons in deze ure beliegt, het zwaard, dat den heer van Luxemburg de hals heeft afgesneden, niet zo geschaard is of het zaagt de jouwe nog wel door!
De eed was indrukwekkend. Lodewijk XI had slechts tweemaal in zijn leven gezworen bij het kruis van Saint-Lô.
Olivier opende de mond om te antwoorden: — Sire....
— Op de knieën! viel de koning hem heftig in de rede. Tristan, let op dezen man!
Olivier knielde neer en zei koeltjes: — Sire, een heks is ter dood veroordeeld door Uw gerechtshof. Zij is gevlucht in de Notre-Dame. Het volk wil haar daar met geweld vandaan halen. De heer schout en de heer ridder van de wacht, die van de relletjes komen, zijn hier om mij te logenstraffen, indien het niet de waarheid is. Het is de Notre-Dame, die het volk belegert.
— Zo, zo! zei de koning zachtjes, gans bleek en gans bevend van toorn. Onze Lieve Vrouwe! Zij belegeren in haar kathedraal Onze Lieve Vrouwe, mijn dierbare meesteres!
— Sta op, Olivier, je hebt gelijk! Ik schenk je de post van Simon Radin. Je hebt gelijk. Mij valt men aan. De heks is in de hoede der kerk, de kerk is in mijn hoede. En ik dacht nog wel, dat het om den baljuw ging! Het gaat tegen mij?
Toen, verjongd door de woede, begon hij met grote passen heen en weer te gaan. Hij lachte niet meer, hij was verschrikkelijk, hij liep op en neer, de vos was een hyena geworden, zijn stem scheen verstikt te zijn, zijn lippen bewogen en zijn vleesloze handen balden zich. Plotseling tilde hij het hoofd op, zijn holle oog scheen vol licht en zijn stem klonk als een trompet. — Pak ze, Tristan. Pak ze, die schurken! Vooruit, Tristan, mijn vriend! Dood ze! Dood!
Na deze uitbarsting ging hij weer zitten en zei met een koude, ingehouden woede:
— Hier, Tristan! Wij hebben hier in deze Bastille bij

ons de vijftig lansen van den burggraaf van Gif, dat maakt driehonderd paarden, die neem je. Voorts is er de compagnie koninklijke boogschutters onder den heer van Châteaupers, die neem je. Ge zijt schout der maarschalken, gij hebt de lieden van uw schoutschap, die neemt ge. Bij het Saint-Polpaleis vindt ge veertig boogschutters van de nieuwe lijfwacht van den heer kroonprins, die neemt ge; en met dat alles ijlt ge naar de Notre-Dame. — Aha, heren poorters van Parijs, gij daagt daar de kroon van Frankrijk uit, de heiligheid van de Notre-Dame, de vrede van dit land? — Uitroeien, Tristan! Uitroeien! En laat er geen ontsnappen tenzij voor Montfaucon.

Tristan boog. — Goed, Sire!

Hij ging na korte stilte verder: — En wat doe ik met de heks?

Die vraag deed den koning nadenken.

— Aha, zei hij, de heks — Mijnheer van Estouteville, wat wilde het volk met haar doen?

— Sire, antwoordde de schout van Parijs, ik denk, waar het volk haar uit haar vrijplaats in de Notre-Dame wil halen, dat die straffeloosheid hen kwetst en dat zij haar willen hangen.

De koning scheen diep na te denken, toen wendde hij zich tot Tristan l'Hermite: — Wel, mijn vriend, roei het volk uit en hang de heks op.

— Zo is het, zei Rym heel zacht tot Coppenole, het volk straffen, omdat het iets wil, en doen wat het wil.

— In orde, Sire, antwoordde Tristan. Als de heks nog in de Notre-Dame is, moet zij daar dan weggehaald worden, ondanks de vrijplaats?

— Te drommel, de vrijplaats! zei de koning en krabde zich achter het oor. En toch moet die vrouw opgehangen worden.

Toen, als gevolg gevend aan een plotselinge inval, knielde hij opeens neer voor zijn stoel, nam zijn hoed af, legde die op de zitting en keek vroom op naar één van de loden amuletten, die er aan hingen: — O, zei hij met gevouwen handen, Onze Vrouwe van Parijs, mijn genadige beschermvrouwe, vergeef mij. Ik zal het slechts deze ene keer doen.

Die misdadigster moet gestraft worden. Ik verzeker U, Heilige Moeder, mijn goede meesteres, dat het een heks is, die Uw heerlijke bescherming niet waardig is. Gij weet, Vrouwe, dat vele zeer vrome vorsten het asylrecht der kerken geschonden hebben voor Gods eer en de veiligheid van de staat. De heilige Hugo, bisschop van Engeland, heeft koning Eduard toegestaan een tovenaar in zijn kerk te vatten. De Heilige Lodewijk van Frankrijk, mijn meester, is met hetzelfde doel de kerk van den heiligen Paulus binnengegaan; en heer Alfonso, de zoon van den koning van Jeruzalem, zelfs de kerk van het Heilige Graf. Vergeef mij dus voor ditmaal, Onze Lieve Vrouwe van Parijs. Ik zal het niet weer doen en ik zal U een mooi zilveren beeld schenken, gelijk aan dat, wat ik het vorige jaar heb geschonken aan Onze Lieve Vrouwe van Ecouys. Zo zij het!

Hij sloeg een kruis, stond op, zette zijn hoed weer op en zeide tot Tristan: — Maak voort, mijn vriend. Neem den heer Châteaupers mee. Ge laat de stormklok luiden. Ge verdelgt het grauw. Ge hangt de heks op. Zo moet het. En ik wil, dat gij zelf de opdracht ten uitvoer brengt. Ge zult mij er rekenschap van afleggen. — Kom, Olivier, ik ga niet slapen vannacht, scheer mij.

Tristan l'Hermite boog en ging heen. Toen gaf de koning met een gebaar Rym en Coppenole het afscheid: — God behoede U, heren, mijn goede Vlaamse vrienden. Neemt een weinig rust. De nacht vordert reeds en wij zijn dichter bij de morgen dan bij de avond.

Beiden trokken zich terug en op weg naar hun vertrekken, onder geleide van den kapitein van de Bastille, zei Coppenole tot Willem Rym: — Hm, ik heb genoeg van dien hoestenden koning! Ik heb Karel van Bourgondië dronken gezien, maar hij was niet zo kwaadaardig als deze zieke Lodewijk XI.

— Meester Jacob, antwoordde Rym, dat komt, doordat de koningen een minder kwade dronk hebben van wijn, dan van drankjes.

VI. Korte kris in de koppel

Toen hij de Bastille uitkwam, liep Gringoire de Sint-Anthoniusstraat af met de snelheid van een op hol geslagen paard. Toen hij bij de Baudoyerpoort kwam, ging hij rechtaf op het stenen kruis, dat zich midden op dat plein verhief, alsof hij in de duisternis de gestalte had kunnen onderscheiden van een man in zwarte kap en mantel, die op de treden onder het kruis zat. — Zijt gij dat, meester? zei Gringoire.

De zwarte gestalte stond op. — Hel en duivel! Je brengt mijn bloed aan het koken, Gringoire. De man op de toren van Sint-Gervais heeft al half twee in de morgen geroepen.

— O, antwoordde Gringoire, dat is mijn schuld niet, maar die van de wacht en van den koning. Ik ben nauwelijks de dans ontsprongen! Ik loop altijd de galg mis. Dat is mijn lot.

— Je loopt alles mis, zei de ander. Maar laten wij opschieten. Heb je het wachtwoord?

— Stel U voor, meester, ik heb den koning gezien. Ik kom bij hem vandaan. Hij heeft een broek van beverbont aan. Is me dat een avontuur.

— O, kletskous! wat kan mij jouw avontuur schelen? Heb je het wachtwoord der boeven?

— Ik heb het. Wees gerust. „Korte kris in de koppel".

— Goed. Anders zouden wij de kerk niet binnen kunnen komen. De boeven zetten de straten af. Gelukkig schijnen zij tegenstand te hebben ontmoet. We komen misschien nog op tijd.

— Ja, meester. Maar hoe komen we de Notre-Dame binnen?

— Ik heb de sleutels van de toren.

— En hoe komen wij er uit?

— Achter het klooster is een deurtje, dat uitkomt op het Terrein, en vandaar naar het water. Ik heb er de sleutel van meegenomen en ik heb er vanmorgen een boot klaargelegd.

— Ik ben daar aardig de galg misgelopen! hernam Gringoire.

— Snel! Kom! zei de ander.

Beiden gingen met grote stappen naar het Eiland.

VII. Châteaupers, te hulp!

De lezer herinnert zich wellicht de netelige toestand, waarin wij Quasimodo hebben achtergelaten. De dappere dove, van alle kanten aangevallen, had zo niet alle moed, dan toch alle hoop op redding verloren, niet voor zich zelf, hij dacht niet aan zich zelf, maar voor de Zigeunerin. Hij liep wanhopig over de gaanderij. De Notre-Dame was bijna in handen van de boeven. Plotseling weerklonk de hoefslag van galopperende paarden in de aangrenzende straten en met een lange rij fakkels en een dichte stoet ruiters, met losse teugels en gevelde lansen, kwamen deze felle geluiden het plein op als een orkaan: Frankrijk! Frankrijk! Sla de poorters neer! Châteaupers, te hulp! De schout! De schout!

De onthutste boeven maakten rechtsomkeert.

Quasimodo, die niets hoorde, zag de blote degens, de flambouwen, de ijzeren pieken, heel die ruiterstoet aan welker hoofd hij kapitein Phoebus herkende, hij zag de verwarring der boeven, de schrik van velen, de verwarring van de stoutsten, en hij putte uit deze onverhoopte hulp zoveel kracht, dat hij de eerste bestormers, die reeds de gaanderij beklommen, weer buiten de kerk wierp. Het waren inderdaad de troepen van den koning, die aankwamen.

De boeven hielden zich dapper. Zij verdedigden zich wanhopig. In de flank aangegrepen uit de Sint-Pieter Runderstraat en van achter uit de Kerkstraat, in het nauw gedreven tegen de Notre-Dame, die zij nog bestormden en die Quasimodo verdedigde, bevonden zij zich, tegelijk belegerden en belegeraars, in dezelfde wonderlijke toestand, waarin zich later bij het beroemde beleg van Turijn in 1640, tussen prins Thomas van Savoye, dien hij belegerde, en den markies van Leganez, die hem insloot, graaf Hendrik van Harcourt bevond, *Taurinum obsessor idem et obsessus* (belegeraar van Turijn en tevens daar belegerd), zoals zijn grafschrift zegt.

Het handgemeen was ontzettend. Hondetand in wolvevlees, zoals Pater Mathieu zegt. De ruiters van den koning, in wier midden Phoebus van Châteaupers zich duchtig weerde, gaven geen enkel kwartier en de stootdegen ving op, wat de houw-

degen was ontgaan. De boeven, slecht gewapend, raasden en beten. Mannen, vrouwen, kinderen vlogen van voren en van achteren tegen de paarden op en haakten zich als katten met tanden en nagels aan hen vast. Anderen bewerkten met hun brandende fakkels het gelaat der boogschutters. Weer anderen sloegen ijzeren haken om de hals der ruiters en rukten aan hen. Zij verscheurden wie vielen.

Eén zag men met een brede, flikkerende zeis lange tijd de poten der paarden maaien. Hij was verschrikkelijk. Hij zong door zijn neus, hij haalde zonder ophouden zijn zeis uit en sloeg toe. Bij elke slag oogstte hij een kring afgehouwen ledematen om zich heen. Hij drong zo door tot midden in de ruiterstoet, met de langzame rust, het hoofdwiegen, en de regelmatige ademhaling van een oogster, die een korenveld onder handen neemt. Dat was Kreupele Zoekenhoeker. Een schot uit een donderbus velde hem neer.

Inmiddels waren de vensters weer open gegaan. De omwoners hadden, toen zij de strijdkreten der koninklijke manschappen hoorden, zich met de strijd ingelaten en uit alle huizen regende het kogels op de boeven. Het Kerkplein hing vol dichte rook, waar de vuurstralen der musketiers doorheen lichtten. Men onderscheidde vaag de gevel van de Notre-Dame en het vervallen Hôtel-Dieu met enige uitgemergelde zieken, die boven van het met luiken bezaaide dak toekeken.

Eindelijk weken de boeven. De vermoeienis, het gebrek aan goede wapenen, de schrik van die verwarring, het vuren uit de vensters, de stoutmoedige aanval der koninklijke manschappen, alles ontmoedigde hen. Zij verbraken de linie der belegeraars en sloegen in alle richtingen op de vlucht met achterlating van een haag doden op het Kerkplein.

Toen Quasimodo, die geen ogenblik van de strijd had afgelaten, deze aftocht zag, viel hij op zijn knieën en hief de handen ten hemel; dronken van vreugde snelde hij, vloog hij met de vlugheid van een vogel naar dat kamertje, waarheen hij de toegangsweg zo onverschrokken had verdedigd. Hij had nu nog maar één gedachte; dat was neer te knielen voor haar, die hij thans voor de tweede keer had gered.

Toen hij de cel binnentrad, vond hij die leeg.

Elfde Boek

I. Het schoentje

Op het ogenblik, dat de boeven de kerk hadden aangevallen, sliep Esmeralda.

Weldra hadden het steeds toenemende kabaal om het gebouw en het verontruste blaten van haar wakker geworden geitje haar uit de slaap doen ontwaken. Ze was rechtop gaan zitten, ze had geluisterd, ze had gekeken, toen was zij, ontsteld door het licht en het lawaai, haar kamertje uit geijld en was zij gaan zien. De aanblik van het plein, het spektakel dat daar weerklonk, de wanorde van die nachtelijke aanval, deze afschuwelijke menigte, die rondhupte als een zwerm kikvorsen, slechts half te zien in de duisternis, het kwaken van die rauwe bende, de enkele rode fakkels, die boven deze donkere massa rondgingen en elkander kruisten als de dwaallichten, die schijnen boven het nevelige oppervlak van een moeras, dit hele tafereel maakte op haar de indruk van een geheimzinnige strijd, ontketend tussen de spookverschijningen van de heksensabbat en de stenen monsters van de kerk. Van kindsbeen af doordrenkt met het bijgeloof van het Zigeunervolkje, was haar eerste gedachte, dat zij de vreemde nachtwezens had verrast bij hun hekserij. Toen snelde zij ontsteld naar haar kamertje, en rolde zich op, zocht op haar legerstede een minder gruwelijke nachtmerrie.

Allengs waren echter de eerste angstdromen van haar geweken; uit het steeds toenemende rumoer en uit andere aanduidingen van de werkelijkheid had zij bemerkt, dat zij niet door geesten, maar door menselijke wezens was ingesloten. Toen was haar vrees, zonder toe te nemen, van aard veranderd. Zij had gedacht aan de mogelijkheid van een volksmuiterij om haar uit haar vrijplaats weg te sleuren. De gedachte nog eens weer het leven te verliezen, en de hoop, en Phoebus, dien zij steeds in haar toekomstdromen zag, haar grenzenloze zwakheid, de onmogelijkheid te vluchten, de afwezigheid van een toevlucht, haar verlatenheid, haar eenzaamheid, deze gedachten en duizend andere hadden haar

overmeesterd. Zij was op de knieën gevallen, het hoofd op haar bed, de handen samengevouwen boven haar hoofd, vol angst en vreze, en, hoewel een Zigeunerin, een bijgelovige heidin, had zij snikkend den goeden God der Christenen om genade gesmeekt en gebeden tot de Heilige Maagd, haar gastvrouw. Want al gelooft men niet, er zijn in het leven ogenblikken, dat men zich steeds rekent tot de vromen van de tempel, die het dichtst bij is.

Zo bleef zij lang voorover liggen, bevende eigenlijk meer, dan dat zij bad, huiverende bij het dichter en dichterbij komende geluid van die woedende menigte, zonder iets te begrijpen van die losbarsting, zonder te weten, waar het om ging, wat men deed, wat men wilde, maar in het voorgevoel van een verschrikkelijke ontknoping.

Daar hoort zij midden in die angst stappen in haar nabijheid. Zij wendt zich af. Twee mannen, waarvan de een een lantaarn droeg, waren haar cel binnengekomen. Zij stootte een zwakke kreet uit.

— Vrees niets, zei een stem, die haar niet onbekend was, ik ben het.

— Wie? Ik? vroeg zij.

— Pierre Gringoire.

Die naam stelde haar gerust. Zij sloeg de ogen weer op en herkende werkelijk den dichter. Maar bij hem was een zwarte, van het hoofd tot de voeten omhulde gedaante, die haar mond dichtsnoerde.

— Kijk, hernam Gringoire op een toon van verwijt, Djali had mij eerder herkend dan jij!

Het geitje had inderdaad niet gewacht, tot Gringoire zijn naam noemde. Nauwelijks was hij binnen, of het had zich tegen zijn knieën gevlijd, den dichter met aanhankelijkheidsbetuigingen en witte haren overdekt, want het was aan het ruien. Gringoire beantwoordde zijn liefkozingen.

— Wie is daar bij je? zei de Zigeunerin zachtjes.

— Wees gerust, antwoordde Gringoire, het is een van mijn vrienden.

Toen zette de wijsgeer zijn lantaarn op de grond, hurkte op de stenen vloer en riep geestdriftig uit, terwijl hij Djali in

zijn armen sloot: — O, wat is het een aardig diertje, zeker verdienstelijker om haar zindelijkheid dan om haar grootheid, maar slim, handig en geletterd als een letterkundige! Laat eens kijken, mijn Djali, heb je niets van je grappige kunstjes vergeten? Hoe doet meester Jacques Charmolue?....

De man in het zwart liet hem niet doorgaan. Hij ging op Gringoire toe en stootte hem ruw tegen de schouder. Gringoire stond op. — Het is waar, zei hij, ik vergat, dat wij haast hebben. — Maar dat is toch geen reden om de mensen zo ruw te bejegenen. — Mijn lieve kind, je leven is in gevaar en dat van Djali ook. Men wil je weer ophangen. Wij zijn je vrienden en wij komen om je te redden. Ga met ons mee.

— Is het heus? riep zij ontzet uit.

— Ja zeker, heus. Kom snel!

— Ik wil wel, stamelde zij. Maar waarom spreekt je vriend niet?

— Ach, zei Gringoire, dat komt, doordat zijn vader en zijn moeder wonderlijke mensen waren, die hem tot een zwijgzaam iemand hebben gemaakt.

Zij moest zich wel vergenoegen met deze verklaring. Gringoire nam haar bij de hand, zijn metgezel nam de lantaarn op en ging vooruit. De vrees beklemde het meisje. Zij liet zich meevoeren. Het geitje volgde hen met sprongen; zo blij was het Gringoire weer te zien, dat het hem elk ogenblik deed struikelen door met de horens tegen zijn benen te stoten.

— Zo is het leven, zei de wijsgeer, als hij bijna weer viel, het zijn dikwijls onze beste vrienden, die ons ten val brengen!

Zij gingen ijlings de torentrap omlaag, dwars door de kerk, gans duister en eenzaam en weergalmend van het kabaal, wat een vreemde tegenstelling vormde, en kwamen naar buiten op het kloosterplein door de Rode Poort. Het klooster was verlaten, de kanunniken waren naar de bisschopswoning gevlucht om gezamenlijk te bidden; de hof was leeg, enige angstige bedienden scholen weg in de donkere hoeken. Zij gingen naar de poort toe, die van deze hof uitkwam op het Terrein. De man in het zwart opende deze met een sleutel, die hij bij zich had. Onze lezers weten, dat het Terrein een ommuurde landtong was aan de rand van het

Eiland en dat het behoorde onder het kapittel van de Notre-Dame, dat het Eiland ten oosten achter de kerk besloeg. Zij vonden deze omheining volkomen verlaten. Daar was reeds minder rumoer in de lucht. Het kabaal van de aanval der boeven drong verwarder en minder luidruchtig tot hen door. De frisse wind, die de loop van het water volgt, bewoog de bladeren van de enige boom op het uiteinde van het Terrein met een reeds bijna aangenaam geluid. Zij waren echter nog zeer dicht bij het gevaar. De gebouwen in hun naaste omgeving waren de bisschopswoning en de kerk. Het was te zien, dat er een grote wanorde heerste in die bisschopswoning. Haar duistere blok vertoonde overal lichten, die van het ene venster naar het andere ijlden; zoals er, wanneer men papier verbrandt, een naargeestige ashoop overblijft, waarin felle vonken duizenderlei vreemde lijnen trekken. Daarnaast geleken de geweldige torens van de Notre-Dame, zo van achteren gezien, met het lange schip, waarboven zij zich verheffen, zwart afstekend tegen het grote, rossige schijnsel, dat het Kerkplein vulde, op twee reusachtige haardijzers van een cyclopenvuur.

Wat men rondom van Parijs zag, trilde voor het oog in een half verlichte duisternis. Rembrandt heeft in zijn schilderijen van die achtergronden.

De man met de lantaarn liep regelrecht naar de punt van het Terrein. Daar was aan de waterkant een vervallen en vermolmde schutting van palen met planken, waaraan een lage wijnstok enkele magere takken vastklemde als de uitgestoken vingers van een open hand. Daar achter, in de schaduw van dit staketsel, lag een bootje verborgen. De man beduidde Gringoire en zijn metgezellin in te stappen. Het geitje volgde hen. Toen sneed hij het touw van de boot door, stootte haar af met een lange boom, greep twee riemen, ging voorin zitten en roeide uit alle macht naar open water. De Seine stroomt zeer snel op deze plaats en hij had vrij wat moeite, van de punt van het Eiland weg te komen.

Gringoire's eerste zorg, toen hij in de boot stapte, was het geitje op zijn knieën te nemen. Hij ging achterin zitten en het meisje, dat voor den onbekende een onbestemde vrees

koesterde, kwam naast den dichter zitten en drukte zich tegen hem aan.

Toen onze wijsgeer de boot in beweging gevoelde, klapte hij in de handen en kuste Djali tussen de horentjes. — O, zei hij, nu zijn wij alle vier gered. Hij vervolgde met een diepzinnig denkersgezicht: — Men dankt soms aan het geluk, soms aan de list, de gelukkige ontknoping van grote ondernemingen.

De boot koerste langzaam naar de rechteroever. Het meisje sloeg met heimelijke angst den onbekende gade. Hij had zorgvuldig het licht van zijn dievenlantaarn afgedekt. Men zag hem vaag in de duisternis voor in de boot zitten als een spookgestalte. Zijn kap, nog altijd neergeslagen, leek een soort masker en telkens, wanneer hij onder het roeien zijn armen, waar brede zwarte mouwen om hingen, uitsloeg, dacht men aan twee grote vleermuisvleugels. Hij had overigens nog geen woord gesproken, geen geluid gemaakt. Er klonk in de boot geen ander geluid dan het geplas van de riemen, vermengd met het gekabbel der talloze golfjes tegen de kiel.

— Bij mijn ziel! riep plotseling Gringoire uit, wij zijn zo opgewekt en vrolijk als uilen. Wij zijn even zwijgzaam als Pythagoraeërs of vissen! Te drommel, vrienden, ik wilde wel, dat iemand tegen mij sprak. De menselijke stem is muziek in het menselijke oor. Dat zijn mijn woorden niet, maar die van Dydimos van Alexandrië en het zijn beroemde woorden. Zeker is Dydimos van Alexandrië geen middelmatig filosoof. Een woord, lieve kind! Ik smeek je erom, zeg iets tegen mij. Zeg eens, je trok een allergrappigst zonderling snuitje; trek je dat altijd? Weet je, liefje, dat het gerechtshof te zeggen heeft over alle vrijplaatsen en dat je groot gevaar liep in je kamertje van de Notre-Dame? Ach, de kolibri bouwt zijn nest in de muil van de krokodil. Meester, daar komt de maan weer te voorschijn. Als men ons maar niet ontdekt. Wij verrichten een prijzenswaardige daad door het jonge meisje hier te redden en toch zou men ons in naam des konings ophangen, indien men ons te pakken kreeg. Ach, die menselijke daden worden

van twee kanten bekeken. Men veroordeelt in mij, wat men in jou prijst. Hij, die Caesar bewondert, laakt Catilina. Nietwaar, meester? Wat zegt gij van die wijsheid? Ik, ik bezit de wijsgerigheid uiteraard van nature. *Ut apes geometriam* (gelijke de bijen de meetkunde). — Kom, niemand antwoordt mij. Wat hebben jullie allebei een slechte stemming! Ik moet maar alleen spreken. Dat noemen wij op het toneel een monoloog. Te drommel! Ik zeg je, dat ik koning Lodewijk den Elfden gezien heb en dat ik toen die vloek onthouden heb. Te drommel dus! Ze maken nog altijd een heidens lawaai op het Eiland. Het is een lelijke, kwade, oude koning. Hij zit helemaal in het bont gepakt. Hij is mij nog altijd geld schuldig voor mijn bruiloftsgedicht en toch scheelde het maar bitter weinig, of hij had mij vanavond laten opknopen, wat mij erg ongelegen was gekomen. Hij is vrekkig voor verdienstelijke mensen. Hij moest de vier boeken eens lezen van Salvianus van Keulen *Adversus avaritiam* (Tegen de gierigheid). Werkelijk, het is een bekrompen koning in zijn houding tegenover de letterkundigen, en hij bedrijft gruwelijke barbaarsheden. Hij ligt op zijn volk als een spons, die het geld opzuigt. Zijn spaarzaamheid is als de milt, die opzwelt door de magerte van alle andere lichaamsdelen. De klachten tegen de harde tijd worden dan ook gemor tegen den vorst. Onder dezen zachten, vromen heer kraken de galgen van de gevangenen, druipen de beulsblokken van het bloed, barsten de gevangenissen als al te volle buiken. Deze koning heeft één hand, die ontvangt, en één hand, die hangt. Hij is de zaakwaarnemer van Vrouwe Zoutbelasting en van Heer Galg. De groten ontdoet hij van hun waardigheden en de kleinen worden steeds weer verpletterd onder nieuwe lasten. Hij is een buitensporig vorst. Ik houd niet van dien alleenheerser. En gij, meester?

De man in het zwart liet den praatzieken dichter zwetsen. Hij worstelde nog immer met de heftige en smalle stroming, die de voorsteven van het Eiland scheidt van de achtersteven van het Notre-Dame-eiland, dat wij thans het Sint-Lodewijkseiland noemen.

— Zeg eens, meester, hernam Gringoire plotseling, heeft

Uwe eerwaardigheid op het ogenblik, dat wij het Kerkplein overstaken tussen die woedende boeven, dien armen, kleinen duivel opgemerkt, wien Uw dove juist het hoofd te pletter sloeg tegen de omheining van de gaanderij der koningen? Ik ben bijziende en ik heb hem niet kunnen herkennen. Weet U, wie het kan zijn?

De onbekende antwoordde niets. Maar hij hield plotseling op met roeien, zijn armen vielen krachteloos als gebroken neer, zijn hoofd zonk op zijn borst en Esmeralda hoorde hem krampachtig zuchten. Zij huiverde toen ook. Zij had zulk zuchten reeds eer gehoord.

De boot, overgelaten aan zich zelf, dreef enige ogenblikken met de stroom mee. Maar tenslotte richtte de man in het zwart zich weer op, greep opnieuw de riemen en begon weer tegen de stroom op te roeien. Hij stuurde om de punt van het Notre-Dame-eiland heen naar de landingsplaats van de Hooihaven.

— Hé, zei Gringoire, daarginds is de huize Barbeau. Toe, meester, kijk eens, die rij zwarte daken daar, die zulke wonderlijke hoeken maken, onder die hoop lage, dreigende, gestreepte, donkere en vuile wolken, waarop de maan helemaal platgeslagen ligt en uitgegoten als het geel van een ei, welks dop is gebroken. Dat is een mooi huis. Daar is een kapel met van boven een klein gewelf vol kunstig gesneden versieringen. Daarboven kunt U de zeer schoon opengewerkte klokketoren zien. Er is ook een aardige tuin, die bestaat uit een vijver, een grote vogelkooi, een echo, een kolfbaan, een doolhof, een gebouwtje voor de wilde beesten en vele dichtbeplante lanen, die noden tot een minnekozerij. Er is ook nog een deugniet van een boom, die men „het vriendje" noemt, omdat hij gediend heeft voor de genoegens van een beroemde prinses en een verliefden en geestigen Fransen veldheer. Ach, wij, arme wijsgeren, zijn naast een veldheer, wat een bed kool en radijs is naast de tuin van het Louvre. Wat komt het er tenslotte op aan? Het menselijke leven bestaat voor de groten zo goed als voor ons uit geluk en ellende. De smart gaat altijd gepaard met de vreugde, de spondaeus met de dactylus. Meester, ik moet U het verhaal van de huize Barbeau eens

vertellen. Dat liep droevig af. Het was in 1319, onder de regering van Philips V, de langste der Franse koningen. De moraal van de geschiedenis is, dat de verzoekingen des vlezes verderfelijk en boosaardig zijn. Kijk niet te veel naar de vrouw van den buurman, hoe gevoelig onze zinnen ook zijn voor haar schoonheid. Ontucht is een zeer onbehoorlijke gedachte. Overspel is nieuwsgierigheid naar eens anders zingenot.... Hé! Daar ginds neemt het kabaal ineens nog toe!

Werkelijk steeg het lawaai om de Notre-Dame. Zij luisterden. Men hoorde vrij duidelijk overwinningskreten. Plotseling verspreidden zich honderd fakkels, die de helmen van krijgsvolk deden glinsteren, over de kerk op alle hoogten, op de torens, op de gaanderijen, onder de steunbogen; die fakkels schenen iets te zoeken en weldra drong het verwijderde geschreeuw duidelijk tot de vluchtelingen door: — De Zigeunerin! De heks! Dood aan de Zigeunerin!

De ongelukkige liet haar hoofd op haar handen zinken en de onbekende begon verwoed naar de oever te roeien. Onze wijsgeer dacht inmiddels na. Hij drukte het geitje in zijn armen en schoof zachtjes weg van de Zigeunerin, die zich meer en meer tegen hem aandrukte, als de enige toevlucht die haar overbleef.

Zeker is, dat Gringoire in een wrede strijd verkeerde. Hij bedacht, dat ook het geitje, overeenkomstig de bestaande wetgeving zou worden opgehangen, indien het weer werd gepakt, wat zeer jammer zou zijn van die arme Djali! Maar hij had te veel aan twee veroordeelden, die zo aan hem hingen, tenslotte wilde zijn metgezel niets liever dan zich met de Zigeunerin belasten. Tussen deze gedachten was een hevige strijd gaande, waarin hij, gelijk Jupiter in de Ilias, beurtelings overneigde naar de Zigeunerin en naar de geit; en hij keek ze beurtelings aan met van tranen vochtige ogen, terwijl hij binnensmonds zei: — Ik kan jullie toch niet allebei redden.

Een schok waarschuwde hem tenslotte, dat de boot de oever bereikte. Het onheilspellende lawaai vervulde nog altijd het Eiland. De onbekende stond op, ging naar de Zigeunerin en wilde haar arm vatten om haar bij het uitstappen te helpen. Zij duwde hem terug en klemde zich vast aan de mouw

van Gringoire, die haar, zijnerzijds, in beslag genomen door de geit, bijna wegstootte. Toen sprong zij alleen uit de boot. Zij was zo van streek, dat zij niet wist, wat zij deed of waarheen zij ging. Zo bleef zij een ogenblik verstomd naar het water kijken. Toen zij weer wat bij zinnen kwam, bevond zij zich op de oever alleen met den onbekende. Gringoire had blijkbaar het moment der ontscheping benut om zich met het geitje uit de voeten te maken in de dichte huizenrij van de Waterpakhuisstraat.

De arme Zigeunerin huiverde, toen zij zich met dien man alleen zag. Zij wilde spreken, schreeuwen, Gringoire roepen, haar tong was verlamd in haar mond en geen geluid kwam van haar lippen. Plotseling voelde zij de hand van den onbekende op de hare. Het was een koude en sterke hand. Haar tanden klapperden, zij werd bleker dan de manestraal, die haar bescheen. De man zei geen woord. Hij ging met grote stappen omhoog naar het Zandplein en hield haar bij de hand. Op dit ogenblik voelde zij vaag, dat het lot een onweerstaanbare kracht is. Zij bezat geen weerstandsvermogen meer, zij liet zich meetrekken, en liep sneller dan hij. De kade ging hier omhoog. Toch scheen het haar, dat zij een helling af ging.

Zij keek naar alle kanten. Geen voorbijganger. De kade was geheel verlaten. Zij hoorde geen geluid, zij bemerkte geen beweeg van mensen dan op het rumoerige en rossig verlichte Eiland, waarvan zij slechts gescheiden was door een arm van de Seine en vanwaar haar naam, vergezeld van gehuil om haar leven, tot haar doordrong. Verder lag Parijs in grote, duistere blokken om haar heen verspreid.

Inmiddels trok de onbekende haar nog altijd met hetzelfde zwijgen en dezelfde snelheid voort. Zij herinnerde zich geen van de plaatsen, waar zij langs ging. Toen zij een verlicht venster voorbij kwam, spande zij zich in, zette zich plotseling schrap en riep: — Hulp!

De burger, wiens venster dit was, deed het open, verscheen in zijn hemd met een lamp, keek verbijsterd naar de kade, zei enige woorden, die zij niet verstond, en sloot het luik weer. Dat was de laatste glimp van hoop, die uitdoofde.

De man in het zwart bracht geen klank uit, hij hield haar

stevig vast en begon weer sneller te lopen. Zij bood geen tegenstand meer en volgde hem, gebroken.

Af en toe verzamelde zij weer enige krachten en zei met een stem, die hokte van de kuilen in de straat en hijgde van het snelle lopen: — Wie bent u? Wie bent u? Hij antwoordde niet.

Zo bereikten zij, steeds langs de kade, een tamelijk groot plein. Er was een flauw maanlicht. Dat was het Zandplein. Men onderscheidde in het midden een soort staand, zwart kruis. Dat was de galg. Zij herkende dit alles en zag waar zij was.

De man bleef staan, wendde zich naar haar toe en lichtte zijn kap op. — O, stamelde zij onthutst, ik wist wel, dat hij het weer was!

Het was de priester. Hij zag er uit als een geest. Dat kwam van het maanlicht. Men schijnt bij dat licht slechts de schimmen der dingen te zien.

— Luister, zei hij tot haar en zij sidderde bij de klank van die noodlottige stem, die zij sinds lang niet had gehoord. Hij ging voort. Hij sprak met die korte en hijgende nadrukkelijke stoten, die door hun schokken blijk geven van diepe innerlijke bewogenheid. — Luister. Hier zijn wij. Ik zal je wat zeggen. Dit is het Zandplein. Dit is een beslissend ogenblik. Het lot levert ons aan elkander over. Ik zal over jouw leven beslissen, jij over mijn ziel. Voorbij dit plein en deze nacht is niets meer. Luister dus naar mij. Ik zal je wat zeggen.... Allereerst spreek mij niet van je Phoebus. (Terwijl hij dit zei, liep hij heen en weer als iemand, die niet stil kan staan, en trok hij haar mee.) Spreek me niet van hem. Zie je. Als je die naam uitspreekt, weet ik niet, wat ik doe, maar dat zal verschrikkelijk zijn.

Na die woorden werd hij, als een lichaam, dat zijn evenwichtspunt hervindt, weer onbewegelijk. Maar zijn woorden verraadden niet minder opwinding. Zijn stem klonk dieper en dieper.

— Wend het hoofd niet zo af. Luister naar me. Het is een ernstige zaak. Om te beginnen, is dit geschied. — Men lacht niet om dit alles, dat zweer ik je. — Wat zei ik ook nog

maar? Zeg het eens! O! — Er is een vonnis van het hof, dat je weer overlevert aan het schavot. Ik heb je uit hun handen gehaald. Maar zij vervolgen je. Kijk maar.

Hij strekte de hand uit naar het Eiland. Inderdaad scheen het onderzoek daar voortgang te hebben. Het lawaai kwam dichterbij. De toren van het Luitenantshuis, tegenover het Zandplein gelegen, was vol rumoer en licht en men zag aan de overzijde soldaten over de kade lopen met fakkels, die riepen: — Waar is de Zigeunerin? Ter dood! Ter dood!

— Je ziet wel, dat ze je nazitten en dat ik je niet belieg. Maar ik houd van je. — Doe je mond niet open, zeg me liever niets, dan me te zeggen, dat je me haat. Ik luister daar toch niet meer naar. — Ik heb je nu gered. — Laat mij eerst uitspreken. — Ik kan je helemaal redden. Ik heb alles in orde gemaakt. Je hebt maar te willen. Wat je wilt, dat kan ik. Hij bleef opgewonden steken. — Nee, zo moet het niet gezegd worden.

En dravend, en haar latende draven, want hij liet haar niet los, ging hij regelrecht naar de galg en wees daar met zijn vinger op: — Kies tussen ons beide, zei hij koel.

Zij rukte zich los uit zijn handen en viel neer aan de voet van de galg, terwijl zij dit dodelijke steunpunt omarmde. Toen keerde zij haar prachtige hoofd half om en keek den priester over haar schouder aan. Men moest wel denken aan een heilige Maagd aan de voet van het kruis. De priester stond nog onbewegelijk, de vinger omhoog naar de galg, volhardend in dit gebaar als een standbeeld.

Tenslotte zei de Zigeunerin tot hem: — Hij boezemt me nog minder afschuw in dan gij.

Toen liet hij zijn arm langzaam weer zakken en keek diep terneergeslagen naar de grond. — Indien deze stenen konden spreken, mompelde hij, ja, dan zouden zij zeggen, dat hier wel een diep ongelukkig mens staat.

Toen sprak hij verder. Het meisje, geknield voor de galg en omgolfd door haar lange haren, liet hem spreken zonder hem in de rede te vallen. Hij sprak nu op klagelijke en zachte toon, in pijnlijke tegenstelling tot de hoogmoedige scherpte van zijn trekken.

— Toch houd ik van je. O, maar dat is eerlijk waar. Schijnt het dan niet naar buiten, dat vuur, dat mijn hart verteert! Ach, meisje, nacht en dag, ja, nacht en dag, verdient dat helemaal geen medelijden? Het is een liefde van de nacht en van de dag, zeg ik je, het is een foltering. — O, ik lijd te zeer, mijn arm kind! — Het is iets, dat medegevoel waardig is, ik verzeker het je. Je ziet, dat ik zacht tot je spreek. Ik zou wel willen, dat je niet meer die afschuw van mij had. — Tenslotte is het toch niet zijn schuld, dat een man van een vrouw houdt! — O, mijn God! — Wat, zul je mij dan nooit vergeven? Zul je me altijd haten? Het is dus voorbij! Dat maakt mij boosaardig, zie je, en mij mezelf tot een gruwel! — Je kijkt me niet eens aan! Je denkt misschien aan iets anders, terwijl ik bevend tot je sta te spreken op de grens van ons beider eeuwigheid! — Maar spreek me vooral niet van den officier! — Hoe! Ik zou me aan je knieën neerwerpen? Hoe! Ik zou als een kind snikken, ik zou uit mijn borst, nee, geen woorden, maar mijn hart en mijn ziel rukken om je te zeggen, dat ik van je houd, en dat zou alles nutteloos zijn, alles! — En toch heb je in de ziel enkel zachtheid en vriendelijkheid, toch straal je van de liefelijkste tederheid, ben je gans liefelijk, goed, barmhartig en bekoorlijk. Ach, slechts voor mij alleen ben je boosaardig! O, welk een noodlot!

Hij verborg zijn gezicht in zijn handen. Het meisje hoorde hem wenen. Dat was de eerste keer. Zoals hij daar stond, schokkend van de snikken, was hij ellendiger en smekender dan geknield. Hij weende zo enige tijd.

— Kom! ging hij na de eerste tranen voort, ik vind geen woorden. Toch had ik wel overlegd, wat ik je wilde zeggen. Thans tril en beef ik, ik schiet op het beslissende ogenblik tekort, ik voel iets verhevens, dat ons omgeeft, en ik stamel. O, ik val op de stenen neer. Als je geen medelijden met mij koestert, koester dan medelijden met jezelf. Verdoem ons niet beiden. Als je wist, hoe ik van je houd! Welk een hart mijn hart is! O, welk een afdwaling van alle deugdzaamheid! Welk een wanhopig vergeten van mijzelf! Als geleerde hoon ik de wetenschap, als edelman vertrap ik mijn naam, als priester

maak ik het misboek tot een peul der zonde, ik spuw mijn God in het gelaat! Dat alles om jou, tovenares! Om jouw hel waardiger te zijn! En je wilt den verdoemde niet! O, laat ik je alles zeggen, meer nog, iets gruwelijkers, o, gruwelijkers!..

Bij deze laatste woorden werd zijn blik gans verwilderd! Hij zweeg een ogenblik en hernam als tot zich zelf en op krachtige toon: — Kaïn, waar is Uw broeder?

Weer heerste er een zwijgen, en hij vervolgde: — Waar hij is, Here? Ik heb hem opgenomen, ik heb hem opgevoed, ik heb hem gespijzigd, ik heb hem liefgehad, ik heb hem aanbeden, en ik heb hem gedood! Ja, Here, men heeft zoëven voor mijn ogen zijn hoofd te pletter geslagen tegen de stenen van Uw huis, en dat was om mijnentwille, om der wille van deze vrouw, om harentwille....

Zijn oog was hol. Zijn stem verklonk, hij herhaalde nog enige malen werktuigelijk met tamelijk lange tussenpozen, als een klok, die haar laatste trilling doet nagalmen: — Om harentwille.... — Om harentwille.... Toen bracht zijn tong geen verneembare klank meer voort, maar zijn lippen bewogen nog steeds. Plotseling zakte hij ineen, als een gebouw dat samenstort, en bleef bewegingloos liggen op de grond, het hoofd tussen de knieën.

Een aanraking van het meisje, dat haar voet onder hem wegtrok, bracht hem weer tot leven. Hij streek langzaam met zijn hand over zijn holle wangen en keek enige ogenblikken verbaasd naar zijn vochtige vingers. — Wat! mompelde hij, ik heb geweend!

En zich plotseling tot de Zigeunerin wendend met een onuitsprekelijke angst:

— Helaas, je hebt onaandoenlijk naar mijn tranen gezien! Kind, weet je, dat deze tranen brandende lava zijn? Is het dan werkelijk waar? Van den gehate ontroert niets. Je zou me zien sterven en nog lachen. O, ik wil je niet zien sterven! Eén woord! Een enkel woord van vergiffenis! Zeg niet, dat je van me houdt, zeg me alleen, dat je het wel wilt, dat is genoeg, ik zal je redden. Anders.... O, de tijd verstrijkt, ik smeek het je bij alles wat heilig is, wacht niet tot ik weer als steen ben, als deze galg, die je ook opeist! Bedenk, dat ik

ons beider bestemming in mijn hand heb, dat ik zinneloos ben, dat is verschrikkelijk, dat ik alles kan laten vallen en dat er onder ons een peilloze afgrond gaapt, ongelukkige, waarin mijn val de jouwe tot in eeuwigheid zal volgen! Een woord van goedheid! Zeg een woord! Slechts een enkel woord!

Zij opende de mond om hem te antwoorden. Hij wierp zich voor haar op de knieën om in aanbidding het misschien vertederde woord op te vangen, dat van haar lippen zou klinken. Zij zei tot hem: — Gij zijt een moordenaar!

De priester nam haar woest in zijn armen en begon verschrikkelijk te lachen. — Ja zeker, een moordenaar! zei hij, en ik zal je hebben. Je wilt mij niet als slaaf, je zult mij als meester hebben. Ik zal je hebben! Ik bezit een schuilplaats, waar ik je heen zal slepen. Je zult mij volgen, je moet mij wel volgen, of ik lever je over! Sterven, liefje, of van mij zijn! Van den priester zijn! Van den afvallige zijn! Van den moordenaar zijn! Deze nacht, nog, versta je dat? Kom! vrolijk! Kom, kus mij, dwaasje! Het graf of mijn bed!

Zijn oog fonkelde van begeerte en van woede. Zijn gretige mond kuste het rood in de hals van het meisje. Zij vocht in zijn armen. Hij overdekte haar met wilde zoenen.

— Bijt mij niet, monster! riep zij. O, wat een hatelijke, vuile monnik! Laat mij! Ik zal je lelijke, grijze haren uitrukken en ze je bij bosjes in het gezicht gooien!

Hij werd rood en bleek, toen liet hij los en keek haar somber aan. Zij meende te hebben gewonnen en vervolgde: — Ik zeg je, dat ik van mijn Phoebus ben, dat ik van Phoebus houd, dat Phoebus knap is! Jij, priester, bent oud! Jij bent lelijk! Ga weg!

Hij stootte een woeste kreet uit als de ellendige, dien men met een roodgloeiend ijzer brandt. — Sterf dan! zei hij, terwijl zijn tanden knersten. Zij zag zijn schrikwekkende blik en wilde vluchten. Hij greep haar, hij schudde haar, hij wierp haar tegen de grond en liep met snelle passen naar de hoek van de Rolandstoren, terwijl hij haar over de stenen achter zich aansleepte bij haar mooie handen.

Toen hij daar was, keerde hij zich naar haar om: — Voor de laatste keer, wil je van mij zijn?

Zij antwoordde ferm: — Nee.

Toen riep hij met luide stem: — Gudula! Gudula! Hier is de Zigeunerin! Wreek je!

Het meisje voelde zich plotseling bij de arm grijpen. Zij keek om. Het was een vleesloze arm, die uit een luchtgat in de muur stak en haar vasthield als een ijzeren hand.

— Houd goed vast! zei de priester. Het is de ontsnapte Zigeunerin. Laat haar niet los. Ik zal de rakkers halen. Je zult haar zien ophangen.

Een hese lach kwam binnen uit de muur als antwoord op die bloeddorstige woorden. — Ha! Ha! Ha! De Zigeunerin zag den priester wegsnellen in de richting van de Notre-Damebrug. Men hoorde van die zijde hoefgekletter.

Het meisje had de kwaadaardige kluizenaarster herkend. Hijgend van angst trachtte zij zich los te maken. Zij wrong zich, zij maakte sprongen van doodsangst en wanhoop, maar de andere hield haar met ongekende kracht vast. De benige en magere vingers, die haar knepen, krampten zich samen om haar vlees en vormden een ring. Men had kunnen menen, dat die hand aan haar arm was gesmeed. Het was meer dan een keten, meer dan een kluister, meer dan een ijzeren ring, het was een denkende en levende tang, die uit een muur stak.

Uitgeput viel zij tegen de muur en toen maakte de vrees voor de dood zich van haar meester. Zij dacht aan de schoonheid van het leven, aan de jeugd, aan het gezicht van de hemel, aan de beelden der natuur, aan de liefde, aan Phoebus, aan alles wat heenging en alles wat naderkwam, aan den priester die haar aangaf, aan den beul die zou komen, aan de galg die er reeds was. Toen voelde zij de verschrikking stijgen tot in de wortels van haar haren en zij hoorde de kluizenaarster haar in een onheilspellende lach zachtjes toevoegen: — Ha! Ha! Ha! Je wordt opgehangen!

Zij keerde zich in haar doodsangst naar het kijkgat en zag het woeste gelaat van Zakketje door de tralies. — Wat heb ik U gedaan? zei zij bijna buiten kennis.

De kluizenaarster antwoordde niet, zij begon op zangerige, geërgerde en spottende toon te neuriën: — Zigeunerin! Zigeunerin! Zigeunerin!

De ongelukkige Esmeralda liet de haren weer over het hoofd vallen, nu zij begreep, niet met een menselijk wezen te doen te hebben.

Plotseling riep de kluizenaarster uit, alsof de vraag der Zigeunerin thans eerst tot haar gedachten doordrong: — Wat je me gedaan hebt, zeg je? — O, wat je me gedaan hebt, Zigeunerin! Wel, luister. — Ik had zelf een kind! Zie je? Ik had een kind! Een kind, zeg ik je! — Een aardig dochtertje! — Mijn Agnes, hernam zij verwilderd en kuste iets in de duisternis. — Wel, zie je, Zigeunerin? Men heeft mij mijn kind afgenomen, men heeft mij mijn kind ontstolen, men heeft mijn kind opgegeten. Dat is het, wat je me hebt gedaan.

Het meisje antwoordde als het lam: — Ach, ik was toen misschien nog niet geboren!

— O, jawel! antwoordde de kluizenaarster, je moet al geboren zijn geweest. Je was er bij. Zij zou van jouw leeftijd zijn! Net zo! — Nu ben ik hier vijftien jaar, vijftien jaar dat ik lijd, vijftien jaar dat ik bid, vijftien jaar dat ik met mijn hoofd tegen deze vier muren sla. — Ik zeg je, dat het Zigeunerinnen zijn, die haar mij ontstolen hebben, versta je wel? En die haar hebben opgegeten met hun tanden. — Heb je een hart? Denk je in, wat het is, een kind dat speelt, een kind dat aan de borst is, een kind dat slaapt. Het is zo onnozel! — Wel, dat heeft men mij ontnomen, heeft men mij gedood! De goede God weet het wel! — Vandaag is het mijn beurt, ga ik van de Zigeunerin eten. — O, wat zou ik je bijten, als de tralies dat niet onmogelijk maakten. Mijn hoofd is te dik! — Arm kleintje! Terwijl zij sliep! En als ze haar wakker hebben gemaakt, toen ze haar pakten, had zij goed schreeuwen, ik was er niet! — O, jullie Zigeunermoeders, jullie hebben mijn kind opgegeten! Kom eens kijken naar jullie eigen kind.

Toen begon zij te lachen of te tandenknersen, die twee dingen geleken veel op elkander in dit woedende gezicht. De dag begon aan te breken. Een vaal schijnsel verlichtte onduidelijk dit toneel en de galg werd beter zichtbaar op het plein. Van de andere kant, naar de Notre-Damebrug, meende de

ongelukkige veroordeelde het naderende geluid van ruiters te horen.

— Mevrouw! riep zij, met gevouwen handen en op haar knieën, de haren verward, zinneloos, dol van angst, Mevrouw! Heb medelijden! Zij komen. Ik heb U niets gedaan. Wilt U mij op die gruwelijke wijze voor Uw ogen zien sterven? U kent medelijden, ik ben daar zeker van. Het is te gruwelijk. Laat mij ontsnappen. Laat mij los! Genade! Ik wil zo niet sterven!

— Geef mij mijn kind terug! zei de kluizenaarster.

— Genade! Genade!

— Geef mij mijn kind terug!

— Laat mij los, in 's hemelsnaam!

— Geef mij mijn kind terug!

Nog eens viel het jonge meisje neer, uitgeput, gebroken, reeds met de befloerste blik van iemand, die in het graf ligt.

— Ach, stamelde zij, U zoekt Uw kind. Ik zoek mijn ouders.

— Geef mij mijn kleine Agnes terug! vervolgde Gudula. — Je weet niet, waar zij is? Sterf dan! — Ik zal het je zeggen. Ik was een meisje van pleizier, ik had een kind, men heeft mij mijn kind afgenomen. — Dat waren de Zigeunerinnen. Je ziet wel, dat je moet sterven. Wanneer je Zigeunerinnemoeder je komt opeisen, zal ik haar zeggen: Moeder, kijk naar die galg! — Of geef mij mijn kind terug. — Weet je, waar zij is, mijn dochtertje? Wel, ik zal het je laten zien. Hier is haar schoentje, alles wat ik er nog van heb. Weet je waar het andere is? Als je het weet, zeg het mij, en als het niet aan het andere einde der aarde is, zal ik het op mijn knieën gaan zoeken.

Bij die woorden toonde zij met haar andere arm, buiten het luchtgat uitgestrekt, de Zigeunerin het geborduurde schoentje. Het was reeds licht genoeg om de vorm en de kleuren er van te onderscheiden.

— Laat mij dat schoentje zien, zei de Zigeunerin bevend. God! God! En tegelijkertijd opende zij met de hand, die zij vrij had, opgewonden het zakje, versierd met groen glaswerk, dat zij om de hals droeg.

— Weg! Weg! bromde Gudula, zoek maar in je duivelse

amulet! Plotseling hield zij op, beefde over al haar leden en riep met een stem, die uit haar diepste wezen kwam: — Mijn dochtertje!

De Zigeunerin had uit het zakje een schoentje gehaald, dat helemaal gelijk was aan het andere. Aan dit schoentje was een perkamentstrookje gehecht, waarop dit lied stond geschreven:

Quand le pareil retrouveras,
Ta mère te tendra les bras.

(Als je mijn evenbeeld zult vinden,
Zal moeders arm zich om je winden.)

In korter tijd dan een weerlicht duurt had de kluizenaarster de beide schoentjes vergeleken, het opschrift op het perkament gelezen en tegen de tralies van het luchtgat haar gezicht aangedrukt, dat straalde van een hemelse vreugde, terwijl zij riep: — Mijn dochter! Mijn dochter!

— Mijn moeder! antwoordde de Zigeunerin.

Hier zien wij er van af alles weer te geven.

De muur en de ijzeren staven waren tussen haar beiden. — O, de muur! riep de kluizenaarster. O, haar te zien, en haar niet te omhelzen! Je hand! Je hand!

Het meisje stak haar de arm toe door het luchtgat, de kluizenaarster wierp zich op die hand, drukte er haar lippen op en bleef verzonken in die kus zonder een ander levensteken te geven dan een snik, die af en toe haar lichaam deed schokken. Inmiddels stroomden haar tranen, stilzwijgend, in de schemering, als een nachtelijke regen. De arme moeder ontlastte zich op deze aanbeden hand in stromen van de donkere en diepe tranenvloed, die in haar binnenste was en die haar smart droppel voor droppel had verzameld gedurende vijftien jaar.

Plotseling richtte zij zich op, streek haar lange grijze haren weg van het voorhoofd en begon zonder een woord te zeggen met haar beide handen te rukken aan de staven van haar cel, woedender dan een leeuwin. De stangen hielden het

uit. Toen pakte zij in een hoek van haar kluis een zware steen, die haar tot oorkussen diende, en wierp die er tegen aan met zo'n hevigheid, dat een der stangen brak en talloze vonken schoot. Een tweede slag vernielde het oude ijzeren kruis, dat het luchtgat afsloot, geheel. Toen brak en verwrong zij met haar beide handen verder de verroeste overblijfselen der stangen. Er zijn ogenblikken, dat vrouwehanden een bovenmenselijke kracht bezitten.

Zodra de toegang vrij was, en daar was nog geen minuut voor nodig geweest, greep zij haar dochter om het middel en trok haar in de kluis. — Kom hier, dat ik je uit de afgrond ophaal! mompelde zij.

Toen haar dochter in de cel was, zette zij haar zacht op de grond, pakte haar toen weer beet, droeg haar in de armen, alsof het nog altijd haar kleine Agnes was, en ging heen en weer in de smalle ruimte, buiten zinnen, buiten zich zelf, vrolijk, roepend, zingend, terwijl zij haar dochter kuste, tot haar sprak, in lachen uitbarstte, in tranen wegsmolt, dat alles tegelijk met uitgelaten hevigheid.

— Mijn dochter! Mijn dochter! zei zij. Ik heb mijn dochter! Daar is zij. De goede God heeft haar mij teruggegeven. Komen jullie allemaal naar haar kijken! Ziet iemand daar, dat ik mijn dochter heb? Here Jezus, wat is zij mooi! Gij hebt mij vijftien jaar op haar laten wachten, mijn goede God, maar dat was om mij haar als een schoonheid weer te geven. — De Zigeunerinnen hadden haar dus niet opgegeten! Wie had dat gezegd? Mijn dochtertje! Mijn dochtertje! Kus mij! Die goede Zigeunerinnen! Ik houd van de Zigeunerinnen. — Je bent het dus heus. Daarom sprong dus mijn hart telkens op, als je voorbij kwam. En ik, die dat voor haat aanzag! Vergeef, mijn Agnes, vergeef mij. Je hebt mij erg kwaadaardig gevonden, nietwaar? Ik houd van je. — Je plekje aan de hals, heb je dat nog altijd? Laat eens kijken. Zij heeft het nog altijd. O, je bent mooi! Van mij heb je die grote ogen, jonge dame. Kus me. Het laat mij koud, dat andere moeders kinderen hebben, ik trek mij thans niets van haar aan. Zij hebben maar te komen. Hier is het mijne. Hier is haar hals, haar ogen, haar haren, haar hand. Vind mij eens iets, dat

mooier is dan dit! O, ik durf wedden, dat er velen verliefd op haar zijn, op haar! Ik heb vijftien jaren geweend. Al mijn schoonheid ging daarbij verloren, en zij is gekomen. Kus mij!

Zij zei nog duizenderlei andere buitensporigheden tegen haar, die eerst door de toon zo schoon werden, bracht de kleren van het arme meisje zozeer in wanorde, dat zij bloosde, streek haar zijïge haren glad met de hand, kuste haar de voet, de knie, het voorhoofd, de ogen, was met dat alles verrukt. Het meisje liet haar begaan en herhaalde met tussenpozen zeer zachtjes en eindeloos teer: — Mijn moeder!

— Zie je, mijn dochtertje, hernam de kluizenaarster, terwijl zij al haar woorden met kussen vermengde, zie je, ik zal veel van je houden. Wij zullen hier vandaan gaan. Wij zullen heel gelukkig zijn. Ik heb een erfenisje in Reims, in ons land. Ken je Reims? Ach nee, dat weet je niet meer, je was nog te klein! Als je wist, hoe aardig je was, met vier maanden! Voetjes, die men van nieuwsgierigheid kwam kijken uit Épernay, dat is zeven mijlen! We zullen een lapje grond hebben, een huis. Ik stop je in mijn bed. Mijn God! Mijn God! Wie zou dat geloven? Ik heb mijn dochter!

— O, moeder! zei het meisje, dat eindelijk kracht tot spreken vond in haar ontroering, de Zigeunerin had het mij wel gezegd. Er was een goede Zigeunerin bij ons, die het vorige jaar is doodgegaan en die altijd voor mij heeft gezorgd als een voedster. Zij heeft mij dat zakje om de hals gedaan. Zij zei altijd tegen mij: — Kleintje, bewaar dat sieraad goed. Het is een schat. Het zal je je moeder weer doen vinden. Je draagt je moeder om je hals. Zij had het voorspeld, de Zigeunerin!

Zakketje klemde opnieuw haar dochter in haar armen. — Kom hier, dat ik je kus! Je zegt dat zo aardig. Wanneer wij in onze streek zullen zijn, zullen we in de kerk een Jezuskindje die schoentjes aandoen. Dat zijn wij de goede Heilige Maagd wel verschuldigd. Mijn God, wat heb je een lieve stem! Toen je daareven tot me sprak, was het als muziek! Ach, Here God! Ik heb mijn kind teruggevonden. Maar is het te geloven, zo'n geschiedenis? Men sterft nergens aan, want ik ben niet gestorven van vreugde.

En toen begon zij weer in de handen te klappen en te lachen en te roepen: — Wij zullen gelukkig zijn!

Op dit ogenblik weergalmde de kluis van wapengerinkel en hoefgekletter, dat scheen te komen van de Notre-Damebrug en te naderen op de kade. De Zigeunerin wierp zich angstig in de armen van Zakketje.

— Red mij! Red mij! Moeder, daar komen ze!

De kluizenaarster werd bleek.

— O, Hemel, wat zeg je daar? Ik had het vergeten. Men zit je achterna! Wat heb je dan toch gedaan?

— Ik weet het niet, antwoordde het ongelukkige kind, maar ik ben ter dood veroordeeld.

— Ter dood! zei Gudula wankelend als onder een bliksemslag. Ter dood! herhaalde zij langzaam en keek haar dochter aan met haar starre oog.

— Ja, moeder, hernam het meisje wanhopig, ze willen mij doden. Daar komen ze me halen. Die galg is voor mij! Red mij! Red mij! Zij komen! Red mij!

De kluizenaarster bleef enige ogenblikken als versteend staan, toen schudde zij twijfelachtig met het hoofd en brak plotseling in een schaterlach uit, maar in haar verschrikkelijke lach, die weer over haar was gekomen: — Ho, ho! Nee. Dat is een droom, wat je me daar vertelt. Jawel! Ik zou haar verloren hebben, dat zou vijftien jaar hebben geduurd en dan zou ik haar terugvinden voor niet meer dan één minuut! En dan zou men haar mij weer afnemen! En nu is zij juist mooi, groot, praat zij met mij, houdt zij van mij, nu zouden zij haar willen opeten, onder de ogen van mij, die haar moeder ben! O, nee, zoiets is niet mogelijk. De goede God staat zoiets niet toe.

Toen scheen de ruiterstoet stil te houden en men hoorde een stem in de verte zeggen: — Hierheen, heer Tristan! De priester zegt, dat wij haar zullen vinden bij de Rattenkuil! — Het geluid der paarden deed zich weer horen.

De kluizenaarster sprong overeind met een wanhopige kreet. — Vlucht! Vlucht, mijn kind! Ik herinner mij alles weer. Je hebt gelijk. Het is je dood. O gruwel! Vervloeking! Vlucht!

Zij bracht het hoofd voor het luchtgat en trok het snel terug.

— Blijf, zei zij op zachte, korte en droevige toon, terwijl zij krampachtig de hand omklemde van de Zigeunerin, die meer dood was dan levend. Blijf! Verroer je niet! Er zijn overal soldaten. Je kunt niet wegkomen. Er is te veel licht.

Haar ogen waren droog en heet. Zij sprak een ogenblik niet. Zij ging alleen met grote stappen heen en weer in de cel en bleef bij tussenpozen staan om zich de grijze haren uit te rukken en die dan tussen haar tanden te verscheuren.

Plotseling zei zij: — Ze komen hierheen. Ik zal met hen praten. Verberg je in die hoek. Ze zullen je niet zien. Ik zal hun zeggen, dat je ontkomen bent, dat ik je losgelaten heb, op mijn woord!

Zij zette haar dochter, want zij droeg haar nog altijd, in een hoek van de cel, die men van buiten niet zag. Zij deed haar hurken, legde haar zorgvuldig zo neer, dat noch haar voet noch haar hand in het licht kwam, maakte haar zwarte haren los en verspreidde die over haar witte kleed om dat te maskeren, zette haar kruik en haar steen er voor, de enige meubels, die zij had, in de mening, dat die kruik en die steen haar zouden verbergen. En toen dat gereed was, werd zij kalmer, knielde neer en bad. De dag, die eerst aanbrak, liet de Rattenkuil nog vrijwel in het duister.

Op dit ogenblik weerklonk de stem van den priester, die helse stem, zeer dicht bij de cel en riep: — Hierheen, kapitein Phoebus van Châteaupers!

Bij die naam, bij die stem maakte Esmeralda, gehurkt in haar hoek een beweging. — Verroer je niet! zei Gudula.

Nauwelijks had zij uitgesproken of het rumoer van mannen, van degens en van paarden weerklonk in de cel. De moeder stond ijlings op en ging voor haar luchtgat staan om dat af te sluiten. Zij zag een grote troep gewapende mannen, te voet en te paard opgesteld op het Zandplein. Hun aanvoerder sprong van zijn paard en kwam naar haar toe. — Oudje, zei deze man, die een schrikwekkend gezicht had, wij zoeken een heks om haar op te hangen; men heeft ons gezegd, dat jij haar had.

De arme moeder zette een zo onverschillig mogelijk gezicht en antwoordde: — Ik begrijp niet goed, wat U bedoelt.

De ander hernam: — Grote God! Wat kletste die dolle aartsdiaken dan? Waar is hij?

— Mijnheer, zei een soldaat, hij is verdwenen.

— Hoor eens, oude gekkin, hernam de aanvoerder, belieg me niet. Men heeft je een heks in bewaring gegeven. Wat heb je daarmee gedaan?

De kluizenaarster wilde niet alles loochenen, uit vrees argwaan op te wekken, en antwoordde op oprechte en norse toon: — Als U een groot meisje bedoelt, dat men zo pas mij in de handen heeft geduwd, zeg ik U, dat zij mij heeft gebeten en dat ik haar heb losgelaten. Zo is het. Laat mij met rust.

De aanvoerder trok een spijtig gezicht.

— Sta me niet voor te liegen, oud spook, hernam hij. Ik heet Tristan l'Hermite en ik ben bevriend met den koning. Tristan l'Hermite, versta je? Hij voegde er aan toe, terwijl hij het Zandplein om zich heen afzag: — Die naam vindt hier weerklank.

— Al was U Satan l'Hermite, antwoordde Gudula, die weer hoop vatte, dan nog zou ik U niets anders kunnen zeggen en niet bang voor U zijn.

— Grote God! zei Tristan, wat een oude tang! Ach zo, het heksemeisje is gevlucht! En waar is zij langs gegaan?

Gudula antwoordde op onverschillige toon: — Door de Schapenstraat, meen ik.

Tristan wendde het hoofd om en gaf zijn troep een teken zich gereed te maken weer verder te gaan. De kluizenaarster herademde.

— Mijnheer, zei plotseling een boogschutter, vraag de oude kol toch eens, hoe het komt, dat de tralies van haar luchtgat zo uit elkaar liggen.

Die vraag deed de angst weerkeren in het hart van de ongelukkige moeder. Toch verloor zij niet alle tegenwoordigheid van geest. — Ze zijn altijd zo geweest, stamelde zij.

— Ach wat, zei de boogschutter weer, gisteren vormden zij nog een prachtig zwart kruis, dat vrome gedachten opwekte.

Tristan wierp een schuine blik naar de kluizenaarster.

— Ik geloof, dat die tang van haar stuk raakt!

De ongelukkige voelde, dat alles afhing van haar beheersing en, met de dood in de ziel, begon zij te grinneken. Moeders zijn tot zo iets in staat. — Ach wat, zei zij, die man is dronken. Voor meer dan een jaar al is het achtereind van een kar met stenen in dat gat terecht gekomen en heeft het de staven losgerukt. Wat heb ik dien karreman nog uitgescholden!

— Dat is waar, zei een andere boogschutter, ik was er bij.

Men vindt altijd overal mensen, die alles hebben gezien. Dit onverhoopte getuigenis van den boogschutter moedigde de kluizenaarster weer aan, die zich bij deze ondervraging gevoelde, alsof zij over de snede van een mes heen een afgrond moest passeren.

Maar zij was veroordeeld tot een voortdurende afwisseling van hoop en vrees.

— Als een karretje dat heeft gedaan, zei opnieuw de eerste soldaat, dan moesten de stompen van de stangen naar binnen gebogen zijn, terwijl zij naar buiten krom staan.

— Wel, wel! zei Tristan tot den soldaat, je hebt een neus als een rechter van instructie bij het Kasteeltje. Antwoord op wat hij zegt, oude!

— Mijn God! riep zij in het nauw gedreven uit en met een stem, ondanks haar zelf vol tranen, ik zweer U mijnheer, dat een karretje die stangen gebroken heeft. U hoort, dat die man het heeft gezien. En bovendien, wat doet dat er toe voor Uw Zigeunerin?

— Hm! bromde Tristan.

— Duivels! hernam de soldaat, gevleid door de lofspraak van den schout, de breuken in het ijzer zijn nog vers!

Tristan schudde het hoofd. Zij verbleekte. — Hoe lang is het geleden, zegt U, met dat karretje?

— Een maand, twee weken, misschien, mijnheer. Ik weet het niet meer.

— Eerst heeft zij gezegd, meer dan een jaar, merkte de soldaat op.

— Dat geeft te denken! zei de schout.

— Mijnheer, riep zij nog altijd tegen het luchtgat gedrukt en sidderende, dat de argwaan hen het hoofd naar binnen zou doen steken en doen rondkijken in de cel, mijnheer, ik zweer U, dat een karretje die tralies kapot heeft gemaakt. Ik zweer het U bij de heilige engelen in de hemel. Als het geen karretje is, mag ik eeuwig verdoemd zijn en loochen ik God!

— Wat zweer je dat met een vuur! zei Tristan met zijn onderzoekersblik.

De arme vrouw voelde meer en meer haar zekerheid zich begeven. Zij begon reeds met onhandigheden en zij begreep met grote schrik, dat zij niet zei, wat er gezegd had moeten worden.

Toen kwam er een andere soldaat aan, die riep: — Mijnheer, die oude kol liegt. De heks is niet gevlucht door de Schapenstraat. De ketting heeft daar de hele nacht in de straat gehangen en de kettingwachter heeft niemand voorbij zien komen.

Tristan, wiens gelaat steeds onheilspellender werd, ondervroeg de kluizenaarster: — Wat heb je daarop te zeggen?

Zij trachtte nog het hoofd te bieden aan dit nieuwe voorval: — Dat weet ik niet, mijnheer, ik heb me kunnen vergissen. Ik geloof, dat ze eigenlijk over het water is gegaan.

— Dat is precies de andere kant uit, zei de schout. Maar het is toch niet erg waarschijnlijk, dat zij weer naar het Eiland wilde gaan, waar men haar nazat. Je liegt, oude!

— En bovendien, voegde de eerste soldaat er aan toe, er is geen boot, noch aan deze kant van het water noch aan de andere.

— Ze zal overgezwommen zijn, antwoordde de kluizenaarster, die de grond voet voor voet verdedigde.

— Zwemmen vrouwen dan? zei de soldaat.

— Grote God! oude, je liegt! Je liegt! hernam Tristan met woede. Ik heb er waarachtig lust in die heks maar te laten en jou te nemen, jou. Een kwartiertje op de pijnbank zal je de waarheid misschien wel uit de keel halen. Kom, je gaat met ons mee.

Zij greep deze woorden gretig aan. — Zoals U wilt, mijnheer. Doe dat. Doe dat. De pijnbank, dat is best. Neem mij

mee. Snel, snel! Laten we onmiddellijk gaan. — In die tussentijd, dacht zij, kan mijn dochter ontkomen.

— Alle Goden! zei de schout, wat een liefde voor de folterbank! Ik begrijp niets van die gekkin.

Een oude, vergrijsde sergeant van de wacht kwam naar voren en richtte zich tot den schout:

— Inderdaad een gekkin, mijnheer! Als zij de Zigeunerin heeft losgelaten, is dat niet haar schuld, want zij houdt niet van Zigeunerinnen. Twee weken geleden, toen ik de wacht had, hoorde ik haar iedere avond de Zigeunerinnen vervloeken met eindeloze verwensingen. Als het meisje, dat wij achterna zitten, zoals ik meen, het danseresje met de geit is, verafschuwt zij die bovenal.

Gudula deed haar best en zei: — Die bovenal.

De eenstemmige bevestiging van de mannen van de wacht onderstreepte den schout de woorden van den ouden sergeant. Tristan l'Hermite, in wanhoop iets uit de kluizenaarster te halen, keerde haar de rug toe en zij zag met onzegbare angst hem langzaam naar zijn paard gaan. — Kom, zei hij tussen zijn tanden, vooruit! Laten we verder zoeken. Ik zal niet slapen, voor de Zigeunerin is opgehangen.

Toch aarzelde hij nog enige tijd alvorens op te stijgen. Gudula zweefde tussen leven en dood, toen zij hem het plein zag afzoeken met de onrustige blik van een jachthond, die in zijn nabijheid het leger van het wild ruikt en met weerzin heengaat. Tenslotte schudde hij het hoofd en sprong in het zadel. Het zo gruwelijk benauwde hart van Gudula ging open en zij zeide zachtjes, terwijl zij een blik op haar dochter wierp, die zij nog niet had durven aanzien, zolang zij daar waren: — Gered!

Het arme kind had de hele tijd in haar hoek gezeten zonder geluid te maken, zonder zich te verroeren met de gedachte aan de dood vlak achter zich. Niets was haar ontgaan van het toneel tussen Gudula en Tristan en iedere vrees van haar moeder had in haar weerklank gevonden. Zij had achtereenvolgens elk gekraak gehoord van de draad, die haar boven de diepte zwevende hield, zij had twintig maal gemeend die te zien breken en begon eindelijk weer adem

te halen en grond onder de voeten te voelen. Op dit ogenblik hoorde zij een stem tot den schout zeggen:

— Te drommel! heer schout, het is mijn werk, als krijgsman, niet om heksen op te hangen. Het gespuis is er onder. Ik laat U de zaak alleen opknappen. U vindt zeker goed, dat ik mijn compagnie ga opzoeken, want die is zonder kapitein. Deze stem was die van Phoebus van Châteaupers. Wat zich in het meisje afspeelde is onbeschrijfelijk. Daar was hij dus, haar vriend, haar beschermer, haar steun, haar toeverlaat, haar Phoebus! Zij sprong op en voor haar moeder het haar kon beletten, was zij naar het luchtgat gevlogen en riep: — Phoebus! Help mij, mijn Phoebus!

Phoebus was er niet meer. Hij was in galop de hoek van de Messeslijpersstraat omgegaan. Maar Tristan was nog niet verdwenen.

De kluizenaarster wierp zich brullend op haar dochter. Zij rukte haar naar achteren en zette de nagels in haar hals. Een moedertijgerin kijkt niet zo nauw. Maar het was te laat. Tristan had het gezien.

— Haha! riep hij met een lach, die al zijn tanden ontblootte en zijn gezicht deed gelijken op een wolvebek, twee muizen in de muizenval!

— Ik dacht het wel, zei de soldaat.

Tristan sloeg hem op de schouder: — Je bent een goede kater! — Kom, ging hij voort, waar is Henriet Cousin?

Een man, die noch de kleding noch het gezicht der soldaten had, kwam naar voren. Hij droeg een half grijs en half bruin gewaad, had sluike haren, mouwen van leer en een bundel touw in zijn grote hand. Deze man vergezelde altijd Tristan, die altijd Lodewijk XI vergezelde.

— Vriendje, zei Tristan l'Hermite, ik vermoed, dat dat de heks is, die wij zoeken. Die ga je me ophangen. Heb je je ladder?

— Er staat een onder het afdak van het Huis met de Zuilen, antwoordde de man. Gaan wij aan dat toestel het zaakje opknappen? vervolgde hij en wees op de stenen galg.

— Ja.

— Haha! hernam de man met een grove lach, nog dier-

lijker dan die van den schout, dan zullen wij geen lange reis hoeven te maken.

— Schiet op! zei Tristan. Later kun je lachen.

Sinds Tristan echter haar dochter had gezien, en alle hoop verloren was, had de kluizenaarster nog geen woord gezegd. Zij had de arme Zigeunerin half dood in de hoek van het hol geworpen en was weer voor het luchtgat gaan staan, haar beide handen als twee klauwen in de hoek van de vensterbank. In die houding zag men haar onverschrokken blik, die weer woest en zinneloos was geworden, al die soldaten afspeuren. Op het ogenblik, dat Henriet Cousin de kluis naderde, trok zij zo'n woest gezicht tegen hem, dat hij terugdeinsde.

— Mijnheer, zei hij, terwijl hij terugkwam bij den schout, welke moet gehangen worden?

— De jonge.

— Des te beter. Want de oude schijnt ongemakkelijk.

— Arm danseresje met de geit! zei de oude sergeant van de wacht.

Henriet Cousin kwam op het kijkgat af. Het oog van de moeder deed hem het zijne omlaag slaan. Hij zei tamelijk benepen: — Mejuffer....

Zij onderbrak hem op zeer lage en woedende toon: — Wat wil je?

— U niet, zei hij, de andere.

— Welke andere?

— De jonge.

Zij begon te schudden met haar hoofd en riep: — Er is niemand! Er is niemand! Er is niemand!

— Toch wel! hernam de beul, U weet dat best. Laat mij de jonge pakken. U wil ik geen kwaad doen.

Zij zei met een zonderlinge grijns: — Ach, mij wil je geen kwaad doen!

— Laat mij de andere pakken, mejuffer; dat wil de heer schout.

Zij herhaalde op verdwaasde toon: — Er is niemand.

— En ik zeg U van wel! antwoordde de beul. Wij hebben allemaal gezien, dat U met U beiden was.

— Kijk dan toch! zei de kluizenaarster grijnzend. Steek je hoofd door het gat.

De beul keek naar de nagels van de moeder en durfde niet.

— Schiet op! riep Tristan, die zijn troep in een kring had opgesteld om de Rattenkuil en die met zijn paard bij de galg stond.

Henriet keerde nog eens naar den schout terug, in grote verlegenheid. Hij had zijn touw op de grond gelegd en draaide verlegen met zijn hoed in de handen. — Mijnheer, vroeg hij, hoe binnen te komen?

— Door de deur.

— Die is er niet.

— Door het venster.

— Dat is te nauw.

— Maak het wijder, zei Tristan woedend, heb je geen houwelen?

Achter uit het hok keek de moeder, steeds op haar post, toe. Zij hoopte niets meer, zij wist niet meer wat zij wilde, maar zij wilde niet, dat men haar haar dochter afnam.

Henriet Cousin ging onder het afdak van het Huis met de Zuilen de gereedschapskist van den beul halen. Hij nam ook de dubbele ladder mee, die hij meteen tegen de galg zette. Vijf of zes schoutsrakkers wapenden zich met hakbijlen en dommekrachten en Tristan kwam met hen op het luchtgat toe.

— Oude, zei de schout op strenge toon, lever ons dat meisje vrijwillig uit.

Zij keek hem aan als iemand, die niet begrijpt.

— Grote God! hernam Tristan, wat heb je er toch tegen, dat die heks opgehangen wordt, naar 's konings wil?

De rampzalige begon weer woest te lachen.

— Wat ik er tegen heb? Het is mijn dochter.

De toon waarop zij dit zei, deed zelfs Henriet Cousin huiveren.

— Het spijt mij, antwoordde de schout. Maar zo is 's konings wil.

Zij riep en haar lach werd nog verschrikkelijker: — Wat gaat mij je koning aan? Ik zeg je, dat het mijn dochter is!

— Houw de muur open, zei Tristan.

Het was voldoende, om een genoeg ruime opening te krijgen, een steen onder het luchtgat te verwijderen. Toen de moeder de houwelen en de dommekrachten haar versterking hoorde ondermijnen, stootte zij een huiveringwekkende kreet uit en begon toen met een verschrikkelijke vaart haar kluis rond te rennen, de gewoonte van een wild dier, die zij in haar kooi had aangenomen. Zij zei niets meer, maar haar ogen schoten vlammen. De soldaten werden koud tot diep in hun hart.

Plotseling greep zij haar keisteen, lachte en wierp die met beide handen naar de werkers. De steen, slecht gemikt, want haar handen beefden, raakte niemand en bleef liggen onder de poten van het paard van Tristan. Zij knerste met haar tanden.

Inmiddels was het, hoewel de zon nog niet was opgegaan, helder dag geworden, een mooie rooskleurige glans vrolijkte de oude vermolmde schoorstenen van het Huis met de Zuilen op. Het was het uur, waarop de eerste vensters van de grote stad opgewekt opengaan in de gevels. Enkele poorters, enkele groenteboeren, die op hun ezel naar de hallen gingen, kwamen reeds over het Zandplein, zij bleven een ogenblik stilstaan bij die groep soldaten om de Rattenkuil heen, keken er verwonderd naar en gingen verder.

De kluizenaarster was bij haar dochter gaan zitten, voor haar, bedekte haar met haar lichaam, luisterde met starre blik naar het arme kind, dat niet bewoog en zachtjes enkel mompelde: Phoebus! Phoebus! Naarmate het werk der slopers scheen te vorderen, week de moeder werktuigelijk verder terug en drong zij haar dochtertje dichter tegen de muur. Plotseling zag de kluizenaarster de steen (want zij hield de wacht en verliet die niet met haar blik) wankelen en zij hoorde de stem van Tristan de werkers aanmoedigen. Toen ontwaakte zij uit de verdoving, waarin zij de laatste ogenblikken had verkeerd, en riep uit — en terwijl zij sprak, verscheurde haar stem nu eens het oor als een zaag, terwijl zij dan weer stamelde alsof alle verwensingen zich op haar lippen verdrongen om gelijktijdig los te barsten — Ho! Ho!

Ho! Maar dat is gruwelijk! Jullie zijn struikrovers, gaan jullie werkelijk mij mijn dochter afnemen? Ik zeg je, dat het mijn dochter is! O, lafaards! O, lakeien van beulen! Ellendige, schurkachtige moordenaars! Help! Help! Brand! Maar zullen zij mijn kind dan zo maar wegnemen? Wie heet dan toch de goede God?

Toen wendde zij zich tot Tristan, het schuim om de mond, met verwilderd oog, op handen en voeten als een panter en met fladderende haren:

— Kom eens hier mijn dochter pakken! Begrijp je dan niet, dat deze vrouw je zegt, dat het haar dochter is? Weet je wat dat is, een kind van jezelf? Hé, schurftige wolf, heb je nooit bij je wolvin geslapen? Heb je van haar nooit een jong gehad? En als je jongen hebt? Voel je dan niet daar binnen in je beweging, wanneer ze huilen?

— Haal die steen er uit, zei Tristan, die houdt het niet meer.

De dommekrachten lichtten het zware blok op. Dat was, wij hebben het gezegd, de laatste verschansing van de moeder. Zij wierp zich er op, zij wilde die tegenhouden, zij klauwde haar nagels in de steen, maar het gevaarte, in beweging gebracht door zes mannen, ontsnapte haar en gleed zachtjes ter aarde langs de ijzeren steunders.

Toen de moeder de toegang open zag, viel zij dwars voor de opening neer, versperde de bres met haar lichaam, wrong haar handen, sloeg met haar hoofd tegen de vloer en riep met van vermoeidheid schorre stem, zodat men haar nauwelijks hoorde: — Help! Brand! Brand!

— Pak nu het meisje, zei Tristan nog altijd onverstoorbaar.

De moeder keek de soldaten op zo schrikwekkende wijze aan, dat zij meer lust hadden terug te wijken dan voorwaarts te gaan.

— Kom toch, hernam de schout. Henriet Cousin, jij!

Niemand deed een stap.

De schout vloekte: — Kristenezielen! mijn krijgslieden! Bang voor een vrouw!

— Mijnheer, zei Henriet, noemt U dat een vrouw?

— Zij heeft leeuwenmanen! zei een ander.

— Kom! hernam de schout, de ruimte is breed genoeg. Gaat er met drieën tegelijk in, als in de bres bij Pontoise. Maak er een einde aan, bij Mohammed! De eerste, die terugdeinst, breek ik in tweeën!

Zo tussen den schout en de moeder, die beiden dreigden, aarzelden de soldaten een ogenblik, namen toen een besluit en kwamen af op de Rattenkuil.

Toen de kluizenaarster dat zag, richtte zij zich plotseling op op haar knieën, sloeg de haren voor haar gezicht uiteen en liet toen haar magere en opengescheurde handen op haar benen neervallen. Er kwamen grote tranen één voor één uit haar ogen, zij gleden langs een rimpel haar wangen omlaag als een stroom langs het bed, dat het zich heeft uitgeschuurd. Tegelijkertijd begon zij te spreken, maar op zo smekende, zo zachte, zo onderdanige en zo ontroerende toon, dat om Tristan heen meer dan één oude ijzervreter, die wel mensenvlees zou hebben gegeten, zich de ogen afwiste.

— Heren, heren rakkers, een woordje! Ik moet u iets zeggen. Het is mijn dochter, weet u? Mijn lief dochtertje, dat ik verloren had! Luister. Het is een heel verhaal. Bedenk, dat ik de heren rakkers heel goed ken. Zij zijn altijd heel goed voor mij geweest in de tijd, dat de jongens mij met stenen gooiden, omdat ik een leventje van liefde leidde. Begrijpt u? U zult mij mijn kind laten, wanneer u alles weet! Ik ben een arm meisje van pleizier. Het waren de zigeunerinnen, die mij haar ontstolen. Haar schoentje heb ik nog wel vijftien jaar bewaard. Kijk, daar is het. Zo'n voetje had zij. In Reims! Zangbloempje! In de Gekkenoodsstraat! U hebt dat misschien ook gekend. Ik was het. In uw jeugd, toen was het een mooie tijd. Toen had je nog eens een gezellig uurtje. U zult medelijden met mij hebben, nietwaar, heren? De zigeunerinnen hebben mij haar ontstolen, zij hebben haar vijftien jaar voor mij verborgen. Ik waande haar dood. Denkt u in, mijn beste vrienden, dat ik haar dood waande. Ik heb hier vijftien jaar doorgebracht, in dit hol, 's winters zonder vuur. En dat is hard. Het arme lieve schoentje! Ik heb zoveel gesmeekt, dat de goede God mij heeft verhoord. Vannacht heeft hij mij mijn dochter weergegeven. Dat is een wonder

van den goeden God. Zij was niet dood. U zult mij haar niet afnemen, daar ben ik zeker van. Als ik het nu nog was, dan zou ik niets zeggen, maar zij, een kind van zestien jaar! Laat haar de tijd om de zon te zien! Wat heeft zij u gedaan? Helemaal niets. Ik ook niet. Als u wist, dat ik alleen haar heb, dat ik oud ben, dat het een genade is, die de Heilige Maagd mij toezendt. En dan, gij zijt allen zo goed! U wist niet, dat het mijn dochter was, maar nu weet u het. O, ik houd van haar! Heer opperschout, ik zou liever een gat in mijn lichaam hebben dan zij een schram aan haar vinger! En u ziet er uit als een goed heer! Wat ik u vertel, maakt u alles duidelijk, nietwaar? O, indien gij een moeder hebt gehad, mijnheer! U bent de kapitein, laat mij mijn kind! Zie hoe ik u op de knieën smeek, zoals men tot een Christusbeeld bidt! Ik vraag niemand iets, ik kom van Reims, heren, ik heb een stukje grond van mijn oom Mahiet Pradon. Ik ben geen bedelares. Ik wil niets, maar ik wil mijn kind! O, ik wil mijn kind behouden! De goede God, die de opperheer is, heeft haar mij niet voor niets teruggegeven! De koning! U zegt, de koning! Dat zal hem toch weinig genoegen bereiden, dat men mijn dochtertje doodt! En dan, de koning is goed! Het is mijn dochter! Het is mijn eigen dochter! Zij is niet van den koning! Zij is niet van u! Ik wil hier vandaan! Wij willen hier samen vandaan! Twee vrouwen, die voorbijkomen, waarvan de ene de moeder is, en de andere de dochter, die laat men toch voorbijgaan! Laat ons voorbij gaan! Wij zijn uit Reims. O, u bent wel goed, heren rakkers, ik houd van u allen. U zult mij mijn kleine lieveling niet ontnemen, dat is onmogelijk! Nietwaar, dat is helemaal onmogelijk? Mijn kind! Mijn kind!

Wij zullen niet proberen een denkbeeld te geven van haar gebaren, van haar toon, van de tranen, die zij onder het spreken dronk, van de handen, die zij vouwde en die zij wrong, van haar smartelijke glimlach, van de vochtige blikken, van het weeklagen, van de zuchten, van de rampzalige en aangrijpende kreten, die zij uitstootte tussen die ordeloze, zinneloze en verwarde uitroepen. Toen zij zweeg, fronste Tristan l'Hermite de wenkbrauwen, maar dat was om een

traan te verbergen, die opwelde in zijn tijgeroog. Hij be⸗dwong echter die zwakheid en zei kortaf: — De koning wil het.

Toen boog hij zich over naar het oor van Henriet Cousin en zei zachtjes tot hem: — Maak er snel een eind aan! De geduchte schout voelde wellicht, dat ook hem de moed ging begeven.

De beul en de rakkers traden de cel binnen. De moeder bood geen enkele tegenstand, zij sleepte zich alleen naar haar dochter en wierp zich blindelings op haar. De Zigeunerin zag de soldaten naderen. De doodsangst bracht haar weer bij zinnen. — Moeder! riep zij op onuitsprekelijk wanhopige toon, moeder! Ze komen! Bescherm mij! — Ja, mijn liefste, ik bescherm je! antwoordde de moeder met klankloze stem, zij drukte haar stijf in de armen en overdekte haar met kus⸗sen. Het tweetal, daar zo op de grond, de moeder over de dochter heen, vormden een schouwspel, meêlijden waardig.

Henriet Cousin pakte het jonge meisje midden om het lichaam onder haar mooie schouders. Toen zij die hand voelde, gaf zij een gil en bezwijmde. De beul, die droppel voor droppel grote tranen op haar liet vallen, wilde haar in zijn armen wegdragen. Hij trachtte de moeder, die haar beide handen schier geknoopt had om het middel van het meisje, los te maken, maar zij had zich zo fel aan haar kind vastge⸗klemd, dat het hem onmogelijk was haar daarvan te schei⸗den. Henriet Cousin sleepte toen het jonge meisje de cel uit en de moeder er achteraan. Ook de moeder hield haar ogen dicht.

De zon ging op dit ogenblik op en er was reeds een vrij grote menigte mensen op het plein, die op een afstand ston⸗den te kijken, wat men daar over de stenen naar de galg sleurde. Want dat was de gewoonte van schout Tristan bij de terechtstellingen. Hij wilde nooit de nieuwsgierigen dicht⸗bij laten komen.

Er was niemand te zien in de vensters. Men zag alleen in de verte, boven op die toren van de Notre⸗Dame, die zich boven het Zandplein verheft, twee mannen zwart afsteken tegen de heldere morgenhemel, zij schenen toe te zien.

Henriet Cousin hield, met wat hij meesleepte, stil aan de voet van de noodlottige ladder en legde, terwijl hij nauwelijks ademhaalde, zozeer was zijn gemoed bewogen, het koord om de aanvallige hals van het jonge meisje. Het ongelukkige kind voelde de gruwelijke aanraking van het vlas. Zij sloeg haar oogleden op en zag de ontvleesde arm van de stenen galg zich boven haar hoofd verheffen. Toen kromp zij ineen en gilde op hardverscheurende toon: — Nee! Nee! Ik wil niet! De moeder, wier hoofd begraven en onzichtbaar was onder de kleren van haar dochter, zei geen woord; alleen zag men haar hele lichaam beven en men hoorde haar steeds vuriger haar kind kussen. De beul benutte dit ogenblik om met geweld de armen, waarmee zij de veroordeelde omklemde weg te rukken. Zij het van uitputting, zij het van wanhoop, zij liet hem geworden. Toen nam hij het jonge meisje op zijn schouder, waar het bekoorlijke wezentje bevallig dubbel gevouwen neerviel langs zijn brede hoofd. Daarop zette hij de voet op de ladder om die te bestijgen.

Op dit ogenblik opende de moeder, die op de stenen lag, haar ogen wijd. Zonder een kreet uit te stoten richtte zij zich met een huiveringwekkende uitdrukking op, toen, als een dier op z'n prooi, wierp zij zich op de hand van den beul en beet daarin. Het was een bliksemschicht. De beul brulde van pijn. Men snelde toe. Men bevrijdde met moeite zijn bloedende hand uit de tanden der moeder. Zij bewaarde een diep stilzwijgen. Men duwde haar tamelijk ruw weg en men zag, hoe haar hoofd zwaar neerviel op de stenen. Men tilde haar weer op. Zij liet zich opnieuw neervallen. Want zij was dood.

De beul, die het jonge meisje niet had losgelaten, begon de ladder weer te beklimmen.

II. La creatura bella bianco vestita *)

Toen Quasimodo zag, dat de cel leeg was, dat de Zigeunerin er niet meer was, dat men haar, terwijl hij haar verdedigde, had ontvoerd, greep hij met beide handen in zijn haar en stampvoette van verrassing en smart. Toen begon hij door de hele kerk te hollen, op zoek naar zijn Zigeunerin, terwijl hij vreemde kreten uitstootte naar alle hoeken, zijn rossige haren overal neer gooide. Dat was juist op het ogenblik, toen de koninklijke boogschutters zegevierend de Notre-Dame binnentrokken, eveneens op zoek naar de Zigeunerin. Quasimodo hielp hen daarbij zonder te vermoeden, de arme dove, welke noodlottige bedoelingen zij hadden; hij meende, dat de vijanden der Zigeunerin de boeven waren. Hij voerde zelf Tristan l'Hermite naar alle denkbare schuilplaatsen, deed de geheime deuren voor hem open, de dubbele bodem van de altaren, de vertrekjes achter de kerkkamers. Indien de ongelukkige er nog zou zijn geweest, zou haar gevangenneming door hem zijn veroorzaakt. Toen het moeitevolle maar vruchteloze zoeken Tristan, die anders niet gauw ontmoedigd werd, had ontmoedigd, zocht Quasimodo op zijn eentje verder. Hij ging twintig keer, honderd keer, de kerk rond, in de lengte en in de breedte, van boven tot beneden, omhoog, omlaag, terwijl hij rende, riep, schreeuwde, snoof, speurde, tastte, zijn hoofd in alle gaten stak, een fakkel omhoog hield onder ieder gewelf, wanhopig, uitzinnig. Een mannetje, dat zijn wijfje verloren heeft, brult niet woester, niet meer van streek. Toen hij er tenslotte zeker van was, heel zeker, dat zij er niet meer was, dat het geschied was, dat men haar hem had ontroofd, ging hij weer langzaam de torentrap op, dezelfde trap die hij zo opgetogen en zegevierend had beklommen op de dag, toen hij haar had gered. Hij ging dezelfde plaatsen weer langs, het hoofd omlaag, zonder geluid, zonder tranen, bijna zonder te ademen. De kerk was opnieuw verlaten en teruggevallen in haar zwijgzaamheid. De boogschutters hadden haar verlaten om de

*) „Het schone wezen in het wit" (Dante).

heks na te jagen in het Eiland. Quasimodo, alleen achtergebleven in die grote Notre-Dame, even tevoren nog zo verwoed aangevallen en zo rumoerig, ging opnieuw naar de cel, waar de Zigeunerin zovele weken had geslapen onder zijn hoede. Toen hij die naderde, hoopte hij haar er misschien weer te vinden. Toen hij, bij de bocht van de gaanderij, die uitkomt op het dak van de vleugels, het smalle kamertje zag met z'n venstertje en z'n deurtje, verscholen onder een groot steungewelf als een vogelnest onder een tak, kromp zijn hart ineen en de arme man leunde tegen een zuil om niet te vallen. Hij verbeeldde zich, dat zij er misschien toch weer zou zijn, dat een goede geest er haar ongetwijfeld had teruggebracht, dat dat kamertje te rustig was, te veilig en te aardig, dan dat zij er niet zou zijn, en hij durfde geen stap verder gaan uit vrees zijn illusie te verliezen. — Ja, zei hij in zich zelf, zij slaapt misschien, of zij bidt. Laten we haar niet storen.

Tenslotte vermande hij zich, liep op zijn tenen naar de cel, keek, ging naar binnen. Leeg! De cel was nog altijd leeg. De ongelukkige dove ging er met langzame stappen in rond, tilde de matras op en keek er onder, alsof zij verborgen had kunnen zijn tussen de vloerstenen en de beddezak, schudde toen het hoofd en bleef wezenloos staan. Plotseling stampte hij verwoed zijn fakkel uit en rende zonder een woord te zeggen, zonder een zucht te slaken uit alle macht met het hoofd tegen de muur en viel bezwijmd neer op de vloer.

Toen hij weer bijkwam, wierp hij zich op het bed, wentelde zich er op om, kuste als waanzinnig de nog lauwe plaats, waar het jonge meisje had geslapen, bleef daar enige minuten onbewegelijk liggen, alsof de dood hem nabij was, toen stond hij weer op, gutsend van het zweet, hijgend, zinneloos, en begon zijn hoofd tegen de muren te bonzen met de verschrikkelijke regelmaat van de klepel zijner klokken en de vastbeslotenheid van iemand, die zijn hoofd wil verpletteren. Tenslotte viel hij voor de tweede keer uitgeput neer; hij sleepte zich op de knieën de cel uit en hurkte neer tegenover de deur, in een houding van verwondering. Zo bleef hij meer dan een uur zitten zonder een beweging te

maken, het oog strak op de verlaten cel, somberder en peinzender dan een moeder, die tussen een lege wieg en een volle doodkist zit. Hij sprak geen woord; alleen deed, met lange tussenpozen, een snik zijn hele lichaam heftig schokken, maar het was een snik zonder tranen, gelijk de bliksemschichten, die in de zomer geen geluid maken.

Het schijnt, dat hij toen, diep in zijn wanhopig gepeins speurend, wie de onverwachte ontvoerder van de Zigeunerin kon zijn, dacht aan den aartsdiaken. Hij herinnerde zich, dat alleen Dom Claude een sleutel had van de trap, die naar de cel leidde, hem schoten diens nachtelijke aanslagen op het jonge meisje weer te binnen, waarbij Quasimodo hem de eerste keer had geholpen, de tweede keer had gedwarsboomd. Hij herinnerde zich duizenderlei kleinigheden en twijfelde er weldra niet meer aan, of de aartsdiaken had hem de Zigeunerin ontnomen. Echter was zijn eerbied voor den priester zo groot en hadden de erkentelijkheid, de toewijding, de liefde voor dezen man zo diepe wortels in zijn hart geschoten, dat zij zelfs op dit ogenblik de klauwen van ijverzucht en wanhoop weerstonden.

Hij dacht, dat de aartsdiaken het had gedaan, en de woede, die hem van ieder ander het bloed en de dood zou hebben doen begeren, veranderde bij den armen dove, zodra het om Claude Frollo ging, in vermeerdering van smart.

Op het ogenblik, dat zijn gedachten zich op deze wijze bezig hielden met den priester, zag hij, nu het morgenrood de steungewelven verlichtte, op de bovenste verdieping van de Notre-Dame, bij de hoek, die de buitenste omheining om de koorruimte maakt, iemand lopen. Die gestalte kwam zijn kant uit. Hij herkende haar. Het was de aartsdiaken. Claude liep met ernstige en langzame passen. Hij keek, terwijl hij liep, niet voor zich uit, ging naar de noordelijke toren, maar zijn gezicht was opzij gericht, naar de rechteroever van de Seine, en hij hield het hoofd omhoog, alsof hij trachtte iets te zien over de daken heen. De uil heeft dikwijls zo'n scheve blik. Hij vliegt in één richting en kijkt naar een andere. — De priester ging zo boven Quasimodo langs zonder hem te zien. De dove, die door deze plotselinge verschijning was

versteend, zag hem verdwijnen onder de deur van de noordelijke torentrap. De lezer weet, dat men van deze toren het Stadhuis ziet. Quasimodo stond op en volgde den aartsdiaken.

Quasimodo besteeg de torentrap óm die te bestijgen, om te weten, waarom de priester die besteeg. Overigens wist de arme klokkenluider niet, wat hij, Quasimodo, zou doen, wat hij zou zeggen, wat hij wilde. Hij beefde van woede en van vrees. De aartsdiaken en de Zigeunerin voerden strijd in zijn hart.

Toen hij boven op de toren was gekomen, onderzocht hij, alvorens uit de schaduw van de trap op het platdak te komen, omzichtig, waar de priester was. De priester hield hem de rug toegekeerd. Een omheining, met tussenruimten tussen de spijlen, omringt het platdak van de klokketoren. De priester, wiens ogen tuurden naar de stad, leunde met zijn borst tegen die zijde van de vierkantige omheining, die uitziet op de Notre⸗Damebrug.

Quasimodo sloop achter hem om te zien, waar hij zo naar keek. De aandacht van den priester werd dermate in beslag genomen door iets anders, dat hij den dove niet achter zich hoorde lopen.

Een prachtig en bekoorlijk schouwspel biedt Parijs, en bovenal het Parijs van toen, gezien boven van de torens der Notre⸗Dame in het heldere licht van een vroege zomermorgen. Het had die dag Juli kunnen zijn. De lucht was vlekkeloos. Enkele late sterren doofden op verschillende plaatsen uit en één schitterde er krachtig in het oosten, in de helderste hoek van de hemel. De zon stond op opgaan. Parijs begon te bewegen. Een zeer blank en zeer zuiver licht tekende voor het oog klaar en scherp alle vormen van z'n talloze huizen in het oosten af. De reusachtige schaduw der klokketorens ging over de hele lengte der stad van dak tot dak. Reeds waren er wijken, die spraken en geluid maakten. Hier een klokkegelui, daar een hamerslag, ginds het onregelmatig ratelen van een rijdend karretje. Reeds stegen op sommige plaatsen rookwolkjes op boven die ganse uitgestrektheid van daken, als tussen de spleten van een zwaveldampbron. De rivier, die zijn water rimpelt bij de talrijke brug⸗

bogen, bij de talrijke punten der eilanden, golfde in zilveren plooien. Om de stad heen, buiten de wallen, verloor de blik zich in een grote kring van vlokkige nevels, waar tussendoor men vaag de onbepaalde lijn onderscheidde der vlakten en de sierlijke welvingen der heuvels. Allerhande zwevende geluiden verspreidden zich over deze halfontwaakte stad. In het oosten dreef de morgenwind enige witte watten voor zich uit, afgerukt van de nevelvacht der heuvelen.

Op het Kerkplein wezen een paar huismoeders, die hun melkkan in de hand hadden, elkander verwonderd op de deerlijk gehavende toestand van de grote deur der Notre-Dame en op de twee stralen lood, die zich gestold hadden tussen de voegen van het steen. Dat was alles, wat van het nachtelijk tumult was overgebleven. De brandstapel, die Quasimodo had aangestoken tussen de torens, was uitgedoofd. Tristan had het plein reeds laten schoonvegen en de doden in de Seine laten werpen. Koningen als Lodewijk XI dragen er goed zorg voor, de straat snel op te ruimen na een slachting.

Buiten de omheining van de toren, vlak onder de plaats, waar de priester stond, was een van die fantastisch gevormde goten, die aan de Gotische gebouwen naar buiten steken, en in een spleet van die goot stonden twee aardige, bloeiende violieren te wiegen op de wind, alsof zij levend waren, en elkander dartel begroetten. Hoog boven de torens, diep in de hemel, hoorde men kleine vogelkreten.

Maar de priester luisterde noch keek naar iets van dat alles. Hij was een van die mensen, voor wie geen morgens bestaan, geen vogels, geen bloemen. Aan die uitgestrekte einder, die om hem heen zo velerlei afwisseling vertoonde, was al zijn aandacht slechts op één enkel punt gevestigd.

Quasimodo brandde van verlangen hem te vragen, wat hij met de Zigeunerin had gedaan. Maar de aartsdiaken scheen op dit ogenblik buiten de wereld te verkeren. Kennelijk beleefde hij één van die hevige levensmomenten, wanneer men de aarde onder zich niet ineen zou voelen storten. De ogen onafwendbaar gevestigd op een bepaalde plek, stond hij daar onbewegelijk en zwijgend; en die stilte en die onbewegelijk-

heid hadden iets zo ontzagwekkends, dat de woeste klokkenluider er voor sidderde en ze niet durfde verstoren. Maar, en ook dat was een manier om den aartsdiaken te ondervragen, hij volgde de richting van diens blik en zo vielen de ogen van den ongelukkigen dove op het Zandplein.

Hij zag zo, waarnaar de priester keek. De ladder stond omhoog bij de vaste galg. Er waren wat mensen op het plein en veel soldaten. Een man sleepte iets wits, waaraan iets zwarts was vastgehaakt, over de stenen. Die man hield stil aan de voet van de galg.

Toen gebeurde er iets, dat Quasimodo niet goed zag. Niet dat zijn enige oog minder scherp zag dan voorheen, maar er was een groep soldaten, die het uitzicht belemmerde. Bovendien ging op dit ogenblik de zon op en zó'n vloedgolf van licht stroomde over de horizon, dat het wel leek alsof alle spitsen van Parijs, torens, schoorstenen, daken, gelijktijdig vuur vatten.

Inmiddels begon de man de ladder te beklimmen. Toen zag Quasimodo hem duidelijk. Hij droeg een vrouw op zijn schouder, een jong meisje in het wit, dat jonge meisje had een koord om de hals. Quasimodo herkende haar. Dat was zij.

De man bereikte zo de top van de ladder. Daar bevestigde hij het koord. Op dit ogenblik knielde de priester op de omheining neer om beter te zien.

Plotseling duwde de man met zijn voet de ladder ruw weg, en Quasimodo, die de laatste ogenblikken niet meer ademde, zag twaalf voet boven de straatstenen het ongelukkige kind heen en weer slingeren aan het einde van het koord, terwijl de man met zijn voeten hurkte op haar schouders. Het koord draaide enige slagen rond en Quasimodo zag, hoe gruwelijke stuiptrekkingen het lichaam der Zigeunerin doorvoeren. De priester van zijn kant sloeg met uitgerekte hals en uitpuilende ogen die schrikwekkende groep van den man en van het jonge meisje gade, van de spin en van de vlieg.

Op het afgrijselijkste ogenblik ging een duivelse lach, een lach die slechts mogelijk is, wanneer men geen mens meer is, op uit het lijkbleke gezicht van den priester. Quasimodo hoorde die lach niet, maar hij zag die. De klokkeluider deed

enkele stappen terug achter den aartsdiaken, en plotseling stortte hij zich in woede op hem en stootte met zijn beide grote handen tegen die rug hem in de afgrond, waarover Dom Claude gebogen stond.

De priester schreeuwde: — Verdoemd! en viel.

De goot, waarboven hij zich bevond, hield hem tegen in zijn val. Hij klemde er zich aan vast met de kracht der wan-hoop en op het ogenblik, dat hij de mond opendeed om een tweede kreet uit te stoten, zag hij over de rand van de om-heining, boven zijn hoofd, het angstwekkende en wraak-zuchtige gelaat van Quasimodo. Toen zweeg hij.

De afgrond was onder hem. Een val van ruim tweehonderd voet, en de straatstenen. In die verschrikkelijke toestand zei de aartsdiaken geen woord, stootte hij geen zucht uit. Enkel wrong hij zich, aan de goot hangend, in ongehoorde bochten om daar weer bovenop te komen. Maar zijn handen hadden geen houvast op het steen, zijn voeten schampten af tegen de zwarte muur zonder een steunpunt te vinden. Zij, die de torens der Notre-Dame hebben bestegen, weten dat er een welving is in het steen vlak onder de omheining. En op deze terugspringende hoek putte de rampzalige aartsdiaken zijn krachten uit. Hij had niet te maken met een loodrechte muur, maar met een muur, die onder hem terugweek!

Quasimodo had, om hem uit de afgrond op te halen, slechts de hand hoeven uit te steken, maar hij keek hem zelfs niet aan. Hij keek naar het Zandplein. Hij keek naar de galg, hij keek naar de Zigeunerin. De dove had zijn ellebogen gesteund op de omheining ter plaatse, waar de aartsbisschop het ogen-blik tevoren stond, en daar bleef hij staan zonder zijn blik af te wenden van het enige voorwerp, dat er voor hem op dit ogenblik ter wereld bestond, onbewegelijk en stom, als door de bliksem getroffen, en een brede stroom tranen viel in stilte neer uit dat oog, dat tot nog toe slechts een enkele traan had vergoten.

Inmiddels hijgde de aartsdiaken. Zijn kale voorhoofd gutste van het zweet, zijn nagels verwondde hij bloedend aan het steen, zijn knieën schaafde hij rauw aan de muur. Hij hoorde zijn kleed, dat vastgehaakt was aan de goot, kraken en verder

uitscheuren bij elke schok, die hij veroorzaakte. Tot over-maat van ramp liep deze goot uit in een loden pijp, die door-boog onder het gewicht van zijn lichaam. De aartsdiaken voelde deze pijp langzaam meegeven. De rampzalige werd zich bewust, dat, wanneer zijn handen uitgeput zouden zijn van vermoeienis, wanneer zijn kleed zou zijn doorgescheurd, wanneer dat lood doorgebogen zou zijn, de val onvermijdelijk was, en de angst deed zijn hart samenkrimpen. Soms keek hij verwilderd naar een smal platdakje, enige tientallen voeten lager, gevormd door het grillige beeldhouwwerk, en hij vroeg de hemel in het diepst van zijn wanhopige ziel zijn leven te mogen beëindigen op die ruimte van twee vierkante voet, al moest dat nog honderd jaar duren. Eens keek hij onder zich naar het plein, in de afgrond; toen hij zijn hoofd weer op-tilde, waren zijn ogen gesloten, en stonden zijn haren te berge.

Het was iets verschrikkelijks, het zwijgen van deze twee mannen. Terwijl de aartsdiaken enkele voeten onder hem zo'n gruwelijke doodsstrijd leverde, weende Quasimodo en keek hij naar het Zandplein.

De aartsdiaken had, toen hij zag, dat al zijn pogingen slechts tot gevolg hadden, dat zijn laatste wankele steunpunt verder meegaf, verkozen niet meer te bewegen. Daar hing hij, de goot omklemmend, nauwelijks ademhalend, niet meer bewegend, met geen andere beweging dan die werktuigelijke maagkrampen, die men in de dromen gevoelt, wanneer men meent te vallen. Zijn starre ogen stonden ziekelijk en ver-baasd open. Allengs echter verloor hij terrein, zijn vingers gleden van de goot af, hij gevoelde meer en meer de zwak-heid van zijn armen en het gewicht van zijn lichaam; het lood, dat hem tegenhield, boog elke minuut een centimeter dieper naar de afgrond. Hij zag onder zich, als een schrik-beeld, het kerkdak van Sint-Johannes de Ronde, zo klein als een dubbelgevouwen speelkaart. Hij zag één voor één de onaandoenlijke beeldhouwwerken van de toren aan, evenals hij zwevend boven de afgrond, maar zonder vrees voor hen of medelijden voor zich zelf. Alles was steen om hem heen: voor zijn ogen de muilen der monsters, beneden in de diepte, op het plein de keien, boven zijn hoofd Quasimodo, die weende.

Er stonden op het Kerkplein een paar groepjes brave nieuwsgierigen, die op hun gemak trachtten uit te vissen, welke dwaas zich wel op zo zonderlinge wijze mocht vermaken. De priester hoorde hen zeggen, want hun stem drong helder en scherp tot hem door: — Maar hij breekt zich de nek nog!

Quasimodo weende.

Tenslotte begreep de aartsdiaken, wien van woede en wanhoop het schuim op de mond stond, dat alles nutteloos was. Hij verzamelde echter al zijn laatste krachten voor een uiterste poging. Hij krampte zich omhoog aan de goot, zette zich met beide knieën af tegen de muur, haakte zijn handen in een spleet tussen de stenen, en slaagde er in, een voet misschien omhoog te komen; maar deze heftige beweging deed plotseling de loden uitlaat, waarop hij steunde, doorbuigen. Op hetzelfde ogenblik begaf de soutane het. Nu hij alles onder zich voelde bezwijken, en nog slechts zijn verstijfde en bezwijkende handen had als steunpunt, sloot de rampzalige zijn ogen en liet de goot los. Hij viel.

Quasimodo zag hem vallen.

Een val van zo hoog is zelden loodrecht. De aartsdiaken, in de ruimte geworpen, viel eerst met het hoofd naar beneden en de beide handen uitgespreid, toen draaide hij enige malen om zich zelf. De wind sloeg hem tegen het dak van een huis, waar de ongelukkige reeds zwaar gekwetst werd. Toch was hij niet dood, toen hij daar neerviel. De klokkenluider zag, hoe hij nog trachtte zich met de nagels tegen te houden aan de gevelpunt. Maar het vlak was te schuin en hij had geen kracht meer. Hij gleed snel langs het dak als een losgeraakte pan en viel vervolgens neer op de stenen. Toen bewoog hij niet meer.

Quasimodo richtte vervolgens zijn oog weer op de Zigeunerin, wier lichaam hij zag hangen aan de galg, en in de verte onder haar witte kleed zag trillen in de laatste stuiptrekkingen, toen sloeg hij de blik weer omlaag naar den aartsdiaken, die daar onder aan de toren uitgestrekt lag en geen menselijke vorm meer vertoonde, hij zei met een snik, die zijn wanstaltige borst deed schokken: — O, alles wat ik heb liefgehad!

III. Huwelijk van Phoebus

Toen tegen de avond van die dag de gerechtsdienaren van den bisschop op het Kerkplein het vormeloze lijk van den aartsdiaken kwamen opnemen, was Quasimodo verdwenen uit de Notre-Dame.

Er liepen vele geruchten over deze gebeurtenis. Men twijfelde er niet aan, of de dag was gekomen, waarop Quasimodo, dat wil zeggen de duivel, overeenkomstig hun verbond, Claude Frollo, dat wil zeggen den tovenaar, zou meenemen. Men veronderstelde, dat hij het lichaam had verbrijzeld, terwijl hij de ziel nam, zoals apen, die een noot pellen om de vrucht te eten.

En daarom werd de aartsdiaken niet begraven in gewijde grond.

Lodewijk XI stierf het jaar daarop, in Augustus 1483.

Wat Pierre Gringoire betreft, hij slaagde er in het geitje te redden en hij maakte opgang op het toneel. Het schijnt, dat hij, na te hebben geproefd van de astrologie, de filosofie, de architectuur, het hermetisme, van al die dwaasheden, weerkeerde tot het toneel, dat de meest dwaze is van alle. En dat noemde hij „een tragisch einde te hebben gevonden". Het volgende leest men omtrent zijn triomfen op het toneel na 1483 in de rekeningen der hofhouding: „aan Johan Koopman en Pierre Gringoire, timmerman en toneelschrijver, die het mysteriespel in het Kasteeltje van Parijs hebben verzorgd en vervaardigd bij de intocht van den heer pauselijken gezant, de spelers hebben aangenomen, dezelve gekleed en uitgedost, gelijk bij gezegd mysteriespel werd vereist, en eveneens vanwege de vervaardiging der stellages, die hiertoe benodigd waren; en voor dit werk, honderd pond."

Ook Phoebus van Châteaupers heeft een tragisch einde gevonden, hij trouwde.

IV. Huwelijk van Quasimodo

Wij zeiden daareven, dat Quasimodo verdwenen was uit de Notre-Dame op de dag van de dood der Zigeunerin en van den aartsdiaken. Men zag hem inderdaad niet meer terug, men wist niet wat er van hem geworden was.

In de nacht, die volgde op de terechtstelling van Esmeralda, hadden de beulsknechten haar lijk van de galg genomen en het, volgens het gebruik, overgebracht naar de kelder op Montfaucon.

Montfaucon was, zoals Sauval zegt, „de oudste en de fraaiste galg van het koninkrijk". Tussen de buitenwijken van de Tempel en van Sint-Maarten zag men op ongeveer honderdzestig vademen van de muren van Parijs, op een paar boogschoten afstand van de Courtille, bovenop een zachte, onmerkbaar oplopende verhevenheid, hoog genoeg om enige mijlen in het rond zichtbaar te zijn, een bouwsel van ongewone vorm, dat vrij veel geleek op een Keltische cromlech en waar ook mensenoffers werden gebracht.

Men denke zich op de top van een kalkheuvel een groot gemetseld blok, vijftien voet hoog, dertig breed, veertig lang, met een deur, een oprit aan de buitenkant en een platform; op dat platform zestien geweldige ruwstenen zuilen, rechtop, dertig voet hoog, als een zuilenrij opgesteld om drie der vier zijden van het blok, dat ze ondersteunden, van boven onderling verbonden door stevige balken, waaraan hier en daar kettingen hangen; aan al die kettingen geraamten; in de omgeving, op de vlakte, een stenen kruis en twee kleinere galgen, die spruiten schijnen te zijn van de hoofdgalg; boven dat alles in de hemel een eeuwigdurend vliegen van raven. Dat is Montfaucon.

Op het einde der vijftiende eeuw was de geweldige galg, die stamde uit 1328, reeds zeer vervallen. De balken waren vermolmd, de kettingen verroest, de zuilen groen van het mos. Grote spleten waren er, waar de stenen in elkaar pasten, en het gras wies op dat platform, waar de voeten niet kwamen. Het was een gruwelijk gezicht tegen de hemel, dat bouwwerk; vooral 's nachts, wanneer er enig maanlicht

scheen op die witte schedels of wanneer het avondkoeltje ketenen en geraamten beroerde en dat alles in de duisternis bewoog. De aanwezigheid van deze galg alleen maakte reeds de ganse omtrek tot een oord van verschrikking.

Het stenen gevaarte, dat het afschuwelijke gebouw tot grondslag diende, was hol. Men had er een grote kelder van gemaakt, die was afgesloten met een oud, kapot, ijzeren hek, en daar wierp men niet alleen de menselijke overblijfselen in, die omlaag vielen van de kettingen te Montfaucon, maar ook de lichamen van alle ongelukkigen, die ter dood werden gebracht aan de andere vaste galgen van Parijs. In dit diepe knekelhuis, waar zoveel mensenresten en zoveel misdaden tezamen zijn vergaan, hebben talrijke groten der aarde, talrijke onschuldigen achtereenvolgens hun beenderen gelaten, van Enguerrand van Marigni af, die Montfaucon inwijdde en die een rechtvaardige was, tot aan den admiraal van Coligny toe, die hier de laatste en ook een rechtvaardige was.

Wat de geheimzinnige verdwijning van Quasimodo betreft, alles wat wij er van te weten hebben kunnen komen, is het volgende.

Ongeveer twee jaar of achttien maanden na de gebeurtenissen, die deze geschiedenis besluiten, toen men in de kelder van Montfaucon kwam zoeken naar het lijk van Olivier Damhert, die twee dagen tevoren was opgehangen en wien Karel VIII de genade bewees, te worden begraven in beter gezelschap, op het Sint-Laurentiuskerkhof, vond men tussen al die afschuwelijke overblijfselen twee geraamten, waarvan het ene het andere op zonderlinge wijze omarmd hield. Het ene van deze twee geraamten, dat dat van een vrouw was, bezat nog enkele flarden van kleren van een stof, die wit was geweest, en men zag om haar hals een snoer adrézarach kralen met een zijden zakje, versierd met groen glaswerk, dat geopend was en leeg. Deze voorwerpen hadden zo weinig waarde, dat de beul ze ongetwijfeld niet had willen hebben. Het andere, dat dit nauw omklemd hield, was een mannengeraamte. Men merkte op, dat het een kromme ruggegraat had, dat het hoofd tussen de schouderbladen zat en het ene been korter was dan het andere. Er was bovendien geen

breuk in de nekwervels en het was duidelijk, dat de man niet was opgehangen. De eigenaar er van was dus hier naar toe gekomen en hij was hier gestorven. Toen men hem wilde losmaken van het geraamte, dat hij omarmd hield, viel hij tot stof uiteen.

EINDE.

Inhoud

		Blz.
Voorwoord		5
Opmerking bij de definitieve uitgaaf (1832)		6
EERSTE BOEK		
I.	De grote zaal	11
II.	Pierre Gringoire	28
III.	Zijne Eminentie de Kardinaal	38
IV.	Meester Jakob Coppenole	46
V.	Quasimodo	56
VI.	Esmeralda	64
TWEEDE BOEK		
I.	Van Scylla in Charybdis	67
II.	Het Zandplein	70
III.	„Besos para golpes"	73
IV.	De onaangename gevolgen, verbonden aan het nalopen van een aardig meisje 's avonds op straat	84
V.	Verdere onaangenaamheden	89
VI.	De gebroken kruik	92
VII.	Een bruiloftsnacht	112
DERDE BOEK		
I.	De Notre-Dame	123
II.	Parijs in vogelvlucht	133
VIERDE BOEK		
I.	Barmhartige zielen	160
II.	Claude Frollo	164
III.	„Immanis pecoris custos, immanior ipse"	170
IV.	De hond en zijn meester	178
V.	Vervolg van Claude Frollo	180
VI.	Ongeliefdheid	187
VIJFDE BOEK		
I.	„Abbas Beati Martini"	188
II.	Dit zal dat doden	200
ZESDE BOEK		
I.	Onpartijdige blik op de middeleeuwse rechtspleging	217
II.	De Rattenkuil	229
III.	De geschiedenis van een maïskoek	234
IV.	Een traan voor een druppel water	256
V.	Slot der geschiedenis met de koek	266

ZEVENDE BOEK Blz.

I. Hoe gevaarlijk het is een geheim toe te vertrouwen aan een geitje 267
II. Dat een priester en een wijsgeer er twee zijn 283
III. De klokken 293
IV. *'ANʼAΓKH* 296
V. De twee mannen in het zwart 311
VI. Welke uitwerking zeven vloeken in de open lucht kunnen hebben 318
VII. De geheimzinnige verschijning 323
VIII. Hoe nuttig vensters kunnen zijn, die uitzien op de rivier 332

ACHTSTE BOEK

I. De dukaat, veranderd in een dor blad 341
II. Vervolg van de dukaat, veranderd in een dor blad 352
III. Slot van de dukaat, veranderd in een dor blad 358
IV. Lasciate ogni speranza 362
V. De moeder 378
VI. Hoe verschillend drie mensenharten gemaakt kunnen zijn 383

NEGENDE BOEK

I. Koorts 401
II. Gebocheld, eenogig, mank 414
III. Doof 419
IV. Aardewerk en kristal 422
V. De sleutel van de rode poort 434
VI. Vervolg van de sleutel van de rode poort 436

TIENDE BOEK

I. Gringoire heeft een reeks goede invallen in de Bernardijnerstraat 440
II. Sluit u aan bij de boeven 451
III. Leve het plezier! 453
IV. Een onhandige vriend 462
V. Het bidvertrek van heer Lodewijk van Frankrijk 483
VI. Korte kris in de koppel 516
VII. Châteaupers, te hulp! 517

ELFDE BOEK

I. Het schoentje 519
II. La creatura bella bianco vestita 554
III. Huwelijk van Phoebus 563
IV. Huwelijk van Quasimodo 564